

AL TREILEA REICH

VOLUMUL I

RICHARD J. EVANS

Cartea reprezintă o analiză extrem de documentată și amănunțită a principalelor elemente care au stat la baza formării statului nazist. Unul dintre numeroasele merite ale acestei lucrări excepționale, poate cel mai important, este faptul că insistă pe violența de masă, oferind o panoramă a societății germane înainte, în timpul și după preluarea puterii de către Hitler. Citind-o, aproape că simți mirosul sângelui provenit de la nenumăratele ultraje fizice ordonate și săvârșite de germani. *Al Treilea Reich* este o sinteză strălucită – de mare interes atât pentru publicul larg, cât și pentru specialiști – a istoriei germane, reușind să enumere și să elucideze curentele sociale, politice și culturale care au făcut posibilă apariția nazismului și încercând să înțeleagă și să explice originile regimului nazist.



rao international publishing company

ISBN 978-973-103-931-2



www.rao.ro
www.raobooks.com

biblioteca rao

Richard J. Evans

AL TREILEA REICH

Traducere din limba engleză

ALIN MATEI



rao international publishing company

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
EVANS, RICHARD J.
Al treilea Reich/Richard J. Evans; trad.: Alin Matei. -
Bucureşti: RAO International Publishing Company, 2009 -
3 vol.
ISBN 978-973-103-936-7
Vol. 1. - 2009. - ISBN 978-973-103-931-2

I. Matei, Alin (trad.)

94(430)"1939/1945"

RAO International Publishing Company
Grupul Editorial RAO
Str. Turda nr. 117-119, Bucureşti, România
www.raobooks.com
www.rao.ro

RICHARD J. EVANS
The Coming of the Third Reich

Copyright © 2003, Richard J. Evans
Toate drepturile rezervate

© RAO International Publishing Company, 2006
pentru versiunea în limba română

2010

ISBN 978-973-103-931-2

Pentru Matthew și Nicholas

Cuprins

Prefață

I

Acest volum este primul dintr-o serie de trei dedicată celui de-al Treilea Reich. Este istoria originilor celui de-al Treilea Reich, așa cum se regăsesc în Imperiul bismarckian al secolului al XIX-lea, în Primul Război Mondial și în amarii ani postbelici ai Republicii de la Weimar. Continuă cu o relatare a acaparării puterii de către naziști, printr-o combinație de succese electorale și cumplite violențe politice în anii Marii Crize economice, între 1929 și 1933. Tema centrală a volumului o reprezintă răspunsul la întrebarea cum au reușit naziștii să instaureze în Germania o dictatură monopartinică într-un interval foarte scurt de timp și fără a întâmpina decât o rezistență nesemnificativă. Un al doilea volum va aborda evoluția celui de-al Treilea Reich în perioada 1933-1939. Va analiza instituțiile centrale ale regimului, va descrie funcționarea sa și **ce însemna** viața sub acesta. Va descrie efortul de pregătire poporului pentru un război care ar fi trebuit să redea Germaniei poziția de putere dominantă în Europa. Războiul în sine va reprezenta subiectul celui de-al treilea – ultimul – volum dedicat rapidei radicalizări a politicilor de expansiune militară, de mobilizare și represiune socială și culturală, de exterminare rasială, până la colapsul și distrugerea completă a celui de-al Treilea Reich, în 1945. Un capitol final va examina consecințele scurtei istorii de doisprezece ani a celui de-al Treilea Reich, precum și moștenirea sa pentru prezent și viitor.

Cele trei volume se adresează în primul rând celor care nu știu nimic despre acest subiect sau care știu foarte puțin, dar ar vrea să afle mai mult. Sper că și specialiștii vor găsi lucruri de interes, dar nu ei sunt principalul public vizat de aceste cărți. Moștenirea celui de-al Treilea Reich a fost amplu discutată în presă în acești ultimi ani și continuă să stârnească un larg interes. Restituirea și compensarea, vina și scuzele, toate au devenit chestiuni sensibile în plan politic și moral. Imagini ale celui de-al Treilea Reich, muzee și memoriale ce atrag atenția asupra impactului Germaniei naziste, între 1933 și 1945, sunt peste tot în jurul nostru. Cu toate acestea, adeseori, fundalul – istoria celui de-al Treilea Reich – lipsește. Cele trei volume intenționează să umple exact acest gol.

Oricine își asumă un asemenea proiect trebuie să înceapă prin a-și pune întrebarea dacă o nouă istorie a Germaniei naziste este cu adevărat necesară. Nu au apărut suficiente? Nu s-au scris atât de multe încât nu prea puține au rămas de adăugat? Nu există nici o îndoială că foarte puține teme istorice au fost subiectul unor cercetări atât de intense. Ultima ediție a bibliografiei standard dedicate nazismului, publicată de neobositul Michael Ruck în 2000, include 37 000 de apariții; prima ediție, apărută în 1995, cuprindea numai 25 000. Această uimitoare creștere a numărului de titluri este mărturie grăitoare a fluxului neîntrerupt de noi apariții dedicate subiectului.[1] Nici un istoric nu poate spera să stăpânească nici măcar o parte însemnată a unei literaturi de o asemenea magnitudine. Și, într-adevăr, unii au găsit volumul de informații pur și simplu descurajant, atât de greu de adunat laolaltă, încât, în disperare de cauză, au renunțat. Drept urmare, în realitate, au existat surprinzător de puține tentative de a scrie istoria celui de-al Treilea Reich la scară mare. E adevărat, în ultimii ani au văzut lumina tiparului câteva excelente lucrări sintetice de mici dimensiuni, în special cele aparținând lui Norbert Frei și Ludolf Herbst,[2] precum și câteva abordări analitice stimulante, mai ales lucrarea lui Detlev Peukert, *În interiorul Germaniei naziste*,[3] precum și o serie de culegeri utile de documente, între care se remarcă cele patru volume ale antologiei în limba engleză, editată cu comentarii substanțiale de către Jeremy Noakes.[4]

Cu toate acestea, numărul istoriilor generale, de mare amploare, ale Germaniei naziste adresate unui public larg pot fi numărate pe degetele unei mâini. Prima dintre acestea, și de departe lucrarea cu cel mai mare succes, a fost *Ascensiunea și prăbușirea celui de-al Treilea Reich*, publicată în 1960. Cartea lui Shirer s-a vândut în milioane de exemplare în cele peste patru decenii scurse de la apariție. A fost reeditată fără întrerupere și rămâne principalul punct de reper pentru cei care doresc o istorie generală accesibilă a Germaniei naziste. Succesul acestei cărți are motive întemeiate. Shirer, jurnalist american care a relatat din Germania nazistă până la intrarea, Statelor Unite în război, în decembrie 1941, avea ochiul format al ziaristului pentru detaliile elocvente și evenimentele semnificative. Cartea este interesantă prin detaliile umane, cu numeroase citate captivante din actorii dramei și este scrisă cu flerul și stilul depeșelor de pe front ale unui jurnalist versat. Cu toate acestea, a fost universal criticată de către istoricii de profesie. Cărturarul german emigrat Klaus Epstein vorbea pentru mulți când sublinia că lucrarea lui Shirer reprezenta o abordare „incredibil de primitivă" a istoriei germane, creând impresia că aceasta din urmă a condus inevitabil la preluarea puterii de către naziști. Existau „goluri orbitoare" în discursul lui Shirer. Se concentra mult prea mult asupra politicii înalte, a politicii externe și a evoluțiilor militare și, chiar în 1960, nu era „sub nici o formă la curent cu cercetările curente privind perioada nazistă". O jumătate de secol mai târziu, același comentariu este și mai justificat decât era în vremea lui Epstein. Drept urmare, cu toate meritele sale, cartea lui Shirer nu poate oferi o istorie a Germaniei naziste capabilă să răspundă așteptărilor cititorului secolului al XXI-lea.[5]

O abordare complet diferită este cea pe care o oferă lucrarea politologului german Karl Dietrich Bracher, *Dictatura germană*, publicată în 1969. Este vorba de o sinteză a studiilor de pionierat, încă utile, dedicate de Bracher prăbușirii Republicii de la Weimar și instaurării regimului nazist, iar punctele forte sunt originile și ascensiunea nazismului, precum și relația acestuia cu istoria germană, adică tocmai aspectele în care Shirer era cel mai vulnerabil. Aproape jumătate din carte este dedicată acestor teme; în cealaltă

jumătate, abordează succint structura politică a celui de-al Treilea Reich, aspecte ale politicii externe, ale economiei și societății, culturii și artelor, ale evoluției regimului în vreme de război și ale prăbușirii sistemului nazist. În ciuda acestei lipse de uniformitate, analiza este excelentă și demnă de încredere, aceste calități transformând-o într-o lucrare clasică. Marea virtute a lucrării lui Bracher este claritatea analitică, accentul pus pe explicarea, relatarea și interpretarea tuturor aspectelor pe care le acoperă. Este o carte la care te poți întoarce cu folos iar și iar. Cu toate acestea, tratamentul dedicat diferitelor subiecte nu este numai lipsit de uniformitate; textul este, de asemenea, declarat academic și de multe ori dificil pentru cititor; inevitabil, lucrarea a fost depășită de noile cercetări din multe domenii, în ultimele trei decenii și jumătate.[6]

Dacă Shirer reprezenta latura popularizantă, iar Bracher pe cea academică a scrierilor dedicate Germaniei naziste, recent, un autor a reușit să construiască o punte între ele. Biografia în două volume *Hitler* a istoricului britanic Ian Kershaw integrează cu succes viața lui Hitler în istoria modernă a Germaniei și demonstrează cum ascensiunea și prăbușirea sa au fost legate de factori istorici mai largi. Dar biografia scrisă de Kershaw nu este o istorie a Germaniei. Mai mult, ca o consecință a izolării crescânde a lui Hitler în timpul războiului, cartea se focalizează treptat asupra unei tematici din ce în ce mai înguste. Se concentrează asupra subiectelor cărora Hitler le dedica cea mai mare atenție, în special politica externă, războiul și problemele rasiale. Prin definiție, lucrarea nu poate adopta perspectiva omului obișnuit și nu poate acorda un spațiu substanțial domeniilor în care Hitler nu se implica direct.[7] Unul din obiectivele principale ale prezentului volum și al următoarelor două este, în consecință, acela de a acoperi o mare varietate de aspecte semnificative ale istoriei celui de-al Treilea Reich: nu numai politica, diplomația și problemele militare, dar și societatea, economia, politica rasială, poliția și justiția, literatura, cultura sau artele și, cu o lărgime a orizontului absentă, din varii motive, în cazul abordărilor anterioare, să le aducă laolaltă, evidențiind în același timp conexiunile dintre ele.

Succesul biografiei lui Kershaw a demonstrat că cercetările dedicate Germaniei naziste sunt o afacere internațională. Cea mai recentă analiză generală, de mare amploare, dedicată subiectului, aparține tot unui istoric britanic: lucrarea lui Michael Burleigh, *Al Treilea Reich: o nouă istorie*. Aceasta îi familiarizează de la bun început pe cititori cu violența aflată în chiar inima regimului nazist și reușește acest lucru într-o măsură neegalată de nici o altă carte. De mult prea multe ori, obiectează Burleigh cu justețe, autorii din lumea academică au zugrăvit o imagine nesângeroasă, aproape abstractă, a naziștilor, de parcă teoriile și dezbaterile legate de ei ar fi mai importante decât oamenii în sine. Cartea sa reechilibrează balanța într-o manieră spectaculoasă. Țelul central al lui Burleigh este de a oferi o istorie morală a celui de-al Treilea Reich. *Al Treilea Reich: o nouă istorie* se concentrează asupra genocidului, rezistenței și colaborării, asupra violenței politice și a represiunii, asupra crimelor și atrocităților. Făcând acest lucru, lucrarea reafirmă cu forță o viziune a Germaniei naziste ca dictatură totalitară, o viziune neglijată mult prea des în ultimii ani. Dar cartea omite orice discuție detaliată despre politica externă, strategia militară, economie, schimbare socială, cultură și arte, propagandă, statutul femeii și al familiei sau despre multe alte teme care au făcut subiectul unor cercetări recente. În plus, dând prioritate judecăților morale, are tendința de a marginaliza explicația și analiza. Spre exemplu, din dorința de a sublinia imoralitatea abandonării de către germani a datoriei morale de a gândi, ideologia nazistă este respinsă ca „aiureli", „prostii pretențioase" și așa mai departe. Dar există argumente în favoarea unei abordări diferite care, asemeni lui Bracher, ia aceste idei în serios, oricât de respingătoare și de ridicole ar părea cititorului modern, și explică de ce și cum atât de mulți germani au ajuns să creadă în ele.[8]

Această istorie încearcă să combine meritele lucrărilor trecute, similare celor menționate mai sus. În primul rând, este, asemeni cărții lui Shirer, o abordare narativă. Intenționează să spună istoria celui de-al Treilea Reich în ordine cronologică și să demonstreze cum un eveniment a atras după sine un altul. Istoria narativă nu a fost multă vreme la modă în anii '70 și '80, întrucât istoricii

favorizau abordările analitice, derivate în principal din științele sociale. Dar o varietate de istorii narative recente, de mari dimensiuni, au demonstrat că acest lucru poate fi realizat fără a sacrifica rigoarea analitică sau capacitatea explicativă.[9] Urmând tot exemplul lui Shirer, această carte încearcă să dea voce oamenilor care au trăit anii de care se ocupă. Distorsionarea partizană a istoriografiei germane sub naziști, cultul personalității și venerarea liderului de către autorii de lucrări istorice în timpul celui de-al Treilea Reich i-au determinat pe istorici germani de după cel de-al Doilea Război Mondial să elimine complet personalitățile din istorie. În anii '70 și '80, sub influența istoriei sociale moderne, aceștia erau interesați în primul rând de marile structuri și procese.[10] Operele astfel generate au adus progrese incomensurabile în înțelegerea Germaniei naziste. Dar indivizii au fost aproape în totalitate scăpați din vedere în această cursă spre înțelegerea intelectuală. Astfel, unul din scopurile prezentei cărți a fost să readucă în discuție individul; am încercat cât mai des posibil să citez din scrierile și discursurile contemporanilor și să juxtapun dimensiunea narativă și analitică mai largă cu istoriile femeilor și bărbaților reali, prinși în vâltoarea evenimentelor, de la vârful regimului până la cetățeanul obișnuit.[11]

Relatarea experiențelor indivizilor evidențiază mai bine decât orice altceva complexitatea opțiunilor pe care le aveau de făcut și situațiile adeseori dificil de înțeles cu care se confruntau. Contemporanii nu puteau vedea lucrurile cu aceeași claritate cu care le vedem noi, având avantajul perspectivei: nu puteau ști în 1930 ce urma să se întâmple în 1933, nu puteau ști în 1933 ce avea să urmeze în 1939, 1942 sau 1945. Dacă ar fi știut, e cert că opțiunile lor ar fi fost diferite. Una din cele mai mari probleme pe care le ridică scrierea istoriei este încercarea de a te imagina trăind în lumea trecutului, cu toate îndoielile și incertitudinile de care se loveau oamenii în încercarea de a face față unui viitor care, pentru istoric, a devenit trecut. Evoluții care în retrospectivă par inevitabile nu păreau deloc așa la acel moment și, scriind această carte, am încercat în mod repetat să îi reamintesc cititorului că, în multe momente ale istoriei germane din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, lucrurile ar fi putut cu ușurință evolua foarte diferit.

Oamenii își fac propria istorie, a observat memorabil la un moment dat Karl Marx, dar nu în circumstanțe pe care să le fi ales. Acestea includ nu numai contextul istoric în care au trăit, ci și pe cel în care au gândit, convingerile aflate la baza acțiunilor lor, principiile și credințele care le-au modelat comportamentul.[12] Un obiectiv central al acestei cărți este să recreeze toate aceste lucruri pentru un public modern și să le reamintească cititorilor că, pentru a cita un aforism bine cunoscut despre istorie, „trecutul e o țară străină: pe acolo, lucrurile sunt făcute diferit“.[13]

Toate aceste motive mă fac să cred că este nepotrivit pentru o lucrare istorică să se răsfețe în luxul judecăților morale. În primul rând, este „ne-istoric“; în al doilea, este arogant și deplasat. Nu pot ști cum m-aș fi comportat dacă aș fi trăit sub al Treilea Reich, măcar și pentru că, dacă aș fi trăit atunci, aș fi fost o persoană cu totul diferită de cea care sunt acum. De la începutul anilor '90, cercetarea istorică a Germaniei naziste – și, din ce în ce mai des, a altor subiecte, a fost invadată de concepte și abordare derivate din etică, religie sau drept. Acestea ar putea fi utile pentru a stabili dacă un individ sau un grup ar trebui să primească compensații pentru suferințele îndurate sub naziști sau dacă, pe de altă parte, ar trebui să ofere compensații sub o formă sau alta pentru suferințele produse altora. Într-un asemenea context, aplicarea lor nu este numai legitimă, ci și extrem de importantă. Dar ele nu-și au locul într-o lucrare istorică.[14] Așa cum remarca Ian Kershaw: „pentru un străin, un non-german care nu a experimentat nazismul, este poate prea ușor să critice, să pretindă standarde comportamentale aproape imposibil de atins în acele circumstanțe“.[15] La un asemenea interval de timp, același principiu este valabil și în cazul covârșitoarei majorități a germanilor. Astfel, am evitat pe cât posibil să utilizez un limbaj cu o încărcătură morală, religioasă sau etică. Scopul acestei cărți este să înțeleagă: cititorului îi aparține dreptul de a judeca.

A înțelege cum și de ce naziștii au venit la putere este astăzi la fel de important ca oricând și, pe măsură ce memoria se estompează, poate chiar mai important. E necesar să intrăm în mintea naziștilor înșiși. Trebuie să descoperim de ce oponenții lor nu au reușit să-i împiedice. Avem nevoie să înțelegem natura și modul de funcționare

al dictaturii naziste, odată ce aceasta a fost instaurată. Trebuie să înțelegem procesele prin care al Treilea Reich a scufundat Europa și lumea într-un război de o ferocitate fără egal și care s-a sfârșit în propria prăbușire catastrofică. Au existat și alte cataclisme în prima jumătate a secolului XX, cea mai notabilă, poate, fiind domnia terorii instaurată de către Stalin în Rusia anilor '30. Dar nici un altul nu a avut un impact atât de profund și de durabil. De la transformarea discriminării rasiale și a urii în nucleul propriei ideologii la inițierea unui devastator și barbar război de cucerire, al Treilea Reich s-a întipărit în conștiința universală mai mult decât a reușit, poate din fericire, să o facă oricare alt regim. Modul cum, în mai puțin de o viață de om, Germania, o țară stabilă și modernă, a condus Europa la deznădejde și ruină morală, fizică și culturală reprezintă o istorie cu învățăminte pentru toți; învățăminte pe care, din nou, cititorul trebuie să le tragă din această carte fără ca autorul să le ofere.

II

Istoricii și comentatorii de toate tipurile au fost de la bun început preocupați să explice toate aceste lucruri. Intelectuali disidenți emigrați, precum Konrad Heiden, Ernst Fraenkel sau Franz Neumann au publicat în anii '30–'40 analize ale Partidului Nazist și ale celui de-al Treilea Reich demne să fie citite și azi, toate având un impact durabil în ghidarea direcțiilor de cercetare.[16] Dar prima încercare reală de a plasa al Treilea Reich în context a aparținut, imediat după al Doilea Război Mondial, principalului istoric german al vremii, Friedrich Meinecke. Meinecke a atribuit vina instaurării celui de-al Treilea Reich în primul rând obsesiei crescânde a Germaniei de a deveni putere mondială, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, mai întâi prin Bismarck și apoi, mult mai intens, în epoca lui Wilhelm al II-lea și a Primului Război Mondial. Spiritul militarist a cuprins întreaga Germanie, credea Meinecke, oferind armatei o influență decisivă și dăunătoare asupra situației politice. Germania a dobândit o forță industrială impresionantă; dar acest lucru a fost

obținut prin accentul pus excesiv pe o educație tehnică mărginită, în defavoarea unei educații morale și umaniste mai largi. „Căutau ceea ce era «pozitiv» în activitatea lui Hitler“, scria Meinecke despre elita educată, reprezentată de marea burghezie, o categorie căreia el însuși îi aparținea. A fost suficient de onest să admită că membrii acesteia găsiseră în nazism ceva despre care crezuseră că răspundea nevoilor zilei. Privind înapoi asupra unei vieți suficient de lungi cât să-și poată aminti unificarea Germaniei sub Bismarck, în 1871, și tot ce s-a întâmplat între acel moment și prăbușirea celui de-al Treilea Reich, Meinecke trăgea concluzia provizorie că statul-națiune german avea un defect încă de la fondarea sa, în 1871.

Reflecțiile lui Meinecke, apărute în 1946, erau la fel de importante pentru limitele lor, cât și pentru tentativa curajoasă de a regândi convingerile politice și aspirațiile unei întregi vieți. Bătrânul istoric a rămas în Germania pe întreaga durată a regimului nazist, dar nu s-a alăturat nici odată Partidului Național-Socialist, nici nu a scris sau activat în slujba acestuia. Dar gândirea era îngrădită de viziunea naționalismului liberal în care se formase. Catastrofa era pentru el, așa cum o exprima titlul reflecțiilor sale din 1946, o catastrofă *germană*, nu o catastrofă evreiască, nici o catastrofă europeană sau mondială. În același timp, după cum istoricii germani obișnuiau de mult timp, Meinecke favoriza diplomația și relațiile internaționale în explicarea genezei catastrofei și mai puțin factorii sociali, culturali sau economici. Pentru Meinecke, esența problemei nu era „nebunia rasială“ care cuprinsese Germania sub naziști și la care făcea referire în treacăt, ci politica machiavelică dusă de al Treilea Reich și tentativa de obținere a dominației globale, care a dus în final la propria distrugere.[17]

Cu toate neajunsurile sale, încercarea lui Meinecke de a înțelege a ridicat o serie de întrebări-cheie care, după cum el însuși intuia, au continuat fără încetare să ne preocupe. Cum a fost posibil ca o națiune avansată și educată, precum cea germană, să cedeze atât de rapid și de ușor în fața brutalității național-socialismului? De ce preluării puterii de către naziști i s-a opus atât de puțină rezistență serioasă? Cum a fost posibilă ascensiunea atât de bruscă spre putere a unui partid nesemnificativ al dreptei radicale? De ce atât de mulți

germani nu au reușit să prevadă consecințele potențial dezastruoase ale ignorării naturii violente, rasiste și criminale a mișcării naziste?[18] Răspunsurile la aceste întrebări au variat considerabil în timp, între istoricii și comentatorii de diferite naționalități și de la o atitudine politică la alta.[19] Regimul nazist a reprezentat numai una dintre nemiloasele dictaturi violente instalate în Europa în prima jumătate a secolului XX, ca parte a unei tendințe atât de răspândite încât un istoric s-a referit la Europa acestei epoci ca la „continentul întunecat".[20] La rândul său, această constatare ne face să ne întrebăm în ce măsură nazismul își are rădăcinile în istoria germană sau cât de multe are în comun cu alte regimuri europene ale perioadei, din punctul de vedere al originilor și structurii.

Asemenea considerații comparative sugerează că premisa conform căreia e mai puțin probabil ca o societate mai avansată economic și sofisticată cultural să se prăbușească în abisul violenței și al distrugerii decât una mai înapoiată, este chestionabilă. Faptul că Germania l-a dat pe Beethoven, Rusia pe Tolstoi, Italia pe Verdi sau Spania pe Cervantes, este în totalitate lipsit de relevanță pentru faptul că toate aceste țări au experimentat dictaturi brutale în secolul XX. Marile realizări culturale de-a lungul veacurilor nu au făcut alunecarea în barbaria politică mai inexplicabilă decât ar fi făcut-o absența lor; politica și cultura nu se influențează reciproc într-un mod atât de simplu și de direct. Dacă experiența celui de-al Treilea Reich ne învață ceva, este că dragostea pentru marea muzică, artă sau literatură nu le oferă oamenilor nici un fel de imunizare morală sau politică împotriva violenței, atrocităților sau supunerii față de o dictatură. Mai mult, o serie de comentatori de stânga au susținut, încă din anii '30 că societatea și cultura germană, atât de avansate, au reprezentat în sine o cauză majoră a triumfului nazismului. Economia germană era cea mai puternică din Europa, societatea germană era cea mai dezvoltată. Întreprinderea capitalistă ajunsese în Germania la o amploare și la un grad de organizare fără precedent. Marxiștii au afirmat că, date fiind toate acestea, conflictul de clasă dintre proprietarii capitalurilor și cei pe care îi exploatau s-a acutizat, ajungând în cele din urmă la punctul de ruptură. Disperați să-și apere puterea și profiturile, marii oameni de afaceri și acoliții

lor s-au folosit de toată influența și mijloacele propagandistice avute la dispoziție pentru a lansa o mișcare de masă capabilă să le servească interesele – Partidul Nazist – și pentru a o aduce la putere, urmând să profite de pe urma ei.[21]

Această viziune, elaborată cu un grad ridicat de sofisticare de o întreagă varietate de marxiști între anii '20 și '90 ai secolului XX, nu ar trebui respinsă ca simplă propagandă; a inspirat de-a lungul anilor numeroase lucrări științifice, de ambele părți ale Cortinei de Fier care a divizat Europa în timpul războiului rece, între 1945 și 1990. Dar, ca interpretare generală, atotcuprinzătoare, ridică numeroase semne de întrebare. Între altele, ignoră mai mult sau mai puțin doctrinele rasiste și eșuează complet în a explica de ce evreii erau vizați de veninoasa ură nazistă atât în retorică, cât și în realitate. Date fiind resursele considerabile dedicate de al Treilea Reich persecutării și distrugerii fizice a milioane de indivizi, inclusiv a multora aparținând fără nici un dubiu clasei mijlocii, activi, prosperi și, nu în puține cazuri, capitaliști ei înșiși, este greu de văzut cum am putea reduce fenomenul nazist la produsul luptei de clasă împotriva proletariatului, sau la o tentativă de a prezerva sistemul capitalist la susținerea căruia contribuiau atât de mulți evrei germani. Mai mult, dacă nazismul era rezultatul inevitabil al ascensiunii capitalului imperialist și monopolist, cum am putea explica apariția sa exclusiv în Germania și nu în alte economii capitaliste avansate, precum Marea Britanie, Belgia sau Statele Unite?[22]

Exact această întrebare a fost pusă de mulți non-germani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și de unii germani imediat după aceea. În special în țările care experimentaseră deja un război împotriva Germaniei, cel din 1914-1918, mulți observatori argumentau că ascensiunea și triumful nazismului erau inevitabilele consecințe finale ale secolelor de istorie germană. În această interpretare, avansată de autori foarte diferiți, de la jurnalistul american William L. Shirer la istoricul britanic A. J. P. Taylor, sau la cărturarul francez Edmond Vermeil, germanii au respins dintotdeauna democrația și drepturile omului, s-au plecat în fața unor lideri puternici, au respins conceptul de cetățean activ și s-au lăsat amăgiți de iluziile periculoase ale dominației mondiale.[23] Un asemenea argument relua, bizar,

versiunea nazistă a istoriei germane, conform căreia, printr-un fel de instinct rasial primar, germanii erau predestinați unor astfel de caracteristici fundamentale, dar fuseseră înstrăinați de ele din cauza unor influențe externe, precum Revoluția Franceză.[24] Dar, așa cum au demonstrat-o numeroși critici, această viziune simplificatoare ridică întrebarea de ce germanii nu au sucombat în fața unei dictaturi asemănătoare nazismului cu mult înainte de 1933. Ignoră, de asemenea, existența unor puternice tradiții liberale și democratice în istoria germană, tradiții care s-au manifestat în mișcări politice precum revoluția din 1848, când regimurile autoritare au fost răsturnate peste tot în Germania. În plus, mai degrabă ne împiedică să explicăm cum și de ce naziștii au ajuns la putere, întrucât ignoră foarte răspândita opoziție față de nazism existentă în Germania chiar și în 1933. În consecință, nu ne permite să punem o întrebare crucială: de ce a fost această opoziție înfrântă? În lipsa recunoașterii existenței acestei opoziții germane față de nazism, dramatica istorie a ascensiunii nazismului spre putere încetează cu totul să fie o dramă; devine pur și simplu o materializare a inevitabilului.

A fost mult prea facil pentru istorici să studieze cursul istoriei germane folosind ca punct de reper anul 1933 și să interpreteze aproape toate evoluțiile de până în acel moment ca factori care au contribuit la apariția și triumful nazismului. Au rezultat numeroase distorsionări, unii istorici scoțând din context citate din Herder, apostolul naționalismului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, sau din Martin Luther, fondatorul de secol XVI al protestantismului, pentru a ilustra ceea ce considerau a fi trăsături adânc înrădăcinate ale caracterului național german: disprețul pentru alte naționalități și supunerea oarbă față de autoritatea din interiorul propriilor granițe.[25] Dacă, însă, privim cu mai multă atenție opera acestor gânditori, descoperim că Herder predica toleranța și simpatia față de alte naționalități, în vreme ce susținerea de către Luther a dreptului conștiinței individuale de a se revolta împotriva autorității spirituale și intelectuale e bine cunoscută.[26] Mai mult, deși ideile au forța lor, aceasta este întotdeauna condiționată de circumstanțele sociale și politice, o realitate pe care istoricii autori ai acestor considerații generale despre „caracterul german" sau „spiritul german" au uitat-o prea des.[27]

Un curent diferit de gândire, promovat de multe ori de aceiași autori, a susținut nu importanța ideologiei și a credinței în istoria Germaniei, ci, dimpotrivă, lipsa lor de importanță. Germanii, s-a spus uneori, nu au manifestat un interes real pentru politică și nu s-au obișnuit nici odată cu compromisurile pe care le presupune dezbaterea politică democratică. Dintre toate miturile istoriei germane utilizate pentru a explica instaurarea celui de-al Treilea Reich în 1933, nici unul nu este mai puțin convingător decât cel al „germanului apolitic". Fiind în mare parte creația romancierului Thomas Mann în timpul Primului Război Mondial, acest concept a devenit ulterior alibiul clasei mijlocii educate din Germania, care putea fi absolvită de vina de a fi susținut nazismul prin acceptarea acuzației mult mai puțin grave de a nu fi reușit să i se opună. Istorici de toate orientările au afirmat că burghezia germană s-a retras din viața politică după înfrângerea de la 1848 și s-a refugiat în schimb în activitățile economice, în literatură, cultură și arte. Germanii educați au pus eficiența și succesul deasupra moralității și ideologiei.[28] Cu toate acestea, există numeroase dovezi care pot fi aduse pentru a susține exact contrariul, așa cum vom vedea pe parcursul acestei cărți. De orice ar fi suferit germanii în anii '20, nu a fost lipsa de angajament și convingeri politice, ci mai degrabă opusul.

Deloc surprinzător, istoricii germani au găsit aceste generalizări ostile despre caracterul german profund criticabile. După sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, au făcut eforturi pentru a combate criticile subliniind rădăcinile europene ale ideologiei naziste. Au atras atenția asupra faptului că Hitler însuși nu era german, ci austriac. Și au făcut comparații cu alte dictaturi europene ale epocii, de la Italia lui Mussolini la Rusia lui Stalin. Nu e nici o îndoială, au argumentat, având în vedere colapsul generalizat al democrației europene între 1917 și 1933, că instaurarea regimului nazist ar trebui interpretată ca prăbușirea ordinii stabilite în Germania și în alte țări sub impactul catastrofal al Primului Război Mondial și nu ca punct culminant al unei îndelungate evoluții specifice numai Germaniei.[29] Conform acestei interpretări, dezvoltarea societății industriale a adus, pentru prima dată, masele pe scena politică. Războiul a distrus ierarhia socială, valorile morale și stabilitatea economică în

toată Europa. Imperiile Habsburgic, German, Țarist și Otoman s-au prăbușit, iar noile state democratice apărute în locul lor au căzut rapid victimă agitatorilor lipsiți de scrupule, care au sedus masele pentru a vota în favoarea propriei înrobiri. Secolul XX a devenit era totalitarismului, culminând cu tentativele lui Hitler și Stalin de a instaura o nouă ordine politică, bazată pe de-o parte pe controlul polițienesc total, pe teroare, pe suprimarea nemiloasă și distrugerea a milioane de inamici reali sau imaginari, dar și pe mobilizarea continuă a maselor și pe entuziasmul stârnit cu ajutorul unor metode propagandistice sofisticate, pe de altă parte.[30]

Deși nu e greu de înțeles cum asemenea argumente, prin crearea, explicită sau implicită, a unui semn de egalitate între Rusia lui Stalin și Germania lui Hitler, serveau interesele taberei occidentale, conceptul conform căruia cele două erau varietăți ale aceluiași fenomen a fost recent reabilitat într-o oarecare măsură.[31] Evident, nu există nimic nelegitim într-o încercare de a compara cele două regimuri.[32] Ideea totalitarismului ca fenomen politic general s-a născut încă din anii '20. A fost utilizată în sens pozitiv de Mussolini, care, alături de Hitler și Stalin, a emis pretenția instaurării unui control total asupra societății, control care implica remodelarea naturii umane prin crearea unui om de tip „nou". Dar oricare ar fi fost similitudinile dintre aceste regimuri, diferențele dintre forțele aflate în spatele genezei, ascensiunii și triumfului nazismului și stalinismului sunt mult prea semnificative pentru ca acest concept de totalitarism să fie foarte util pentru a explica aceste aspecte. În cele din urmă, utilitatea sa este în primul rând descriptivă și mai puțin explicativă, fiind, probabil, mai potrivit în a ne ajuta să înțelegem în primul rând comportamentul dictaturilor secolului XX, odată ajunse la putere, și mai puțin modul cum au ajuns acolo.

Evident, au existat unele asemănări între Rusia și Germania în perioada premergătoare Primului Război Mondial. Ambele națiuni erau conduse de monarhii autoritare, sprijinite de o birocrație eficientă și de o elită militară puternică, amândouă se confruntau cu schimbări sociale rapide, generate de industrializare. Ambele sisteme politice au fost distruse de criza profundă provocată de înfrângerea în Primul Război Mondial, și au fost succedate, pentru

scurt timp, de un regim democratic marcat de conflicte, rezolvate odată cu instalarea dictaturilor. Dar au existat și multe diferențe cruciale, cea mai importantă fiind eșecul complet al bolșevicilor de a câștiga în alegeri nivelul de sprijin popular care a caracterizat ascensiunea naziștilor spre putere. Rusia era înapoiată, preponderent rurală, îi lipseau caracteristicile fundamentale ale unei societăți civile, precum și o tradiție politică reprezentativă. Era o țară radical diferită de avansata și educata Germanie industrială, cu o îndelungată tradiție a instituțiilor reprezentative, un stat de drept cu cetățeni activi în plan politic. E cu siguranță adevărat că Primul Război Mondial a distrus vechea ordine peste tot în Europa. Dar vechea ordinea varia substanțial de la o țară la alta și a fost distrusă în diverse moduri, cu consecințe diferite. Dacă suntem în căutarea unei țări cu o evoluție comparabilă, Italia, cealaltă mare națiune europeană recent unificată în secolul al XIX-lea, este de departe mai potrivită decât Rusia.

Căutarea unei explicații pentru originile și ascensiunea nazismului în istoria germană riscă întotdeauna să creeze impresia că întregul proces a fost inevitabil. Cu aproape fiecare ocazie, însă, lucrurile ar fi putut lua o turnură diferită. Triumful nazismului nu a fost nici pe departe inevitabil până în primele luni în 1933.[33] Cei care au afirmat că succesul nazismului a fost rezultatul unui set de evoluții la nivel continental au dreptate până la un punct. Aceștia au acordat, însă, mult prea puțină atenție faptului că victoria nazismului, deși era departe de a fi rezultatul inevitabil al traiectoriei istoriei germane, a avut la bază o serie de tradiții politice și ideologice, dar și unele evoluții specific germane. Și poate că aceste tradiții nu au coborât înapoi în timp până la Martin Luther, dar cu siguranță pot fi legate de modul cum istoria germană a evoluat în secolul al XIX-lea și, mai presus de toate, de procesul în urma căruia statul a fost unificat, în 1871, de către Bismarck. Drept urmare, există argumente pentru a începe din acest punct, așa cum a făcut-o Friedrich Meinecke în reflecțiile sale din 1946, când se afla în căutarea cauzelor venirii naziștilor la putere, la numai șase decenii de la unificare, aruncând în haos Germania, Europa și întreaga lume și întâmpinând o rezistență atât de firavă din partea majorității germanilor. Așa

cum vom vedea pe parcursul acestui volum și al celor două care îl vor succeda, există multiple răspunsuri la aceste întrebări, de la amploarea crizei în care s-a scufundat Germania la începutul anilor '30 la modul în care naziștii și-au stabilit și consolidat regimul, odată ce au cucerit puterea. Nu e ușor de găsit un echilibru între aceste explicații. Cu toate acestea, e cert că povara istoriei germane a jucat un rol, iar această carte trebuie, în consecință, să înceapă cu o discuție despre istoria germană.

III

Debutul secolului al XXI-lea este un moment extrem de propice pentru a iniția un proiect de acest tip. După 1945 cercetările istorice dedicate celui de-al Treilea Reich au traversat trei faze majore. Prima, cuprinsă între sfârșitul războiului și jumătatea anilor '60, s-a concentrat în mare parte asupra găsirii unor răspunsuri la întrebări abordate în actualul volum. Politologi și istorici precum Karl Dietrich Bracher au publicat lucrări majore despre prăbușirea Republicii de la Weimar și preluarea puterii de către naziști.[34] În anii '70 și '80, accentul s-a mutat asupra istoriei perioadei 1933-1939 (subiectul volumului al doilea al acestui studiu), de mare ajutor fiind returnarea către arhivele germane a unor vaste cantități de documente aflate în custodia Aliaților. În special, Martin Broszat și Hans Mommsen au fost autorii unor studii de pionierat despre structurile interne ale celui de-al Treilea Reich, cei doi combătând viziunea dominantă conform căreia acesta era un sistem totalitar, în care deciziile erau luate la vârf de către Hitler și implementate până la nivelul de jos și examinând în schimb rețeaua de centre de putere concurente. Rivalitatea dintre acestea din urmă, au susținut cei doi istorici, a împins regimul spre adoptarea unor politici din ce în ce mai radicale. Activitatea lor a fost completată de un val de noi cercetări dedicate vieții cotidiene sub nazism, concentrându-se în special asupra anilor imediat premergători celui de-al Doilea Război Mondial.[35] După 1990, cercetarea a intrat într-o a treia etapă, în care

centrul de greutate s-a mutat asupra perioadei 1939-1945 (tema volumului al treilea al acestui studiu). Descoperirea unor noi documente în arhivele fostului bloc comunist, importanța crescândă acordată public persecutării și exterminării de către naziști a evreilor și a altor categorii, de la homosexuali la „asociali", de la muncitorii forțați la handicapați, toate au generat o cantitate imensă de noi informații.[36] Iată de ce momentul pare potrivit pentru a încerca o sinteză capabilă să pună laolaltă rezultatele celor trei faze de cercetare și să profite de marea cantitate de noi materiale, de la jurnalele lui Joseph Goebbels și Victor Klemperer la procesele verbale ale ședințelor guvernului german și la agenda lui Heinrich Himmler, de curând, aceasta din urmă putând fi consultată.

Un asemenea obiectiv reprezintă pentru orice istoric o inițiativă curajoasă, dacă nu pripită sau chiar nesăbuită; aceasta cu atât mai mult pentru un istoric care nu e german. Totuși, am reflectat mulți ani la problemele istorice abordate în această carte. Interesul meu pentru istoria germană a fost trezit cu adevărat pentru prima dată de către Fritz Fischer, a cărui vizită la Oxford, în perioada când eram student acolo, a reprezentat pentru mine un moment de mare semnificație intelectuală. Mai târziu, aflat la Hamburg, unde făceam cercetări pentru doctorat, am avut ocazia să împărtășesc entuziasmul creat de Fischer și de echipa sa. Deschiderea de către acesta a chestiunii continuității istoriei germane moderne a creat o adevărată stare de efervescență, o adevărată cruciadă, în rândurile istoricilor germani adunați în jurul său. La acea vreme, începutul anilor '70, eram preocupat în primul rând de originile celui de-al Treilea Reich așa cum puteau fi identificate în istoria Republicii de la Weimar și a Imperiului wilhelmian; doar mai târziu am ajuns să scriu despre dezbaterile aprinse apărute în interiorul breselei istoricilor germane pe marginea celui de-al Treilea Reich și să realizez propriile cercetări în arhivele perioadei 1939-1945, ca parte a unui studiu mai larg despre pedeapsa capitală în istoria germană modernă.[37] În toți acești an, am fost suficient de norocos încât să beneficiez, în nenumărate feluri, de ajutorul multor prieteni și colegi germani, în special Jürgen Kocka, Wolfgang Mommsen, Volker Ulrich și Hans-Ulrich Wehler. Numeroasele șederi în Germania, unele de durată, finanțate

de Fundația Alexander von Humboldt și de Serviciul German de Schimburi Academice m-au ajutat – sper – să dobândesc o mai bună înțelegere a istorii și culturii germane decât cea cu care am pornit la drum la începutul anilor '70. Comunitatea de specialiști în istorie germană din Marea Britanie a reprezentat un sprijin în toată această perioadă; de la bun început, în timpul studiilor de la Oxford, Tim Mason a fost o sursă specială de inspirație, iar Anthony Nicholls mi-a ghidat cercetările cu o mână sigură. Bineînțeles, nimic din toate acestea nu poate compensa faptul că nu sunt german prin naștere; dar poate că distanța rezultată de pe urma faptului că sunt străin e în măsură să ofere și o oarecare detașare, sau cel puțin o perspectivă diferită, ceea ce poate contribui la contrabalansarea acestui dezavantaj evident.

Deși am scris despre originile, consecințele și istoriografia celui de-al Treilea Reich, am cercetat o parte a istoriei acestuia în arhive și am predat studenților, vreme de peste douăzeci de ani, un curs bazat pe documente, curs ce a evoluat foarte lent, abia în anii '90 am fost determinat să-mi dedic întreaga atenție acestui subiect. Prin urmare, voi fi pentru totdeauna recunoscător lui Anthony Julius, pentru că mi-a solicitat să apar ca martor expert într-un proces de calomnie intentat de către David Irving lui Deborah Lipstadt și celor care publicaseră textele acesteia din urmă. Recunoscător voi fi și întregii echipe a apărării, în special avocatului principal Richard Rampton QC și asistenților mei de cercetare, Nik Wachsmann și Thomas Skelton-Robinson, pentru numeroasele ore de discuții stimulante și fructuoase privind diferitele aspecte ale istoriei celui de-al Treilea Reich abordate în timpul procesului.[38] Implicarea într-un caz a cărui importanță a depășit cu mult așteptările noastre a fost un privilegiu. Mai mult, una dintre surprizele aduse de activitatea din cadrul acestui proces a fost să descoperim că multe din aspectele subiectului cu care ne confruntam continuau să fie uimitor de puțin documentate.[39] O alta, la fel de importantă, a fost să constatăm inexistența unei abordări detaliate de ansamblu a contextului istoric mai larg al politicilor naziste față de evrei, în cadrul istoriei generale a celui de-al Treilea Reich, în ciuda existenței multor lucrări excelente dedicate acestor politici într-un context mai

îngust. Acest sentiment al fragmentării crescânde a cunoștințelor noastre despre Germania nazistă s-a consolidat la puțină vreme după aceea, când mi s-a solicitat să devin membru al guvernului britanic în Comitetul Consultativ privind Spolierile*, organism care analiza cererile de restituire a obiectelor culturale luate injust, de la proprietarii de drept, în perioada 1933-1945. Iată un alt domeniu în care rezolvarea unor probleme specifice depinde uneori de cunoașterea istorică a contextului mai larg. Cu toate acestea, nu exista o istorie generală a Germaniei naziste spre care să-i îndrum pe ceilalți membri ai Comitetului și care i-ar fi putut ajuta în acest sens. În același timp, contactul nemijlocit cu dimensiunile juridice și morale ale experienței naziste aduse de activitatea mea în aceste două contexte foarte diferite m-au convins, mai mult ca niciodată, de necesitatea unei istorii a celui de-al Treilea Reich care nu făcea din judecățile morale sau legale termen de referință.

Acestea sunt câteva dintre motivele care m-au determinat să scriu cartea de față. Ele ar putea explica unele dintre caracteristicile sale particulare. În primul rând, într-o istorie ca aceasta, pentru publicul larg, este importantă evitarea termenilor tehnici. De vreme ce este o carte adresată cititorilor de limbă engleză, am tradus aproape invariabil termenii germani în echivalentul lor englez. Păstrarea lor în germană ar reprezenta o formă de mistificare, chiar de romantizare, lucru care trebuie evitat. Din acest punct de vedere, există numai trei excepții. Primul este *Reich*, care, așa cum o explică primul capitol, are în germană rezonanțe speciale, intraductibile, dincolo de echivalentul englezesc „imperiu", precum și *Reichstag*, numele parlamentului național german. Acesta este un termen foarte familiar cititorului anglofon și ar fi artificial să vorbim, de pildă, despre „al Treilea Imperiu" în locul lui „al Treilea Reich", de „Parlamentul în flăcări" în loc de „Reichstagul în flăcări". Titlul *Kaiser* a fost păstrat în defavoarea aproximativului echivalent englezesc „împărat", deoarece și acesta trezește anumite rezonanțe istorice puternice. Alți

---

* Este vorba despre așa-numitul „Spoliation Advisory Panel", în limba engleză, în original, un comitet care examinează solicitările celor care au pierdut proprietăți în perioada nazistă (sau ale moștenitorilor acestora), proprietăți aflate acum în diferite colecții britanice (n.red.)

câțiva termeni sau cuvinte germane asociate cu al Treilea Reich au devenit comune în engleză, dar s-au îndepărtat pe parcurs de sensul inițial: *Gauleiter*, spre exemplu, înseamnă un tiran nazist, așa că, pentru a-i da un înțeles mai clar, l-am tradus întotdeauna prin „Lider Regional". Tot astfel, la Hitler nu m-am referit nici odată ca *Führer*, ci am utilizat echivalentul termenului, „Lider". Și chiar dacă toată lumea știe că titlul cărții lui Hitler este *Mein Kampf*, probabil că puțini știu că înseamnă *Lupta mea* dacă nu cunosc limba germană.

Unul din scopurile traducerii este acela de a permite publicului de limbă engleză să înțeleagă cu adevărat sensul; acestea nu erau simple titluri sau cuvinte, ci aveau o mare încărcătură ideologică. Unele cuvinte germane nu au o traducere engleză exactă și am ales să fiu inconsecvent în traducerea mea, utilizând deopotrivă „național" și „naționalist" pentru *national* (ambele sensuri sunt corecte). Un termen la fel de complex, *Volk*, l-am tradus prin „popor" sau „rasă", în funcție de context. Traducerile nu îmi aparțin întotdeauna, dar, în cazurile în care le-am preluat din versiuni engleze deja existente, le-am comparat întotdeauna cu textele originale și, în unele cazuri, le-am modificat în consecință. Probabil că cititorii de specialitate care cunosc germana vor găsi toate acestea iritante; îi sfătuiesc să citească ediția germană a acestei cărți, publicată concomitent sub titlul *Das Dritte Reich*, I: *Aufstieg*, de către Deutsche Verlags-Anstalt.

În același timp, ținând seama de faptul că aceasta nu este o monografie academică de specialitate, am încercat să limitez aparatul critic în măsura posibilului. Notele sunt menite în primul rând să le permită cititorilor să verifice afirmațiile făcute în text; ele nu intenționează să ofere trimiteri bibliografice complete referitoare la chestiunea în discuție, după cum, cu foarte puține excepții, nu includ discuții pe marginea unor subiecte detaliate, de importanță secundară. Am încercat totuși să indic cititorului lecturile suplimentare relevante pentru aprofundarea mai serioasă a unor teme, aprofundare imposibilă în cuprinsul acestei lucrări. Acolo unde există o traducere engleză a unei lucrări germane, am încercat să citez din această ediție în defavoarea originalului. Pentru a ține notele sub control, a fost furnizată numai informația necesară localizării

sursei, adică autorul, titlul și subtitlul, locul și data apariției. În zilele noastre, editurile reprezintă o afacere globală, mulți dintre actorii principali fiind localizați în mai multe țări, așa că a fost indicat numai locul principal de publicare.

Una din cele mai dificile probleme ridicate de studiul Germaniei naziste este reprezentată de pătrunderea terminologiei naziste în limbajul timpului, așa cum observa Victor Klemperer în clasicul său studiu dedicat limbajului în al Treilea Reich, *Lingua tertii Imperii*.[40] Unii istorici se distanțează de acesta, punând toți termenii naziști între ghilimele sau prin adăugarea unor calificative dezaprobatoare: de aici „al Treilea Reich“ sau „așa-numitul al Treilea Reich“. Într-o carte precum cea de față, însă, adoptarea uneia din cele două proceduri ar compromite serios lizibilitatea. Deși în mod normal nu ar fi necesar să menționez acest lucru, e indicat să spun în acest moment că terminologia nazistă utilizată în volum nu face decât să reflecte utilizarea sa în epocă: nu ar trebui să fie văzută ca o acceptare a acesteia și cu atât mai puțin o aprobare a termenului în cauză. În ceea ce privește Partidul Nazist, am utilizat întotdeauna majuscula pentru Partid, în vreme ce în cazul celorlalte partide nu am făcut-o; la fel, Biserica este organizația formală a creștinilor, iar biserica este doar o clădire; Fascismul se referă la mișcarea italiană condusă de Mussolini, fascismul la fenomenul politic generic.

Dacă toate acestea vor face textul ce urmează mai clar și mai lizibil, ele își vor fi atins scopul. Și dacă volumul este, așa cum sper, ușor de urmărit, o mare parte a meritului revine prietenilor și colegilor care au acceptat cu bunăvoință să citească imediat prima versiune, au eliminat multe imperfecțiuni și au descoperit erori, în special lui Chris Clark, Christine L. Corton, Bernhard Fulda, Sir Ian Kershaw, Kristin Semmens, Adam Tooze, Nik Wachsmann, Simon Winder și Emma Winter. Bernhard Fulda, Christian Goeschel și Max Hoerster au verificat notele și au localizat documentele originale; Caitlin Murdock a făcut același lucru pentru autobiografiile membrilor SA aflate la Hoover Institution. Bernhard Fulda, Liz Harvey și David Welch mi-au pus la dipoziție cu amabilitate câteva documente-cheie. Le sunt îndatorat tuturor pentru ajutorul oferit. Andrew Wylie a fost un agent literar extraordinar, ale cărui

capacități de persuasiune au asigurat acestei cărți publicarea în cele mai bune condiții; Simon Winder de la Penguin a fost un exemplu de tărie la Londra și a fost o plăcere să colaborez cu el la această carte. La New York, Scott Moyers m-a inspirat prin entuziasmul său, iar comentariile sale inteligente pe marginea manuscrisului mi-au fost de mare ajutor. În Germania, Michael Neher a înfăptuit un miracol de organizare, prin publicarea atât de rapidă a ediției germane. A fost o plăcere să conlucrez din nou cu traducătorii înșiși, Holger Fliessbach și Udo Rennert, dar și cu András Bereznáy, cel care a desenat hărțile. Îi sunt recunoscător și lui Chloe Campbell de la Penguin, care a dedicat atât de mult efort căutării fotografiilor, obținând permisiunile și localizând originalele necesare ilustrațiilor, lui Simon Taylor, care, cu generozitate, mi-a pus la dispoziție o parte a imaginilor, lui Elizabeth Stratford pentru editarea meticuloasă a textului final și echipelor de producție și design ale celor două edituri care au pus această carte laolaltă.

În cele din urmă, ca întotdeauna, cel mai mult datorez familiei mele, lui Christine L. Corton, pentru sprijinul ei practic și pentru experiența sa editorială. Ei și celor doi fii ai noștri, Matthew și Nicholas, le dedic aceste volume și le mulțumesc pentru susținerea oferită pe parcursul unui proiect dedicat unor evenimente dificile și adeseori teribile, evenimente la care suntem cu toții privilegiați să nu fi participat nemijlocit.

Note

1. Ruck, Michael, Bibliographie zum *Nationalsozialismus*, 2 vol., Darmstadt, 2000 [1995]

2. Norbert Frei, *National Socialist Rule in Germany: The Führer State 1933-1945*, Oxford, 1993 [1987]; Ludolf Herbst, *Das nationalsozialistische Deutschland 1933-1945*, Frankfurt am Main, 1996. Printre alte texte de mici dimensiuni se remarcă excelenta sinteză a lui Hans-Ulrich Thamer, *Verführung und Gewalt: Deutschland 1933-1945*, Berlin, 1986; Jost Dülffer, *Nazi Germany 1933-1945: Faith and Annihilation*, Londra, 1996 [1992], și Bernd-Jurgen Wendt, *Deutschland 1933-1945: Das Dritte Reich. Handbuch zur Geschichte*, Hanovra, 1995) sunt introduceri utile și concise.

3. Dedev J. K. Peukert, *Volksgenossen und Gemeinschaftsfremde – Anpassung, Ausmerze, Aufbegehren unter dem Nationalsozialismus*, Köln, 1982; ediția în limba

engleză *Inside Nazi Germany: Conformity, Opposition and Racism in Everyday Life*, Londra, 1989.

4. Jeremy Noakes, Geoffrey Pridham (eds.), *Nazism 1919-1945*, 4 vol., Exeter, 1983-98 [1974].

5. William L. Shirer, The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany, New York, 1960; recenzia lui Klaus Epstein poate fi găsită în „Review of Politics“, 23 (1961), pp. 130-45.

6. Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship: The Origins, Structure, and Consequences of National Socialism*, New York, 1970 [1969]).

7. Ian Kershaw, *Hitler, I: 1889-1936: Hubris*, Londra, 1998; idem, *Hitler, II: 1936-1945: Nemesis*, Londra, 2000.

8. Michael Burleigh, *The Third Reich: A New History*, Londra, 2000.

9. Am în vedere aici lucrări precum Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*, Londra, 1996, sau Margaret Macmillan, *Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War*, Londra, 2001.

10. Deschizătoare de drumuri a fost lucrarea lui Martin Broszat, *Der Staat Hitlers: Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*, München, 1969. Un alt volum care merită citit de mai multe ori este reprezentat în primul rând de strălucitele eseuri ale lui Hans Mommsen, reunite în *Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft: Ausgewählte Aufsätze*, Reinbek, 1991, și *From Weimar to Auschwitz: Essays in German History*, Princeton, 1991.

11. Astfel, este urmată și dusă mai departe tehnica folosită deja în cărțile mele anterioare, *Death in Hamburg: Society and Politics in the Cholera Years 1830-1910*, Oxford, 1987, și *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany 1600-1987*, Oxford, 1996.

12. Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte (1852)*, în Lewis Feuer (ed.), *Marx and Engels: Basic Writings on Politics and Philosophy*, New York, 1959, p. 360.

13. L. P. Hardey, *The Go-Between*, Londra, 1953, prefața.

14. A se vedea Richard J. Evans, *History, Memory, and the Law: The Historian as Expert Witness*, „History and Theory“, 41 (2002), pp. 277-96; Henry Rousso, *The Haunting Past: History, Memory, and Justice in Contemporary France*, Philadelphia, 2002 [1998].

15. Ian Kershaw, *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich: Bavaria 1933-1945*, Oxford, 1983, p. vii.

16. Konrad Heiden, *Geschichte des Nationalsozialismus: Die Karriere einer Idee*, Berlin, 1932; idem, Adolf Hitler: *Das Zeitalter der Verantwortungslosigkeit. Eine Biographie*, Zürich, 1936; Ernst Fraenkel, *The Dual State*, New York, 1941; Franz Neumann, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism*, New York, 1942.

17. Friedrich Meinecke, *Die deutsche Katastrophe*, Wiesbaden, 1946, disponibilă într-o traducere amuzant de literală aparținând lui Sidney B. Fay, *The German Catastrophe: Reflections and Recollections*, Cambridge, Mass., 1950. Pentru o discuție foarte critică, vezi Imanuel Geiss, *Kritischer Rückblick auf Friedrich Meinecke*, în idem, *Studien aber Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Frankfurt am Main, 1972, pp. 89-107. Argumente în favoarea lui Meinecke în Wolfgang Wippermann, *Friedrich Meineckes "Die deutsche Katastrophe": Ein versuch zur deutschen Vergangenheitsbewal-*

tigung, în Michael Erbe (ed.), *Friedrich Meinecke heute: Bericht über ein Gedenk-Colloquium zu seinem 25. Todestagam 5. und 6. April 1979*, Berlin, 1981, pp. 101-21.

18. Astfel s-a născut setul de întrebări puse în debutul studiului clasic al lui Karl Dietrich Bracher, *Stufen der Machtergreifung*, în primul volum al Karl Dietrich Bracher şi alţii, *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34*, Frankfurt am Main, 1974 [1960], pp. 17-18.

19. Printre multele studii utile dedicate istoriografiei nazismului şi a celui de-al Treilea Reich, a se vedea în special succinta trecere în revistă realizată de către Jane Caplan, *The Historiography of National Socialism*, în Michael Bentley (ed.), *Companion to Historiography*, Londra, 1997, pp. 545-90, şi studiul de mai mari dimensiuni al lui Ian Kershaw, *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*, ediţia a 4-a, Londra, 2000 [1985].

20. Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, Londra, 1998.

21. Pentru o trecere în revistp a interpretărilor marxiste, plasate în contextul politic contemporan, Pierre Ayçoberry, *The Nazi Question: An Essay on the Interpretations of National Socialism (1922-1975)*, New York, 1981 [1979].

22. Pentru istoriografia est-germană, a se vedea discuţia din Andreas Dorpalen, *German History in Marxist Perspective: The East German Approach*, Detroit, 1988. O selecţie reprezentativă, însoţită de comentarii oportune, în Georg G. Iggers (ed.), *Marxist Historiography in Transformation: New Orientations in Recent East German History*, Oxford, 1992. Unul dintre cei mai străluciţi şi mai subtili istorici marxişti ai celui de-al Treilea Reich a fost Tim Mason: a se vedea în special volumul său *Nazism, Fascism and the Working Class: Essays by Tim Mason* (editat de Jane Caplan), Cambridge, 1995, şi *Social Policy in the Third Reich: The Working Class and the 'National Community'* (editat de Jane Caplan), Providence, RI, 1993 [1977].

23. Shirer, *The Rise and Fall*; Alan J. P. Taylor, *The Course of German History*, Londra, 1945; Edmond Vermeil, *Germany in the Twentieth Century*, New York, 1956.

24. Ayçoberry, *The Nazi Question*, pp. 3-15.

25. Rohan d'Olier Butler, *The Roots of National Socialism 1783-1933*, Londra, 1941, este exemplul tipic al propagandei de război aparţinând acestei categorii; un altul este Fossey J. C. Hearnshaw, *Germany the Aggressor throughout the Ages*, Londra, 1940. Pentru o replică contemporană inteligentă, vezi Harold Laski, *The Germans – Are They Human?*, Londra, 1941.

26. Pentru o dezbatere generală privind aceste chestiuni, vezi Richard J. Evans, *Rethinking German History: Nineteenth-Century Germany and the Origins of the Third Reich*, Londra, 1987, în special pp. 1-54. În John C. G. Röhl (ed.), *From Bismarck to Hitler: The Problem of Continuity in German History*, Londra, 1970, poate fi găsită o excelentă şi concisă colecţie de documente însoţite de comentarii. M-am familiarizat cu aceste controverse încă din vreme când eram student prin intermediul unui compendiu accesibil de fragmente de text: John L. Snell (ed.), *The Nazi Revolution - Germany's Guilt or Germany's Fate?*, Boston, 1959.

27. Aceeaşi afirmaţie e valabilă în cazul scrierilor relativ sofisticate ale exilaţilor germani din perioada celui de-al Treilea Reich, precum Hans Kohn, în special în cazul lucrării sale *The Mind of Germany: The Education of a Nation*, Londra, 1961, şi Peter Viereck, *Metapolitics: From the Romantics to Hitler*, New York, 1941.

28. Keith Bullivant, Thomas Mann and Politics in the Weimar Republic, în idem (ed.), *Culture and Society in the Weimar Republic*, Manchester, 1977, pp. 24-38; Taylor, *The Course*, pp. 92-3.

29. Gerhard Ritter, *The Historical Foundations of the Rise of National-Socialism, în Maurice Beaumont şi alţii, The Third Reich: A Study Published under the Auspices of the International Council for Philosophy and Humanistic Studies with the Assistance of UNESCO*, New York, 1955, pp. 381-416; idem, *Europa und die deutsche Frage: Betrachtungen über die geschichtliche Eigenart des deutschen Staatsgedankens*, München, 1948; Christoph Cornelissen, Gerhard Ritter, *Geschichtswissenschaft und Politik im 20. Jahrhundert*, Düsseldorf, 2001; Originea argumentelor lui Ritter coboară până în 1937, când au fost prezentate în termeni mai puţin negativi. (ibidem., pp. 524-30). Pentru o varietate de alte puncte de vedere, a se vedea Hans Kohn (ed.), *German History: Some New German Views*, Boston, 1954. O tentativă timpurie, aparţinând unui istoric german, dar numai parţial încununată de succes, de a depăşi acest tipar a fost cea a lui Ludwig Dehio, *Germany and World Politics*, Londra, 1959 [1955], dar lucrarea continua să scoată în evidenţă primatul factorilor internaţionali.

30. A se vedea, între studiile dedicate problemei, Karl Dietrich Bracher, *Die totalitäre Erfahrung*, München, 1987, şi Leonard Shapiro, *Totalitarianism*, Londra, 1972. Expozeul clasic, foarte criticat, al teoriei de bază, aparţine lui Carl J. Friedrich şi Zbigniew K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York, 1963, în vreme ce textul filosofic de pionierat a fost cel al autoarei Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1958.

31. Eckard Jesse (ed.), *Totalitarismus im 20. Jahrhundert*, Baden-Baden, 1996; Alfons Sollner (ed.), *Totalitarismus: Eine Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts*, Berlin, 1997.

32. A se vedea în special studiile comparative foarte utile din Ian Kershaw, Moshe Lewin (eds.), *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, Cambridge, 1997, precum şi folositoarea şi bine documentata discuţie din Kershaw, *The Nazi Dictatorship*, pp. 20-46.

33. Pentru o analiză a acestui argument, vezi Jürgen Steinle, *Hitler als "Betriebsunfall in der Geschichte"*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht", 45 (1994), pp. 288-302.

34. Karl Dietrich Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik: Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*, ediţia a 3-a, Villingen, 1960 [1955]; idem şi alţii, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*.

35. Broszat, *Der Staat Hitlers*; idem, et al. (eds.), Bayern in der NS-Zeit, 6 vol., München, 1977-83; Peukert, *Inside Nazi Germany*; a se vedea şi utilul comentariu dedicat evoluţiei cercetărilor, în ultima ediţie germană a succintei istorii scrise de Norbert, *Der Führerstaat: Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945*, München, 2001 [1987]), pp. 281-304. Tentative recente de a delegitima cercetările lui Broszat pe motiv că, asemenea altor istorici din generaţia sa, aparţinuse în tinereţe Tineretului Hitlerist şi, împreună cu mulţi alţii, fusese înrolat ca membru al Partidului Naţional-Socialist (deşi fără ştiinţa sa), nu reuşesc să convingă deoarece nu fac referire la activitatea sa de istoric (Nicolas Berg, *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker: Erforschung und Erinnerung*, Köln, 2003, în special pp. 613-15).

36. Printre numeroasele studii şi colecţii, a se vedea, de exemplu, Robert Gellately and Nathan Stoltzfus (eds.), Social Outsiders in Nazi Germany (Princeton, 2001);

37.Michael Burleigh, Wolfgang Wippermann, *The Racial State: Germany 1933-1945*, Cambridge, 1991; Henry Friedlander, *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*, Chapel Hill, NC, 1995; Wolfgang Ayass, "*Asoziale*" *im Nationalsozialismus*, Stuttgart, 1995; Peter Longerich, *Politik der Vernichtung: Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung*, München, 1998; Ulrich Herbert, *Hitler's Foreign Workers: Enforced Foreign Labor in Germany under the Third Reich*, Cambridge, 1997 [1985].

38. Richard J. Evans, *In Hitler's Shadow: West German Historians and the Attempt to Escape from the Nazi Past*, New York, 1989; idem, *Rituals*.

39. Richard J. Evans, *Telling Lies About Hitler: The Holocaust, History, and the David Irving Trial*, Londra, 2002.

40. Peter Longerich, *Der ungeschriebene Befehl: Hitler und der Weg zur "Endlösung"*, München, 2001, pp. 9-20.

41. Victor Klemperer, *LTI: Notizbuch eines Philologen*, Leipzig, 1985 [1946].

Partea I

MOŞTENIREA TRECUTULUI

Particularitățile germanilor

I

E greșit să începem cu Bismarck? Din multe puncte vedere, este un personaj cheie pentru originile celui de-al Treilea Reich. Între altele, cultul memoriei sale în anii ce au urmat morții sale i-a încurajat pe mulți germani să dorească revenirea la stilul de conducere forte pe care numele său îl simboliza. Dintr-un alt punct de vedere, acțiunile și politicile sale în a doua jumătate a secolului al nouăsprezecelea au contribuit la crearea unei moșteniri de rău augur pentru viitorul german. Totuși, din multe puncte de vedere era un personaj complex și contradictoriu, german și european în egală măsură, deopotrivă modern și tradițional. Și prin aceasta, exemplul său deschidea drumul spre complicatul amestec de vechi și nou, care a fost atât de specific celui de-al Treilea Reich. Nu trebuie să uităm că numai o jumătate de secol separă crearea de către Bismarck a Imperiului German, în 1871, de succesele electorale naziste din perioada 1930-1932. Că există o legătură între cele două pare imposibil de negat. Aici, mai degrabă decât în îndepărtatele culturi religioase și structuri organizatorice ale Reformei sau în „absolutismul luminat" al secolului al XVIII-lea, găsim primul moment din istoria germană pe care îl putem lega direct de instaurarea celui de-al Treilea Reich, în 1933.[1]

Născut în 1815, Bismarck și-a construit reputația de radical al conservatorismului german, predispus la declarații brutale și acțiuni violente, nici odată temător să exprime cu deplină claritate ceea ce

alții, mai precauți, ezitau să spună cu voce tare. Provenit dintr-un mediu tradiționalist, aristocratic, cu origini în clasa junkerilor proprietari de pământuri și a nobilimii legate de serviciul în slujba statului, pentru mulți părea să reprezinte prusianismul în forma sa extremă, cu toate virtuțile și defectele sale. Controlul său asupra vieții politice germane, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost brutal, arogant, complet. Nu-și putea ascunde disprețul pentru liberalism, socialism, parlamentarism și pentru multe alte aspecte ale lumii moderne. Toate acestea însă nu au părut să-i afecteze imaginea mitică de creator al Imperiului German, pe care a dobândit-o după moarte. Cu ocazia centenarului nașterii sale, în 1915, într-un moment când Germania lupta în Primul Război Mondial, un umanist liberal precum istoricul Friedrich Meinecke putea găsi consolare și chiar inspirație în imaginea „Cancelarului de Fier" ca om de o forță și o energie ieșite din comun: „Spiritul lui Bismarck este cel care ne interzice să ne sacrificăm interesele vitale și ne-a forțat să luăm eroica hotărâre de a purta această luptă titanică împotriva Estului și a Vestului, să-i spunem lui Bismarck: «asemeni unui om vânjos, înzestrat cu doi pumni puternici, unul pentru fiecare adversar»."[2] Iată-l pe marele și hotărâtul lider, a cărui lipsă germanii o resimțeau acut în acel moment crucial pentru soarta Germaniei. Aveau să resimtă absența unui asemenea lider chiar și mai intens în anii ce au urmat războiului.

Bismarck a fost însă, în realitate, un personaj mult mai complex decât această imagine lipsită de nuanțe. Nu era legendarul jucător lipsit de scrupule, gata să-și asume riscuri. Mult prea puțini germani și-au amintit ulterior că Bismarck a fost cel care a definit politica drept „arta posibilului".[3] Întotdeauna sublinia că tehnica sa consta în a calcula sensul în care evenimentele mergeau, pentru a profita apoi de ele în propriile scopuri. El însuși s-a exprimat mult mai poetic: „Un om de stat nu poate crea nimic el însuși. Trebuie să aștepte până când, din mijlocul evenimentelor, aude pașii lui Dumnezeu, pentru ca apoi să sară și să se prindă de tivul hainei Lui".[4] Bismarck știa că nu putea forța evenimentele în direcția pe care o dorea. Dacă însă – pentru a folosi o altă metaforă favorită de-a sa – arta politicii consta în a naviga corabia statului prin șuvoiul timpului,

în ce direcție curgea acest șuvoi în Germania secolului al nouă-sprezecelea? Timp de mai bine de un mileniu înainte de începutul acelui veac, Europa Centrală fusese fragmentată într-o infinitate de state autonome, unele din ele puternice și bine organizate, precum Saxonia sau Bavaria, altele „orașe libere“ mici sau mijlocii, sau principalități și domenii cavalerești insignifiante, care constau doar dintr-un castel și un domeniu modest. Toate erau adunate laolaltă în așa-numitul Sfânt Imperiu Roman de Națiune Germană, fondat de Carol cel Mare în 800 și dizolvat de Napoleon în 1806. Acesta a fost Reichul de o mie de ani, pe care naziștii au avut ambiția de a-l imita. În momentul în care s-a prăbușit sub greutatea invaziilor napoleoniene, Reichul se afla într-o situație precară; tentativele de a stabili o autoritate centrală semnificativă eșuaseră, iar unele state membre ambițioase, precum Austria și Prusia, erau tot mai mult tentate să acționeze de parcă Reichul n-ar fi existat.

Când lucrurile s-au liniștit după înfrângerea suferită de Napoleon la Waterloo în 1815, statele europene au creat o structură care să preia moștenirea Imperiului sub forma unei Confederații Germane, ale cărei granițe erau aproximativ aceleași și care includeau, din nou, părțile germane și cehești ale Austriei. Pentru o vreme, sistemul polițienesc de menținere a ordinii în Centrul Europei, conceput de cancelarul austriac, prințul Metternich, a reușit să controleze cazanul sub presiune reprezentat de activitățile revoluționare și de orientare liberală, încurajate înainte de 1815 de către francezi în rândurile unei minorități active de oameni educați. Până la jumătatea deceniului al cincilea, o nouă generație de intelectuali, avocați, studenți și oameni politici locali devenise tot mai nemulțumită de situația existentă. Aceștia au ajuns la concluzia că cea mai rapidă metodă de a scăpa Germania de tiranii ei, mari sau mici, era dispariția statelor membre ale Confederației și înlocuirea lor cu o singură entitate politică germană, bazată pe instituții reprezentative și pe garantarea drepturilor și libertăților fundamentale – libertatea cuvântului, a presei și așa mai departe – drepturi care erau încă nerecunoscute în multe părți ale Germaniei. Nemulțumirea populară generată de sărăcia și criza alimentară specifică „Înfometaților Ani Patruzeci“ le-a oferit șansa de care aveau nevoie. În 1848, revoluția a

izbucnit la Paris și s-a răspândit rapid în Europa. Guvernele germane erau date jos și liberalii se instalau la putere.[5]

Revoluționarii au organizat imediat alegeri peste tot în Confederație, inclusiv în Austria și, nu peste mult timp, un parlament național a fost reunit la Frankfurt. După deliberări prelungite, deputații au votat o listă de drepturi fundamentale și au redactat o constituție pe liniile liberalismului clasic. Dar au eșuat când a venit vorba de impunerea controlului asupra armatelor principalelor două state, Austria și Prusia. Acest fapt s-a dovedit decisiv. Deja în toamna lui 1848, generalii și monarhii celor două state își recăpătaseră sângele rece. Au refuzat noua constituție și, după ce un val de activitate revoluționară radical-democratică a cuprins Germania în primăvara următoare, au dizolvat cu forța Parlamentul de la Frankfurt și i-au trimis pe deputați la casele lor. Revoluția luase sfârșit. Confederația a fost restabilită, iar revoluționarii de frunte au fost arestați, încarcerați sau forțați să se exileze. Deceniul ce a urmat a fost văzut de istorici ca o perioadă reacționară, când valorile liberale și libertățile civice au fost zdrobite sub cizma autoritarismului german.

Mulți istorici au văzut înfrângerea revoluției din 1848 ca pe un eveniment crucial pentru istoria Germaniei moderne – momentul în care, după faimoasa expresie a lui A.J.P. Taylor, „Germania a ajuns la un punct de cotitură în istoria ei și nu a reușit să cotească“.[6] Cu toate acestea, Germania nu a adoptat după 1848 un „drum propriu“, drept și fără ocolișuri, spre naționalism agresiv și dictatură politică.[7] De-a lungul acestuia, aveau să apară multe obstacole evitabile. În primul rând, situația liberalilor se modificase radical la începutul anilor șaizeci. Departe de a reprezenta o reîntoarcere la vechiul regim, compromisul post-revoluționar a căutat să răspundă multor pretenții ale liberalilor fără a oferi nici unificarea națională, nici suveranitatea parlamentului. Judecata cu juriu într-un tribunal cu porțile deschise, egalitatea în fața legii, libertatea de inițiativă economică, abolirea celor mai supărătoare forme de cenzură impuse de stat în literatură și presă, dreptul de adunare și asociere, toate erau în vigoare aproape pretutindeni în Germania la sfârșitul anilor ’60. Și, extrem de important, multe state creaseră adunări reprezentative, în care reprezentanții aleși aveau libertatea să dezbată și se bucurau

măcar de un grad oarecare de influență asupra legislației și a felului cum erau strânse veniturile statului.

Exact acest din urmă drept a fost utilizat în 1862 în Prusia de către liberalii aflați din nou în ascensiune pentru a bloca perceperea impozitelor, până în momentul când armata a fost adusă sub controlul legislativului, lucru care nu se întâmplase – cu consecințe decisive – în 1848. Acțiunea reprezenta o amenințare serioasă pentru finanțarea mașinăriei militare prusace. Pentru a face față acestei crize, regele Prusiei l-a numit pe omul care avea să devină figura dominantă a vieții politice germane în următorii treizeci de ani – Otto von Bismarck. În acest moment, liberalii ajunseseră deja, corect, la concluzia că nu exista nici o șansă de unificare a spațiului german într-un singur stat național care să includă și Austria vorbitoare de limbă germană. O asemenea unificare ar fi însemnat dezmembrarea Imperiului Habsburgic, care includea teritorii substanțiale, din Ungaria până în nordul Italiei, aflate în afara granițelor Confederației germane și milioane de locuitori care vorbeau alte limbi decât germana. Dar în același timp, după unificarea Italiei din 1859-1860, liberalii credeau că le venise vremea. Dacă italienii reușiseră să-și creeze propriul stat național, atunci cu siguranță germanii vor fi și ei capabili.

Bismarck aparținea unei generații de oameni politici europeni, asemeni lui Benjamin Disraeli în Marea Britanie, Napoleon al III-lea în Franța sau Camillo Cavour în Italia, care erau pregătiți să utilizeze metode radicale, chiar revoluționare, pentru a atinge obiective esențialmente conservatoare. A înțeles că forțele naționalismului nu puteau fi negate. Dar el a înțeles deopotrivă și faptul că, după frustrările suferite în 1848, mulți liberali erau pregătiți să sacrifice pe altarul unității naționale măcar o parte a principiilor pe care le susțineau pentru a obține ceea ce-și doreau. Printr-o serie de acțiuni rapide și lipsite de scrupule, Bismarck s-a aliat cu Austria pentru a prelua controlul asupra ducatelor Schleswig-Holstein deținute de regatul Danemarcei, apoi a provocat un război pentru administrarea lor între Prusia și Austria, care s-a terminat cu o victorie totală a forțelor prusace. Confederația germană s-a prăbușit, fiind urmată de crearea unei structuri succesoare, fără austrieci și fără aliații acestora din sudul Germaniei, structură numită de către Bismarck,

în lipsa unui termen mai inspirat, Confederația Germaniei de Nord. Imediat, majoritatea liberalilor prusaci, simțind că înființarea statului național era la îndemână, au iertat toate păcatele politicii lui Bismarck (politică pusă în practică în ultimii patru ani prin desconsiderarea completă a drepturilor instituției legislative) care strânsese taxele și finanțase armata fără aprobarea parlamentului. L-au ovaționat în timp ce el regiza un alt război, de data aceasta cu francezii, care se temeau pe bună dreptate că apariția unei Germanii unite va însemna sfârșitul preponderenței de care se bucuraseră în ultimul deceniu și jumătate.[8]

Înfrângerea armatelor franceze la Sedan și pe alte câmpuri de bătălie a fost urmată de proclamarea unui nou Imperiu German în Sala Oglinzilor din fostul palat al regalități franceze, Versailles. Construit de Ludovic al XIV-lea, „Regele Soare", aflat la apogeul puterii sale cu aproape două sute de ani în urmă, palatul a fost acum transformat în simbolul umilitor al neputinței și înfrângerii franceze. Acesta a fost un moment cheie în istoria germană și europeană. Din punctul de vedere al liberalilor, părea să fie clipa îndeplinirii tuturor aspirațiilor lor. Dar aveau să plătească un preț imens. Câteva din caracteristicile creației lui Bismarck erau amenințătoare pentru viitor. În primul rând, decizia de a numi noul stat „Reichul German" evoca amintirea predecesorului său vechi de o mie de ani, puterea dominantă în Europa vreme de atâtea veacuri. Într-adevăr, unii numeau statul creat de Bismarck „Al Doilea Reich". Utilizarea expresiei sugera că acolo unde Primul Reich eșuase, adică în fața agresiunii franceze, Al Doilea reușise. Dintre multele aspecte ale acestei creații politice care au supraviețuit prăbușirii, în 1918, a Reichului German al lui Bismarck, utilizarea în continuare a termenului „Imperiu German", *Deutsches Reich*, de către Republica de la Weimar și toate instituțiile sale, a fost departe de a fi printre cele mai puțin semnificative. Cuvântul „Reich" crea în rândurile germanilor educați o imagine care rezona mult dincolo de structurile instituționale create de Bismarck: era vorba de succesorul Imperiului Roman, de viziunea Imperiului lui Dumnezeu pe Pământ, de universalitatea pretențiilor sale de suzeranitate și, într-un sens mai prozaic, dar nu mai lipsit de forță, de conceptul unui stat german care avea

să-i aducă laolaltă pe toți vorbitorii de limbă germană din Centrul Europei – „un Popor, un Reich, un Lider“, după cum avea s-o afirme sloganul nazist.[9] Întotdeauna au existat persoane în Germania care au considerat statul creat de Bismarck ca fiind numai o realizare parțială a adevăratului Reich German. Inițial, vocile lor au fost înecate în euforia victoriei. Dar în timp, numărul lor a crescut.[10]

Constituția pe care Bismarck a conceput-o pentru noul Reich german în 1871 se afla din multe puncte de vedere departe de idealurile la care visaseră liberalii în 1848. Dintre toate constituțiile moderne ale Germaniei, este singura căreia îi lipsește o declarație de principiu asupra drepturilor omului și a libertăților civice. Din punct de vedere formal, noul Reich era o confederație descentralizată de state independente, așa cum fusese și predecesorul său. Liderul său nominal era împăratul sau Kaizerul, titlu preluat de la vechiul conducător al Sfântului Imperiu Roman și care deriva la origini din cuvântul latin „Caesar“. Avea puteri extinse, inclusiv aceea de a declara război și de a încheia pace. Instituțiile noului Reich erau mai puternice decât ale celui vechi, cu un parlament național ales, Reichstagul – denumirea, preluată de la fostul Sfânt Imperiu Roman, avea să supraviețuiască și ea rupturii revoluționare din 1918 – cu câteva instituții centrale, în special Ministerul de Externe, numărul lor crescând odată cu trecerea timpului. Dar constituția nu oferea parlamentului puterea de a alege sau de a demite guverne și pe miniștrii lor, iar o serie de aspecte cruciale ale deciziei politice, mai ales chestiunile de pace sau război și cele legate de administrarea forțelor armate, erau rezervate monarhului și anturajului său. Miniștrii guvernului, inclusiv șeful administrației civile, cancelarul Reichului – o funcție creată de Bismarck și ocupată de el mai bine de douăzeci de ani – erau funcționari publici, nu oameni politici și erau responsabili în fața Kaizerului, nu a poporului sau a reprezentanților săi din parlament. În timp, influența Reichstagului a sporit, dar nu considerabil. Exagerând doar foarte puțin și utilizând o frază întortocheată, care surprindea multe din contradicțiile sale interne, marele gânditor revoluționar Karl Marx descria Reichul bismarckian ca „un despotism militar construit după un model birocratic, îmbrăcat în forme parlamentare, amestecat cu o doză de feudalism, dar influențat de burghezie în același timp“.[11]

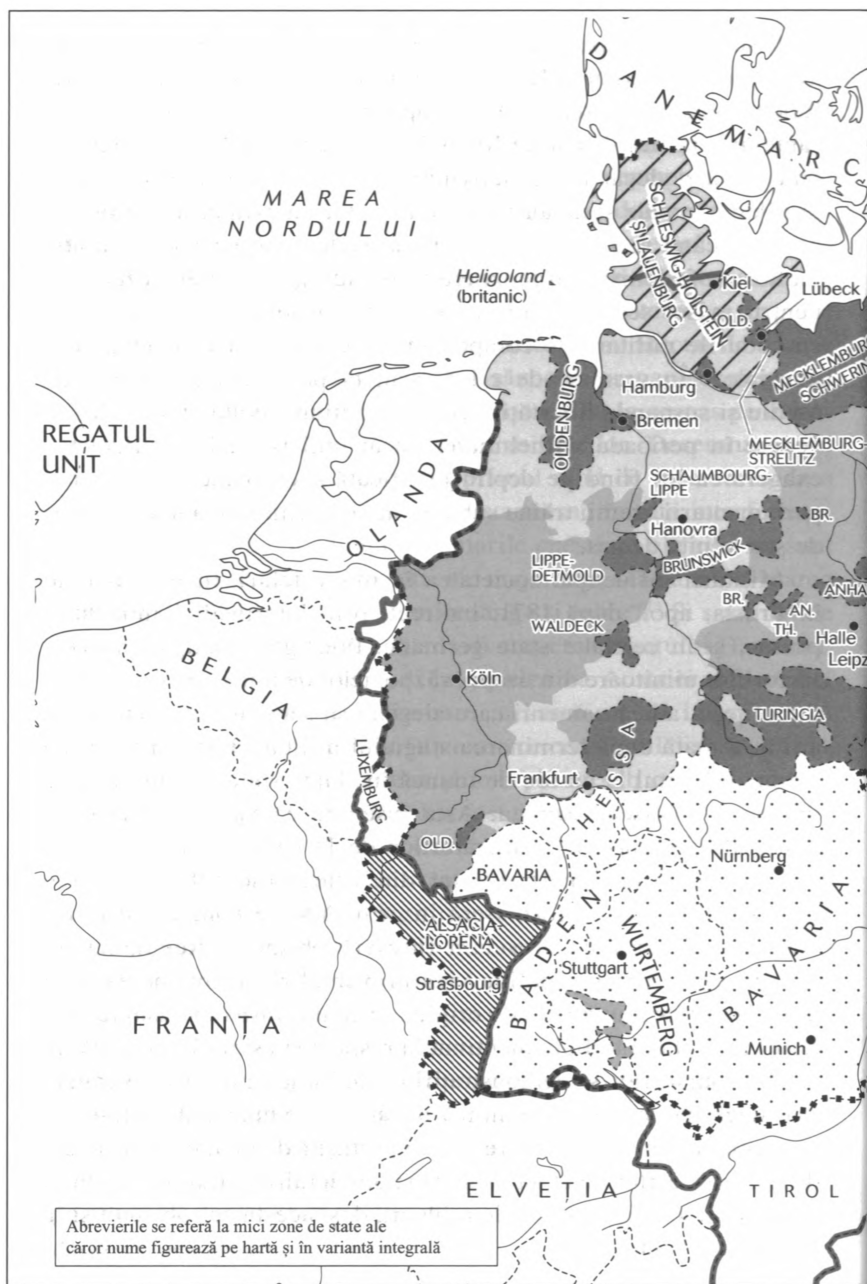
II

Puterea militarilor și în special a corpului ofiţeresc prusac nu era doar rezultatul anilor de război. Era consecința unei îndelungate tradiții istorice. În secolele șaptesprezece-optsprezece, statul prusac aflat în ascensiune se organizase pe coordonate în principal militare, sistemul neo-feudal, compus din proprietari funciari – faimoșii junkeri – și șerbi îmbinându-se foarte bine cu sistemul militar de recrutare a ofițerilor și soldaților.[12] Sistemul a dispărut odată cu șerbia, iar prestigiul armatei a fost grav afectat de o serie de înfrângeri zdrobitoare în timpul războaielor napoleoniene. În 1848 și apoi din nou în 1862, liberalii s-au aflat la un pas de impunerea controlului parlamentar asupra militarilor. Desemnarea lui Bismarck în 1862 era motivată în primul rând de încercarea de a prezerva autonomia corpului ofițeresc prusac în fața interferenței liberalilor. Imediat, a anunțat că „marile chestiuni ale zilei nu sunt decise prin discursuri și rezoluții ale majorității – asta a fost marea greșeală din 1848 și 1849 – ci prin sânge și sabie".[13] Și s-a ținut de cuvânt. Războiul din 1866 a dus la distrugerea regatului Hanovrei, care a fost anexat de Prusia, și la expulzarea Austriei și Boemiei din Germania, după secole în care jucaseră un rol important în modelarea destinelor acesteia, în vreme ce conflictul din 1870-1871 a luat Franței Alsacia și Lorena și le-a plasat sub controlul direct al Imperiului German. Bismarck a fost denumit, cu o oarecare justificare, „revoluționarul alb".[14] Forța armatei și acțiunile de natură militară au fost cele care au creat Reichul și, făcând aceasta, au eclipsat o serie de instituții legitime, au redesenat granițe și au dat deoparte tradiții vechi de secole cu un radicalism și o brutalitate care aveau să arunce o umbră foarte lungă asupra evoluției ulterioare a Germaniei. Prin aceasta, au legitimat utilizarea forței pentru atingerea unor obiective politice, într-o măsură considerabil mai mare decât în cazul majorității celorlalte state, cu excepția momentelor în care acestea aveau în vedere expansiunea imperială în colțuri îndepărtate ale lumii. Militarismul manifestat în instituțiile de stat și în societate avea să joace un rol major în subminarea democrației germane în deceniul al treilea al secolului XX și în apariția celui de-al Treilea Reich.

Bismarck s-a asigurat că armata era practic un stat în stat, având acces imediat la Kaizer și propriul sistem de autoguvernare. Reichstagul avea dreptul de a-i aproba bugetul numai o dată la șapte ani, iar ministrul de Război era mai degrabă responsabil în fața armatei decât a legislativului. Ofițerii se bucurau de multe privilegii sociale și de alt tip și se așteptau să primească respectul civililor când se întâlneau pe stradă. Deloc surprinzător, ambiția multor profesioniști burghezi era să fie admiși ca ofițeri rezerviști; pentru mase, serviciul militar obligatoriu aducea familiarizarea cu codurile militare de comportament și cu valorile și idealurile marțiale.[15] În vremuri de criză, armata putea declara starea de asediu și suspenda libertățile civile, o acțiune avută atât de des în vedere în perioada wilhelmiană, încât unii istorici au afirmat – exagerarea lor fiind pe deplin justificată – că oamenii politici și parlamentarii vremii trăiau sub continua amenințare a unei lovituri de stat venite de sus.[16]

Militarii influențau societatea în multe feluri, în primul rând în Prusia, apoi, după 1871, indirect, prin intermediul modelului prusac, și în celelalte state germane. Prestigiul câștigat în urma victoriilor uimitoare din timpul războaielor de unificare era enorm. Subofițerii, adică oamenii care alegeau să servească un număr de ani în armată după terminarea stagiului militar obligatoriu, aveau automat dreptul la un loc de muncă în slujba statului când în cele din urmă părăseau armata. Asta însemna că vasta majoritate a polițiștilor, poștașilor, a lucrătorilor de la căile ferate și a altor categorii de funcționari de stat din categoriile inferioare erau foști soldați, care se formaseră în armată și se comportau într-o manieră militărească, așa cum fuseseră obișnuiți. Regulamentul unei instituții precum poliția viza în primul rând impunerea unor modele comportamentale de origine militară, insistând asupra faptului că publicul trebuia menținut la respect și asigurându-se că, în timpul marșurilor și demonstrațiilor, mulțimea avea să fie tratată mai degrabă ca o forță inamică decât ca o adunare de cetățeni.[17] Accepțiunea cazonă a onoarei era împărtășită de un număr suficient de oameni, astfel încât să asigure supraviețuirea cutumei duelului între civili, chiar și în clasele mijlocii, deși acesta era obișnuit și în Rusia sau Franța.[18]

Unificarea Germaniei, 1864–1871




SUEDIA
MAREA BALTICĂ
Memel
Königsberg
Danzig
Stettin
MECKLEMBURG-
STRELITZ
Vistula
Berlin
Posen
IMPERIUL RUS
(POLONIA)
Oder
Breslau
SAXONIA
Dresda
Elba
Praga
Königgrätz
GALIȚIA
BOEMIA
MORAVIA
AUSTRIAC
MONARHIA AUSTRO-UNGARĂ
UNGARIA
Dunărea
AUSTRIA
Viena
Salzburg
IMPERIUL
(începând cu 1867)
Regatul Prusiei în 1864
Sub stăpânire daneză până în 1864,
apoi condominiu austro-prusac, cedat Prusiei în 1865/1866
State germane anexate de Prusia, 1866
Alte state membre ale Confederației Germane de Nord, 1867
State germane de sud, 1870
Teritorii franceze anexate la Reich, 1871
Frontiere ale Confederației Germane, 1866
Frontiere la 1866
Frontiere ale Reich-ului german, 1871

Cu trecerea timpului, suprapunerea dintre corpul ofițeresc și aristocrația prusacă nu a mai fost atât de clară, iar codurilor militare aristocratice li s-au adăugat noi forme de militarism popular, inclusiv, la începutul secolului XX, Liga Navală și cluburile veteranilor.[19] În momentul izbucnirii Primului Război Mondial, majoritatea pozițiilor importante din cadrul corpului ofițeresc erau deținute de militari de carieră, iar aristocrația era dominantă în secțiunile tradiționale aducătoare de prestigiu social și snobism, precum cavaleria și unitățile de gardă, așa cum se întâmpla și în alte țări. Dar profesionalizarea corpului ofițeresc, accelerată de noile tehnologii militare, de la mitralieră și sârmă ghimpată, până la avion și tanc, nu l-a făcut nicidecum mai democratic. Din contră, aroganța militarilor a fost accentuată de experiența colonială, când forțele armate germane au înăbușit violent revoltele populațiilor indigene, precum cea a etniei herero din Africa Germană de Sud-Vest (Namibia în zilele noastre).[20] Între 1904 și 1907, într-o acțiune deliberată ce a cauzat un genocid, armata germană a masacrat mii de bărbați, femei și copii herero și mulți alții au fost alungați în deșert, unde au murit de foame. Ca rezultat al acestor acțiuni, de la o populație de 80 000 înaintea conflictului, herero au ajuns în 1911 la numai 15 000 de indivizi.[21] Într-o regiune ocupată a Imperiului German precum Alsacia-Lorena, anexată de la Franța în 1871, armata se comporta frecvent precum un cuceritor aflat în fața unei populații ostile și refractare. Câteva dintre cele mai flagrante exemple ale unui asemenea tip de comportament au dat naștere unei dezbateri aprinse în Reichstag, în urma căreia deputații au dat vot de blam guvernului. Evident, acesta nu a obligat guvernul să demisioneze, însă ilustra polarizarea crescândă a opiniei publice în chestiunea rolului armatei în societatea germană.[22]

Măsura în care Bismarck a reușit să controleze impulsurile radicale ale armatei și să-i limiteze dorința de anexiuni teritoriale extravagante după victoriile militare pe care le obținuse nu a fost înțeleasă de mulți la acea vreme. Într-adevăr, în special după demisia sa forțată în 1890, s-a născut mitul – încurajat, nu în ultimul rând, de fostul cancelar, acum plin de resentimente, și de susținătorii săi – unui Bismarck ca lider carismatic, care tăiase fără ezitare

nodul gordian al politicii și rezolvase prin forță marile probleme ale epocii. Războaiele revoluționare ale lui Bismarck din anii '60 au fost cele care au rămas în memoria publicului german, nu cele două decenii ulterioare în care a încercat să mențină pacea europeană pentru a permite Reichului să-și găsească echilibrul. După cum mărturisea în 1944, în jurnalul său, diplomatul Ulrich von Hassell, unul din liderii rezistenței conservatoare față de Hitler, în timpul unei vizite la vechea reședință a lui Bismarck de la Friedrichsruh:

> Este regretabil cât de falsă este imaginea pe care i-am creat-o în lume, imaginea unui politician violent, aflat în fruntea unei guvernări militare, bucurându-ne copilărește că s-a găsit în sfârșit cineva care să facă din nou din Germania un stat influent. În realitate, calitățile sale de frunte erau marea diplomație și moderația. Știa ca nimeni altul cum să câștige încrederea lumii, exact opusul a ceea ce se întâmplă astăzi.[23]

Mitul liderului dictatorial nu era expresia unui aspect împământenit, din vremuri imemoriale, în caracterul german; era o creație mult mai recentă.

A fost hrănită, la începutul secolului XX, de memoria colectivă a atitudinii ferme adoptate de Bismarck față de cei pe care îi considera inamicii Reichului din interior. În deceniul opt al secolului al XIX-lea, reacționând la încercările Papei de a-și consolida controlul asupra comunității catolice prin intermediul Syllabus-ului Greșelilor (1864) și al Declarației asupra Infailibilității Papei (1871), Bismarck a inaugurat ceea ce liberalii au numit „lupta pentru cultură", o serie de legi și măsuri polițienești menite să aducă Biserica Catolică sub controlul statului prusac. Clerul catolic a refuzat să se respecte legi care îi obligau să se pregătească în instituții de stat și să supună numirile în cadrul clerului aprobării statului. Nu a trecut mult și cei care nu dădeau ascultare legilor au început să fie urmăriți de poliție, arestați și întemnițați. La jumătatea anilor '70, 989 de parohii erau vacante, 225 de preoți se aflau în închisori, toate ordinele catolice, cu excepția celor care se ocupau cu îngrijirea bolnavilor, au fost desființate, doi arhiepiscopi și trei episcopi fuseseră înlăturați din funcții, episcopul Trierului murise la puțin timp după eliberarea sa

din închisoare, unde petrecuse nouă luni.[24] Aspectul și mai tulburător era faptul că această atingere a drepturilor civile ale 37% din populație a fost salutată de liberalii germani, care priveau catolicismul ca pe o amenințare suficient de serioasă la adresa civilizației, astfel încât asemenea măsuri extreme să fie justificate.

Până la urmă, această confruntare s-a stins de la sine, făcând din comunitatea catolică o inamică înveterată a liberalismului și a modernității, hotărâtă să-și dovedească loialitatea față de stat, nu în ultimul rând prin intermediul partidului pe care îl crease inițial pentru a se apăra în fața persecuțiilor, Partidul Centrului. Dar înainte ca acest proces să fi ajuns măcar la final, Bismarck a dat o nouă lovitură libertăților civile prin Legile Anti-socialiste, votate de către Reichstag după două tentative de asasinat eșuate, a căror țintă a fost bătrânul Kaiser Wilhelm I, în 1878. De fapt, tânăra mișcare socialistă germană nu avea nimic de-a face cu potențialii asasini și era o organizație ce respecta legea, bazându-se pe metodele parlamentare pentru a ajunge la putere. Însă liberalii au fost din nou convinși să-și abandoneze principiile liberale pentru a apăra ceea ce le era prezentat drept interesul național. Întrunirile socialiste au fost interzise, ziarele și revistele socialiste suprimate, partidul socialist scos în afara legii. Pedeapsa capitală, căzută în desuetudine în Prusia și în toate celelalte state germane importante, a fost reintrodusă. Au urmat arestări în masă și încarcerarea unui mare număr de socialiști.[25]

Consecințele legislației anti-socialiste aveau să aibă consecințe chiar mai importante decât cele ale confruntării cu Biserica Catolică. Și ea a eșuat complet în scopul său imediat de suprimare a presupușilor „inamici ai Reichului". Socialiștii nu puteau fi împiedicați legal să candideze în alegerile parlamentare cu titlu individual, iar în condițiile în care ritmul industrializării germane s-a accelerat, iar categoriile de muncitori industriali creșteau chiar mai rapid din punct de vedere numeric, candidații socialiști au câștigat un procent tot mai mare din voturi. După ce legea a fost anulată în 1890, socialiștilor li s-a permis să se reorganizeze într-un Partid Social-Democrat German. În ajunul Primului Război Mondial, formațiunea avea peste un milion de membri, cea mai mare

organizație politică din lume. La alegerile din 1912, în ciuda avantajelor pe care sistemul electoral le oferea circumscripțiilor rurale conservatoare, a înlocuit Partidul Centrului în poziția de cel mai mare partid din Reichstag. Represiunea inițiată prin legislația anti-socialistă îl împinsese spre stânga, iar de la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea a aderat rigid la dogmele marxiste, conform cărora instituțiile existente ale bisericii, societății și statului, de la monarhie și corpul ofițeresc al armatei până la marile companii și piața de capital, aveau să fie răsturnate de o revoluție proletară, care avea să ducă la crearea unei republici socialiste. Sprijinul liberalilor pentru Legea Anti-socialistă i-a făcut pe socialiști să privească cu suspiciune toate partidele „burgheze" și să respingă ideea unei cooperări cu susținătorii politici ai capitalismului sau cu susținătorii reformelor sistemului existent, reforme pe care le priveau ca pe un simplu paliativ.[26] Puternică, foarte disciplinată, neacceptând nici o disidență și aparent de neoprit în ascensiunea sa electorală, mișcarea social-democrată provoca groază în categoriile mijlocii și superioare. O prăpastie adâncă s-a căscat între social-democrați, pe de-o parte și toate partidele „burgheze", de cealaltă. Această falie politică imposibil de acoperit avea să se perpetueze până târziu, în anii '20, și avea să joace un rol crucial în criza ce avea să-i aducă în cele din urmă pe naziști la putere.

În același timp, însă, partidul era hotărât să facă totul pentru a rămâne între limitele legii și să nu ofere scuze pentru reintroducerea măsurii de scoatere în afara legii, atât de des readusă în discuție. Se spune că Lenin ar fi observat la un moment dat, într-unul din rarele sale manifestări de umor, că social-democrații germani nu ar fi putut reuși nici odată lansa cu succes o revoluție în Germania, deoarece atunci când va veni momentul luării cu asalt a gărilor, se vor așeza în ordine la coadă, ca să cumpere bilete. Partidul s-a obișnuit să privească pasiv evenimentele, în loc să încerce să se afle la originea lor. Structura sa instituțională masivă și complicată, cu organizațiile sale culturale, cu ziarele și periodicele sale, cu tavernele, barurile, cluburile sportive și aparatul educațional au ajuns cu timpul să ofere un întreg stil de viață pentru membrii săi și să reprezinte un set de interese pe care puțini erau cei din partid pregătiți să-l conteste. Ca

instituție ce respecta legea, partidul a apelat la tribunale pentru a preveni persecuțiile. Cu toate acestea, a rămâne între limitele legii nu era ușor, nici măcar după 1890. Șicanele poliției găseau sprijin din partea judecătorilor, procurorilor și a tribunalelor care continuau să-i privească pe social-democrați ca pe niște revoluționari periculoși. Puțini erau purtătorii de cuvânt sau redactorii de ziar social-democrați care să nu fi fost închiși de câteva ori după ce fuseseră condamnați pentru delicte de *lèse-majesté* sau pentru insulte aduse oficialilor; criticile aduse monarhiei, poliției sau chiar funcționarilor publici care conduceau țara puteau fi catalogate încă, potrivit legii, ca delicte. Combaterea social-democraților a devenit ocupația unei întregi generații de judecători, procurori, comandanți de poliție și oficiali guvernamentali, în perioada premergătoare lui 1914. Toți aceștia, precum și susținătorii lor din clasele mijlocii și superioare, nu au acceptat nici odată social-democrația ca pe o mișcare politică legitimă. Din punctul lor de vedere, scopul legilor era acela de a proteja instituțiile existente ale statului și ale societății, nu de a acționa ca un arbitru neutru între grupările politice rivale.[27]

Nu e nici o îndoială că liberalii nu au contribuit nicidecum la remedierea acestei situații. Ei înșiși au pierdut substanțial ca număr de voturi și de locuri în Reichstag, pe parcursul anilor ’80 și ’90, deși au reușit să-și mențină o bază solidă în orașele Germaniei. Una din problemele lor cele mai mari era faptul că mișcarea se fragmentase în mai multe etape pe parcursul ultimei părți a secolului al XIX-lea și, chiar dacă în 1910 grupările situate mai la stânga și-au reunit forțele, tot existau două partide liberale principale, național-liberalii și progresiștii, ale căror divergențe mergeau înapoi în timp până la refuzul celor din urmă de a-i ierta lui Bismarck colectarea de taxe în Prusia, după 1860, fără autorizarea legislativului. Oricum, partea dreaptă a spectrului politic era la fel de divizată, existând nu unul, ci două partide conservatoare, întrucât cei care susținuseră eliminarea particularismelor Prusiei în favoarea instituțiilor Reichului în 1871 – anatema pentru nobilimea prusacă tradiționalistă, adică pentru junkeri – nu se identificau cu așa-numiții „conservatori liberi“. Mai mult, aceste două partide,

protestante și având bazele mai ales în nordul Germaniei, trebuiau să facă față competiției unui partid de dreapta și mai important, Partidul Centrului, al cărui antimodernism și atașament față de Reich era temperat de susținerea unor programe de asistență socială și de atitudinea critică față de dominația colonială germană în Africa. Așadar, în 1914, Germania nu avea două partide, ci șase – social-democrații, cele două partide liberale, cele două grupări conservatoare și Partidul Centrului, situație care reflecta, între altele, multiplele linii de fractură din interiorul societății germane, fie că era vorba de cele regionale, religioase sau sociale.[28] În condițiile existenței unui executiv care nu era direct responsabil în fața legislativului, această situație reducea și mai mult capacitatea partidelor de a juca un rol hotărâtor în stat.

III

Departe de a provoca o dezamăgire generalizată față de viața politică, rivalitatea tuturor acestor partide politice concurente a contribuit și mai mult la tensionarea atmosferei politice până când, în 1914, a atins fără discuție cotele unei isterii. Votul universal masculin, combinat cu un scrutin mai mult sau mai puțin secret și cu reguli stricte, care vegheau la corectitudinea alegerilor, dădeau alegătorilor încredere în sistemul electoral. La alegerile pentru Reichstag din 1912, participarea votanților a atins uimitoarea cifră de 85% din totalul celor eligibili pentru a-și exercita dreptul de vot.[29] Toate dovezile sugerează că alegătorii își luau îndatoririle în serios și reflectau temeinic asupra modalităților de reconciliere a propriei poziții ideologice cu caracteristicile generale ale scenei politice, mai ales când se aflau în situația – și asta se întâmpla destul de des – de a-și exercita votul în al doilea tur, conform sistemului de reprezentare proporțională, adoptat de constituția germană în cazul alegerilor pentru Reichstag. Sistemul electoral, garantat prin prevederi legale și măsuri de protecție, a creat un spațiu pentru dezbaterea democratică și i-a convins pe mulți germani de toate orientările că viața

politică aparținea poporului.[30] În plus, presa cotidiană în Germania Imperială era aproape în întregime politică, fiecare ziar fiind în mod explicit legat de unul dintre diferitele partide și promovând punctele de vedere ale acestora din urmă, în aproape tot ceea ce tipăreau.[31] Politica nu era elementul de bază al conversațiilor numai pentru elite și clasele mijlocii, ci reprezenta și subiectul principal al discuțiilor din tavernele și cârciumile muncitorești și influența chiar modul cum oamenii alegeau să-și petreacă timpul liber.[32]

Odată cu debutul secolului XX, discuțiile și dezbaterile politice s-au concentrat tot mai mult asupra chestiunii privind locul Germaniei în Europa și în lume. Germanii au început să conștientizeze faptul că Reichul construit de Bismarck era nefinalizat din mai multe puncte de vedere. În primul rând, ca o moștenire a secolelor de expansiune statală și de conflicte interetnice, includea minorități etnice și culturale substanțiale. Existau danezi în nord, vorbitori de limbă franceză în Alsacia-Lorena și un mic grup de origine slavă, sorbii*, în centrul Germaniei; dar, mai presus de toate, în regiunile vechiului regal al Poloniei, anexate de Prusia în secolul al XVIII-lea, trăiau trei milioane de polonezi. Încă din timpul lui Bismarck, statul încercase tot mai intens să germanizeze aceste minorități, limitând utilizarea limbilor lor materne în școli și încurajând stabilirea agricultorilor germani în acele regiuni. În ajunul Primului Război Mondial, utilizarea limbii germane era obligatorie la întrunirile publice de pe teritoriul Reichului, iar legile funciare erau modificate în așa fel, încât să-i lipsească pe polonezi de drepturile lor economice fundamentale.[33] Ideea că minoritățile etnice aveau dreptul să fie tratate cu același respect ca populația majoritară era susținută numai de un număr tot mai mic de germani. Chiar și social-democrații vedeau, înainte de 1914, Rusia și Estul slav ca teritorii ale barbariei, și nu aveau aproape nici un fel de simpatie pentru eforturile muncitorilor de origine poloneză de a se organiza pentru a-și apăra drepturile.[34]

Privind dincolo de granițele Germaniei și ale Europei spre lumea largă, cancelarii Reichului care i-au succedat în funcție lui Bismarck vedeau propria țară ca pe o națiune de mâna a doua când o comparau

* Grup slav stabilit în Saxonia la începutul secolului al IX-lea (n. tr.).

cu Marea Britanie și Franța, care reușiseră să-și construiască, peste mări, imperii ce se întindeau pe tot globul. Intrată târziu în cursă, Germania fusese capabilă să preia numai resturile și firimiturile lăsate de puterile coloniale europene care intraseră mai devreme în cursă. Tanganyka, Namibia, Togo, Camerun, Noua Guinee, o varietate de insule din Pacific și drepturi de extrateritorialitate în portul chinezesc Jiaozhou, toate acestea reprezentau între imperiul extra-european al Germaniei în ajunul Primului Război Mondial. Bismarck le considerase nesemnificative și acceptase preluarea lor numai după multe ezitări. Dar succesorii săi au adoptat o atitudine diferită. Prestigiul și statutul Germaniei în lume cereau, după cum susținea Bernhard von Bülow, ministru de Externe în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, apoi cancelar al Reichului până în 1909, „un loc sub soare". S-au pus bazele construcției unei masive flote militare, al cărei obiectiv pe termen lung era obținerea de concesii coloniale din partea britanicilor, stăpânii celui mai mare imperiu colonial din lume, amenințând cu, sau ducând la îndeplinire, distrugerea sau scoaterea din luptă a forței principale a marinei britanice, într-o confruntare titanică în Marea Nordului.[35]

Aceste vise tot mai ambițioase de putere mondială erau articulate, în primul rând, de Kaizerul Wilhelm al II-lea, o persoană foarte bombastică, arogantă și locvace, care nu pierdea nici o oportunitate de a-și manifesta disprețul pentru democrație și drepturi civile sau pentru opiniile altora, dar și credința în măreția Germaniei. Kaizerul, asemenea multora dintre admiratorii săi, ajunseseră la maturitate după unificarea Germaniei. Era foarte puțin conștient de precaritatea și riscurile politicii prin care Bismarck obținuse unificarea în 1871. Urmând discursul istoricilor prusaci ai epocii, vedea întregul proces ca predestinat istoric. Nu știa nimic despre temerile legate de viitorul Germaniei, care îl forțaseră pe Bismarck să adopte o politică externă atât de precaută în anii '70 și '80 ai secolului al XIX-lea. E adevărat, caracterul împăratului era prea dezordonat, personalitatea prea nestatornică pentru a avea un impact cu adevărat consistent asupra cursului politicii externe, și nu de puține ori miniștrii se găseau în situația de acționa mai degrabă pentru a-i contracara influența decât pentru a-i pune în aplicare

dorințele. Declarațiile sale repetate, conform cărora era liderul de care avea nevoie Germania, nu au făcut decât să atragă atenția asupra deficiențelor sale în acest domeniu și au jucat, la rândul lor, un rol în consolidarea mitului nostalgic al fermității și abilității lui Bismarck. Mulți germani au ajuns să compare lipsa de scrupule a activității imorale de om de stat a lui Bismarck, în care scopul scuza mijloacele, iar omul de stat putea spune ceva în vreme ce se pregătea să facă, sau făcea, altceva, cu stilul impulsiv și bombastic și cu lipsa de tact neinspirată a lui Wilhelm.[36]

Lăsând personalitățile deoparte, toate caracteristicile Germaniei pe care Bismarck o crease puteau fi observate într-o măsură mai mare sau mai mică și în alte țări. În Italia, exemplul carismatic al lui Mussolini, liderul forțelor populare care au contribuit la unificarea națiunii în 1859, a furnizat ulterior un model dictatorului Mussolini. În Spania, armata nu era plasată sub control politic într-o măsură mai mică, iar în Italia, ca și în Germania, era subordonată mai degrabă suveranului decât legislativului, în Austro-Ungaria, administrația de stat era la fel de puternică, iar autoritatea instituțiilor parlamentare era chiar mai limitată. În Franța, era în plină desfășurare un conflict Biserică-stat care, din punctul de vedere al ferocității ideologice, nu era departe de „lupta pentru cultură“ din Germania. În Rusia, un concept echivalent cu cel de Reich era aplicat în politica internă și relațiilor Rusiei cu vecinii cei mai apropiați.[37] Regimul țarist din Rusia îi reprima pe socialiști chiar mai sever decât omologul său german și egala în totalitate efortul autorităților germane de a-i asimila pe polonezi, milioane dintre aceștia aflându-se și sub control rusesc. Liberalismul, oricum l-am defini, era înainte de 1914 lipsit de forță în toate statele importante din Centrul și Estul Europei, nu numai în Reich. Scena politică era chiar mai fragmentată în Italia decât în Germania și credința că utilizarea războiului pentru atingerea unor obiective politice era justificată era împărtășită de multe puteri europene, așa cum a demonstrat-o, cu toată claritatea, izbucnirea Primului Război Mondial, în august 1914. În întreaga Europă, forțele democrației amenințau hegemonia elitelor conservatoare. Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX au reprezentat era naționalismului nu numai în Germania, ci peste

tot în Europa, iar „naționalizarea maselor“ era un proces vizibil în multe alte țări.[38]

Totuși, în nici o altă națiune europeană, aceste condiții nu erau toate prezente simultan și într-o asemenea măsură. În plus, Germania nu era pur și simplu un alt stat european. Istoricii au scris foarte mult despre diferitele aspecte ale presupusei înapoieri a Germaniei în această perioadă, despre pretinsul său deficit de valori civice, despre structura sa socială considerată, îndoielnic, învechită; despre aparent timorata sa clasă mijlocie și aristocrație neo-feudală. Lucrurile nu erau deloc văzute în acest fel de către majoritatea contemporanilor. Cu mult înainte de Primul Război Mondial, Germania avea cea mai prosperă, mai puternică și mai avansată economie a continentului. În ultimii ani de pace, Germania producea două treimi din oțelul Europei continentale, jumătate din cantitatea de cărbune și lignit extrasă și 20% mai multă energie electrică decât Marea Britanie, Franța și Italia la un loc.[39] în 1914, cu o populație de 67 de milioane de locuitori, Imperiul German controla mai multe resurse demografice decât orice altă putere continentală, cu excepția Rusiei. Prin comparație, Marea Britanie, Franța și Austro-Ungaria aveau toate o populație cuprinsă între 40 și 50 de milioane. Germania era lider mondial în majoritatea industriilor moderne, precum cea chimică, farmaceutică sau electrică. În agricultură, utilizarea masivă a îngrășămintelor artificiale și a utilajelor agricole transformase productivitatea marilor proprietăți funciare din nord și est înainte de 1914, moment în care Germania producea, spre exemplu, o treime din cartofii cultivați la nivel mondial. Nivelul de viață se ameliorase masiv începând cu ultimii ani ai secolului al XIX-lea, dacă nu chiar mai devreme. Produsele marilor firme industriale germane, precum Krupps și Thyssen, Siemens și AEG, Hoechst și BASF, erau faimoase în toată lumea pentru calitatea lor.[40]

Privită cu nostalgie din perspectiva primilor ani ai perioadei interbelice, Germania de dinainte de 1914 le părea multora un spațiu al păcii, prosperității și armoniei sociale. Cu toate acestea, sub această imagine a prosperității și a încrederii în propriile forțe, Germania era nervoasă, nesigură și marcată de tensiuni interne.[41] Pentru mulți, ritmul extraordinar al schimbărilor economice și

sociale era înspăimântător și șocant. Vechile valori păreau să dispară în vâltoarea materialismului și a ambițiilor fără limite. Cultura modernistă, de la pictura abstractă la muzica atonală, sporea simțul confuziei în unele segmente ale societății.[42] Hegemonia tradițională a aristocrației funciare prusace, pe care Bismarck încercase atât de mult să o apere, era subminată de marșul accelerat al societății germane spre modernitate. În 1914, valorile, obiceiurile și modelele comportamentale burgheze triumfaseră în segmentele superioare și mijlocii ale societății; chiar și așa, simultan, ele însele erau amenințate de activismul clasei muncitorești, organizată în masiva mișcare social-democrată. Germania, spre deosebire de orice alt stat european, devenise stat național nu înaintea revoluției industriale, ci la apogeul acesteia; și devenise stat național nu ca entitate unică, ci ca o confederație de state ai căror cetățeni germani erau legați între ei în principal prin limba comună, prin cultură și apartenența la aceeași etnie. Tensiunile și presiunile create de industrializarea rapidă s-au împletit cu idei divergente despre natura statului și a națiunii germane și despre locul lor în contextul mai larg al Europei și al lumii. Societatea germană nu era în întregime stabilizată în momentul în care, în 1871, a format o națiune. Era afectată de conflicte interne tot mai acute, care erau din ce în ce mai mult exportate în tensiunile nerezolvate ale sistemului politic creat de Bismarck.[43] Aceste tensiuni s-au manifestat printr-un naționalism tot mai zgomotos, amestecat cu doze de rasism și antisemitism alarmant de vehemente, care avea să lase o moștenire otrăvită viitorului.

Evanghelia urii

I

Spre sfârșitul anului 1889, directorul unei școli primare din Berlin, Hermann Ahlwardt se afla în pragul ruinei financiare. Născut în 1846, într-o familie săracă din Pomerania, a descoperit că venitul pe care îl câștiga pe una din treptele inferioare ale sistemului educațional prusac era insuficient pentru a-i acoperi considerabilele cheltuieli zilnice. În disperare de cauză, a comis o infracțiune care părea deliberat calculată să șocheze sensibilitățile superiorilor săi: a furat bani din fondul strâns, pentru a plăti petrecerea de Crăciun a copiilor din școala sa. Asta l-a lăsat și fără ultima sursă de venit. Mulți alții s-ar fi prăbușit sub povara acestor dezastre și ar fi fost copleșiți de sentimente de vinovăție și de remușcări. Dar nu și Hermann Ahlwardt. „Directorul", așa cum a ajuns să fie cunoscut de către opinia publică, a trecut în ofensivă. Căutând în jurul său pe cineva pe care să dea vina, atenția i s-a concentrat rapid asupra evreilor.[44]

Comunitatea evreiască din Germania de la acea vreme reprezenta un grup prosper, bine asimilat, ce se distingea de ceilalți germani în primul rând prin religie.[45] Pe parcursul secolului al XIX-lea, necreștinilor din diferitele state germane le-au fost oferite treptat toate drepturile civile, la fel cum discriminarea religioasă formală a fost abolită în alte țări – spre exemplu, în Marea Britanie, în 1829, prin legea de emancipare a catolicilor. Ultimele bariere legale în fața drepturilor complete și egale au fost eliminate, odată

cu unificarea Germaniei, în 1871. De vreme ce căsătoria civilă fusese introdusă în locul ceremoniilor religioase pe întreg teritoriul Germaniei, numărul de căsătorii între evrei și creștini a început să crească cu repeziciune. În Breslau, spre exemplu, în 1915 existau 35 de căsătorii între creștini și evrei pentru fiecare 100 de căsătorii în interiorul comunității evreiești. Foarte puțini dintre partenerii creștini în aceste mariaje proveneau din familiile evreilor convertiți, iar căsătoriile erau repartizate pe toate treptele ierarhiei sociale. La Düsseldorf, în jur de 1905, un sfert dintre membrii comunității evreiești care se căsătoreau aveau parteneri creștini iar proporția a crescut până la o treime în 1914. În ajunul Primului Război Mondial, existau 38 de căsătorii interconfesionale pentru fiecare 100 de căsătorii pur evreiești; în Hamburg, cifra urca până la 73. Tot mai mulți evrei începuseră să se convertească la creștinism; 11 000 s-au creștinat în primii șaptezeci de ani ai secolului al XIX-lea și 11 500 în celelalte trei decenii. Între 1880 și 1919, aproximativ 20 000 de evrei au fost botezați. Identitatea comunității evreiești ca grup religios închis era subminată de succesul comunității.[46]

Cei în jur de 600 000 de evrei practicanți ce trăiau în Imperiul German reprezentau o minoritate religioasă infimă în cadrul unei societăți majoritar creștine într-o proporție zdrobitoare, constituind circa 1% din ansamblul populației. Neavând acces vreme de secole la sursele tradiționale de bogăție, precum proprietatea asupra pământului, evreii rămâneau în afara elitei Reichului, întrucât discriminarea socială informală continua să-i împiedice să ocupe poziții-cheie în armată, la curte sau în eșaloanele superioare ale administrației; în realitate, accesul lor la asemenea instituții a devenit și mai dificil la limita celor două secole.[47] Evreii convertiți sufereau suficient de pe urma discriminării de zi cu zi ca să ia decizia schimbării propriilor nume în ceva care să sune mai creștinesc.[48] 100 000 de evrei germani au reacționat în fața discriminării emigrând, în primul rând în Statele Unite; dar majoritatea au rămas, mai ales în condițiile exploziei economice de la sfârșitul secolului. Cei care au rămas erau concentrați în orașele mari, un sfert din evreii germani trăind în Berlin în 1910 și aproape o treime în 1933. În interiorul acestor orașe, se grupau în anumite cartiere; aproape jumătate din evreii din Hamburg trăiau, în 1885, în două districte burgheze, Harvestehude

și Rotherbaum, aproape două treimi din cei din Frankfurt în patru din cele paisprezece districte ale orașului în 1900; 70% dintre evreii berlinezi locuiau, în 1925, în cinci districte centrale și vestice, majoritatea preponderent burgheze. Chiar și în orașele cu cel mai mare procent de populație evreiască – Berlin, Breslau și Frankfurt – formau o minoritate nesemnificativă, reprezentând doar 4,3%, 6,4% și respectiv 7,1% din populația lor în 1871.[49]

Mulți evrei și-au găsit un rost în afaceri sau în profesiunile liberale. Pe lângă marea familie de bancheri Rothschild, au apărut multe alte bănci deținute de evrei, precum cea a familiei Bleichröder, căreia Bismarck îi încredințase grija finanțelor personale. [50] Noile forme de comerț cu amănuntul, precum magazinele universale – existau circa 200 în Germania înainte de Primul Război Mondial – aveau de multe ori proprietari evrei, spre exemplu familia Tietz sau frații Wertheim.[51] Bărbații evrei erau foarte bine reprezentați în medicină, drept, știință și cercetare, mediile universitare, jurnalism și arte.[52] Comunitatea evreiască se transforma lent dintr-o minoritate religioasă ostracizată într-un simplu grup etnic între multe altele, într-o societate tot mai clar multiculturală, alături de alte minorități precum polonezii, danezii, alsacienii, sorbii și alții. Similar altor grupuri, avea propriile instituții laice reprezentative, în special Asociația Centrală a Cetățenilor Germani de Credință Ebraică, fondată în 1893. Spre deosebire de alte grupuri, însă, avea în general succes din punct de vedere economic și mai degrabă decât să aibă propriul partid politic, membrii săi erau tentați să se alăture – și uneori ocupau poziții de frunte – în partidele politice principale, în special la stânga și centrul spectrului politic. Majoritatea evreilor se identificau profund cu naționalismul german și, dacă partidele liberale li se păreau în special atractive, acest lucru se datora nu în ultimul rând sprijinului lor lipsit de echivoc pentru crearea statului național german.[53] În consecință, povestea comunității evreiești la sfârșitul secolului al XIX-lea este, în ansamblu, una de succes, iar evreii erau asociați în primul rând cu cele mai recente și mai progresiste evoluții din societate, cultură și economie.[54]

Exact această situație i-a transformat pe evrei în ținta agitatorilor frustrați și lipsiți de scrupule precum Hermann Ahlwardt. Pentru cei nemulțumiți sau care eșuaseră, pentru cei care se simțeau dați

la o parte de vâltoarea industrializării și tânjeau după o societate mai simplă, mai ordonată, mai sigură și mai ierarhizată, așa cum își imaginau că existase într-un trecut nu foarte îndepărtat, evreii reprezentau modernitatea culturală, financiară și socială. Și lucrurile stăteau așa mai ales în orașul adoptiv al lui Ahlwardt, Berlinul. În 1873, economia metropolei a primit o lovitură severă, în momentul în care ciclul de cheltuieli și investiții masive, care însoțise euforia creării Reichului, a luat brusc sfârșit. O criză economică mondială, declanșată de falimentul investițiilor în căile ferate din Statele Unite, a adus numeroase falimente în Germania. Micile afaceri și ateliere au suferit cu precădere. Incapabili să înțeleagă forțele mai mari care le distrugeau traiul, cei mai grav afectați au găsit că era mai ușor să creadă afirmațiile jurnaliștilor catolici și conservatori, conform cărora finanțiștii evrei erau responsabili.

Pe măsură ce criza continua, jurnaliștilor li s-a adăugat un cleric de curte, Adolf Stöcker. Om cu origini umile, care a inițiat o cruciadă de recâștigare a clasei muncitoare de sub influența social-democrației, Stöcker a înființat Partidul Social Creștin, care a participat la alegerile din anii ’80 de pe o platformă deschis antisemită. La noua cauză a contribuit și Max Libermann von Sonnenberg, care a contribuit la punerea la punct a unei petiții naționale ce solicita eliminarea evreilor din funcțiile publice în 1880. Prin extremism se remarca și Ernst Henrici, a cărui retorică era atât de vehementă, încât a provocat revolte în orașul pomeranian Neustettin, revolte ce au culminat cu incendierea sinagogii locale. Spre această mișcare a început să graviteze la sfârșitul anilor ’80 Hermann Ahlwardt, răzbunându-și decăderea cu o carte care punea propriile eșecuri financiare pe seama creditorilor evrei și care sugera că evreii erau atotputernici în societatea germană. Din nefericire pentru el, dovezile pe care le adusese pentru a-și susține afirmațiile – documente care arătau că membrii guvernului german erau plătiți de bancherul evreu Gerson von Bleichröder – s-au dovedit a fi fost scrise de însuși Ahlwardt și a fost condamnat la patru luni de închisoare. Imediat ce a fost eliberat, a lansat un alt set de acuzații senzaționale și la fel de lipsite de fundament, declarând de această dată că un producător evreu de arme furnizase intenționat puști defecte armatei, totul în cadrul unei conspirații franco-evreiești, menite să submineze eficiența militară

germană. În mod previzibil, aceste afirmații i-au adus lui Ahlwardt o altă pedeapsă cu închisoarea, de această dată de cinci luni.[55]

Dar nu a îndeplinit-o niciodată, deoarece între timp reușise să-i convingă pe țăranii fermieri dintr-o circumscripție rurală din Brandenburg să-l aleagă în Reichstag. Călătorind de la o fermă la alta, le spusese că necazurile lor, cauzate în realitate de scăderea prețurilor agricole la nivel mondial, erau provocate de evrei, care pentru ei reprezentau o minoritate religioasă distantă și obscură ce trăia departe, în marile orașe și în centrele financiare ale Europei și ale Reichului. Un loc în Reichstag i-a oferit lui Ahlwardt imunitate. Succesul său era dovada atractivității unui asemenea discurs demagogic pentru electoratul rural și, într-adevăr, alți antisemiți, ca spre exemplu librarul din Hesse, Otto Böckel, au reușit să fie aleși, nu în ultimul rând oferind țăranilor metode concrete, precum organizațiile cooperative, menite să-i ajute să depășească dificultățile economice. La începutul anilor '90, amenințarea unor asemenea antisemiți la adresa hegemoniei electorale a Partidului German Conservator în districtele rurale era considerată a fi atât de serioasă, încât, alarmat de politica guvernului care părea să afecteze și mai mult interesele fermierilor, a introdus prin vot în programul său o cerere de combatere a „influenței omniprezente și dăunătoare a evreilor în viața noastră populară“, după cum afirma conferința partidului de la Tivoli din 1893.[56]

În final, acesta s-a dovedit a fi punctul de cotitură în destinele adunăturii pestrițe de antisemiți germani. Deși un alt agitator antisemit, Theodor Fritsch, a făcut o încercare serioasă de a aduce laolaltă diferitele curente ale antisemitismului politic și de a direcționa acțiunea mișcării spre clasa mijlocie inferioară din zonele urbane, nemulțumită din punct de vedere economic, egoismul unor personaje precum Böckel au împiedicat o unificare adevărată, iar antisemiții au rămas divizați. Influența lui Fritsch avea să se exercite într-un cu totul alt mod. Până la moartea sa, în septembrie 1933, moment în care era deputat al Partidului Nazist în Reichstag, a continuat să publice nenumărate broșuri populare antisemite, foarte citite. În perioada antebelică, însă, a rămas o figură politică marginală. În primii ani ai secolului XX, poziția antisemiților fusese subminată de coaliția foarte eficientă dintre mișcarea social-creștină și Partidul

Conservator, iar în zonele catolice erau contracarați de disponibilitatea Partidului Centrului de a adopta același tip de retorică antisemită. Aventurieri precum Böckel sau Ahlwardt și-au pierdut locurile în legislativ, iar partidele lor, împreună cu organizațiile având bazele în zonele urbane ale unor antisemiți precum Fritzsch, au dispărut în neant. Ahlwardt însuși s-a îndepărtat de alți antisemiți prin violența limbajului său. A plecat în Statele Unite pentru o vreme, iar la întoarcere s-a dedicat combaterii relelor francmasoneriei. În 1909, a fost din nou închis, de data aceasta pentru șantaj; în mod evident, problemele sale financiare neîntrerupte îl împinseseră spre adoptarea unor soluții și mai depărtate de lege decât înainte. În cele din urmă, în 1914 și-a găsit sfârșitul, lipsit de orice dramatism, într-un accident de mașină.[57]

II

Ahlwardt reprezenta o extremă, dar din anumite puncte de vedere era reprezentativ pentru noul tip de antisemitism apărut în Germania și peste tot în Europa la sfârșitul secolului al XIX-lea. Antisemitismul tradițional vizase în special religia necreștină a evreilor și își extrăgea forța politică din autoritatea Bibliei. Noul Testament îi acuza pe evrei de moartea lui Hristos, condamnându-i la oprobriu pentru eternitate și declarând că acceptaseră, cu bună știință, ca ei și urmașii lor să fie pătați de sângele lui Hristos. În calitate de minoritate non-creștină într-o societate guvernată de credințele și instituțiile creștine, evreii au reprezentat ținte facile și evidente ale urii populare în momente de criză precum Marea Ciumă de la jumătatea secolului al XIV-lea, când mulțimi dezlănțuite din toată Europa i-au acuzat pe evrei de moartea unei proporții atât de mari din populație și s-au răzbunat, prin nenumărate acte de violență și distrugere. Faptul că istoria antisemitismului modern în Germania a început cu predicatorul de curte Adolf Stöcker nu e o pură întâmplare. Ostilitatea creștină față de evrei a reprezentat una dintre rampele fundamentale de lansare a antisemitismului modern, nu în ultimul rând pentru că ea însăși includea, de multe

ori, o doză considerabilă de discriminare rasială și a fost integrată în antisemitismul rasial pe mai multe căi. Dar la sfârșitul secolului al XIX-lea, acesta părea din ce în ce mai desuet, cel puțin în forma sa cea mai pură și mai tradițională, mai ales pe măsură ce evreii încetau să reprezinte acea minoritate religioasă ușor identificabilă și începeau să se convertească sau să se căsătorească în interiorul societății creștine, într-un ritm tot mai rapid. Căutând în anii '70 un țap ispășitor pentru propriile dificultăți economice, demagogii și scriitorașii proveniți din segmentele inferioare ale clasei mijlocii și-au concentrat atenția asupra evreilor, dar nu ca minoritate religioasă, ci rasială și au început să susțină nu asimilarea totală a evreilor în societatea germană, ci excluderea lor completă.[58]

Meritul pentru această evoluție, dacă merit este cuvântul potrivit, este în general acordat unui scriitor obscur, Wilhelm Marr, al cărui pamflet, *Victoria evreimii asupra germanității, văzută dintr-un punct de vedere non-confesional*, publicat în 1873, a fost primul care a insistat că, așa cum avea s-o spună mai târziu într-o lucrare ulterioară: „Nici nu se pune problema să facem paradă de prejudecăți religioase când avem de-a face cu o chestiune de rasă și când diferența se află în «sânge»".[59] Inspirându-se din teoriile la modă ale unui rasist francez, contele Joseph Arthur de Gobineau, Marr i-a pus în contrast pe evrei nu cu creștinii, ci cu germanii, insistând asupra faptului că era vorba de rase diferite. Evreii, declara el, câștigaseră preponderența în confruntarea rasială și practic conduceau țara; nu era de mirare atunci că micii artizani și afaceriști germani cinstiți aveau de suferit. Marr a inventat termenul „antisemit" și, în 1879, a fondat Liga Antisemiților, prima organizație din lume care avea acest cuvânt în titulatură. Era dedicată, după cum o spunea chiar el, reducerii influenței evreiești în viața Germaniei. Scrierile sale adoptau un ton de un pesimism apocaliptic. În „Testamentul" său decreta: „Chestiunea evreiască este axa în jurul căreia se învârte roata istoriei", continuând apoi cu expunerea sumbrei sale viziuni, conform căreia „întreaga noastră evoluție în plan social, comercial și industrial are la bază viziunea evreiască asupra lumii".[60]

Originile disperării lui Marr erau, înainte de toate, de natură personală. Având constant probleme financiare, a fost grav afectat de crizele financiare ale anilor '70. A doua sa soție, de origine

evreiască, l-a susținut financiar până la moartea sa, în 1874; a treia soție, de care a divorțat după o scurtă și dezastruoasă relație, era pe jumătate evreică și o considera în parte vinovată pentru sărăcia sa, întrucât trebuia să plătească sume substanțiale de bani pentru a contribui la creșterea copilului lor. Marr a concluzionat – transformând cu multă îndrăzneală experiența personală într-o regulă generală, aplicabilă istoriei umanității – că puritatea rasială era de admirat, iar amestecul raselor – calea sigură spre dezastru. Date fiind aceste origini foarte personale ale antisemitismului său, nu e surprinzător că Marr nu s-a implicat foarte activ în politică; Liga Antisemiților a fost un eșec, iar el a refuzat să sprijine partidele antisemite, pe care le considera prea conservatoare.[61] Dar o mulțime de alți scriitori i s-au alăturat, ca propagandiști ai noului antisemitism rasial. Revoluționarul Eugen Dühring, spre exemplu, punea semnul egalității între capitalism și evrei și susținea că socialismul trebuia să vizeze în primul rând îndepărtarea evreilor din centrele de putere financiară și politică. Istoricul naționalist Heinrich von Treitschke afirma că evreii subminau cultura germană și a făcut cunoscută fraza: „evreii sunt nenorocirea noastră", cuvinte care aveau să devină, în anii ce au urmat, sloganul multor antisemiți, inclusiv al naziștilor. Scriitori precum aceștia erau departe de a fi figuri periferice de tipul lui Hermann Ahlwardt. Eugen Dühring, de pildă, exercita o atracție suficient de puternică asupra mișcării socialiste, încât Friedrich Engels a scris, în 1878, faimoasa sa lucrare *Anti-Dühring* în încercarea, încununată de succes, de a combate influența acestuia asupra mișcării muncitorești. Istoria scrisă de Heinrich Treitschke a fost una din cele mai citite istorii ale Germaniei în secolul al XIX-lea, iar diatribele sale, îndreptate împotriva a ceea ce considera a fi materialismul și viclenia evreiești, au provocat o reacție masivă în rândurile colegilor săi profesori de la Berlin, printre care se numărau clasicistul Theodor Mommsen, patologul Rudolf Virchow și istoricul Gustav Droysen, care s-au alăturat multor altor membri ai lumii academice germane, în condamnarea fără echivoc a „urii rasiale și a fanatismului" colegului lor.[62]

Asemenea reacții serveau să aducă aminte că, în ciuda influenței crescânde a scriitorilor antisemiți, vasta majoritate a opiniei publice respectabile din Germania, fie că era de stânga sau de dreapta,

rămânea ostilă rasismului de acest fel. Încercările de a forța populația germană să înghită nemestecate ideile antisemite au eșuat. Mai ales clasa muncitoare germană și principalul său reprezentant politic, Partidul Social-Democrat (cea mai mare organizație politică din Germania, care după 1912 deținea mai multe locuri în Reichstag decât orice alt partid și cel mai mare număr de voturi în alegerile naționale, cu mult înainte de acea dată), era net ostil antisemitismului, pe care îl considera retrograd și nedemocratic. Chiar și membrii obișnuiți de partid îi respingeau sloganurile pline de ură. După cum a fost auzit un muncitor de către un agent de poliție, care asculta discuțiile politice din cârciumile și barurile din Hamburg, în 1898:

> Sentimentul național nu trebuie să degenereze în plasarea unei națiuni deasupra alteia. E și mai rău dacă cineva îi privește pe evrei ca pe o rasă inferioară și astfel se luptă cu acea rasă. Ce pot face evreii dacă descind dintr-un alt neam? Întotdeauna au fost un popor oprimat, de aici răspândirea lor (în toată lumea). Pentru un social-democrat este de la sine înțeles că dorește egalitatea tuturor oamenilor. Iar evreul nu este nici pe departe cel mai rău.[63]

Alți muncitori au fost auziți, în diferite momente, batjocorindu-i pe antisemiți, condamnând violența îndreptată împotriva evreilor și susținând dorința acestora din urmă de egalitate civică. Asemenea puncte de vedere erau cât se poate de tipice pentru muncitorii ce făceau parte din mișcarea socialistă înainte de 1914.[64]

Lucrul cel mai grav de care social-democrații puteau fi acuzați era că nu luau suficient de în serios amenințarea reprezentată de antisemitism și permiseseră câtorva stereotipuri antisemite să se strecoare într-o mică parte din caricaturile tipărite în publicațiile lor de divertisment.[65] În unele zone, social-democrații și antisemiții se sprijineau reciproc în turul doi al alegerilor, dar această situație nu implica acceptarea principiilor pe care le susținea celălalt, ci simpla dorință de a se alia reciproc, ca partide protestatare împotriva elitelor tradiționale.[66] În câteva orășele și sate înapoiate, mai ales în estul rural, ocazional au fost aduse evreilor din partea locului acuzații medievale de crime rituale și uneori s-au bucurat de oarecare sprijin popular, provocând uneori chiar și demonstrații de protest. Nici una

dintre ele nu a putut fi dovedită într-un tribunal. Micii afaceriști, proprietarii de magazine, meșteșugarii și țăranii erau mai înclinați spre antisemitismul declarat decât alte categorii, continuând astfel o tradiție a antisemitismului popular în formă organizată, ce poate fi urmărită în timp înapoi până la revoluția din 1848, deși nu e vorba de forma sa modernă, rasistă.[67] Dar în rândurile claselor mijlocii educate, ale afaceriștilor și liber-profesioniștilor neevrei, majoritatea lucrau foarte bine alături de colegi evrei, a căror reprezentare în partidele politice liberale era suficient de puternică cât să prevină asumarea de către acestea a unora dintre argumentele și atitudinile centrale ale antisemiților. Partidele antisemite au rămas un fenomen protestatar periferic și, în cea mai mare, au dispărut odată cu începutul noului secol.

Cu toate acestea, declinul și prăbușirea lor era întrucâtva înșelătoare. Unul din motivele dispariției lor putea fi găsit în adoptarea unor idei antisemite de către partidele principale, al căror electorat includea grupuri din clasa mijlocie inferioară, aflată în dificultăți economice, spre care se îndreptaseră inițial și antisemiții – conservatorii și Partidul Centrului. Conservatorii și-au dezvoltat politicile antisemite conținute în programul din 1893 de la Tivoli și au continuat să ceară reducerea a ceea ce considerau a fi influența subversivă a evreilor în viața publică. Prejudecățile antisemite pe care le afișau erau bine primite de grupuri semnificative din societatea rurală din nordul protestant și de meșteșugarii, proprietarii de magazine și micii afaceriști reprezentați în aripa social-creștină a partidului. În cazul Partidului Centrului, mai mare, dar probabil mai puțin influent în timpul Imperiului, evreii, sau mai degrabă o imagine distorsionată și discutabilă a lor, simbolizau liberalismul, socialismul, modernitatea – toate lucrurile pe care Biserica le respingea. O asemenea viziune era atractivă pentru un număr considerabil dintre fermierii și meșteșugarii din partid și era popularizată în rândurile țărănimii catolice de grupuri protestatare autonome, ale căror idei nu se deosebeau prea mult de cele ale lui Otto Böckel; era, de asemenea, împărtășită de o bună parte a ierarhiei bisericești, motivele fiind în mare parte aceleași. La Vatican, antisemitismul religios și cel rasial fuzionau în unele din diatribele anti-evreiești publicate de

scriitorii membri ai clerului în câteva din ziarele și periodicele mai radical ultramontane*.[68]

Mai mult, prejudecățile antisemite erau suficient de puternice în segmentele superioare ale societății, la curte, în administrație, în armată și universități, pentru a le aduce constant aminte evreilor că erau membri mai puțin egali ai societății germane.[69] Antisemiții au reușit să plaseze „chestiunea evreiască" pe agenda politică, astfel încât nu a existat nici un moment în care participarea evreilor la instituțiile sociale-cheie să fi încetat să fie subiect de discuție și dezbatere. Toate acestea, însă, se desfășurau la o intensitate foarte redusă, chiar și după standardele vremii. Un istoric medita odată la ce s-ar întâmpla dacă un călător în timp, din anul 1945, s-ar întoarce înapoi în Europa chiar înainte de Primul Război Mondial și i-ar spune unui contemporan inteligent și bine informat că, în termen de treizeci de ani o națiune europeană avea să facă o încercare calculată de a-i ucide pe toții evreii de pe continent și pe parcurs avea să extermine aproape șase milioane. Dacă respectivul călător în timp l-ar fi invitat pe contemporan să ghicească care avea să fie acea națiune, erau șanse destul de mari ca acesta să indice Franța, unde afacerea Dreyfuss dusese recent la erupția masivă a unui val virulent de antisemitism popular. Sau ar fi putut indica Rusia, unde „sutele negre"** țariste masacraseră un număr mare de evrei după revoluția eșuată din 1905.[70] Cu greu i-ar fi putut trece prin minte că Germania, cu minoritatea sa evreiască puternic asimilată și caracterizată prin lipsa relativă a antisemitismului politic deschis și violent, avea să fie națiunea care urma să lanseze această campanie de exterminare. Discursul antisemit era încă într-o foarte mare măsură periferic. Dar o parte a discursului propagandistic al antisemiților începeau să găsească o audiență și în cercurile politice respectabile – spre exemplu, ideea că „spiritul evreiesc", ceva foarte nebulos, era cumva „subversiv", sau că evreii aveau o pretinsă influență „excesivă" în anumite sectoare ale societății, precum publicistica sau avocatura. În plus, partidele

---

* Ultramontanism: curent în interiorul Bisericii Romano-Catolice care pune foarte mult accentul pe autoritatea și prerogativele Papei. (n. tr.)

** Organizații reacționare antisemite, apărute în Rusia în timpul revoluției din 1905. Printre cele mai importante se numărau Liga Poporului Rus și Liga Arhanghelului Mihail. (n. tr.)

antisemite introduseseră un nou stil de a face politică, demagogic, instigator, care lăsase în urmă limitele acceptate ale decenței politice. Și acesta a rămas marginal, dar prin aceasta devenise acum posibil să-ți manifești prejudiciile și ura în timpul sesiunilor parlamentare sau al întrunirilor electorale într-un mod care în secolul al XIX-lea ar fi fost considerat complet nepotrivit discursului public.[71]

Anii '80 și începutul anilor '90 au fost martorii nu numai ai domesticirii antisemitismului, ci și al reunirii, la periferia vieții politice și intelectuale, a multora dintre ingredientele care aveau să intre ulterior în amestecul foarte eclectic și puternic reprezentat de național-socialism. Un rol central în acest proces l-au jucat scriitorii antisemiți precum popularul Julius Langbehn, a cărui carte *Rembrandt ca educator* (publicată în 1890) îl declara pe artistul olandez a fi un exemplu clasic al tipului rasial germanic nordic și pleda pentru revenirea artei germane la rădăcinile sale rasiale, un imperativ cultural care avea să fie preluat mai târziu, cu mult entuziasm, de către naziști. Acești autori au dezvoltat un nou limbaj al vehemenței și al violenței, în pamfletele lor îndreptate împotriva evreilor. Pentru Langbehn, evreii erau „o otravă pentru toți și trebuie tratați ca atare"; „evreii sunt numai o ciumă trecătoare și o holeră", după cum o spunea în 1892. Cartea lui Langbehn a fost retipărită de patruzeci de ori în ceva mai mult de un an și a rămas un best-seller mult timp după aceea, îmbinând atacurile vulgare la adresa celor pe care autorul îi numea „evrei și idioți, evrei și nemernici, evrei și târfe, evrei și profesori, evrei și berlinezi" cu apeluri în favoarea revenirii la o societate ierarhizată, condusă de un „Kaizer secret", care, într-o zi, avea să iasă din umbră și să redea Germaniei fosta glorie.[72]

Asemenea idei au fost preluate și dezvoltate de cercul care s-a adunat la Bayreuth, în jurul văduvei compozitorului Richard Wagner. Wagner a locuit în acest oraș din nordul Bavariei până la moartea sa, în 1883, iar epicele sale drame muzicale erau puse în scenă, în fiecare an, la opera pe care o construise special în acest scop. Acestea erau menite, nu în ultimul rând, să promoveze miturile naționale pseudo-germanice, în care personajele eroice din legendele nordice urmau să servească drept model pentru liderii viitoarei Germanii. Wagner însuși fusese, la începutul anilor '50, un antisemit în plan cultural, susținând, în cunoscuta sa carte *Iudaismul în muzică*,

faptul că „spiritul evreiesc“ este incompatibil cu profunzimea în muzică. Remediul pe care îl propunea era asimilarea completă a evreilor în cultura germană și înlocuirea religiei ebraice, de fapt a tuturor religiilor, cu impulsuri estetice laice, de tipul celor pe care le introducea în dramele sale muzicale. Dar spre sfârșitul vieții sale, sub influența celei de-a doua soții, Cosima, fiica compozitorului Franz Liszt, vederile sale au evoluat spre un rasism tot mai radical. La sfârșitul anilor '70, aceasta nota în jurnal că Wagner, a cărui perspectivă asupra civilizației era net pesimistă în acel moment, citise broșura antisemită a lui Marr din 1873 și era, în mare, de acord cu ea. Ca urmare a acestei transformări în atitudinea sa, Wagner nu mai dorea asimilarea evreilor în societatea germană, ci excluderea lor. În 1881, discutând piesa clasică a lui Lessing, *Nathan Înțeleptul*, și incendiul dezastruos de la Teatrul Ring din Viena, în urma căruia muriseră peste patru sute de oameni, mulți dintre ei evrei, Cosima nota că soțul său făcuse „o remarcă violentă că toți evreii ar trebui să ardă, într-o punere în scenă a lui *Nathan*“.[73]

După moartea lui Wagner, văduva sa a transformat orașul Bayreuth într-un fel de sanctuar, la care un grup de discipoli devotați aveau să cultive memoria sfântă a Maestrului trecut în neființă. Cercul lui Wagner a făcut tot ce i-a stat în puteri să interpreteze operele compozitorului ca punând în contrast eroi nordici împotriva personajelor negative evreiești, deși muzica sa putea fi bineînțeles interpretată în multe alte feluri. Printre figurile principale ale acestui cerc se numărau Ludwig Schemann, un cărturar independent, care tradusese în germană tratatul lui Gobineau asupra inegalității rasiale, dar și englezul Houston Stewart Chamberlain, născut în 1855, căsătorit cu una din fiicele lui Wagner și care publicase între timp o biografie plină de admirație a marelui om. În vreme ce Cosima și prietenii ei își promovau ideile prin intermediul publicației periodice *Documentele de la Bayreuth*, Schemann mergea prin țară, adresându-se întrunirilor antisemite și creând o varietate de organizații rasiste radicale, cea mai cunoscută fiind Societatea Gobineau, fondată în 1894. Nici una dintre ele nu a înregistrat vreun succes deosebit. Dar propagarea de către Schemann a teoriilor rasiale franceze a contribuit considerabil la a face din termenul utilizat de Gobineau, „arian“, un termen la modă printre rasiștii germani. Utilizat inițial pentru a-i desemna pe

strămoșii comuni ai vorbitorilor de limbi germanice, precum engleza și germana, termenul a dobândit foarte rapid o utilizare contemporană, întrucât Gobineau a argumentat că supraviețuirea raselor putea fi garantată numai prin puritate rasială, așa cum se păstrase – pretindea el – în cazul țărănimii germane sau „ariene“, iar amestecul inter-rasial aducea declin cultural și politic.[74]

Totuși, Chamberlain a fost cel care a avut cel mai mare impact, cu cartea sa *Fundamentele Secolului al XIX-lea*, publicată în 1900. În această lucrare mistică și lipsită de substanță, Chamberlain prezenta istoria în termenii unei lupte pentru supremație între rasele germanică și iudaică, singurele grupuri rasiale care își mențînuseră puritatea inițială, într-o lume a amalgamului de rase. În opoziție cu germanii, eroici și cultivați, erau plasați evreii, lipsiți de scrupule și mecaniciști, aceștia din urmă fiind ridicați de către Chamberlain la rangul de amenințare universală la adresa civilizației umane, în loc să fie tratați succint ca un grup periferic sau inferior. De această confruntare rasială se lega o confruntare religioasă, și Chamberlain a dedicat multe eforturi încercării de a demonstra caracterul esențialmente germanic al creștinismului și de a dovedi că Iisus, în ciuda tuturor dovezilor, nu fusese deloc evreu. Lucrarea lui Chamberlain i-a impresionat pe mulți dintre cititori prin utilizarea științei în sprijinul propriilor argumente. Din acest punct de vedere, cea mai importantă contribuție a sa a fost să contopească rasismul și darwinismul social. Omul de știință englez Charles Darwin susținuse că lumea animalelor și a plantelor era supusă legii selecției naturale, conform căreia cel mai înzestrat supraviețuia, iar cel mai slab sau mai puțin adaptat dispărea, ameliorarea speciilor fiind astfel garantată. Adepții darwinismului social aplicau același model și rasei umane.[75] Astfel, erau reunite deja câteva din ideile cheie care aveau să fie preluate ulterior de către naziști.

III

Chamberlain nu era singur în promovarea acestor puncte de vedere. O multitudine de autori, oameni de știință și alte personaje au contribuit la apariția în anii ’90 unei noi variante, mai dure, a

darwinismului social, cea selecționistă, care nu punea accentul pe evoluția pașnică, ci pe lupta pentru supraviețuire. Un reprezentant tipic al acestei școli de gândire era antropologul Ludwig Woltmann, care afirma în 1900 că rasa ariană sau germană reprezenta apogeul evoluției umane și era, în consecință, superioară tuturor celorlalte. Implicit, susținea el, „rasa germană a fost selecționată să domine Globul".[76] Dar alte rase creau bariere în calea acestei dominații. În viziunea unora, germanii aveau nevoie de mai mult „spațiu vital" – cuvântul german era *Lebensraum* – care trebuia să fie câștigat pe seama altora, cel mai probabil a slavilor. Asta nu pentru că țara era suprapopulată în adevăratul sens al cuvântului – nu exista nici o dovadă în acest sens – ci pentru că cei care avansau asemenea idei preluau ideea de teritorialitate din lumea animalelor și o aplicau societății umane. Îngrijorați de dezvoltarea rapidă a orașelor înfloritoare ale Germaniei, căutau să revină la o lume rurală ideală, în care coloniștii germani aveau să domnească peste țăranii slavi „inferiori", așa cum o făcuseră – începeau istoricii să le spună – în Europa Centrală și de Est, în Evul Mediu.[77] Asemenea imagini ale politicii internaționale ca arenă a luptei pentru supremație dintre diferitele rase deveniseră foarte comune în rândurile elitei politice a Germaniei până la Primul Război Mondial. Oameni precum ministrul de Război Erich von Falkenhaym, secretarul Marinei Alfred von Tirpitz, consilierul cancelarului Reichului Bethmann Hollweg, Kurt Riezler și șeful Cabinetului Naval Imperial, Georg Alexander von Müller, toți vedeau războiul ca pe o modalitate de apărare sau de afirmare a rasei germane împotriva latinilor și a slavilor. Războiul, în faimoasele cuvinte ale generalului Friedrich von Bernhardi, apărute în cartea sa, publicată în 1912, era o „necesitate biologică": „fără război, rasele inferioare sau decadente vor sufoca cu ușurință creșterea elementelor tinere și sănătoase și va urma declinul universal". Politica externă nu avea să mai fie dusă între state, ci între rase. Iată una dintre originile descreșterii în importanță a statului, care avea să joace un rol atât de important în politica externă nazistă.[78]

Succesul într-un eventual război, o preocupare din ce în ce mai importantă pentru liderii Germaniei și pentru politicienii din centrul și dreapta spectrului politic, impunea și el inițierea unor

măsuri pozitive de ameliorare a rasei. Unul din aspectele importante ale evoluției darwinismului social spre selecționism, în anii ’90 fusese reprezentat de accentul crescut pe „selecția negativă“. Era foarte bine – susțineau unii – că se încerca îmbunătățirea rasei prin construcția de case mai bune, printr-o nutriție sănătoasă, prin igienă, sanitație și alte politici similare. Dar toate astea nu vor fi suficiente pentru a contracara abandonarea de către societate a principiului luptei pentru supraviețuire prin acordarea de asistență pentru cei slabi, bolnavi sau cu deficiențe. O asemenea politică, argumentau unii oameni de știință din domeniul medical, ale căror puncte de vedere erau sprijinite de apariția recentă a științei geneticii, provoca degenerarea tot mai accentuată a rasei umane. Această situație trebuia contracarată printr-o abordare de manieră științifică a reproducerii, în măsură să reducă numărul sau să-i elimine pe cei slabi și să-i îmbunătățească și să-i facă mai numeroși pe cei puternici. Printre cei care gândeau așa se număra Wilhelm Schallmayer, al cărui eseu, ce susținea o abordare eugenică a politicilor sociale, a câștigat premiul întâi într-o competiție națională, organizată de către industriașul Friedrich Alfred Krupp, în 1900. Alfred Ploetz era un alt medic care credea că germanii reprezentau punctul culminant al evoluției umane. El sugera că specimenele inferioare ar trebui trimise în linia întâi în eventualitatea unui război, astfel încât cei necorespunzători să fie eliminați primii. Cel mai citit dintre toți a fost Ernst Haeckel, a cărui lucrare de popularizare a ideilor darwiniste, *Misterul lumii*, a devenit un best-seller cu un succes extraordinar în momentul publicării, în 1899.[79]

Ar fi însă greșit să considerăm toate aceste puncte de vedere ca parte a unei ideologii unice și coerente și cu atât mai greșit să credem că ele conduc în linie dreaptă spre nazism. Schallmayer, de pildă, nu era antisemit și respingea cu vehemență ideea superiorității rasei „ariene“. Nici Woltmann nu era ostil față de evrei, iar atitudinea sa fundamental favorabilă Revoluției Franceze (ai cărei lideri, susținea destul de puțin plauzibil, aparțineau toți rasei germanice) era departe de a fi pe placul naziștilor. În ceea ce-l privește pe Haeckel, e adevărat că susținuse utilizarea pedepsei capitale pentru eliminarea criminalilor din lanțul ereditar. Sprijinise și uciderea bolnavilor mentali prin electrocutare sau injecții chimice. Haeckel

era în egală măsură rasist și el a fost cel care a dat verdictul conform căruia nici o rasă umană cu părul mițos nu realizase vreodată ceva de importanță istorică. Dar pe de altă parte, era de părere că războiul avea să fie o catastrofă eugenică, deoarece avea să aducă moartea celor mai buni și mai curajoși tineri din țară. Drept urmare, discipolii lui Haeckel, organizați într-o autoproclamată „Ligă Monistă", au devenit pacifiști, respingând în totalitate conceptul de război – din nou, o doctrină care nu-i putea face foarte dragi naziștilor. Mulți dintre ei aveau să plătească scump pentru principiile lor când, în cele din urmă, în 1914, războiul a venit.[80]

Dintre toți aceștia, Ploetz a fost cel care a prefigurat cel mai fidel în scrierile sale ideologia nazistă, teoriile sale fiind condimentate cu o doză generoasă de antisemitism, în vreme ce el colabora cu grupurile supremației nordice. Chiar și așa, există puține dovezi din perioada premergătoare Primului Război Mondial care să ateste că Ploetz însuși considera rasa „ariană" a fi superioară altora, deși unul dintre colaboratorii săi cei mai apropiați, Fritz Lenz, cu siguranță așa credea. Ploetz a adoptat o linie bazată pe o meritocrație foarte rigidă în materie de planificare eugenică, susținând, spre exemplu, că un comitet de doctori trebuia să asiste la toate nașterile și să determine dacă nou-născutul era demn să supraviețuiască sau avea să fie ucis pentru că era slab și necorespunzător. Darwinistul Alexander Tille susținea deschis uciderea celor cu dizabilități mentale sau fizice și era de acord cu Ploetz și Schallmayer că bolile copiilor trebuiau lăsate netratate, astfel încât cei slabi să fie eliminați din lanțul ereditar. În 1905, Ploetz și cumnatul său, Ernst Rüdin, om cu vederi similare, au creat Societatea de Igienă Rasială pentru a-și promova ideile. Aceasta a dobândit rapid influență în cercurile medicale și în cele responsabile cu asistența socială. Gobineau fusese din multe puncte de vedere un conservator care crezuse că idealul eugenic era întruchipat de aristocrație. Acești gânditori germani au adoptat o linie mult mai dură și cu un potențial revoluționar infinit mai mare, considerând trăsăturile ereditare ca fiind în mare parte independente de clase.[81]

În ajunul Primului Război Mondial, ideile lor se răspândiseră într-o formă sau alta în domenii precum medicina, asistența socială, criminologia și dreptul. Cei cu comportamente sociale deviante, ca

prostituatele, alcoolicii, hoții de buzunare, vagabonzii și alții asemenea lor erau tot mai des priviți ca fiind ereditar afectați, iar apelurile venite din rândurile experților în favoarea sterilizării forțate a acestor oameni deveniseră prea puternice pentru a mai putea fi ignorate. Atât de mare era influența acestor idei asupra structurilor responsabile pentru asistența socială, încât până și social-democrații puteau lua în serios propunerile lui Alfred Grotjahn, prin care construirea de case și ameliorarea asistenței sociale să fie legate de sterilizarea obligatorie a nebunilor, „leneșilor“ și alcoolicilor.[82] Evoluții ca acestea reflectau influența crescândă a profesiunii medicale într-o serie de domenii specializate, dar care cunoșteau o ascensiune rapidă, precum criminologia și asistența socială. Succesele înregistrate în secolul al XIX-lea de știința medicală germană în descoperirea bacililor care provocau boli ca holera și tuberculoza îi conferiseră un prestigiu intelectual fără egal, dar din întâmplare oferiseră antisemiților un întreg nou limbaj, cu ajutorul căruia să-și exprime ura și temerile față de evrei. Toate acestea aduseseră o „medicalizare“ accentuată a societății în care oameni obișnuiți, inclusiv o proporție tot mai mare a muncitorimii, începuseră să adopte practici igienice precum spălatul regulat, dezinfectarea sălilor de baie, fierberea apei potabile și așa mai departe. Conceptul de igienă a început să se răspândească dinspre domeniul medical spre alte zone ale existenței umane, fiind vorba nu numai de „igienă socială“, ci și, crucial, de „igienă rasială“.

În realitate, în ciuda tuturor discuțiilor și dezbaterilor pe această temă, impactul unor asemenea idei asupra politicilor guvernamentale și a implementării acestora înainte de 1914 nu era foarte mare. În afara cercurilor științifice, susținătorii creării unei super-rase ariene, blonde, precum Lanz von Liebenfels, arian autoproclamat și redactor al *Ostara*: Ziarul oamenilor blonzi*, se adresau unei lumi subterane a extremiștilor politici și a sectelor politice excentrice lipsite de importanță.[83] Chiar și așa, în ciuda tuturor acestor mențiuni, apariția acestor idei, împreună cu rolul crescând pe care îl jucau în dezbaterea publică, a reprezentat un element semnificativ în geneza

---

* Ostara: numele unei zeițe germanice care dădea și numele unei sărbători ce avea loc în jurul echinocțiului de primăvară. (n. tr.)

ideologiei naziste. Câteva principii fundamentale erau împărtășite de toți membrii acestei mulțimi eterogene de oameni de știință, medici și propagandiști ai igienei rasiale. Primul afirma că ereditatea juca un rol important în determinarea caracterului și comportamentului uman. Al doilea, care decurgea din primul, susținea că societatea ar trebui, sub conducerea statului să gestioneze populația pentru a crește eficiența națională. Cei „corespunzători" trebuiau să fie convinși, sau forțați, să se reproducă mai mult, cei „inadecvați" să procreeze mai puțin. În al treilea rând, indiferent de modul cum acești termeni erau interpretați, mișcarea pentru igienă rasială a introdus, cu consecințe nefaste, o clasificare rațională și științifică a oamenilor în două categorii: cei care erau „valoroși" pentru națiune și cei inutili. „Calitate inferioară" – termenul german era *minderwertig*, adică literal „nevrednic" – a devenit unul din termenii de bază utilizați de asistenți sociali și medici pentru multe tipuri de comportament social deviant în perioada antebelică. Categorisind astfel oamenii, adepții igienei rasiale au deschis drumul pentru controlul, abuzul și în cele din urmă exterminarea celor „nefolositori" de către stat, prin metode de genul sterilizării forțate sau chiar al execuției, metode pe care măcar o parte dintre ei le susțineau încă dinainte de 1914. În cele din urmă, o asemenea abordare rațional-tehnocratică a problemei gestionării populației presupunea la rândul ei o abordare în totalitate laică și pragmatică a moralității. Preceptele creștine, precum caracterul sacru al familiei sau al calității de părinte, sau ideea conform căreia fiecare ființă este înzestrată cu un suflet nemuritor, erau pur și simplu abandonate. Indiferent ce reprezentau toate aceste idei, cu siguranță nu erau tradiționaliste sau reacționare. Într-adevăr, unii dintre susținătorii lor, precum Woltmann sau Schallmayer, se vedeau mai degrabă la stânga spectrului politic, deși ideile lor erau împărtășite de foarte puțini social-democrați. În mod fundamental, igiena rasială s-a născut din noua tendință a guvernării societății prin metode științifice, indiferent orice alte considerente. Reprezenta o nouă variantă a naționalismului german, una care probabil nu avea să fie împărtășită de conservatori sau reacționari sau sprijinită de Bisericile creștine sau de orice altă formă de religie instituționalizată.[84]

Atât antisemitismul, cât și igiena rasială aveau să devină componente cheie ale ideologiei naziste. Ambele erau parte a procesului general de secularizare a gândirii la sfârșitul secolului al XIX-lea, aspecte ale unei revolte mult mai ample împotriva a ceea ce un număr tot mai însemnat de scriitori și gânditori ajunseseră să vadă drept obtuza mulțumire de sine, demnă de batjocură, a atitudinilor burghez-liberale care dominaseră Germania la jumătatea veacului. Satisfacția de sine, pe care o generase în rândurile claselor mijlocii și educate crearea statului național în anii '70, făcea loc unei multitudini de nemulțumiri, născute din sentimentul că dezvoltarea spirituală și economică a Germaniei ajunsese într-un punct mort și avea nevoie de un nou impuls. Toate acestea au fost spuse cu forță în cursul inaugural al sociologului Max Weber, în care unificarea din 1871 era calificată drept „năzdrăvănia tinerească" a națiunii germane.[85] Cel mai influent profet al unor asemenea viziuni era filosoful Friedrich Nietzsche care, într-o proză convingătoare și incisivă, critica conservatorismul etic al zilelor sale. În multe aspecte, era o figură comparabilă cu Wagner, pe care l-a admirat cea mai mare parte a vieții. Asemenea lui Wagner, era un personaj foarte complex, a cărui operă putea fi interpretată într-o varietate de moduri. Scrierile sale susțineau eliberarea individului de restricțiile morale convenționale ale epocii. Înainte de 1914, au fost interpretate de cele mai multe ori ca un apel la emancipare. Au avut o influență imposibil de neglijat asupra multor grupuri liberale sau radicale, inclusiv, de pildă, asupra mișcării feministe. Unul din cele mai creatoare personaje ale acestei din urmă mișcări, Helene Stöcker, a scris numeroase eseuri într-o proză nietzscheiană, susținând că mesajul maestrului era acela că femeile trebuiau să fie libere să-și dezvolte sexualitatea în afara căsătoriei, utilizând contraceptive, iar copiii nelegitimi trebuiau să aibă drepturi depline.[86]

Totuși, alții au tras o lecție cu totul diferită din operele marelui filosof. Nietzsche era un oponent fervent al antisemitismului, era foarte critic la adresa cultului vulgar al puterii și al succesului rezultat (după părerea sa) din unificarea Germaniei, prin forța armelor, în 1871, iar cele mai cunoscute concepte ale sale, ca de exemplu „voința de putere" sau „supraomul", le vedea aplicate exclusiv sferei cugetării și a ideilor. Dar forța prozei sale a permis ca asemenea formule să fie

reduse foarte ușor la simple sloganuri, rupte de contextul lor filosofic și utilizate în moduri cu care n-ar fi fost sub nici o formă de acord. Noțiunea unei ființe umane ideale, eliberată de constrângerile morale și triumfând prin forța voinței asupra celor slabi putea fi deturnată fără prea multe dificultăți de către cei care credeau, spre deosebire de el, în reproducerea oamenilor după criterii rasiale și eugenice. Crucială pentru asemenea interpretări a fost influența surorii sale, Elisabeth Förster, care a vulgarizat și a popularizat ideile sale, subliniind aspectele lor brutale, elitiste, făcându-le astfel atrăgătoare în ochii extremiștilor de dreapta. Scriitori precum Ernst Bertram, Alfred Bäumler și Hans Günther l-au redus pe Nietzsche la statura unui profet al puterii, iar conceptul său privind supraomul a fost transformat într-o pledoarie pentru venirea unui mare lider german, care să nu fie constrâns de moralitate sau de teologia creștină.[87]

Alții, inspirându-se din studiile făcute de antropologi germani pe societățile indigene din Noua Guinee și din alte zone ale imperiului colonial german, au dus elitismul spiritual al lui Nietzsche un pas mai departe și cereau construirea unei noi societăți, conduse de un grup de frați de sânge*, o elită de tineri viguroși care aveau să conducă statul asemenea unei frății cavalerești medievale. În această viziune profund misogină asupra lumii, femeile nu aveau alt rol decât să procreeze elita viitorului, o credință împărtășită într-o variantă mai puțin radicală de mulți dintre adepții eugeniei și ai igienei rasiale. Scriitori aparținând lumii academice, asemenea lui Heinrich Schurtz, promovau ideologia frăției de sânge printr-o varietate de publicații, dar impactul cel mai însemnat l-a avut asupra mișcărilor tinerești, în care tineri proveniți în majoritate din clasa mijlocie se dedicau drumețiilor, comuniunii cu natura, intonau cântece patriotice în jurul focurilor de tabără și luau în batjocură opțiunile politice neschimbate, moralitatea ipocrită și artificialitatea socială a lumii adulților. Scriitori ca Hans Blüher, puternic influențat de mișcarea tinerilor, au mers și mai departe spre extreme, prin apelurile lor de

---

* Termenul utilizat de autor este cel de „band of brothers". Folosită probabil pentru prima dată de către Shakespeare în Henric V, expresia a devenit ulterior foarte des utilizată, inclusiv, de pildă, de către amiralul Nelson, care se referea la grupul său de căpitani de vas, uniți prin eroism și îndemânare, dar și prin camaraderia creată de luptele purtate împreună. (n. tr.)

reorganizare a statului pe coordonate nedemocratice, astfel încât să fie condus de un grup solidar de bărbați-eroi, uniți prin legături homoerotice și sentimente afective. Adepții unor asemenea idei începuseră încă dinainte de Primul Război Mondial să fondeze societăți pseudo-monastice conspirative, cel mai cunoscut fiind Ordinul Germanic, creat în 1912. În universul acestor neînsemnate secte laice, ritualurile și simbolistica „ariene" jucau un rol capital, membrii lor considerând runele și venerarea soarelui ca elemente centrale ale germanității, în vreme ce simbolul indian al zvasticii era adoptat ca un simbol „arian", sub influența poetului din München, Alfred Schuler, și a teoreticianului rasial Lanz von Liebenfels, care, în 1907, înălțase un steag cu zvastica deasupra castelului său din Austria. Oricât de stranii ar părea aceste idei, influența lor asupra multor tineri din clasa mijlocie care treceau prin organizațiile mișcării tineretului în anii premergători Primului Război Mondial nu ar trebui subestimată. În cel mai rău caz, au contribuit la răspândirea unui sentiment de revoltă împotriva convențiilor burgheze în interiorul generației născute în deceniile de la limita secolelor al XIX-lea și XX.[88]

Viziunile scoase în evidență de aceste curente de gândire se aflau în contrast strident cu virtuțile burgheze ale austerității și moderației și erau diametral opuse principiilor aflate la baza naționalismului liberal, principii precum libertatea de conștiință, guvernul reprezentativ, toleranța față de opiniile celuilalt și drepturile fundamentale ale individului. La începutul noului veac, probabil că majoritatea germanilor credeau încă în aceste lucruri. Nu e nici o îndoială că cel mai popular partid din Germania, social-democrații, se considera gardianul principiilor pe care, în opinia lor, liberalii nu reușiseră să le apere. Liberalii înșiși reprezentau o forță imposibil de neglijat și, în ultimii ani de pace de până la 1914, au apărut chiar semne modeste ale unei renașteri liberale.[89] Însă încă înainte de acel moment apăruseră tentative serioase de a aduce laolaltă o parte din ideile naționalismului extremist, antisemitismului și ale revoltei împotriva normelor tradiționale într-o nouă sinteză și de oferi acesteia din urmă o structură organizațională. Vâltoarea politică a ideologiilor radicale din care în cele din urmă se va naște nazismul se formase cu mult înainte de Primul Război Mondial.[90]

Spiritul lui 1914

I

Peste graniță, în Austria vorbitoare de limbă germană, o altă versiune a antisemitismului radical era oferită de Georg Ritter von Schönerer, fiul unui inginer feroviar căruia împăratul Habsburgic îi oferise un titlu nobiliar pentru serviciile aduse statului. La un an după înfrângerea suferită în fața Prusiei în 1866, monarhia habsburgică s-a restructurat, formându-se două entități egale, Austria și Ungaria, unite prin persoana împăratului Franz Iosif și prin administrația centrală, cu sediul la Viena. Structurile administrative erau populate în proporție covârșitoare de vorbitori de limbă germană, iar cei aproximativ șase milioane de austrieci germani se resemnaseră în fața ideii expulzării lor din Confederația Germană prin identificarea foarte puternică cu Habsburgii și considerându-se grupul dominant în cadrul Imperiului. Dar pe Schönerer, toate acestea nu-l mulțumeau. „Numai de-am fi parte a Imperiului German", exclama, în parlamentul austriac, în 1878. Deși era un proprietar funciar din ce în ce mai bogat, Schönerer era un susținător al votului universal masculin, al secularizării complete a educației, al naționalizării căilor ferate – o reminiscență, poate, a meseriei tatălui său – și al asistenței statului pentru fermieri și meșteșugari. Ungurii și celelalte naționalități din Imperiu erau, din punctul său de vedere, piedici pentru progresul germanilor, care s-ar fi aflat – credea el – într-o situație economico-socială mult mai favorabilă, în eventualitatea unificării cu Reichul german.[91]

Odată cu trecerea timpului, credința lui Schönerer în superioritatea rasială a germanilor s-a contopit cu o formă din ce în ce mai radicală de antisemitism. Celor unsprezece puncte ale Programului naționalist-german de la Linz, din 1879, le-a adăugat un al doisprezecelea, în 1885, acesta din urmă cerând „eliminarea influenței evreiești din toate sectoarele vieții publice", ca o precondiție a reformelor pe care le dorea puse în practică. Prezența lui Schönerer în parlamentul austriac îi permitea să facă campanie, spre exemplu, împotriva influenței evreiești în cadrul companiilor feroviare și i-a oferit imunitate când a folosit un limbaj violent pentru a le condamna. A fondat o serie de organizații cu scopul de a-și promova ideile, iar una dintre ele, Asociația Pan-germană, a reușit să trimită douăzeci și unu de deputați în parlament, la alegerile din 1901. Nu a trecut mult și s-a dezmembrat, în urma conflictelor personale din sânul conducerii, dar exemplul acesteia a dat naștere și altor organizații. Accentul pus neîncetat pe presupusa influență negativă a evreilor a înlesnit utilizarea demagogiei antisemite de către cinicul politician local Karl Lueger, care în 1897 dorea astfel să câștige sprijin pentru a deveni primar al Vienei din partea Partidului Social Creștin, o grupare de dreapta aflată în ascensiune. Lueger a ocupat această funcție întregul deceniu ce a urmat, lăsându-și urma de neșters asupra orașului, printr-un amestec de populism instigator și reforme municipale ingenioase și progresiste în plan social.[92]

Schönerer nu s-a bucurat nici odată de un asemenea sprijin popular. Dar în vreme ce antisemitismului lui Lueger, deși influent, era esențialmente oportunist – „Eu decid cine e evreu", sunt faimoasele cuvinte pe care le-a rostit când a fost acuzat că luase masa cu evrei influenți din Viena – cel al lui Schönerer era visceral și inflexibil. Într-adevăr, el e cel care proclamase antisemitismul ca „cea mai mare realizare a secolului".[93] Pe măsură ce anii treceau, ideile sale au devenit și mai radicale. Descriindu-se drept păgân, Schönerer s-a pus în fruntea unei mișcări anti-catolice , ce avea ca slogan formula „cât mai departe de Roma!" și a inventat salutul pseudo-medieval „hail!" – *Heil!* – folosindu-l, spre furia deputaților, în 1902, când a încheiat un discurs declarându-și loialitatea față de familia regală germană mai degrabă decât față de cea austriacă – „Trăiască și *heil* Hohenzollernilor!" Susținătorii săi îl numiseră „Conducătorul"

(Führer), un alt termen pe care mișcarea sa l-a introdus în vocabularul extremei drepte. A propus redenumirea sărbătorilor anuale și a lunilor anului cu titulaturi germane, ca de pildă „Yulefest“ (Crăciun) sau „Haymoon“ (iunie). Chiar și mai excentrică a fost propunerea sa pentru un nou calendar a cărui dată de început să fie înfrângerea armatei romane de către cimbrii germani în bătălia de la Noreia, în 118 î.Hr. Schönerer a organizat, fără prea mult succes, un festival care să inaugureze noul mileniu cu anul 2001 n.N. (inițialele veneau de la *nach Noreia*, „după Noreia“).[94]

Schönerer era un antisemit rasist intransigent. „Religiile sunt toate la fel, rasa e de vină“, era unul sloganurile sale tipice prin abilitatea lor. Extremismul său l-a adus în conflict cu autoritățile nu numai o dată, mai ales în 1888, când o relatare falsă a unui jurnal pe marginea morții împăratului Wilhelm I l-a făcut să pătrundă cu forța în birourile ziarului în cauză și să-i agreseze fizic pe angajați. După ce a toastat public pentru Wilhelm, numindu-l „gloriosul nostru împărat“, împăratul habsburgic, Franz Iosif, înfuriat, i-a retras titlul nobiliar, în vreme ce parlamentul i-a ridicat imunitatea, ca să poată duce la îndeplinire pedeapsa de patru luni de închisoare. Asta nu la împiedicat să declare, după eliberarea sa, că „tânjea după ziua când o armată germană avea să mărșăluiască prin Austria și să o distrugă“. Un asemenea extremism a însemnat că Schönerer nu a părăsit niciodată, în realitate, periferia vieții politice. Într-adevăr, în 1907 nu a mai reușit să obțină realegerea în parlamentul austriac, iar numărul parlamentarilor care îi urmau politica s-a redus la trei. Poate că Schönerer era mai interesat să răspândească propriile concepții decât să câștige puterea. Dar din spatele acestui paravan, urma să aibă, mai târziu, o influență considerabilă asupra naziștilor.[95]

Antisemitismul austriac era departe de a fi un fenomen separat de omologul său german. Limba și cultura comune, precum și faptul că Austria făcuse mai bine de o mie de ani parte din „Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană“ și apoi din Confederația Germană până la brutala sa excludere de către Bismarck în 1866, însemnau că influențele intelectuale și politice traversau granița fără dificultate. Schönerer, spre exemplu, era un discipol declarat al antisemitului german Eugen Dühring. Cetățenii Reichului german, în special cei din sudul catolic, care priveau spre Viena căutând un model,

nu puteau să nu observe combinația de reformă socială, atașament față de Biserica Catolică și antisemitism întruchipată de Lueger. Definiția rasistă a evreilor propusă de Schönerer, cultul pe care acesta îl crease în jurul mitului „arian“, păgânismul său declarat și disprețul față de creștinism, credința în superioritatea germanilor și lipsa de considerație pentru alte rase, în special pentru slavi, erau parțial împărtășite de cei mai extremiști antisemiți din interiorul Imperiului German. Nici una din aceste idei nu putea fi privită ca străină; erau în esență parte a aceluiași curent radical de gândire. Pangermanismul lui Schönerer i-a garantat eșecul, atâta vreme cât monarhia habsburgică continua să existe. Dar dacă aceasta avea să se prăbușească la un moment dat, atunci minoritatea vorbitoare de limbă germană urma să se confrunte, într-o formă foarte acută, cu întrebarea dacă intenționa să se alăture Reichului german sau dorea să formeze un stat propriu. În această eventualitate, pangermanismul avea să se poată manifesta.

II

În Germania, urcarea pe tron a Kaizerului Wilhelm al II-lea, în 1888, a condus în scurt timp la slăbirea poziției lui Bismarck în funcția de cancelar al Reichului. Când cei doi au intrat în conflict în problema reînnoirii sau a abandonării legii anti-socialiste, cu multiplele sale restricții impuse libertăților civile, Bismarck a fost obligat să demisioneze. Expirarea aplicabilității legii a dat naștere unei mulțimi de noi organizații sociale și politice, în toate sectoarele spectrului politic. Personaje noi, pline de culoare, au apărut pe scena politică, fiind exact opusul succesorilor imediați ai lui Bismarck în funcția de cancelar, Caprivi și Hohenlohe, amândoi niște personaje foarte anoste. Printre acestea, se afla cel puțin un individ care era privit exact ca tipul de erou pe care naționaliștii germani îl căutau. Carl Peters era la sfârșitul secolului al XIX-lea întruchiparea aventurierului colonial clasic, ale cărui isprăvi deveniseră legendare. Când, după multe ezitări, Bismarck a achiziționat primele colonii germane formale în 1884, Peters a pornit să transforme aceste cuceriri pe

hârtie în cuceriri reale. Odată ajuns pe coasta est-africană, a organizat o expediție și a plecat spre interiorul continentului, unde a încheiat o serie de tratate cu conducătorii indigeni. Tipic pentru el, neglijase să consulte guvernul german în această chestiune, așa că Bismarck a repudiat tratatele când a aflat de ele. Problemele lui Peters s-au complicat când a fost dezvăluit nu numai faptul că își maltrata cărăușii, dar și că avea relații sexuale cu femei africane. Relatările despre abaterile sale au șocat opinia burgheză. Dar asta nu l-a împiedicat pe Peters să-și continue încercarea de a crea un mare Imperiu German în Africa.[96]

Imaginația bogată a lui Peters și spiritul său neobosit l-au făcut să înființeze o diversitate de organizații, inclusiv o Societate pentru Colonizarea Germană în 1884, pe care a unit-o în 1887 cu alte organizații cu preocupări similare, pentru a forma Societatea Colonială Germană. Faima crescândă a lui Peters, combinată cu influența susținătorilor săi, l-au determinat pe Bismarck să țină seama de aventura est-africană și să declare un protectorat german asupra regiunilor pe care cel dintâi le explorase. Acesta a fost primul pas în crearea coloniei germane Tanganyka. În 1890, însă, succesorul lui Bismarck, Leon von Caprivi, a acceptat cedarea către britanici a unor teritorii pe care Peters le revendicase pentru Germania, în special insula Zanzibar, în schimbul insulei Heligoland din Marea Nordului. Înfuriat, Peters a prezidat o întrunire organizată, la începutul lui 1891, de către un grup de naționaliști care îl includea pe tânărul funcționar Alfred Hugenberg, cel care mai târziu avea să joace un rol funest în ascensiunea și triumful naziștilor. Ei au fondat Liga Germană Generală, pe care au redenumit-o Liga Pangermană în 1894. Obiectivul noii organizații era să facă presiuni puternice în favoarea expansiunii germane în exterior și a germanizării minorităților naționale în interior. În acest din urmă demers i s-a alăturat, în 1894, Societatea Fruntariilor Orientale; acest grup, care, spre deosebire de pangermani, avea legături mult mai strânse cu autoritățile guvernamentale, s-a dedicat distrugerii identității poloneze în provinciile estice ale Germaniei. O altă organizație, nu foarte diferită, fondată în 1881, ca urmare a disputelor legate de limbile oficiale în Imperiul Austro-Ungar, era Asociația școlii Germane care avea ca scop protejarea limbii germane în zonele de colonizare

germană din afara granițelor Reichului; a fost rebotezată ulterior Asociația pentru Germanitatea din Străinătate, ca recunoaștere a extinderii substanțiale a atribuțiilor sale, din dorința de a acoperi toate aspectele culturii germane în afara Germaniei.[97]

Aveau să urmeze și alte asociații naționaliste. Poate cea mai semnificativă era Liga Navală, înființată în 1898, cu finanțare din partea producătorului de armament Krupp, care avea un interes evident ca în acel moment Reichstagul să aprobe construcția unei flote militare germane substanțiale. În numai zece ani, ajunsese să eclipseze toate celelalte grupuri naționaliste cu cei peste 300 000 de membri ai săi, dacă includem și organizațiile afiliate. În contrast, celelalte grupuri de presiune naționaliste rareori depășeau 50 000 de membri, iar pangermanii păreau să fie blocați permanent sub cifra de 20 000.[98] Majoritatea acestor grupuri de presiune erau conduse de agitatori profesioniști de teapa lui August Keim, un ofițer ale cărui activități jurnalistice îi creaseră dificultăți la avansarea în grad. Asemenea personaje erau cunoscute în mai multe organizații naționaliste și deseori reprezentau forța dinamică din spatele lor; Keim, spre exemplu, era o figură de seamă, deopotrivă în Liga Navală și în Liga Apărării, dar a fondat și alte asociații, precum Liga Germană pentru Prevenirea Emancipării Femeilor (1912), care avea drept obiectiv retrimiterea femeilor înapoi acasă, ca să procreeze mai mulți copii pentru Reich.[99]

Alături de asemenea personaje marginale se aflau personalități nemulțumite, aflate în căutarea unei noi direcții în cariera politică, în contextul unei lumi tot mai democratizate, unde respectul față de categoriile bogate și educate, care se aflase la baza succeselor electorale ale național liberalilor și ale altor partide aflate mai la dreapta între anii '60 și '80 nu mai funcționau foarte eficient. O mare parte a acestor agitatori își câștigaseră prestigiul muncind din greu pentru o diplomă de licență, pentru ca apoi să parcurgă lent ierarhia sectoarelor mai puțin atrăgătoare ale administrației. Și în acest caz, un grad oarecare de anxietate, legată de propriul statut social, reprezenta principalul impuls. Identificarea, poate supraidentificarea, cu națiunea germană le oferea tuturor figurilor de frunte ale asociațiilor naționaliste, indiferent de proveniența lor, sentimentul mândriei și al apartenenței, precum și un scop pentru

propriul angajament și efort.[100] Susținătorii acestor organizații erau în parte aceiași și adeseori două sau mai multe asemenea grupuri făceau cauză comună într-o confruntare politică anume, în ciuda frecventelor rivalități personale sau politice.

Pe lângă obiectivele specifice pe care fiecare organizație le urmărea și indiferent de frecventele dispute interne care le subminau, grupurile naționaliste erau în general de acord că opera lui Bismarck de construire a națiunii germane era teribil de incompletă și era nevoie urgentă să fie dusă până la capăt. De asemenea, începeau tot mai mult să creadă că autoritățile Reichului nu reușeau să-și facă datoria, din acest punct de vedere. Credințele naționaliștilor au fost scoase la iveală de o manieră foarte dramatică în 1912, când președintele Ligii Pangermane, avocatul Heinrich Class, scriind sub pseudonim, a publicat un manifest intitulat frapant: *Dacă aș fi Kaizerul*. Țelurile sale nu erau deloc modeste. Dacă ar fi avut autoritatea deținută de Wilhelm al II-lea, Class anunța că avea să vizeze în primul rând inamicii din interior ai Reichului, social-democrații și evreii. Victoria social-democrată din Reichstag mai devreme în acel an, clama autorul, era rezultatul conspirației evreiești, menite să submineze națiunea. Evreii subminau și arta germană, distrugând creativitatea națiunii și corupând masele germane. Dacă ar fi fost Kaizerul, scria Class, aceștia și-ar fi pierdut imediat drepturile civile și ar fi fost clasificați drept străini. Social-democrații ar fi fost scoși în afara legii, iar liderii lor, reprezentanții în parlament, redactorii de ziare și secretarii sindicatelor ar fi fost expulzați din Germania. Votul pentru Reichstag ar fi fost astfel restructurat, încât să dea mai multă putere claselor educate și avute și numai celor mai buni li s-ar fi permis să ocupe funcții. Mitingurile naționaliste și festivalurile patriotice ar fi reunit masa populației în jurul cauzei naționale.[101]

Pacificarea internă, afirmau naționaliștii, urma să includă suprimarea culturilor minoritare precum cea a polonezilor din provinciile orientale ale Prusiei, alungarea acestora de pe proprietățile lor, interzicerea utilizării limbii lor materne și utilizarea forței, dacă era necesar, pentru disciplinarea acestor „slavi“, presupus inferiori și necivilizați. Conduși de Class, pangermanii și aliații lor susțineau o politică de înarmări masive, mai însemnată chiar decât cea inițiată prin legile navale de după 1898. Acestea aveau să fie urmate de un

război în urma căruia Germania avea să cucerească Europa și să anexeze zonele germanofone din Elveția, Olanda, Belgia, Luxemburg și Austria. Orice considerente legate de drepturile altor naționalități erau date deoparte, la fel și diferențele culturale și lingvistice, care făceau improbabil sprijinul chiar al flamanzilor din Belgia, ca să nu mai vorbim de alte tipuri de disidenți politici. România era adăugată pe listă din rațiuni strategice. Și notau că posesiunile extra-europene ale Belgiei și Olandei, inclusiv, de pildă, Congo, aveau să furnizeze baza unui nou imperiu colonial gigantic, care să-l depășească cu mult pe cel britanic. Împrumutând fără discriminare din Nietzsche, Langbehn, Darwin, Treitschke și alți autori, vulgarizându-le ideile în timp ce făceau asta, scoțându-le brutal din context sau simplificându-le până la a le face de nerecunoscut, pangermaniștii și aliații lor naționaliști și-au fondat ideologia pe o viziune ale cărei concepte de bază erau lupta, conflictul, superioritatea rasială a „arienilor", antisemitismul și voința de putere.[102]

Cu toate acestea, chiar în timp ce nutreau aceste ambiții aproape nelimitate legate de dominația Germaniei asupra lumii, Liga Pangermană și alte asociații naționaliste trăgeau un semnal puternic, aproape disperat, de alarmă din cauza stării actuale a Germaniei și a perspectivelor ei. Poporul german – credeau ei – era înconjurat de inamici, de la „slavii" și „latinii", care o împresurau din exterior, la evreii, iezuiții, socialiștii și feluriții agitatori subversivi, care o subminau din interior. Rasismul pangerman era exprimat într-un limbaj care reducea fiecare națiune la o simplă entitate ce acționa unitar – „germanitatea", „slavitate", „anglo-saxoni", „evreime". Alte rase îi depășeau ca rată de creștere pe germani, amenințând să-i „inunde"; sau, ca în cazul francezilor, se aflau în declin demografic și, prin decadența lor, puteau avea o influență corupătoare. Naționaliștii extremiști se descriau ca niște voci în pustiu; dacă nu erau ascultați, avea să fie prea târziu. Pericolul iminent cerea remedii imediate. Criza putea fi rezolvată numai printr-o reîntoarcere la rădăcinile rasiale ale națiunii germane, la țărănime, la meșteșugari și la micii întreprinzători, la familia tradițională. Marile orașe erau înecate în imoralitate și dezordine negermană. Era nevoie de măsuri forte pentru a restaura ordinea, decența și concepția cu adevărat germană asupra culturii. Dacă se dorea salvarea națiunii, era nevoie

de un nou Bismarck, dur, neîndurător, care să nu se teamă să implementeze politici dure acasă și în exterior.[103]

Odată cu trecerea timpului, organizațiile naționaliste și-au exprimat și mai sonor criticile la adresa guvernului german, din cauza a ceea ce considerau a fi slăbiciune, manifestată deopotrivă în politica internă și externă. Nevoiți brusc să treacă la acțiuni radicale din cauza victoriei social-democrate din 1912 și după un final umilitor al crizei marocane cu numai un an în urmă, de obicei divizatele asociații naționaliste și-au unit forțele cu scopul de a susține recent înființata Ligă a Apărării, care intenționa să facă, pentru forțele terestre, ceea ce Liga Navală reușise pentru flotă. Noua organizație era de departe mult mai independentă față de guvern decât fusese Liga Navală; împărtășea în totalitate vederile pangermaniștilor și a reușit să adune un număr total de 90 000 de membri, la numai doi ani de la crearea sa în 1912, ceea ce oferea acestora tipul de sprijin popular pe care nu reușiseră nici odată să-l câștige ei înșiși. Simultan, pangermaniștii au lansat o campanie împreună cu Societatea Colonială, menită să convingă guvernul să nu mai recunoască legalitatea căsătoriilor dintre coloniștii germani și africanii de culoare din colonii. Membri proeminenți ai Partidului Conservator au început să coopereze cu pangermaniștii. În august 1913, Liga Agrariană, un foarte important grup de presiune al proprietarilor funciari mari sau mici și fiind foarte apropiat de conservatori, s-a alăturat Asociației Centrale a Industriașilor Germani și organizației naționale a meșteșugarilor și artizanilor, pentru a forma „Cartelul stărilor productive". În afară de faptul că numărul membrilor era de ordinul milioanelor, Cartelul a asimilat multe din convingerile și obiectivele centrale ale pangermaniștilor, inclusiv marginalizarea sau desființarea Reichstagului, suprimarea Partidului Social-Democrat și implementarea unei politici externe agresive, care includea și lansarea unui mare război de cucerire.[104]

Aceste grupuri de presiune extremist-naționaliste nu erau defel rezultatul unei strategii de manipulare a elitelor wilhelmiene; erau cu adevărat o mișcare populistă, o manifestare a mobilizării politice, pornind de jos. Dar printre aderenți nu se numărau și muncitori; bazinul lor electoral nu cobora în ierarhia socială decât până la funcționari și micii angajați. Unul din sindicatele acestora din

urmă, Uniunea Național-Germană a Lucrătorilor în Comerț, ataca cu vehemență interesele de afaceri evreiești care – se presupunea – mențineau salariile membrilor săi la un nivel scăzut și criticau angajarea femeilor în funcții administrative și de secretariat, ca tentative evreiești de distrugere a familiei germane.[105] Totuși, recenta popularitate a asociațiilor naționaliste, mai ales după 1912, a pus o presiune imensă asupra guvernului. Aceasta a sporit pe măsură ce câștigau noi prieteni în presa de dreapta. Unii dintre suporterii pangermaniștilor, generalul în retragere Konstantin von Gebsattel, impresionat de *Dacă aș fi Kaizerul,* a redactat un memorandum consistent, în care lansa un apel la lupta împotriva „mașinațiunilor evreiești și a instigărilor lansate de conducătorii social-democrați", la crearea unui Reich care „nu e parlamentar" și cerea un Kaizer care conducea cu adevărat, în loc să fie o marionetă, și conducea politica externă agresivă cu un „pumn de oțel", precum și un vot cenzitar, care să reducă la minimum influența maselor.

Conform propunerilor înaintate în memorandum, evreii trebuiau să fie tratați ca străini, împiedicați să cumpere pământ și expropriați dacă emigrau. Urmau să fie excluși din meseriile legate de stat, precum administrația, justiția, universitățile și armata. În ochii lui Gebsattel, botezul nu afecta, evident, în nici un fel faptul că cineva era evreu; oricine avea în vene mai mult de un sfert „sânge evreiesc", avea să fie tratat ca evreu, și nu ca german. „Presa evreiască" trebuia să fie închisă. Toate acestea erau absolut necesare întrucât, afirma generalul, întreaga viață a Germaniei era dominată de „spiritul evreiesc", caracterizat prin superficialitate, negativism, materialism și distructiv prin atitudinea sa critică. Venise momentul ca adevăratul spirit german să renască – profund, optimist și idealist. Toate acestea puteau fi realizate cu ajutorul unei *coup d'état* inițiate de sus, prin proclamarea stării de asediu și introducerea legii marțiale. Gebsattel și prietenul său, liderul pangermanist Heinrich Class, considerau tonul memorandumului a fi moderat. Pretinsa moderație avea un motiv; intenția era ca documentul să fie trimis prințului moștenitor Wilhelm, cunoscut pentru simpatia sa față de cauza naționalistă. Acesta, în schimb, a trimis-o foarte entuziast mai departe tatălui său și celui care ocupa funcția deținută odinioară de Bismarck, cancelarul Reichului, Theobald von Bethmann Hollweg.[106]

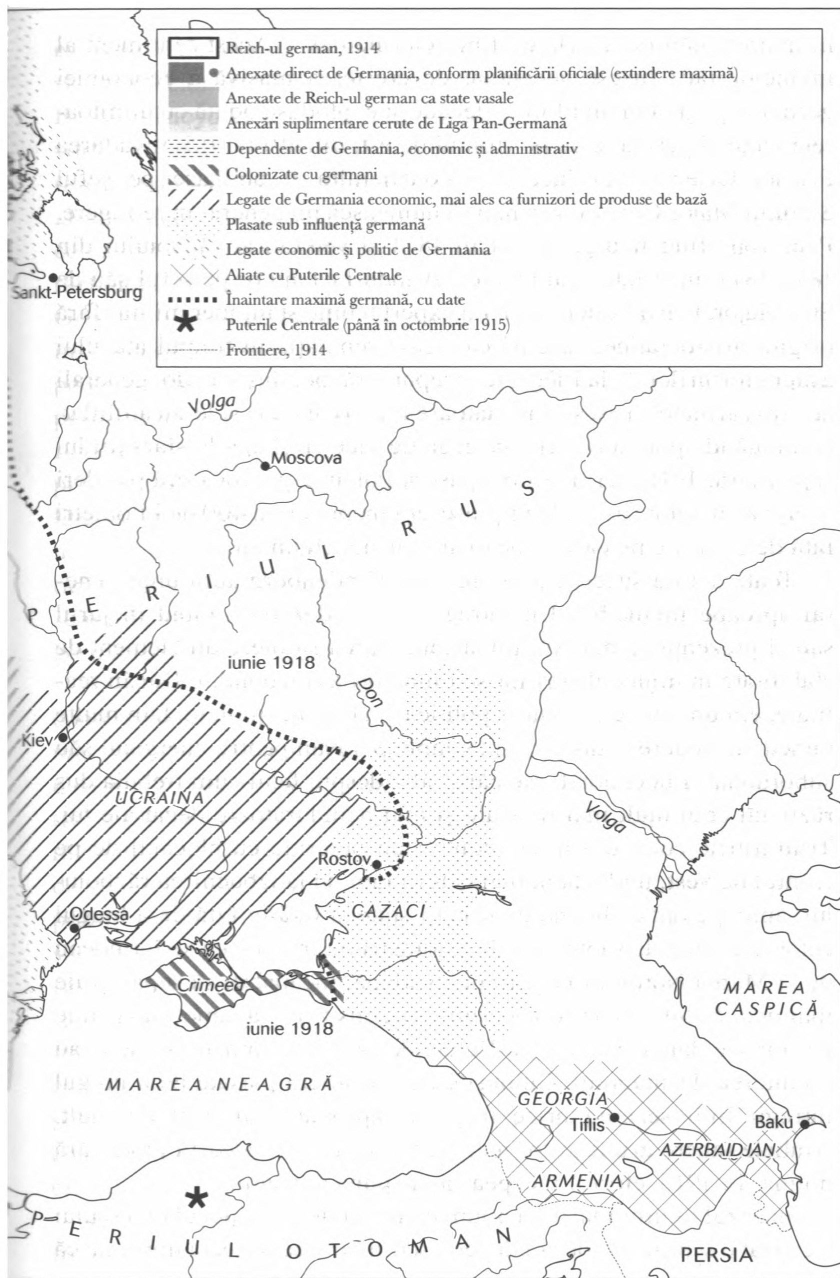
Bethmann și Kaizerul au respins politicos, dar ferm ideile lui Gebsattel, considerându-le nepractice și chiar periculoase pentru stabilitatea monarhiei. Cancelarul a recunoscut că „problema evreiască“ reprezenta un domeniu din care puteau apărea „mari pericole pentru dezvoltarea viitoare a Germaniei“. Dar, a continuat el, soluțiile draconice ale lui Gebsattel nu puteau fi luate în serios. Kaizerul a turnat și mai multă apă rece peste propuneri, avertizându-și fiul că Gebsattel era un „entuziast excentric“, ale cărui idei era „de-a dreptul copilărești“. Cu toate acestea, și el recunoștea că, deși nu era de dorit din punct de vedere economic ca evreii să fie expulzați din Germania, era important „să excludem influența evreiască din armată și administrație și, pe cât este posibil, din toate activitățile legate de artă și literatură“. Și în presă, credea împăratul, „evreimea și-a găsit cel mai periculos teren de acțiune“, deși o limitare generală a libertății presei, așa cum propusese Gebsattel, era contraproductivă. Stereotipurile antisemite ajunseseră astfel până la cele mai înalte niveluri ale statului, în cazul Kaizerului fiind întărite și de faptul că, printre lecturile sale, se număra și *Fundamentele secolului al XIX-lea* a lui Houston Stewart Chamberlain, pe care o admira ca un apel la trezirea națiunii germane. În plus, pe măsură ce pangermaniștii, de neoprit, își intensificau criticile la adresa cancelarului atât în public, cât și în culise, Bethmann se simțea obligat să adopte o linie tot mai dură în politica externă, cu rezultate catastrofale în criza ce a dus la izbucnirea Primului Război Mondial, în august 1914.[107]

III

Asemenea altor națiuni europene, Germania a intrat în Primul Război Mondial optimistă, așteptându-se fără nici o îndoială să câștige și să o facă, cel mai probabil, într-un interval scurt de timp. Unii militari, precum ministrul de Război, Erich von Falkenhaym, se așteptau la un conflict de durată și se temeau chiar că, până la urmă, Germania avea să fie înfrântă. Dar opiniile lor de experți nu ajungeau la mase sau, mai important, la mulți dintre politicienii

Expansiunea germană în Primul Război Mondial





Reich-ul german, 1914
Anexate direct de Germania, conform planificării oficiale (extindere maximă)
Anexate de Reich-ul german ca state vasale
Anexări suplimentare cerute de Liga Pan-Germană
Dependente de Germania, economic și administrativ
Colonizate cu germani
Legate de Germania economic, mai ales ca furnizori de produse de bază
Plasate sub influență germană
Legate economic și politic de Germania
Aliate cu Puterile Centrale
Înaintare maximă germană, cu date
Puterile Centrale (până în octombrie 1915)
Frontiere, 1914
Sankt-Petersburg
Volga
Moscova
IMPERIUL RUS
iunie 1918
Don
Kiev
UCRAINA
Volga
Rostov
Odessa
CAZACI
Crimeea
iunie 1918
MAREA CASPICĂ
MAREA NEAGRĂ
GEORGIA
Tiflis
Baku
AZERBAIDJAN
ARMENIA
IMPERIUL OTOMAN
PERSIA

în mâinile cărora se afla destinul Germaniei.[108] Acest sentiment al invincibilității fusese accentuat de creșterea masivă a economiei germane pe parcursul ultimei decade și explodase odată cu uimitoarele victorii germane de pe frontul de est, din 1914-1915. Invadarea Prusiei Orientale la începutul conflictului îl obligase pe șeful Statului Major General german să numească un general în retragere, Paul von Hindenburg, născut în 1874 și veteran al războiului din 1870-1871, în fruntea campaniei, având-l ca ajutor pe șeful său de Stat Major, Erich Ludendorff, un expert tehnic și inginer militar fără origini aristocratice, care își câștigase reputația în timpul atacului asupra forturilor de la Liège, la începutul războiului. Cei doi generali au atras armatele rusești invadatoare într-o capcană și le-au anihilat, continuând apoi cu o serie întreagă de victorii. Până la sfârșitul lui septembrie 1915, germanii ocupaseră Polonia, provocaseră pierderi uriașe armatelor ruse și le împinseseră înapoi circa 400 de kilometri față de pozițiile pe care le ocupau în urmă cu un an.

Toate aceste succese i-au creat lui Hindenburg aura unui general aproape invincibil. Un întreg cult s-a dezvoltat rapid în jurul său și prezența sa masivă, impasibilă părea să ofere un element de stabilitate în mijlocul sorților schimbători ai războiului. Dar în realitate, era un om cu o viziune politică și abilități limitate. Din multe puncte de vedere acționa ca un simplu paravan pentru energicul său subordonat, Ludendorff, ale cărui idei despre felul cum trebuia dus războiul erau mult mai radicale și mai neîndurătoare decât ale lui. Triumfurile celor doi în est contrastau puternic cu blocajul de pe frontul de vest, unde, la numai câteva luni de la izbucnirea războiului, aproape opt milioane de soldați stăteau față în față de-a lungul celor mai bine de șapte sute de kilometri de tranșee ce se întindeau de la Marea Nordului la granița elvețiană, incapabili să rupă liniile inamice. Solul moale le-a permis să construiască linie după linie de tranșee defensive adânci. Rețele de sârmă ghimpată împiedicau înaintarea dușmanului. Cuiburile de mitralieră plasate de-a lungul întregii linii secerau orice trupe se apropiau suficient de mult. Ambele tabere aruncau tot mai multe resurse în această luptă fără noimă. În 1916, efortul începea să-și spună cuvântul.

În cazul tuturor marilor națiuni combatante, la mijlocul războiului a existat o schimbare de conducere, schimbare ce reflecta impresia că

era nevoie de mai multă energie și fermitate în mobilizarea națiunii și a resurselor sale. În Franța a venit la putere Clemenceau, în Marea Britanie Lloyd George. În mod caracteristic, în Germania nu a fost vorba de un om politic civil radical, ci de cei mai eficienți doi generali, Hindenburg și Ludendorff, care au luat frâiele puterii în 1916. „Programul Hindenburg" încerca să stimuleze și să reorganizeze economia germană pentru a o adapta obiectivului central: câștigarea războiului. Condus de un alt general din clasa mijlocie, Wilhelm Groener, Biroul de Război a cooptat sindicatele și politicienii civili în procesul de mobilizare. Dar o asemenea acțiune era anatema pentru industriași și pentru ceilalți generali. Groener a fost dat peste puțin timp la o parte. Marginalizându-i pe civili, Hindenburg și Ludendorff au stabilit o „dictatură tăcută" în Germania, caracterizată prin controlul militar exercitat în spatele scenei, limitarea drastică a libertăților civile, controlul centralizat al economiei și rolul determinant al generalilor în formularea obiectivelor de război și a politicii externe. Toate aceste evoluții aveau să se furnizeze precedente semnificative pentru transformarea mult mai drastică a democrației germane și a libertăților civile, peste mai puțin de două decenii.[109]

Evoluția spre o continuare și mai hotărâtă a războiului a fost contraproductivă din mai multe puncte de vedere. Ludendorff a ordonat exploatarea sistematică a zonelor din Franța, Belgia și Europa Centrală și Orientală ocupate de trupele germane. Memoria colectivă a țărilor ocupate avea să-i coste scump pe germani la sfârșitul războiului. Obiectivele de război ambițioase și inflexibile, impuse de generali, i-au înstrăinat de centrul liberal și de stânga spectrului politic. Iar decizia luată la începutul lui 1917, de a iniția o campanie submarină fără restricții în Atlantic, cu obiectivul de a întrerupe fluxul de provizii dinspre Statele Unite spre Anglia, nu a făcut decât să provoace intrarea americanilor în război de partea Aliaților. Din 1917, mobilizarea celei mai bogate economii a lumii a început să cântărească greu în tabăra aliată, iar înainte de sfârșitul anului, trupele americane începeau să sosească în Vestul Europei în număr din ce în ce mai mare. Din perspectivă germană, singurul aspect pozitiv era continuarea seriei de succese în Est.

Dar și acestea aveau un preț. Presiunea militară neîncetată pe frontul de est a armatelor Germaniei și ale aliatelor ei s-a materializat,

în 1917, în colapsul ineficientei și nepopularei administrații a țarului Nicolae al II-lea și înlocuirea cu un guvern provizoriu dominat de liberalii ruși. Însă nici aceștia nu s-au dovedit mai capabili decât țarul să mobilizeze resursele gigantice ale Rusiei pentru a duce războiul la bun sfârșit. În condițiile în care foametea era pe cale să se instaleze în interior, administrația era complet dezorganizată, iar pe front înfrângerea și disperarea erau cuvintele de ordine, starea de spirit la Moscova și Petrograd s-a întors tot mai mult împotriva războiului, iar legitimitatea deja fragilă a guvernului provizoriu a început să se evapore. Principalul beneficiar al acestei stări de fapt a fost singurul grup politic din Rusia care s-a opus războiului de la bun început: Partidul Bolșevic, un grup marxist, strict organizat, feroce în energia cu care își urmărea obiectivul, al cărui lider, Vladimir Ilici Lenin, susținuse dintotdeauna că înfrângerea într-un război era calea cea mai rapidă către revoluție. Sesizând oportunitatea, a organizat o lovitură de stat, în toamna lui 1917, care a întâmpinat inițial foarte puțină rezistență.

„Revoluția din Octombrie" a degenerat curând într-un haos sângeros. În momentul în care adversarii bolșevicilor au încercat o contralovitură, noul regim a reacționat impunând o violentă „teroare roșie". Toate celelalte partide au fost suprimate. A fost stabilită o dictatură centralizată sub conducerea lui Lenin. Abia formata Armată Roșie condusă de Leon Troțki a purtat un înverșunat război civil împotriva „albilor", care doreau restaurarea regimului țarist. Eforturile lor însă nu l-au putut ajuta prea mult pe țar, care a fost ucis el însuși în scurt timp, împreună cu întreaga sa familie. Poliția politică a bolșevicilor, Ceka, i-a reprimat fără îndurare pe oponenții regimului, indiferent de orientarea politică a acestora, de la menșevici, socialiștii moderați, anarhiștii și social-revoluționarii aflați la stânga liberalilor, la conservatori și țariști, aflați la dreapta. Mii dintre ei au fost torturați, uciși sau închiși cu brutalitate în primele lagăre din ceea ce avea să devină, în anii '30, un vast sistem de detenție.[110]

În final, regimul lui Lenin a triumfat, rezistând „albilor" și susținătorilor lor și impunându-și autoritatea asupra celei mai mari părți a Imperiului Țarist. Liderul bolșevic și urmașii săi au trecut la construirea propriei versiuni a unui stat și a unei societăți comuniste,

socializarea economiei reprezentând, cel puțin în teorie, deținerea în comun a proprietăților, abolirea religiei, ceea ce garanta apariția unei conștiințe laice, socialiste, confiscarea averilor cu scopul creării unei societăți fără clase și stabilirea „centralismului democratic" și o economie planificată ce oferea puteri dictatoriale fără precedent administrației centrale de la Moscova. Toate acestea, însă, se întâmplau într-un stat și o societate – iar Lenin o știa – înapoiată economic și lipsită de resurse moderne. Economii mai avansate, precum cea a Germaniei, dezvoltaseră, în viziunea sa, sisteme sociale mai avansate, în care izbucnirea unei revoluții era mult mai probabilă decât fusese cazul Rusiei. Într-adevăr, Lenin era convins că revoluția rusă putea cu greu supraviețui în lipsa unor revoluții reușite de același fel și în alte țări.[111]

În consecință, bolșevicii au creat Internaționala Comunistă („Comintern"), cu scopul de a exporta propria versiune a revoluției în restul lumii. Astfel, puteau profita de faptul că mișcările socialiste din multe țări se divizaseră, din cauza problemelor ridicate de război. În Germania, de exemplu, altădată monoliticul Partid Social-Democrat, care începuse prin a sprijini războiul ca o operațiune în principal defensivă în fața unei amenințări venite din Est, fusese cuprins de îndoieli tot mai puternice, pe măsură ce amploarea anexiunilor cerute de guvern devenise clară. În 1916, partidul s-a rupt în două facțiuni: una pro-război, cealaltă ostilă acestuia. Majoritatea a continuat să sprijine, cu rezerve, continuarea războiului și să propună reforme moderate, mai degrabă decât o revoluție totală. Din rândurile „Social-Democraților Independenți", câțiva, în frunte cu Karl Liebknecht și Rosa Luxemburg, au creat Partidul Comunist German, în decembrie 1918. Acestuia i s-au alăturat până la urmă, la începutul anilor '20, cei mai mulți dintre susținătorii acestei grupări minoritare.[112]

Cu greu ar putea fi exagerate frica și teroarea pe care aceste evenimente le-au răspândit în rândurile multor segmente ale populației din Europa Centrală și Occidentală. Clasele mijlocii și superioare erau alarmate de retorica radicală a comuniștilor și își vedeau omologii din Rusia pierzându-și proprietățile și dispărând în camerele de tortură și în lagărele Cekăi. Social-democrații erau îngroziți că, în eventualitatea venirii la putere a comuniștilor în

propria lor țară, aveau să împărtășească soarta suferită la Moscova și Sankt Petersburg de menșevici, socialiștii moderați, și de social-revoluționarii orientați spre țărănime. Democrații de pretutindeni au fost de la bun început conștienți că regimul comunist viza suprimarea drepturilor omului, desființarea instituțiilor reprezentative și abolirea libertăților civile. Spaima îi făcea să creadă că mișcarea comunistă din propriile lor țări trebuia oprită cu orice preț, chiar dacă era necesară utilizarea violenței sau abrogarea chiar a libertăților civile, pe care se angajaseră să le apere. În ochii dreptei, comunismul și social-democrația erau doar două fețe ale aceleiași monede și nici una dintre ele nu părea a fi o amenințare mai mică decât cealaltă. În Ungaria, un regim comunist a fost stabilit, pentru scurtă vreme, sub conducerea lui Béla Kun și a încercat să abolească Biserica, dar a fost foarte rapid răsturnat de către monarhiștii conduși de Miklós Horthy. Regimul contrarevoluționar a purces la instaurarea „terorii albe", în timpul căreia mii de bolșevici și socialiști au fost arestați, supuși unor tratamente violente, încarcerați și uciși. Evenimentele din Ungaria au oferit Europei Centrale prima experiență a nivelului violenței politice și conflictului născut din tensiunile generate de război.[113]

Pe teritoriul Germaniei însăși, amenințarea comunismului părea încă distantă la începutul lui 1918. Lenin și bolșevicii au negociat o pace de care aveau disperată nevoie pentru a câștiga timpul necesar consolidării puterii recent câștigate. Germanii au negociat cât se poate de dur, anexând teritorii imense de la ruși, prin Tratatul de la Brest-Litovsk, din primele luni ale lui 1918. 500 000 de militari germani fuseseră deja transferați de pe acum redundantul front de est pentru o nouă ofensivă de primăvară în Vest; victoria finală părea a fi la o aruncătură de băț. În proclamația anuală către poporul german din august 1918, Kaizerul asigura pe toată lumea că partea cea mai grea a războiului era de domeniul trecutului. Afirmația era adevărată, dar nu în sensul pe care el i-l dăduse.[114] Pierderile uriașe pe care ofensiva de primăvară a lui Ludendorff le provocase armatei germane au oferit oportunitatea Aliaților, având alături un număr considerabil de trupe americane proaspete, de a străpunge liniile germane și de a înainta rapid pe între frontul de vest. În rândurile soldaților germani, moralul a început să se prăbușească și un număr

tot mai mare dintre ei au început să dezerteze sau să se predea trupelor aliate. Loviturile fatale au venit odată cu apelurile Bulgariei de încheiere a ostilităților și cu dezintegrarea armatelor austriece în sud, în fața noilor atacuri italiene.[115] Hindenburg și Ludendorff au fost nevoiți să-l informeze pe Kaiser, la sfârșitul lui septembrie, că înfrângerea era inevitabilă. O intensificare substanțială a controlului asupra presei a făcut ca ziarele să păstreze perspectiva victoriei finale și după aceea, în condițiile în care aceasta dispăruse de mult. Undele de șoc ale știrii reprezentate de înfrângerea Germaniei au fost cu atât mai puternice.[116] Aveau să se dovedească prea mari pentru ceea ce rămăsese din sistemul politic al imperiului creat de Bismarck în 1871.

În acest furnal al războiului și al revoluției s-a născut nazismul. Numai cincisprezece ani au separat înfrângerea Germaniei, în 1918, de instaurarea celui de-al Treilea Reich, în 1933. Și cu toate acestea, pe drum aveau să existe numeroase urcușuri și coborâșuri. În 1918, triumful lui Hitler nu era nicicum inevitabil, la fel cum nu fusese pre-programat de evoluția anterioară a istoriei Germaniei. Crearea Reichului german și transformarea lui într-o mare putere și într-o forță economică creaseră multor oameni așteptări pe care, era clar în acest moment, Reichul și instituțiile sale nu le puteau satisface. Exemplul lui Bismarck ca presupus lider, fără scrupule și dur, care nu se temea să utilizeze violența sau minciuna pentru a-și atinge obiectivul, era prezent în mintea multora, iar hotărârea cu care acționase pentru a combate tendințele democratizante ale catolicismului politic și ale mișcării muncitorești erau obiectul unei admirații generalizate în sânul claselor mijlocii protestante. „Dictatura tăcută“ a lui Hindenburg și Ludendorff pusese în practică, în 1916, preceptele unui regim ferm, autoritar, într-un moment de criză națională extremă și creease un precedent cu consecințe fatidice pentru viitor.

Moștenirea trecutului german era o povară din mai multe puncte de vedere. Dar nu a făcut inevitabile ascensiunea și triumful nazismului. Umbrele proiectate de Bismarck ar fi fost poate, într-un final, date la o parte. Până la sfârșitul Primului Război Mondial, însă, deveniseră mai întunecate ca nici odată. Problemele lăsate sistemului politic german de către Bismarck și succesorii

său au fost infinit agravate de război și lor li s-au adăugat altele, cu repercusiuni și mai apăsătoare pentru viitor. Fără război, nazismul nu s-ar dezvoltat într-o forță politică serioasă și un număr atât de mare de germani n-ar mai fi căutat o alternativă autoritară la viața politică civilă, care părea să fi eșuat complet într-un moment atât de dificil pentru Germania. Atât de ridicate erau mizele pentru care toată lumea juca în 1914-1918, încât deopotrivă stânga și dreapta erau pregătite să inițieze măsuri de un extremism la care, înainte de război, visaseră numai figurile de la periferia vieții politice. Acuzațiile de mare gravitate legate de atribuirea vinii pentru înfrângerea Germaniei nu au făcut decât să agraveze conflictul politic. Sacrificiile, lipsurile, moartea, toate la o scală vastă, i-au lăsat pe toți germanii întrebându-se cu amărăciune: de ce? Cheltuielile financiare aproape inimaginabile impuse de război au pus o povară uriașă pe umerii economiei mondiale și aceasta din urmă s-a dovedit incapabilă să scape de ea în următorii treizeci de ani, iar cea mai mare greutate a revenit Germaniei. Orgia urii naționaliste, în care toate națiunile s-au afundat în timpul războiului, a lăsat viitorului o teribilă moștenire a resentimentelor. Totuși, în vreme ce armatele germane se îndreptau spre casă, iar regimul Kaizerului se pregătea fără tragere de inimă să predea puterea succesorului său democratic, toate ușile păreau să rămână deschise.

Coborârea în haos

I

Având în vedere că războiul se terminase înaintea pătrunderii Aliaților pe teritoriu german, în noiembrie 1918 majoritatea germanilor se așteptau ca termenii care aveau să stea la baza păcii să fie echitabili. În ultimii patru ani, avusese loc o întreagă dezbatere despre amploarea teritoriilor pe care Germania ar trebui să le anexeze în momentul victoriei. Chiar și printre obiectivele de război oficiale ale guvernului se număraseră atribuirea unor teritorii substanțiale din Europa de Vest și Centrală Reichului, precum și stabilirea unei hegemonii germane complete asupra continentului. Grupurile de presiune de dreapta au mers mult mai departe.[117] Date fiind proporțiile câștigurilor pe care germanii se așteptau să le obțină în eventualitatea victoriei, cineva ar putea crede că își dădeau seama și cât aveau să piardă în cazul înfrângerii. Dar nimeni nu era pregătit pentru termenii de pace impuși Germaniei prin armistițiul din 11 noiembrie 1918. Toate trupele germane au fost obligate să se retragă la est de Rin, flota germană s-a predat Aliaților, cantități uriașe de echipament militar urmau să fie cedate, Tratatul de la Brest-Litovsk urma să fie anulat, iar unitățile principale ale flotei germane, împreună cu submarinele, trebuiau predate Aliaților. Între timp, pentru a se asigura că toate acestea erau respectate, Aliații au menținut blocada economică a Germaniei, acutizând criza alimentară

deja foarte gravă. Nu aveau să renunțe la ea decât în luna iulie a anului următor.[118]

Aceste prevederi erau considerate de aproape toată lumea în Germania ca o umilință națională nejustificată. Resentimentele au fost mult sporite de acțiunile inițiate, în primul rând, de către francezi, pentru a le implementa. Duritatea termenilor Armistițiului era și mai mult scoasă în evidență de faptul că mulți germani refuzau să creadă că forțele lor armate fuseseră învinse cu adevărat. Foarte rapid, cu complicitatea și ajutorul ofițerilor superiori, un mit cu consecințe dezastruoase a câștigat credibilitate în largi secțiuni ale opiniei publice aflate în centrul și la dreapta spectrului politic. Inspirându-se din drama muzicală a lui Wagner, *Amurgul zeilor*, mulți au început să creadă că armata fusese învinsă numai pentru că, asemenea neînfricatului Siegfried, eroul lui Wagner, fusese înjunghiată în spate de inamicii din interior. Conducătorii militari ai Germaniei, Hindenburg și Ludendorff, au afirmat imediat după război că armata fusese victima unei „campanii secrete, planificate, demagogice", care condamnase toate eforturile sale eroice la eșec. „Un general englez a spus foarte bine: armata germană a fost înjunghiată în spate."[119] Kaiserul Wilhelm al II-lea a repetat această frază în memoriile sale, scrise în anii '20: „Vreme de treizeci de ani, armata a fost mândria mea. Am trăit pentru ea, am muncit pentru ea și acum, după patru ani străluciți de război, ani de victorii fără precedent, a fost forțată să se prăbușească de pumnalul ce i-a fost înfipt în spate de către revoluționari, chiar în momentul în care pacea era aproape!"[120] Chiar și social-democrații au contribuit la această legendă reconfortantă. Când trupele revenite de pe front intrau în Berlin, pe 10 decembrie 1918, liderul partidului, Friedrich Ebert, li s-a adresat: „Nici un inamic nu v-a înfrânt!"[121]

Înfrângerea suferită în război a adus colapsul imediat al sistemului politic creat de Bismarck în urmă cu aproape o jumătate de veac. După ce revoluția rusă din februarie 1917 adusese sfârșitul despotismului țarist, Woodrow Wilson și Aliații occidentali au început să afirme că principalul lor obiectiv era să facă lumea sigură pentru democrație. Când Ludendorff și conducerea Reichului au ajuns la concluzia că războiul era iremediabil pierdut, au susținut

democratizarea sistemului politic imperial cu scopul de a spori șansele acceptării de către Aliați a unor termeni de pace rezonabili sau chiar favorabili. Efectul secundar, și acesta era perfect conștientizat de către Ludendorff, dacă termenii nu se dovedeau rezonabili pentru poporul german, povara acceptării lor avea să cadă pe umerii politicienilor democrați ai Germaniei, mai degrabă decât pe cei ai Kaiserului și ai conducerii armatei. Un nou guvern s-a format sub conducerea prințului cu vederi liberale Max von Baden, dar s-a dovedit incapabil să controleze marina, ai cărei ofițeri au încercat să o scoată în larg, într-o ultimă încercare de a-și salva onoarea luptând și murind într-o bătălie fără speranță împotriva flotei britanice. Deloc surprinzător, marinarii s-au răzvrătit; în numai câteva zile, starea de revoltă a infectat și populație civilă, iar Kaiserul și toți prinții, de regele Bavariei la marele duce de Baden, au fost forțați să abdice. Armata pur și simplu s-a dezintegrat, după încheierea armistițiului din 11 noiembrie, iar partidele democratice au fost lăsate să negocieze, dacă negociat este cuvântul potrivit, așa cum intenționase Ludendorff, termenii Tratatului de la Versailles.[122]

Ca urmare a Tratatului, Germania a pierdut o zecime din populație și 13% din teritoriu, inclusiv Alsacia-Lorena, cedată după aproape o jumătate de secol de dominație germană, împreună cu teritoriile Eupen, Malmédy și Moresnet. Regiunea Saar a fost ruptă de Germania sub mandat, cu promisiunea că populația sa avea să primească în cele din urmă dreptul de a decide dacă dorea să devină partea Franței; era evident să aceasta era decizia așteptată, mai ales dacă Franța avea un cuvânt de spus. Pentru a se asigura că forțe armate germane nu pătrundeau în Renania, un număr considerabil de trupe britanice, franceze și, pentru mai puțin timp, americane au staționat acolo cea mai mare parte a anilor '20. Schleswigul de Nord a revenit Danemarcei, iar în 1920, orașul Memel a fost atribuit Lituaniei. Crearea unui nou stat polonez, ce anula efectele partiției din secolul al XVIII-lea, în urma cărei Polonia fusese înghițită de Austria, Prusia și Rusia, a însemnat pierderea de către Germania a provinciei Posen, a unei mari părți a Prusiei Occidentale și a Sileziei Superioare. Portul Danzig a devenit „oraș liber", aflat sub controlul nominal al recent formatei Ligi a Națiunilor, premergătoarea

Organizației Națiunilor Unite create după cel de-al Doilea Război Mondial. Pentru a oferi noii Polonii acces la mare, tratatul de pace a creat un „coridor", un teritoriu care separa Prusia Orientală de restul Germaniei. Coloniile extra-europene ale Germaniei au fost preluate și redistribuite sub forma unor mandate ale ligii Națiunilor.[123]

La fel de semnificativ și de puternic resimțit a fost refuzul puterilor victorioase de a permite unificarea Germaniei și a Austriei germanofone, unificare care ar fi echivalat cu materializarea proiectelor radicale de la 1848. Pe măsură ce națiunile componente ale Imperiului Habsburgic s-au fragmentat, dând naștere unor state-națiuni precum Ungaria, Cehoslovacia sau Iugoslavia, sau pentru a se alătura unor state-națiune vecine mai vechi sau mai noi, ca România și Polonia, cei șase milioane de vorbitori de germană rămași în Austria propriu-zisă, prinși de-a lungul Alpilor, între Germania și Italia, credeau în proporție covârșitoare că cel mai bun curs de acțiune era unirea cu Reichul. Aproape nimeni nu credea că ceea ce mai rămăsese din Austria putea deveni o entitate viabilă economic sau politic. Timp de decenii, vasta majoritate a populației sale se considerase grupul etnic conducător în cadrul monarhiei habsburgice multinaționale. Dimpotrivă, cei care, asemenea lui Schönerer, se declaraseră adepții soluției de la 1848 – secesiunea de restul Imperiului și alipirea la Reichul german, fuseseră doar câțiva extremiști lunatici. Acum însă, Austria era ruptă de hinterlandul său, în special de Ungaria, de care fusese atât de dependentă economic. Era împovărată cu o capitală, Viena, a cărei populație, umflată de brusc inutilii birocrați civili și militari habsburgici, constituia o treime din totalul locuitorilor noului stat. Ceea ce înainte fusese excentricitate politică, acum părea să aibă foarte mult sens. Chiar și socialiștii austrieci considerau că unirea cu Reichul mai avansat avea să aducă socialismul mai aproape de realitate decât dacă ar fi încercat de unii singuri.[124]

În plus, președintele american declarase, în faimoasele sale „14 Puncte", pe care le dorea transformate în obiective ale puterilor aliate, că fiecare națiune ar trebui să-și poată stabili singură viitorul, liberă de amestecul altora.[125] Dacă aceasta se aplica în cazul polonezilor, cehilor sau iugoslavilor, atunci cu siguranță avea să se

aplice și germanilor! Dar nu s-a întâmplat așa. Pentru ce au mai luptat, se întrebau Aliații, dacă Reichul german termina războiul cu un plus de șase milioane de locuitori și un teritoriu adițional considerabil, inclusiv unul din cele mai mari orașe ale Europei? Drept urmare, unificarea a fost blocată. Dintre toate prevederile teritoriale ale Tratatului, aceasta părea cea mai injustă. Susținătorii și criticii atitudinii aliate puteau discuta pe marginea meritelor altor clauze și puteau argumenta justețea sau injustețea plebiscitelor care au decis în cazul altor probleme teritoriale, precum Silezia Superioară; dar în chestiunea austriacă nu putea exista nici o dezbatere. Austriecii doreau unirea; germanii erau gata să o accepte, principiul autodeterminării naționale impunea unificarea. Faptul că Aliații au interzis-o, a rămas o sursă constantă de resentimente în Germania și a condamnat „Republica Germano-Austriei", după cum era cunoscută, la două decenii de existență marcată de conflicte și crize, pe parcursul cărora puțini dintre cetățenii săi au ajuns să creadă în legitimitatea ei.[126]

O bună parte a germanilor au înțeles că Aliații justificau interdicția impusă unirii germano-austriece, ca de altfel multe alte clauze ale Tratatului de la Versailles, prin articolul 231, care obliga Germania să accepte „singură vina" pentru izbucnirea războiului, în 1914. Alte articole, la fel de jignitoare la adresa germanilor, cereau judecarea Kaiserului și a multor altora pentru crime de război. Într-adevăr, atrocități semnificative fuseseră comise de către trupele germane în timpul invadării Belgiei și nordului Franței, în 1914. Dar puținele procese care au avut loc, la Leipzig, în fața unui tribunal german, au eșuat aproape toate, întrucât justiția germană nu accepta legitimitatea majorității acuzațiilor. Dintre cei 900 de presupuși criminali de război nominalizați pentru a fi judecați, numai șapte au fost în final găsiți vinovați, zece au fost achitați, iar restul nici nu au mai trecut printr-un proces. În Germania s-a împământenit ideea că întregul concept de crime de război, de fapt întreaga noțiune de legi ale războiului, era o invenție discutabilă a Aliaților, ce avea la bază o propagandă mincinoasă despre atrocități inventate. Consecințele pentru comportamentul și atitudinile forțelor germane în timpul celui de-al Doilea Război Mondial au fost cât se poate de nefericite.[127]



Tratatul de la Versailles

Adevăratul obiectiv al articolului 231 fusese, însă, acela de a legitima impunerea de către Aliați a unor reparații financiare punitive, plătibile de către Germania pentru a-i compensa pe francezi și belgieni, în special pentru pagubele provocate în timpul celor patru ani și trei luni de ocupație germană. Aliații au preluat vase comerciale depășind două milioane de tone, cinci mii de locomotive și 136 000 de vagoane, 24 de milioane de tone de cărbuni și multe altele. Plata reparațiilor financiare, care avea să fie efectuată în aur, avea să se prelungească mult în viitor.[128] Pentru cazul în care aceasta n-ar fi împiedicat Germania să finanțeze reconstrucția forței sale militare, Tratatul o obliga, de asemenea, să-și limiteze armata la 100 000 de oameni și îi interzicea utilizarea tancurilor, a artileriei grele și a serviciului militar universal. Șase milioane de puști, peste 15 000 de avioane, mai bine de 130 000 de mitraliere și multe alte echipamente militare trebuiau distruse. Marina germană era practic desființată și împiedicată să construiască orice categorie de nave mari, iar Germaniei nu i se permitea să dețină nici un fel de forță aeriană. Acestea erau condițiile prezentate, în 1918-1919, de către Aliații occidentali Germaniei, drept termeni ai păcii.[129]

II

Toate acestea au fost primite cu spaimă și scepticism de către majoritatea germanilor.[130] Sentimentul de furie și de neîncredere care a lovit clasele mijlocii și superioare germane ca o undă de șoc a fost general și a avut un impact masiv și asupra multora dintre susținătorii social-democraților moderați, proveniți din clasa muncitoare. Prestigiul și puterea Germaniei în plan internațional sporiseră după unificarea din 1871, erau de părere cei mai mulți germani, și acum, brusc, a fost alungată din rândurile marilor puteri și înjosită nemeritat. Tratatul de la Versailles a fost condamnat ca o pace dictată, impusă unilateral, fără posibilitatea unor negocieri. Entuziasmul cu care atât de mulți germani din clasa mijlocie demonstraseră în

favoarea războiului în 1914 s-a transformat în resentimente intense, din cauza condițiilor de pace, patru ani mai târziu.

În realitate, aranjamentele de pace au deschis noi oportunități politicii externe germane în Europa centrală și Orientală, unde altădată puternicele imperii ale Habsburgilor și Romanovilor fuseseră înlocuite de o grămadă de mici state instabile, puse pe ceartă, precum Austria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, România și Iugoslavia. Clauzele teritoriale ale Tratatului erau moderate, în comparație cu ceea ce ar fi impus Germania restului Europei în eventualitatea unei victorii, așa cum o demonstrase foarte clar, în principiu, programul redactat de cancelarul german Bethmann Hollweg, în septembrie 1914, și în practică Tratatul de la Brest-Litovsk, încheiat cu Rusia înfrântă, în primăvara lui 1918. O victorie germană ar fi adus și o enormă notă de plată constând în reparații plătite de către Aliații înfrânți, o notă fără îndoială de multe ori mai mare decât cea pe care Bismarck a trimis-o francezilor după războiul din 1870-1871. Totalul reparațiilor pe care Germania le avea de plătit după 1919 nu depășea capacitatea Germaniei și nu era nerezonabil, dată fiind amploarea extraordinarelor distrugeri provocate Belgiei și Franței de către trupele germane de ocupație. Din multe puncte de vedere, aranjamentele de pace din 1918-1919 au reprezentat o tentativă curajoasă de a combina principiile și pragmatismul, într-o lume profund schimbată. În alte circumstanțe, ar fi avut șanse de reușită. Dar nu în condițiile în care aproape orice termeni de pace ar fi fost condamnați de către naționaliștii germani, care aveau impresia că fuseseră lipsiți pe nedrept de șansa victoriei.[131] Ocuparea de către puterile aliate a unor zone din vestul Germaniei, de-a lungul văii Rinului, până aproape de sfârșitul anilor '20 a generat și ea o ostilitate generalizată și a intensificat naționalismul în zonele respective. Un social-democrat, născut în 1888 și având un trecut pacifist, relata mai târziu: „Am ajuns să simt patul puștii franceze și am redevenit patriot".[132] Deși britanicii și americanii staționau trupe într-o mare parte a Renaniei, francezii au fost cei care, deopotrivă în această regiune și în Saar, au provocat cele mai multe resentimente. În special interzicerea cântecelor și festivalurilor patriotice germane, încurajarea mișcărilor separatiste din zonă și scoaterea organizațiilor

naționaliste radicale în afara legii au provocat mânie. Un miner din Saarland susținea că noii proprietari francezi ai minelor de stat își manifestau germanofobia prin tratamentul dur pe care îl aplicau muncitorilor.[133] Rezistența pasivă, în special în rândurile micilor funcționari patriotici, precum funcționarii căilor ferate, care refuzau să lucreze pentru autoritățile franceze, au încurajat și mai mult ura față de politicienii de la Berlin, care acceptaseră această stare de fapt și respingerea democrației germane, pentru că nu reușea să rezolve situația.[134]

Și dacă aranjamentele de pace au provocat furie în rândurile germanilor obișnuiți, asta nu era nimic în comparație cu efectul pe care l-a avut asupra apostolilor naționalismului extremist, în special asupra pangermaniștilor. În 1914 aceștia salutaseră venirea războiului cu un entuziasm fără margini, aproape extaziați. Pentru indivizi ca Heinrich Class, era adeverirea unui vis de-o viață. Lucrurile păreau în cele din urmă să meargă așa cum ar fi trebuit. Planurile extrem de ambițioase vizând anexiuni teritoriale și hegemonia europeană puse la punct înainte de război de Liga Pangermană păreau a avea șanse să se materializeze, întrucât guvernul, condus de Bethmann Hollweg, a redactat un set de obiective de război foarte asemănătoare ca amploare. Grupuri de presiune ca cel al industriașilor și partide precum cel Conservator, toate solicitau foarte zgomotos anexarea unor teritorii întinse de către Reichul german, după obținerea victoriei.[135] Dar victoria nu a venit și opoziția față de ideea anexiunilor a căpătat forță. În acest context, Class și susținătorii săi au început să realizeze că trebuiau să facă o nouă încercare serioasă de a-și lărgi baza de sprijin pentru a fi capabili să-și reia presiunile asupra guvernului. Dar în timp ce încercau să pună în practică noi proiecte de alianță cu alte grupuri, au fost brusc surclasați de o altă mișcare, creată de Wolfgang Kapp, un fost funcționar, proprietar funciar și asociat al magnatului și membrului fondator al Ligii Pangermane, Alfred Hugenberg. Din punctul de vedere al lui Kapp, nici o mișcare naționalistă nu putea răzbate în lipsa unui sprijin în mase; în septembrie 1917, a creat Partidul German al Patriei, al cărui program era centrat pe obiective de război anexioniste, schimbări constituționale în sens autoritar și alte puncte specifice platformei

pangermaniste. Susținut de Class, de industriași și de fostul secretar al Marinei, Alfred von Tirpitz, de fapt de toate grupurile anexioniste, inclusiv de conservatori, noua organizație s-a prezentat ca plasându-se deasupra disputelor dintre partidele politice, dedicată numai națiunii germane și nu vreunei ideologii abstracte. Profesori, pastori protestanți, ofițeri și mulți alții i s-au alăturat imediat. În termen de numai un an, Partidul Patriei pretindea că numărul membrilor săi depășea un milion și un sfert.[136]

Dar realitatea nu corespundea întotdeauna aparențelor. În primul rând, cifrele erau mult umflate din cauza persoanelor numărate de două ori, o dată ca indivizi și a doua oară ca membri ai organizațiilor membre, așa că adevăratul număr total de membri nu depășea 445 000, după cum recunoștea un memorandum intern, din septembrie 1918. În al doilea rând, Class și pangermaniștii au fost rapid dați la o parte, întrucât conducerea partidului era de părere că asociația lor descuraja susținătorii potențiali, proveniți din zone mai puțin radicale ale spectrului politic. Partidul patriei a întâmpinat o opoziție puternică din partea liberalilor și s-a lovit de suspiciunea masivă a guvernului, care a ordonat ofițerilor să nu adere și funcționarilor să nu îl sprijine în nici un fel. Ambiția partidului de a-și găsi aderenți în rândurile muncitorimii a fost dejucată în egală măsură de social-democrați, ale căror critici nimicitoare au vizat ideologia conflictuală a grupării, și de răniții de război, a căror participare (în urma unei invitații) la o conferință a Partidului Patriei la Berlin, în ianuarie 1918, a condus la niște schimburi de replici foarte dure cu oratorii. Drept urmare, super-patrioții din audiență i-au dat afară din sală și poliția a fost chemată, pentru a pune capăt încăierării. Toate acestea demonstrau că Partidul Patriei era în realitate doar o altă versiune a organizațiilor ultranaționaliste din trecut, cu o diferență însă: era și mai mult dominată de reprezentanții clasei mijlocii decât fusese cazul acestora. Nu a întreprins nimic inovator pentru a câștiga sprijin în muncitorime, nu avea nici un purtător de cuvânt muncitor și, în ciuda întregului discurs demagogic, îi lipsea contactul cu realitatea. A rămas neclintit între granițele politicii respectabile, a evitat violența și a scos la iveală, mai mult decât orice altceva, falimentul ambițiilor politice convenționale ale

pangermaniştilor; un faliment confirmat când Liga Pangermană s-a dovedit incapabilă să se adapteze noului univers politic al Germaniei postbelice şi a alunecat spre o obscuritate sectară, după 1918.[137]

III

Ceea ce a transformat scena naţionalismului extremist nu a fost războiul în sine, ci experienţa înfrângerii, a revoluţiei şi a conflictului armat de la sfârşitul războiului. Un rol considerabil a fost jucat aici de mitul „generaţiei frontului", din 1914-1918, soldaţi uniţi prin spiritul camaraderiei şi al sacrificiului, în numele unei cauze eroice, care se plasa deasupra oricăror diferenţe politice, regionale, sociale sau religioase. Scriitori precum Ernst Jünger, a cărui carte, *Furtuna de oţel*, devenit best-seller, a celebrat experienţa luptătorului şi a cultivat creşterea rapidă a nostalgiei pentru unitatea manifestată în anii războiului.[138] Mitul exercita o atracţie puternică în special asupra claselor mijlocii, pentru care greutăţile împărtăşite în tranşee, în realitate şi în spirit, alături de muncitori şi ţărani în timpul războiului ofereau, după sfârşitul conflagraţiei, material pentru celebrări literare nostalgice.[139] Mulţi soldaţi resimţeau foarte acut izbucnirea revoluţiei în 1918. Unităţile reîntoarse de pe front au dezarmat sau au arestat uneori consiliile muncitorilor şi soldaţilor din localităţile prin care treceau.[140] Unii combatanţi s-au convertit la un naţionalism radical când revoluţionarii le-au oferit, la întoarcerea acasă, mai degrabă insulte decât ovaţii, obligându-i să-şi smulgă epoleţii şi să renunţe la loialitatea faţă de steagul imperial nergu-alb-roşu. Un asemenea veteran avea să-şi amintească mai târziu:

> Pe 15 noiembrie 1918, mă întorceam de la spitalul din Bad Neuheim la garnizoana mea din Brandenburg. În vreme ce şchiopătam de colo-colo cu ajutorul bastonului prin gara Potsdam din Berlin, un grup de oameni în uniformă purtând brasarde roşii m-au oprit şi mi-au cerut să le dau epoleţii şi decoraţiile. În replică, i-am ameninţat cu bastonul; dar revolta mea a fost curând înăbuşită. Am fost aruncat (la pământ?), şi numai intervenţia unui oficial de

> la căile ferate m-a salvat din această situație umilitoare. Din acel moment, în mine s-a aprins ura împotriva criminalilor din noiembrie. Imediat ce sănătatea mea s-a mai ameliorat puțin, m-am alăturat grupurilor care se dedicaseră răsturnării rebeliunii.[141]

Alți soldați au experimentat o „înjositoare" și „umilitoare" reîntoarcere acasă într-o Germanie care răsturnase instituțiile pentru care ei luptaseră. „Pentru asta, întreba unul din ei ulterior, au fost secerați cu sutele tinerii Germaniei în bătălii?"[142] Un alt veteran, care își pierduse în luptă un picior și se afla într-un spital pe 9 noiembrie 1918, relata:

> Nu voi uita nici odată scena în care un camarad fără un braț s-a întors în cameră și s-a aruncat în pat plângând. Gloata roșie, care nu auzise nici odată un glonț șuierând, îl atacase și îi smulsese toate decorațiile și medaliile. Am urlat de furie. Pentru Germania asta ne-am sacrificat sângele și sănătatea și am îndurat ani întregi toate chinurile iadului și am înfruntat toți inamicii din lume.[143]

„Cine ne-a trădat?" întreba altul, iar răspunsul nu întârzia: „bandiți care au dorit să distrugă Germania... inamici haini."[144]

Asemenea sentimente nu erau generalizate în rândul trupelor, iar experiența înfrângerii nu i-a transformat în bloc pe veterani în masă de manevră pentru extrema dreaptă. În fața superiorității copleșitoare a oponenților aliați, un mare număr de soldați au dezertat spre sfârșitul războiului și nu arătau nici o dorință de a relua lupta.[145] Milioane de soldați proveniți din rândurile muncitorimii au revenit în mediul politic din care plecaseră, adică în cel social-democrat, sau au gravitat spre comuniști.[146] Unele din grupurile de presiune ale veteranilor erau hotărâte: nu doreau ca ei sau oricine altcineva să mai treacă prin experiențele la care fuseseră supuși între 1914 și 1918. Cu toate acestea, foștii soldați și resentimentele lor au jucat un rol fundamental în crearea climatului marcat de violență și frustrări de după sfârșitul războiului, iar șocul adaptării la condițiile din timp de pace i-a împins pe mulți spre extrema dreaptă. Cei care erau deja familiarizați politic cu tradițiile conservatoare și naționaliste și-au văzut opiniile radicalizându-se în noul context

politic al anilor '20. Și la stânga spectrului politic, noua disponibilitate de a folosi violența era condiționată de experiența, directă sau indirectă, a războiului.[147] Pe măsură ce experiența războiului devenea tot mai distantă, mitul „generației frontului" i-a făcut pe mulți să ajungă la concluzia că veteranii care sacrificaseră atât de mult pentru națiune în timpul războiului meritau un tratament mult mai bun decât cel pe care îl primiseră în realitate, concluzie evident împărtășită de majoritatea veteranilor înșiși.[148]

Cea mai importantă dintre asociațiile foștilor combatanți împărtășea pe deplin aceste frustrări și susținea puternic revenirea la vechiul sistem imperial sub care luptaseră. Cunoscută drept „Căștile de Oțel: Liga Soldaților din Linia Întâi", a fost fondată pe 13 noiembrie 1918, de către Franz Seldte, proprietarul unei mici fabrici de sifon din Magdeburg. Născut în 1882, Seldte fusese un membru activ al cluburilor studențești de duel, înainte de a lupta pe frontul de Vest, unde a fost decorat pentru bravură. La una din primele adunări publice, când membri ai audienței i-au pus sub semnul îndoielii atașamentul față de cauza naționalistă, Seldte le-a arătat demonstrativ ceea ce mai avea din brațul stâng, pe care îl pierduse în timpul bătăliei de pe Somme. Precaut din instinct și conservator, prefera să scotă în evidență, ca rol principal al Căștilor de Oțel, asistarea financiară a foștilor soldați care traversau momente dificile. A intrat cu ușurință sub influența unor personalități mai puternice, în special a celor ale căror principii erau mai ferme decât ale sale. Un asemenea personaj era colegul său la conducerea Căștilor de Oțel, Theodor Duesterberg, și el fost ofițer combatant pe frontul de Vest, dar care ulterior preluase o serie de funcții de Stat Major, ce țineau în special de asigurarea legăturilor cu puteri aliate precum Turcia sau Ungaria. Duesterberg, născut în 1875, fusese educat într-o școală de cadeți și era ofițer prusac de școală veche, obsedat de ordine și disciplină, inflexibil și ferm în convingerile sale politice și, asemenea lui Seldte, complet incapabil a se adapta unei lumi fără Kaiser. Amândoi credeau, în consecință, că organizația Căștilor de Oțel ar trebui să se plaseze „deasupra politicii". Dar aceasta însemna, în practică, faptul că își doreau să depășească liniile de fractură interpartinice și să reconstruiască spiritul patriotic al lui 1914. Manifestul de la Berlin, din 1927, al organizației declara:

„Căștile de Oțel declară război delăsării și lașității, care caută să slăbească și să distrugă conștiința onoarei a poporului german, prin renunțarea la dreptul și voința de autoapărare“. Denunța Tratatul de la Versailles și cerea abrogarea sa, dorea revenirea la drapelul negru-alb-roșu al Reichului bismarckian și atribuia greutățile economice ale Germaniei „lipsei de spațiu vital și de teritoriu în care să muncim“. Pentru a implementa un asemenea program, era nevoie de o conducere puternică. Spiritul camaraderiei născute în timpul războiului trebuia să ofere fundamentul unității, dincolo de diviziunile existente între partide. La jumătatea anilor '20, Căștile de Oțel se lăudau cu cei aproximativ 300 000 de membri. Reprezentau o prezență formidabilă și clar militaristă pe străzi, când își organizau mitingurile și marșurile; și într-adevăr, în 1927, nu mai puțin de 132 000 de membri în uniforme militare au luat parte la un marș prin Berlin, ca demonstrație a loialității față de vechea ordine.[149]

Pentru majoritatea germanilor, ca și pentru Căștile de Oțel, trauma Primului Război Mondial și, mai presus de toate, șocul înfrângerii neașteptate, refuzau să se vindece. Când germanii vorbeau, după 1918, de „vremuri de pace“, nu se refereau la epoca în care trăiau, ci la perioada premergătoare Primului Război Mondial. Germania nu a reușit să facă tranziția de la război la pace în 1918. În schimb, a rămas mereu pe picior de război; în război cu sine, în război cu restul lumii, întrucât șocul tratatului de la Versailles a unit aproape toate segmentele spectrului politic în îndârjirea de a anula clauzele principale ale acestuia, de a recupera teritoriile pierdute, de a pune capăt plății reparațiilor și de a restabili Germania ca putere dominantă în Europa Centrală.[150] Modelele comportamentale cazone fuseseră răspândite în societatea și cultura germane înainte de 1914; dar după război au devenit omniprezente; limbajul politic s-a impregnat de metafore războinice, celălalt partid trebuia zdrobit, iar lupta, teroarea și violența au fost general acceptate ca arme legitime în confruntarea politică. Politica, pentru a răsturna un faimos dicton al teoreticianului militar de la începutul secolului al XIX-lea, Carl von Clausewitz, a devenit un război purtat prin alte mijloace.[151]

Primul Război Mondial a legitimat violența într-o măsură pe care nici măcar războaiele de unificare ale lui Bismarck, din perioada 1864-1870, nu o reușiseră. Înainte de război, germanii, chiar

dacă aveau credințe politice radical divergente, fuseseră capabili să-și discute dezacordurile fără a recurge la violență.[152] După 1918, însă, lucrurile au stat cu totul altfel. Schimbarea climatului putea fi observată în lucrările legislativului. Însemnătatea lor fusese mai degrabă decorativă sub Imperiu, dar după 1918 au degenerat mult prea des în scandaloase partide de țipat, fiecare dintre tabere manifestându-și deschis disprețul pentru cealaltă, în vreme ce președintele de ședință era incapabil să mențină ordinea. Mult mai gravă, însă, era situația pe străzi, unde toate taberele organizaseră bande înarmate de bătăuși, luptele și încăierările fiind ceva obișnuit. Molestările și asasinatele erau adeseori utilizate. Cei care duceau la îndeplinire aceste acte violente nu erau numai foști combatanți, ci și tineri, în jur de douăzeci de ani, care fuseseră prea tineri să participe direct la război și pentru care violența civilă devenise o modalitate de a se legitima în fața atotputernicului mit al generației soldaților din linia întâi, mai înaintați în vârstă.[153] Experiența tânărului Raimund Pretzel, copilul unui funcționar înstărit, nu era deloc neobișnuită. Acesta își amintea după aceea că, între 1914 și 1918, el și colegii săi de școală nu își petreceau timpul decât cu jocuri de război, urmăreau rapoartele de pe front cu înfrigurare și, alături de întreaga sa generație, „experimenta războiul ca pe un extraordinar joc al națiunilor, pasionant și captivant, care furniza mult mai multă euforie și satisfacție emoțională decât toate lucrurile pe care pacea le putea oferi; și exact asta“, adăuga el în anii ’30, „a devenit una din viziunile fondatoare ale nazismului“.[154] Războiul, conflictul armat, violența și moartea erau adeseori concepte abstracte, însemnau a ucide ceva despre care citiseră și pe care mintea lor adolescentină îl înțeleseseră, sub influența unei propagande care o prezentau ca pe un act patriotic, eroic și necesar.[155]

În scurt timp, partidele înseși și-au creat propriile echipe înarmate și îmbrăcate în uniforme, trupe paramilitare al căror obiectiv era asigurarea pazei în timpul mitingurilor, impresionarea publicului prin marșuri cazone pe străzi, precum și intimidarea, lovirea și, uneori, uciderea membrilor unităților paramilitare asociate cu alte partide politice. Relația dintre politicieni și paramilitari era de multe ori marcată de tensiuni, iar organizațiile paramilitare își păstrau întotdeauna un grad mai mare sau mai mic de autonomie;

chiar și așa, culoarea lor politică era relativ clară. Căștile de Oțel, în mod ostentativ o simplă organizație a veteranilor, nu lăsau nici o îndoială în ceea ce privește rolul lor de organizație paramilitară atunci când organizau parade pe străzi sau se încăierau cu grupările rivale. Afinitățile lor cu extrema dreaptă au devenit tot mai clare după jumătatea anilor '20, când au adoptat o poziție mai radicală, interzicând evreilor să facă parte din organizație, în ciuda faptului că aceasta avea ca scop asistarea tuturor foștilor combatanți și existau o mulțime de veterani evrei care aveau multă nevoie de sprijin. Naționaliștii și-au creat și ei propriile „Ligi de Luptă", pe care le puteau adapta mai ușor propriilor scopuri decât ar fi fost cazul Căștilor de Oțel. În 1924, social-democrații au jucat rolul principal în crearea organizației Reichsbanner Negru-Roșu-Galben, integrarea culorilor Republicii în titulatură semnificând loialitatea față de aceasta, deși numele culorilor se regăsea alături de mult mai ambivalentul Reich; comuniștii au înființat Liga Luptătorilor – Frontul Roșu, caz în care termenul „Front Roșu" reprezenta, în sine, integrarea unei metafore militare în confruntarea politică.[156] La extrema dreaptă se aflau alte „Ligi de Luptă", mai mici, grupuri conspirative, aflate la limita ilegalității, precum „Organizația Escherich", strâns asociată cu Căștile de Oțel, și „Organizația Consul", care aparținea întunecoasei lumi a asasinatelor politice și a vendetelor criminale. Grupuri de oameni în uniformă, mărșăluind pe străzi și ciocnindu-se violent, au devenit o imagine foarte comună în timpul Republicii de la Weimar, sporind astfel atmosfera de violență și agresivitate generalizate în viața politică.[157]

Revoluția germană din 1918-1919 nu a rezolvat conflictele pe cale să izbucnească în țară în ultima parte a războiului. Puțini au fost mulțumiți pe de-a întregul de rezultatele revoluției. În extrema stângă, revoluționarii conduși de Karl Liebknecht și Rosa Luxemburg au văzut, în evenimentele din noiembrie 1918, oportunitatea de a crea un stat socialist, condus de consiliile muncitorilor și soldaților, care răsăriseră pe tot cuprinsul țării, în timp ce vechiul sistem imperial se dezintegra. Având în față modelul revoluției bolșevice a lui Lenin din Rusia, și-au continuat planurile pentru o a doua revoluție care să ducă opera lor la îndeplinire. În ceea ce-i privește, social-democrații moderați se temeau că revoluționarii ar putea institui un soi de

„teroare roșie“ asemănătoare celei în plină desfășurare în Rusia. Temându-se pentru propriile vieți și conștienți de necesitatea împiedicării instaurării anarhiei totale în țară, au aprobat recrutarea unor grupări paramilitare puternic înarmate, cunoscute drept Corpurile France și formate dintr-un amestec de foști combatanți și tineri, pentru a înăbuși orice agitații revoluționare.

În primele luni ale lui 1919, când extremiștii de stânga au încercat fără succes să organizeze o revoltă la Berlin, Corpurile France, încurajate de social-democrații moderați, au reacționat cu o violență și o brutalitate fără precedent. Liebknecht și Luxemburg au fost asasinați, revoluționarii au fost secerați sau sumar executați într-un număr de orașe germane unde preluaseră controlul sau păreau a reprezenta o amenințare. Aceste evenimente au lăsat o moștenire permanentă de resentimente și ură în stânga scenei politice, moștenire amplificată de o altă izbucnire majoră de violență politică, în primăvara lui 1920. O Armată Roșie muncitorească, formată inițial de social-democrații de stânga și de comuniști, pentru a apăra libertățile civile în regiunea industrială Ruhr în fața unei tentative de puci de dreapta la Berlin, a început să prezinte pretenții politice mai radicale. Imediat ce puciul a fost înfrânt de o grevă generală, Corpurile France, cu sprijinul social-democraților de centru și al armatei regulate, au redus la tăcere Armata Roșie, conflictul rezultat fiind de fapt un război civil local. Peste o mie de membri ai Armatei Roșii au fost măcelăriți, majoritatea dintre prizonieri fiind „împușcați în timp ce încercau să evadeze“.[158]

Aceste evenimente au condamnat de la bun început la eșec orice tip de cooperare între social-democrați și comuniști. Frica, acuzațiile și ura reciproce, care dominau relațiile dintre cele două partide, dominau de departe, ca importanță, orice obiectiv pe care ele l-ar fi putut împărtăși. Violența extremă împotriva stângii fusese legitimată, dacă nu încurajată, de către social-democrații moderați; dar asta nu i-a împiedicat în nici un fel să devină la rândul lor o țintă, pe măsură ce Corpurile France s-au întors împotriva foștilor stăpâni. Mulți dintre liderii Corpurilor France erau foști ofițeri a căror credință în mitul „pumnalului înfipt în spatele armatei“ era de nezdruncinat. Profunzimea urii Corpurilor France față de revoluție și partizanii acesteia aproape nu avea limite. Limbajul propagandei

lor, memoriile, reprezentările fictive ale acțiunilor militare la care participaseră, toate trădau o stare de spirit marcată de o agresivitate și o dorință de răzbunare aproape de limita patologicului. „Roșii", credeau ei, reprezentau o masă inumană, o turmă de șobolani, o revărsare veninoasă deasupra Germaniei, iar pentru combaterea lor era nevoie de măsuri de o violență extremă.[159]

Sentimentele lor erau împărtășite într-o măsură mai mare sau mai mică de un număr mare de ofițeri din armata regulată și de vasta majoritate a politicienilor de dreapta. Numeroși tineri studenți sau care rataseră războiul le umflau acum rândurile. Pentru acești oameni, socialiști sau democrați, indiferent de culoare, nu erau nimic altceva decât niște trădători – „criminalii din noiembrie" sau „trădătorii din noiembrie" după cum au fost în curând denumiți oamenii care mai întâi înfipseseră pumnalul în spatele armatei, apoi, în noiembrie 1918, comiseseră dubla crimă de a-l răsturna pe Kaiser și de a semna armistițiul. Într-adevăr, pentru unii oameni politici democrați, semnarea Tratatului de la Versailles a echivalat cu semnarea propriei condamnări la moarte, întrucât membri ai Corpurilor France au format echipe de asasini pentru a-i nimici și ucide pe cei considerați a fi trădători față de națiune, inclusiv politicianul democrat Walther Rathenau, fruntașul socialist Hugo Haase și cunoscutul deputat al Partidului Centrului, Matthias Erzberger.[160] Violența politică a atins noi culmi în 1923, un an marcat nu numai de reprimarea sângeroasă a unei revolte comuniste eșuate la Hamburg, ci și de luptele armate dintre grupurile politice rivale din München și ciocnirile în care au fost implicați separatiștii din Renania, sprijiniți de francezi. Tot la începutul anilor '20, oameni de extremă stânga, precum Karl Plättner și Max Hölz, au lansat campanii de jafuri armate și „exproprieri" cărora li s-a pus punct numai odată cu arestarea și condamnarea lor la lungi pedepse cu închisoarea.[161]

În această atmosferă de traumă națională, de extremism politic, conflict violent și agitații revoluționare s-a născut nazismul. Majoritatea ingredientelor care au intrat în eclectica sa ideologie erau deja prezente în Germania înainte de 1914 și deveniseră chiar mai familiare publicului în timpul războiului. Prăbușirea dramatică a Germaniei într-o stare de haos politic spre sfârșitul lui 1918, un haos care s-a prelungit câțiva ani după război, a furnizat

stimulul necesar transformării unor idei extremiste în acțiune violentă. Acestui amestec amețitor de ură, frică și ambiție care anterior intoxicase un mic număr de pangermaniști i-a fost oferit, crucial, un alt element: disponibilitatea, hotărârea chiar, de a folosi forța fizică. Umilința națională, colapsul Imperiului bismarckian, triumful social-democrației, amenințarea comunismului, toate acestea păreau să justifice în ochii unora utilizarea, dacă se dorea ca națiunea germană să-și revină vreodată, violenței și a asasinatului pentru implementarea unor măsuri pe care pangermaniștii, antisemiții, adepții eugeniei și ultranaționaliștii le susținuseră la sfârșitul secolului trecut.

Totuși, acest gen de idei au rămas minoritare chiar și după 1918, și utilizarea violenței cu scopul de a le pune în practică era susținută de o periferie extremistă, insignifiantă. Societatea și viața politică germane erau polarizate de colapsul din 1918-1919, nu convertite la un entuziasm generalizat față de naționalismul extremist. și, foarte important, centrul scenei politice era încă ocupat de oameni și partide atașați proiectului creării unei democrații parlamentare stabile și funcționale, ideii de reformă socială, de libertate culturală și de oportunități economice pentru toți. Căderea Reichului wilhelmian era oportunitatea lor și au ales să profite de ea. Înainte ca ultranaționalismul să ocupe centrul vieții politice, trebuia să distrugă barierele create de prima democrație germană, Republica de la Weimar.

Note

1. Continuitățile dintre Reichul bismarckian și instaurarea celui de-al Treilea Reich formează teza centrală a lui Hans-Ulrich Wehler, Deutsche *Gesellschaftsgeschichte, III: Von der 'Deutschen Doppelrevolution' bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849-1914*, München, 1995 şi a lui Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen, I: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, Munich, 2000.

2. Friedrich Meinecke, *Bismarck und das neue Deutschland*, în idem, *Preussen und Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*, Munich, 1918, pp. 510-31, citat și tradus în Edgar Feuchtwanger, *Bismarck*, London, 2002, p. 7.

3. Elizabeth Knowles (ed.), *The Oxford Dictionary of Quotations*, Oxford, 1999, p. 116.

4. Citat fără a fi atribuit în Alan J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and the Statesman*, London, 1955, p. 115.

5. Pentru o prezentare concisă și utilă a perioadei următoare, a se vedea David Blackbourn, *The Fontana History of Germany 1780-1918: The Long Nineteenth Century*, London, 1997; mai multe detalii în James J. Sheehan, *German History 1770-1866*, Oxford, 1989; o abordare și mai detaliată în Thomas Nipperdey, *Germany from Napoleon to Bismarck*, Princeton, 1986 [1983], și exhaustivă în Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, II: Von der Reformara bis zur industriellen und politischen 'Deutschen Doppelrevolution' 1815-1845/49*, Munich, 1987.

6. A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 69.

7. Pentru dezbaterea asupra acestei chestiuni, a se vedea în special Geoff Eley, *From Unification to Nazism: Reinterpreting the German Past*, London, 1986, pp. 254-82; David Blackbourn și Geoff Eley, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*, Oxford, 1984; Evans, *Rethinking German History...*, pp. 93 -122; Richard J. Evans (ed.), *Society and Politics in Wilhelmine Germany*, London, 1978; Jürgen Kocka, *German History Before Hitler: The Debate about the German Sonderweg*, în „Journal of Contemporary History", 23 (1988), pp. 3-16; Robert G. Moeller, *The Kaiserreich Recast? Continuity and Change in Modern German Historiography*, în „Journal of Social History", 17 (1984), pp. 655-83.

8. Bismarck a fost bine servit de biografii săi. Pentru cele mai bune două lucrări în formă narativă, a se vedea Ernst Engelberg, *Bismarck*, 2 vol., Berlin, 1985-1990 și Otto Pflanze, *Bismarck*, 3 vol., Princeton, 1990.

9. Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen, II: Deutsche Geschichte vom "Dritten Reich" bis zur Wiedervereinigung*, Munich, 2000, pp. 645-8.

10. Heinrich August Winkler, *The Long Shadow of the Reich: Weighing up German History*, The 2001 Annual Lecture of the German Historical Institute London, London, 2002. Lothar Kettenacker, *Der Mythos vom Reich*, în Karl H. Bohre (ed.), *Mythos und Moderne*, Frankfurt am Main, 1983, pp. 262-89.

11. Karl Marx, *Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei (Kritik des Gothaer Programms, 1875)*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Ausgewahlte Schriften*, 2 vol., Berlinul de Est, 1968, vol. 2. pp. 11-28, citatul la p. 25.

12. Otto Büsch, *Militarsystem und Sozialleben im alten Preussen 1713-1807: Die Anfänge der sozialen Militarisierung der preussisch-deutschen Gesellschaft*, Berlin, 1962.

13. Horst Kohl (ed.), *Die politischen Reden des Fürsten Bismarck*, 14 vol., Stuttgart, 1892-1905), vol. 2. pp. 29-30.

14. Lothar Gall, *Bismarck: The White Revolutionary*, 2 vol., London, 1986 [1980], un extraordinar studiu analitic despre Bismarck.

15. Pentru istoria serviciului militar universal, a se vedea Ute Frevert, *Die kasernierte Nation: Militardienst und Zivilgesellschaft in Deutschland*, Munich, 2001; German militarism in a wider context is covered by Volker R. Berghahn, *Militarism: The History of an International Debate 1861-1979*, Cambridge, 1984 [1981], idem (ed.), *Militarismus*, Köln, 1975, Martin Kitchen, *A Military History of Germany from the Eighteenth Century to the Present Day*, London, 1975 și lucrarea clasica a lui Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army 1640-1945*, New York, 1964 [1955]; o

analiză neconvențională în Geoff Eley, *Army, State and Civil Society: Revisiting the Problem of German Militarism*, în idem, *From Unification to Nazism*, pp. 85-109.

16. Martin Kitchen, *The German Officer Corps 1890-1914*, Oxford, 1968; Karl Demeter, *Das deutsche Offizierkorps in Gesellschaft und Staat 1650-1945*, Frankfurt am Main, 1962. În ceea ce privește amenințarea permanentă a unei lovituri de stat, a se vedea Volker R. Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, London, 1973, pp. 13-15.

17. Richard J. Evans, *Rethinking German History*, pp. 248-90; idem, *Rereading German History: From Unification to Reunification 1800-1996*, London, 1997, pp. 65-86.

18. Ute Frevert, *Bourgeois Honour: Middle-class Duellists in Germany from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century*, în David Blackbourn, Richard J. Evans (ed.), *The German Bourgeoisie: Essays on the Social History of the German Middle Class from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century*, London, 1991, pp. 255-92; idem, *Ehrenmanner: Das Duell in der bürgerlichen Gesellschaft*, München, 1991.

19. Geoff Eley, *From Unification to Nazism*, pp. 85-109; Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. 3, pp. 873-85.

20. Michael Geyer, *Die Geschichte des deutschen Militärs von 1860-1956: Ein Bericht über die Forschungslage (1945-1975)*, în Hans-Ulrich Wehler (ed.), Die *moderne deutsche Geschichte in der internationalen Forschung 1945-1975*, Gottingen, 1978, pp. 256-86; Helmut Bley, *Namibia under German Rule*, Hamburg, 1996 [1968].

21. Gesine Krüger, *Kriegsbewältigung und Geschichtsbewusstsein: Realität, Deutung und Verarbeitung des deutschen Kolonialkrieges in Namibia 1904 bis 1907*, Göttingen, 1999; Tilman Dedering, *"A Certain Rigorous Treatment of all Parts of the Nation": The Annihilation of the Herero in German Southwest Africa 1904*, în Mark Levene și Penny Roberts (ed.), *The Massacre in History*, New York, 1999, pp. 205-22.

22. David Schoenbaum, *Zabern 1913: Consensus Politics in Imperial Germany*, London, 1982; Nicholas Stargardt, *The German Idea of Militarism 1866-1914*, Cambridge, 1994; Wehler, Deutsche Gesellschaftsgeschichte, vol. III. pp. 1125-9.

23. Ulrich von Hassell, *Die Hassell-Tagebücher 1938-1944*, (editat de Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen), Berlin, 1989, p. 436.

24. Wolfgang J. Mommsen, *Das Ringen um den nationalen Staat: Die Gründung und der innere Ausbau des Deutschen Reiches unter Otto von Bismarck 1850-1890*, Berlin, 1993, pp. 439-40; David Blackbourn, *Marpingen: Apparitions of the Virgin Mary in Bismarckian Germany*, Oxford, 1993.

25. Vernon Lidtke, *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, Princeton, 1966; Evans, *Rituals*, pp. 351-72.

26. Dintre multele abordări ale evoluției Partidului Social-Democrat, a se vedea Susanne Miller și Heinrich Potthoff, *A History of German Social Democracy: From 1848 to the Present*, Leamington Spa, 1986 [1983], un text introductiv util, din punctul de vedere al social-democraților germani de azi; Detlef Lehnert, *Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848-1983*, Frankfurt am Main, 1983, o excelentă lucrare succintă; și Stefan Berger, *Social Democracy and the Working Class in Nineteenth- and Twentieth-century Germany*, London, 2000, o monografie mai recentă.

27. Alex Hall, *Scandal, Sensation and Social Democracy: The SPD Press and Wilhelmine Germany 1890-1914*, Cambridge, 1977; Klaus Saul, *Der Staat und die "Mächte des Umsturzes": Ein Beitrag zu den Methoden antisozialistischer Repression und Agitation vom Scheitern des Sozialistengesetzes bis zur Jahrhundertwende*, în „Archiv für Sozialgeschichte", 12 (1972), pp. 293-350; Alex Hall, *By Other Means: The Legal Struggle against the SPD in Wilhelmine Germany 18901900*, în „Historical Journal", 17 (1974), pp. 365-86.

28. O abordare rezumată, de mici dimensiuni poate fi găsită în Gerhard A. Ritter, *Die deutschen Parteien 1830-1914: Parteien und Gesellschaft im konstitutionellen Regierungssystem*, Göttingen, 1985); articolul clasic dedicat subiectului de M. Rainer Lepsius, *Parteisystem und Sozialstruktur: Zum Problem der Demokratisierung der deutschen Gesellschaft*, în Gerhard A. Ritter (ed.), *Die deutschen Parteien vor 1918*, Köln, 1973, pp. 56-80.

29. Gerhard A. Ritter, *Wahlgeschichtliches Arbeitsbuch: Materialien zur Statistik des Kaiserreichs 1871-1918*, Munich, 1980, p. 42.

30. Stanley Suval, *Electoral Politics in Wilhelmine Germany*, Chapel Hill, NC, 1985; Margaret L. Anderson, *Practicing Democracy: Elections and Political Culture in Imperial Germany*, Princeton, 2000.

31. Kurt Koszyk, *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert: Geschichte der deutschen Presse*, vol. II, Berlin, 1966.

32. Richard J. Evans (ed.), *Kneipengespräche im Kaiserreich: Die Stimmungsberichte der Hamburger Politischen Polizei 1892-1914*, Reinbek, 1989.

33. Scurtă introducere în Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. III. pp. 961-5; mai multe detalii în William W. Hagen, *Germans, Poles, and Jews: The Nationality Conflict in the Prussian East, 1772-1914*, Chicago, 1980.

34. Evans (ed.), *Kneipengespräche*, pp. 361-83.

35. Volker R. Berghahn, *Der Tirpitz-Plan: Genesis und Verfall einer innenpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm II*, Düsseldorf, 1971.

36. Pentru o analiză sobră și recentă a personalității și influenței Kaizerului, a se vedea Christopher Clark, *Kaiser Wilhelm II*, London, 2000.

37. Geoffrey Hosking, *Russia: People and Empire 1552-1917*, London, 1997.

38. George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York, 1975.

39. Alan Milward, Samuel B. Saul, *The Development of the Economies of Continental Europe 1850-1914*, London, 1977, pp. 19-20.

40. A se vedea în general Hubert Kiesewetter, *Industrielle Revolution in Deutschland 1815-1914*, Frankfurt am Main, 1989.

41. Volker Ullrich, *Die nervöse Grossmacht 1871-1918: Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreichs*, Frankfurt am Main, 1997; Joachim Radkau, *Das Zeitalter der Nervosität: Deutschland zwischen Bismarck und Hitler*, Munich, 1998.

42. August Nitschke și alții (eds.), *Jahrhundertwende: Der Aufbruch in die Moderne 1880-1930*, 2 vol., Reinbek, 1990.

43. Pentru aceste argumente a se vedea Blackbourn și Eley, *The Peculiarities...*

44. Peter Pulzer, *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria*, New York, 1964, pp. 112-13; Rosemarie Leuschen-Seppel, *Sozialdemokratie und Antisemitismus im Kaiserreich: Die Auseinandersetzung der Partei mit den konservativen und*

völkischen Strömungen des Antisemitismus 1871- 1914, Bonn, 1978, pp. 140-42; Richard S. Levy, *The Downfall of the Anti-Semitic Political Parties in Imperial Germany*, New Haven, 1975. A se vedea şi lucrarea de pionierat a lui Paul W. Massing, *Rehearsal for Destruction*, New York, 1949.

45. Am adoptat aici distincţia foarte utilă, făcută de Marion Kaplan între asimilare, pierderea completă a identităţii culturale, şi aculturaţie, crearea unei identităţi duale de un tip sau altul, în cadrul unui mediu multicultural. A se vedea Marion A. Kaplan, *The Acculturation, Assimilation, and Integration of Jews in Imperial Germany*, în „Year Book of the Leo Baeck Institute", 27 (1982), pp. 3-35.

46. Till van Rahden, *Juden und andere Breslauer: Die Beziehungen zwischen Juden, Protestanten und Katholiken in einer deutschen Grossstadt von 1860 bis 1925*, Göttingen, 2000, pp. 147-9; Peter J.G. Pulzer, *Jews and the German State: The Political History of a Minority, 1848-1933*, Oxford, 1992, pp. 6-7; Shulamit Volkov, *Die Juden in Deutschland 1780-1918*, München, 1994; Usiel O. Schmelz, *Die demographische Entwicklung der Juden in Deutschland von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1933*, în „Bulletin des Leo Baeck Instituts", 83 (1989), pp. 15-62, informaţia la pp. 39-41; Jacob Toury, *Soziale und politische Geschichte der Juden in Deutschland 1847-1871: Zwischen Revolution, Reaktion und Emanzipation*, Düsseldorf, 1977), 60; Monika Richarz, *Jüdisches Leben in Deutschland, II: Selbstzeugnisse zur Sozialgeschichte im Kaiserreich*, Stuttgart, 1979, pp. 16-17; Anthony Kauders, *German Politics and the Jews: Düsseldorf and Nuremberg 1910-1933*, Oxford, 1996, p. 26; Kerstin Meiring, *Die christlich-jüdische Mischehe in Deutschland, 1840-1933*, Hamburg, 1998.

47. Pulzer, *Jews*, pp. 106-20.

48. Dietz Bering, *The Stigma of Names: Antisemitism in German Daily Life, 1812-1933*, Cambridge, 1992 [1987].

49. Pulzer, *Jews*, pp. 5, 11.

50. Niall Ferguson, *The World's Banker: The History of the House of Rothschild*, London, 1998; Fritz Stern, *Gold and Iron: Bismarck, Bleichröder and the Building of the German Empire*, New York, 1977.

51. Robert Gellately, *The Politics of Economic Despair: Shopkeepers and German Politics, 1890-1914*, London, 1974, pp. 42-3; Richarz, *Jüdisches Leben*, vol. II, pp. 17, 23-35.

52. Ibidem, pp. 31-4.

53. Peter Pulzer, *Jews and Nation-Building in Germany 1815-1918*, în „Year Book of the Leo Baeck Institute", 41 (1996), pp. 199-214.

54. A se vedea în special Werner E. Mosse, *Jews in the German Economy: The German-Jewish Economic Elite 1820-1935*, Oxford, 1987, şi idem, *The German-Jewish Economic Elite 1820-1935: A Socio-Cultural Profile*, Oxford, 1989, nu numai lucrări de o înaltă ţinută ştiinţifică, dar şi celebrări nostalgice ale realizărilor unui grup social în mijlocul căruia Mosse însuşi s-a născut.

55. Pulzer, *The Rise*, pp. 94-101, 113; Shulamit Volkov, *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*, München, 1990.

56. Pentru Böckel şi mişcarea antisemită în general, a se vedea David Peal, *Antisemitism by Other Means? The Rural Cooperative Movement in Late 19th Century Germany*, în Herbert A. Strauss (ed.), *Hostages of Modernization: Studies on Modern Antisemitism 1870-1933/39: Germany - Great Britain – France*, Berlin, 1993, pp. 128-49; James N. Retallack, *Notables of the Right: The Conservative Party and*

Political Mobilization in Germany, 1876-1918, London, 1988, în special pp. 91-9; Hans-Jürgen Puhle, *Agrarische Interessenpolitik und preussischer Konservatismus im wilhelminischen Reich 1893-1914: Ein Beitrag zur Analyse des Nationalismus in Deutschland am Beispiel des Bundes der Landwirte und der Deutsch-Konservativen Partei*, Hanovra, 1967, în special pp. 111-40.

57. Pulzer, *The Rise*, pp. 53-5, 116; Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. III, pp. 924-34; Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866-1918, II: Machtstaat vor der Demokratie*, München, 1992, pp. 289-311.

58. Jacob Katz, *From Prejudice to Destruction: Anti-Semitism, 1700-1933*, Cambridge, Mass., 1980, este un studiu clasic. Pentru antisemitismul catolic în Germania, a se vedea Olaf Blaschke, *Katholizismus und Antisemitismus im Deutschen Kaiserreich*, Göttingen, 1997); Helmut Walser Smith, *The Learned and the Popular Discourse of Anti-Semitism in the Catholic Milieu in the Kaiserreich*, în „Central European History", 27 (1994), 315-28. Werner Jochmann, *Gesellschaftskrise und Judenfeindschaft in Deutschland 1870-1945*, Hamburg, 1988, are un excelent capitol introductiv, pp. 30-98. James F. Harris, *The People Speak! Anti-Semitism and Emancipation in Nineteenth-Century Bavaria*, Ann Arbor, 1994, minimalizează cu mult prea multă uşurinţă factorii socio-economici; istoria antisemitismului nu poate fi redusă la altfel neexplicata influenţă a unui discurs independent de orice alţi factori.

59. Wilhelm Marr, *Vom jüdischen Kriegsschauplatz: Eine Streitschrift*, Berna, 1879, pp. 19, citat în Pulzer, The Rise, 50; a se vedea de asemenea pamfletul lui Marr *Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum vom nicht konfessionellen Standpunkt aus betrachtet*, Berlin, 1873.

60. Moshe Zimmermann, *Wilhelm Marr: The Patriarch of Anti-Semitism*, New York, 1986, pp. 89, 150-5I, 154; Daniela Kasischke-Wurm, *Antisemitismus im Spiegel der Hamburger Presse während des Kaiserreichs (1884-1914)*, Hamburg, 1997, pp. 240-46.

61. Ibidem, p. 77.

62. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. III, pp. 925-9.

63. Evans (ed.), *Kneipengesprache*, p. 317.

64. Ibidem, pp. 313-21.

65. Leuschen-Seppel, *Sozialdemokratie*, în special pp. 36, 96, 100, 153, 171; Evans (ed.), *Kneipengesprache*, pp. 302-6, 318-19. Aceste argumente, aduse împotriva afirmaţiilor radicale ale lui Daniel J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*, New York, 1996, pot fi urmărite mai pe larg în Evans, *Rereading*, pp. 119-44.

66. Stefan Scheil, *Die Entwicklung des politischen Antisemitismus in Deutschland zwischen 1881 und 1912: Eine wahlgeschichtliche Untersuchung*, Berlin, 1999.

67. A se vedea în special Harris, *The People Speak!*, şi Helmut Walser Smith, *The Butcher's Tale: Murder and Anti-Semitism in a German Town*, New York, 2002 (care cuprinde detalii excepţionale, dar exagerează importanţa „crimei rituale" într-un mic oraş necunoscut din estul extrem al Prusiei). A se vedea şi Christoph Nonn, *Eine Stadt sucht einen Morder: Geriicht, Gewalt und Antisemitismus im Kaiserreich*, Göttingen, 2002). Pentru reacţiile ostile ale presei în faţa acuzaţiilor anterioare de crime rituale, vezi Kasischke-Wurm, *Antisemitismus*, pp. 175-82.

68. Dovezi în David Kertzer, Unholy War: The *Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism*, London, 2001, deşi afirmaţiile autorului privind relevanţa materi-

alelor sunt mult prea ambiţioase. Pentru studii culturale şi sociale asupra antisemitismului catolic, care nu lasă nici o urmă de îndoială asupra omniprezenţei acestuia, a se vedea Blaschke, *Katholizismus und Antisemitismus*; Michael Langer, *Zwischen Vorurteil und Aggression: Zum Judenbild in der deutschsprachigen katholischen Volksbildung des 19. Jahrhunderts*, Freiburg, 1994; Waiter Zwi Bacharach, *Anti-Jewish Prejudices in German-Catholic Sermons*, Lewiston, Pa., 1993; David Blackbourn, „Roman Catholics, the Centre Party and Anti-Semitism in Imperial Germany", în Paul Kennedy and Anthony Nicholls (eds.), *Nationalist and Racialist Movements in Britain and Germany before 1914*, London, 1981, pp. 106-29; şi, pentru dimensiunea internaţională comparativă, Olaf Blaschke and Aram Mattioli (ed.), *Katholischer Antisemitismus im 19. Jahrhundert: Ursachen und Traditionen im internationalen Vergleich*, Zürich, 2000. Pentru nemulţumirile ţărăneşti şi antisemitismul prezent în interiorul comunităţii catolice, a se vedea Ian Farr, *Populism in the Countryside: The Peasant Leagues in Bavaria in the 1890s*, in Evans (ed.), *Society and Politics*, pp. 136-59.

69. A se vedea, de exemplu, Norbert Kampe, *Studenten und „Judenfrage" im deutschen Kaiserreich: Die Entstehung einer akademischen Tragerschicht des Antisemitismus*, Göttingen, 1988.

70. Stephen Wilson, *Ideology and Experience: Antisemitism in France at the Time of the Dreyfus Affair*, New York, 1982 [1980]; John D. Klier and Shlomo Lambroza (ed.) *Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*, Cambridge, 1992.

71. David Blackbourn, *Populists and Patricians: Essays in Modern German History*, London, 1987, pp. 217-45 („The Politics of Demagogy in Imperial Germany").

72. Julius Langbehn, *Rembrandt als Erzieher*, ediţia 38., Leipzig, 1891 [1890], p. 292; idem, *Der Rembrandtdeutsche: Von einem Wahrheitsfreund*, Dresda, 1892, p. 184, ambele citate în Pulzer, *The Rise*, p. 242; a se vedea şi Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the German Ideology*, New York, 1961.

73. Piesa lui Lessing, jucată pentru prima dată în 1779, era un apel la toleranţă religioasă, în special pentur evrei. Pentru citat, a se vedea Cosima Wagner, *Die Tagebacher* (editat de Martin Gregor-Dellin and Dietrich Mack), München, 1977, vol. II, p. 852 (18 Dec. 1881); de asemenea pp. 159, 309; Jacob Katz, *The Darker Side of Genius: Richard Wagner's AntiSemitism*, Hanovra, 1986, este o introducere echilibrată în acest subiect controversat.

74. George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*, London, 1964, pp. 88-107; Annette Hein, *'Es ist viel „Hitler" in Wagner': Rassismus und antisemitische Deutschtumsideologie in den „Bayreuther Blattern" (1878-1938)*, Tübingen, 1996.

75. Winfried Schüler, *Der Bayreuther Kreis von seiner Entstehung bis zum Ausgang der wilhelminischen Ära*, Münster, 1971; Andrea Mork, *Richard Wagner als politischer Schriftsteller: Weltanschauung und Wirkungsgeschichte*, Frankfurt am Main, 1990; Houston Stewart Chamberlain, *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*, 2 vol., München, 1899; Geoffrey G. Field, *Evangelist of Race: The Germanic Vision of Houston Stewatt Chamberlain*, New York, 1981.

76. Ludwig Woltmann, *Politische Anthropologie* (editat de Otto Reche), Leipzig, 1936 [1900], pp. 16-17, 267, citat în Mosse, *The Crisis*, pp. 100-102.

77. Woodruff D. Smith, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, New York, 1986, pp. 83-111; de asemenea, Karl Lange, *Der Terminus „Lebensraum" in Hitlers*

Mein Kampf, Vierteljahrshefte far Zeitgeschichte (de aici înainte VfZ), 13 (1965), pp. 426-37.

78. Paul Crook, *Darwinism, War and History: The Debate Over the Biology of War from the „Origin of Species" to the First World War*, Cambridge, 1994, în special pp. 30, 83; Imanuel Geiss (ed.), *July 1914: The Outbreak of the First World War. Selected Documents*, London, 1967, p. 22; Holger Afflerbach, *Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich*, München, 1994); a se vedea Evans, *Rereading*, pp. 119-44, pentru o analiză generală a istoriei și istoriografiei darwinismului social german.

79. A se vedea, în general, Paul Weindling, Health, *Race and German Politics between National Unification and Nazism 1870-1945*, Cambridge, 1989, și Peter Weingart și alții, *Rasse, Blut und Gene: Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland*, Frankfurt am Main, 1992 [1988].

80. Sheila F. Weiss, *Race Hygiene and National Efficiency: The Eugenics of Wilhelm Schallmayer*, Berkeley, 1987; Evans, *Rituals*, p. 438; Roger Chickering, *Imperial Germany and a World Without War: The Peace Movement and German Society, 1892-1914*, Princeton, 1975, pp. 125-9.

81. Articolul deschizător de drumuri al lui Jeremy Noakes, *Nazism and Eugenics: The Background to the Nazi Sterilization Law of 14 July 1933*, în Roger Bullen și alții (ed.), *Ideas into Politics: Aspects of European History 1880-1950*, London, 1984, pp. 75-94, încă reprezintă un ghid indispensabil pentru activitatea acestor gânditori.

82. Karl Heinz Roth, *Schein-Alternativen im Gesundheitswesen: Alfred Grotjahn (1869-1931) – Integrationsfigur etablierter Sozialmedizin und nationalsozialistischer „Rassenhygiene"*, în Karl Heinz Roth (ed.), *Erfassung zur Vernichtung: Von der Sozialhygiene zum 'Gesetz aber Sterbehilfe'*, Berlin, 1984, pp. 31-56; o abordare mai generală, Sheila Weiss, *The Race Hygiene Movement in Germany*, în Mark B. Adams (ed.), *The Wellborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia*, New York, 1990, pp. 8-68.

83. Adevăratul său nume era Adolf Lanz, dar își spunea Jörg Lanz von Liebenfels ca să-și dea importanță. Hans-Walter Schmuhl, *Rassenhygiene, Nationalsozialismus, Euthanasie: Von der Verhatung zur Vernichtung 'lebensunwerten Lebens', 1890-1945*, Göttingen, 1987; Wilfried Daim, *Der Mann, der Hitler die Ideen gab: Die sektiererischen Grundlagen des Nationalsozialismus*, Viena, 1985 [1958].

84. Weiss, *The Race Hygiene Movement*, pp. 9-11.

85. Max Weber, *Der Nationalstaat und die Volkswirrschaftpolitik*, în idem, *Gesammelte politische Schriften* (editat de J. Winckelmann), ediția a 3-a, Tübingen, 1971, p. 23.

86. Richard Hinton Thomas, *Nietzsche in German Politics and Society 1890-1918*, Manchester, 1983, în special pp. 80-95. Pentru o tentativă recentă de analiză a operei lui Nietzsche, a se vedea Bernhard H. F. Taureck, *Nietzsche und der Faschismus: Ein Politikum*, Leipzig, 2000.

87. Steven E. Aschheim, *The Nietzsche Legacy in Germany 1890-1990*, Berkeley, 1992.

88. Mosse, *The Crisis*, pp. 204-7; Waiter Laqueur, *Young Germany: A History of the German Youth Movement*, London, 1962; Jurgen Reulecke, „Ich mochte einer werden so wie die..." Männerbunde im 20. Jahrhundert, Frankfurt am Main, 2001; Daim, *Der Mann*, pp. 71-2.

89. Alastair Thompson, *Left Liberals, the State, and Popular Politics in Wilhelmine Germany*, Oxford, 2000.

90. Stefan Breuer, *Ordnungen der Ungleichheit - die deutsche Rechte im Widerstreit ihrer Ideen 1871-1945*, Darmstadt, 2001, oferă un studiu tematic, care subliniază (pp. 370-76) eşecul unei sinteze adevărate înainte de sosirea nazismului.

91. Andrew G. Whiteside, *The Socialism of Fools: Georg von Schönerer and Austrian Pan-Germanism*, Berkeley, 1975, în special p. 73.

92. John W. Boyer, *Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement, 1848-1897*, Chicago, 1981.

93. Pulzer, *The Rise*, p. 207.

94. Brigitte Hamann, *Hitler's Vienna: A Dictator's Apprenticeship*, Oxford, 2000, pp. 236-53, oferă un studiu comprehensiv al lui Schönerer şi al altor ideologi vienezi ai epocii. [Pentru ediţia românească a se vedea Brigitte Hamann: *Viena lui Hitler. Anii de ucenicie ai unui dictator*, Bucureşti, Ed. Vivaldi, 2006]

95. Carlile A. Macartney, *The Habsburg Empire 1790-1918*, Londra, 1968, pp. 632-5, 653-7, 666, 680, 799; Pulzer, *The Rise*, pp. 149-60, 170-74, 206-9; Carl E. Schorske, *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*, New York, 1980), pp. 116-180 [Pentru ediţia românească, a se vedea Carl E. Schorske, *Viena fin-de-siècle*, Iaşi, Ed. Polirom, 1998]; Massing, *Rehearsal*, p. 241; Hellmuth von Gerlach, *Von rechts nach links*, Hildesheim, 1978 [1937], pp. 112-14; Andrew G. Whiteside, *Austrian National Socialism before 1918*, The Hague, 1962.

96. Woodruff D. Smith, *The German Colonial Empire*, Chapel Hill, NC, 1978; Fritz Ferdinand Müller, *Deutschland-Zanzibar-Ostafrika: Geschichte einer deutschen Kolonialeroberung 1884-1890*, Berlin, 1990 [1959].

97. Gerhard Weidenfeller, *VDA: Verein fur das Deutschtum im Ausland: Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881-1918). Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalismus und Imperialismus im Kaiserreich*, Berne, 1976.

98. Geoff Eley, *Reshaping the German Right: Radical Nationalism and Political Change after Bismarck*, Londra, 1980, p. 366; Roger Chickering, *We Men Who Feel Most German: A Cultural Study of the Pan-German League 1886-1914*, Londra, 1984, pp. 24-73; Wilhelm Deist, *Flottenpolitik und Flottenpropaganda: Das Nachrichtenburo des Reichsmarineamts 1897-1914*, Stuttgart, 1976; Richard Owen, *Military-Industrial Relations: Krupp and the Imperial Navy Office*, în Evans (ed.), *Society and Politics*, pp. 71-89; Marilyn Shevin Coetzee, *The German Army League: Popular Nationalism in Wilhelmine Germany*, New York, 1990; Richard W. Tims, *Germanizing Prussian Poland: The H-K-T Society and the Struggle for the Eastern Marches in the German Empire 1894-1919*, New York, 1941; Adam Galos şi alţii, *Die Hakatisten: Der Deutsche Ostmarkenverein 1894-1934*, Berlin, 1966.

99. Chickering, *We Men*, pp. 128, 268-71; Coetzee, *The German Army League*, pp. 19-23; Ute Planert, *Antifeminismus im Kaiserreich: Diskurs, soziale Formation und politische Mentalität*, Göttingen, 1998, pp. 118-76.

100. Chickering, *We Men*, pp. 102-21.

101. Ibidem, pp. 284-6; Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. III. pp. 1071-81; citate în traducere engleză în Roderick Stackelberg şi Sally A. Winkle (ed.), *The Nazi Germany Sourcebook: An Anthology of Texts*, Londra, 2002, pp. 20-26.

102. Chickering, *We Men*, pp. 74-97, 284-6.

103. Ibidem, 122-32; de asemenea, Klaus Bergmann, *Agrarromantik und Grossstadtfeindschaft*, Meisenheim, 1970.

104. Chickering, *We Men*, pp. 253-91; Eley, *Reshaping*, pp. 316-34; Dirk Stegmann, *Die Erben Bismarcks: Parteien und Verbände in der Spätphase des Wilhelminischen Deutschlands: Sammlungspolitik 1897-1914*, Köln, 1970, pp. 352-48; Fritz Fischer, *War of Illusions: German Politics from 1911 to 1914*, Londra, 1975 [1969].

105. Iris Hamel, *Völkischer Verband und nationale Gewerkschaft: Der Deutschnationale Handlungsgehilfenverband, 1893-1933*, Frankfurt am Main, 1967; Planert, *Antifeminismus*, pp. 71-9.

106. Fragmente din memorandum și din răspunsul Kaizerului pot fi găsite în Rohl, *From Bismarck to Hitler*, pp. 49-52, şi Stackelberg şi Winkle (ed.), *The Nazi Germany Sourcebook*, pp. 29-30.

107. Hartmut Pogge-von Strandmann, *Staatsstreichpliine, Alldeutsche und Bethmann Hollweg*, în Hartmut Pogge-von Strandmann și Imanuel Geiss, *Die Erforderlichkeit des Unmoglichen: Deutschland am Vorabend des ersten Weltkrieges*, Frankfurt am Main, 1965), pp. 7-45; textele replicilor Kaizerului și ale lui Bethmann sunt publicate la paginile 32-39; documente privind relațiile Kaizerului cu Chamberlain în Rohl, *From Bismarck to Hitler*, pp. 41-8.

108. Pentru o excelentă discuție privind opiniile contemporanilor asupra duratei probabile a conflictului, a se vedea Hew Strachan, *The First World War, I: To Arms*, Oxford, 2001, pp. 1005- 14.

109. Martin Kitchen, *The Silent Dictatorship: The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918*, Londra, 1976. Cea mai bună lucrare recentă este Roger Chickering, *Imperial Germany and the Great War, 1914-1918*, Cambridge, 1998.

110. În cadrul unei literaturi istoriografice uriașe se remarcă Figes: *A People's Tragedy*.

111. Robert Service, *Lenin: A Political Life*, 3 vol., Londra, 1985-95 este biografia standard; tentativele lui Lenin a încuraja izbucnirea unei revoluții în Germania pot fi studiate cel mai bine prin intermediul activității emisarului sovietic Karl Radek; a se vedea Marie-Luise Goldbach, *Karl Radek und die deutsch-sowjetischen Beziehungen 1918-1923*, Bonn, 1973, şi Warren Lerner, *Karl Radek: The Last Internationalist*, Stanford, 1970.

112. Heinrich August Winkler, *Von der Revolution zur Stabilisierung: Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 bis 1924*, Bonn, 1984, în special pp. 114-34, 468-552.

113. Arno J. Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles 1918-1919*, ediția a 2-a, New York, 1969 [1967] pentru contextul general; Oszkár Jászi, *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*, Londra, 1924, pentru o mărturie contemporană.

114. Berliner Tageblatt, 1 august 1918, citat în David Welch, *Germany, Propaganda and Total War, 1914-1918: The Sins of Omission*, Londra, 2000, p. 241. A se vedea şi Aribert Reimann, *Der grosse Krieg der Sprachen: Untersuchungen zur historischen Semantik in Deutschland und England zur Zed des Ersten Weltkriegs*, Essen, 2000.

115. Pentru cea mai bună lucrare recentă a se vedea Chickering, *Imperial Germany*, pp. 178-91.

116. Welch, *Germany*, pp. 241-2; Wilhelm Deist, *Censorship and Propaganda in Germany during the First World War*, în Jean-Jacques Becker și Stephane Audoin-Rouzeau (ed.), *Les Sociétés européennes et la guerre de 1914- 1918*, Paris, 1990, pp. 199-210; Alice Goldfarb Marquis, *Words as Weapons: Propaganda în Britain and Germany during the First World War*, „Journal of Contemporary History", 13 (1978), pp. 467-98.

117. Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, London, 1967 [1961], passim.

118. Bullitt Lowry, *Armistice 1918*, Kent, Ohio, 1996; Hugh Cecil și Peter Liddle (ed.), *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes and Anxieties at the Closing of the Great War, 1918*, Barnsley, 1998.

119. *Stenographischer Bericht über die offentlichen Verhandlungen des 15. Untersuchungsausschusses der verfassungsgebenden Nationalversammlung*, vol. II, Berlin, 1920, pp. 700-701 (18 noiembrie 1919). A se vedea și Erich Ludendorff, *Kriegführung und Politik*, Berlin, 1922, și Paul von Hindenburg, *Aus meinem Leben*, Leipzig, 1920, p. 403; mai general, Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen, *„Dolchstoss-Diskussion" und „Dolchstosslegende" im Wandel von vier Jahrzehnten*, în Waldemar Besson și Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen (ed.), *Geschichtsund Gegenwartsbewusstsein*, Göttingen, 1963, pp. 122-60. De asemenea, mai recent, Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge, 2000, pp. 219-23, și Chickering, *Imperial Germany*, pp. 189-91.

120. Wilhelm al II-lea, My Memoirs 1878-1918, London, 1922, pp. 282-3. Mai general, a se vedea Wilhelm Deist, *The Military Collapse of the German Empire: The Reality Behind the Stab-in-the-Back Myth*, „War in History", 3 (1996), pp. 186-207.

121. Friedrich Ebert, *Schriften, Aufzeichnungen, Reden*, 2 vol., Dresda, 1936, vol. II. p. 127; Ebert a dat vina pentru înfrângere pe „superioritatea inamicului în oameni și echipament" (p. 127).

122. Gerhard A. Ritter și Susanne Miller (ed.), *Die deutsche Revolution 1915-1919 – Dokumente*, Frankfurt am Main, 1968, este o excelentă colecție de documente; Francis L. Carsten, *Revolution in Central Europe 1915-1919*, London, 1972 este o analiză foarte bună.

123. Dintr-o istoriografie uriașă, a se vedea Harold Temperley (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, 6 vol., London, 1920-24, și Manfred F. Boemeke și alții (ed.), *The Treaty of Versailles: A Reassessment after 75 Years*, Washington, DC, 1998, o colecție de studii științifice publicate la aniversarea a optzeci de ani de la încheierea războiului.

124. Mayer, *Politics and Diplomacy*.

125. Arthur S. Link (ed.), *The Papers of Woodrow Wilson*, 69 vol., Princeton, 1984, vol. XL , pp. 534-9; mai general, Lloyd E. Ambrosius, *Wilsonian Statecraft: Theory and Practice of Liberal Internationalism during World War I*, Wilmington, Del., 1991, Thomas J. Knock, *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, New York, 1992, și Arthur Walworth, *Wilson and his Peacemakers: American Diplomacy at the Paris Peace Conference, 1919*, New York,1986.

126. Winkler, *Von der Revolution*, pp. 94-5; Carsten, Revolution, pp. 271-98.

127. John Home and Alan Kramer, *German Atrocities 1914: A History of Denial*, London, 2001, pp. 345-55, 446-50; Gerd Hankel, *Die Leipziger Prozesse: Deutsche*

Kriegsverbrechen und ihre strafrechtliche Verfolgung nach dem Ersten Weltkrieg, Hamburg, 2003.

128. Bruce Kent, *The Spoils of War: The Politics, Economics and Diplomacy of Reparations 1915-1932*, Oxford, 1989.

129. Alan Sharp, *The Versailles Settlement: Peacekeeping in Paris, 1919*, London, 1991.

130. Fischer, *Germany's Aims*, passim.

131. Pentru o atitudine favorabilă tratatelor, a se vedea Macmillan, Margaret, *Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War*, London, 2001.

132. Abel Testimony (de aici înainte AT) 114, în Peter H. Merkl, *Political Wolence under the Swastika: 581 Early Nazis*, Princeton, 1975, p. 191.

133. AT 334, în ibidem, pp. 192-3.

134. AT 248, în ibidem, pp. 194-5.

135. A se vedea studiul clasic, încă de referință, al lui Fischer, *Germany's Aims*.

136. Eley, *Reshaping*, pp. 333, 339-42; Dirk Stegmann, *Zwischen Repression und Manipulation: Konservative Machteliten und Arbeiter- und Angestelltenbewegung 1910-1918: Ein Beitrag zur Vorgeschichte der DAP/NSDAP*, „Archiv fur Sozialgeschichte", 12 (1972), pp. 351-432.

137. Heinz Hagenlücke, *Die deutsche Vaterlandspartei: Die nationale Rechte am Ende des Kaiserreiches*, Düsseldorf, 1997; Verhey, *The Spirit of 1914*, pp. 178-85; Mosse, *The Crisis*, pp. 218-26.

138. Emst Jünger, *In Stahlgewittern: Aus dem Tagebuch eines Stosstruppführers*, Hanovra, 1920. Pentru o nouă ediție în limba engleză, a se vedea idem, Storm of Steel, London, 2003.

139. Richard Bessel, *Germany after the First World War*, Oxford, 1993, pp. 256-61.

140. TheodoreAbel, *Why Hitler Came to Power*, Cambridge, Mass., 1986 [1938], p. 21, citând *Frankfurter Zeitung*, 27 noiembrie 1918.

141. Quoted in Abel, Why Hitler, p. 24, mărturia 4.3.4 și 2.3.2.

142. Ibidem, p. 26, mărturia 4.1.2.

143. AT 199, în Merkl, *Political Violence*, p. 167.

144. Mărturia 2.8.5, în Abel, *Why Hitler*, pp. 27-8.

145. Christoph Jahr, *Gewöhnliche Soldaten: Desertion und Deserteure im deutschen und britischen Heer 1914-1918*, Göttingen, 1998); Benjamin Ziemann, *Fahnenflucht im deutschen Heer 1914-1918*, „Militärgeschichtliche Mitteilungen", 55 (1996), pp. 93-130.

146. Wolfgang Kruse, *Krieg und Klassenheer: Zur Revolutionierung der deutschen Armee im Ersten Weltkrieg*, „Geschichte und Gesellschaft", 22 (1996), pp. 530-61.

147. Merkl, *Political Violence*, pp. 152-72.

148. Robert W. Whalen, *Bitter Wounds: German Victims of the Great War, 1914-1939*, Ithaca, NY, 1984; Deborah Cohen, *The WarComeHome:DisabledVeterans in Britain and Germany, 1914-1918*, Berkeley, 2001; Bessel, *Germany*, pp. 274-9.

149. Volker R. Berghahn, *Der Stahlhelm: Bund der Frontsoldaten 1918-1935*, Düsseldorf, 1966, pp. 13-26, 105-6, 286; *Stahlhelm und Staat* (8 mai 1927), fragmente traduse în Anton Kaes și alții. (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook*, Berkeley, 1994, pp. 339-40.

150. Bessel, *Germany*, pp. 283-84; de asemenea, Ulrich Heinemann, *Die verdrängte Niederlage: Politische Öffentlichheit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik*, Göttingen,1983).

151. Frevert, *Die hasernierte Nation*; Geoff Eley, *Army, State and Civil Society*, în idem, *From Unification to Nazism*, pp. 85-109; și mai general Berghahn (ed.), *Militarismus*.

152. Evans, *Kneipengespräche*, pp. 31-2, 339.

153. Bessel, *Germany*, pp. 256-70.

154. Sebastian Haffner, *Defying Hitler: A Memoir*, London, 2002, pp. 10-15.

155. Michael Wildt, *Generation des Unbedingten: Das Führungshorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg, 2002, pp. 41-52.

156. Berghahn, *Der Stahlhelm*, în special pp. 65-6; Karl Rohe, *Das Reichsbanner Schwarz Rot Gold: Ein Beitrag zur Geschichte und Struktur der politischen Kampfverbände zur Zeit der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1966; Kurt G. P. Schuster, *Der Rote Fronthämpferbund 1924-1929: Beiträge zur Geschichte und Organisationsstruktur eines politischen Kampfbundes*, Düsseldorf, 1975.

157. James M. Diehl, *Paramilitary Politics in Weimar Germany*, Bloomington, Ind., 1977, oferă o introducere clară în lumea subterană a organizațiilor paramilitare. A se vedea și Martin Sabrow, *Der Rathenaumord: Rekonstruktion einer Verschwörung gegen die Republik von Weimar*, München, 1994, pentru o excelentă cercetare a lumii conspiratorilor armați.

158. Erhard Lucas, *Märzrevolution im Ruhrgebiet*, 3 vol., Frankfurt am Main, 1970-78, o lucrare clasică a istoriografiei politic angajate; George Eliasberg, *Der Ruhrkrieg von 1920*, Bonn, 1974, o monografie mai echilibrată, mai puțin detaliată și favorabilă social-democraților.

159. A se vedea lucrarea clasică în acest domeniu Klaus Theweleit, *Male Fantasies*, 2 vol., Cambridge, 1987 și 1989 [1978]; pentru unele rezerve, Evans, *Rereading*, pp. 115-18.

160. În problema Corpurilor France, Robert G. L. Waite, *Vanguard of Nazism. The Free Corps Movement in Postwar Germany 1918-1923*, Harvard, 1952, rămâne cea mai bună monografie în limba engleză. Vezi și Hagen Schulze, *Freikorps und Republik 1918-1920*, Boppard, 1969, și Emil J. Gumbel, Verschwörer: *Zur Geschichte und Soziologie der deutschen nationalistischen Geheimbünde 1918-1924*, Heidelberg, 1979 [1924].

161. Volker Ullrich, *Der ruhelose Rebell: Karl Plättner 1893-1945. Eine Biographie*, München, 2000; și Manfred Gebhardt, Max Hoelz: *Wege und Irrwege eines Revolutionärs*, Berlin, 1983.

Partea a II-a

EȘECUL DEMOCRAȚIEI

Slăbiciunile Republicii de la Weimar

I

Teama și ura dominau viața Germaniei la sfârșitul Primului Război Mondial. Confruntările armate, asasinatele, revoltele, masacrele și agitațiile civile au împiedicat apariția unei situații stabile, în care noua ordine democratică să poată prospera. Totuși, cineva trebuia să preia frâiele guvernării după abdicarea Kaiserului și colapsul Reichului creat de Bismarck. Social-democrații și-au asumat acest rol. Un grup de figuri de frunte din mișcarea muncitorească s-au impus în confuzia de la începutul lui noiembrie 1918 și au format un organism revoluționar, Consiliul Reprezentanților Poporului. Reunind pentru scurt timp cele două aripi ale mișcării social-democrate (Majoritarii, care susținuseră războiul, și Independenții, ostili acestuia), Consiliul era condus de Friedrich Ebert, un vechi membru al structurilor Partidului Social-Democrat. Născut în 1871, fiul unui croitor, a devenit șelar și a intrat în politică prin intermediul activităților sale sindicale. A lucrat în echipa editorială a ziarului social-democrat din Bremen, apoi, în 1893, a deschis o cârciumă în oraș care, asemenea multor altor instituții de acest fel, funcționa ca un centru al organizațiilor muncitorești locale. La 1900, era activ în politica municipală a Bremenului și, în calitate de lider al social-democraților locali, a făcut mult pentru a spori eficiența partidului. În 1905, a fost ales secretar al Comitetului Central al Partidului la Berlin, iar în 1912 a intrat în Reichstag.

Ebert a câștigat respectul partidului său nu ca un mare orator sau un lider carismatic, ci ca un negociator calm, răbdător și subtil, care părea mereu capabil să aducă laolaltă diferitele facțiuni ale mișcării muncitorești. Era un politician pragmatic, tipic celei de-a doua generații de lideri social-democrați, care accepta ideologia marxistă a partidului, dar își concentra eforturile asupra ameliorării neîntrerupte a vieții muncitorilor, cu ajutorul expertizei sale în domenii precum legile muncii și asigurările sociale. Eforturile sale intense sunt principalele responsabile pentru eficacitatea sporită a administrației și a mașinăriei electorale a partidului înainte de război și lui îi aparținea o mare parte a meritului pentru faimoasa victorie a partidului la alegerile pentru Reichstag din 1912. La moartea vechiului conducător al grupării, August Bebel, în 1913, Ebert a fost ales co-lider al partidului, împreună cu mai radicalul Hugo Haase. Asemenea multor altor activiști social-democrați, Ebert punea loialitatea față de partid mai presus de orice și nemulțumirea pe care i-a provocat-o refuzul lui Haase și a al altor oponenți ai războiului de a urma deciziile majorității a reprezentat un factor decisiv în a-l convinge să obțină excluderea lor. În frunte cu Haase, disidenții au format, în 1917, Partidul Social-Democrat Independent și au activat pe mai multe planuri pentru a aduce finalul războiului. Ebert credea în ordine și disciplină, compromis și reformă și a muncit din greu pentru a stabili o formulă de cooperare cu Partidul Centrului și liberalii de stânga în timpul războiului, cu scopul de a forța administrația Kaiserului să accepte parlamentarismul. Obiectivul său principal în perioada 1918-1919 l-a reprezentat tipica preocupare a unui administrator pragmatic: menținerea în funcțiune a serviciilor, împiedicarea prăbușirii economiei, restaurarea legii și a ordinii. S-a convins că împăratul trebuia să abdice numai când a înțeles că avea să izbucnească o revoluție socială în cazul în care acest lucru nu se întâmpla și a mărturisit într-o conversație cu ultimul cancelar al Kaiserului, prințul Max von Baden, „Nu vreau revoluție, mai mult, o urăsc de moarte“.[1]

În loc de revoluție, Ebert dorea democrație parlamentară. În colaborare cu Partidul Centrului și cu liberalii de stânga, acum redenumiți Democrați, Ebert și asociații săi din Consiliul

Reprezentanților Poporului au organizat, devreme în 1919, alegeri naționale pentru o Adunare Constituantă, în ciuda opoziției elementelor mai radicale, care încercau să transforme consiliile muncitorilor și soldaților în fundația unei administrații de tip sovietic. Majoritatea alegătorilor de rând, indiferent de opțiunile politice pe care le aveau în privat, vedeau în votarea celor trei partide democratice cea mai bună modalitate de a preveni apariția unei Germanii sovietice și de a combate amenințarea unei revoluții bolșevice. În consecință, majoritatea obținută de social-democrați, Democrații liberali de stânga și Partidul Centrului în alegerile pentru Adunarea Constituantă, nu a reprezentat o surpriză. Adunarea s-a reunit în primele luni ale lui 1919 la Weimar, un oraș din centrul Germaniei, cunoscut pentru asocierea sa cu viața și activitatea poetului, romancierului și dramaturgului german de secol al XVIII-lea și început de secol al XIX-lea, Johann Wolfgang von Goethe.[2] Constituția pe care a votat-o, pe 31 iulie 1919, era esențialmente o versiune modificată a constituției redactate de Bismarck pentru noul său Reich, în urmă cu aproape o jumătate de veac.[3] Locul Kaiserului era luat de un președinte al Reichului care trebuia ales, ca și președintele Statelor Unite, prin vot popular. Aceasta nu numai că îi oferea propria-i legitimitate în relația cu puterea legislativă, dar încuraja și utilizarea de către președinte a extinsei sale autorități în situații de criză, ce-i era conferită conform articolului 48 al constituției. În vremuri tulburi, putea conduce prin decrete și putea restaura legea și ordinea în oricare dintre statele din federație, în cazul în care considera că acestea erau amenințate.

Autoritatea de a guverna prin decrete era menită a se aplica numai în situații excepționale. Dar Ebert, primul președinte al Republicii, a utilizat-o cu foarte multă generozitate, folosind-o de nu mai puțin de 136 de ori. A înlocuit guverne legitim alese în Saxonia și Thuringia când acestea amenințau, în viziunea sa, să încurajeze dezordinile. Chiar mai periculos, în timpul războiului civil din Ruhr din 1920, a emis un decret antedatat, care aplica pedeapsa cu moartea pentru delicte împotriva ordinii publice, legitimând astfel retrospectiv multe din execuțiile sumare duse la îndeplinire de corpurile france și armata regulată împotriva unor membri ai Armatei Roșii.[4]

Este semnificativ că, în ambele cazuri, aceste puteri au fost utilizate pentru a suprima amenințări la adresa Republicii venite dinspre stânga, în vreme ce ele practic nu au fost utilizate împotriva a ceea ce mulți considerau a fi o amenințare mult mai mare, cea venind din dreapta spectrului politic. Nu existau nici un fel de precauții care să funcționeze eficient în eventualitatea folosirii abuzive a articolului 48, întrucât președintele putea amenința cu utilizarea articolului 25, care îi oferea autoritatea de a dizolva Reichstagul în eventualitatea respingerii unui decret prezidențial. În plus, decretele puteau fi folosite pentru a crea un fapt împlinit sau pentru a genera o situație pe care Reichstagul nu avea de ales decât să o accepte (spre exemplu, deși nu se intenționase acest lucru, puteau fi utilizate pentru a intimida și a reduce la tăcere opoziția față de guvernul aflat la putere). În unele cazuri, nu e nici o îndoială că alternativele la o guvernare prin decrete erau inexistente. Dar articolul 48 nu includea nici un fel de prevederi necesare reafirmării autorității ultime a legislativului într-o asemenea eventualitate; iar Ebert le-a utilizat nu numai pentru urgență, ci și în situații normale, dar în care trecerea legislației prin Reichstag ar fi fost prea dificilă. În final, utilizarea excesivă și uneori greșită a articolului i-a lărgit aplicabilitatea, până într-un punct în care acesta s-a transformat într-o amenințare la adresa instituțiilor democratice.[5]

Meritul lui Ebert în nașterea Republicii de la Weimar nu poate fi negat. Totuși, a făcut multe compromisuri pripite, care aveau să se întoarcă să bântuie Republica mai târziu. Preocuparea sa pentru o tranziție calmă de la război la pace l-a făcut să colaboreze îndeaproape cu armata, fără să ceară nici o schimbare în corpul ofițeresc profund monarhist și ultranaționalist, lucru pe care cu certitudine l-ar fi putut face în 1918-1919. Cu toate acestea, disponibilitatea lui Ebert de a face compromisuri cu vechea ordine nu l-a făcut cu nimic mai acceptabil celor care regretau trecerea acesteia în istorie. De-a lungul mandatului său de președinte, a fost supus unei campanii neîncetate de denigrare în presa de dreapta. Pentru cei care erau de părere că șeful statului ar trebui să fie înconjurat de o aură de demnitate distantă, olimpiană, neavând nimic de-a face cu banalitatea vieții de zi cu zi, o fotografie ce a beneficiat de multă publicitate

în presă și care îl prezenta pe președinte în costum de baie, cu trupul său îndesat și durduliu, în timpul unei vacanțe petrecute la mare alături de câțiva prieteni, l-a expus ridicolului și batjocurilor. Alți adversari din presa de investigație de dreapta au încercat să-i mânjească imaginea, asociindu-i numele cu o serie de scandaluri financiare. Ebert, greșind poate, a răspuns inițiind nu mai puțin de 173 de procese pentru calomnie împotriva celor responsabili, fără să aibă câștig de cauză nici măcar o singură dată.[6] Într-un proces penal ce a avut loc în 1924, în care învinuitul era acuzat că îl numise pe Ebert trădător de țară, curtea l-a amendat pe respectiv cu modica sumă de 10 mărci deoarece, așa cum concluzionase, Ebert se dovedise într-adevăr a fi un trădător de țară, întrucât menținuse contacte cu muncitorii din fabricile de muniții din Berlin, aflați în grevă în ultimul an de război (deși păstrase legăturile exact pentru a pune rapid capăt grevei, printr-un aranjament negociat).[7] Valul neîntrerupt de ostilitate revărsat asupra lui Ebert de extrema dreaptă a avut drept efect nu numai subminarea poziției sale, ci și epuizarea sa, deopotrivă fizică și mentală. Obsedat să-și apere numele în fața tuturor acestor încercări de defăimare, Ebert a neglijat o criză de apendicită care ar fi putut fi rezolvată cu ușurință de știința medicală a timpului și a murit, pe 25 februarie 1925, la vârsta de 54 de ani.[8]

Alegerile prezidențiale care au urmat au fost un dezastru pentru viitorul democratic al Republicii de la Weimar. Influența negativă a fragmentării scenei politice și a lipsei de legitimitate s-a făcut din nou simțită, deoarece înainte de primul tur, toți candidații păreau a avea șanse să câștige. În consecință, dreapta l-a desemnat pe feldmareșalul Paul von Hindenburg – el însuși nu foarte entuziast – un personaj în măsură să acționeze ca un magnet pentru susținătorii săi divizați. În turul doi ce a urmat, în cazul în care comuniștii sau aripa bavareză autonomă a Partidului centrului ar fi votat pentru cel mai bine plasat oponent al lui Hindenburg, omul politic catolic Wilhelm Marx, feldmareșalul ar fi putut fi înfrânt. Dar, grație în principal egoismului bavarezilor, a fost ales cu o majoritate clară. Simbol prin excelență al vechii ordini imperiale militariste, Hindenburg era o persoană masivă, impozantă. Aparența sa statuară, uniforma militară, medaliile obținute pentru serviciile

din timpul războiului și reputația legendară – în cea mai mare parte nemeritată – pentru câștigarea marii bătălii de la Tannenberg și pentru călăuzirea destinelor militare ale Germaniei după aceea îl transformaseră într-o figură venerată, în primul rând de grupările de dreapta. Alegerea lui Hindenburg a fost salutată de forțele din această zonă politică ca un simbol al restaurației. „Pe 12.05.," relata un universitar conservator, Victor Klemperer (un observator alarmat și deloc favorabil), „când Hindenburg a depus jurământul, peste tot erau steaguri negre-alb-roșii. Drapelul Reichului numai pe clădirile oficiale." Opt din zece steaguri imperiale, observa Klemperer cu această ocazie, erau de format mic, de tipul celor utilizate de copii.[9] Din punctul de vedere al multora, alegerea lui Hindenburg a însemnat un mare pas înapoi pentru democrația weimareză și către restaurația vechii ordini monarhice. Un zvon larg răspândit susținea că, înainte de a prelua funcția prezidențială, Hindenburg considerase necesar să ceară permisiunea fostului Kaiser Wilhelm, aflat acum în exil în Olanda. Era fals, dar faptul că era credibil spunea multe despre reputația lui Hindenburg.[10]

Odată instalat în funcție, și influențat de puternicul său simț al datoriei, Hindenburg, spre surpriza multora, a respectat litera constituției; dar, pe măsură ce mandatul său de șapte ani se scurgea, iar el trecea în al nouălea deceniu de viață, a început să manifeste tot mai puțină răbdare față de complexitățile evenimentelor politice și a devenit tot mai susceptibil de a fi influențat de cercul său apropiat de consilieri, care îi împărtășeau în unanimitate credința instinctivă că monarhia era singura putere suverană legitimă în Reichul german. Convins de legalitatea utilizării puterilor prezidențiale pentru situațiile de urgență chiar de exemplul predecesorului său, Hindenburg a ajuns la concluzia că o dictatură conservatoare exercitată în numele său era singura modalitate de ieșire din criza în care Republica intrase la începutul anilor '30. Orice influență ar fi avut alegerea lui Hindenburg în acceptarea pe termen scurt a existenței Republicii de către oponenții acesteia, pe termen lung a reprezentat un dezastru complet pentru democrația weimareză. În 1930 cel mai târziu, a devenit evident că puterea prezidențială se afla în mâinile cuiva care nu avea nici un fel de atașament față de instituțiile democrației și nici o intenție de a le apăra în fața inamicilor lor.[11]

II

În afară de funcția președintelui Reichului, constituția de la Weimar prevedea crearea unei adunări legislative naționale, numită ca și înainte, Reichstag, dar ales acum nu numai de către bărbații adulți, ci și de către femei, printr-o formă de reprezentare proporțională mult mai directă decât înainte de 1918. În fapt, fiecare alegător vota pentru partidul dorit și fiecărui partid îi era alocat un număr de locuri în Reichstag, direct proporțional cu numărul de voturi pe care le primise în alegeri. Astfel, un partid care primea 30% din voturi primea 30% din locuri, dar, mai îngrijorător, un partid care câștiga 1% din voturi, prime a 1% din mandate. S-a spus adeseori că un asemenea sistem favoriza micile partide și grupările periferice și fără îndoială acest lucru e adevărat. Totuși, partidele marginale nu au reușit să adune împreună nici odată mai mult de 15%, ceea ce în practică însemna că partidele mai mari arareori ar fi avut nevoie să țină seama de ele în formarea unui guvern. Reprezentarea proporțională a avut consecințe mai ales în egalizarea șanselor partidelor mai importante, în competiția pentru voturi. Dacă ar fi fost în funcțiune un sistem electoral de tipul „câștigătorul ia tot", partidele mai mari ar fi înregistrat scoruri mai bune și ar fi fost posibile coaliții guvernamentale mai stabile, formate dintr-un număr mai redus de parteneri, ceea ce ar fi convins pe mai mulți de virtuțile parlamentarismului.[12]

Dată fiind situația, schimbările de guvern erau foarte frecvente în timpul Republicii de la Weimar. Între 13 februarie 1919 și 30 ianuarie 1933, au existat nu mai puțin de douăzeci de cabinete diferite, fiecare durând în medie 239 de zile, adică mai puțin de opt luni. Guvernele de coaliție, s-a spus uneori, dădeau naștere unor guvernări instabile, întrucât personalitățile și opțiunile politice ale diferitelor partide intrau neîncetat în conflict. Guvernarea în coaliție însemna și un guvern slab, deoarece singurul compromis posibil se baza pe cel mai mic numitor comun sau pe linia de cea mai mică rezistență. Cu toate acestea, guvernele de coaliție din perioada Republicii de la Weimar nu au fost numai rezultatul reprezentării

proporționale, ci și al fracturilor profunde și deloc recente din sistemul politic german. Partidele care dominaseră scena politică imperială au supraviețuit toate și au activat sub Republică. Naționaliștii* se formaseră în urma fuziunii dintre conservatori și alte câteva grupări mai puțin însemnate. Liberalii nu au reușit să-și rezolve divergențele și au rămas divizați între stânga (Democrații) și dreapta (Partidul Popular). Partidul Centrului a rămas mai mult sau mai puțin neschimbat, deși aripa bavareză s-a rupt pentru a forma Partidul popular Bavarez. La stânga, social-democrații trebuiau să facă față unei noi amenințări, Partidul Comunist. Dar reprezentarea proporțională nu era în totalitate – și nici măcar în principal – responsabilă pentru toate acestea. Mediul politic din care aceste partide diferite s-au născut existase încă din primii ani ai Imperiului bismarckian.[13]

Aceste medii politice, cu propriile jurnale, cluburi și societăți, erau neobișnuit de rigide și omogene. Chiar și înainte de 1914, una din consecințele acestui fapt fusese politizarea unor întregi domenii ale existenței, care în alte țări erau mult mai greu de identificat cu anumite ideologii. Astfel, dacă de pildă un german obișnuit dorea să se alăture unui cor masculin, în unele zone se vedea nevoit să aleagă între un cor catolic și altul protestant, în altele între unul socialist și altul naționalist; același lucru era valabil pentru cluburile de gimnastică, de ciclism, fotbal sau orice altceva. Un membru al Partidului Social-Democrat antebelic își putea vedea întreaga viață împresurată de partid și de organizațiile acestuia: putea citi un ziar social-democrat, se putea duce la o cârciumă sau într-o tavernă social-democrată, aparținea unui sindicat cu aceeași orientare, putea împrumuta cărți de la o bibliotecă social-democrată, mergea la festivaluri și piese de teatru social-democrate, se putea căsători cu o femeie care aparținea organizației feminine social-democrate și putea fi îngropat cu ajutorul fondului de înmormântare social-democrat.[14] Același lucru putea fi spus și despre Partidul Centrului (care se putea baza pe o organizație de

---

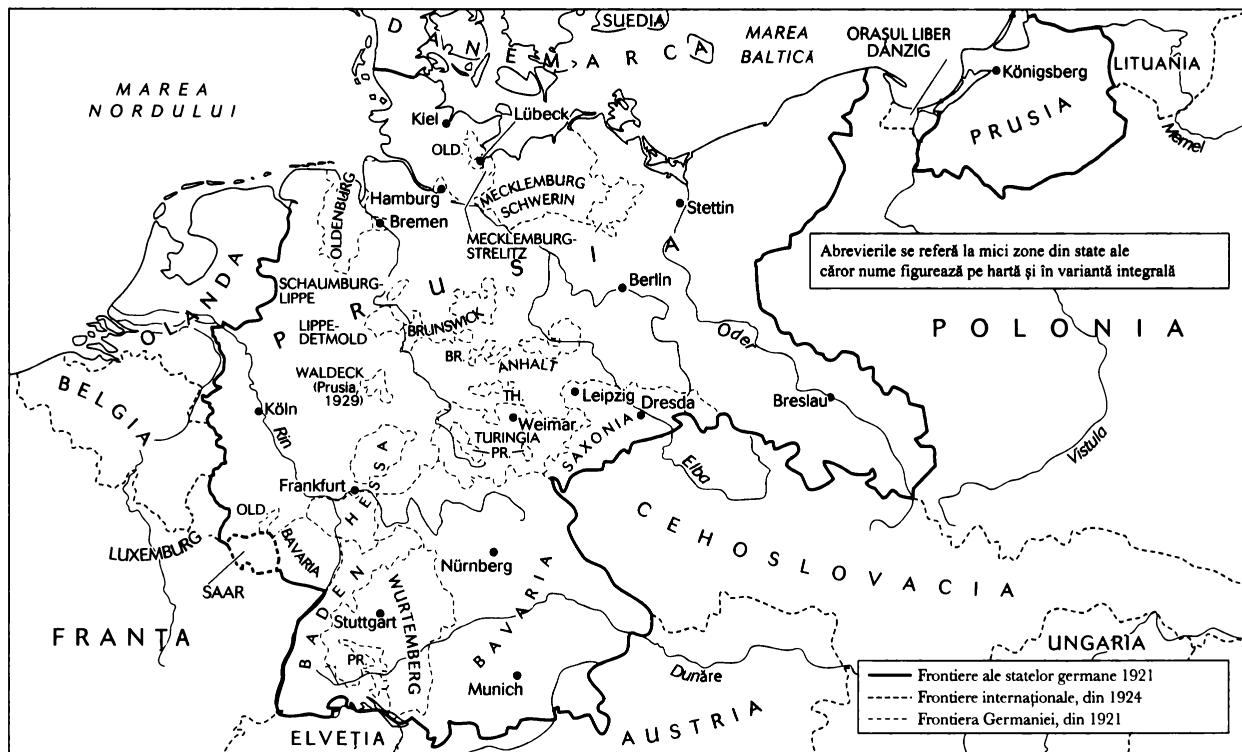
* Este vorba de Deutschnationale Volkspartei, Partidul Popular Național German. (n.tr.)

masă ce îi reunea pe partizanii săi, Asociația populară pentru o Germanie Catolică, pe Sindicatul Catolic, pe cluburile catolice de petrecere a timpului liber și pe alte societăți catolice de acest gen) și, într-o oarecare măsură, și despre alte partide.[15] Aceste medii politico-culturale net definite nu au dispărut odată cu instalarea Republicii de la Weimar.[16] Dar apariția formelor de petrecere a timpului liber comercializate la scară masivă, a „presei de bulevard", bazată pe senzațional și scandal, cinematograful, romanele ieftine, sălile de dans și activitățile distractive de toate tipurile au început să furnizeze, în anii '20, surse alternative de identificare tinerilor, care erau astfel mai puțin legați de partidele politice decât părinții lor.[17] Generația de activiști politici mai în vârstă era prea strâns legată de propriile ideologii politice pentru a considera ușoare cooperarea și compromisul cu alți politicieni sau partide. Spre deosebire de situația de după 1945, nu a avut loc o fuziune a principalelor partide politice în entități mai mari și mai eficiente.[18] Drept urmare, la fel ca în cazul altor aspecte ale vieții politice, instabilitatea anilor '20 și începutului anilor '30 datora mai mult continuităților structurale cu viața politică a epocilor bismarckiană sau wilhelmiană decât noilor prevederi ale constituției weimareze.[19]

Reprezentarea proporțională nu a încurajat anarhia politică, facilitând implicit ascensiunea extremei drepte, așa cum au afirmat unii. Un sistem electoral bazat pe principiul „câștigătorul ia tot", în care candidatul care câștigă cele mai multe voturi într-o circumscripție câștigă mandatul, ar fi putut oferi Partidului Nazist chiar mai multe locuri decât a obținut până la urmă în ultimele alegeri de sub republică. Totuși, întrucât tacticile electorale ale partidelor ar fi fost diferite în cazul funcționării unui asemenea sistem, efectele sale potențial benefice din fazele timpurii ale existenței Republicii ar fi redus pe ansamblu votul nazist mai târziu, așa că e imposibil de spus cu certitudine.[20] De o manieră asemănătoare, a fost de multe ori exagerat efectul destabilizator al prevederilor constituției referitoare la organizarea referendumurilor și a plebiscitelor; alte sisteme politice au funcționat foarte bine, în ciuda existenței unor asemenea dispoziții și, în

orice caz, numărul de plebiscite organizate a fost foarte mic. Campaniile pe care le presupunea organizarea acestora a contribuit fără îndoială la menținerea atmosferei politice supraîncălzite a Republicii aproape de punctul de fierbere. Dar plebiscitele naționale au avut un efect politic minor, în ciuda faptului că un referendum provincial a reușit să răstoarne un guvern democratic în Oldenburg, în 1932.[21]

În orice caz, instabilitatea guvernamentală specifică Republicii de la Weimar a fost în sine exagerată, deoarece frecventele schimbări de guvern mascau continuitățile pe termen lung ale anumitor ministeriate. Unele posturi ministeriale, mai ales Ministerul Justiției, erau folosite ca monedă de schimb în negocierile pentru formarea coalițiilor interpartinice și erau ocupate, în succesiune rapidă, de mulți miniștri, ceea ce, evident, oferea mai multă putere funcționarilor publici de rang înalt, care aveau continuitate, deși libertatea lor de acțiune era limitată de transferul multor funcțiuni ale sistemului judiciar către statele federale. Dar altele au devenit domeniul exclusiv al unui politician anume, în ciuda lipsei de statornicie pe care o presupune construirea unei coaliții, formularea și implementarea unor politici ferme și viguroase fiind mult facilitată. Gustav Stresemann, figura principală a Partidului Popular, spre exemplu, a fost ministru de Externe în nouă administrații succesive și a rămas în funcție neîntrerupt vreme de șase ani. Heinrich Brauns, deputat al Partidului Centrului, a fost ministru al Muncii în douăsprezece cabinete succesive, din martie 1920 până în ianuarie 1928. Otto Gesler, membru al Partidului Democrat, a fost ministru al Armatei în treisprezece guverne succesive, între martie 1920 și ianuarie 1928. Miniștri de acest fel au reușit să dezvolte și să implementeze politici pe termen lung, indiferent de schimbările frecvente la vârful guvernelor în care serveau. Alte ministere au fost conduse de aceiași oameni politici în două, trei sau patru guverne diferite.[22] Și nu din întâmplare, exact în aceste domenii Republica a reușit să dezvolte cele mai puternice și mai consistente politici ale sale, în primul rând în politica externă și în domeniul muncii și al asistenței sociale.



Republica de la Weimar

Capacitatea guvernelor Reichului de a acționa ferm și eficient a fost însă întotdeauna compromisă de o altă prevedere a constituției, respectiv decizia de a prelua structura federală pe care Bismarck o impusese Reichului în 1871, într-un efort de a îndulci pilula amară a unificării pentru prinți germani ca regele Bavariei sau marele duce de Baden. Prinții au fost răsturnați fără menajamente în timpul revoluției din 1918, dar statele lor au rămas. Acum erau înzestrate cu instituții democratice, parlamentare, dar păstrau un grad considerabil de autonomie în zone-cheie ale politicii interne. Faptul că unele state, Bavaria de pildă, aveau o istorie și o identitate ce cobora secole întregi înapoi în istorie, le încuraja să obstrucționeze politicile Reichului, dacă nu le agreau. Pe de altă parte, fiscalitatea directă intra acum în atribuțiile guvernului central și multe din statele mici erau dependente de asistența financiară a Berlinului, când aveau dificultăți bugetare. Tentativele secesioniste puteau părea amenințătoare, mai ales în tulburii ani de început ai Republicii, dar în realitate nu erau suficient de puternice pentru a fi luate în seamă.[23] Cele mai grave probleme puteau fi cauzate de tensiunile dintre Prusia și Reich, deoarece Prusia era mai mare decât restul statelor la un loc; dar pe parcursul deceniului al treilea și la începutul celui de-al patrulea, Prusia a fost condusă de guverne moderate, pro-republicane, care au reprezentat o contragreutate esențială pentru extremismul și instabilitatea ce au caracterizat alte state, ca Bavaria. Odată incluși în ecuație toți acești factori, sistemul federal, cu toate tensiunile sale nerezolvate între Reich și statele membre, nu pare să fi fost un factor major în subminarea legitimității și stabilității Republicii de la Weimar.[24]

III

În ansamblu, constituția germană de la Weimar nu era, în anii '20, mai rea decât constituțiile celor mai multor state. Din contră, era mai democratică decât multe altele. Dispozițiile sale problematice nu ar fi contat atât de mult, dacă circumstanțele ar fi fost diferite. Dar lipsa fatală de legitimitate a Republicii a multiplicat extraordinar defectele documentului. Trei partide politice se identificaseră cu

noul sistem politic – Partidul Social-Democrat, Partidul Democrat German și Partidul Centrului. După ce au câștigat o majoritate clară, de 76,2%, la alegerile din ianuarie 1919, cele trei partide au obținut împreună 48% din voturi în iunie 1920, 43% în mai 1924, 49,6% în decembrie 1924, 49,9% în 1928 și 43% în septembrie 1930. După 1920, s-au aflat deci neîntrerupt în minoritate în Reichstag, depășiți fiind de numărul deputaților loiali inamicilor de stânga sau de dreapta ai Republicii. Iar sprijinul partidelor acestei „coaliții de la Weimar“ era în cel mai bun caz mai degrabă retoric decât practic și în cel mai rău echivoc, nesincer sau lipsit de consecințe politice.[25]

Social-democrații erau considerați de mulți partidul care crease Republica și nu de puține ori, ei înșiși erau de aceeași părere. Cu toate acestea, nu se simțeau confortabil în postura de partid de guvernământ, au fost parte în numai opt din cele douăzeci de guverne ale Republicii de la Weimar și au ocupat postul de cancelar în numai patru din ele.[26] Au rămas blocați în tiparele marxiste antebelice, așteptând în continuare răsturnarea capitalismului și înlocuirea burgheziei cu proletariatul, în calitate de clasă conducătoare. Indiferent ce s-ar putea spune, nu se poate nega că Germania anilor '20 era o societate capitalistă, iar un rol conducător în guvern le părea multor social-democrați a fi incompatibil cu radicalismul verbal al propriei ideologii. Nefamiliarizați cu experiența guvernării, excluși din viața politică vreme de două generații înainte de război, au perceput experiența colaborării cu partidele „burgheze“ ca pe una dureroasă. Nu puteau renunța la ideologia marxistă fără a pierde o mare parte a sprijinului electoral în interiorul muncitorimii; pe de altă parte, o politică mai radicală, spre exemplu formarea unei Armatei Roșii, compusă din miliții muncitorești în locul utilizării Corpurilor France, ar fi făcut imposibilă participarea lor la guvernare, în coaliții alături de partide burgheze, și ar fi atras asupră-le furia armatei.

Principala bază de putere a social-democraților se afla în Prusia, statul care acoperea mai bine de jumătate din teritoriul republicii și conținea 57% din populație. Aici, într-o zonă preponderent protestantă, cu mari orașe ca Berlinul și zone industriale precum Ruhrul, au dominat guvernul. Politica lor a fost să transforme Prusia într-un bastion al democrației, și deși nu au încercat să implementeze reforme cu fermitate sau consecvență, înlăturarea lor de la putere din

cel mai mare stat german a devenit unul din obiectivele centrale ale inamicilor Republicii, la începutul anilor '30.[27] La nivelul Reichului, poziția lor era departe de a fi dominantă. Forța lor din perioada timpurie a Republicii datora enorm sprijinului claselor mijlocii, care înțeleseseră că un Partid Social-Democrat puternic oferea cea mai bună protecție împotriva bolșevismului, prin realizarea unei tranziții rapide la democrația parlamentară. Pe măsură ce amenințarea s-a estompat, reprezentarea lor în Reichstag a scăzut și ea, de la 163 de locuri în 1919, la 102 în 1920. În ciuda unei reveniri substanțiale ulterior – 153 de deputați în 1928, 143 în 1930 – social-democrații au pierdut permanent circa două milioane și jumătate de voturi și, după ce au primit 38% din voturi în 1919, au gravitat în jurul cifrei de 25% pentru restul anilor '20 și la începutul deceniului următor. Chiar și așa, au rămas o mișcare politică foarte puternică și bine organizată, care se bucura de loialitatea a milioane de muncitori din toată țara. Dacă vreun partid merita să fie denumit scutul democrației în Republica de la Weimar, atunci social-democrații erau aceia.

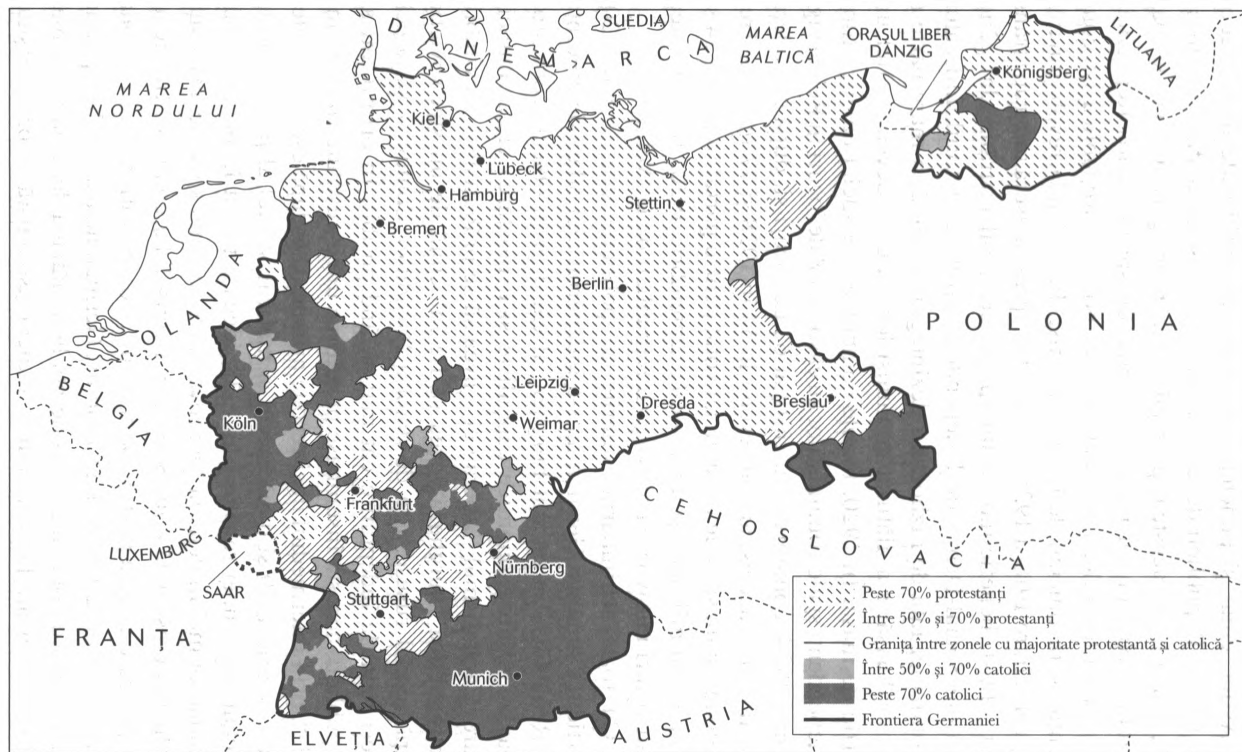
Al doilea pilon al „coaliției de la Weimar", Partidul democrat German, era un participant ceva mai entuziast la guvernare, făcând practic parte din mai toate cabinetele din anii '20. În fond, un democrat, Hugo Preuss, fusese principalul autor al mult criticatei constituții de la Weimar. Însă chiar dacă au câștigat 75 de locuri la alegerile din ianuarie 1919, au pierdut 36 dintre ele la următorul scrutin, în iunie 1920, și au scăzut la 28 de deputați, odată cu alegerile din mai 1924. Victime ale alunecării spre dreapta a clasei mijlocii, democrații nu și-au mai revenit nici odată.[28] Reacția la pierderile pe care le-au suferit după alegerile din 1928 a fost dezastruoasă. Figurile de frunte ale partidului, în frunte cu Erich Koch-Weser, împreună cu o grupare paramilitară desprinsă din mișcarea tinerească și cunoscută ca Ordinul Tânărului German și alți câțiva politicieni din partide ale clasei mijlocii, au transformat Partidul Democrat în Partidul Statului. Ideea era să creeze un puternic bloc de centru, care să stopeze orientarea electoratului burghez spre naziști. Dar fuziunea fusese pripită și a eliminat posibilitatea unirii cu alte grupări, mai puternice, din centrul spectrului politic. Unii, majoritatea lor democrați de stânga, s-au opus mișcării și au demisionat. La dreapta, acțiunea Tânărului Ordin German i-a

costat sprijinul multora din propriii membri. Prestația electorală a partidului nu s-a ameliorat și numai 14 deputați l-au reprezentat în Reichstag, după alegerile din septembrie 1930. În practică, fuziunea a însemnat o puternică reorientare spre dreapta. Ordinul Tânărului German împărtășea scepticismul unei mari părți a mișcării tinerești față de sistemul parlamentar, iar ideologia sa conținea o nuanță foarte vizibilă de antisemitism. Noul Partid al Statului a continuat să țină coaliția cu social-democrații în Prusia pe linia de plutire până la alegerile statale din aprilie 1932, dar obiectivul său, anunțat de istoricul Friedrich Meinecke, era acum să obțină o răsturnare în balanța puterii politice dinspre Reichstag și state spre un guvern central puternic și unitar. Și din acest punct de vedere, erodarea constantă a sprijinului de care beneficia a împins partidul spre dreapta; dar singurul efect a fost să distrugă elementele care îl deosebeau de alte organizații politice, mult mai eficiente, care aveau același tip de discurs. Partidul Statului a conceput o serie de proiecte constituționale foarte sofisticate, care semnalau nu numai lipsa sa de realism politic, ci și atașamentul tot mai fragil pentru democrația weimareză.[29]

Dintre cele trei partide ale „coaliției de la Weimar“, numai Partidul Centrului și-a menținut bazinul electoral la aproximativ 5 milioane de voturi, adică între 85 și 90 de locuri în Reichstag, dacă le socotim și pe cele ale Partidului Popular Bavarez. Partidul Centrului a fost, de asemenea, un membru extrem de important al tuturor guvernelor de coaliție, din iunie 1919 până la sfârșitul Republicii și, dat fiind interesul său pentru legislația socială, avea argumente la fel de puternice ca ale social-democraților pentru a susține că fusese forța principală din spatele creării sistemului de protecție socială al Republicii de la Weimar. Conservator în plan social, și-a dedicat mare parte a energiilor combătând pornografia, contracepția și alte rele ale lumii moderne, dar și promovând interesele Bisericii Catolice în sistemul educațional. Călcâiul lui Ahile era influența inevitabilă asupra partidului de papalitate. În calitate de conducător al Bisericii Catolice, Papa Pius al XI-lea a devenit tot mai preocupat de ascensiunea comuniștilor și socialiștilor atei în anii '20. Asemeni nunțiului apostolic din Germania, Eugenio Pacelli, care ulterior a devenit Papa Pius al XII-lea, Papa privea cu suspiciune liberalismul multor politicieni catolici și considera că

interesele Bisericii puteau fi apărate cel mai bine în fața amenințării stângii păgâne prin adoptarea unei formule politice autoritare. Această concluzie l-a determinat să încheie, în 1929, Concordatul cu regimul fascist al lui Mussolini din Italia și să ofere sprijinul Bisericii dictaturii „clerico-fasciste" a lui Engelbert Dolfuss, în războiul civil austriac din 1934, precum și naționaliștilor conduși de generalul Franco, în timpul războiului civil spaniol început în 1936.[30]

Acestea fiind semnalele emise de Vatican chiar și în anii '20, perspectivele catolicismului politic în Germania nu erau prea luminoase. S-au înrăutățit vizibil în decembrie 1928, când un colaborator apropiat al nunțiului apostolic Pacelli, prelatul Ludwig Kaas, un preot care fusese și deputat în Reichstag, a reuși să obțină alegerea sa în fruntea Partidului Centrului. Acesta era de fapt un candidat de compromis, rezultat al luptei între facțiunile de stânga și de dreapta pentru succesiunea fostului președinte al partidului, Wilhelm Marx. Sub influența lui Pacelli însă, Kaas a deviat tot mai mult spre dreapta, trăgând după sine mulți oameni politici catolici. Pe măsură ce dezordinea și instabilitatea puneau stăpânire pe Reich în 1930, Kaas, de-acum un vizitator frecvent al Vaticanului, a început să acționeze împreună cu Pacelli pentru semnarea unui Concordat pe liniile celui încheiat recent cu Mussolini. Asigurarea existenței viitoare a Bisericii era obiectivul suprem în asemenea circumstanțe. Ca mulți alți politicieni catolici de frunte, Kaas era de părere că acest lucru era posibil numai într-un stat autoritar, unde represiunea poliției putea elimina amenințarea venită dinspre stânga. Kaas declara în 1929: „Niciodată nevoia de a fi călăuziți la scară mare nu a răsunat atât de viu și de nerăbdător în sufletul întregului popor german ca în zilele când patria mamă și cultura ei se află într-un pericol care ne împovărează sufletele".[31] Kaas solicita, între altele, o mai mare independență a executivului de puterea legislativă în Germania. Un alt om politic de frunte aparținând Partidului Centrului, Eugen Bolz, ministru-președinte ale statului Württemberg, a spus lucrurilor pe nume când i-a mărturisit soției sale, în 1930: „De foarte multă vreme cred că parlamentul nu poate rezolva probleme interne grave. Dacă ar fi posibil un dictator cu un mandat de zece ani – așa ceva mi-aș dori".[32] Partidul Centrului încetase cu mult înainte de 30 ianuarie 1930 să fie pavăza de altădată a democrației weimariene.[33]



Harta confesiunilor religioase

Astfel, chiar și punctele principale de sprijin ale democrației din timpul Republicii de la Weimar se prăbușeau la sfârșitul anilor '20. Dincolo de acestea, peisajul democrației germane era și mai dezolant. Nici un alt partid nu oferea un sprijin serios Republicii și instituțiilor sale. La stânga scenei politice, Republica se confrunta cu fenomenul de masă comunist. În perioada revoluționară, cuprinsă între 1918 și 1921, comuniștii reprezentaseră un grup strâns unit, elitist, beneficiind de un sprijin electoral restrâns, dar când Partidul Social-Democrat Independent, lipsit de factorul unificator al opoziției față de război, s-a dezintegrat în 1922, o mare parte a membrilor săi s-a alăturat comuniștilor, care au devenit astfel un partid de masă. În 1920, forțele combinate ale social-democraților independenți și ale comuniștilor au câștigat 88 de locuri în Reichstag. În mai 1924, comuniștii au câștigat 62 de locuri și, după o scădere mai târziu în același an, au revenit la 54 în 1928 și 77 în 1930. Trei milioane și un sfert de cetățeni au votat pentru partid în mai 1924 și peste patru milioane și jumătate în septembrie 1930. Toate acestea erau voturi în favoarea distrugerii Republicii de la Weimar.

Cu toate schimbările suferite de politicile sale în anii '20, Partidul Comunist German nu s-a îndepărtat nici odată de credința că Republica era un stat burghez, al cărui prim obiectiv era protejarea ordinii economice capitaliste și exploatarea clasei muncitoare. Capitalismul – sperau ei – avea să se prăbușească inevitabil, iar republica „burgheză" avea să fie înlocuită de un stat sovietic după model rusesc. Era de datoria Partidului Comunist să aducă acest ideal la îndeplinire cât mai curând posibil. În primii ani ai Republicii, aceasta însemnase pregătirea unei „revoluții din octombrie", prin intermediul unei revolte armate. Dar după eșecul revoltei din ianuarie 1919 și după eșecul și mai catastrofal al planurilor de declanșare a unei revoluții în 1923, ideea a trecut în plan secund. Ghidat tot mai mult de la Moscova, unde regimul sovietic, aflat sub influența crescândă a lui Stalin, și-a consolidat controlul financiar și ideologic asupra partidelor comuniste de pretutindeni, în a doua parte a anilor '20, Partidul Comunist German nu a avut altă opțiune și a adoptat o politică mai moderată la jumătatea deceniului, numai pentru a reveni la o atitudine radical „stângistă", spre sfârșitul

decadei. Aceasta s-a tradus nu numai într-un refuz de a se alătura social-democraților în apărarea Republicii, dar și într-o colaborare activă cu inamicii acesteia, cu scopul de a o răsturna.[34] Mai mult, ostilitatea partidului față de Republică și instituțiile acesteia a determinat partidul să se opună reformelor care ar fi putut-o face mai populară în rândurile muncitorilor.[35]

Opoziția implacabilă a stângii față de Republică era mai mult decât egalată de ostilitatea înverșunată, manifestată de grupările de dreapta. Cea mai mare și mai gravă amenințare la adresa Republicii de la Weimar, venită din partea dreaptă a scenei politice, a fost reprezentată de naționaliști, care au câștigat 44 de locuri în Reichstag la alegerile din ianuarie 1919, 71 în iunie 1920, 95 în mai 1924 și 103 în decembrie 1924. Aceste succese i-au transformat în al doilea partid ca mărime după social-democrați. La ambele scrutine din 1920, au obținut în jur de 20% din voturi. Unul din cinci oameni care au mers la urne la aceste alegeri și-a oferit votul unui partid care a făcut clar de la bun început faptul că privea noul regim ca fiind complet lipsit de legitimitate și că dorea restaurația Reichului bismarckian și reîntoarcerea Kaiserului. Aceste sentimente se manifestau într-o multitudine de feluri, de la afișarea de către naționaliști a drapelului negru-alb-roșu în locul noilor culori republicane, negru-roșu-galben, până la trecerea cu vederea, tacită sau explicită, a asasinării unor politicieni republicani de vază de către grupuri conspirative înarmate, aliate ale Corpurilor France. Propaganda și politicile naționaliștilor au contribuit enorm la răspândirea ideilor dreptei radicale în masa electoratului pe parcursul anilor '20, pregătind astfel drumul naziștilor.

În deceniul al treilea al secolului XX, naționaliștii au făcut parte din două guverne de coaliție, dar experiența nu a fost dintre cele mai fericite. Din primul au demisionat după zece luni, iar când au intrat în al doilea, la jumătatea mandatului, au fost obligați să facă o serie de compromisuri, pe care mulți dintre membri le-au găsit nesatisfăcătoare. Pierderile masive suferite în alegerile din octombrie 1928, când reprezentarea naționaliștilor în Reichstag a scăzut de la 103 la 73 de locuri, a convins aripa dreaptă a partidului că venise momentul pentru o atitudine mult mai fermă. Tradiționalistul președinte al

partidului, contele Westarp, a fost înlăturat și înlocuit de baronul presei, industriașul și naționalistul radical Alfred Hugenberg, care fusese, încă din ultimul deceniu al secolului trecut, una din figurile de frunte ale mișcării pangermaniste. Programul Partidului Naționalist din 1931, redactat sub influența lui Hugenberg, era vizibil la dreapta documentelor care îl precedaseră. Cerea, printre altele, restaurarea dinastiei Hohenzollern, serviciul militar universal, o politică externă forte, care să vizeze revizuirea tratatului de la Versailles, returnarea coloniilor extra-europene pierdute și strângerea legăturilor cu germanii ce trăiau în alte țări europene, în special în Austria. Reichstagul avea să păstreze numai un rol consultativ și o „voce importantă" în materie de legislație, acestuia urmând să i se alăture „un organism reprezentativ structurat conform ierarhiilor profesionale din sferele economice și culturale", după modelul statului corporatist în construcție la acea vreme în Italia fascistă. Programul continua: „ne opunem spiritului non-german, subversiv, în toate formele sale, fie că provine din cercurile evreiești sau din alte cercuri. Ne opunem cu toată vigoarea preponderenței evreimii în guvern și în viața publică, o preponderență care a crescut continuu după revoluție".[36]

Sub Hugenberg, naționaliștii s-au îndepărtat, de asemenea, de principiul democrației interne de partid și s-au apropiat de „principiul liderului". Noul conducător al partidului a făcut eforturi intense pentru a putea construi politica partidului de unul singur și pentru a direcționa voturile reprezentanților naționaliști din Reichstag. Un număr de deputați s-au opus acestor tendințe și o duzină dintre ei s-au rupt de partid în decembrie 1929, iar alții le-au urmat exemplul în iunie 1930, alăturându-se, în semn de protest, altor grupuri periferice de dreapta. Hugenberg a aliat partidul cu extrema dreaptă, în încercarea de a convinge populația, în 1929, să voteze într-un referendum împotriva Planului Young, un proiect negociat la nivel internațional cu mediere americană, cu scopul de a reprograma plata reparațiilor. Eșecul acestei campanii foarte înverșunate nu a făcut decât să-l convingă și mai mult pe Hugenberg de necesitatea unei opoziții și mai radicale față de Republică și a înlocuirii acesteia cu un stat naționalist autoritar, care să urmeze fidel modelul

Imperiului bismarckian din zilele sale de glorie. Nimic din toate astea nu a funcționat. Snobismul și elitismul naționaliștilor i-a împiedicat să câștige o audiență de masă și i-a făcut vulnerabili pe propriii susținători în fața demagogiei cu adevărat populiste practicate de național-socialiști.[37]

Mai puțin extremist, dar aproape la fel de vehement în opoziția sa față de regimul republican era Partidul Popular, un partid mai redus ca dimensiuni, moștenitor al național-liberalilor pro-bismarckieni. A câștigat 65 de locuri la alegerile din 1920 și a rămas în jurul a 45-50 pentru restul decadei, atrăgând circa 2,7-3 milioane de voturi. Ostilitatea partidului față de Republică era parțial mascată de hotărârea liderului său cel mai proeminent, Gustav Stresemann, de a recunoaște pentru moment realitățile politice și de a accepta legitimitatea regimului, deși mai mult din necesitate decât din convingere. Deși nu s-a bucurat nici odată cu adevărat de încrederea partidului, puterea de convingere a lui Stresemann era considerabilă. Grație nu în ultimul rând desăvârșitelor sale abilități de negociator, Partidul popular a intrat în majoritatea guvernelor Reichului, spre deosebire de naționaliști, care s-au menținut în opoziție cea mai mare parte a anilor '20. Totuși, acest lucru însemna că, printre membrii majorității guvernelor formate după depășirea fazei inițiale a istoriei Republicii, se numărau cel puțin câțiva miniștri care se îndoiau, ca să nu spunem mai mult, de dreptul acesteia de a exista. În plus, Stresemann, care deja avea dificultăți în relația cu propriul partid, s-a îmbolnăvit și a murit în octombrie 1929. A dispărut astfel principala influență moderatoare de la nivelul conducerii partidului.[38] Din acest moment, și acesta a gravitat rapid spre dreapta radicală.

Drept urmare, chiar și la jumătatea anilor '20, sistemul politic părea extrem de fragil. În alte circumstanțe, ar fi putut supraviețui. Într-adevăr, în retrospectivă, perioada a fost descrisă de mulți ca „anii de aur ai Republicii". Dar ideea că în acel moment democrația era pe cale să se stabilizeze în Germania este o iluzie creată de avantajul perspectivei. În realitate, nu exista nici un semn că regimul s-ar fi consolidat; dimpotrivă, faptul că cele două mari partide burgheze, Partidul Centrului și Partidul Naționalist, au încăput peste puțin timp pe mâna unor inamici declarați ai democrației era semn rău pentru

viitor, chiar în lipsa șocurilor ce aveau să vină. Că loialitatea față de Republică, atâta cât era, a Partidului Popular depindea atât de mult de perseverența și conducerea inteligentă a lui Gustav Stresemann, era un alt semn de fragilitate. Partidele „coaliției de la Weimar“ nu au reușit să câștige majoritate nici măcar în circumstanțele relativ favorabile din 1928. Sentimentul generalizat, după 1923, că amenințarea unei revoluții bolșevice dispăruse, a însemnat că partidele burgheze nu mai erau la fel de dispuse că negocieze cu social-democrații cu scopul de a prezerva Republica de la Weimar ca un scut împotriva comunismului.[39] Și chiar mai amenințător, organizațiile paramilitare de genul Căștilor de Oțel începuseră să-și mute lupta de pe străzi și în dezbaterile electorale, din dorința de a câștiga mai multă influență pentru atitudinile lor anti-republicane. Între timp, violența politică, deși nu a mai atins nivelul unui război civil deschis, caracteristic fazei de debut a Republicii, a continuat să rămână, la cote alarmante, până la jumătatea deceniului.[40] Adevărul dureros era că, până și în 1928, Republica era foarte departe de obținerea stabilității și legitimității.

IV

Republica de la Weimar a fost slăbită și de eșecul său de a câștiga sprijinul total al armatei și al funcționarilor, ambele categorii găsind foarte dificilă adaptarea la tranziția de la Reichul autoritar la o republică democratică în 1918. Pentru conducerea armatei în special, înfrângerea din 1918 reprezenta o amenințare îngrijorătoare. Având în frunte unul din cei mai inteligenți și mai abili ofițeri, generalul Wilhelm Groener, Statul Major a căzut de acord cu social-democrații majoritari, conduși de Friedrich Ebert, că amenințarea consiliilor revoluționare ale muncitorilor și soldaților putea fi cel mai bine contracarată în cazul în care colaborau pentru crearea unui regim democratic parlamentar stabil. Din perspectiva lui Groener, era o acțiune oportunistă, nu născută din convingere. Ea asigura protejarea vechiului corp ofițeresc,

în condițiile reducerii armatei germane impuse de Tratatul de la Versailles. Efectivele armatei erau limitate la 100 000, îi era interzisă utilizarea unor tehnologii moderne precum tancurile, iar vechiul sistem, bazat pe serviciul militar universal, trebuia să facă loc unei mici forțe profesioniste. Groener s-a confruntat cu opoziția încrâncenată a conservatorilor din armată din cauza compromisurilor la care ajunsese cu social-democrații, la fel cum specialistul social-democrat în probleme militare, Gustav Noske*, a trebuit să facă față criticilor dure, venite din partea camarazilor de partid, pentru că permisese corpului ofițeresc să rămână intact, în loc să-l înlocuiască cu un personal și cu structuri mai democratice.[41] Dar în circumstanțele disperate din 1918-1919, poziția lor a câștigat în cele din urmă.

La scurt timp după aceea însă, consiliile muncitorilor și soldaților au ieșit de pe scena politică și nevoia unui compromis cu forțele democrației și-a pierdut din urgență în ochii multora din ofițerii de frunte. Acest lucru a devenit dramatic de clar în martie 1920, când unități ale Corpurilor France, protestând împotriva apropiatei lor dizolvări, au mărșăluit spre Berlin și au răsturnat guvernul ales, în încercarea de a restaura regimul autoritar pe liniile vechii monarhii. Conduși de fostul funcționar pangermanist și personalitate de frunte a vechiului Partid al Patriei, Wolfgang Kapp, complotiștii au primit într-o serie de regiuni și sprijinul forțelor armate. Când șeful comandamentului armatei, generalul Walter Reinhardt, a încercat să se asigure că forțele armate rămâneau loiale guvernului, a fost înlocuit cu generalul Hans von Seeckt, un om cu vederi mult mai de dreapta. Seeckt a interzis imediat tuturor unităților armatei să se opună complotiștilor și a trecut vederea acțiunile celor care i-au sprijinit. Ulterior, a ordonat armatei să coopereze la înăbușirea sângeroasă a revoltei armate a muncitorilor din Ruhr împotriva puciului. Seeckt fusese de la bun început ostil Republicii. Distant, autoritar și inabordabil, provenind din rândurile aristocrației, lucru pe care îl sublinia prin monoclul pe care îl purta pe ochiul stâng, Seeckt simboliza tradițiile clasei ofițerești prusace. Dar era,

---

* Primul ministru al Apărării al Republicii de la Weimar. (n.tr.)

deopotrivă, un realist care înțelegea că posibilitățile răsturnării prin forță erau limitate. Prin urmare, în așteptarea unor vremuri mai bune, obiectivul său era să mențină armata unită și în afara controlului parlamentar. În aceasta, s-a bucurat de sprijinul complet al colegilor săi ofițeri.[42]

Sub conducerea lui Seeckt, armata și-a păstrat, în „stindardul de război" vechile culori imperiale: negrul, albul și roșul. Seeckt făcea o distincție netă între statul german, care încorpora idealul abstract al Reichului, și Republica, pe care o considera o aberație. Generalul Wilhelm Groener, mentorul lui Seeckt, descria armata în 1928 ca fiind „singura putere" și un „element de putere în interiorul statului, pe care nimeni nu îl poate neglija".[43] Sub conducerea lui Seeckt, armata a fost departe de a reprezenta o organizație neutră, rămasă la distanță de conflictele dintre partide, orice ar fi pretins acesta.[44] La un moment dat, a avut chiar în vedere ocuparea funcției de cancelar, cu un program ce viza centralizarea Reichului și limitarea autonomiei Prusiei, desființarea sindicatelor și înlocuirea lor cu „camere profesionale" (asemănătoare celor create mai târziu de Mussolini în Italia) și, în general, „suprimarea tuturor tendințelor îndreptate împotriva existenței Reichului și împotriva autorității legitime a Reichului și a statului, prin utilizarea puterii Reichului".[45] În cele din urmă, a reușit să răstoarne guvernul, dar fără a deveni el însuși cancelar; sarcina a rămas unuia din succesorii săi, generalul Kurt von Schleicher, care aparținea grupului de consilieri apropiați ai lui Seeckt, în anii când acesta se aflase la comanda armatei.

Un stat în stat în cea mai mare parte a timpului, armata a făcut tot ce a putut pentru a ocoli restricțiile impuse prin Tratatul de la Versailles. Făcând cauză comună în culise cu o altă mare putere care își pierduse statutul și era plină de resentimente, Uniunea Sovietică, conducerea armatei a făcut aranjamente pentru stagii de antrenament clandestin în Rusia, destinate ofițerilor nerăbdători să învețe cum să utilizeze tancurile și avioanele și dornici să se implice în experimente cu gaze toxice.[46] Au fost încheiate acorduri secrete pentru instruirea trupelor auxiliare, în încercarea de a se sustrage limitei de 100 000 impusă efectivelor armatei, iar grupările paramilitare au fost păstrate neîncetat sub observație ca potențiale

rezerve.[47] Aceste subterfugii și altele asemenea lor, inclusiv antrenamentele cu tancuri false, evidențiau faptul că armata nu avea nici o intenție să se supună aranjamentelor de pace din 1919 și avea să se elibereze de ei imediat ce circumstanțele aveau să i-o permită. Departe de a fi inițiativa unor conservatori prusaci dogmatici, aceste eludări clandestine ale Tratatului erau puse la cale, în primul rând, de tehnicieni orientați spre modernitate, nerăbdători să elimine constrângerile vieții politice democratice și ale acordurilor internaționale.[48] Lipsa de loialitate a armatei, intrigile repetate ale comandanților ei împotriva guvernelor civile, toate reprezentau semne rău-prevestitoare pentru viabilitatea Republicii, în eventualitatea unei crize reale.[49]

Dacă prima democrație germană nu se putea la aștepta la mult sprijin din partea militarilor săi, nu putea spera să se bazeze prea mult nici pe funcționarii săi, pe care de asemenea îi moștenise de la vechiul Reich german. Serviciul administrativ era extraordinar de important, deoarece acoperea o mare varietate de aspecte din viața societății și includea nu numai oficialii ce lucrau în administrația centrală, ci și pe toți angajații statului, care obținuseră statutul și avantajele destinate inițial numai funcționarilor superiori. Printre aceștia se numărau oficialii care lucrau pentru statele federale, pentru antreprize de stat precum căile ferate sau serviciile poștale, pentru instituții de stat ca universitățile și școlile, astfel încât profesorii universitari sau de liceu intrau în aceeași categorie. Numărul de funcționari publici, în sensul larg al cuvântului, era enorm. Sub această pătură relativ privilegiată se aflau milioane de alți funcționari, care trăiau din salariile plătite de instituțiile de stat. Căile ferate germane erau de departe cel mai mare angajator din stat, la sfârșitul anilor '20, spre exemplu, având 700 000 de angajați; erau urmate de serviciile poștale, cu 380 000. Dacă sunt adăugați și membrii familiilor, persoanele dependente de acești angajați și pensionarii, în jur de trei milioane de persoane trăiau de pe urma căilor ferate.[50] În total, la sfârșitul deceniului, existau 1,6 milioane de angajați ai statului, din care jumătate lucrau direct pentru stat, iar cealaltă jumătate pentru serviciile publice precum căile ferate. Dat fiind numărul mare de persoane care lucrau pentru stat, e clar

că această categorie era extrem de eterogenă politic, sute de mii de angajați aparținând sindicatelor socialiste, partidelor politice liberale sau unor grupuri de presiune de orientări dintre cele mai diverse. Un milion de angajați ai statului aparțineau în 1919 Ligii Funcționarilor Germani de orientare liberală, deși 60 000 s-au desprins, în 1921, pentru a forma o grupare mai la dreapta și alți 350 000 au părăsit-o în anul următor, pentru a forma un sindicat. Funcționarii publici nu erau sub nici o formă uniform ostili Republicii la început, în ciuda formării și socializării lor în anii Reichului wilhelmian.[51]

Ca figură principală în administrația revoluționară de tranziție, Friedrich Ebert a lansat, pe 9 noiembrie 1918, un apel la toți funcționarii publici și angajații statului să-și continue munca pentru a se evita anarhia.[52] Majoritatea covârșitoare au rămas. Constituția de la Weimar i-a făcut inamovibili. Oricum ar fi stat lucrurile în teorie, în practică această decizie a făcut practic imposibilă concedierea funcționarilor publici, date fiind extraordinarele dificultăți pe care le ridica încercarea legală de a demonstra că își încălcaseră jurământul de credință.[53] Ca o instituție ce-și avea originile în statele autoritare și birocratice ale sfârșitului de secol al XVIII-lea și începutului de secol al XIX-lea, cu mult înaintea parlamentelor și partidelor politice, funcționarii publici superiori în particular se obișnuiseră de multă vreme să se considere o adevărată castă conducătoare, în primul rând în Prusia. Până în 1918, de exemplu, toți miniștrii fuseseră funcționari publici numiți de monarh, nu de Reichstag sau de adunările legislative ale statelor membre ale federației. În cazul unor ministere, a existat o succesiune atât de rapidă de miniștri sub Republică, încât funcționarii publici superiori au ajuns să dețină o putere considerabilă, așa cum era cazul lui Curt Joël, care a servit Ministerul Justiției neîntrerupt pe aproape întreaga durată a existenței Republicii, în timp ce la conducerea ministerului s-au perindat nu mai puțin de șaptesprezece miniștri. În cele din urmă, în 1930, a deveni el însuși ministru. Pentru oameni de acest gen, continuitatea administrativă era suprema datorie, depășind orice alte considerații de ordin politic. Orice ar fi putut crede în particular despre puciștii lui Kapp în martie 1920, funcționarii publici superi-

ori de la Berlin, inclusiv cei din domeniul financiar, și-au continuat activitatea, sfidând ordinele puciștilor de a demisiona.[54]

Neutralitatea funcționarilor civili în acest caz datora foarte mult atașamentului strict față de datoria impusă de jurământul de credință. Ulterior, în 1922, guvernul a introdus o nouă lege, menită să lege funcționarii și mai strâns de Republică și a impus sancțiuni disciplinare celor care se asociau cu inamicii săi. Dar măsura era relativ inofensivă. Numai în Prusia a existat un efort concertat, în primul rând al social-democraților Carl Severing și Albert Grzesinski, care au fost succesiv miniștri ai Internelor, de înlocuire a vechilor administratori imperiali cu social-democrați și cu alte persoane loiale Republicii.[55] Totuși, chiar și eforturile prusace de creare a unui serviciu administrativ loial principiilor democrației, dar și impregnat cu un simț al datoriei în servirea guvernului în funcțiune s-au dovedit insuficiente în final. Deoarece Severing și Grzesinski erau de părere că partidele ar trebui să fie reprezentate, în eșaloanele superioare ale administrației, aproximativ proporțional cu locul pe care îl ocupau în guvernele de coaliție prusace, un număr considerabil de posturi importante erau ocupate de persoane aparținând Partidului Centrului, Partidului popular și, într-o măsură mai mică, Partidului Statului, partide a căror loialitate față de Republică a devenit din ce în ce mai îndoielnică, începând cu sfârșitul anilor '20. În restul Germaniei, inclusiv la nivelul administrației Reichului, asemenea reforme abia dacă au fost încercate și cu atât mai puțin implementate, iar funcționarii erau mult mai conservatori, iar uneori vizibil ostili Republicii.[56]

Problema însă nu era că funcționarii publici superiori contribuiau activ la subminarea regimului republican; mai degrabă Republica era cea care făcea foarte puțin pentru a se asigura că funcționarii de la orice nivel erau atașați ordinii politice democratice și că aveau să reziste unei tentative de a o răsturna. Acei funcționari care erau activ ostili regimului – probabil o minoritate, dacă privim situația în ansamblu – au putut supraviețui fără să fie prea mult afectați. Astfel, un funcționar superior prusac, născut în 1885 și membru al Partidului Naționalist după 1918, a format o serie de grupuscule pentru funcționari și alte categorii ce aveau drept obiective explicite

combaterea „Reichstagului, cartierul general roșu", blocarea politicilor „social-democraților trădători și atei", combaterea „puterii imperialiste mondiale" a Bisericii Catolice și, în cele din urmă, lupta împotriva „tuturor evreilor". Antisemitismul său, relativ latent înainte de 1918, a devenit explicit după revoluție. Ulterior avea să-și amintească: „de câte ori un evreu se comporta cu insolență pe peron sau în tren și nu accepta dojenile mele fără alte impertinențe, îl amenințam că îl arunc din tren... dacă nu tăcea imediat". La un moment dat, i-a amenințat pe niște muncitori „marxiști" cu arma. Cazul său era, evident, exemplul extrem al unui funcționar public ostil Republicii. Cu toate acestea, nu a fost demis, numai avertizat de două ori și împiedicat să promoveze, în ciuda faptului că fusese acuzat pentru deranjarea ordinii publice. „Întotdeauna am considerat, scria el, o mare slăbiciune a inamicilor mei din administrație faptul că m-au lăsat să scap atât de ușor de fiecare dată." Lucrul cel mai rău care i s-a întâmplat sub Republică a fost blocarea perspectivelor sale de carieră.[57]

Nu există nici o îndoială că majoritatea funcționarilor publici, chiar și în bastionul republican, Prusia, nu resimțeau foarte multă loialitate reală față de constituția căreia îi juraseră credință. Dacă Republica ar fi fost amenințată cu distrugerea, foarte puțini dintre ei i-ar fi sărit în ajutor. Devotamentul față de datorie îi determina să-și continue activitatea în momentul apariției unor provocări la adresa statului, așa cum se întâmplase în timpul puciului Kapp din 1920, dar avea să-i facă să muncească și când regimul avea să fie răsturnat. Iată o altă instituție extrem de importantă, a cărei loialitate se îndrepta spre un concept abstract al Reichului, mai degrabă decât spre principiile concrete ale democrației. În acesta, ca și în alte domenii, legitimitatea politică a Republicii de la Weimar a fost șubredă de la bun început.[58] A fost asaltată de probleme insurmontabile, generate de violența politică, de asasinate și de conflictele ireconciliabile pe marginea dreptului său de a exista. Nu a fost iubită sau apărată de slujitorii ei din armată și birocrație. A fost acuzată de mulți pentru umilința națională reprezentată de Tratatul de la Versailles. Și s-a confruntat cu probleme economice enorme, începând cu masiva inflație monetară, care a făcut atât de multor oameni viața dificilă exact în anii în care ea încerca să se stabilizeze.

Marea inflație

I

Chiar și cei mai intransigenți revoluționari ar fi putut învăța până la urmă să tolereze Republica, dacă aceasta ar fi oferit un nivel rezonabil de stabilitate economică și un venit constant și decent cetățenilor săi. Dar, încă de la înființare, a fost afectată de insuccese economice de o gravitate fără precedent în istoria germană. Imediat după izbucnirea Primului Război Mondial, guvernul Reichului a început să împrumute bani pentru a-l finanța. După 1916, cheltuielile au depășit tot mai mult veniturile pe care guvernul reușea să le strângă din împrumuturi sau din orice alte surse. Evident, se aștepta să-și recupereze pierderile, prin anexarea unor regiuni industriale prospere la est și la vest, obligând națiunile înfrânte să plătească reparații financiare masive și impunând Europei cucerite o nouă ordine economică, favorabilă Germaniei.[59] Dar toate aceste speranțe au fost spulberate. În final, Germania a fost națiunea învinsă și tot Germania a fost cea care a trebuit să plătească nota. Asta a agravat și mai mult situația. Guvernul tipărise deja monedă fără a avea resursele economice cu care să acopere creșterea masei monetare. Înainte de război, dolarul valora puțin peste 4 mărci la bursa din Berlin. În decembrie 1918, era nevoie de două ori mai multe mărci pentru a cumpăra un dolar. Rata de schimb a continuat să scadă până la peste 12 mărci pentru un dolar, în aprilie 1919, și la 47, la sfârșitul anului.[60]

Guverne succesive ale Republicii de la Weimar au fost prinse într-o capcană politică pentru care purtau cel puțin în parte responsabilitatea. Necesitatea de a exporta venituri ale guvernului spre alte țări sub forma plăților în contul reparațiilor, a însemnat o presiune suplimentară asupra resurselor, într-un moment în care datoriile de război încă nu erau plătite, iar resursele economice și piața internă a Germaniei se micșoraseră. Zonele industriale dens populate din Lorena și Silezia fuseseră luate Germaniei, conform termenilor Tratatului. În 1919, producția industrială reprezenta numai 42% din nivelul lui 1913, iar țara producea mai puțin de jumătate din cantitatea de grâu recoltată înainte de război. Erau necesare investiții masive pentru a finanța reconversia la economia de pace și pentru a furniza asistență foștilor combatanți, aflați acum în căutare de slujbe sau incapabili să lucreze din cauza rănilor suferite. Cu toate acestea, în momentul în care guvernul ar fi încercat să acopere golul din buget prin creșterea semnificativă a taxelor, ar fi fost imediat acuzat de inamicii săi naționaliști de dreapta că impunea taxe pentru a plăti reparații Aliaților. Celor mai multe dintre guverne li s-a părut mult mai inteligent politic să spună puterilor străine că problemele financiare ale Germaniei aveau să fie rezolvate numai prin anularea reparațiilor sau măcar prin reprogramarea lor, pentru a se obține un grafic de plată mai rezonabil. Energia și agresivitatea cu care diferite guverne au urmat această politică periculoasă a variat, și în perioada 1920-1921, prăbușirea mărcii a fost oprită de mai multe ori. Chiar și așa, în noiembrie 1921, germanii care doreau să cumpere un dolar american trebuiau să plătească 263 de mărci, iar în iulie 1922 prețul se dublase din nou, până la 493 de mărci.[61]

O inflație de o asemenea amploare avea consecințe diferite pentru diverșii actori economici. Capacitatea de a împrumuta bani pentru a achiziționa bunuri, echipamente, fabrici și alte lucruri similare și de a-i returna la o fracțiune din valoarea lor inițială a contribuit la stimularea refacerii industriei după război. În perioada de până la jumătatea lui 1922, rata de creștere economică în Germania a fost ridicată, iar șomajul scăzut. Într-un context economic diferit, caracterizat prin șomaj masiv, o grevă generală, precum cea care a adus eșecul puciului Kapp, în martie 1920, ar fi fost mult mai greu de organizat. Nivelul fiscalității era și el suficient de scăzut pentru

a stimula cererea. Economia germană a reuşit o tranziţie mult mai eficientă la condiţiile de pace decât unele economii europene, unde inflaţia nu a atins aceleaşi niveluri.[62]

Dar fundaţiile întregului proces de reconstrucţie erau extrem de fragile, deoarece, în ciuda celor câteva perioade de calmare a fenomenului inflaţionist, acesta s-a dovedit până la urmă de neoprit. Era nevoie de peste 1 000 de mărci pentru a cumpăra un dolar american în august 1922, de 3 000 în octombrie şi de 7 000 în decembrie. Procesul de depreciere a monedei căpătase un ritm propriu. Consecinţele politice au fost catastrofale. Guvernul german nu mai putea face plăţile programate în contul reparaţiilor, întrucât acestea trebuiau efectuate în aur al cărui preţ pe pieţele internaţionale nu şi-l mai putea permite. Mai mult, la sfârşitul lui 1922, rămăsese serios în urmă la livrările de cărbuni către Franţa, livrări care făceau parte din programul de reparaţii. În consecinţă, trupe franceze şi belgiene au ocupat, în ianuarie, principala regiune industrială a Germaniei, Ruhr-ul, cu scopul de a prelua cantităţile restante şi de a-i obliga pe germani să respecte obligaţiile asumate prin Tratat. Guvernul de la Berlin a reacţionat imediat, proclamând o politică de rezistenţă pasivă şi de necooperare cu francezii, astfel încât ocupanţii să nu poată beneficia de producţia industrială a bazinului Ruhr. Lupta a fost abandonată abia la sfârşitul lui septembrie, iar rezistenţa pasivă a înrăutăţit şi mai mult starea economiei. Oricine dorea să cumpere un dolar în ianuarie 1923 trebuia să plătească 17 000 de mărci; în aprilie 24 000; în iulie 353 000. Începea să se manifeste o hiperinflaţie de proporţii uimitoare, iar rata de schimb marcă-dolar pentru restul anului poate fi exprimată cel mai bine în cifre care au devenit curând mai lungi decât orice putea fi găsit inclusiv într-o carte de telefon: 4 621 000, în august; 98 860 000, în septembrie; 25 260 000 000, în octombrie; 2 193 600 000 000 în noiembrie; 4 200 000 000 000 în decembrie.[63] Ziarele au început, în scurt timp să-şi informeze cititorii despre nomenclatorul numerelor mari, care varia, în mod confuz, de la o ţară la alta. Francezii, nota un editorialist, numesc trilion un milion de milioane, „pentru noi, de cealaltă parte, un trilion înseamnă un milion de miliarde (1 000 000 000 000 000 000) şi trebuie să sperăm din toată inima că nu ajungem la asemenea valori

numerice sau la altele mai mari cu banii noștri de zi cu zi, măcar pentru suprapopularea azilurilor de nebuni, pe care ar provoca-o".[64]

La apogeul său, hiperinflația părea îngrozitoare. Banii își pierduseră aproape în totalitate semnificația. Tiparnițele nu erau capabile să țină pasul cu nevoia de a produce bancnote cu valori tot mai astronomice și municipalitățile au început să-și tipărească propriii bani pentru situații de urgență, utilizând numai una din fețele hârtiei. Angajații își luau salariile cu coșurile de cumpărături sau cu roaba, atât de numeroase erau bancnotele care formau grămezile de bani pe care le primeau ca plată. Imediat se grăbeau spre magazine ca să cumpere provizii, înainte ca deprecierea continuă a monedei să facă din nou prețurile inaccesibile. Raimund Pretzel, pe atunci elev, avea să-și amintească mai târziu cum tatăl său, înalt funcționar public, își lua salariul, fugea ca să-și cumpere un abonament la tren, astfel încât să poată ajunge la serviciu în luna ce urma, trimitea cecuri pentru plățile regulate, ducea întreaga familie la tuns, apoi dădea ceea ce mai rămăsese soției sale, care mergea împreună cu copiii la piața *en gros* locală și cumpăra grămezi de alimente neperisabile, cu care trebuiau să trăiască până când venea următorul munte de bani. Scrisorile trebuiau trimise cu bancnote din tipurile cele mai recente lipite pe plic, deoarece timbre de valoarea potrivită nu puteau fi tipărite suficient de rapid pentru a ține pasul cu creșterea prețurilor. Corespondentul în Germania al ziarului britanic *Daily Mail* relata, pe 29 iulie 1923: „În magazine, prețurile sunt scrise la mașină și afișate o dată pe oră. Spre exemplu, un gramofon costa, la ora 10 dimineața, 5 000 000 de mărci, dar la 3 p.m. urcase la 12 000 000 de mărci. Un exemplar din *Daily Mail*, cumpărat ieri pe stradă, costa 35 000 de mărci, dar azi prețul e de 60 000".[65]

Impactul asupra prețurilor alimentelor a fost cel mai dramatic și mai serios. O femeie care intra într-o cafenea putea comanda o ceașcă de cafea cu 5 000 de mărci și i se cereau 8 000 când se ridica să plătească. Un kilogram de pâine de secară, element de bază al alimentației de zi cu zi a germanilor, costa 163 de mărci pe 3 ianuarie 1923, de zece ori mai mult în iulie, 9 milioane pe 1 octombrie, 78 de milioane de mărci pe 5 noiembrie și 223 de miliarde o jumătate de lună mai târziu, pe 19 noiembrie.[66] La punctul culminant al hiperinflației, peste 90% din cheltuielile unei familii mergeau pe

alimente.[67] Familiile cu venituri fixe au început să-și vândă bunurile ca să aibă ce pune pe masă. Anticipând rapidele creșteri de prețuri, magazinele au început să stocheze alimente.[68] Neputându-și permite satisfacerea nevoilor de bază, mulțimile au început să se revolte și să jefuiască magazinele alimentare. Au izbucnit lupte cu arme de foc între bandele de mineri, care făceau incursiuni în zonele rurale pentru a lua tot ce găseau pe câmpuri, și fermierii care încercau să-și apere recoltele și în același timp nu doreau să le vândă produse contra bancnotelor lipsite de orice valoare. Prăbușirea mărcii a făcut dificil, dacă nu imposibil, importul de hrană din străinătate. Amenințarea foametei, mai ales în zonele ocupate de francezi, unde rezistența pasivă afecta grav sistemul de transport, era cât se poate de reală.[69] Malnutriția a provocat o creștere imediată a numărului deceselor cauzate de tuberculoză.[70]

Experiența universitarului Victor Klemperer, al cărui jurnal oferă o viziune personală asupra ansamblului mai larg al istoriei germane din această perioadă, nu era nicidecum neobișnuită. Trăind de la o zi la alta din contracte de predare temporare, Klemperer, veteran de război, era mulțumit, deoarece primise în februarie 1920 o mică alocație în plus, dar, după cum se plângea, „ceea ce fusese inițial un mic venit, se transformase acum într-un bacșiș".[71] În lunile următoare, pe măsură ce inflația accelera, jurnalul lui Klemperer s-a umplut tot mai mult de calcule financiare. Deja în martie 1920 întâlnea „oameni plecați la cules, omuleți cu ranițe, în trenurile cu rute în afara Münchenului".[72] Pe măsură ce timpul se scurgea, Klemperer plătea facturi fantasmagorice „cu o resemnare jalnică".[73] În 1920, a obținut în cele din urmă un post permanent la Universitatea Tehnică din Dresda. Dar acesta nu i-a adus securitatea financiară. În fiecare lună primea un salariu din ce în ce mai astronomic și plăți retroactive pentru a acoperi deprecierea monedei de la plata ultimului salariu. Deși câștiga aproape un milion de mărci la sfârșitul lui mai 1923, nu putea să-și plătească impozitele și factura la gaze. Toți cei pe care îi cunoștea încercau să învețe cum să facă speculații valutare la bursă. Chiar și Klemperer a făcut o încercare, dar primul său câștig, de 230 000 de mărci, pălea în comparație cu cele ale colegului său, profesorul Förster, „unul din cei mai vehemenți antisemiți,

agitatori teutonici și patrioți din universitate", despre care se spunea că obținea o jumătate de milion de mărci pe zi jucând la bursă.[74]

Fiind un client obișnuit al cafenelelor, Klemperer a plătit 12 000 de mărci pentru o cafea și o prăjitură pe 24 iulie; pe 3 august nota că o cafea și trei prăjituri l-au costat 104 000.[75] Luni 28 august, Klemperer relata că, în urmă cu câteva săptămâni, obținuse zece bilete la cinema, una din marile plăceri ale vieții sale, pentru 100 000 de mărci. „Imediat după aceea, prețurile au crescut fără măsură și acum foarte puțin timp locurile noastre de 10 000 de mărci au ajuns să coste deja 200 000. Ieri după-amiază – continua – am vrut să cumpăr încă o serie. Rândurile din mijloc costau deja 300 000" și acestea erau aproape cele mai ieftine locuri din sală; o nouă creștere de prețuri fusese anunțată pentru joia următoare, adică trei zile mai târziu.[76] Pe 9 octombrie, povestea: „Vizita noastră de ieri la cinematograf a costat 104 milioane, inclusiv banii de transport".[77] Situația îl adusese, ca pe mulți alții, în pragul disperării:

> Germania se prăbușește de o manieră sinistră, pas cu pas [...] Dolarul valorează peste 800 de milioane, în fiecare zi costă cu 300 de milioane mai mult decât în ziua anterioară. Și toate astea nu le citești numai în ziar, au un impact imediat asupra vieții tale. Cât timp vom mai avea ce mânca? Când va trebui să mai strângem cureaua?[78]

Klemperer își petrecea o parte tot mai mare din timp alergând după bani. Pe 2 noiembrie nota:

> Ieri am așteptat banii la casieria universității toată dimineața, până aproape de ora 2, și până la urmă n-am primit nici un sfanț, nici măcar ceea ce rămăsese din salariul pe octombrie și pentru că dolarul a crescut ieri de la 65 la 130 de miliarde, azi va trebui să plătesc factura la gaze și alte lucruri la preț dublu. Pentru gaz, asta poate să însemne o diferență de 150 de miliarde.[79]

La Dresda, izbucneau revolte ale foamei, relata el, unele având o tentă antisemită, iar Klemperer a început să se teamă că propria-i casă avea să fie spartă, în căutarea disperată de provizii. Munca

devenise imposibilă. „Problemele bănești ocupă foarte mult timp și îți distrug nervii.“[80]

Germania înceta să funcționeze. Companiile și municipalitățile nu-și mai permiteau să-și plătească muncitorii sau să cumpere materii prime pentru serviciile publice. Până pe 7 septembrie, șaizeci din cele nouăzeci de rute de tramvai din Berlin încetaseră să funcționeze.[81] Era clar că lucrurile nu mai puteau continua așa. Țara a fost trasă înapoi de pe marginea prăpastiei printr-o combinație de mișcări politice abile și reforme economice inteligente. Începându-și lungul mandat de ministru de Externe în august 1923, și îndeplinind în primele luni și funcția de cancelar, Gustav Stresemann a inițiat o politică de „îndeplinire“, negociind în septembrie retragerea francezilor din Ruhr în schimbul asigurării că, indiferent de circumstanțe, Germania avea să plătească reparațiile. În consecință, comunitatea internațională a acceptat să revadă întreg sistemul reparațiilor, iar planul conceput de un comitet sub președinția expertului financiar american Charles Dawes a fost negociat și acceptat în anul următor.

Planul Dawes nu avansa sub nici o formă perspectiva unui final al plății reparațiilor, dar cel puțin punea la punct o serie de aranjamente care să se asigure că plata reparațiilor era o posibilitate realistă, iar în următorii cinci ani au fost într-adevăr plătite fără prea mari dificultăți.[82] Politica lui Stresemann nu i-a adus laude din partea dreptei, care se opunea oricăror concesii de principiu făcute în chestiunea reparațiilor. Dar gravitatea hiperinflației în acel moment îi convinsese pe cei mai mulți oameni că aceasta era cea mai realistă politică, o atitudine pe care, probabil, nu ar fi adoptat-o în urmă cu un an.[83] În domeniul financiar, guvernul Stresemann l-a numit, pe 22 decembrie 1923, în fruntea băncii centrale de stat, Reichsbank, pe Hjalmar Schacht, un finanțist foarte inteligent, cu legături extensive în lumea politică. O nouă monedă fusese deja emisă pe 15 noiembrie, Rentenmark, a cărei valoare era legată de prețul aurului.[84] Schacht a pus la punct o serie de măsuri pentru a apăra Rentenmark în fața speculațiilor și, pe măsură ce noua monedă, numită acum Reichsmark, a devenit mai ușor disponibilă, a înlocuit-o pe cea veche și a câștigat acceptarea generală.[85] Hiperinflația luase sfârșit.

Și alte țări au fost afectate de puseuri inflaționiste postbelice, dar nici una la fel de grav ca Germania. La apogeul hiperinflației, care a variat de la un stat la altul, prețurile erau de 14 000 de ori mai mari ca în perioada antebelică în Austria, de 23 000 de ori în Ungaria, de 2 500 000 de ori în Polonia și de 4 000 de milioane de ori în Rusia, deși inflația, în acest ultim caz, nu este comparabilă cu situația din celelalte țări, deoarece bolșevicii izolaseră, în mare parte, economia sovietică de piața mondială. Asemenea rate de creștere a prețurilor erau suficient de neplăcute, dar în Germania prețurile au crescut de un 1000 de miliarde de ori față de nivelul antebelic, o scădere ce a intrat în analele istoriei economice ca cea mai severă hiperinflație din istorie. Era ușor de remarcat că toate aceste state nu se aflaseră în tabăra câștigătoare la sfârșitul războiului. Fiecare dintre ele și-a stabilizat moneda până la urmă, dar fără ca între eforturile lor să existe vreo legătură. În anii '20 nu s-a născut un nou sistem financiar internațional viabil, care să se compare cu elaboratul set de instituții și acorduri care au guvernat finanțele internaționale după cel de-al Doilea Război Mondial.[86]

II

Consecințele hiperinflației și ale modului cum a luat sfârșit aveau să fie enorme. Totuși, impactul pe termen lung asupra situației economice a populației Germaniei e dificil de estimat. Înainte se credea că a distrus prosperitatea economică a clasei mijlocii. Dar în termeni economico-financiari, clasa mijlocie este un grup foarte divers. Toți cei care investiseră bani în titluri de război sau în alte credite și-au pierdut investițiile, dar toți cei care împrumutaseră sume mari de bani, ca de exemplu ipoteci pentru case și apartamente, după toate probabilitățile sfârșeau prin a achiziționa proprietatea aproape pe gratis. De multe ori, cele două fațete ale situației erau reunite, într-o măsură mai mare sau mică, în aceeași persoană. Dar pentru cei care depindeau de venituri fixe, rezultatele au fost nimicitoare. Creditorii erau înfuriați. Coeziunea economică și socială a clasei mijlocii a fost distrusă, iar învingătorii și învinșii s-au trezit pe părți diferite ale

unor noi linii de fractură socială. Rezultatul a fost o fragmentare crescândă a partidelor clasei mijlocii în a doua parte a anilor '20, fragmentare ce le-a făcut incapabile să reziste asalturilor demagogice venite dinspre dreapta extremistă. Și, crucial, când efectele deflaționiste ale stabilizării au început să se resimtă, toate grupurile sociale au fost afectate. Memoria colectivă a amplificat consecințele inflației, hiperinflației și deflației într-o catastrofă economică fără precedent, în care practic toate segmentele societății germane au avut de pierdut.[87] Victor Klemperer este un personaj tipic pentru acest mod de gândire. Odată cu stabilizarea, „teama de devalorizarea bruscă a monedei, goana nebunească după cumpărături" erau de domeniul trecutului, dar „mizeria" le-a luat locul, întrucât Klemperer abia dacă avea câte ceva care să aibă o oarecare valoare în noua monedă, iar banii i se terminaseră. După toate speculațiile sale, conchidea el pesimist, „acțiunile mele se ridică cu greu la 100 de mărci, rezervele mele de bani de acasă sunt tot cam pe acolo și asta e tot – asigurarea mea de viață este pierdută pentru totdeauna. 150 de milioane de mărci de hârtie = 0,015 pfenigi."[88]

Pe măsură ce banii își pierdeau valoarea, bunurile erau singurele pe care merita să le mai ai și un val de criminalitate a cuprins întreaga țară. Condamnările pentru furt, în număr de 115 000, în 1913, au ajuns la 365 000, în 1923. De șapte ori mai mulți infractori au fost condamnați pentru deținerea de bunuri furate în 1923 decât în 1913. Atât de disperați erau săracii chiar și în 1921, că un ziar social-democrat relata că, din 100 de bărbați încarcerați la închisoarea Plötzensee, 80 nu aveau șosete, 60 nu aveau încălțări, iar cincizeci nu aveau să pună pe ei nici măcar o cămașă.[89] Furturile în zona docurilor din Hamburg, unde hamalii își însușiseră dintotdeauna o parte a bunurilor pe care erau plătiți să le încarce și să le descarce, au atins un nivel fără precedent. Se spunea că hamalii refuzau să încarce unele produse pe motiv că nu puteau le puteau folosi la nimic. Sindicatele raportau că mulți muncitori veneau pe cheiuri numai ca să fure și oricine încerca să-i împiedice era bătut. Cafeaua, făina, șunca sau zahărul se numărau printre prăzile favorite. De fapt, muncitorii începeau să ceară tot mai insistent plata în natură, în condițiile în care salariile în bani își pierdeau valoarea. Atât de răspândit devenise fenomenul în 1922-1923, încât unele firme străine

de transport naval au început să-și descarce bunurile în alte porturi.[90] O economie similară, bazată pe furt și troc, a început să înlocuiască tranzacțiile în bani și în cazul altor profesiuni sau centre urbane.

Violența, sau amenințarea cu violența, se făcea uneori simțită de o manieră spectaculoasă. Bande de până la două sute de tineri înarmați până-n dinți au fost văzute luând cu asalt hambare din zonele rurale și furând apoi produsele. Totuși, în ciuda acestei atmosfere de criminalitate greu controlabile, numărul condamnărilor pentru vătămare corporală a scăzut de la 113 000, în 1913, la 35 000, în 1923 și a existat o scădere comparabilă și în cazul altor categorii de infracțiuni, care nu aveau de-a face cu furtul. Aproape toată lumea părea să se concentreze asupra furtului unei mici cantități de hrană și provizii pentru a supraviețui. Existau raporturi sexuale cu fete care se vindeau pentru un pachet de unt. Ura și resentimentele au fost sporite în această situație și de sentimentul că unii făceau profituri imense de pe urma ei, prin afaceri monetare ilicite, contrabandă peste graniță, speculații și transferuri ilegale de bunuri. Cei care vindeau pe piața neagră și speculanții au devenit obiectul denunțărilor demagogilor populiști, chiar și înainte ca inflația galopantă să se transforme în hiperinflație. Acum s-au transformat în ținte ale urii populației. Exista impresia generalizată că speculanții petreceau noapte de noapte, în vreme ce meșteșugarii și proprietarii de băcănii erau nevoiți să-și vândă mobila din case pentru a cumpăra o pâine. În ochii multora, valorile morale tradiționale păreau să se prăbușească odată cu valoarea monedei.[91] Prăbușirea în haos – economic, social, politic, moral – părea să fie completă.[92]

Banii, veniturile, siguranța financiară, ordinea economică, continuitatea și predictibilitatea se aflaseră în inima valorilor și vieții burgheziei înainte de război. Acum, toate acestea păreau să fi fost distruse, odată cu sistemul politic al Reichului wilhelmian, sistem care altădată păruse la fel de solid. Un cinism foarte răspândit a început să se facă simțit în cultura weimareză, de la filme precum *Doctorul Mabuse jucătorul* până la *Opera de trei parale* a lui Bertolt Brecht și Kurt Weil, care descria crima, înșelăciunea și trădarea ca principale caracteristici ale vieții de pe străzi. Nu în ultimul rând, ca o consecință a inflației, cultura germană a dezvoltat o fascinație pentru criminali, delapidatori, pariori, escroci, hoți și tot felul de

pungași. Viața părea să fie un joc de noroc, supraviețuirea – rezultatul unor forțe economice de neînțeles. Într-o asemenea atmosferă, teoriile conspirației au început să abunde. Jocul, de cărți sau la bursă, a devenit o metaforă a vieții. Mare parte a cinismului care a dat culturii weimareze acel radicalism la jumătatea anilor '20 și i-a făcut pe mulți să tânjească după revenirea la idealism, sacrificiu de sine și devotament patriotic, s-a datorat efectelor uluitoare ale hiperinflației.[93] Aceasta din urmă s-a transformat într-o traumă a cărei influență a afectat comportamentul tuturor categoriilor de germani. A sporit sentimentul secțiunilor conservatoare ale societății că lumea fusese cu totul răsturnată, mai întâi prin înfrângere, apoi prin revoluție și acum prin evoluția economiei. A distrus credința în neutralitatea legii ca regulator al societăți, între debitori și creditori, bogați și săraci, și a subminat noțiunile de dreptate și echitate, pe care legea se presupunea că trebuie să le apere. A corupt limbajul politic, deja împins spre exagerări hiperbolice de evenimentele din 1918-1919. A dat a nouă forță întruchipărilor celor mai comune ale răului în imaginarul colectiv, nu numai cea a criminalului sau a pariorului, dar și celei a speculatorului și, prevestitor de rău, celei a evreului manipulator al finanțelor.[94]

III

Printre grupurile considerate câștigătoare ale crizei economice de la începutul anilor '20 se numărau marii industriași și finanțiști, fapt ce a generat resentimente larg răspândite împotriva „capitaliștilor“ și a „profitorilor“, în multe sectoare ale societății germane. Dar oamenii de afaceri germani nu erau la fel de siguri că au câștigat atât de mult. Mulți dintre ei priveau cu nostalgie înapoi spre Reichul wilhelmian, spre o epocă în care statul, poliția și tribunalele ținuseră în frâu mișcarea muncitorească, iar cercurile de afaceri avuseseră un cuvânt de spus în chestiuni-cheie ce țineau de politicile economice și sociale. Și poate că aceste retrospective în nuanțe de roz erau false, dar un lucru era cert: lumea marilor afaceri avusese într-adevăr o poziție privilegiată înainte de război,

în ciuda nemulțumirilor ocazionale provocate de interferența statului în economie.[95] Rapiditatea și amploarea industrializării Germaniei nu numai că transformaseră Germania în motorul economic al Europei continentale înainte de 1914, dar dăduse naștere unui sector economic remarcabil prin mărimea companiilor și prin proeminența publică a directorilor și patronilor. Oameni precum fabricantul de arme Krupp, magnații siderurgiei Stumm și Thyssen, șefii companiilor de electricitate, Rathenau și Siemens, armatorul Ballin și mulți alții erau arhicunoscuți, bogați, puternici și influenți în plan politic.

Asemenea oameni tindeau, în măsuri diferite, să se opună sindicalizării și să respingă ideea negocierilor colective. În timpul războiului, însă, și-au moderat ostilitatea sub impactul amestecului crescând al statului în relațiile de muncă, iar pe 15 noiembrie 1918, patronatul și sindicatele, reprezentate de Hugo Stinnes și respectiv Carl Liegen, au semnat un pact ce stabilea un nou cadru pentru negocierile colective, inclusiv recunoașterea zilei de muncă de opt ore. Ambele părți aveau interesul de a contracara amenințarea cu socializarea completă venită dinspre extrema stângă, iar acordurile au prezervat structura existentă a marilor companii, oferind în același timp sindicatelor reprezentare egală în cadrul unei rețele naționale de comitete mixte de negociere. Asemenea altor elemente ale elitelor wilhelmiene, lumea marilor afaceri a acceptat Republica, deoarece părea a fi cea mai capabilă să prevină altceva mai rău.[96]

Apoi, în primii ani ai Republicii, lucrurile nu au părut să stea atât de rău pentru cercurile de afaceri. Odată ce au înțeles că inflația avea să continue, mulți industriași au achiziționat mari cantități de utilaje cu bani împrumutați, bani care și-au pierdut valoarea până în momentul în care trebuiau returnați. Dar asta nu a însemnat, cum au susținut unii, că au întreținut inflația pentru că vedeau în ea avantaje. Dimpotrivă, mulți erau nesiguri de felul cum trebuiau să reacționeze, mai ales în timpul hiperinflației din 1923, iar câștigurile pe care le-au realizat pe durata întregului fenomen nu au fost atât de spectaculoase pe cât s-a afirmat.[97] Mai mult, deflația abruptă ce a rezultat inevitabil din stabilizarea monedei a adus dificultăți serioase industriei, în multe cazuri realizându-se mai multe investiții în capacitatea de producție decât fusese nevoie. Falimentele s-au

înmulțit, uriașul imperiu industrial și financiar al lui Hugo Stinnes s-a prăbușit, multe companii importante și-au căutat refugiul într-un val de fuziuni și carteluri, cel mai cunoscut fiind Oțelăriile Unite, format în 1924 din câteva companii din industria grea, și masiva I.G. Farben, Trustul German al Coloranților, creată în același an de firmele din industria chimică Agfa, BASF, Bayer, Griesheim, Hoechst și Weler-terMeer. I.G. Farben era cea mai mare corporație europeană și a patra din lume, după General Motors, United States Steel și Standard Oil.[98]

Fuziunile și cartelurile erau menite nu numai să obțină dominația pieței, ci și să reducă costurile și să sporească eficiența. Noile companii puneau accentul pe raționalizarea producției, după modelul foarte eficientei Ford Motor Company din Statele Unite. „Fordismul", așa cum era cunoscut, însemna automatizarea și mecanizarea producției oriunde era posibil, în interesul eficienței. Tendința a fost însoțită de un efort de reorganizare a muncii, în conformitate cu noile studii americane ale managementului științific, cunoscute la rândul lor sub numele de „Taylorism" și mult dezbătute în Germania în a doua jumătate a anilor '20.[99] Transformările pe această linie au atins un nivel spectaculos în industria extractoare de cărbuni din Ruhr, unde 98% din producție era extrasă manual înainte de război, față de numai 13% în 1929. Utilizarea burghielor pneumatice de foraj, pentru a săpa cărbunele, și a benzilor rulante, pentru a-l transporta până la punctele de încărcare, s-a combinat cu reorganizarea practicilor de muncă și a provocat o creștere a producției de cărbuni pe cap de miner de la 255 de tone, în 1925, la 386 de tone, în 1932. Asemenea câștiguri în domeniul productivității au permis companiilor miniere să-și reducă rapid forța de muncă, de la 542 000, în 1922, la 409 000, în 1925 și 353 000, în 1929. Procese similare de raționalizare și mecanizare au avut loc și în alte sectoare ale economiei, mai ales în industria automobilelor, aflată într-o fază de creștere rapidă.[100] Totuși, în alte domenii, ca de exemplu siderurgia, creșterea rentabilității nu a fost realizată atât prin mecanizare și modernizare, cât prin fuziuni și monopoluri. În ciuda tuturor discuțiilor și dezbaterilor despre „Fordism", „Taylorism" și alte asemenea, mare parte a industriei germane era cât se poate de tradițională la sfârșitul deceniului al treilea.[101]

Adaptarea la noua situație economică de după stabilizare a însemnat reducerea producției, a costurilor și a forței de muncă. Situația a fost înrăutățită și de intrarea, pe piața de muncă, a categoriilor de vârstă relativ numeroase născute înainte de război și care erau mai mult decât suficiente pentru a compensa dispariția celor uciși pe front sau în timpul epidemiei de gripă spaniolă ce a urmat imediat conflictului. Recensământul forței de muncă din 1925 arăta că, față de 1905, numărul persoanelor apte de muncă crescuse cu cinci milioane; la următorul recensământ, în 1931, s-a mai adăugat un milion. La sfârșitul lui 1925, ca urmare a raționalizării și a creșterii demografice, șomajul atinsese cifra de un milion; în martie 1926, a depășit trei milioane.[102] În noile circumstanțe, patronatul a început să-și piardă din dorința de a face concesii sindicatelor. Stabilizarea monedei însemna că angajatorii nu mai puteau transfera costurile creșterilor salariale în prețuri. Structura de negociere colectivă, acceptată de patronate și sindicate la sfârșitul Primului Război Mondial, a început să se prăbușească. A fost înlocuită de o relație tot mai tensionată între patroni și muncitori, în care spațiul de manevră al celor din urmă a devenit tot mai limitat. Cu toate acestea, angajatorii continuau să se simtă frustrați, în încercarea lor de a reduce costurile și de a ameliora productivitatea, din cauza forței sindicatelor și a obstacolelor legale plasate în calea lor de către stat. Sistemul de arbitraj pus la punct de Republica de la Weimar părea să favorizeze sindicatele în timpul disputelor de muncă, sau cel puțin asta era părerea patronilor. Când o dispută înverșunată asupra salariilor din industria siderurgică din Ruhr a fost rezolvată prin arbitraj obligatoriu în 1928, angajatorii au refuzat să plătească modesta creștere salarială ce fusese acordată și au închis porțile întreprinderilor, timp de patru săptămâni, în fața celor 200 000 de metalurgiști. Iar guvernul Reichului, condus de social-democrați, care mai devreme în acel an formaseră o mare coaliție, nu numai că i-a sprijinit pe muncitori, dar le-a oferit și plăți compensatorii. Patronii au început să aibă impresia că întreaga structură a Republicii de la Weimar le era potrivnică.[103]

Lucrurile erau agravate din punctul lor de vedere și de obligațiile financiare impuse de către stat. În încercarea de a combate cele mai nefericite consecințe pe care stabilizarea le-a avut pentru muncitori

și pentru a preveni repetarea situației din timpul hiperinflației, când sistemul de protecție socială se aflase aproape de colaps, guvernul a introdus în etape, între 1926 și 1927, o complicată schemă de asigurări pentru șomaj. Menită să protejeze circa 17 milioane de muncitori în cazul pierderii slujbelor, cea mai importantă dintre aceste legi, votată în 1927, prevedea contribuții egale din partea angajatorilor și a angajaților și crea un fond de stat pentru eventualitatea unei crize majore în timpul căreia numărul șomerilor îl putea depăși pe cel pentru care sistemul fusese conceput. Întrucât plafonul era de 800 000, era destul de clar că schema avea să întâmpine mari probleme când cifra avea să fie depășită. În realitate, limita fusese depășită chiar înainte ca proiectul să devină funcțional.[104] Deloc surprinzător, sistemul de protecție socială reprezenta un amestec al statului în economie pe care lumea afacerilor îl privea cu ostilitate. Acesta implica costuri suplimentare întrucât făcea obligatorii contribuțiile angajatorilor la schemele de asistare a muncitorilor și impunea o povara fiscală crescândă asupra firmelor și chiar asupra oamenilor de afaceri înstăriți. Cei mai nemulțumiți erau patronii industriei grele din Ruhr. Limitele legale impuse zilei de muncă îi împiedicau, în multe cazuri, să-și utilizeze fabricile non stop. Contribuțiile la fondurile de asistență socială lansate în 1927 erau văzute ca ruinătoare. În 1929, organizația națională a industriașilor și-a anunțat punctul de vedere conform căruia țara nu-și mai putea permite așa ceva și a cerut reducerea drastică a cheltuielilor statului, în paralel cu desființarea formală a mecanismelor de negociere colectivă cu sindicatele, aranjamente care protejaseră marile companii în timpul revoluției din 1918. Afirmațiile conform cărora sistemul de protecție socială și nu starea economiei internaționale era vinovat pentru dificultățile prezente au fost exagerate, ca să nu spunem mai mult; dar existența unei stări de spirit, ostilă sindicatelor și social-democraților și împărtășită de o mare parte a angajatorilor, în a doua jumătate a anilor '20, nu poate fi negată.[105]

Cercurile de afaceri erau deja dezamăgite de Republica de la Weimar la sfârșitul anilor '20. Influența de care se bucuraseră înainte de 1914, și cu atât mai mult în timpul războiului și al hiperinflației ce a urmat, părea să se fi diminuat considerabil. Mai mult, statutul lor social, altădată atât de respectat, suferise mult din cauza

scandalurilor financiare și de altă natură, care ieșiseră la suprafață în timpul inflației. Oameni care și-au pierdut averile în investiții dubioase au început să caute pe cineva pe care să poată da vina. Căutarea unui țap ispășitor s-a concentrat, în 1924-1925, asupra lui Julius Barnat, un antreprenor rus de origine evreiască, care colaborase cu social-democrați de frunte pentru a importa alimente imediat după război și care, în timpul inflației, investise în speculații financiare creditele pe care le obținuse din partea Băncii de Stat din Prusia și a Poștei. Când afacerile sale au falimentat, la sfârșitul lui 1924, lăsând în urmă o datorie de 10 milioane de Reichsmark, dreapta radicală a profitat de oportunitate pentru a lansa o campanie injurioasă împotriva liderilor social-democrați, precum fostul cancelar Gustav Bauer, acuzați că luaseră mită. Scandalurile financiare de acest tip erau exploatate, în general, de extrema dreaptă pentru a argumenta teoriile conform cărora corupția evreiască exercita o influență nepotrivită asupra Republicii de la Weimar și provoca ruina financiară a multor germani obișnuiți din clasa mijlocie.[106]

Ce putea face lumea afacerilor pentru a remedia această situație? Spațiul său de manevră politică era limitat. De la începutul Republicii, patronatul a încercat să izoleze industria de amestecul politicului, pe de-o parte, și pe de cealaltă parte să obțină influență politică, sau cel puțin bunăvoința politicului, prin donații către partidele burgheze, în special naționaliștii și Partidul Popular. Prin investițiile lor, marile concerne aveau adeseori interese financiare în principalele ziare, dar aceasta se traducea arareori în influență politică directă. Când proprietarul intervenea frecvent în politica editorială, așa cum era cazul lui Alfred Hugenberg (al cărui imperiu media s-a extins rapid în timpul Republicii de la Weimar), intervenția nu avea, de cele mai multe ori, nimic de-a face cu interesele economice în sine. Într-adevăr, la începutul anilor '30, oameni de afaceri de frunte deveniseră atât de nemulțumiți de radicalismul de dreapta al lui Hugenberg, încât au început să comploteze eliminarea sa de la conducerea Partidului Naționalist. Departe de a vorbi cu o singură voce în problemele ce o priveau, lumea afacerilor era divizată, de sus până jos, nu numai de politică, ci, așa cum o arată exemplul lui Hugenberg, și de interesele economice. Astfel, în timp ce companiile miniere și siderurgice din Ruhr erau vehement ostile sistemului

de protecție socială și a celui de negocieri colective puse la punct în timpul Republicii de la Weimar, companii precum Siemens sau I.G. Farben, giganții sectoarelor mai moderne din economie, erau mai dispuse la compromisuri. Unele ciocniri de interese existau și între industriile orientate spre export, care au prosperat chiar și în timpul stabilizării și al recesiunii, și industriile a căror producție era destinată în primul rând pieței interne, printre care se numărau, din nou, magnații fierului și oțelului din Ruhr. Însă chiar și în rândurile acestora din urmă existau disensiuni serioase, Krupp opunându-se atitudinii dure adoptate de patronat în timpul închiderii fabricilor din 1928.[107] Până la sfârșitul anilor '20, cercurile de afaceri erau divizate de opțiunile lor politice și încorsetate de restricțiile impuse de Republica de la Weimar. Își pierduseră mare parte din influența de care se bucuraseră în timpul inflației. Frustrările legate de Republică aveau să se transforme în ostilitatea deschisă a unora dintre reprezentanții lor.

Războaiele culturii

I

Conflictele care au creat liniile de ruptură în timpul Republicii de la Weimar nu erau doar politice sau economice. Profunzimea lor deriva, în mare parte, din faptul că nu erau duse doar în parlament sau în timpul alegerilor, ci se infiltraseră în toate aspectele vieții. Indiferența față de viața politică cu greu poate fi considerată drept caracteristică populației germane în anii premergători instalării celui de-al Treilea Reich. E probabil că oamenii sufereau de un exces de implicare și de angajament politic. Un simptom al acestei stări de fapt putea fi găsit în rata extrem de mare a prezenței la vot – nu mai puțin de 80% din electorat la majoritatea scrutinelor.[108] Alegerile nu erau întâmpinate deloc cu indiferența specifică – se spune – unei democrații mature. Dimpotrivă, în timpul campaniilor electorale, în multe regiuni ale Germaniei, fiecare centimetru de ziduri și de stâlpi de publicitate era acoperit cu afișe, la fiecare fereastră erau atârnate steaguri, fiecare clădire era decorată în culorile unuia dintre partide. Toate acestea mergeau dincolo de sentimentul datoriei care fusese responsabil, din punctul de vedere al unora, pentru prezența alegătorilor la vot în anii antebelici. Se părea că nici un segment al vieții sociale sau politice nu era imun în fața politizării.

Nicăieri acest lucru nu era mai evident decât în cazul presei. În 1932, în Germania apăreau nu mai puțin de 4 700 de publicații, 70% dintre ele zilnic. Multe dintre ele erau locale, având o circulație redusă, dar câteva, precum jurnalul liberal *Ziarul de Frankfurt*

(*Frankfurter Zeitung*), erau publicații majore, reputate la nivel internațional. Asemenea jurnale formau numai o mică parte a presei orientate politic, categorie ce reprezenta cam un sfert din totalul ziarelor. Aproape trei sferturi dintre ziarele orientate politic erau afiliate Partidului Centrului sau echivalentului său meridional, Partidul Popular Bavarez, și social-democraților.[109] Partidele politice acordau o mare importanță propriilor publicații zilnice. *Înainte* (*Vorwärts*) pentru social-democrați și *Steagul Roșu* (*Rote Fahne*) în cazul comuniștilor reprezentau elemente-cheie în aparatul propagandistic al acestora și se aflau în vârful unei structuri elaborate de reviste săptămânale, ziare locale, periodice ilustrate și publicații specializate. Un organizator al propagandei prin presă precum șeful presei comuniste, Willi Münzenburg, putea câștiga statura aproape mitică a unui manipulator de media.[110] La polul opus al spectrului politic, un statut în egală măsură legendar fusese câștigat de Alfred Hugenberg, care, în calitate de președinte al consiliului de administrație al fabricantului de arme Krupps, cumpărase compania de presă Scherl, în 1916. Doi ani mai târziu, a achiziționat și o agenție de presă importantă, prin intermediul căreia a furnizat unei mari părți a presei relatările și articolele principale în anii Republicii de la Weimar. Până la sfârșitul anilor '20, Hugenberg a devenit și proprietarul unei companii mamut producătoare de filme, UFA. Hugenberg s-a folosit de imperiul său media pentru a-și promova ideile virulent naționaliste și pentru a răspândi mesajul că venise vremea restaurării monarhiei. Atât de mare era reputația sa la sfârșitul deceniului, încât era considerat „regele neîncoronat" al Germaniei sau unul din „cei mai puternici oameni" din țară.[111]

Și totuși, indiferent ce credeau oamenii, acest tip de putere media nu se traducea direct în influență politică. Dominația lui Hugenberg asupra unor mijloace de informare nu a avut absolut nici un efect în stoparea declinului neîncetat al naționaliștilor după 1924. Ziarele afiliate politic aveau în general tiraje reduse în 1929: spre exemplu, *Steagul Roșu* vindea 28 000 de cópii pe zi, *Înainte* 74 000 zilnic, iar *Ziua* (*Der Tag*) lui Hugenberg puțin peste 70 000. Oricum le-am privi, acestea nu erau niște cifre impresionante. Mai mult, vânzările *Steagului Roșu* au scăzut la 15 000 chiar în momentul când, la începutul anilor '30, votul comunist începea să crească. În ansamblu,

tirajul reunit al presei deschis afiliate politic a scăzut cu o treime între 1925 și 1932. Și cotidianele liberale de calitate au pierdut din acest punct de vedere.[112] *Ziarul de Frankfurt*, probabil cel mai prestigios din această ultimă categorie, a scăzut de la un tiraj de 100 000 de exemplare, în 1915, la 71 000, în 1928. după cum foarte bine își dădeau seama redactorii ziarelor, mulți dintre cititorii presei liberale pro-republicane votau pentru partide ostile regimului weimarez. Influența politică a redactorilor și proprietarilor părea limitată și din acest punct de vedere.[113]

Ceea ce submina presa politică în anii '20 era, înainte de toate, ascensiunea așa-numitelor „ziare de bulevard", tabloidele ieftine, de scandal, vândute pe stradă, în special după-amiaza și seara, și care nu depindeau de abonații regulați. Pline de ilustrații, cu spații ample dedicate sporturilor, filmelor, știrilor locale, crimelor, scandalurilor și evenimentelor senzaționale, aceste publicații puneau accentul pe amuzament mai degrabă decât pe informare. Cu toate acestea, și ele puteau fi orientate politic, asemenea *Ediției de noapte* (*Nachtausgabe*) a lui Hugenberg, al cărei tiraj a crescut de la 38 000 de exemplare, în 1925, la 202 000, în 1930, sau ziarului deținut de Münzenberg, *Lumea seara* (*Welt am Abend*), care și-a sporit vânzările de la 12 000, în 1925, la 220 000, în 1930. În general, presa pro-republicană a ținut greu pasul cu o asemenea competiție, deși imperiul media Ullstein, de orientare liberală, publica *Tempo* (145 000 de exemplare în 1930) și *BZ la Amiază* (*BZ am Mittag*, 175 000 în același an). Social-democrații au fost incapabili să intre în competiție pe această piață.[114] Orientarea politică a presei a avut un impact considerabil exact la acest nivel. Publicațiile de scandal au subminat Republica cu relatările lor senzaționale pe marginea neregulilor financiare reale sau imaginate ale politicienilor republicani; ilustrațiile puteau scoteau în evidență contrastul cu epoca imperială. Publicitatea masivă oferită proceselor criminalilor și anchetelor poliției au creat impresia unei societăți înecată într-un val de criminalitate violentă. În provincie, ziare declarat apolitice, dar adeseori alimentate de agențiile de presă de dreapta, au avut un efect similar, chiar dacă mai puțin vizibil. Și poate că imperiul media deținut de Hugenberg nu i-a salvat pe naționaliști de la declin, dar atacurile neîntrerupte îndreptate împotriva păcatelor Republicii

au reprezentat un alt factor ce a contribuit la subminarea legitimității regimului și la convingerea oamenilor că era nevoie de un înlocuitor pentru acesta. Până la urmă, presa a avut un efect în influențarea opțiunilor alegătorilor, în special prin inducerea unei impresii în ansamblu negative despre Republica de la Weimar.[115]

Ascensiunea presei de scandal reprezenta numai una din multele evoluții recente – și pentru unii îngrijorătoare – de pe scena culturală din anii '20 și de la începutul deceniului următor. Literatura experimentală, „poezia concretă" a dadaiștilor, romanele moderniste ale lui Alfred Döblin, piesele de teatru social-critice ale lui Bertolt Brecht, jurnalismul polemic al lui Kurt Tucholvsky sau al lui Carl von Ossietzky, toate acestea divizau cititorii între cei care se ridicau la nivelul provocării noului și majoritatea care privea toate acestea ca pe un soi de „bolșevism cultural". În paralel cu această cultură literară radicală trepidantă a Berlinului, exista o altă lume literară, ce se adresa elementelor naționaliste și conservatoare din clasa mijlocie și își trăgea rădăcinile din imperiul bismarckian dispărut și din prevestirea reîntoarcerii acestuia, odată cu atât de mult dorita prăbușire a Republicii de la Weimar. Deosebit de populară era *Declinul Occidentului* a lui Oswald Spengler, care împărțea istoria umanității în cicluri naturale: primăvara, vara, toamna, iarna și plasa Germania de la începutul secolului XX în faza iernatică, caracterizată prin „Tendințe de cosmopolitanism urban ateu și materialist", în care arta suferea de pe urma „preponderenței formelor străine de artă".

În politică – era de părere Spengler – iarna era recognoscibilă prin dominația maselor dezorganizate, cosmopolite și prăbușirea formelor de stat tradiționale. Spengler și-a câștigat mulți susținători cu afirmația că toate acestea semnalau tranziția iminentă spre o nouă primăvară, care avea să fie „rural-intuitivă" și condusă de „o structură organică de existență politică" ce urma să conducă la „extraordinara creație a unui suflet plin de vise și vigilent".[116] Alți publiciști au dat viitoarei ere a renașterii un nume ce avea să fie asumat foarte rapid și cu entuziasm de dreapta radicală: al Treilea Reich. Acest concept a fost popularizat de publicistul neo-conservator Arthur Moeller van den Bruck, a cărui carte purtând acest titlu a apărut în 1923. Idealul Reichului, declama el, se născuse odată cu

Carol cel Mare și fusese reînviat sub Bismarck: era opusul regimului de partide ce caracteriza Republica de la Weimar. În prezent, scria acesta, al Treilea Reich este doar un vis: va fi nevoie de o revoluție naționalistă pentru a-l transforma în realitate. Partidele politice care îi învrăjbiseră pe germani aveau să dispară. În momentul instaurării celui de-al Treilea Reich, toate grupurile sociale și politice aveau să devină parte a unei renașteri naționale. Istoria germană urma să revină pe făgașul normal, redându-i gloria medievală; avea să fie „ultimul Reich".[117] Alți scriitori, precum Edgar Junk, au preluat acest concept și au susținut ideea unei „revoluții conservatoare" care avea să aducă „al Treilea Reich" în viitorul imediat.[118]

Sub acest nivel al abstracției destinate unui public restrâns se aflau mulți alți autori, care, într-un fel sau altul, glorificau toate presupusele virtuți pe care, în viziunea lor, Republica de la Weimar le nega. Fostul ofițer Ernst Jünger propaga mitul lui 1914, iar populara sa carte *Furtuna de oțel* exalta imaginea trupelor de linia întâi, care găsiseră adevăratul sens al existenței în violență și în a provoca sau a suferi de pe urma durerii.[119] Corpurile france au dat naștere unui întreg gen de romane care elogiau ura veteranilor față de revoluționari, ură exprimată adeseori în termeni înspăimântători, și prezentau crima și mutilarea drept expresii ultime ale unei masculinități plină de resentimente, aflată în căutarea răzbunării pentru prăbușirea din 1918 și pentru venirea revoluției și a democrației.[120] În locul compromisurilor fragile ale democrației parlamentare, scriitori precum aceștia, și mulți alții, proclamau necesitatea unei conduceri puternice, neîndurătoare, nedispusă la compromisuri, dură, capabilă să lovească inamicii națiunii fără ezitare.[121] Alții priveau înapoi spre lumea idilică a satului, din care lipseau complexitatea și „decadența" vieții urbane moderne, așa cum e cazul romanului lui Adolf Bartel *Cei din Dithmarsch*, care până în 1928 s-a vândut în peste 200 000 de exemplare.[122]

Toate acestea exprimau sentimentul generalizat al unei crize culturale și acest lucru nu era valabil numai în cazul elitelor conservatoare. Evident, multe aspecte ale culturii moderniste și presa fuseseră prezente și înainte de război. Conștiința publică intrase în contact cu arta avangardistă prin intermediul lucrărilor unor expresioniști, ca Ernst Ludwig Kirchner, August Macke sau Emil

Nolde, sau al pictorilor abstracți precum Wassily Kandinsky, rus de origine, dar care locuia la München. A Doua școală vieneză a lui Schoenberg, Webern, Berg și Zemlinsky producea muzica atonală și expresionistă, în vreme ce drame cu conținut sexual explicit, precum *Trezirea primăverii* a lui Frank Wedekind, făcuseră deja multă vâlvă. În timpul Reichului wilhelmian existaseră dezbateri neîntrerupte despre limitele decenței în literatură și despre amenințarea reprezentată de cărțile presupus antipatriotice și subversive sau pornografice și imorale, multe fiind interzise de poliție.[123]

Sentimentul unei crize culturale, provocat de apariția artei și culturii moderniste în rândurile categoriilor mijlocii după începutul secolului XX, a fost ținut sub control sub regimul wilhelmian, iar în formele sale cele mai extreme a rămas apanajul unei minorități infime. După 1918 însă, a dobândit o răspândire mult mai mare. Sfârșitul, sau cel puțin eliminarea parțială a cenzurii atât de dure în timpul războiului și foarte active în perioada imperială, a încurajat presa să se aventureze în zone care anterior fuseseră considerate tabu. Teatrul a devenit mediul propice experimentelor agitatorilor și propagandiștilor de stânga.[124] Tehnicile mai ieftine de reproducere și tipărire au permis publicarea ilustrațiilor la prețuri convenabile și a revistelor destinate unei piețe de masă. Controversele se concentrau în special în jurul filialei weimareze a mișcării Bauhaus, fondată de arhitectul Walter Gropius, care a decis fuziunea Academiei de Artă din Weimar cu școala de Arte și Meserii din același oraș. Era vorba de un centru educațional care încerca să combine arta și meșteșugurile, printre membri numărându-se Wassily Kandinsky, Oskar Schlemmer, Paul Klee, Theo van Doesberg și László Moholy-Nogy. Studenții boemi, femei și bărbați, nu erau deloc populari în rândurile localnicilor, iar proiectele radicale, prin simplitatea lor, curate și ultra-moderne, erau condamnate de politicieni locali ca forme de artă specifice unor rase primitive, neavând nimic de-a face cu germanitatea. Finanțarea din partea statului a fost retrasă în 1924 și sediul a fost mutat la Dessau, dar instituția a rămas sub semnul controversei, mai ales sub noul director, Hannes Meyer, ale cărui simpatii comuniste au condus, în 1930, la înlocuirea sa cu arhitectul Mies van der Rohe. Mies i-a exmatriculat pe studenții comuniști și a înlocuit etosul comunitar inițial al mișcării cu un regim mult mai

strict, chiar autoritar. Dar majoritatea nazistă din consiliul municipal, rezultată în urma alegerilor din noiembrie 1931, a închis Bauhaus-ul din Dessau în urma unei inspecții a lui Paul Schulze-Naumburg, autorul ultraconservator al unei cărți despre *Artă și rasă*. Ulterior, s-a mutat în sediul unei fabrici dezafectate din Berlin, dar mișcarea nu mai era decât o umbră a propriului trecut. Soarta acesteia ilustra cât de greu era acceptată cultura de avangardă de oficialități, chiar și în atmosfera relaxată în plan cultural a Republicii de la Weimar.[125]

Noile mijloace de comunicație au sporit sentimentul că valorile culturale tradiționale erau amenințate. Radioul a început în această perioadă să se impună ca o instituție culturală populară: în 1926 erau înregistrați un milion de ascultători și lor li se adăugaseră alte trei milioane până în 1932, iar undele radio erau accesibile unei mari varietăți de opinii, inclusiv celor de stânga. În marile orașe se deschiseseră cinematografe chiar și înainte de 1914, iar în a doua parte a anilor '20, filmele atrăgeau audiențe masive, sporite apoi de introducere filmelor sonore, în ultimii ani ai aceleiași decade. Un sentiment de dezorientare culturală era indus multor conservatori culturali de filme expresioniste precum *Cabinetul doctorului Cagliari*, cu faimoasele sale decoruri amplasate asimetric, și de filme cu încărcătură erotică, ca de exemplu *Cutia Pandorei*, având-o în rolul principal pe actrița americană Louise Brooks. O satiră aspră a convențiilor burgheze ca *Îngerul albastru*, având la bază o carte a lui Heinrich Mann și în rolurile principale pe Emil Jannings și Merlene Dietrich, a avut dificultăți cu propria companie de producție, UFA, deținută de Hugenberg, nu în ultimul rând pentru felul cum prezenta erotismul cinic și manipulator al personajului feminin principal.[126] Filmul realizat după romanul lui Erich Maria Remarque, *Nimic nou pe frontul de Vest*, a provocat o campanie vehementă din partea ultranaționaliștilor, convinși că mesajul său pacifist era în egală măsură și antipatriotic.[127]

Cultura burgheză promovase reconfortantele valori ale frumuseții, progres spiritual și puritate artistică și toate acestea păreau să fie luate în râs de manifestațiile mișcării Dada, în vreme ce „Noua Obiectivitate“ (*Neue Sachlichkeit*, literal „noul prozaism“) așeza evenimente și obiecte banale în centrul atenției, într-o încercare de a oferi calități estetice vieții urbane moderne. Nu toată lumea

aprecia acest lucru. În loc să se lase copleșiți de gânduri grandiloc-vente, inspirate de lumea mitică a ciclului *Inelului* lui Wagner sau de drama muzicală plină de ritualuri religioase *Parsifal*, burghezii în frac care mergeau des la operă trebuiau să facă față punerii în scenă la Opera Kroll a *știrilor zilei* a lui Paul Hindemith, în care o divă goală își interpreta aria stând în cadă. În paralel cu siroposul romantism întârziat al compozitorului preferat al elitelor germane, Richard Strauss, el însuși un *enfant terrible* în tinerețea sa, dar acum autor al unor operete lipsite de substanță și superficiale în plan emoțional, precum *Intermezzo* și *Elena din Egipt*, audiențele erau tratate cu capodopera expresionistă a lui Albert Berg, *Wozzeck*, a cărei intrigă este plasată în rândurile săracilor și asupriților de la începutul secolului al XIX-lea și care integrează muzică atonală și dialoguri obișnuite, cotidiene. Compozitorul conservator Hans Pfitzner a vorbit pentru mulți când a denunțat aceste tendințe ca pe niște simptome ale degenerării naționale și le-a atribuit influențelor evreiești și bolșevismului cultural. Tradiția muzicală germană, susținea el, trebuia apărată în fața unor asemenea amenințări, amenințări care deveniseră și mai acute odată cu numirea, în 1925, compozitorului atonalist austriac de origine evreiască, Arnold Schoenberg, pentru a preda compoziția la Academia de Muzică din Berlin. Viața muzicală era de importanță centrală pentru identitatea burgheză în Germania, probabil într-o măsură mai mare decât în orice altă țară europeană; asemenea evoluții loveau în chiar inima acestei identități.[128]

O amenințare și mai gravă era, în opinia sa, reprezentată de influența jazzului american, care și-a făcut loc în lucrări precum *Opera de trei parale*, a cărei muzică a fost compusă de Kurt Weil, în vreme ce versurile îi aparțineau lui Bertolt Brecht. Plasată în lumea criminalilor și a hoților, această critică tăioasă la adresa exploatării a trimis unde de șoc în întreaga lume culturală, odată cu prima sa punere în scenă în 1928; un efect comparabil l-a avut *Jonny Spielt Auf*, aparținând lui Ernst Krenek, a cărei premieră a avut loc în februarie 1927 și a avut ca protagonist un muzician de culoare. Mulți compozitori moderniști au văzut în jazz un stimul pentru reînnoirea propriei arte. Era, bineînțeles, în primul rând, o formă de artă populară, interpretată într-o varietate de stiluri, în nenumărate baruri și cluburi de noapte, în primul rând în Berlin, strecurându-se în săli de

dans, teatre de revistă și hoteluri. Orchestre renumite și ansambluri vocale aflate în turneu precum Tiller Girls animau scena berlineză, în timp ce persoanele cu mai mult curaj puteau petrece seara la un club precum Eldorado, „un supermagazin al erotismului", după cum îl numea cunoscutul compozitor Friedrich Hollaender, unde Anita Berber putea fi urmărită – până la moartea sa timpurie în 1928, din cauza unei supradoze – punând în scenă dansuri pornografice cu nume ca „Morfină" sau „Cocaină" unei audiențe din rândurile căreia făceau parte numeroși travestiți și homosexuali. Spectacolele de cabaret aduceau în plus un element de satiră politică usturătoare, îndreptată împotriva autorității și care provoca furia conservatorilor cu glume despre „sentimentele naționaliste și religioase și practicile creștinilor și germanilor", după cum se plângea unul din aceștia din urmă. Mânia moraliștilor tradiționaliști se îndrepta și împotriva dansurilor ca tangoul, foxtrotul sau charlestonul, în vreme ce retorica rasistă îi viza pe muzicienii de culoare (deși numărul acestora era foarte redus și majoritatea erau angajați ca percuționiști sau dansatori, scopul fiind acela de a da un plus de exotism concertelor).

Cel mai important critic muzical, Alfred Einstein, caracteriza jazzul drept „cea mai dezgustătoare trădare la adresa întregii muzici occidentale civilizate", în timp ce Hans Pfitzner, într-un atac violent împotriva Conservatorului din Frankfurt, datorat faptului că acesta inclusese jazzul în programa de studiu, a criticat cu duritate presupusul primitivism al acestuia, considerându-l un produs al „sângelui negru" și o „expresie muzicală a americanismului".[129] Jazzul și swingul păreau a fi vârful valului de americanizare culturală, fenomen care, prin intermediul unor manifestări foarte diverse, de la filmele cu Charlie Chaplin la metodele industriale moderne ale fordismului și taylorismului, era văzut ca o amenințare la adresa așa-zisei identități istorice a Germaniei. Producția de masă crea perspectiva consumului de masă, magazinele universale oferind o uimitoare varietate de produse internaționale, iar în cazul lanțurilor de magazine străine, Woolworth's de exemplu, cel puțin o parte din aceste produse erau disponibile familiilor obișnuite de muncitori. Programele masive de construcție de locuințe și noile proiecte destinate unui trai modern amenințau idealul conservator al stilului rustic și generau dezbateri intense. Pentru criticii culturali de dreapta, influența americană,

simbolul prin excelență al modernității, impunea necesitatea unei renașteri a modului german de viață, a tradițiilor germane, a legăturilor cu „sângele și țărâna germane“.[130]

În special germanii în vârstă se simțeau înstrăinați, nu în ultimul rând din cauza atmosferei de libertate culturală și sexuală ce a urmat eliminării cenzurii oficiale și controalelor poliției în 1918, atmosferă care era simbolizată, în ochii multora, de cluburile de noapte. Un ofițer din armata terestră, născut în 1878, își amintea mai târziu:

> Întorcându-ne acasă, nu am mai găsit acel popor german cinstit, ci o gloată animată de instinctele cele mai demne de dispreț. Orice virtuți ar fi putut fi găsite altădată la germani, păreau să se fi pierdut în acest șuvoi noroios [...] Promiscuitatea, nerușinarea și corupția erau omniprezente. Femeile germane păreau să fi uitat tradițiile germane. Bărbații păreau să fi uitat simțul datoriei și al onestității. Publiciștii evrei și presa evreiască puteau să facă tot ce doreau, târând totul în mocirlă.[131]

Sentimentul că ordinea și disciplina fuseseră distruse de revoluție și că decadența morală și sexuală puneau stăpânire pe societate era împărtășit în egală măsură de stânga și de dreapta politică. Social-democrații și comuniștii adoptau adeseori o viziune puritană a relațiilor interpersonale, plasând angajamentul politic și sacrificiul de sine deasupra realizării personale. Mulți dintre ei erau șocați de cultura declarat hedonistă a multor tineri din Berlin și din alte zone în „zgomotoșii ani '20“. Comercializarea distracției, prin intermediul cinematografului, al presei de scandal, al sălilor de dans și al radioului îi îndepărta pe mulți tineri de valorile tradiționale, mult mai sobre, ale culturii mișcării muncitorești.[132]

Libertatea sexuală de care se bucurau tinerii în marile orașe nemulțumea, în mod evident, generațiile mai în vârstă. Și din acest punct de vedere existaseră semne prevestitoare înainte de război. Ascensiunea unei mișcări feministe tot mai puternice și mai sonore obișnuise publicul și presa ca femeile să-și facă cunoscută părerea într-o serie de probleme, să ocupe cel puțin câteva funcții de responsabilitate și să se descurce pe cont propriu. De „Ziua internațională a femeilor proletare“, pe 8 martie, străzile orașelor mai însemnate

erau martorele demonstrațiilor anuale în favoarea votului feminin, mai ales după 1910. Femeile din clasa mijlocie au organizat, în 1912, propria procesiune, dar în trăsuri. În paralel cu campania, încununată în final de succes, pentru votul feminin, au apărut, chiar dacă erau susținute numai de o minoritate a feministelor, cereri de emancipare sexuală, drepturi egale pentru femeile nemăritate și furnizarea de consiliere gratuită în domeniul contracepției. Ideile lui Freud, și tendința lor de a plasa motivații sexuale în spatele oricărei acțiuni și dorințe umane, erau deja discutate înainte de război.[133] Berlinul în special, apropiindu-se de statutul unei metropole cosmopolite, devenise deja centrul unor subculturi sociale și sexuale, inclusiv al unui mediu foarte activ al homosexualilor și al lesbienelor.[134]

Criticii legau aceste tendințe de ceea ce considerau a fi declinul tot mai accentuat al familiei, cauzat în primul rând de independența economică crescândă a femeii. Creșterea rapidă a sectorului serviciilor în economie, cu noile posibilități de angajare pe care le oferea femeilor, de la slujbele de vânzătoare în marile magazine universale până la activitățile de secretariat în lumea birourilor, aflată într-o creștere explozivă (susținută de puternica influență feminizantă a mașinii de scris), toate acestea creau noi forme de exploatare, dar în același timp ofereau tinerelor femei nemăritate o independență socială și financiară de care nu se bucuraseră anterior. Tendința a devenit și mai vizibilă după 1918, când circa 11,5 milioane de femei lucrau, ele reprezentând 36% din populația activă. Deși aceste cifre nu reprezentau o ruptură dramatică cu situația antebelică, multe dintre ele ocupau acum slujbe mult mai vizibile public, de la vatmanițe și vânzătoare în marile magazine, până la avocatură, învățământ superior sau medicină, deși în aceste ultime domenii erau foarte puține.[135] Concurența tot mai puternică din partea femeilor pentru locuri de muncă ocupate anterior de bărbați și teama în rândurile naționaliștilor că forța Germaniei era subminată de declinul natalității, declin vizibil deja la limita secolelor XIX-XX, se combina cu neliniști culturale mai generale, pentru a da naștere unei reacții ce se făcea simțită încă înainte de 1914.[136] Exista în Germania antebelică o criză perceptibilă a masculinității, într-un moment în care naționaliștii și pangermaniștii au început să ceară reîntoarcerea femeii la casă și familie pentru a-și îndeplini menirea de a procrea

și a educa mai mulți copii pentru națiune. Duritatea reacției față de provocarea feministă a însemnat că feministele au fost puse în defensivă, au început să-și marginalizeze susținătoarele cu vederi mai radicale și și-au scos în evidență sentimentele naționaliste și dorința de a-și modera cererile în favoarea schimbării.[137]

După 1918, femeile au primit drepturi politice și au putut vota sau candida în alegerile de la toate nivelurile, de la consiliile municipale la Reichstag. Au primit formal dreptul de practica orice profesie importantă, iar rolul pe care l-au jucat în viața publică a fost mult mai proeminent decât în perioada antebelică. Ostilitatea adepților supremației masculine, care credeau că locul femeii este acasă, a câștigat și ea noi susținători. Dezaprobarea lor a căpătat noi motivații odată cu abordarea mult mai deschisă a sexualității decât înainte de război, în atmosfera emancipată a marilor orașe. Chiar mai șocantă din punctul de vedere al conservatorilor era campania publică pentru drepturile homosexualilor, făcută de indivizi precum Magnus Hirschfeld, fondatorul în 1897 al unei organizații cu un nume anost, Comitetul științific-Umanitar. În realitate, Hirschfeld era homosexual declarat și în numeroase publicații a susținut controversata idee că homosexualii reprezentau „un al treilea sex", iar orientarea lor era mai degrabă rezultatul unor factori genetici decât al unora ce țineau de mediul social. Activitatea Comitetului său era dedicată abrogării articolului 173 din Codul Penal al Reichului, care scotea în afara legii „activitățile indecente" între bărbații adulți. Ceea ce a provocat furia conservatorilor a fost faptul că, în 1919, guvernul social-democrat al Prusiei i-a oferit lui Hirschfeld o finanțare generoasă pentru transformarea Comitetului său informal într-un Institut al Științei Sexuale, susținut de stat, cu sediul în districtul Tiergarten, din centrul capitalei. Institutul oferea consiliere sexuală, organiza sesiuni publice de întrebări și răspunsuri pe teme de genul „care e cea mai bună modalitate de a face sex fără a rămâne însărcinată?" și făcea campanie pentru reformarea în ansamblu a legislației care reglementa comportamentul sexual. Hirschfeld și-a construit cu rapiditate o rețea de contacte în plan internațional, a organizat Liga Universală pentru Reformă Sexuală, pentru care Institutul său a funcționat ca sediu central de facto pe parcursul anilor '20. El a fost forța din spatele răspândirii clinicilor de planificare familială și de

consiliere sexuală în timpul Republicii de la Weimar. Deloc surprinzător, a fost în mod repetat denigrat de către naționaliști sau naziști, ale căror încercări de a face, cu sprijinul Partidului Centrului, legea și mai restrictivă, au fost cu greu învinse în 1929 pentru Reforma Codului Penal cu voturile comuniștilor, social-democraților și democraților, în cadrul Comitetului Reichstagului.[138]

Ostilitatea naționaliștilor era animată de ceva mai mult decât simplul conservatorism moral. Germania pierduse două milioane de bărbați în război și, în plus, rata natalității scădea într-un ritm accelerat. Între 1900 și 1925, numărul de nașteri reușite la o mie de femei căsătorite sub 45 de ani a scăzut într-adevăr foarte rapid, de la 280 la 146. Legile care restricționau comercializarea prezervativelor au fost relaxate în 1927, iar până la începutul deceniului următor fuseseră plasate în locuri publice peste 1 600 de automate de vânzare a lor, doar o firmă din Berlin producând 25 de milioane de prezervative. Au fost deschise centre de consiliere sexuală ce ofereau sfaturi în domeniul contracepției și multe dintre ele, asemenea Institutului lui Hirschfeld, erau finanțate și, în unele cazuri, chiar administrate de guvernul prusac sau de alte guverne regionale. Chestiunea avortului era de departe mult mai controversată, nu în ultimul rând din cauza riscurilor medicale serioase pe care le implica, dar și în acest caz legislația a fost relaxată și avortul a fost scos de sub incidența penală. Denunțarea vehementă a metodelor contraceptive de către enciclica papală *Casti Connubii*, în decembrie 1930, a pus gaz pe foc, și în 1931, circa 1 500 de demonstrații și adunări au fost organizate în cadrul unei masive campanii comuniste îndreptate împotriva avorturilor „pe străzile lăturalnice".[139]

Asemenea campanii le păreau multora parte a unui complot menit să distrugă fertilitatea și fecunditatea rasei germane. Nu erau toate acestea, se întrebau conservatorii și naționaliștii, consecința emancipării femeii și a susținerii subversive, în plan moral, a sexualității neînsoțite de dorința de a procrea? În ochii naționaliștilor, feministele nu erau altceva decât trădătoare ale națiunii, întrucât încurajau femeia să muncească în afara căminului. Cu toate acestea, cu greu se putea spune despre feministe că erau mai puțin îngrijorate de noua atmosferă de emancipare sexuală. O mare parte a lor condamnaseră dublul standard aplicat în perioada antebelică în cazul

moralității sexuale – libertate pentru bărbați, castitate pentru femei și susțineau în schimb un standard unic, castitate pentru ambele sexe. Puritanismul lor, exprimat în campanii îndreptate împotriva literaturii pornografice, a filmelor și picturilor cu conținut sexual explicit sau a tinerelor care preferau sălile de dans în locul grupurilor de lectură, părea ridicol în ochii multora din femeile din generația tânără și, până la sfârșitul anilor '20, organizațiile feministe tradiționale, deja lipsite de un obiectiv central odată cu introducerea votului feminin, sufereau de pe urma creșterii mediei de vârstă a membrelor și a lipsei de atracție pentru tinere.[140] Mișcarea feministă era în declin, iar femeile din clasa mijlocie, care reprezentaseră nucleul dur, părăseau mediile liberale tradiționale în favoarea partidelor dreptei. Mișcarea feministă a simțit nevoia să se apere în fața acuzațiilor de subminare a rasei germane prin insistența cu care a sprijinit revizuirea Tratatului de la Versailles, reînarmarea, valorile familiale și abstinența. După cum timpul avea să o arate, atracția extremismului de dreapta în rândurile femeilor avea să se dovedească la fel de puternică ca și în cazul bărbaților.[141]

II

Tinerii, în special adolescenții, erau pe cale să își creeze un stil cultural propriu încă înainte de Primul Război Mondial. Un rol central din acest punct de vedere era jucat de „mișcarea tinerească", o rețea eterogenă, dar în creștere rapidă, de cluburi și societăți neoficiale, care se concentrau asupra unor activități de tipul drumețiilor în mijlocul naturii, interpretării de cântece populare și recitării de versuri patriotice în jurul focurilor de tabără. Evident, toate partidele politice încercau să recruteze tineri, în special după 1918, prin crearea propriilor organizații de tineret – Tineretul Bismarckian în cazul naționaliștilor, Liga Windthorst în cel al Partidului Centrului – dar ceea ce e notabil, pentru mișcarea tinerească în ansamblu, este independența sa de instituțiile politice formale, independență ce se îmbina adeseori cu disprețul față de ceea ce figurile sale de frunte considerau a fi compromisurile morale și necinstea vieții politice

a adulților. Mișcarea a dat naștere unei suspiciuni față de valorile culturii moderne, față de viața urbană și instituțiile politice oficiale. Multe, dacă nu toate organizațiile de tineret purtau uniforme paramilitare, după modelul Cercetașilor, și în multe cazuri erau atinse de antisemitism, refuzând de multe ori să admită copii evrei în rândurile lor. Unele evidențiau necesitatea curățeniei morale și respingeau băutura, fumatul și legăturile cu fetele. Altele, așa cum am văzut, erau dominate de adepți ai supremației masculine. Chiar dacă responsabilitatea mișcării tinerești în pregătirea drumului pentru venirea la putere a naziștilor a fost exagerată de către istorici, nu trebuie uitat că majoritatea covârșitoare a mișcărilor de tineret independente erau ostili Republicii și politicienilor acesteia, naționaliste în orientare și militariste în caracter și aspirații.[142]

Influența mișcării tineretului, puternică în special în mediile burgheze protestante, era cu greu contracarată de impactul sistemului educațional asupra tinerilor germani. „Toți liceenii sunt naționaliști", relata Victor Klemperer în 1925. „Asta învață de la profesorii lor."[143] Dar poate că situația era mai complexă decât își imagina. În perioada Reichului wilhelmian, influența personală a Kaizerului era exercitată în favoarea eliminării tradițiilor liberale din educația germană, bazată pe modelele clasicismului, cu lecții patriotice axate pe istoria și limba germană. În 1914, mulți profesori erau naționaliști, conservatori și monarhiști ca orientare, în vreme ce manualele și lecțiile urmau în mare aceeași linie. Dar o minoritate însemnată dintre ei aveau diferite orientări de centru și de stânga. În plus, în anii '20, statele dominate de social-democrați, în special Prusia, au făcut eforturi intense pentru a convinge școlile să-și educe elevii ca cetățeni model, loiali instituțiilor democratice ale noii Republici, iar atmosfera din sistemul școlar s-a modificat în consecință. Milioane de tineri au ieșit din școală cu convingeri social-democrate și comuniste sau și-au oferit loialitatea Centrului, în afara milioanelor care și-au asumat viziunea conservatoare sau politicile dreptei radicale. Până la urmă, nici profesorii care erau liberali sau social-democrați, nici cei care erau conservatori sau monarhiști nu par să fi exercitat o influență majoră asupra opiniilor politice ale elevilor lor, iar multe din preferințele lor politice erau respinse de cei aflați în responsabilitatea lor, care le considerau

lipsite de relevanță pentru realitățile vieții sub Republica de la Weimar, așa cum era percepută de aceștia din urmă. Pentru tinerii care ulterior au devenit naziști, începuturile implicării lor politice se găseau mai adesea în rebeliunea politică îndreptată împotriva restricțiilor sistemului școlar decât în inspirația reprezentată de profesori naziști sau proto-naziști. Un elev naționalist născut în 1908 își amintea că intrase constant în conflicte cu profesorii „pentru că din copilărie am urât servilismul sclavului"; recunoștea că opțiunile sale politice fuseseră influențate de un profesor naționalist, dar comenta în același timp că învățăturile mentorului său „contrastau puternic cu orice altceva ne era predat în școală"; un altul a păstrat mult timp resentimente față de fosta sa școală, care îl pedepsise de mai multe ori, deoarece își insultase colegii evrei.[144]

Locul unde atașamentul politic al tineretului față de dreapta era cel mai evident era reprezentat de universitățile germane, multe dintre ele centre ale învățăturii cunoscute încă din Evul Mediu. Unii profesori cu înclinații de stânga au reușit să obțină numiri în timpul Republicii de la Weimar, dar numărul lor era redus. Universitățile au rămas și după război instituții elitiste, iar studenții proveneau aproape toți din rândurile categoriilor mijlocii. În special cluburile de duel erau foarte influente, membrii lor fiind conservatori, naționaliști și monarhiști până la ultimul. Unele dintre acestea au jucat un rol activ în violențele ce au însoțit suprimarea izbucnirilor revoluționare din perioada 1919-1921. Pentru a le neutraliza influența, studenții din toate universitățile au creat, la începutul lui 1919, noi instituții democratice reprezentative mult mai potrivite noii republici, Uniunile Generale ale Studenților. Toți studenții trebuiau să fie membri și aveau dreptul să-și voteze reprezentanții în forurile de conducere.[145]

Uniunile Studenților formau o asociație națională și au început să aibă o oarecare influență în domenii precum asistența socială pentru studenți și reforma universitară. Dar nici ele nu au rămas imune în fața influenței extremei drepte. Sub impactul evenimentelor politice, de la acceptarea Tratatului de la Versailles până la ocuparea Ruhrului de către francezi în 1923, noile generații de studenți s-au orientat spre asociațiile naționaliste și s-au înghesuit sub culorile organizațiilor studențești tradiționale. Nu a trecut mult și liste întregi de candidați de dreapta erau alese pentru Uniunile Studenților,

în vreme ce dezamăgirea studenților față de Republică a crescut, pe măsură ce inflația le-a distrus veniturile, iar suprapopularea a făcut condițiile din universități și mai greu de suportat. Numărul studenților a crescut rapid, de la 60 000 în 1914, la 104 000 în 1931, și nu în ultimul rând ca urmare a evoluțiilor demografice. Guvernul a alocat fonduri pentru a democratiza accesul, iar universitățile s-au transformat într-un important motor al mobilității sociale pentru fiii funcționarilor inferiori, ai micilor oameni de afaceri și, într-o oarecare măsură, chiar ai muncitorilor. Problemele financiare ale Republicii i-au obligat pe mulți studenți să lucreze pentru a-și plăti studiile, ceea ce a dat naștere altor resentimente. Mai mult, încă din 1924, șansele numărului crescând de absolvenți de a-și găsi o slujbă pe piața muncii au început să scadă; după 1930, erau practic inexistente.[146]

Vasta majoritate a profesorilor, după cum o demonstraseră declarațiile publice de sprijin față de obiectivele de război ale Germaniei între 1914 și 1918, erau profund naționaliști. Mulți au contribuit la atmosfera intelectuală de dreapta cu prelegeri ce denunțau aranjamentul de pace din 1919. Au adăugat la acestea rezoluții administrative și decizii care îi vizau pe studenții evrei „străini din punct de vedere rasial“ și pe cei care proveneau din regiunile estice. Mulți scriau în termeni alarmiști despre perspectiva amenințătoare (care exista numai în imaginația lor) ca întregi domenii de predare să ajungă sub controlul profesorilor evrei și politica de personal a fost gândită în consecință. În 1923, un val masiv de furie naționalistă a cuprins universitățile germane în momentul ocupării Ruhr-ului, grupuri de studenți jucând un rol activ în organizarea rezistenței. Cu mult înainte de sfârșitul deceniului, universitățile deveniseră focare ale extremei drepte. Era astfel creată o generație de absolvenți care se considera a fi o elită, lucru încă posibil într-o societate în care numai un foarte mic procent al populației reușea să intre într-o universitate; dar era vorba de o elită care, în anii ce au urmat Primului Război Mondial, a pus acțiunea mai presus de gândire și mândria națională mai presus de învățământul abstract; era vorba de o elită pentru care rasismul, antisemitismul și concepția superiorității germane reprezentau o a doua natură; era vorba de o elită hotărâtă să combată, cu aceeași duritate pe care părinții lor o

manifestaseră în război, compromisurile fragile ale unei democrații liberale mult prea tolerante.[147] Pentru acești tineri, violența părea să reprezinte un răspuns rațional în fața dezastrelor care puseseră stăpânire pe Germania. Din punctul de vedere al celor mai inteligenți și mai educați, generația mai în vârstă, a foștilor combatanți, avea încă cicatrice emoționale nevindecate, era prea nedisciplinată; era nevoie de seriozitate, de premeditare și de cruzime pură, toate puse în slujba renașterii naționale.[148]

Toate aceste influențe aveau să se dovedească de o importanță secundară în ceea ce-i privea pe majoritatea contemporanilor acestor studenți. Mult mai importantă era experiența atotcuprinzătoare a fracturilor politice, lipsurilor economice, războiului, distrugerilor, a conflictelor civile, a inflației, a înfrângerii naționale și a ocupării parțiale de către puteri străine, o experiență împărtășită de tinerii născuți în ultima decadă de dinaintea Primului Război Mondial. Un tânăr funcționar, născut în 1911, a notat mai târziu:

> Nu am fost scutiți de nimic. Am cunoscut și am simțit pe pielea noastră îngrijorările din casă. Umbra nevoilor nu ne părăsea niciodată la masă și ne făcea să amuțim. *Am fost cu brutalitate forțați să lăsăm în urmă copilăria și nu ni s-a arătat calea cea dreaptă.* Lupta pentru existență ne-a devenit familiară de timpuriu. Mizeria, rușinea, ura, minciunile și războiul civil și-au lăsat amprenta pe sufletul nostru și ne-au maturizat prea devreme.[149]

Generația născută între începutul secolului și izbucnirea Primului Război Mondial a fost cu adevărat o generație pentru care nu existau nuanțe, gata de orice; din mai multe puncte de vedere, avea să joace un rol hotărâtor în al Treilea Reich.

III

Cultura radical modernistă a Republicii de la Weimar era obsedată, într-o măsură pe care mulți oameni din clasa mijlocie o considerau nesănătoasă, de comportamente aberante, crime, atrocități

și din nou crime. Schițele foarte explicite ale unui artist precum George Grosz erau pline de scene violente, descriind violuri și criminali în serie, o temă regăsită și la alți artiști ai epocii. Criminalii erau personaje centrale în filme ca *M* al lui Fritz Lange sau ca *Opera de trei parale* a lui Bertolt Brecht, dar și în romane precum capodopera modernistă *Berlin Alexanderplatz*, a lui Alfred Döblin. Procesele unor criminali în serie, ca de exemplu Fritz Haarmann sau Peter Kürten, „vampirul din Düsselodorf“, au devenit subiecte de senzație pentru presa națională, relatările pline de detalii grafice ale presei fiind oferite unei audiențe de masă, care urmărea fiecare întorsură a evenimentelor. Corupția a devenit un laitmotiv chiar și al romanelor despre Berlin scrise de vizitatori străini, așa cum se întâmpla în *Domnul Norris schimbă trenurile*, al lui Christopher Isherwood. Criminalul a devenit obiect al fascinației, nu numai al fricii, alimentând neliniștile legitime legate de ordinea socială și sporind dezgustul claselor mijlocii față de răsturnarea valorilor care părea să se afle în inima culturii moderniste. Uriașa publicitate făcută cazurilor criminalilor în serie i-a convins pe mulți nu numai că pedeapsa cu moartea trebuia aplicată cu rigurozitate împotriva unor asemenea „bestii“, dar și că era necesară reintroducerea cenzurii, pentru a împiedica celebrarea lor în cultura populară și în presa bulevardieră.[150] Între timp, inflația și dezordinea anilor postbelici au condus la ascensiunea crimei organizate la un nivel care îl rivaliza pe cel din Chicago-ul contemporan, mai ales la Berlin, unde bandele prosperei lumi interlope erau celebrate în filme ca *M*.[151]

Sentimentul că criminalitatea scăpase de sub control era împărtășit de mulți din cei a căror slujbă era să apere legea și ordinea pe care atât de mulți oameni le considerau amenințate. Întregul sistem judiciar al perioadei wilhelmiene a fost transferat fără schimbări Republicii de la Weimar; Codurile Penal și Civil au rămas aproape neamendate, iar încercările de a le liberaliza, prin abolirea pedepsei cu moartea de exemplu, s-au împotmolit.[152] Ca și înainte, judecătorii erau un grup de bărbați pregătiți de la bun început pentru această funcție, nu așa cum se întâmpla în Anglia, spre exemplu, unde judecătorii erau numiți în funcție după o carieră relativ lungă în barou. Mulți judecători activi în anii ’20 fuseseră deci, vreme de zeci de

ani, membri ai sistemului judecătoresc și își formaseră sistemul de valori fundamentale și de atitudini în era Kaizerului Wilhelm al II-lea. Poziția lor s-a consolidat sub Republică, întrucât independența puterii judecătorești de controlul politic era unul din principiile de bază ale noii democrații, principiu care a fost înscris rapid și fără probleme în articolele 102 și 104 ale constituției. Drept consecință, asemenea armatei, sistemul judecătoresc a putut funcționa perioade mari de timp fără un amestec semnificativ al politicului.[153]

Judecătorii erau cu atât mai independenți cu cât vasta majoritate a lor priveau legile promulgate de adunările legislative în locul unui monarh uns de Dumnezeu ca legi ce nu mai erau lipsite de imparțialitate, sau, după cum o spunea președintele Confederației Judecătorilor Germani) care reprezenta opt din cei zece mii de judecători germani), „o lege bastardă, de partid sau de clasă [...] o lege a minciunii". „Acolo unde mai multe partide exercită puterea", se plângea tot el, rezultatul îl reprezintă legile de compromis. Acestea reprezintă amestecuri improvizate, legi care exprimă obiectivele divergente ale partidelor de guvernământ, acestea dau naștere legii bastarde. Toată majestatea a dispărut. Și cu ea, și majestatea legii."[154] Exista poate o oarecare justificare în afirmația că partidele exploatau sistemul judecătoresc în propriul folos politic și creau noi legi cu obiective politice clare. Partidele politice de extremă stângă sau dreaptă mențineau departamente speciale, a căror responsabilitate era să obțină capital politic din aceste procese, printre angajați numărându-se avocați care au reușit să dezvolte tehnici extrem de sofisticate, dar și complet lipsite de scrupule, pentru transformarea acestor proceduri juridice în subiecte politice de senzație.[155] Nu există nici un dubiu că și acestea au contribuit la discreditarea, în ochii multora, a sistemului de justiție al Republicii de la Weimar. Chiar despre judecători înșiși se putea spune că, în contextul instalării democrației parlamentare, manipulau procesele în propriile scopuri politice. După ani, sau mai degrabă decenii întregi în care îi trataseră ca infractori pe social-democrați și pe criticii liberali de stânga ai guvernelor imperiale, judecătorii nu s-au arătat dispuși să-și modifice atitudinea odată cu evoluțiile politice. Loialitatea lor se îndrepta nu către noua Republică, ci către idealul abstract

al Reichului, același ideal pe care continua să-l servească corpul ofițeresc și care era construit, în mare parte, pe memoria sistemului autoritar al Reichului bismarckian.[156] Poate inevitabil, în numeroasele procese politice născute din profundele conflicte politice specifice Republicii de la Weimar, au luat partea acuzaților cu simpatii de dreapta, care pretindeau că acționau în numele aceluiași ideal și au salutat condamnarea celor cu înclinații de stânga care nu-l împărtășeau.

La jumătatea anilor '20, statisticianul de stânga Emil Julius Gumbel a publicat cifre care demonstrau că cele 22 de asasinate politice comise de persoane cu simpatii de stânga între sfârșitul lui 1919 și jumătatea lui 1922 avuseseră drept urmare 38 de condamnări, inclusiv 10 pedepse capitale și pedepse cu închisoare cu o durată medie de 15 ani. În mod diferit, cele 354 de asasinate politice pe care Gumbel le considera a fi fost comise de acuzați de dreapta, în aceeași perioadă, avuseseră ca rezultat 24 de condamnări, nici o execuție și pedepse cu închisoarea cu o medie de 4 luni; 23 de asasini de dreapta care și-au recunoscut crimele au fost achitați de tribunale.[157] Bineînțeles, e posibil ca aceste statistici să nu fi fost tocmai exacte. În plus, au existat numeroase amnistieri ale „prizonierilor politici" asupra cărora partidele extremiste căzuseră de acord și care beneficiaseră de suficient sprijin din partea celorlalte grupări politice pentru a fi votate, astfel încât mulți dintre cei care se făceau vinovați de delicte politice erau eliberați după numai câteva luni de închisoare. Dar ceea ce conta în legătură cu comportamentul judecătorilor era mesajul pe care îl transmitea publicului, mesaj întărit și de numeroasele condamnări pentru trădare ale pacifiștilor, comuniștilor și ale altor persoane, în anii Republicii. Potrivit lui Gumbel, în vreme ce numai 32 de oameni au fost condamnați pentru trădare în ultimele trei decenii de pace ale Reichului bismarckian, peste 10 000 de mandate au fost emise pentru trădare în cei patru ani – relativ liniștiți – cuprinși între începutul lui 1924 și sfârșitul lui 1927, 1 071 de persoane fiind condamnate.[158]

Un număr substanțial de procese aveau de-a face cu oameni suficient de curajoși cât să dea în vileag în presă manevrele și armamentele secrete ale armatei. Poate cel mai cunoscut exemplu este

cel al redactorului pacifist de stânga Carl von Ossietzky, care a fost condamnat, în 1931, la 18 luni de închisoare, deoarece publicase în revista sa *Arena mondială* (*Die Weltbühne*) un articol ce dezvăluia că armata germană testa avioane de luptă în Rusia, o acțiune ilegală conform Tratatului de la Versailles.[159] Un alt caz, la fel de cunoscut, l-a avut ca protagonist pe ziaristul de stânga Felix Fechenbach. Infracțiunea de care se făcea vinovat fusese comisă în 1919, când publicase documente bavareze datând din 1914, legate de izbucnirea Primului Război Mondial. În opinia curții de judecată, acțiunea sa afectase interesele Germaniei în cadrul negocierilor de pace, întrucât sugerase existența unei doze de responsabilitate germană. Fechenbach a fost condamnat la unsprezece ani de închisoare de un așa-zis Tribunal Popular, organism creat de urgență pentru a împărți sumar dreptatea în cazul jefuitorilor și criminalilor din timpul revoluției bavareze din 1919.[160] Instituțiile de acest tip au fost adaptate pentru a gestiona cazurile de „trădare“ în timpul contrarevoluției din anul următor. Au fost desființate abia în 1924, deși constituția de la Weimar le scosese în afara legii în urmă cu cinci ani. Crearea acestor tribunale, care scurtcircuitau sistemul juridic normal, inclusiv lipsa oricărui drept de apel împotriva verdictelor lor, precum și exercitarea implicită a justiției în numele „poporului“ mai degrabă decât în cel al legii au creat un precedent periculos pentru viitor, iar exemplul avea să fie preluat de naziști după 1933.[161]

În încercarea de a contracara aceste influențe, social-democrații au reușit să obțină votarea, în 1922, a unei Legi pentru Protecția Republicii; Tribunalul de Stat astfel creat era menit să transfere judecata celor acuzați de delicte politice dinspre mult prea favorabilul sistem judecătoresc în mâinile celor numiți de președintele Reichului. Judecătorii au reușit în curând să-l neutralizeze și a avut un impact redus asupra tendinței vizibil părtinitoare a deciziilor judecătorești.[162] Friedrich Ebert și social-democrații, deși erau nominal și sistematic ostili pedepsei capitale, au introdus-o în Legea pentru Protecția Republicii și și-au dat retrospectiv acordul pentru execuțiile sumare din timpul tulburărilor civile din perioada imediat postbelică. Făcând acest lucru, au facilitat introducerea ulterioară de către un guvern a unor legi la fel de draconice pentru protecția

statului și au nesocotit un principiu de bază al dreptului – nici o condamnare nu poate fi aplicată retroactiv unor infracțiuni care nu erau astfel pedepsite în momentul în care a fost comise.[163] și acest fapt avea să devină un precedent periculos pentru viitor.

Tribunalele obișnuite acordau puțină atenție principiilor enunțate în Legea pentru Protecția Republicii. Aproape invariabil, judecătorii manifestau clemență față de un acuzat, indiferent de infracțiunea comisă, dacă acesta pretindea că motivațiile acțiunilor sale fuseseră de natură patriotică.[164] Puciul Kapp din 1920, spre exemplu, a condus la condamnarea a numai unuia dintre participanții la această tentativă armată de răsturnare a guvernului legitim ales și chiar și acesta a fost condamnat doar la o scurtă perioadă de încarcerare într-o fortăreață, deoarece judecătorii au ținut seama de „patriotismul său dezinteresat“ ca o circumstanță atenuantă.[165] În 1923, patru oameni au câștigat apelul la Curtea Reichului, autoritatea judecătorească supremă, împotriva unei condamnări de câte trei luni de închisoare pentru că scandaseră, la un miting al Ordinului Tânărului German, o organizație de tineret cu înclinații de dreapta: „Nu avem nevoie de o republică evreiască, jos republica evreiască!“ În verdictul său Curtea Reichului a declarat oarecum neconvingător că sensul acestor cuvinte era neclar:

> Se puteau referi la noua ordine legală și socială din Germania, la a cărei stabilire evreii germani și străini au participat substanțial. Se puteau referi, de asemenea, la influența și puterea excesive pe care le exercită în văzul unei mari părți a oamenilor un număr de evrei, redus față de totalul populației [...] Nu a fost stabilit în mod explicit că acuzatul a proferat abuzuri la forma de stat a Reichului ancorată în constituție și nu numai la actuala formă de stat a Reichului. Posibilitatea unei erori juridice nu este în consecință exclusă.[166]

Distincția pe care Curtea Reichului a făcut-o între cele două forme de stat și sugestia că Republica de la Weimar nu era altceva decât o anomalie temporară, care nu era „ancorată în constituție“, demonstra cât se poate de clar încotro se îndrepta loialitatea judecătorilor. Asemenea verdicte nu puteau să rămână fără consecințe. Procesele politice și de altă factură erau într-adevăr evenimente

majore în timpul Republicii de la Weimar, ședințele de judecată erau frecventate de un număr mare de persoane în galeriile destinate publicului, existau relatări pe larg și uneori reproduceri exacte ale ședințelor în presă și erau dezbătute intens în adunările legislative, în cluburi și societăți. Asemenea verdicte nu puteau decât să-i reconforteze pe oponenții de dreapta ai Republicii și să-i ajute să-i submineze legitimitatea.

Predilecțiile anti-republicane și de dreapta ale judecătorilor erau împărtășite și de procurori. În analiza acuzațiilor ce aveau să fie aduse inculpaților cu simpatii de dreapta sau a pledoariilor, în interogarea martorilor, în construirea discursurilor de început sau de încheiere, procurorii tratau de regulă convingerile și acțiunile naționaliste ca circumstanțe atenuante. Astfel, judecătorii și procurorii, poliția, directorii și gardienii închisorilor, juriștii și agenții numeroaselor instituții de menținere a ordinii contribuiau în multe feluri la subminarea legitimității Republicii, prin simpatia pe care o arătau inamicilor acesteia. Chiar dacă nu își propuneau să saboteze deliberat noua democrație, chiar dacă pentru moment o acceptau ca pe o necesitate, consecința comportamentului lor a fost să generalizeze credința că, într-un anume fel, Republica nu reprezenta adevărata esență a Reichului german. Puțini dintre ei par să fi fost democrați convinși sau dornici să facă Republica să funcționeze. În condițiile când legea și cei administratorii acesteia îi erau potrivnici, care îi mai erau șansele?

Adaptați și neadaptați

I

Dacă exista o realizare pentru care Republica de la Weimar să fie îndreptățită să pretindă loialitatea și recunoștința maselor, aceea era sistemul de protecție socială. Evident, Germania avusese și înainte de 1914 instituții responsabile pentru protecția socială, mai ales în condițiile în care Bismarck fusese un pionier în domeniul asigurărilor de sănătate, al celor în caz de accident și al pensiilor de bătrânețe, în încercarea de a îndepărta categoriile muncitoare de social-democrație. Proiectele lui Bismarck, detaliate și extinse în anii ce au urmat plecării sale din funcție, erau fără egal în epoca lor și nu pot fi clasificate drept simple instrumente ale unui guvern autoritar. Unele dintre ele, în special sistemul de asigurări de sănătate, oferea în 1914 beneficii câtorva milioane de muncitori și erau suficient de autonome încât să ofere multora șansa de a-și exercita dreptul de a alege. Totuși, nici unul dintre aceste proiecte nu ajungea nici măcar până în apropierea straturilor celor mai de jos ale societății, zonă în care formulele de asistență erau administrate de poliție și aduceau cu ele lipsirea de drepturi civile, inclusiv de dreptul de vot. Această situație a continuat neschimbată până la prăbușirea Reichului wilhelmian. Totuși, chiar și în acest caz, funcționarea sistemului fusese reformată și standardizată înainte de 1914 și practicanții noi profesii de asistent social, care se născuse ca urmare a reformelor bismarckiene, erau ocupați cu clasificarea

și reglementarea diferitelor categorii de săraci, șomeri și marginali, precum și de muncitori obișnuiți.[167]

Pornind de la acest fundament reprezentat de paternalismul birocratic prusac, Republica de la Weimar a creat o structură mult mai complexă și mai cuprinzătoare, combinând, nu fără probleme, influențele paralele ale catolicismului social și ale filantropiei protestante pe de-o parte și ale egalitarismului social-democrat de cealaltă parte.[168] Constituția de la Weimar în sine era plină de declarații ambițioase de principiu legate de importanța vieții de familie și de nevoia ca statul să o sprijine, de datoria guvernului de a proteja tinerii în fața răului, dar și de obligația națiunii de a oferi tuturor un cămin decent.[169] Pe baza acestor principii, un întreg ansamblu legislativ a fost trecut prin Reichstag, de la legi pentru asistarea tinerilor (1922) și de creare a tribunalelor pentru juvenili (1923) până la regulamente privind furnizarea de asistență și de cursuri de recalificare invalizilor de război (1920), decrete care înlocuiau formele de caritate adresate săracilor cu sistemul de asistență publică (1924) și, mai presus de toate, oferirea prin lege a unor ajutoare de șomaj în 1927. Sistemele de asigurări de sănătate, de pensii și alte asemenea, deja existente, au devenit tot mai complexe și au fost extinse pentru ca întreaga populație să beneficieze de ele. Au fost inițiate proiecte masive de construcții de locuințe, multe din ele inovatoare în plan social, peste 300 000 de locuințe noi sau renovate fiind puse la dispoziție numai între 1927 și 1930. Numărul spitalelor a crescut cu 50% față de perioada antebelică, iar numărul practicanților medicinii a crescut direct proporțional. Cazurile de boli infecțioase au scăzut spectaculos și o întreagă rețea de clinici și instituții de protecție socială îi susțineau pe indivizii vulnerabili din punct de vedere social, în această categorie intrând de la mame singure până la tineri care aveau probleme cu poliția.[170]

Crearea unui sistem gratuit și cuprinzător de protecție socială la care aveau acces toți cetățenii a fost una din marile realizări ale Republicii de la Weimar și, în retrospectivă, poate cea mai semnificativă. Dar, în ciuda complexității sale, nu a reușit să se ridice la nivelul promisiunilor făcute în constituția din 1919; iar golul dintre promisiune și realitate a sfârșit prin a avea un impact însemnat asupra legitimității Republicii, în ochii multora din cetățenii

acesteia. Întâi de toate, dificultățile economice de care s-a lovit Republica încă de la începutul existenței sale a plasat o povară considerabilă asupra sistemului de protecție socială, povară pe care pur și simplu nu o putea suporta. Ca urmare a războiului, existau un număr foarte mare de persoane care aveau nevoie de ajutor. Circa 13 milioane de germani serviseră în forțele armate între 1914 și 1918. Peste două milioane dintre ei își pierduseră viața. Conform estimărilor, asta însemna un mort la fiecare 35 de locuitori ai Reichului. Era o proporție aproape dublă față de cea din Regatul Unit, unde un soldat își dăduse viața pentru fiecare 66 de locuitori și de aproape trei ori mai mare decât în Rusia, unde a existat un mort în luptă, pentru fiecare 111 locuitori. Până la sfârșitul războiului, peste o jumătate de milion de femei germane au rămas văduve și un milion de copii au rămas fără tați. Circa 2,7 milioane de bărbați s-au întors din război cu răni, membre amputate și dizabilități, transformându-se într-o sursă permanentă de nemulțumiri, întrucât promisiunile politicienilor de a recompensa serviciile lor pentru națiune nu se materializau spre satisfacția nimănui.

Guvernul a crescut povara financiară de pe umerii celor mai înstăriți în încercarea de a face față, până când sarcina fiscală practic s-a dublat ca procent din venitul național real, de la 9% în 1913 la 17% în 1925, după unele estimări posibil lipsite de obiectivitate.[171] Cu toate acestea, nu era nici pe departe suficient pentru acoperi cheltuielile, dar guvernele nu îndrăzneau să meargă mai departe, de teamă să nu fie acuzate că sporeau taxele pentru a plăti reparații și să-i înstrăineze astfel pe cei care plăteau cea mai mare parte a impozitelor. Nu numai că economia a fost nevoită să suporte după 1927 povara asigurărilor de șomaj, dar în 1926 plătea încă pensii pentru aproape 800 000 de invalizi de război și 360 000 de văduve de război și susținea 900 000 de copii fără tată sau orfani, toate acestea în plus față de sistemul de stat, menit să ofere asistență bătrânilor. Plata pensiilor absorbea un procent mai mare din cheltuielile statului decât orice altceva, cu excepția reparațiilor.[172] În cele din urmă, sistemul de protecție socială a îngroșat rândurile unei birocrații deja foarte numeroase a Reichului și a statelor, totalul funcționarilor crescând cu 40% între 1914 și 1923, dublând astfel costul administrației pe cap de locuitor.[173] Asemenea cheltuieli masive ar fi putut fi

sustenabile într-o economie în creștere rapidă, dar în situația economică marcată de crize a Republicii de la Weimar, acest lucru nu era posibil fără a recurge la tipărirea de bani și alimentarea inflației, așa cum s-a întâmplat între 1919 și 1923, sau, așa cum a fost cazul după 1924, fără a reduce nivelul plăților și numărul angajaților din instituțiile responsabile pentru asistența socială sau fără a face și mai dură verificarea solicitanților.

Mulți dintre ei își dădeau rapid seama că sistemul de protecție socială nu îi plătea pe măsura nevoilor. În special administratorii locali erau foarte parcimonioși și asta deoarece o mare parte a poverii financiare reprezentate de ajutoarele sociale era susținută de către autoritățile locale. Adeseori le cereau solicitanților să-și cedeze economiile sau proprietățile ca o precondiție pentru primirea de asistență. Informatorii dădeau în vileag sursele de venit ascunse și îi încurajau pe vecini să-i denunțe pe cei care nu le declarau. Mai mult, agențiile de protecție socială, nedispunând de personalul necesar pentru a procesa rapid un număr mare de solicitări, ceea ce provoca întârzieri nesfârșite în trimiterea răspunsurilor la cererile de suport, în vreme ce respectivele instituții corespondau cu alte agenții, pentru a verifica dacă solicitanții primiseră anterior ajutoare sau încercau să transfere povara asistării lor spre alte instituții. Astfel, administrația sistemului de protecție socială al Republicii de la Weimar s-a transformat, în scurt timp, într-un instrument de discriminare și control, în condițiile în care oficialii le făceau clar solicitanților faptul că aveau să primească numai suma minimă care li se cuvenea și îi interogau insistent în legătură cu viața personală, pentru a se asigura că aveau dreptul la aceasta.

Nimic din toate astea nu a făcut Republica mai dragă celor pe care intenționa să-i ajute. Plângerile, certurile, încăierările, chiar demonstrațiile erau departe de a fi ceva neobișnuit înăuntrul și în fața birourilor de asistență socială. Un exemplu perfect pentru tipul de dificultăți cu care se confrunta sistemul de protecție socială și pentru modul cum încerca să le rezolve e furnizat de un șelar și tapițer, Adolf G.[174] Născut în 1892, Adolf G. luptase în războiul din 1914-1918 și fusese grav rănit – însă nu în urma unei acțiuni eroice împotriva inamicului, ci din cauza unei lovituri în stomac primită de la un cal. La începutul anilor '20, a avut nevoie de nu mai puțin

de șase intervenții chirurgicale intestinale. Un accident industrial anterior și cei șase copii l-au plasat și în alte categorii îndreptățite să primească asistență socială, în afară de cea a invalizilor de război. Aflat în imposibilitatea de a-și găsi o slujbă după război, s-a dedicat încercărilor de a obține sprijin din partea statului. Dar autoritățile locale din Stuttgart i-au cerut, în schimbul continuării, după 1921, a plății ajutoarelor pentru accidentul său, să predea aparatul de radio și antena, de vreme ce acestea erau interzise în locuința municipalității în care trăiau. Refuzând acest lucru, a fost evacuat împreună cu familia sa, acțiune la care a răspuns cu o campanie și mai viguroasă de scrisori adresate autorităților, inclusiv Ministerului Muncii din Berlin. A cumpărat o mașină de scris pentru a face scrisorile mai ușor lizibile și a încercat să obțină alte beneficii, la care era îndreptățit ca invalid de război și tată al unei familii numeroase. Conflictul a escaladat și, în 1924, a fost închis pentru o lună și jumătate deoarece fusese complice la o tentativă de avort, cel mai probabil pentru că el și soția sa ajunseseră la concluzia că, în acele circumstanțe, șase copii erau suficienți. În 1927, a fost amendat pentru ultraj; în 1930, ajutoarele pe care le primea au fost reduse, iar utilizarea lor restricționată, spre exemplu pentru a cumpăra îmbrăcăminte, în vreme ce alocația pentru locuință era plătită direct proprietarului casei în care locuia. În 1931, a fost acuzat de fraudarea sistemului de protecție socială, deoarece încercase să mai câștige ceva bani în plus, prin colectarea de resturi care puteau fi apoi vândute, iar în 1933, a fost pus din nou sub acuzare, de data aceasta pentru că încercase să-și suplimenteze veniturile cântând pe stradă. A abordat diferite organizații politice de stânga sau de dreapta cu scopul de a obține ajutor. Încercarea de a convinge autoritățile că avea nevoie de trei ori mai multă hrană decât un om normal, pentru că rana sa de la stomac îl făcea incapabil să digere cea mai mare parte a alimentelor, a fost respinsă cu răceală. În 1931, ajuns la capătul puterilor, a scris Ministerului Muncii din Berlin, comparându-i pe oficialii sistemului de protecție socială din Stuttgart cu baronii hrăpăreți din Evul Mediu.[175]

Ceea ce-l înfuria pe Adolf G., un personaj poate prea insistent, nu era numai sărăcia în care el și familia sa erau condamnați să trăiască, ci mai ales insultele la adresa onoarei și statutului său,

venite din partea unui sistem de ajutor social hotărât parcă să pună sub semnul îndoielii motivațiile sale și dreptul de a primi sprijinul pe care simțea că îl merită. Acea birocrație anonimă, anchilozată în regulamente, îi insulta individualitatea. Asemenea sentimente nu erau deloc rare printre solicitanții de asistență socială, mai ales în cazul celor ale căror cereri erau rezultatul sacrificiilor făcute în război. Prăpastia uriașă dintre promisiunile făcute cu emfază de Republica de la Weimar pentru un sistem de protecție socială cu adevărat universal, sistem care să țină seama de nevoi și de justețea cererilor de ajutor și realitatea dură a discriminării meschine, a inmixtiunii în viața privată și a insultelor la care erau supuși mulți dintre solicitanți, nu a făcut nimic în sensul consolidării legitimității constituției, prin care aceste promisiuni erau consfințite.[176]

Consecințe și mai grave pentru viitor avea, însă, faptul că agențiile de asistență socială și de sănătate, hotărâte să găsească metode raționale și științifice de abordare a sărăciei, a comportamentelor aberante și a criminalității, cu scopul de a le elimina din societatea germană în generațiile următoare, au încurajat noi politici care au început să submineze libertățile civile ale săracilor sau ale persoanelor cu dizabilități. Pe măsură ce administrația serviciilor de asistență socială se transforma într-o gigantică birocrație, la fel doctrinele igienei rasiale și ale biologiei sociale începeau să devină tot mai influente. Credința că ereditatea juca un rol în apariția comportamentelor sociale deviante, în această categorie intrând nu numai deficiențele intelectuale și fizice, ci și alcoolismul cronic, mica criminalitate în cazul recidiviștilor și chiar „idioțenia morală“, în cazul unor categorii precum cea a prostituatelor (multe dintre ele fiind forțate de condițiile economice să facă această muncă), s-a transformat într-o dogmă. Oamenii de știință din domeniul medical și administratorii programelor de asistență au început să alcătuiască indexuri ale „asocialilor“, așa cum ajunseseră să fie denumiți cei cu comportamente deviante. Reformatorii liberali ai sistemului penitenciar susțineau că, în vreme ce o parte a deținuților din închisorile, de stat puteau fi recuperați de societate cu ajutorul programelor educaționale potrivite, mulți dintre ei erau complet irecuperabili, în bună măsură din cauza degenerării de caracter pe care o moșteniseră.[177] Și poliția a jucat un rol, identificând un număr

considerabil de „infractori profesioniști“ și de „contravenienți cronici“ care trebuiau puși sub strictă supraveghere. Toate acestea au dus, în unele cazuri, exact la rezultatul pe care doreau să-l evite, deoarece metodele de supraveghere și identificare nu lăsau deținuților eliberați nici o șansă să găsească o slujbă onestă. Numai la Berlin, în colecția de amprente a poliției se aflau, în 1930, peste o jumătate de milion de fișe cu amprentele celor zece degete.[178]

Diseminarea unor asemenea idei în mediile profesionale ale medicilor, poliției, administrațiilor închisorilor și asistenților sociali a avut consecințe cât se poate de reale. Psihologii cărora li se cerea să evalueze starea de sănătate mentală a infractorilor condamnați au început să utilizeze criterii biologice, așa cum s-a întâmplat în cazul unui șomer vagabond, Florian Huber, condamnat pentru jaf armat și crimă în Bavaria, în 1922. Evaluarea psihologică a tânărului, grav rănit în război și decorat din această cauză cu Crucea de Fier, concluziona:

> Huber, deși din alte puncte de vedere nu se poate dovedi că este ereditar afectat, a demonstrat unele semne de degenerescență fizică: structura sa fiziologică este asimetrică, întrucât ochiul drept este situat vizibil mai jos decât cel stâng, are o voce guturală, lobii urechilor sunt alungiți și, mai presus de toate, încă din tinerețe s-a bâlbâit.[179]

Toate acestea erau considerate dovezi, nu ale incapacității sale de a fi adus în fața unui tribunal, ci ale faptului că era irecuperabil și trebuia în consecință executat, lucru care s-a și întâmplat. Funcționarii din sistemul juridic din multe zone ale Germaniei foloseau cu generozitate termeni precum „paraziți“ sau „plagă“ pentru a-i descrie pe criminali, ceea ce denota o nouă modalitate, de factură biologică, de a conceptualiza ordinea socială ca un fel de organism de pe care trebuiau înlăturați paraziții dăunători și microorganismele străine, dacă se dorea ca acesta să prospere. În căutarea unor modalități mai precise și mai cuprinzătoare de a defini și de a aplica aceste concepte, un expert medical, Theodor Viernstein, a înființat în Bavaria, în 1923, „Centrul de Informații Criminal-Biologice“, cu obiectivul de a strânge informații despre toți infractorii, despre familiile și trecutul acestora și de a identifica astfel comportamentele deviante

ereditare. Până la sfârșitul deceniului, Vernstein și colaboratorii săi adunaseră o colecție vastă de cazuri și erau pe cale să-și transforme visul în realitate. Centre similare aveau să fie create nu peste mult timp în Thuringia, Württemberg și Prusia. Mulți specialiști erau de părere că, din momentul în care asemenea „dinastii“ de ființe umane „inferioare“ fuseseră identificate, sterilizarea obligatorie reprezenta unica modalitate de a le împiedica să se reproducă în continuare.[180]

În 1920, doi asemenea experți, avocatul Karl Binding și psihiatrul criminalist Alfred Hoche au făcut încă un pas, unul crucial, și într-o scurtă carte, în care au născocit formula „o viață nedemnă de viață“, au argumentat că ceea ce ei numeau „existențele-balast“, adică oamenii care nu reprezentau decât o povară pentru comunitate, trebuiau pur și simplu uciși. Bolnavii incurabili și retardații mintal costau milioane de mărci și ocupau mii de paturi de spital, atât de necesare, afirmau aceștia. Ar trebui deci să li se permită doctorilor să-i elimine. Era o evoluție de rău augur în dezbaterea ce avea loc pe marginea soluțiilor pentru bolnavii mentali, persoanele cu handicap, pentru infractori și devianți. Sub Republica de la Weimar, o asemenea propunere se lovea încă de refuzul ferm al majorității medicilor. Accentul fundamental pus de Republică pe drepturile individuale împiedica orice formă de sprijin oficial pentru ideea sterilizării forțate și mulți doctori și asistenți sociali încă se îndoiau de legitimitatea etică și de eficiența în plan social a unei asemenea practici. Influența foarte substanțială a Bisericii Catolice și a instituțiilor sale de ajutor social se opuneau, de asemenea, categoric unor astfel de politici. Câtă vreme circumstanțele economice mențineau credibilă perspectiva transformării în realitate a aspirațiilor sociale ale Republicii, dezbaterea continuă legată de sterilizarea forțată și de „eutanasierea“ involuntară rămânea nerezolvată.[181]

II

Germanii din clasa mijlocie au reacționat față de revoluția din 1918 și de instaurarea Republicii în moduri foarte diferite. Poate cea mai detaliată relatare a reacției unui individ este reprezentată

de jurnalul lui Victor Klemperer, de ale cărui experiențe în timpul hiperinflației am vorbit deja. Klemperer era, din multe puncte de vedere, reprezentativ pentru germanul din clasa medie educată care dorea pur și simplu să-și vadă de viață și pentru care politica reprezenta numai o mică parte a existenței, chiar dacă vota în alegeri și era constant preocupat de ce se întâmpla în lumea politică. După ce și-a câștigat existența ca publicist, Klemperer s-a orientat spre o carieră universitară, trecând examenele necesare, cu puțin timp înainte de război, cu cele două lucrări obligatorii, prima în domeniul literaturii germane, a doua în cel al literaturii franceze. Întrucât era relativ nou-sosit și venea din afara breslei, a fost nevoit să-și înceapă cariera academică cu un post la Universitatea din Napoli, de unde a observat cu îngrijorare degradarea situației internaționale, înainte de 1914. A susținut declarația germană de război din 1914 și considera justă cauza țării sale. S-a reîntors în Germania și s-a înrolat, a servit pe frontul de vest și a fost lăsat la vatră în 1916, după care a lucrat într-unul din birourile de cenzură ale armatei, până la sfârșitul conflictului.

Asemenea altor germani din clasa mijlocie, Klemperer și-a văzut prăbușindu-se speranțele de a avea o carieră stabilă odată cu înfrângerea Germaniei. Pentru un asemenea om, numai revenirea la condițiile de stabilitate politică putea furniza baza unui venit constant și a unui post permanent într-o instituție academică germană.[182] Evenimentele din ultimele două luni ale lui 1918 l-au tulburat din mai multe puncte de vedere. Klemperer nota în jurnalul său:

> Ziarul aduce acum atâta rușine, dezastru, prăbușire, lucruri considerate până acum imposibile, lucruri pe care, sătul fiind de ele până peste cap, le accept nepăsător, încât abia de le mai citesc [...] După tot ce văd sau aud, sunt de părere că Germania se va duce la dracu' dacă acest *Anti-Consiliu* al Soldaților și Muncitorilor nu dispare curând. Speranțele mele se îndreaptă spre orice general care se întoarce din război.[183]

Lucrând temporar la München, a devenit îngrijorat din cauza acțiunilor guvernului revoluționar de la începutul lui 1919 – „vorbesc cu entuziasm despre libertate, dar tirania lor devine tot mai

apăsătoare, de la o zi la alta" – și a descris orele petrecute în biblioteci, încercând să-și ducă la bun sfârșit activitățile academice, în vreme ce gloanțele Corpurilor France șuierau prin fața geamurilor.[184] Normalitate și stabilitate, acestea erau lucrurile pe care Klemperer le dorea, și cu toate acestea păreau imposibil de obținut. În 1920, după cum am văzut, a reușit să obțină un post de profesor la Universitatea Tehnică din Dresda, unde preda literatura franceză, unde și-a continuat cercetările și a scris, a publicat un periodic și a devenit tot mai frustrat văzând oameni mai tineri decât el obținând posturi la instituții mai prestigioase. Din multe puncte de vedere, era conservatorul moderat tipic pentru epoca sa: patriot, burghez, german până în măduva oaselor în atitudinile sale culturale și în identitate, partizan al noțiunii de caracter național, partizanat exprimat pe larg în lucrările sale istorice dedicate literaturii franceze de secol al XVIII-lea.

Totuși, un anumit aspect, unul crucial, îl făcea diferit. Victor Klemperer era evreu. Fiul unui predicator de la foarte liberala Sinagogă Reformistă* din Berlin, fusese botezat protestant, fiind unul dintre acei evrei, tot mai numeroși, care erau asimilați în acest fel. Era mai degrabă o decizie de factură socială decât religioasă, întrucât nu pare să fi avut convingeri religioase prea puternice, de nici un fel. În 1906, a dat o nouă dovadă a integrării sale, căsătorindu-se cu o germană non-evreică, pianista Eva Schlemmer, o femeie cu care a ajuns să împărtășească numeroase preocupări intelectuale și culturale, mai presus de toate, poate, pasiunea pentru cinema. Cuplul nu a avut copii. Chiar și așa, pe parcursul tuturor vicisitudinilor deceniului al treilea, căsnicia a fost cea care a dat stabilitate vieții sale, în ciuda problemelor tot mai mari de sănătate ale cuplului, exagerate poate din cauza ipohondriei din ce în ce mai accentuate.[185] În anii '20, a dus o viață stabilă, chiar dacă nu una care să-l satisfacă în totalitate, fiind tulburat doar de teama de un eventual război civil, chiar dacă acesta din urmă nu s-a materializat, iar după 1923 a părut tot mai improbabil.[186] Jurnalul era plin cu note despre muncă,

---

* Este vorba de un curent religios iudaic foarte liberal, născut în spațiul german în secolul al XVIII-lea, obiectivul fiind acela de a asigura o asimilare mai ușoară în societatea germană. Preceptele religioase tradiționale erau, într-o oarecare măsură, neglijate, Vechiul Testament era tradus în germană și, în consecință, o parte a serviciului religios se desfășura în limba germană. (n.tr.)

vacanțe, distracții, despre relațiile cu familia, cu prietenii sau colegii și cu alte aspecte ale existenței zilnice. „Adeseori mă întreb, scria pe 10 septembrie 1927, de ce scriu un jurnal atât de stufos", întrebare la care nu avea un răspuns adecvat: era pur și simplu un imbold de nestăpânit – „nu mă pot abține".[187] Șansele de a-l publica erau reduse. Care era, în aceste condiții, scopul? „Pur și simplu să adun laolaltă viața. Întotdeauna să adun. Impresii, informații, lecturi, evenimente, totul. Și nu întreba de ce sau pentru ce."[188]

Klemperer lăsa uneori să se înțeleagă că faptul că era evreu îi ținea în loc cariera. În ciuda lucrărilor tot mai numeroase dedicate istoriei literaturii franceze, era obligat să rămână la Universitatea Tehnică din Dresda, fără nici o perspectivă de a se transfera la o instituție universitară majoră. „Există universități reacționare și universități liberale", nota pe 26 decembrie 1926. „Cele reacționare nu acceptă evrei defel, cele liberale au deja doi evrei și pe al treilea nu îl mai vor".[189] Ascensiunea antisemitismului sub Republica de la Weimar punea, în egală măsură, problema opțiunilor politice ale lui Klemperer. „Mi-e tot mai clar", scria în septembrie 1919, „cât de insurmontabilă este bariera antisemitismului și cât este de nouă. Și eu, care m-a oferit voluntar pentru război! Și acum am rămas, botezat și naționalist, de izbeliște".[190] Preferințele politice conservatoare ale lui Klemperer erau mai degrabă neobișnuite printre evreii din clasa mijlocie, practicanți ai meseriilor liberale. Virulența crescândă a antisemitismului naționaliștilor, cu a căror politică generală era de acord, îl împiedica să-i sprijine, în ciuda nostalgiei sale pentru epoca antebelică a Reichului bismarckian sau wilhelmian. Asemenea multor germani, Klemperer se considera „apatic și indiferent" când venea vorba de violentele conflicte dintre partidele politice ale Republicii de la Weimar.[191] Ostil stângii din instinct, Klemperer se vedea totuși obligat să noteze, în martie 1920, în momentul în care a auzit despre puciul Kapp de la Berlin:

> Înclinațiile mele de dreapta au avut enorm de suferit [...] ca urmare a antisemitismului neîntrerupt. Îmi doresc foarte mult să-i văd pe actualii puciști puși la zid, nu pot să găsesc nici o urmă de entuziasm pentru o armată care și-a încălcat jurământul sau pentru studenții imaturi și nedisciplinați, dar nici pentru guvernul „legal"

al lui Ebert și chiar mai puțin pentru stânga radicală. Îi găsesc pe toți respingători.

„Ce tragicomedie chinuitoare, scria, e faptul că 5 000–8 000 de soldați pot răsturna întregul Reich german“.[192]

Întrucâtva surprinzător pentru un om care își dedicase viața studiului literaturii franceze, era foarte favorabil ideii unui nou război împotriva Franței – poate ca urmare a experiențelor sale pe frontul de vest, poate ca rezultat al furiei pe care i-o provoca Tratatul de la Versailles. Dar acest lucru părea aproape imposibil sub Republica de la Weimar. Pe 20 aprilie 1921, nota:

Monarhia este stindardul meu, tânjesc după puterea germană de altădată, mă gândesc tot timpul la o altă lovitură împotriva Franței. Dar ce camarazi dezgustători sunt rasiștii germani! Va fi chiar mai dezgustător dacă Austria ni se alătură. Și tot ce simțim noi acum, francezii au simțit, cu mai multă sau mai puțină justețe, după '70. Și nu aș fi devenit profesor sub Wilhelm al II-lea, dar cu toate astea...“[193]

În 1925, vedea alegerea lui Hindenburg ca președinte ca un potențial dezastru, comparabil cu asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand în 1914. „Fascism peste tot. Grozăviile războiului au fost uitate, teroarea rusă provoacă reacția Europei.“[194] Cu trecerea timpului, Klemperer a devenit tot mai plictisit de agitațiile politice neîncetate. În august 1932, când Republica de la Weimar pășea în etapa turbulenta sa fază finală, scria:

În plus, nu e nevoie să scriu istoria timpului meu. Iar informația pe care o redau este plictisitoare, sunt pe jumătate dezgustat, pe jumătate cuprins de o teamă în fața căreia nu vreau să cedez și complet lipsit de simpatie pentru vreun partid. Întreaga situație e lipsită de sens, dezonorantă, mizerabilă – nimeni nu își joacă propriul rol, toată lumea e o marionetă [...] Hitler în fața porților – sau cine altcineva? Și ce se va întâmpla cu mine, un profesor evreu?

A preferat, în schimb, să scrie despre pisicuța neagră care le intrase din întâmplare în casă și care le-a devenit imediat

animal de companie.[195] Sub influența nu numai a situației politice amenințătoare, dar și a depresiei cronice și a frecventelor îmbolnăviri ale soției sale, Klemperer a scris tot mai rar și, la sfârșitul lui 1932, părea pe cale să-și abandoneze complet jurnalul.

Pesimismul politic al lui Klemperer datora mult dificultăților personale cu care se confrunta. Cu toate acestea, atitudinea sa era împărtășită de mulți evrei germani, liberal-conservatori și patrioți, care nu se simțeau în largul lor în mijlocul conflictelor Republicii de la Weimar. În afară de asta, aversiunea față de extremele politice și neliniștea pe care i-o provocau violența și fanatismul ce-l înconjurau erau cu certitudine caracteristice multor germani din categoriile mijlocii, indiferent care era proveniența lor. Faptul că era evreu nu numai că l-a transformat uneori în victima discriminărilor, dar l-a făcut și să vadă cu mai multă perspicacitate și sarcasm evoluțiile politice cu consecințe nefaste pentru viitor, după cum foarte bine intuia. Totuși, nu a suferit prea mult de pe urma antisemitismului, nu a fost victima unor violențe și, într-adevăr, nu a înregistrat în jurnal nici măcar un exemplu de insultă la adresa persoanei sale, în toată această perioadă. În teorie, evrei precum Klemperer se bucurau de mai multă libertate și egalitate sub Republica de la Weimar decât în oricare alt moment din trecut. Republica a deschis noi oportunități pentru evrei în administrație, politică, în diverse profesiuni, dar și în guvern: un ministru de Externe evreu precum Walther Rathenau, de exemplu, ar fi fost de neconceput în timpul Reichului wilhelmian. Instituțiile de presă deținute de evrei, în special ziarele controlate de cele două firme evreiești liberale, Mosse și Ullstein, care împreună publicau mai bine de jumătate din jurnalele vândute la Berlin în anii '20, sprijineau fără ezitare instituțiile liberale ale Republicii. Recenta eliberare a artelor de sub povara cenzurii și a dezaprobării oficiale a adus mulți scriitori, pictori și muzicieni evrei în primul plan, ca promotori ai culturii moderniste, unde se integrau ușor printre figurile non-evreiești. Era cazul compozitorului Paul Hindemith, al poetului și dramaturgului Bertolt Brecht, al artiștilor Max Beckmann și George Brosz. Evreii își manifestau sprijinul pentru republică votând în special pentru Democrați și, într-o măsură mai mică, pentru partidele de stânga.[196]

Tot astfel, și parțial ca o reacție la aceste evoluții, anii '20 au fost martorii unei expansiuni și intensificări a curentelor antisemite

în societatea și politica germană. Pangermaniștii și alți exponenți ai dreptei lansaseră chiar și înainte de război campanii propagandistice, care îi acuzau pe evrei de subminarea națiunii germane. Acest tip de teorii rasiste ale conspirației au fost adoptate cu vârf și îndesat de comandanți militari precum Ludendorff. În timpul războiului, cea mai cunoscută manifestare a sa a fost așa-numitul recensământ evreiesc din octombrie 1916, ordonat de ofițerii superiori care sperau că avea să sprijine refuzul lor de a permite intrarea evreilor în corpul ofițeresc după război. Obiectivul era acela de a dezvălui caracterul laș și neloial al evreilor, prin demonstrarea statistică a sub-reprezentării lor în armată și a faptului că cei care se înrolaseră făceau, în cea mai mare parte, muncă de birou. În realitate, recensământul a arătat exact contrariul: mulți evrei germani, ca Victor Klemperer, erau profund naționaliști și se identificau puternic cu Reichul. În loc să fie sub-reprezentați, evreii germani erau mai degrabă supra-reprezentați în armată și pe front. Întrucât contraziceau așteptările ofițerilor antisemiți într-o măsură atât de mare, rezultatele recensământului au fost trecute sub tăcere. Dar informația că așa ceva fusese comandat a cauzat furie în rândurile evreilor germani, chiar dacă atitudinile pe care le dezvăluia această acțiune nu erau împărtășite de majoritatea trupelor.[197]

După război, credința generalizată în rândurile dreptei, potrivit căreia armata germană fusese „înjunghiată în spate“ de către revoluționarii din 1918, s-a transformat cu ușurință în demagogie antisemită. „Evreii“, credeau fără îndoială oameni precum Ludendorff, fuseseră cei care o înjunghiaseră, ei conduceau instituții precum Partidul Comunist, ei acceptaseră Tratatul de la Versailles, tot ei instauraseră Republica de la Weimar. În realitate, bineînțeles, armata germană fusese înfrântă pe câmpul de luptă în 1918. După cum am mai spus, nimeni nu a fost înjunghiat în spate. Politicienii de frunte care au semnat Tratatul, oameni ca Matthias Erzberger, nu erau nicicum de origine evreiască. Dacă evrei ca Rosa Luxemburg erau supra-reprezentați în conducerea Partidului Comunist sau ca Eugen Leviné în tulburările revoluționare din München, de la începutul lui 1919, ei acționau nu ca evrei, ci ca revoluționari și o făceau alături de mulți non-evrei (precum Karl Liebknecht, pe care mulți extremiști de dreapta îl credeau, instinctiv, evreu, din cauza vederilor sale ultrastângiste). Majoritatea evreilor germani

sprijineau partidele liberale de centru sau, într-o măsură mai mică, pe social-democrați și mult mai puțin stânga revoluționară, al cărei activism violent îl șoca și îl îngrozea pe un cetățean respectabil de tipul lui Klemperer. Cu toate acestea, evenimentele din 1918-1919 au stimulat antisemitismul dreptei, convingându-i pe mulți dintre cei care încă ezitau că teoriile rasiste ale conspirației care îi aveau în centru pe evrei se dovediseră, până la urmă, corecte.[198]

Pe lângă propaganda extremei drepte, care îi transformase pe evrei în țapi ispășitori pentru catastrofele din 1918-1919, s-a născut și o formă mai populară de antisemitism, îndreptată mai ales împotriva celor care se îmbogățiseră de pe urma războiului și a celor câțiva finanțiști care reușiseră să acumuleze foarte rapid averi în timpul inflației. Antisemitismul fusese întotdeauna stimulat în momentele de criză economică, iar crizele economice ale Republicii de la Weimar au depășit cu mult în intensitate toate celelalte momente dificile cu care se confruntase Germania în trecut. O altă sursă, mai recentă, de tensiuni era reprezentată de imigrația tot mai semnificativă a refugiaților evrei săraci, care încercau să scape de violențele antisemite și de războiul civil din Rusia. Existau probabil 80 000 de „evrei orientali“ în Germania înainte de Primul Război Mondial și sosirea lor, împreună cu cea a mult mai numeroșilor muncitori din Polonia și din alte zone, a determinat guvernul Reichului să introducă, în 1913, o lege unică a cetățeniei, o lege ce permitea numai celor ce își puteau demonstra obârșia germană să pretindă naționalitatea germană.[199] După război, pe măsură ce revoluția bolșevică cuprindea întreaga Rusie, dând naștere unor pogromuri și crime la scară uriașă, comise de oponenții țariști ai revoluției, a apărut un nou val. Deși imigranții erau asimilați rapid și erau relativ puțini, reprezentau o țintă facilă pentru resentimentele populației. La apogeul hiperinflației, pe 6 noiembrie 1923, reporterul unui ziar a observat agitații serioase într-unul din districtele berlineze cu o mare concentrație de imigranți evrei proveniți din Est:

> Peste tot pe străzile lăturalnice se află o mulțime dezlănțuită. La adăpostul întunericului, au loc jafuri. Un magazin de pantofi de la colțul Străzii Dragonului a fost prădat și cioburile vitrinelor sunt peste tot pe stradă. Brusc, sună un fluier. Formând un lung lanț uman, care acoperă întreaga lățime a străzii, un cordon de

polițiști înaintează. „Părăsiți strada!, strigă un ofițer. Intrați în case!" Mulțimea înaintează încet. Peste tot se aud aceleași strigăte: „Omorâți-i pe evrei în bătaie!" Demagogii i-au manipulat pe muritorii de foame atât de multă vreme, încât aceștia au ajuns să se repeadă asupra amărâților care fac un negoț de doi bani în pivnițele de pe Strada Dragonului [...] e vorba de ură rasială dezlănțuită, nu de foame, asta e ceea ce-i împinge să jefuiască. Câțiva tineri iau imediat urma oricărui trecător ce aduce a evreu, pentru a-l ataca la momentul potrivit.[200]

Asemenea izbucniri violente colective erau simptomatice pentru noua capacitate a antisemiților, și a multor altor grupări politice aflate la periferia vieții politice germane, de a genera sau de a manipula violența și teroarea pentru a-și atinge obiectivele, în loc să se mulțumească doar cu cuvinte, așa cum fusese de cele mai multe ori cazul înainte de 1914. Rezultatul a fost un val de incidente încă insuficient cercetate, de la atacuri îndreptate împotriva evreilor și a proprietăților lor, la atacuri asupra sinagogilor și profanări ale cimitirelor evreiești.[201]

Nu numai disponibilitatea fără precedent de a traduce virulența prejudecăților în violența acțiunilor era cea care distingea antisemitismul de după 1918 de omologul său antebelic. În vreme ce majoritatea covârșitoare a germanilor respingeau încă utilizarea forței împotriva evreilor în timpul Republicii de la Weimar, limbajul antisemitismului a deveni parte a discursului politic al principalelor forțe politice într-o măsură mult mai mare decât înainte. „Pumnalul înfipt în spate", „trădătorii din noiembrie", „republica evreiască", „conspirația iudeo-bolșevică" menită să submineze Germania – toate acestea și multe alte sloganuri demagogice asemănătoare puteau fi frecvent citite în ziare, fie ca expresii utilizate de editorialiști, fie în relatarea incidentelor politice, a discursurilor sau a proceselor. Puteau fi auzite zi de zi în adunările legislative, unde retorica Naționaliștilor, al doilea partid ca mărime după social-democrați în anii de mijloc ai Republicii, era plină de expresii antisemite. Acestea erau mult mai dure și mai des folosite decât fusese cazul conservatorilor înainte de război și erau amplificate de diversele grupuri de dreapta, care împreună se bucurau de mult mai mult sprijin decât partidele

antisemite ale lui Ahlwardt, Böckel și ale altora de teapa lor. Biserica Protestantă germană era strâns aliată cu aceste organizații, fiind nu doar profund conservatoare și naționalistă în convingeri, ci și predispusă la accese de antisemitism; dar și antisemitismul catolic a căpătat o nouă vigoare în anii '20, animat de teama de bolșevismul care lansase deja atacuri violente împotriva creștinismului, în Ungaria și Rusia, după sfârșitul războiului. Segmente substanțiale ale electoratului german de dreapta și de stânga doreau cu fervoare renașterea mândriei și a gloriei germane după 1918. În consecință, erau convinse, într-o măsură mai mare sau mai mică, că dorința lor se putea transforma în realitate numai prin eliminarea spiritului subversiunii „evreiești", care îngenunchease Germania la sfârșitul conflagrației.[202] Sensibilitatea multor germani s-a erodat atât de mult în acest torent de retorică antisemită, încât au fost incapabili să vadă ceva ieșit din comun la noua mișcare politică născută după Primul Război Mondial, care a așezat antisemitismul în chiar inima convingerilor pe care le promova cu atâta fanatism: Partidul Nazist.

Note

1. Citat în Winkler, *Von der Revolution*, p. 39; a se vedea și utilul studiu al lui Dieter Dowe și Peter-Christian Witt, *Friedrich Ebert 1871-1925: Vom Arbeiterführer zum Reichspresidenten*, Bonn, 1987, și catalogul expoziției lui Walter Mühlhausen, *Friedrich Ebert: Sein Leben, sein Werh, seine Zeit*, Heidelberg, 1999. Detaliata biografie a lui Georg Kotowski, Friedrich Ebert: *Eine politische Biographie, I: Der Aufstieg eines deutschen Arbeiterführers 1871 bis 1917*, Wiesbaden, 1963, a rămas neterminată.

2. Anthony J. Nicholls, *Weimar and the Rise of Hitler*, ediția a 4-a, London, 2000 [1968], este o introducere succintă și de încredere în aceste evenimente. Dintre istoriile politice recente, Hans Mommsen, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, Chapel Hill, NC, 1996 [1989], și Heinrich August Winkler, *Weimar 1918-1933: Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*, München, 1993, sunt remarcabile.

3. Pentru acest argument, a se vedea Theodor Eschenburg, Die improvisierte Demokratie, München, 1963. Alte monografii clasice, care merită încă citite, sunt foarte pragmatica lucrare a lui Erich Eyck, *A History of the Weimar Republic*, 2 vol., *Cambridge*, 1962-4 [1953-6], scrisă dintr-o perspectivă liberală, și cele două volume ale social-democratului Arthur Rosenberg, *The Birth of the German Republic*, Oxford, 1931 [1930], și *A History of the German Republic*, London, 1936 [1935], ambele debordând de teze incitante și controversate, mai ales în ceea ce privește continuitatea cu perioada wilhelmiană.

4. Heinrich Hannover și Elisabeth Hannover- Drück, *Politische Justiz 1918-1933*, Frankfurt am Main, 1966), pp. 76-7, 89.

5. Pentru puncte de vedere divergente asupra articolului 48 a se vedea Nicholls, Weimar, 36-7; Detlev J. K. Peukert, *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*, London, 1991 [1987], pp. 37-40; și Harald Boldt, *Der Artikel 48 der Weimarer Reichsverfassung: Sein historischer Hintergrund und seine politische Funktion*, în Michael Stürmer (ed.), *Die Weimarer Republik: Belagerte Civitas*, Königstein im Taunus, 1980, pp. 288-309. Lucrarea standard dedicată constituției de la Weimar este Ernst Rudolf Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, vol. V-VII, Stuttgart, 1978-84; vezi și Reinhard Rurup, *Entstehung und Grundlagen der Weimarer Verfassung*, în Eberhard Kolb (ed.), *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik*, Köln, 1972, pp. 218-43. Abuzarea articolului 48 de către Ebert era deja criticată de către contemporani, vezi Gerhard Schulz, *Artikel 48 in politisch-historischer Sicht*, în Ernst Fraenkel (ed.), *Der Staatsnotstand*, Berlin, 1965, pp. 39-71. Ludwig Richter, *Das präsidiale Notverordnungsrecht in den ersten Jahren der Weimarer Republik: Friedrich Ebert und die Anwendung des Artikels 48 der Weimarer Reichsverfassung*, în Eberhard Kolb (ed.) *Friedrich Ebert als Reichspräsident: Amtsführung und Amtsverständnis*, München, 1997, pp. 207-58, încearcă să ia apărarea președintelui.

6. Dowe și Witt, *Friedrich Ebert*, pp. 155-7.

7. Werner Birkenfeld, *Der Rufmord am Reichspräsidenten: Zu Grenzformen des politischen Kampfes gegen die frühe Weimarer Republik 1919-1925*, „Archiv fur Sozialgeschichte", 15 (1965), pp. 453-500.

8. Heinrich August Winkler, *Der Schein der Normalität: Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924 bis 1930*, Bonn, 1985, pp. 231-4.

9. Victor Klemperer, *Leben sammeln, nicht fragen wozu und warum, vol. II: Tagehucher 1925-1932*, Berlin, 1996, p. 56 (14 mai 1925).

10. John W. Wheeler-Bennett, *Hindenburg: The Wooden Titan*, London, 1936, pp. 250-51. Remarcabil de bine informatul și inteligentul portret trasat de Wheeler-Bennett se baza pe numeroase conversații cu membri ai anturajului lui Hindenburg și cu mulți politiceni germani conservatori de frunte, cu care avea o relație bună, în calitatea sa de aristocrat englez, care avea o fermă de armăsari în nordul Germaniei. A se vedea și Waiter Hubatsch, *Hindenburg und der Staat: Aus den Papieren des Generalfeldmarschalls und Reichspräsidenten von 1878 bis 1934*, Göttingen, 1966.

11. Andreas Dorpalen, *Hindenburg and the Weimar Republic*, Princeton, 1964, îl vede pe Hindenburg ca un personaj apolitic, atras cu greu în viața politică de forța propriului mit.

12. Nicholls, *Weimar*, pp. 39-40; Jürgen Falter, *Hitlers Wähler*, München, 1991, pp. 130-35.

13. A se vedea articolul clasic al lui Gerhard A. Ritter, *Kontinuität und Umformung des deutschen Parteiensystems 1918-1920*, în Eberhard Kolb (ed.), *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republic*, Köln, 1972, pp. 218-43.

14. Vernon L. Lidtke, *The Alternative Culture: Socialist Labor in Imperial Germany*, New York, 1985.

15. Horstwalter Heitzer, *Der Volksverein für das katholische Deutschland im Kaiserreich 1890-1918*, Mainz, 1979; Gotthard Klein, *Der Volksverein für das katholische Deutschland 1890-1933: Geschichte, Bedeutung, Untergang*, Paderborn, 1996; Dirk Müller, *Arbeiter, Katholizismus, Staat: Der Volksverein für das katholische Deutschland*

und die katholischen Arbeiterorganisationen in der Weimarer Republik, Bonn, 1996; Doris Kaufmann, *Katholisches Milieu in Münster 1928-1933*, Düsseldorf, 1984.

16. Wilhelm L. Guttsman, *Workers' Culture in Weimar Germany: Between Tradition and Commitment*, Oxford, 1990.

17. Lynn Abrams, *Workers' Culture in Imperial Germany: Leisure and Recreation in the Rhineland and Westphalia*, London, 1992.

18. Bracher și alții, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, vol. I, pp. 41, 58-9, citând previziunea lui Max Weber în acest sens.

19. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 21-7, 64-95.

20. A se vedea Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, vol. VI, p. 133, și discuția în Eberhard Kolb, *The Weimar Republic*, London, 1988, pp. 150-51. Pentru critici la adresa sistemului reprezentării proporținale a se vedea în special Eberhard Schanbacher, *Parlamentarische Wahlen und Wahlsystem in der Weimarer Repuhlik: Wahlgesetzgebung und Wahlreform im Reich und in den Ländern*, Düsseldorf, 1982. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 126-35, prezintă o serie de speculații informate care, în cele din urmă, susțin punctul de vedere negativ.

21. Christoph Gusy, *Die Weimarer Reichsverfassung*, Tübingen, 1997, pp. 97-8.

22. A se vedea folositoarele liste din anexele lucrării lui Hagen Schulze, *Weimar: Deutschland 1917-1933*, Berlin, 1982.

23. A se vedea, de exemplu, Klaus Reimer, *Rheinlandfrage und Rheinlandbewegung (1918-1933): Ein Beitrag zur Geschichte der regionalistischen Bewegung in Deutschland*, Frankfurt am Main, 1979.

24. Nicholls, *Weimar*, pp. 33-6, exagerează problemele cauzate. Pentru cazul Prusiei, vezi Hagen Schulze, *Otto Braun oder Preussens demokratische Sendung*, Frankfurt am Main, 1977, Dietrich Orlow, *Weimar Prussia 1918-1925: The Unlikely Rock of Democracy*, Pittsburgh, 1986, și Hans-Peter Ehni, *Bollwerk Preussen? PreussenRegierung, Reich-Länder-Prohlem und Sozialdemokratie 1928-1932*, Bonn, 1975.

25. Detalii în Alfred Milatz, *Wähler und Wahlen in der Weimarer Repuhlik*, Bonn, 1965, și Jürgen Falter și alții, *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Repuhlik: Materialen zum Wahlverhalten 1919-1933*, München, 1986.

26. Schulze, *Weimar*, anexe.

27. Winkler, *Von der Revolution*; idem, *Der Schein*; idem, *Der Weg in die Katastrof)he: Arheiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1930 bis 1933*, Bonn, 1987, este o abordare exhaustivă, favorabilă social-democraților. Critici puternice în Bracher și alții, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, vol. I, pp. 58-9; accent pus pe timiditatea crescândă, specifică „vârstei mijlocii" a partidului în Richard N. Hunt, *German Social Democracy 1918-1933*, New Haven, 1964, în special pp. 241-59.

28. Larry Eugene Jones, *German Liberalism and the Dissolution of the Weimar Party System, 1918-1933*, Chapel Hill, Ne, 1988, pp. 67-80.

29. Erich Matthias și Rudolf Morsey, *Die Deutsche Staatspartei*, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende der Parteien 1933: Darstellungen und Dokumente*, Düsseldorf, 1960, pp. 29-97, informația la pp. 31-54; Werner Schneider, *Die Deutsche Demokratische Partei in der Weimarer Republik, 1924-1930*, München, 1978; Diehl, *Paramilitary Politics*, pp. 269-76; Jones, *German Liberalism*, pp. 369-74; Klaus Hornung, *Der Jungdeutsche Orden*, Düsseldorf, 1958.

30. Detlef Junker, *Die Deutsche Zentrumspartei und Hitler: Ein Beitrag zur Problematik des politischen Katholizismus in Deutschland*, Stuttgart, 1969; Rudolf Morsey, *Der Untergang des politischen Katholizismus: Die Zentrumspartei zwischen christlichem Selbstverständnis und 'Nationaler Erhebung' 1932/33*, Stuttgart, 1977; Karsten Ruppert, *Im Dienst am Staat von Weimar: Das Zentrum als regierende Partei in der Weimarer Demokratie 1923-1930*, Düsseldorf, 1992. Pentru Partidul Popular Bavarez, vezi Klaus Schbnhoven, *Die Bayerische Volkspartei 1924-1932*, Düsseldorf, 1972. Pentru contextul general european, Eric Hobsbawm, *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, London, 1994, pp.114-15.

31. Citat în Rudolf Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 279-453, la pp. 290-91.

32. Max Miller, *Eugen Bolz*, Stuttgart, 1951, pp. 357-8, citat în Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, p. 292; a se vedea și Joachim Sailer, *Eugen Bolz und die Krise des politischen Katholizismus in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1994.

33. John Cornwell, *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*, London, 1999, în special pp. 96-7, 116-17, 120-51; se folosește masiv de Klaus Scholder, *The Churches and the Third Reich*, 2 vol., London, 1987-8 [1977, 1985]; Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, p. 301, în ceea ce privește presiunea venită dinspre Vatican.

34. Werner Angress, *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany, 1921-1923*, Princeton, 1963; Ben Fowkes, *Communism in Germany under the Weimar Republic*, London, 1984, pp. 148, 161; Eric D. Weitz, *Creating German Communism, 1890-1990: From Popular Protests to Socialist State*, Princeton, 1997, pp. 100-3; și, în primul rând, Hermann Weber, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus: Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*, 2 vol., Frankfurt am Main, 1969.

35. Evans, *Rituals*, pp. 507-9, 574, pentru un exemplu între multe altele.

36. Maximilian Müller-Jabusch (ed.), *Handbuch des öffentlichen Lebens*, Leipzig, 1931, pp. 442-5, fragmente traduse în Kaes și alții (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook*, pp. 348-52; a se vedea, mai general Mommsen, *The Rise and Fall*, pp. 253-60.

37. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 309-30; Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen, *Die Deutschnationale Volkspartei*, în Matthias and Morsey (ed.), Das Ende, pp. 541-652, la pp. 543-9.

38. Henry Ashby Turner, Jr., *Gustav Stresemann and the Politics of the Weimar Republic*, Princeton, 1965 [1963], pp. 250-51; Jonathan Wright, *Gustav Stresemann: Weimar's Greatest Statesman*, Oxford, 2002.

39. Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 19-20.

40. Diehl, *Paramilitary Politics*, pp. 209-43; Berghahn, *Der Stahlhelm*, pp. 103-30.

41. Francis L. Carsten, *The Reichswehr and Politics 1918-1933*, Oxford, 1966, pp. 3-48; Wolfram Wette, *Gustav Noske: Eine politische Biographie*, Düsseldorf, 1987, pp. 399-459.

42. Carsten, *The Reichswehr*, pp. 106-7; Johannes Erger, Der *Kapp-Lüttwitz-Putsch: Ein Beitrag zur deutschen Innenpolitik 1919/20*, Düsseldorf, 1967; Erwin Könnemann și alții (ed.), Arbeiterklasse siegt über Kapp und Lüttwitz, 2 vol., Berlin, 1971.

43. Citat în Carsten, *The Reichswehr*, p. 401.

44. Thilo Vogelsang (ed.), Neue Dokumente zur Geschichte der Reichswehr, 1930-1933, „VfZ", 2 (1954), pp. 397-436.

45. Friedrich von Rabenau, *Seeckt - aus seinem Leben 1918-1936*, Leipzig, 1940, pp. 359-61, şi Otto-Ernst Schüddekopf, *Das Heer und die Republik - Quellen zur Politik der Reichswehrführung 1918 bis 1933*, Hanovra, 1955, pp. 179-81. A se vedea şi monografiile mai vechi ale lui W. Wheeler-Bennett, *The Nemesis of Power: The German Army in Politics 1918-1945*, London, 1953, acum depăşită din cele mai multe puncte de vedere, pentru o viziune foarte critică la adresa armatei, şi a lui Harold J. Gordon, *The Reichswehr and the German Republic 1919-26*, Princeton, 1957, favorabilă lui Seeckt. Detaliile de bază în Rainer Wohlfeil, *Heer und Republik*, în Hans Meier-Welcker şi Wolfgang von Groote (ed.), *Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648-1939*, vol. VI, Frankfurt am Main, 1970), vol. II, p. 304.

46. Carsten, The Reichswehr, 276; Ernst Willi Hansen, *Reichswehr und Industrie: Rüstungswirtschaftliche Zusammenarbeit und wirtschaftliche Mobilmachungsvorbereitungen 1923-1932*, Boppard, 1978; Manfred Zeidler, *Reichswehr und Rote Armee 1920-1933: Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit*, München, 1993; la un nivel mai general, Michael Geyer, *Aufrüstung oder Sicherheit: Reichswehr in der Krise der Machtpolitik, 1924-1936*, Wiesbaden, 1980, şi Kad Nuss, *Militär und Wiederaufrüstung in der Weimarer Republik: Zur politischen Rolle und Entwicklung der Reichswehr*, Berlin, 1977.

47. Carsten, The Reichswehr, pp. 159-60, 168-9, 226.

48. Michael Geyer, *Professionals and Junkers: German Rearmament and Politics in the Weimar Republic*, în Richard Bessel şi Edgar Feuchtwanger (ed.), *Social Change and Political Development in Weimar Germany*, London, 1981, pp. 77-133.

49. Vezi monografia clasică a lui Craig, *The Politics of the Prussian Army*, pp. 382-467.

50. Eberhard Kolb, *Die Reichsbahn vom Dawes-Plan bis zum Ende der Weimarer Republik*, în Lothar Gall şi Manfred Pohl (ed.), *Die Eisenbahn in Deutschland: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München, 1999, pp. 109-64, la pp. 149-50.

51. Jane Caplan, *Government without Administration: State and Civil Service in Weimar and Nazi Germany*, Oxford, 1988, pp. 8-18, 60-61.

52. Gerhart Fieberg (ed.), *Im Namen des deutschen Volkes: Justiz und Nationalsozialismus*, Köln, 1989, p. 8.

53. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 162-72.

54. Caplan, *Government*, pp. 30-36.

55. Ibidem, pp. 33-57; Wolfgang Runge, *Politik und Beamtentum im Parteienstaat: Die Demokratisierung der politischen Beamten in Preussen zwischen 1918 und 1933*, Stuttgart, 1965; Anthony J. Nicholls, *Die höhere Beamtenschaft in der Weimarer Zeit: Betrachtungen zu Problemen ihrer Haltung und ihrer Fortbildung*, in Lothar Albertin şi Werner Link (ed.), *Politische Parteien auf dem Weg zur parlamentarischen Demokratie in Deutschland: Entwicklungslinien bis zur Gegenwart*, Düsseldorf, 1981, pp. 195-207; Hans Fenske, *Monarchisches Beamtentum und demokratischer Rechtsstaat: Zum Problem der Bürokratie in der Weimarer Republik*, în *Demokratie und Verwaltung: 25 Jahre Hochschule für Verwaltung Speyer*, Berlin, 1972, pp. 117-36; Rudolf Morsey, Beamtenschaft und Verwaltung zwischen Republik und „Neuem Staat", în Karl Dietrich Erdmann, Hagen Schulze (ed.), Weimar: *Selbstpreisgabe einer Demokratie*, Düsseldorf, 1980, pp. 151-68; Eberhard Pikart, *Preussische Beamtenpolitik 1918-1933*, „VfZ", 6 (1958), pp. 119-37.

56. Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 27-9.

57. AT 28, în Merkl, *Political Violence*, p. 513.

58. A se vedea Rainer Fattmann, *Bildungsbürger in der Defensive: Die akademische Beamtenschaft und der „Reichsbund der höheren Beamten" in der Weimarer Republik*, Göttingen, 2001.

59. Pentru întreaga chestiune a obiectivelor, economice sau de altă natură, ale Germaniei în război, chiar dacă nu și pentru problema originilor războiului (pe care, în realitate, nu o tratează decât succint), lucrarea standard rămâne Fischer, *Germany's Aims*.

60. Fenomenul inflaționist în timpul războiului și imediat după finalul acestuia este tratat foarte detaliat în primele 150 de pagini ale monumentalei monografii a lui Gerald D. Feldman, *The Great Disorder: Politics, Economic, and Society in the German Inflation, 1914-1924*, New York, 1993. Ratele de schimb pentru întreaga perioadă sunt date în tabelul 1 de la pagina 5. Cartea lui Feldman înlocuiește lucrările mai vechi ale lui Constantino Bresciani- Turroni, *The Economics of Inflation: A Study of Currency Depreciation in Post-war Germany*, London, 1937, și a lui Karsten Laursen și Jürgen Pedersen, *The German Inflation 1918-1923*, Amsterdam, 1964. Există o prezentare succintă a stadiului cercetării în Theo Balderston, *Economics and Politics in the Weimar Republic*, London, 2002, pp. 34-60. Stephen B. Webb, *Hyperinflation and Stabilization in Weimar Germany*, Oxford, 1989, leagă procesul inflaționist de chestiunea reparațiilor.

61. Feldman, *The Great Disorder*, p. 5 (tabelul 1), și, o abordare mai generală, cu numeroase citate, în capitolele 1-8; de asemenea, Kent, *The Spoils of War*, pp. 45-6, 142-58.

62. Feldman, *The Great Disorder*, pp. 837-9; o viziunea mai pesimistă în Niall Ferguson, *Paper and Iron: Hamburg Business and German Politics in the Era of Inflation, 1897-1927*, Oxford, 1995, în special pp. 408-19.

63. Feldman, *The Great Disorder*, p. 5 (tabelul 1). Pentru ocuparea Ruhr-ului, a se vedea Conan Fischer, *The Ruhr Crisis 1923-1924*, Oxford, 2003; Hermann J. Rupieper, *The Cuno Government and Reparations 1922-1923: Politics and Economics*, Haga, 1979; și Klaus Schwabe (ed.), *Die Ruhrkrise 1923: Wendepunkt der internationalen Beziehungen nach dem Ersten Weltkrieg*, Paderborn, 1985.

64. „Berliner Morgenpost" 251, 21 ocrombrie 1923, „Zahlen-Wahnsinn, von Bruno H. Bürgel".

65. Norman Angell, *The Story of Money*, New York, 1930, p. 332; Haffner, *Defying Hitler*, pp. 49-50.

66. Fritz Blaich, *Der schwarze Freitag: Inflation und Wirtschaftskrise*, München, 1985, pp. 14,31.

67. *Wirtschaftskurve*, 2 (1923), pp. 1, 29 și 4 (1923), p. 21, menționând cheltuielile unei familii mijlocii de salariați cu un singur copil, citat în Carl-Ludwig Holtfrerich, *The German Inflation 1914-1923: Causes and Effects in International Perspective*, New York, 1986 [1980], p. 261.

68. „Berliner Morgenpost", 220, 15 septembrie 1923, „Zurückgehaltene Ware: Weil del «morgige Preis» noch nicht bekannt ist".

69. Feldman, *The Great Disorder*, pp. 704-6.

70. Holtfrerich, *The German Inflation*, pp. 262-3.

71. Klemperer, *Lehen sammeln*, vol. I, p. 239 (26 februarie 1920).

72. Ibidem, p. 257 (28 martie 1920).

73. Ibidem, p. 262 (1 aprilie 1920).

74. Ibidem, p. 697 (27 mai 1923), pp. 700-1 (1-2 iunie 1923). Pentru isteria speculațiilor bursiere, vezi și Haffner, *Defying Hitler*, pp. 46-7.

75. Klemperer, *Leben sammeln*, vol. I, p. 717 (24 iulie 1923), 729 (3 august 1923).

76. Ibidem, p. 740 (27/28 august 1923).

77. Ibidem, p. 752 (9 octombrie 1923).

78. Ibidem, p. 751 (9 octombrie 1923).

79. Ibidem, p. 757 (2 noiembrie 1923).

80. Ibidem, p. 758 (7 și 16 noiembrie 1923).

81. „Berliner Morgenpost", 213, 7 septembrie 1923: *Nur noch dreissig Strassenbahn-Linien*.

82. Kent, *The Spoils of War*, pp. 245-8.

83. Feldman, *The Great Disorder*, pp. 741-7.

84. Ibidem, pp. 778-93.

85. Ibidem, pp. 754-835.

86. Derek H. Aldcroft, *From Versailles to Wall Street 1919-1929*, London, 1977, pp. 125-55.

87. Feldman, *The Great Disorder*, pp. 854-88.

88. Klemperer, *Leben sammeln*, vol. I, pp. 761 (4 decembrie 1923), 763 (20 decembrie 1923).

89. Nikolaus Wachsmann, *Hitler's Prisons: Legal Terror in Nazi Germany*, (în curs de apariție, 2004), capitolul 2.

90. Michael Grüttner, *Working-Class Crime and the Labour Movement: Pilfering in the Hamburg Docks, 1888-1923*, în Richard J. Evans (ed.), *The German Working Class 1888-1933: The Politics of Everyday Life*, London, 1982, pp. 54-79

91. Hans Ostwald, *Sittengeschichte der Inflation: Ein Kulturdokument aus den Jahren des Marksturzes*, Berlin, 1931, în special p. 30.

92. Martin Geyer, *Verkehrte Welt: Revolution, Inflation, und Moderne. München 1914-1924*, Göttingen, 1998, passim.

93. 93. Bernd Widdig, *Culture and Inflation in Weimar Germany*, Berkeley, 2001, pp. 113-33

94. 94. Geyer, Verkehrte Welt, 243-318; la un nivel mai general, diferitele studii din Gerald D. Feldman (ed.), *Die Nachwirkungen der Inflation auf die deutsche Geschichte 1924-1933*, München, 1985.

95. Pentru studiul fascinant al unei asemenea conflict, vezi Charles Medalen, *State Monopoly Capitalism in Germany: The Hibernia Affair*, „Past and Present", 78 (februarie 1978), pp. 82-112.

96. Henry Ashby Turner, Jr., *German Big Business and the Rise of Hitler*, New York, 1985, pp. 3-18; Gerald D. Feldman, *Army, Industry and Labor in Germany, 1914-1918*, Princeton, 1966; idem, *The Origins of the Stinnes-Legien Agreement: A Documentation*, „Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 19/20 (1973), pp. 45-104.

97. Pentru un rezumat al dezbaterii asupra caracterului și amplorii investițiilor în economie în timpul inflației, a se vedea Harold James, *The German Slump: Politics and Economics, 1924-1936*, Oxford, 1986, pp. 125-30.

98. Peter Hayes, *Industry and Ideology: I.G. Farben in the Nazi Era*, Cambridge, 1987, pp. 16-17; Gerald D. Feldman, *Hugo Stinnes: Biographie eines Industriellen 1870-1924*, München, 1998.

99. Mary Nolan, *Visions of Modernity: American Business and the Modernization of Germany*, New York, 1994.

100. Peukert, *The Weimar Republic*, pp. 112-17.

101. Robert Brady, *The Rationalization Movement in Germany: A Study in the Evolution of Economic Planning*, Berkeley, 1933; Tames, *The German Slump*, pp. 146-61.

102. Feldman, *The Great Disorder*, pp. 843-44; Harold James, Economic Reasons for the Collapse of the Weimar Republic, in Ian Kershaw (ed.), *Weimar: Why did German Democracy Fail?*, London, 1990, pp. 30-57, la pp. 33-4; a se vedea şi Dieter Hertz-Eichenröde, *Wirtschaftskrise und Arbeitsbeschaffung: Konjunkturpolitik 1925/26 und die Grundlagen der Krisenpolitik Brünings*, Frankfurt am Main, 1982; Fritz Blaich, *Die Wirtschaftskrise 1925/26 und die Reichsregierung: Von der Erwerbslosenfürsorge zur Konjunkturpolitik*, Kallmünz, 1977; şi Klaus-Dieter Krohn, *Stabilisierung und ökonomische Interessen: Die Finanzpolitik des deutschen Reiches 1923-1927*, Düsseldorf, 1974.

103. Bernd Weisbrod, *Schwerindustie in der Weimarer Republik: Interessenpolitik zwischen Stabilisierung und Krise*, Wuppertal, 1978, pp. 415- 56; James, *The German Slump*, pp. 162-223.

104. Richard Bessel, *Why did the Weimar Republic Collapse?*, în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 120-52, la pp. 136; Bernd Weisbrod, *The Crisis of German Unemployment Insurance in 1928/29 and its Political Repercussions*, în Wolfgang J. Mommsen (ed.), *The Emergence of the Welfare State in Britain and Germany, 1850-1950*, London, 1981, pp. 188-204; Richard J. Evans, „Introduction: The Experience of Mass Unemployment in the Weimar Republic" în Richard J. Evans, Dick Geary (ed.), *The German Unemployed: Experiences and Consequences of Mass Unemployment from the Weimar Republic to the Third Reich*, London, 1987, pp. 1-22, la pp. 5-6; Merith Niehuss, *From Welfare Provision to Social Insurance: The Unemployed in Augsburg 1918-27*, în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 44-72.

105. Turner, *German Big Business*, pp. 19-46; Weisbrod, *Schwerindustrie;* a se vedea şi schiţa succintă trasată de J. Adam Tooze în *Big Business and the Continuities of German History, 1900-1945*, în Panikos Panayi (ed.), *Weimar and Nazi Germany: Continuities and Discontinuities*, London, 2001, pp. 173-98.

106. Pentru scandalul Barmat, a se vedea Bernhard Fulda, *Press and Politics in Berlin, 1924-1930*, teză de doctorat la Cambridge, 2003, pp. 63-71, 87-117.

107. Dick Geary, *Employers, Workers, and the Collapse of the Weimar Republic*, în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 92-119.

108. Karl Rohe, *Wahlen und Wählertraditionen in Deutschland*, Frankfurt am Main, 1992, p. 124.

109. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 327-8; Kurt Koszyk, *Deutsche Presse 1914-1945: Geschichte der deutschen Presse*, vol. III, Berlin, 1972.

110. Babette Gross, Willi Münzenberg: Eine politische Biographie, Stuttgart, 1967.

111. Erich Schairer, „Alfred Hugenberg", Mit anderen Augen: Jahrbuch der deutschen Sonntagszeitung (1929), pp. 18-21, citat şi tradus în Kaes şi alţii (ed.), *The*

Weimar Republic Sourcebook, pp. 72-4; Dankwart Guratzsch, *Macht durch Organisation: Die Grundlegung des Hugenbergschen Presseimperiums*, Düsseldorf, 1974, pp. 192-3, 244, 248.

112. Fulda, *Press and Politics*, tabelul 1.

113. Modris Eksteins, *The Limits of Reason: The German Democratic Press and the Collapse of Weimar Democracy*, Oxford, 1975, pp. 129-30, 249-50.

114. Fulda, *Press and Politics*, tabelul 1 și capitolul 1 în general.

115. Falter, Hitlers Wähler, pp. 325-39.

116. Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes: Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte, vol. I: Gestalt und Wirklichkeit*, Vienna, 1918, pp. 73-5.

117. Arthur Moeller van den Bruck, *Das Dritte Reich*, ediția a 3-a, Hamburg, 1931 [Berlin, 1923]), în special pp. 300, 320; Gary D. Stark, *Entrepreneurs of Ideology: Neo-Conservative Publishers in Germany, 1890-1933*, Chapel Hill, NC, 1981; Agnes Stansfield, Das Dritte Reich: *A Contribution to the Study of the „Third Kingdom" in German Literature from Herder to Hegel*, „Modern Language Review", 34 (1934), pp. 156-72. Moeller van den Bruck a numit inițial această utopie conservator-revoluționară „a Treia Cale"; a se vedea Mosse, *The Crisis*, p. 281.

118. Edgar Jung, *Deutschland und die konservative Revolution', în Deutsche über Deutschland*, München, 1932, pp. 369-82, fragmente traduse în Kaes și alții (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook*, pp. 352-4.

119. Jünger, *In Stahlgewittern*; vezi și Nikolaus Wachsmann, *Marching under the Swastika? Ernst Junger and National Socialism, 1918-33*, „Journal of Contemporary History", 33 (1998), pp. 573-89.

120. Theweleit, *Male Fantasies*.

121. Studiul clasic pentru acest curent de gândire, dar și pentru altele asemănătoare, este Kurt Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*, München, 1978 [1962].

122. James M. Ritchie, *German Literature under National Socialism*, London, 1983, pp. 10-11; a se vedea și Peter Zimmermann, *Literatur im Dritten Reich*, în Jan-Berg și alții (ed.), *Sozialgeschichte der deutschen Literatur von 1918 bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main, 1981, pp. 361-416; și în special Jost Hermand și Frank Trommler, *Die Kultur der Weimarer Republik*, München, 1978, pp. 128-92.

123. Pentru o viziune generală bună, vezi Nitschke și alții (ed.)*Jahrhundertwende*; asupra „panicii morale" în perioada wilhelmiană, a se vedea Richard J. *Evans*, *Tales from the German Underworld: Crime and Punishment in the Nineteenth Century*, London, 1998, pp. 166-212; Gary Stark, *Pornography, Society and the Law in Imperial Germany*, „Central European History", 14 (1981), pp. 200-20; Bram Dijkstra, *Idols of Perversity: Fantasies of Female Evil in Fin-de-Siècle Culture*, New York, 1986; Robin Lenman, *Art, Society and the Law in Wilhelmine Germany: The Lex Heinze*, „Oxford German Studies", 8 (1973), pp. 86-113; Matthew Jefferies, *Imperial Culture in Germany, 1871-1918*, London, 2003; asupra culturii weimareze, Peukert, *The Weimar Republic*, pp. 164-77.

124. Hermand și Trommler, *Die Kultur*, pp. 193-260.

125. Karen Koehler, *The Bauhaus, 1919-1928: Gropius in Exile and the Museum of Modern Art, N. Y., 1938*, în Richard A. Etlin (ed.), *Art, Culture and Media under the Third Reich*, Chicago, 2002, pp. 287-315, la pp. 288-92; Barbara Miller Lane, *Architecture and Politics in Germany, 1918-1945*, Cambridge, Mass., 1968, pp. 70-78; Shearer

West, *The Visual Arts in Germany 1890-1936: Utopia and Despair*, Manchester, 2000, pp. 143-55; Hans Wingler, *The Bauhaus – Weimar, Dessau, Berlin, Chicago 1919-1944*, Cambridge, Mass., 1978; Frank Whitford, *The Bauhaus*, London, 1984.

126. Gerald D. Feldman, *Right-Wing Politics and the Film Industry: Emil Georg Strauss, Alfred Hugenberg, and the UFA, 1917-1933*, în Christian Jansen și alții (ed.), *Von der Aufgabe der Freiheit: Politische Verantwortung und burgerliche Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert: Festschrift für Hans Mommsen zum 5. November 1995*, Berlin, 1995, pp. 219-30; Siegfried Kracauer, *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*, Princeton, 1947, pp. 214-16.

127. Andrew Kelly, *Filming All Quiet on the Western Front – Brutal Cutting, Stupid Censors, Bigoted Politics*, London, 1998, retipărită cu titlul *All Quiet on the Western Front: The Story of a Film*, London, 2002. La un nivel mai general, a se vedea eseul dedicat culturii weimareze de Peter Gay, *Weimar Culture: The Outsider as Insider*, London, 1969. Waiter Laqueur, *Weimar: A Cultural History 1918-1933*, London, 1974, este utilă atât în ceea ce privește majoritatea conservatoare, cât și minoritatea avangardistă; vezi și Hermand și Trommler, *Die Kultur*, pp. 350-437, în problema artelor vizuale.

128. Erik Levi, *Music in the Third Reich*, London, 1994, pp. 1-13; Hermand și Trommler, *Die Kultur*, pp. 279-350.

129. Michael H. Kater, *Different Drummers: Jazz in the Culture of Nazi Germany*, New York, 1992, pp. 3-28; Peter Jelavich, *Berlin Cabaret*, Cambridge, Mass., 1993, pp. 202.

130. Peukert, *The Weimar Republic*, pp. 178-90.

131. AT 43, în Merkl, *Political Violence*, p. 173

132. Abrams, *Workers' Culture*, în special capitolul 7.

133. Richard J. Evans, *The Feminist Movement in Germany 1894-1933*, London, 1976, pp. 122, 141; Rudolph Binion, *Frau Lou: Nietzsche's Wayward Disciple*, Princeton, 1968, p. 447.

134. James D. Steakley, *The Homosexual Emancipation Movement in Germany, New York, 1975*; John C. Fout, *Sexual Politics in Wilhelmine Germany: The Male Gender Crisis, Moral Purity, and Homophobia*, „Journal of the History of Sexuality", 2 (1992), pp. 388-421.

135. A se vedea articolul de pionierat al Renatei Bridenthal și Claudiei Koonz, *Beyond Kinder, Kuche, Kirche: Weimar Women in Politics and Work*, în Renate Bridenthal și alții (ed.), *When Biology Became Destiny: Women in Weimar and Nazi Germany*, New York, 1984, pp. 33-65.

136. Planert, *Antifeminismus*.

137. Evans, *The Feminist Movement*, pp. 145-201; Klaus Höhnig, *Der Bund Deutscher Frauenvereine in der Weimarer Republik 1919-1923*, Egelsbach, 1995

138. Atina Grossmann, *Reforming Sex: The German Movement for Birth Control and Abortion Reform 1920-1950*, New York, 1995, p. 16; Steakley, *The Homosexual Emancipation Movement*; Fout, *Sexual Politics*; Charlotte Wolff, Magnus Hirschfeld: *A Portrait of a Pioneer in Sexology*, London, 1986.

139. James Woycke, *Birth Control in Germany 1871-1933*, London, 1988, pp. 13-16, 121, 147-8; Grossmann, *Reforming Sex*; Cornelie Usborne, *The Politics of the Body in Weimar Germany: Women's Reproductive Rights and Duties*, London, 1991.

140. Clifford Kirkpatrick, *Nazi Germany: Its Women and Family Life*, New York, 1938, p. 36; Elizabeth Harvey, *Serving the Volk, Saving the Nation: Women in the Youth Movement and the Public Sphere in Weimar Germany*, în Larry Eugene Jones și James Retallack (ed.), *Elections, Mass Politics, and Social Change in Modern Germany: New Perspectives*, New York, 1992, pp. 201-22; Irene Stoehr, *Neue Frau und alte Bewegung? Zum Generationskonflikt in der Frauenbewegung der Weimarer Republik*, în Jutta Dalhoff și alții (ed.), *Frauenmacht in der Geschichte*, Düsseldorf, 1986, pp. 390-400; Atina Grossmann, *„Girlkultur" or Trhoroughly Rationalized Female: A New Woman in Weimar Germany*, în Judith Friedlander și alții (ed.), *Women in Culture and Politics: A Century of Change*, Bloomington, Ind., 1986, pp. 62-80.

141. Raffael Scheck, *Mothers of the Nation: Right-Wing Women in German Politics, 1918-1923* (în curs de apariție, 2004); Höhnig, *Der Bund*; Ute Planert (ed.), *Nation, Politik und Geschlecht: Frauenbewegungen und Nationalismus in der Moderne*, Frankfurt am Main, 2000.

142. Merkl, *Political Violence*, pp. 230-89, pentru mărturii personale; de asemenea, Peter D. Stachura, *The German Youth Movement, 1900-1945: An Interpretative and Documentary History*, London, 1981, contrazice accentul pus de lucrări anterioare pe caracterul proto-fascist al mișcărilor de tineret, așa cum era cazul studiilor clasice ale lui Laqueur, *Young Germany*, Howard Becker, *German Youth: Bond or Free?*, New York, 1946, și Mosse, *The Crisis*, pp. 171-89. A se vedea o lucrare mai recentă, Jürgen Reulecke, *„Hat die Jugendbewegung den Nationalsozialismus vorbereitet?" Zum Umgang mit einer falschen Frage*, în Wolfgang R. Krabbe (ed.), *Politische Jugend in der Weimarer Republik*, Bochum, 1993, pp. 222-43.

143. Klemperer, *Leben sammeln*, vol. II, p. 56 (14 mai 1925).

144. AT 144, 173, în Merkl, *Political Violence*, 290-310, în special pp. 303-4; de asemenea, Margret Kraul, *Das deutsche Gymnasium 1780-1980*, Frankfurt am Main, 1984, pp. 127-56, o privire generală utilă; Folkert Meyer, *Schule der Untertanen: Lehrer und Politik in Preussen 1848-1900*, Hamburg, 1976, care adoptă o atitudine foarte critică față de influența politică a școlilor; Mosse, *The Crisis*, pp. 149-70, subliniază influențele naționaliste. Pentru o bună contrapondere la Meyer, a se vedea Marjorie Lamberti, *Elementary School Teachers and the Struggle against Social Democracy in Wilhelmine Germany*, „History of Education Quarterly", 12 (1992), pp. 74-97; și idem, *State, Society and the Elementary School in Imperial Germany*, New York, 1989.

145. Konrad H. Jarausch, *Deutsche Studenten 1800-1970*, Frankfurt am Main, 1984, în special pp. 117-22; Michael S. Steinberg, *Sabers and Brown Shirts: The German Students' Path to National Socialism, 1918-1935*, Chicago, 1977; Geoffrey J. Giles, *Students and National Socialism in Germany. Princeton, 1985*, un studiu dedicat Universității din Hamburg. Traducerea literală a AStA, Allgemeiner Studenten -Ausschuss, este „Comitetul General al Studenților"; atribuțiilor acestor organizații era comparabile cu cele ale uniunilor studențești din lumea anglo-saxonă.

146. Michael H. Kater, *Studentenschaft und Rechtsradikalismus in Deutschland 1918-1933: Eine sozialgeschichtliche Studie zur Bildungskrise in der Weimarer Republik*, Hamburg, 1975; idem, *The Work Student: A Socio- Economic Phenomenon of Early Weimar Germany*, „Journal of Contemporary History", 10 (1975), pp. 71-94; Wildt, *Generation des Unbedingten*, pp. 72-80.

147. Ibidem, pp. 81-142.

148. Ulrich Herbert, *Best: Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989*, Bonn, 1996, pp. 42-68.

149. AT 96, în Merkl, *Political Violence*, p. 236 (italice în original).

150. Maria Tatar, Lustmord: *Sexual Murder in Weimar Germany*, Princeton, 1995, dar vezi și recenzia mea dedicată acestei cărți din multe puncte de vedere neconvingătoare în „German History", 14 (1996), pp. 414-15; o lucrare mai convențională, Birgit Kreutzahler, *Das Bild des Verbrechers in Romanen der Weimarer Republik: Eine Untersuchung vor dem Hintergrund anderer gesellschaftlicher Verbrecherbilder und gesellschaftlicher Grundzüge der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 1987; Kracauer, *From Caligari*; Evans, *Rituals*, pp. 531-6.

151. Patrick Wagner, *Volksgemeinschaft ohne Verbrecher: Konzeptionen und Praxis der Kriminalpolizei in der Zeit der Weimarer Republik und des Nationalsozialismus*, Hamburg, 1996, pp. 26-76, 153-79.

152. Evans, *Rituals*, pp. 487-610.

153. Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 10-22.

154. Johannes Leeb, în *Deutsche Richterzeitung*, 1921, col. 1301, citat în Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 24-7.

155. Hans Hattenhauer, *Wandlungen des Richterleitbildes im 19. und 20. Jahrhundert*, în Ralf Dreier și Wolfgang Sellert (ed.), *Recht und Justiz im „Dritten Reich"*, Frankfurt am Main, 1989, pp. 9-33, la pp. 13-16; Henning Grunwald, *Political Lawyers in the Weimar Republic* (teză de doctorat, Cambridge, 2002).

156. Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 24-7.

157. Emil J. Gumbel, *Vier Jahre politischer Mord*, Berlin, 1924, pp. 73-5, extrase și ordonate de Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 29-35.

158. Printre tentativele mai recente, nu foarte convingătoare, de a-i prezenta pe judecătorii Republicii de la Weimar într-o lumină mai favorabilă se numără Irmela Nahel, *Fememorde und Fememordprozesse in der Weimarer Republik*, Köln, 1991, și Marcus Böttger, *Der Hochverrat in der hochstrichterlichen Rechtsprechung der Weimarer Republik: Ein Fall politischer Tnstrumentalisierung von Strafgesetzen?*, Frankfurt am Main, 1998.

159. Hannover și Hannover-Druck, *Politische Justiz*, pp. 182-91; Kurt R. Grossmann, Ossietzky: *Ein deutscher Patriot*, München, 1963, pp. 195-219; Elke Suhr, *Carl von Ossietzky: Eine Biographie*, Köln, 1988, pp. 162-8.

160. Hermann Schuler, *Auf der Flucht erschossen: Felix Fechenhach 1894-1933. Eine Biographie*, Köln, 1981, pp. 171-92.

161. Ilse Staff, *Justiz im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, ediția a 2-a, Frankfurt am Main, 1978 [1964], pp. 22-4.

162. Gotthard Jasper, *Der Schutz der Republik*, Tübingen, 1963.

163. Evans, *Rituals*, pp. 503-6.

164. Ingo Muller, *Hitler's Justice: The Courts of the Third Reich*, London, 1991 [1987], pp. 10-24.

165. Hannover and Hannover-Druck, *Politische Justiz*, p. 77.

166. Ralph Angermund, *Deutsche Richterschaft 1918-1945: Krisenerfahrung, Illusion, Politische Rechtsprechung*, Frankfurt am Main, 1990, pp. 33-4.

167. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. III, pp. 907-15, 1086-90; Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866-1918, vol. I: Arheitswelt und Bürgergeist*, München, 1990, pp. 335-73; printre lucrările mai specializate merită menționate

Volker Hentschel, *Geschichte der deutschen Sozialpolitik (1880-1980)*, Frankfurt am Main, 1983; Gerhard A. Ritter, *Sozialversicherung in Deutschland und England: Entstehung und Grundzuge im Vergleich*, München, 1983; și studiul inovator al lui Karl Erich Born, *Staat und Sozialpolitik seit Bismarcks Sturz 1890-1914: Ein Beitragzur Geschichte der innenpolitischen Entwicklung des deutschen Reiches 1880-1914*, Wiesbaden, 1957.

168. David F. Crew, *Germans on Welfare: From Weimar to Hitler*, New York, 1998, pp. 16-31

169. Articolele 119-22 și 151-65 din constituție de la Weimar (în Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, vol. V-VII).

170. Ludwig Preller, *Sozialpolitik in der Weimarer Republik, Düsseldorf*, 1978 [1949] rămâne introducerea clasică, indispensabilă; au apărut mai recent și alte studii importante Detlev J. K. Peukert, *Grenzen der Sozialdisziplinierung: Aufstieg und Krise der deutschen Jugendfürsorge 1878 bis 1932*, Köln, 1986; Young-Sun Hong, *Welfare, Modernity, and the Weimar State, 1919-1933*, Princeton, 1998, și Crew, *Germans on Welfare*.

171. Otto Riebicke, *Was brachte der Weltkrieg? Tatsachen und Zahlen aus dem deutschen Ringen, 1914-18*, Berlin, 1936, pp. 97-112.

172. Whalen, *Bitter Wounds*, pp. 156, 168.

173. Caplan, *Government*, pp. 51, 60; Bessel, *Why did the Weimar Republic Collapse?*, pp. 120-34, la pp. 123-5.

174. Legile germane în vigoare privind accesul la informație interzic utilizarea numelor complete ale persoanelor private.

175. Mai multe detalii în Crew, *Germans on Welfare*, pp. 107-15.

176. Ibidem, în special 204-8.

177. Pentru propagarea unor asemenea idei, a se vedea Richard F. Wetzell, *Inventing the Criminal:*

178.A History of German Criminology 1880-1945, Chapel Hill, NC, 2000; în special pp. 107-78; Wachsmann, *Hitler's Prisons*, partea I; Regina Schulte, *Sperrbezirke: Tugendhaftigkeit und Prostitution in der bürgerlichen Welt*, Frankfurt am Main, 1979, pp. 174-204; Schmuhl, *Rassenhygiene*, pp. 31,94; Evans, *Rituals*, pp. 526-36.

179. Wagner, Volksgemeinschaft, pp. 97-101.

180. Citat în Evans, *Rituals*, 526-7.

181. Nikolaus Wachsmann și alții, *„Die soziale Prognose wird damit sehr trübe…": Theodor Viernstein und die Kriminalbiologische Sammelstelle in Bayern*, în Michael Farin (ed.), *Polizeireport München 1799-1999*, München, 1999, pp. 250-87.

182. Karl Binding și Alfred Hoche, *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens: Ihr Mass und ihre Form*, Leipzig, 1920; Michael Burleigh, *Death and Deliverance: „Euthanasia", in Germany 1900-1945*, Cambridge, 1994, pp. 11-42; Hong, Welfare, pp. 29-276.

183. Victor Klemperer, *Curriculum Vitae: Erinnerungen 1881-1918*, 2 vol., Berlin, 1996 [1989].

184. Klemperer, *Leben sammeln*, vol. I, pp. 8 (23 noiembrie 1918), 9 (24 noiembrie 1918).

185. Ibidem, pp. 97 (12 aprilie 1919),109-10 (6 mai 1919).

186. A se vedea utila schiță biografică aparținând lui Martin Chalmers, în Victor Klemperer, *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer 1933-1941*, London, 1998, pp. ix-xxi.

187. Klemper, *Leben sammeln*, vol. I, p. 600 (29 iunie 1922).

188. Ibidem, vol. II, p. 377 (10 septembrie 1927).

189. Ibidem, p. 571 (3 septembrie 1929).

190. Ibidem, p. 312 (26 decembrie 1926).

191. Ibidem, vol. I, p. 187 (27 septembrie 1919).

192. Ibidem, vol. I, p. 245 (14 martie 1920).

193. Ibidem, p. 248 (14 martie 1920).

194. Ibidem, pp. 433-4 (20 aprilie 1921).

195. Ibidem, vol. II, p. 49 (27 aprilie 1925).

196. Ibidem, p. 758 (7 august 1932).

197. Martin Liepach, *Das Wahlverhalten der jüdischen Bevölkerung: Zur politischen Orientierung der Juden in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1996, în special pp. 211-310; mai general, Wolfgang Benz (ed.) *Jüdisches Leben in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1998, pp. 271-80; și Donald L. Niewyk, *The Jews in Weimar Germany*, Baton Rouge, La., 1980, pp. 11-43.

198. Klaus Schwabe, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*, in Hans Otto Horch (ed.), *Judentum, Antisemitismus und europäische Kultur*, Tübingen, 1988, pp. 255-66; Egmont Zechlin, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*, Göttingen, 1969, în special pp. 527-41; Saul Friedländer, *Die politischen Veranderungen der Kriegszeit und ihre Auswirkungen auf die Judenfrage*, în Werner E. Mosse (ed.), *Deutsches Judentum in Krieg und Revolution 1916-1923*, Tübingen, 1971, pp. 27-65 See, more generally, Jochmann, *Gesellschaftskrise*, pp. 99-170 („Die Ausbreitung des Antisemitismus in Deutschland 1914-1923"), și 171-94 („Der Antisemitismus und seine Bedeutung für den Untergang der Weimarer Republik").

199. Stark, *Entrepreneurs*, pp. 141, 208-9.

200. Jack Wertheimer, *Unwelcome Strangers: East European Jews in Imperial Germany*, New York, 1987, tabelul IV; Wolfgang J. Mommsen, *Bürgerstolz und Weltmachtstreben: Deutschland unter Wilhelm n. 1890 bis 1918*, Berlin, 1995, pp. 434-40; Steven Aschheim, *Brothers and Strangers: The East European Jew in German and German Jewish Consciousness 1800-1923*, Madison, 1982.

201. „Vossische Zeitung", 6 noiembrie 1923, fragmente traduse în Peukert, *The Weimar Republic*, p. 160; a se vedea și David Clay Large, *„Out with the Ostjuden": The Scheunenviertel Riots in Berlin, November 1923*, în Werner Bergmann și alții (ed.), *Exclusionary Violence: Antisemitic Riots in Modern Germany*, Ann Arbor, 2002, pp. 123-40, și Dirk Waiter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt: Judenfeindschaft in der Weimarer Republik*, Bonn, 1999, în special pp. 151-4.

202. Peter Pulzer, *Der Anfang vom Ende*, în Arnold Paucker (ed.), *Die Juden im nationalsozialistischen Deutschland 1933-1944*, Tübingen, 1986), pp. 3-15; Trude Maurer, *Ostjuden in Deutschland, 1918-1933*, Hamburg, 1986.

203. Kauders, *German Politics*, pp. 182-91; pentru cazul protestantismului, a se vedea Kurt Nowak și Gerard Raulet (ed.), *Protestantismus und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 1994. La un nivel mai general, vezi Heinrich August Winkler, *Die deutsche Gesellschaft der Weimarer Republik und der Antisemitismus*, în Bernd Martin și Ernst Schulin (ed.), *Die Juden als Minderheit in der*

Geschichte, München, 1981, pp. 271-89, și Jochmann, *Gesellschaftskrise*, pp. 99-170. Pentru un studiu local, a se vedea Stefanie Schüler-Springorum, *Die jüdische Minderheit in Königsberg, Preussen 1871-1945*, Göttingen, 1996.

Partea a III-a

APARIȚIA NAZISMULUI

Revoluționari boemi

I

Când, în urma unei amnistieri generale proclamate în octombrie 1918, Kurt Eisner a fost eliberat din celula cu numărul 70 din închisoarea müncheneză Stadelheim, existau puține semne care să indice că avea să devină în curând unul din cei mai importanți revoluționari din Germania. Cunoscut în primul rând în calitatea sa de critic de teatru, era întruchiparea stilului de viață boem, asociat cu districtul Schwabing din apropierea centrului Münchenului.[1] Felul cum arăta scotea în evidență acest mod de trai. Scund și având o barbă stufoasă, Eisner purta o pelerină neagră și o pălărie cu boruri largi de aceeași culoare; o pereche de ochelari cu ramă din oțel îi atârnau pe nas. Eisner nu se născuse în Bavaria, ci la Berlin în 1867, în sânul unei familii evreiești din clasa mijlocie. Se identificase cu aripa dreaptă a Partidului Social-Democrat și, în primii ani ai secolului, își pierduse slujba la unul din ziarele locale tocmai din cauza sprijinului său pentru „revizioniștii" care doreau abandonarea marxismului de către social-democrați. Însă asemenea multor „revizioniști", Eisner era ostil războiului. A jucat unul din rolurile principale în formarea Partidului Socialist Independent anti-războinic și ulterior, în ianuarie 1918, a organizat o serie de greve, în încercarea de a pune capăt conflictului.[2]

Când regimul imperial a început să se dezintegreze pe 7 noiembrie 1918, Eisner a fost cel care, grație talentului său oratoric

și disprețului pentru convențiile politice, a preluat inițiativa la München. În vreme ce reprezentanții Partidului Social-Democrat propuneau un marș politic tradițional prin capitala bavareză, în cadrul unei demonstrații pașnice pentru pace, un marș cu fanfară și pancarte, Eisner a sărit pe podiumul vorbitorului și a îndemnat mulțimea să ocupe cazărmile și să preia conducerea orașului. Însoțit de un grup de susținători, Eisner a început să facă exact acest lucru, neîntâmpinând nici un fel de rezistență din partea soldaților. După ce a obținut autorizația consiliului local al muncitorilor și soldaților, Eisner a proclamat republica în Bavaria și s-a plasat în fruntea unui guvern compus din social-democrați independenți și majoritari. Dar guvernul său a eșuat complet în activitățile sale de bază, acelea de a aproviziona populația cu alimente, de a oferi locuri de muncă, de a demobiliza trupele și de a menține în funcțiune sistemul de transport. Conservatoarea țărănime bavareză, înfuriată de evenimentele din München, prefera să păstreze producția, iar Aliații rechiziționaseră cea mai mare parte a locomotivelor. Muncitorii au început să-l critice pe Eisner și să-l huiduie la mitinguri. În cadrul guvernului, unul din miniștri i-a spus cu mânie: „Ești un anarhist [...] Nu ești om de stat, ești un nebun [...] Suntem distruși de conducerea defectuoasă".[3] În consecință, victoria zdrobitoare a social-democraților majoritari și înfrângerea umilitoare a independenților lui Eisner nu au surprins.

Eisner reprezenta tot ceea ce dreapta radicală bavareză ura: boem și berlinez, evreu, jurnalist, activ în campaniile pacifiste din timpul războiului, agitator arestat pentru rolul jucat în grevele din ianuarie 1918. Într-adevăr, împreună cu secretarul său, Felix Fechenbach, a mers până la a publica din arhivele bavareze documente secrete incriminatoare, legate de izbucnirea războiului. Era, pe scurt, subiectul ideal asupra căruia să fie proiectată legenda „pumnalului înfipt în spatele armatei". Pe 21 februarie, antipatia extremei drepte și-a găsit expresia ultimă, când un tânăr student de origine aristocratică, contele Anton von Arco-Valley, l-a împușcat pe Eisner, aflat în drum spre Parlamentul bavarez, trăgând două focuri de la mică distanță și ucigându-l pe loc.[4] Asasinatul a dat naștere unui val de violențe în capitala bavareză. Gărzile de corp ale

lui Eisner au reacționat imediat și l-au rănit pe Arco-Valley, care a fost înconjurat de o mulțime furioasă; numai intervenția promptă a lui Fechenbach a prevenit linșarea acestuia chiar acolo. În vreme ce asasinul rănit a fost încarcerat în aceeași celulă pe care Eisner o ocupase cu numai un an în urmă, unul dintre admiratorii socialiști ai lui Eisner a intrat în clădirea Parlamentului, la puțin timp după aceea, a scos o armă și în văzul tuturor deputaților aflați în sesiune, a tras două focuri asupra celui mai vehement critic al lui Eisner, liderul social-democraților majoritari, Erhard Auer, care a supraviețuit cu greu rănilor. Între timp, ironic, în buzunarul lui Eisner a fost găsită ciorna unei demisii. Asasinatul fusese complet lipsit de sens.

Temându-se de continuarea violențelor, Parlamentul bavarez și-a suspendat ședințele și, fără să mai voteze, social-democrații au organizat un guvern pe care l-au declarat legitim. A fost format un cabinet de coaliție, condus de cvasianonimul lider social-democrat Johannes Hoffmann, dar acesta s-a dovedit incapabil să restaureze ordinea, în condițiile în care funeraliile lui Eisner au fost urmate de demonstrații masive. În vacuumul de putere ce s-a născut astfel, au fost distribuite arme și muniții consiliilor muncitorilor și soldaților. Știrile despre izbucnirea unei revoluții comuniste în Ungaria au reactivat extrema stângă, care a proclamat o Republică a Consiliilor în care Parlamentul avea să fie înlocuit cu un regim de tip sovietic.[5] Dar liderul Republicii Bavareze a Consiliilor nu era Lenin. Lumea boemei literare a ieșit din nou în față, de data aceasta cu un dramaturg în locul unui critic. Deși avea numai 25 de ani, Ernst Toller își construise deja reputația de poet și dramaturg. Mai degrabă anarhist decât socialist, Toller a recrutat în guvernul său oameni cu vederi similare, inclusiv un alt dramaturg, Eric Mühsan, și un cunoscut scriitor anarhist, Gustav Landauer. Și întrucât noul guvern, pe care oamenii de spirit din același cartier Schwabig l-au poreclit imediat „regimul anarhiștilor de cafenea", beneficia de sprijinul deschis al consiliilor muncitorilor și soldaților din München, cabinetul social-democraților majoritari al lui Hoffmann s-a refugiat la Bamberg, în nordul Bavariei. Între timp, Moller a anunțat o reformă extensivă în domeniul artelor, iar guvernul său a anunțat că Universitatea din München era deschisă tuturor candidaților, cu

excepția celor care doreau să studieze istoria, domeniu care fusese eliminat, întrucât era considerat dăunător civilizației. Un alt ministru a anunțat că moartea capitalismului va fi provocată prin distribuirea „gratuită" de bani. Franz Lipp, Comisarul pentru Afaceri Externe, a telegrafiat Moscovei să se plângă de faptul că „fugarul Hoffmann a luat cu el cheia toaletei mele de la minister" și a declarat război Elveției și statului Württemberg, „deoarece câinii ăștia nu au vrut să-mi împrumute imediat șaizeci de locomotive. Nu am nici o îndoială – a adăugat – că vom învinge".[6]

O tentativă a guvernului Hoffmann de a răsturna Republica Consiliilor cu o forță improvizată din voluntari a fost cu ușurință înăbușită de către „Armata Roșie", recrutată din rândurile membrilor înarmați ai consiliilor muncitorilor și soldaților. Însă douăzeci de oameni au murit în schimburile de focuri și situația devenea fără îndoială explozivă. În aceeași zi în care au avut loc luptele, comuniștii, organizați de bolșevicul rus Max Levien și de către Eugen Leviné, i-au înlăturat brusc pe „anarhiștii de cafenea". Fără să mai aștepte aprobarea Partidului Comunist German, au creat un regim bolșevic la München și au deschis o linie de comunicație cu Lenin, care i-a întrebat politicos dacă reușiseră deja să naționalizeze băncile. Levien, care în 1914 fusese surprins în Germania de începutul războiului și fusese recrutat în armata germană, a urmat instrucțiunile lui Lenin și a început să aresteze membri ai aristocrației și ai categoriilor mijlocii superioare, pentru a-i folosi drept ostatici. În vreme ce biserica principală din München a fost transformată într-un templu revoluționar dominat de „Zeița Rațiune", comuniștii au început să extindă și să antreneze o Armată Roșie, care a ajuns în curând să numere 20 000 de oameni bine înarmați și bine plătiți. O serie de proclamații anunțau că Bavaria avea să devină vârful de lance al bolșevizării Europei; muncitorii trebuiau să primească instrucție militară și era obligatorie predarea tuturor armelor aflate în proprietate privată, alternativa fiind pedeapsa capitală.[7]

Toate acestea alarmau guvernul Hoffmann mai mult decât orice făcuse regimul efemer al anarhiștilor de cafenea în săptămâna cât se aflase la putere. Se contura perspectiva unei axe formate de regimurile bolșevice revoluționare de la Budapesta, München și, poate,

Viena. Era clar că social-democrații majoritari de la Bamberg aveau nevoie de o forță militară serioasă. Hoffmann a recrutat o forță de 35 000 de membri ai Corpurilor France, sub conducerea colonelului bavarez Franz Ritter von Epp, sprijinită de unități ale armatei regulate, inclusiv de un tren blindat. Erau dotați cu mitraliere și cu alte echipamente militare sofisticate. Capitala bavareză era deja cuprinsă de haos, o grevă generală blocând producția, iar serviciile publice încetaseră să mai funcționeze. Jafurile și furturile cuprindeau orașul și la toate astea se adăuga asediul Corpurilor France. Nu avea să fie arătată nici un fel de milă, au anunțat: orice persoană înarmată avea să fie împușcată pe loc. Speriate, consiliile muncitorilor și soldaților au dat vot de blam comuniștilor, care au fost nevoiți să demisioneze, orașul rămânând fără guvern. În acest context, membrii panicați ai unei unități a Armatei Roșii au început să se răzbune pe ostaticii închiși în clădirea unei școli, Gimnaziul Luitpold. Printre aceștia din urmă se numărau și șase membri ai societății Thule, o sectă pangermană antisemită, fondată în ultimii ani ai războiului. Luând numele locului în care se presupunea că puritatea rasei ariene rămăsese intactă, Islanda („Thule"), organizația folosea simbolul zvasticii „ariene" pentru a-și sublinia preferințele rasiale. Avându-și rădăcinile în „Ordinul Germanic" antebelic, o altă organizație conspirativă a dreptei radicale, era condusă de autoproclamatul baron von Sebottendorf, care în realitate era un falsificator condamnat, cunoscut poliției ca Adam Glauer. Printre membrii Societății s-au numărat o serie de persoane proeminente în timpul celui de-al Treilea Reich.[8] Se știa că Arco-Valley, asasinul lui Eisner, încercase să devină membru al Societății Thule. Într-un act de disperare și de răzbunare, soldații Armatei Roșii au aliniat zece dintre ostatici în fața unui pluton de execuție și i-au împușcat. Printre cei care au suferit această soartă, s-au numărat prințul de Turn și Taxis, tânăra contesă von Westarp și doi alți aristocrați, precum și un profesor în vârstă, care făcuse în public un comentariu jignitor pe marginea unui afiș revoluționar. Restul până la zece erau prizonieri capturați din rândurile Corpurilor France, pe cale să atace orașul.

Știrea acestor execuții i-a înfuriat peste măsură pe soldați. Pe măsură ce înaintau, practic fără să întâmpine rezistență, în interiorul

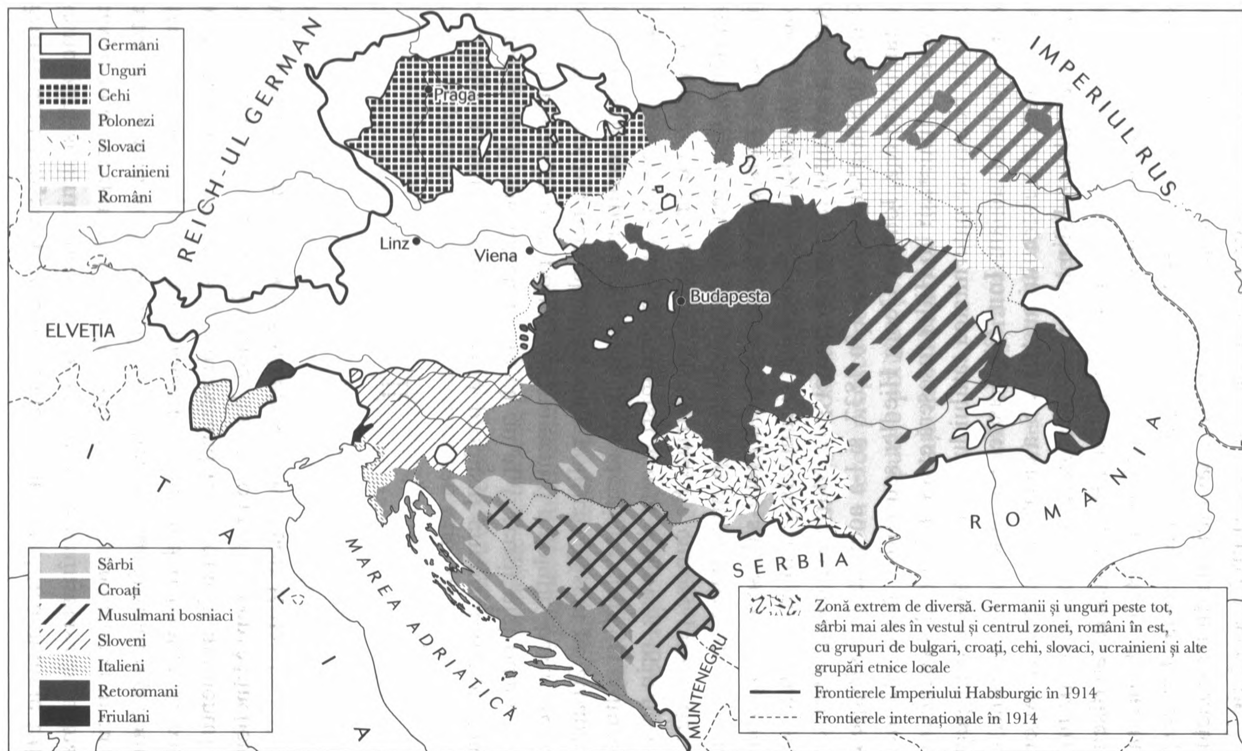
orașului, victoria s-a transformat într-o baie de sânge. Conducătorii revoluționari precum Eugen Leviné au fost prinși și împușcați sumar. Anarhistul Gustav Landauer a fost dus la închisoarea Stadelheim și a fost desfigurat de soldații care l-au lovit cu paturile armelor, după care l-au împușcat de două ori și l-au omorât în bătaie în curtea închisorii, lăsând cadavrul să putrezească acolo pentru două zile înainte să-l ridice. Dând peste o întrunire a meșteșugarilor catolici pe 6 mai, o unitate a Corpurilor France, ai cărei membri erau beți, i-a arestat, după ce un informator le-a transmis că muncitorii adunați erau revoluționari, i-a bătut și a împușcat 21 de oameni complet nevinovați, după care au jefuit cadavrele de toate obiectele de valoare. Numeroși alți indivizi au fost împușcați „în timp ce încercau să evadeze", au fost asasinați după ce fuseseră catalogați drept comuniști sau pentru că se presupunea că erau înarmați sau fuseseră târâți afară din casele de unde se părea că se auziseră focuri de armă și împușcați pe loc. În total, chiar și statisticile oficiale puneau cifra celor uciși de atacatori la 600; observatorii neoficiali considerau cifra reală de până la două ori mai mare.[9] După o asemenea baie de sânge, moderații de genul social-democraților lui Hoffmann, care comandaseră această acțiune, nu aveau mari șanse la München. Un guvern contrarevoluționar „alb" a preluat până la urmă puterea și a început judecarea revoluționarilor rămași, în vreme ce trupele din Corpurile France au scăpat cu pedepse dintre cele mai ușoare, chiar dacă câțiva soldați au fost condamnați pentru atrocități. Münchenul a devenit un teren propice pentru sectele politice extremiste și aproape toate grupurile politice și sociale erau animate de resentimente, temeri și dorință de răzbunare.[10] Ordinea publică se evaporase în mare parte.

Toate acestea erau profund îngrijorătoare pentru ofițerii care trebuiau acum să reconstruiască o armată obișnuită din ruinele celei vechi. Deloc surprinzător, având în vedere influența de care se bucuraseră consiliile muncitorilor și soldaților în rândul trupelor, cei aflați la conducerea noii armate erau preocupați să asigure soldaților îndoctrinarea ideologică corectă și să se asigure că numeroasele mici organizații politice care se nășteau la München nu reprezentau o amenințare la adresa noii ordini politice post-revoluționare.

Printre cei trimiși să primească îndoctrinarea politică în iunie 1919, se număra și un caporal de 30 de ani, care se înrolase în armata bavareză la începutul războiului și rămăsese în rândurile ei în ciuda tuturor vicisitudinilor social-democrației, ale anarhismului și comunismului, luând parte la demonstrații, purtând o banderolă roșie împreună cu camarazii săi și dispărând fără urmă în momentul în care, cu câteva săptămâni în urmă, li se ordonase să apere Münchenul în fața forțelor invadatoare. Numele său era Adolf Hitler.[11]

II

Hitler a fost în bună măsură produsul circumstanțelor. Dacă lucrurile ar fi stat altfel, poate că nu ar fi reușit nici odată să se facă cunoscut în plan politic. În momentul revoluției bavareze, era un simplu soldat, neimplicat în viața politică. Născut pe 20 aprilie 1889, era întruchiparea conceptului de identitate etnică și culturală, așa cum era propus de pangermaniști și asta deoarece, prin naștere și cetățenie, nu era german, ci austriac. Se cunosc puține despre copilăria, tinerețea sau formarea sa și o mare parte, dacă nu tot, din ce s-a scris despre prima parte a vieții sale se bazează foarte mult pe speculații, e distorsionat și fantezist. Știm însă că tatăl său, Alois, a renunțat la numele mamei sale, Maria Schickelgruber, care îl născuse în afara căsniciei în 1837, și l-a adoptat, în 1876, pe cel al tatălui vitreg, Johann Georg Hiedler sau Hitler. Nu există nici o dovadă că înaintașii lui Hitler fuseseră evrei. Johann Georg recunoscuse de bunăvoie paternitatea tatălui lui Hitler. Alois era inspector vamal la Braunau am Inn, fiind astfel un funcționar mărunt, dar respectabil, al guvernului austriac. S-a căsătorit de trei ori; Adolf a fost singurul copil din a treia căsnicie care a supraviețuit primilor ani de viață, în afara surorii sale, Paula. „Psihoistoricii“ au discutat mult pe marginea aluziilor făcute mai târziu de Hitler despre tatăl său distant, sobru, obsedat de disciplină și uneori violent și despre mama afectuoasă, la care ținea enorm, dar nici una dintre concluziile lor nu poate reprezenta mai mult decât o simplă speculație.[12]



Naționalitățile din Imperiul Habsburgic

Ce este clar e că familia Hitler se muta adeseori, schimbând mai multe locuințe înainte de a se stabili, în 1898, în suburbia orașului Linz, pe care Adolf l-a considerat până la sfârșit orașul său natal. Tânărul Hitler a avut rezultate mediocre la școală și își antipatiza profesorii, dar altfel nu pare să se fi evidențiat printre colegi. Era fără îndoială nepotrivit pentru viața obișnuită și de rutină sau pentru munca grea din administrație, după cum plănuia tatăl său. După moartea acestuia din urmă, în primele luni ale lui 1903, a locuit într-un apartament din Linz, unde era în grija mamei, mătușii și surorii sale și visa la o carieră de artist. Își petrecea timpul desenând, discutând cu prietenii, mergând la operă și citind. Dar în 1907, două evenimente au pus capăt acestei vieți de trândăvie și reveriei. Mama sa a murit de cancer la sân, iar candidatura sa la Academia de Artă din Viena a fost respinsă, pe motiv că pictura și desenele sale nu erau suficient de bune; s-ar descurca mult mai bine, i s-a spus, ca arhitect. E adevărat, punctul său forte era reprezentat de picturile și schițele de clădiri. Era în special impresionat de arhitectura greoaie, zdrobitoare, istoricistă a clădirilor publice de pe Ringstrasse din Viena, clădiri ridicate ca expresie a puterii și a solidității, într-un moment în care adevăratele fundații politice ale monarhiei habsburgice începeau să se fisureze.[13] De la bun început, clădirile l-au interesat pe Hitler în primul rând ca expresii ale puterii. Și-a păstrat această pasiune pe parcursul întregii vieți. Dar îi lipsea sârguința pentru a deveni arhitect. A încercat din nou să fie admis la Academia de Artă și a fost respins a doua oară. Dezamăgit și îndurerat, s-a mutat la Viena. După toate probabilitățile, la Linz, cultura sa politică a suferit două influențe. Prima, în școala pe care Hitler o frecventa, a fost cea a pangermanismului lui Georg Ritter von Schönerer, ai cărui susținători erau foarte numeroși în oraș. A doua era entuziasmul nelimitat pentru muzica lui Richard Wagner, ale cărui compoziții le-a ascultat adeseori la Linz; era intoxicat de felul cum acestea romantizau miturile și legendele germane și cum îi descriau pe eroii neînfricați. Înarmat cu aceste convingeri și încrezător în destinul său de mare artist, și-a petrecut următorii cinci ani în capitala austriacă.[14]

Felul cum a descris a descris ulterior Hitler această perioadă i-a conferit retrospectiv o coerență pe care nu pare s-o fi avut în realitate.

Din nou există foarte puține informații credibile despre ceea ce a făcut sau a gândit. Dar câteva lucruri par destul de evidente. În primul rând, incapabil să se împace cu ideea eșecului de a fi admis la Academia de Arte, Hitler a început să nutrească o ură violentă față de convențiile burgheze, față de elite, reguli și regulamente. În loc să se califice și să-și caute o slujbă normală, a dus o viață leneșă, haotică, boemă și și-a cheltuit economiile frecventând operele lui Wagner. Când se terminau banii, dormea pe unde apuca sau ajungea în vreun adăpost de noapte. Perspectivele se îmbunătățeau când primea bani de la mătușa sa și a început să vândă mici tablouri, cele mai multe din ele cópii, ceea ce i-a permis să locuiască într-un cămin de nefamiliști, unde închiria o cameră ieftină și putea utiliza biblioteca și sala de lectură. Aici a rămas vreme de trei ani, ducând o viață specifică periferiei culturii boeme vieneze.

Opțiunile politice pe care Hitler le asimilase la Linz s-a consolidat odată cu contactul mult mai direct cu pangermanismul lui Schönerer, atât de influent și la Linz. Nu există nici o îndoială că Hitler detesta monarhia habsburgică și capitala acesteia, ale cărei instituții îl împiedicaseră să-și materializeze ambițiile artistice. În consecință, considera irezistibil de atrăgătoare cererile lui Schönerer ca regiunile austriece vorbitoare de germană să fie integrate în Imperiul German. Amestecul rasial specific Vienei îi repugna; numai o națiune omogenă rasial putea prospera. Dar Schönerer, își dădea foarte bine seama, era incapabil să câștige sprijinul maselor. Acesta era meritul primarului Vienei, Karl Lueger, a cărui demagogie antisemită demonstra – credea Hitler – o bună înțelegere a oamenilor. Cu greu putea Hitler ignora antisemitismul cotidian, prezent în genul de ziare disponibile în sala de lectură a căminului de nefamiliști și în pamfletele antisemite ieftine, pe care a povestit ulterior că le citea. Entuziasmul pentru operele lui Wagner, pe care le-a vizionat de sute de ori în această perioadă, nu putea decât să-i întărească convingerile politice. La acea vreme, practic toți admiratorii lui Schönerer, Wagner sau Lueger erau antisemiți, mulți din ei vehement antisemiți și nu există nici un motiv ca Hitler să fi fost o excepție. Faptul că își vindea tablourile comercianților evrei și că împrumuta bani de la colocatarii evrei din căminul de nefamiliști nu însemna că nu era antisemit. Totuși, e probabil că la acel moment

antisemitismul său avea mai degrabă un caracter abstract, aproape teoretic; ura sa față de evrei a devenit viscerală, personală și extremă abia la sfârșitul Primului Război Mondial.[15]

Unele dintre cele mai interesante pagini din lucrarea autobiografică a lui Hitler de mai târziu, *Lupta mea* (*Mein Kampf*) descriu sentimentele de tulburare pe care le trăia urmărind demonstrațiile de masă ale social-democraților la Viena. Marxismul social-democraților îl găsea dezgustător, cât despre propaganda lor, era de părere că era plină minciuni corupătoare și calomnii odioase. De ce însă se lăsau convinse masele, în loc să creadă în doctrina cuiva ca Schönerer? Răspunsul îl găsea în intoleranța social-democraților față de alte puncte de vedere, în rapiditatea cu care suprimau aceste alternative în interiorul clasei muncitoare, în felul cum se promovau, simplu și puternic, și cum câștigau masele cu forța. „Spiritul maselor, scria el, nu reacționează la jumătățile de măsură sau în fața slăbiciunii [...] Masele iubesc un conducător mai degrabă decât pe cineva care le solicită sprijinul". Adăuga: „Am înțeles la fel de bine și importanța terorii fizice în relația cu individul și cu masele [...] Teroarea la locul de muncă, la fabrică, în sălile de întâlniri și în timpul demonstrațiilor de masă va avea întotdeauna succes dacă nu e contracarată de o teroare la fel de puternică". Social-democrații, concluziona, „îi comandă pe cei slabi în spirit și în forță. Știu cum să creeze iluzia că aceasta e singura modalitate de a menține pacea și, în același timp, nevăzuți, dar fără să se oprească vreodată, cuceresc poziție după poziție, uneori prin șantaj tacit, alteori chiar prin furt [...]" Poate că toate acestea erau raționalizări retrospective, poate că pur și simplu Hitler își proiecta sentimentele și țelurile asupra celei mai de succes mișcări de masă din Austria tinereții sale. Dar e cert că oricine trăia în Austria acelor vremuri nu putea să nu remarce atracția pe care social-democrații o exercitau asupra maselor și e rezonabil să presupunem că Hitler a rămas impresionat și a tras învățămintele de rigoare, chiar dacă respingea doctrina susținută de social-democrați.[16]

Poate cea mai importantă lecție de politică pe care a învățat-o în perioada șederii la Viena a fost disprețul profund pentru stat și lege. Nu avem nici un motiv să ne îndoim afirmațiile sale de mai târziu că, în calitate de susținător al lui Schönerer, considera monarhia

habsburgică a fi asupritoarea rasei germane, întrucât o forța să se amestece cu altele și îi refuza unirea cu germanii din Reich. „Dacă specia în sine este în pericol să fie oprimată sau complet eliminată, scria, chestiunea legalității devine secundară". Instinctul de autoconservare rasială era mai importantă decât legalitatea, întrucât aceasta nu era de multe ori decât o mască a tiraniei. Orice mijloc e justificat în această luptă. În plus, „putredul stat" al Habsburgilor era în totalitate sub controlul Parlamentului, simbolul unui regim politic pentru care Hitler a dezvoltat un dispreț profund după ce a petrecut mult timp în galeria publică a legislativului austriac, unde partidele diferitelor naționalități rivale țipau și urlau unele la celelalte, fiecare în propria-i limbă, blocând astfel orice realizări. Și întrucât erau cei mai turbulenți, o ură specială față de cehi s-a născut în el. Schönerer greșea când încerca să-și atingă obiectivele prin Parlament, credea Hitler. Astfel, a concluzionat că numai un lider de mână forte, ales direct de popor, putea duce lucrurile la bun sfârșit.[17]

Nu există însă nici o dovadă că, înainte de 1914, s-a văzut pe el a fi acel lider sau măcar că s-a gândit să intre în politică. Dimpotrivă, era încă atras de ideea de a deveni artist. Situația financiară abjectă în care îl adusese eșecul ambițiilor sale a fost într-o oarecare măsură rezolvată când, la vârsta de 24 de ani, pe 20 aprilie 1913, a primit drepturile de succesiune de pe urma tatălui său. Și-a lichidat rapid afacerile în Viena și a plecat în Germania, transpunând astfel în realitate pangermanismul pe care și-l însușise de la Schönerer. A descris ulterior, și pare să fi fost sincer, fericirea pe care a simțit-o în momentul mutării la München, lăsând în urmă pitorescul, și pentru el repugnantul cosmopolitanism al capitalei austriece, dar și sentimentul de incoerență și declin ce caracteriza sistemul politic habsburgic. Pentru un asemenea sistem, era convins, nu merita să lupți. Și cum se apropia de vârsta de recrutare, evitarea serviciului militar fusese unul din motivele principale pentru care plecase. Acum că se afla în Germania, se simțea acasă.

A închiriat o cameră la periferia districtului Schwabing și și-a reluat stilul de viață pe care îl avusese la Viena, pictând vederi în acuarelă după clădiri cunoscute din München și vânzând suficiente pentru a-și asigura un trai modest. Asemenea altor boemi din Schwabing, își omora parte a timpului în cafenele și berării, dar era

în realitate străin de adevărata lume boemă sau de societatea respectabilă, pentru că, în vreme ce oameni ca Eisner, Toller, Landauer sau Mühsam erau serios implicați în lumea teatrului, discutau utopii anarhiste sau își construiau o reputație de poeți și scriitori, Hitler și-a continuat vechiul trai lipsit de noimă și nu a făcut nici o încercare de a obține la München pregătirea artistică care îi fusese refuzată la Viena. Și în vreme ce mediul artistic oficial îi rămânea inaccesibil, avangarda neoficială, care se bucura de mult mai mult interes în cafenelele la modă din Schwabing, având în frunte pictori precum Wassily Kandinsky, Paul Klee, Franz Marc, August Macke și grupul „Călărețul Albastru", se rupea de vechile convenții și se orienta spre expresionism și abstract. Avangarda trezea în Hitler numai neînțelegere și aversiune. Practica sa artistică se limita la reproducerea detaliată, lipsită de viață, a clădirilor; gusturile sale artistice nu au evoluat nici odată dincolo de reprezentările convenționale, inspirate de clasicism, care reprezentau baza pregătirii la Academia din Viena, unde dorise atât de mult să fie admis.[18] Ceea ce-l unea pe Hitler de boemii din Schwabing era repulsia față de convențiile și regulile burgheze, dar și credința că arta putea schimba lumea.

Hitler a fost salvat din această existență boemă la periferia vieții culturale de izbucnirea Primului Război Mondial. Există o fotografie a lui, cu figura strălucind de bucurie, în mijlocul mulțimii adunate în centrul Münchenului ca să sărbătorească declararea războiului. Trei zile după aceea, s-a înrolat voluntar în armata bavareză. În haosul și confuzia primelor zile de război, când se prezentau extrem de mulți voluntari, nimeni nu pare să se fi gândit să verifice dacă era cetățean german sau nu. A fost recrutat pe 16 august și trimis aproape imediat pe frontul de vest. Aceasta a fost, nota mai târziu, „o eliberare de sentimentele dureroase ale tinereții mele". Pentru prima dată, avea un scop în viață, în care putea credea și pe care îl putea urmări, avea un grup de camarazi strâns unit, cu care se putea identifica. Inima îi era „inundată de fericire" la gândul că avea să lupte pentru Germania.[19] În următorii patru ani a rămas alături de regimentul său, jucând rolul de curier, fiind înaintat la gradul de caporal și câștigând două decorații pentru curaj, a doua fiind Crucea de Fier, Clasa I, ironic, la recomandarea unui ofițer evreu. La puțin timp după aceea, a fost surprins de un atac cu gaze toxice, lucru destul de

obișnuit în ambele tabere în ultima fază a războiului. Orbit temporar, a fost trimis să se refacă într-un spital militar din Pasewalk, în Pomerania, în nord-estul Germaniei. Aici a aflat despre înfrângerea germană, despre armistițiu și revoluție.[20]

În *Lupta mea*, Hitler le-a descris ca „cea mai mare ticăloșie a secolului", negarea tuturor speranțelor și a sacrificiilor sale. Când i-au fost povestite știrile, „totul s-a făcut negru în fața ochilor", s-a îndreptat clătinându-se spre dormitor și a plâns. Din nou nu avem nici un motiv să ne îndoim că a reprezentat o traumă pentru el. Memoria lui 1918 avea să joace un rol crucial în toate ideile și acțiunile sale de mai târziu. Cum se putuse întâmpla un asemenea dezastru? Aflat în căutarea unei explicații, Hitler a adoptat imediat deja răspândita legendă a „pumnalului înfipt în spatele armatei". Evreii, pe care îi privea deja cu suspiciune și ostilitate, trebuie să fi fost de vină. Toate ideile și prejudecățile incoerente, aflate încă în stare incipientă și adunate de la Schönerer, Lueger, Wagner și alții se integrau într-un model coerent, inteligibil și complet paranoic. Încă o dată, căuta în propagandă principalul resort al acțiunii politice: propaganda inamică de război, care subminase din exterior voința Germaniei, propaganda evreiască, socialistă, răspândind îndoiala și defetismul din interior. Propaganda, a învățat din reflecțiile pe marginea dezastrului, trebuie să vizeze întotdeauna masele:

> Toată propaganda trebuie să fie populară, iar nivelul ei intelectual trebuie ajustat pentru cei mai puțin inteligenți dintre cei cărora se adresează. Drept urmare, cu cât e mai numeroasă masa de oameni spre care se îndreaptă, cu atât trebuie să fie mai scăzut conținutul pur intelectual [...] Receptivitatea marilor mase este foarte limitată, inteligența este redusă, dar puterea de a uita e uriașă. Acestea fiind faptele, orice propagandă eficientă trebuie să se limiteze la câteva puncte și să revină asupra lor cu sloganuri, până când și ultimul membru al publicului înțelege ce vrei tu să înțeleagă din sloganuri.

Și propaganda trebuia să apeleze în primul rând la emoții, nu la rațiune, deoarece „majoritatea copleșitoare a oamenilor sunt atât de feminini prin natură și atitudini, încât judecata la rece le determină mult mai puțin gândurile și acțiunea decât emoțiile și sentimentele".

În cele din urmă, propaganda trebuia să fie neîntreruptă și consecventă în mesajul său. În afirmațiile sale nu ar trebui să admită nici o urmă de îndoială, sau să admită existența vreunui dram de dreptate în afirmațiile taberei rivale.[21]

Înarmat cu aceste idei – sau poate cu versiuni timpurii, mai rudimentare ale lor – Hitler a urmat ordinele ofițerului său superior și a continuat cursurile de instrucție politică din 1919, care aveau să-l lanseze în activitatea politică. Momentul era propice. Orașul München era un univers în care toate valorile conservatoare fuseseră răsturnate și venise momentul ca situația să revină la normal. Întregul limbaj politic în Münchenul de după răsturnarea regimului comunist, impregnat de sloganuri naționaliste, expresii antisemite, laitmotivuri reacționare, care aproape invitau exprimarea violentă a sentimentelor contrarevoluționare. Hitler avea să se dovedească greu de depășit în înțelegerea pulsului acestora și în integrarea imaginilor stereotip ale inamicilor ordinii, într-un limbaj al extremismului foarte violent în plan în emoțional.[22]

III

Cursurile frecventate de Hitler erau menite să elimine orice urmă de simpatii socialiste din rândurile trupelor regulate bavareze și să le îndoctrineze cu convingerile extremei drepte. Printre instructori se numărau profesorul de istorie conservator din München, Karl Alexander von Müller, și teoreticianul economic al pangermanismului, Gottfried Feder, care reușise să dea o tentă antisemită științei economice, acuzându-i pe evrei că distrugeau traiul „arienilor", care munceau din greu, prin folosirea neproductivă a capitalului. Hitler a asimilat atât de bine ideile unor asemenea oameni, încât în august 1919 a fost desemnat de superiorii săi ca instructor pentru un curs similar. Aici și-a descoperit pentru întâia dată talentul de a vorbi în fața unor audiențe numeroase. Comentariile celor care audiau prelegerile sale făceau trimitere admirativ la pasiunea și angajamentul său, la abilitatea de a comunica cu oamenii simpli. Notau în egală măsură și vehemența antisemitismului său. Într-o scrisoare redactată

pe 16 septembrie, Hitler își expunea credințele despre evrei. Evreii, scria el folosind o metaforă cu trimiteri la biologie, care avea să reapară în multe discursuri și scrieri de mai târziu, aduceau „tuberculoza rasială a popoarelor". Respingea „antisemitismul motivat emoțional", care dusese la pogromuri, în favoarea unui „antisemitism al rațiunii", care trebuia să vizeze „combaterea legislativă coerentă și eliminarea privilegiilor evreilor". „Obiectivul final de nezdruncinat trebuie să fie îndepărtarea completă a evreilor."[23]

În atmosfera ultra-naționalistă și marcată de o dorință înverșunată de răzbunare din lunile ce au urmat suprimării violente de către Corpurile France a revoluției de la München, asemenea sentimente erau departe de a fi neobișnuite. Hitler devenise deja un agent politic de încredere al armatei. În această calitate, i s-a ordonat să întocmească un raport despre una dintre multele grupări politice apărute la München în acea perioadă. Scopul era acela de a stabili dacă era vorba de o grupare periculoasă sau dacă aceasta putea fi recrutată la cauza contrarevoluției. Gruparea era Partidul Muncitoresc German, înființat pe 5 ianuarie 1919 de către un oarecare Anton Drexler, un lăcătuș care anterior fusese membru al Partidului Patriei. Drexler insista că el însuși era muncitor și socialist, ostil capitalului câștigat necinstit, exploatării și profitorilor. Dar era un socialism cu o tentă naționalistă. Drexler atribuia relele împotriva cărora lupta mașinațiunilor evreilor, responsabili, în egală măsură, și pentru conceperea ideologiei dăunătoare a bolșevismului. Apelul său se îndrepta nu spre muncitorii industriali, ci spre „clasele productive", spre toți cei care trăiau din muncă cinstită.[24] Pe termen scurt, asta însemna clasa mijlocie inferioară, dar, urmând o tradiție ce cobora înapoi în timp până la anii '80 ai secolului al XIX-lea, până la mișcarea Social-creștină a lui Adolf Stöcker și preluând modelul multor inițiative naționaliste similare din Germania și Austria dinainte de război și mai ales din perioada imediat postbelică, partidul lui Drexler căuta, pe termen lung, să îndepărteze clasa muncitoare de marxism și să o recruteze în serviciul cauzei pangermanismului.

Tânărul partid era în realitate o altă creație a hiperactivei Societăți Thule. Nimic nu-l individualiza pe Drexler sau partidul său în atmosfera tumultuoasă din München după înfrângerea revoluției. Mult mai ieșit din comun a fost interesul generat de Hitler când a

participat la o întrunire a partidului, pe 12 septembrie 1919, și a ținut de la tribună un discurs pătimaș împotriva antevorbitorului său, care susținuse secesiunea Bavariei de Reich. Impresionat, Drexler a acceptat imediat când Hitler, acționând din nou la ordinele superiorilor săi, a cerut să fie primit în partid. Deși mai târziu a afirmat că fusese doar a șaptea persoană care se înscrisese, a fost în realitate înregistrat cu numărul 555. Cifra era mai puțin impresionantă decât părea la prima vedere; numărătoarea membrilor Partidului Muncitoresc German începea, urmând o tradiție veche a grupărilor politice marginale, nu cu numărul 1, ci cu 500, pentru a sugera că avea sute de membri și nu numai câteva zeci.[25]

Încurajat în continuare de superiorii săi din armată, Hitler a devenit, în scurt timp, purtătorul de cuvânt vedetă al partidului. Pornind de la acest succes, a început să forțeze partidul să organizeze întruniri din ce în ce mai mari, majoritatea în berării, popularizate în avans prin campanii vehemente, bazate pe afișe și adeseori însoțite de scandaluri. La sfârșitul lui martie 1920, devenit indispensabil partidului, a luat decizia fără echivoc că acesta îi era viitorul. Demagogia îi redase identitatea pe care o pierduse odată cu înfrângerea Germaniei. Succesul de care se bucura antisemitismul radical în Münchenul contrarevoluționar era evident și rețeta fusese deja folosită de o organizație mult mai mare, cu opțiuni similare, Liga Germană pentru Apărarea și Rezistența Rasei. Era vorba de un alt grup de extremă dreapta, care utiliza zvastica drept simbol politic principal. Având cartierul general la Hamburg, Liga se lăuda cu 200 000 de membri pe teritoriul întregii Germanii, atrași dintre foștii simpatizanți ai Partidului Patriei, dintre soldații nemulțumiți și studenții naționaliști, dintre profesori și funcționari. Avea la dispoziție o mașinărie propagandistică sofisticată, publicând milioane de broșuri și organizând demonstrații de masă, unde publicul era de ordinul miilor, spre deosebire de cele câteva sute pe care le putea strânge organizația lui Drexler.[26] Liga nu era nicidecum singura organizație de extremă dreapta de acest tip; o alta, mult mai mică, era Partidul Socialist-German, condus de inginerul Alfred Brunner, care avea filiale în câteva mari orașe germane, deși ca număr de membri nu reprezenta decât o zecime din Ligă. Dar nici una dintre ele nu avea un orator comparabil ca forță cu Hitler.[27]

În vreme ce politicienii tradiționali de dreapta țineau prelegeri, sau într-un stil afectat și pompos, insipid și plictisitor sau bolovănos și brutal, Hitler urma modelul oratorilor social-democrați, precum Eisner, sau al agitatorilor de stânga vienezi de la care învățase, după cum avea să pretindă mai târziu. Și a câștigat o mare parte a succesului oratoric spunând ascultătorilor săi ce doreau aceștia să audă. Utiliza un limbaj simplu, direct, pe care oamenii de rând îl puteau înțelege, propoziții scurte, sloganuri puternice, emoționale. Începând adeseori discursul cu o voce joasă, pentru a capta atenția audienței, îi sporea forța până la punctul culminant, iar vocea profundă și mai degrabă răgușită atingea tonalități tot mai înalte, ajungând să răcnească și să urle la final, cu fața strălucindu de sudoare și cu părul negru și lins căzându-i pe față în timp ce își aducea publicul într-o stare de frenezie. Nu existau nuanțe în ce spunea: totul era incontestabil, implacabil, irevocabil, definitiv, decisiv. Părea, după cum au depus mărturie mulți dintre cei care i-au ascultat discursurile din această fază timpurie, că vorbea din suflet și că exprima temerile și dorințele lor cele mai profunde. În egală măsură, exulta încredere în sine, agresivitate, credință în triumful final al partidului său și chiar un sentiment al destinului său. De multe ori, își începea discursurile cu istoria tinereții sale marcate de sărăcie, făcând o paralelă implicită între aceasta și situația Germaniei, dominată de descurajare, disperare și asuprire. Apoi, cu o voce din ce în ce mai puternică, își descria propria deșteptare politică și făcea paralela cu viitoarea renaștere a Germaniei și a gloriei acesteia. Fără a folosi în mod necesar un limbaj religios fățiș, Hitler făcea apel la arhetipurile religioase ale suferinței, umilinței, mântuirii și reînvierii, înrădăcinate adânc în spiritul ascultătorilor săi; în contextul Bavariei postbelice și postrevoluționare, a găsit un teren fertil.[28]

Discursurile lui Hitler reduceau problemele sociale, politice, economice complexe ale Germaniei la un numitor comun: mașinațiunile malefice ale evreilor. În *Lupta mea*, descriind cum, în opinia sa, evreii neloiali subminaseră efortul de război în 1918, declara:

> Dacă la începutul războiului sau în timpul lui, douăsprezece sau cincisprezece mii dintre acești evrei corupători de oameni ar fi fost gazați, așa cum s-a întâmplat cu sute de mii dintre cei mai buni

> muncitori germani pe câmpul de luptă, sacrificiul de pe front al milioanelor de oameni nu ar fi fost în zadar. Dimpotrivă: douăsprezece mii de ticăloși eliminați la timp ar fi salvat viața unui milion de germani adevărați, prețioși pentru viitor. Dar pur și simplu s-a întâmplat ca „politica" burgheză să trimită milioane la un sfârșit sângeros pe câmpul de luptă fără să clipească și să privească zece sau douăsprezece mii de trădători, profitori, cămătari și șarlatani ca pe un sfânt tezaur național, proclamându-le deschis inviolabilitatea.[29]

Un radicalism de o asemenea intransigență oferea reuniunilor publice la care participa Hitler o fervoare religioasă cu care politicieni mai puțin demagogi cu greu puteau rivaliza. Publicitatea pe care o crea în jurul său era sporită de folosirea afișelor de culoare roșie, rezultatul fiind protestele socialiștilor aflați în audiență, care degenerau adeseori în certuri și încăierări.

În climatul postbelic contrarevoluționar, repetarea la nesfârșit a mitului „pumnalului înfipt în spatele armatei" la nivel național și obsesia legată de profitorii de război și de beneficiarii inflației din ce în ce mai rapide, Hitler s-a dedicat atacurilor înverșunate la adresa comercianților „evrei" care, chipurile, creșteau prețurile produselor: ar trebui să fie cu toții spânzurați, spunea el, în țipetele aprobatoare ale audienței.[30] Poate pentru a sublinia și mai mult acest accent anticapitalist și pentru a se alinia altor grupuri asemănătoare din Austria și Cehoslovacia, în februarie 1920, partidul și-a schimbat titulatura în Partidul Național Socialist al Muncitorilor din Germania; comentatorii ostili au prescurtat-o imediat la cuvântul „nazist", la fel cum inamicii social-democraților le prescurtaseră numele partidului la „sozi". În ciuda schimbării de nume, ar fi eronat să vedem nazismul ca o formă sau ca un rezultat al socialismului. E adevărat, așa cum unii au arătat, retorica sa era adeseori egalitară, scotea în evidență nevoia de a pune nevoile comune deasupra celor individuale și se declara de multe ori ostil marilor companii și finanței internaționale. Așa cum se știe, și antisemitismul a fost declarat la un moment dat a fi „socialismul nebunilor". Dar de la bun început, Hitler s-a declarat implacabil ostil social-democrației și, inițial cel puțin, într-o măsură mai mică, comunismului: în fond, „trădătorii din noiembrie", care

semnaseră armistițiul, și ulterior Tratatul de la Versailles, nu erau comuniști, ci social-democrați și aliați acestora.[31]

„Național-socialiștii" doreau să aducă laolaltă cele două tabere, dreapta și stânga, tabere care, argumentau ei, se formaseră în urma manipulării națiunii germane de către evrei. Fundamentul acestei unificări era ideea de rasă. Aceasta era la ani-lumină depărtare de ideologia socialistă, bazată pe noțiunea de clasă. Din unele puncte de vedere, nazismul reprezenta o contra-ideologie extremă la socialism, o alternativă care împrumuta o mare parte a retoricii socialiste, de la imaginea despre sine, aceea de mișcare, mai degrabă decât de partid, până la mult etalatul dispreț pentru normele burgheze și pentru moderația conservatorilor. Ideea de „partid" sugera acceptarea democrației parlamentare, de grupare ce acționa în interiorul unui sistem democratic stabilit. De aceea, în discursuri și propagandă, Hitler și susținătorii săi preferau să vorbească mult mai des de „mișcarea național-socialistă", la fel cum social-democrații vorbiseră de „mișcarea muncitorească" sau, dacă tot am ajuns la asta, le fel cum feministele discutaseră despre „mișcare feminină", sau apostolii revoltei tinerilor din perioada antebelică despre „mișcarea tinerească". Termenul sugera nu numai dinamism și progres neîncetat, ci și existența unui obiectiv final, a unui țel suprem, măreț, plasat deasupra compromisurilor specifice politicii convenționale. Prezentându-se pe sine ca o „mișcare", național-socialismul, asemenea mișcării muncitorești, își proclama opoziția față de politica tradițională și intenția de a submina și, în cele din urmă, de a răsturna sistemul în interiorul căruia fusese forțat, inițial, să acționeze.

Înlocuind noțiunea de clasă cu cea de rasă și dictatura proletariatului cu cea a conducătorului, nazismul răsturna termenii de bază ai ideologiei socialiste. Sinteza dreptei și a stângii era simbolizată de stindardul oficial al partidului, ales personal de către Hitler la jumătatea anilor '20: fondul era roșu aprins, culoarea socialismului, iar zvastica, simbolul naționalismului rasist, era desenată cu negru în mijlocul unui cerc alb, aflat în centrul steagului, astfel întregul ansamblu era o combinație de negru, alb și roșu, culorile steagului Imperiului bismarckian. După revoluția din 1918, ele ajunseseră să simbolizeze refuzul Republicii și al tuturor valorilor pe care aceasta le simboliza; schimbând dispunerea culorilor și adăugând zvastica,

simbol utilizat deja în perioada postbelică de mai multe organizații rasiste de extremă dreapta și de Corpurile France, naziștii lăsau să se înțeleagă că doreau să o înlocuiască cu un nou stat, pangerman și rasial, nu să revină la vechiul status quo wilhelmian.[32]

Până la sfârșitul lui 1920, atacurile, care în prima fază vizaseră în principal capitalismul evreiesc, și-au schimbat ținta pentru a include „marxismul“, adică social-democrația, dar și bolșevismul. Atrocitățile războiului civil și ale „terorii roșii“ din Rusia își făceau simțit efectul, și Hitler le putea folosi pentru a da credibilitate punctelor de vedere ale extremei drepte, conform cărora în spatele tulburărilor revoluționare din München, din perioada 1918-1919, se afla o conspirație evreiască. Nazismul ar fi fost, cu toate acestea, posibil și în lipsa amenințării comuniste; antibolșevismul a fost produsul antisemitismului său și nu invers.[33] Principalele sale ținte politice au rămas social-democrații și spectrul, mult mai slab conturat, al „capitalismului evreiesc“. Împrumutând argumentele fundamentale ale antisemitismului antebelic, Hitler declara, în numeroasele sale discursuri, că evreii erau o rasă parazitară, care putea supraviețui numai prin subminarea altor popoare, în primul rând a celei mai bune dintre rasele existente, arienii. În acest scop, creau conflicte chiar în interiorul acesteia, organizând pe de-o parte exploatarea capitalistă și conducând lupta împotriva ei pe de cealaltă parte.[34] Evreii, spunea într-un discurs din 6 aprilie 1920, trebuiau „exterminați“; pe 7 august, în același an, a cerut audienței sale să nu creadă „că puteți lupta cu boala fără a distruge cauza, fără a anihila bacilul și să nu credeți că puteți combate tuberculoza rasială fără să vă asigurați că oamenii sunt eliberați de cauza tuberculozei rasiale“. Anihilarea însemna eliminarea violentă a evreilor din societatea germană, prin orice mijloace. „Rezolvarea chestiunii evreiești“, le-a spus ascultătorilor săi în aprilie 1921, putea fi obținută numai prin „forță brută“. „Știm, declara în ianuarie 1923, că de vor ajunge ei la putere, capetele noastre se vor rostogoli în țărână; dar știm și că, atunci când vom ajunge noi la putere: «Dumnezeu să aibă milă de voi!»“[35]

Puciul de la berărie

I

La sfârșitul primei conflagrații mondiale, generalul Erich Ludendorff, dictatorul militar al Germaniei în ultimii aproximativ doi ani ai conflictului, a considerat prudent să părăsească scena politică pentru o vreme. Demis din funcție pe 25 octombrie 1918, după o dispută aprinsă cu ultimul guvern, liberal, al Kaizerului, a zăbovit o vreme la Berlin, apoi, purtând ochelari fumurii și mustăți false, s-a strecurat peste Baltica, în Suedia, să aștepte trecerea revoluției. În februarie 1919, era evident deja convins că ce fusese mai rău trecuse și a revenit în Germania. Atât de mare era prestigiul pe care și-l câștigase în timpul războiului, încât nu a trecut mult și s-a transformat într-una din figurile de frunte ale dreptei radicale. Pangermanist adept al unor anexiuni teritoriale substanțiale între 1914 și 1918, oponent vehement al Tratatului de Pace, s-a implicat imediat în conspirațiile menite să răstoarne ordinea republicană. Adunând în jurul său un grup de foști subordonați, și-a oferit sprijinul efemerei tentative de puci organizate la Berlin, în martie 1920, de către Wolfgang Kapp și Corpurile France și, când aceasta a eșuat, a plecat spre atmosfera mult mai favorabilă de la München. Aici a intrat în contact, în scurt timp, cu cercul ultra-naționalist, format deja în jurul unui personaj necunoscut până atunci, Adolf Hitler.[36]

Încă din momentul în care cei doi s-au întâlnit, Hitler construise în jurul său un grup devotat de susținători entuziaști, care aveau să

joace într-un fel sau în altul roluri-cheie în ascensiunea Partidului Nazist și în edificarea celui de-al Treilea Reich. Cel mai devotat dintre toți era studentul Rudolf Hess, un elev de-al teoreticianului geopoliticii Karl Haushofer, de la Universitatea din München. Fiul unui om de afaceri autoritar, care refuzase să îi permită să studieze înainte de război, Hess părea să fie în căutarea unui lider puternic, de care să se poată atașa necondiționat. Asemenea unui număr mare de naziști ocupând ulterior poziții de funte, venea din afara Reichului german: se născuse la Alexandria, în 1894. Serviciul militar în timpul războiului, pe care l-a terminat ca locotenent de aviație, îi oferise un tip de autoritate căreia să i se poată supune. Studiul cu Haushofer îi oferise un alt tip. În nici unul din cele două cazuri însă nu găsise ce căuta și la fel au stat lucrurile și în cazul Societății Thule și al Corpurilor France, Hess fiind membru al amândurora. Lucrurile aveau să stea diferit în cazul lui Hitler, pe care l-a întâlnit în 1920. Antisemitismul era o pasiune comună: Hess acuza „haita de evrei", despre care credea că trădaseră Germania în 1918, și chiar înainte de a-l întâlni pe Hitler condusese expediții în cartierele muncitorești pentru a strecura mii de foi volante, cu conținut antisemit, pe sub ușile apartamentelor muncitorilor.[37] Din acel moment, Hess și-a proiectat întreaga capacitate de a adula un erou asupra lui Hitler. Naiv, idealist, lipsit de ambiții personale sau de lăcomie, și conform lui Haushofer, nu prea inteligent, Hess avea tendința să creadă în doctrine iraționale sau mistice, precum astrologia; devotamentul de câine față de Hitler avea aproape o fervoare religioasă; îl considera pe Hitler un fel de Mesia. De atunci înainte, avea să devină sclavul tăcut, lipsit de inițiativă, al lui Hitler, sorbind cuvintele stăpânului său în timpul întâlnirilor obișnuite pentru o cafea la Cafeneaua Heck și preluând treptat o mare parte din povara muncii de rutină de pe umerii lui Hitler, care o ura atât. În plus, l-a familiarizat pe Hitler cu o versiune sofisticată a teoriei specifice pangermanismului, cea a „spațiului vital", *Lebensraum*, o noțiune cu ajutorul căreia Haushofer justifica pretențiile germane de cucerire a estului Europei și pe care romancierul Hans Grimm a popularizat-o cu bestsellerul său din 1926, *Rasă fără spațiu* (*Volk ohne Raum*).[38]

Util dintr-un alt punct de vedere i-a fost lui Hitler și poetul și dramaturgul rasist ratat Dietrich Eckart, un fost student la medicină. Eckart era deja activ în cercurile de extremă dreapta când, în decembrie 1918, a început să publice un săptămânal politic, *În germana pură* (*Auf gut deutsch*), cu sprijinul financiar al mai multor oameni de afaceri bavarezi și al fondului politic al armatei. Eckart arunca vina pentru eșecul său de a pune în scenă piesele sale pe dominația evreiască în domeniul culturii. Era în contact nemijlocit cu alți rasiști și adepți ai „supremației" ariene, precum Houston Stewart Chamberlain, având o contribuție importantă la popularizarea operei acestuia din urmă. Asemenea multor altor antisemiți, definea ca „evreu" pe oricine era „subversiv" sau „materialist", inclusiv, printre alții (după părerea sa), pe Lenin sau pe Kaizerul Wilhelm al II-lea. Având numeroase relații și o oarecare avere, Eckart, ca și Hess, era membru al Societății Thule și a strâns fonduri de la prietenii săi și de la armată pentru ca Partidul Nazist să achiziționeze ziarul Societății, aflat în dificultate, *Observatorul rasial** (*Völkischer Beobachter*), în decembrie 1920. A devenit el însuși redactor, aducând mult necesara experiență jurnalistică edițiilor sale bisăptămânale și transformându-l într-un cotidian până la începutul lui 1923. Până la urmă însă, relativa sa independență și atitudinea oarecum condescendentă față de Hitler au condus la o răcire a relațiilor dintre cei doi și a fost demis din funcția de redactor al ziarului în martie 1923, murind mai târziu în același an.[39]

---

* Autorul a ales să traducă „völkischer" prin „rasial", dar traducerea cea mai des întâlnită a titlului publicației este „Observatorul poporului" sau „Observatorul popular". (A se vedea, de exemplu, Robert Michael, Karin Doerr: Nazi-Deutsch/Nazi German. An English Lexikon of the Language of the Third Reich, Westport, Greenwood Press, 2002, p. 421). Termenul „volk" poate fi tradus prin popor, națiune, comunitate, rasă. Sensul este însă imposibil de redat, de vreme ce termenul conținea la acea vreme și o dimensiune mistică, „volk" putând desemna „esența" poporului, a națiunii. „Völkisch" este denumirea generică a unei întregi mișcări specifice ultimelor decenii secolului al XIX-lea german, o mișcare extrem de eterogenă, formată dintr-o multitudine de grupări care îmbinau, în măsuri diferite, naționalismul, antisemitismul, rasismul, antimodernismul, darwinismul social, etc. Traducerea dată de Evans poate părea și mai justificată dacă avem în vedere locul pe care Hitler îl conferă rasei în definiția dată ideologiei völkisch, în „Mein Kampf" (n. tr.)

Doi asociați pe care Eckart i-a adus în partid din Societatea Thule s-au dovedit mult mai de încredere și l-au servit pe termen lung. Primul dintre aceștia era arhitectul german Alfred Rosenberg, provenit din statele baltice. Fiind încă una din figurile de frunte ale nazismului din afara Reichului, se născuse la Reval, în Estonia, în 1893. Se refugiase din calea revoluției ruse, dezvoltând o ură profundă față de bolșevism, iar la sfârșitul războiului a ajuns la München, unde s-a numărat printre cei care contribuiau regulat la mica revistă a lui Eckart. Devenise antisemit încă înainte de 1914, după ce, la vârsta de 16 ani, citise lucrările lui Houston Stewart Chamberlain. Un entuziast al falsului pus la cale de poliția țaristă, *Protocoalele înțelepților Sionului*, menit să ofere dovezi ale unui complot mondial evreiesc vizând subminarea civilizației, Rosenberg îi citise și pe Gobineau și pe Nietzsche, iar după război fusese autorul unor broșurele, în care îi ataca pe evrei și pe francmasoni. Principala sa dorință era să devină un intelectual și un teoretician al culturii respectat. În 1930, Rosenberg avea să publice al său magnus opus, *Mitul secolului XX,* ca omagiu adus operei mentorului său, Houston Stewart Chamberlain. Intenția era aceea de a oferi Partidului Nazist o lucrare teoretică esențială. Cartea s-a vândut în peste un milion de exemplare până în 1945 și unele idei nu au rămas fără impact. Dar Hitler însuși afirma că nu citise decât o mică parte din ea, deoarece îi displăcea tonul pseudo-religios și este probabil că doar câțiva dintre cei mai devotați cititori au reușit să parcurgă sutele de pagini de proză bombastică până la sfârșit. Cu toate acestea, în numeroasele lor conversații de la cafenelele din München, Rosenberg a fost cel care a atras cel mai consecvent lui Hitler atenția asupra amenințării comunismului și a presupusei creări a acestuia de către o conspirație evreiască precum și asupra a ceea ce el considera a fi fragilitatea sistemului politic sovietic. Prin intermediul lui Rosenberg, antisemitismul rus, cu teoriile sale ale conspirației duse până la extrem și cu impulsul său exterminator, și-a făcut loc în ideologia nazistă la începutul anilor '20. „Iudeo-bolșevismul" a devenit de-acum una din țintele principale ale urii lui Hitler.[40]

Celălalt personaj pe care Eckart l-a adus în Partidul Nazist era Hans Frank. Născut la Karlsruhe în 1900, în familia unui avocat, a

călcat inițial pe urmele tatălui său. În 1919, pe când era încă student la drept, s-a alăturat Societății Thule și a servit în Corpurile France ale lui Epp în timpul asaltului asupra Münchenului. Frank s-a lăsat imediat cucerit de Hitler, deși nu a făcut nici odată parte din cercul de apropiați ai acestuia. Ascultându-i un discurs din ianuarie 1920, Frank a simțit, ca mulți alții, că Hitler vorbea cu adevărat din suflet: „A rostit ceea ce era în mintea tuturor celor prezenți", a povestit mai târziu. Toată viața a fost fascinat de pornografia violenței: admira oamenii brutali de acțiune și, în încercarea de lăsa impresia că făcea parte din această categorie, utiliza adeseori un limbaj al violenței atât de direct și agresiv, încât nu a fost egalat de aproape nici un alt lider nazist, dar pregătirea sa juridică și mediul din care provenea îi confereau măcar o rămășiță de respect pentru lege, care stătea inconfortabil alături de înclinația sa pentru limbajul aspru și încercarea de a justifica acțiuni criminale. Și-a obținut diploma de avocat cu un doctorat în 1924 și expertiza sa juridică, oricât de limitată era, avea să se dovedească extrem de utilă partidului. Până în 1933, l-a reprezentat în peste 2 400 de cazuri împotriva membrilor săi, de cele mai multe ori pentru acte de violență de un fel sau de altul. La puțin timp după ce a apărat câțiva bătăuși naziști pentru prima dată, un avocat în vârstă care se numărase printre profesorii săi i-a spus: „Te rog să nu mai ai nimic de-a face cu oamenii ăștia! Nu te poți alege cu nimic bun! Mișcările politice care încep în tribunale vor sfârși în tribunale!"[41]

În momentul în care acești indivizi și mulți alții ca ei au intraseră în Partidul Nazist, tânăra mișcare avea deja un program oficial, redactat de Hitler și Drexler, cu puțin ajutor din partea „economistului rasial" Gottfried Feder și aprobat pe 24 februarie 1920. Printre cele 25 de puncte ale sale se numărau o cerere în favoarea „unirii tuturor germanilor într-o Germanie mare", anularea tratatelor de pace din 1919, „pământ și teritoriu (colonii) pentru hrănirea poporului nostru", împiedicarea „imigrației non-germane", pedeapsa capitală pentru „criminalii de drept comun, cămătari și profitori, etc." Evreii aveau să fie lipsiți de drepturi civile și înregistrați ca străini, urmând să li se interzisă să dețină sau să scrie în ziare germane. O tentă pseudo-socialistă era dată de revendicarea anulării veniturilor

nemuncite, confiscarea profiturilor de război, naționalizarea trusturilor și introducerea unor mecanisme de distribuire a profiturilor. Programul se termina cu revendicarea „autorități centrale puternice în Reich" și a înlocuirii parlamentelor statelor membre ale federației cu corporații bazate pe clase și ocupații.[42] Era un document de extremă dreapta tipic pentru acea epocă. În practică, semnificația sa era limitată și, asemenea Programului de la Erfurt din 1891 al social-democraților, era adeseori ignorat în lupta politică de zi cu zi, deși foarte curând a fost declarat „inalterabil", scopul fiind acela de a-l împiedica să devină motiv de disensiuni interne.[43]

Cu toate acestea, nu au lipsit disensiunile, iar cauza au reprezentat-o încercările lui Drexler de a obține fuziunea partidului cu alte grupări de extremă dreapta din capitala bavareză. Drexler pusese ochii în special pe „Partidul Socialist-German", un grup de dimensiuni asemănătoare și cu obiective cvasi-identice celor naziste. Spre deosebire de Partidul Nazist, era prezent în nordul Germaniei. Fuziunea avea să ofere mai multă greutate celor care, asemenea lui Feder, priveau critic vulgaritatea discursurilor mereu instigatoare ale lui Hitler. Acesta din urmă, temându-se că avea să fie înghițit de noua mișcare, a blocat negocierile în aprilie 1921, amenințând cu demisia. O altă criză a izbucnit în momentul în care Hitler se afla, împreună cu Eckart, la Berlin, într-o misiune de strângere de fonduri pentru *Observatorul rasial.* Discuțiile în vedere fuziunii au reînceput în lipsa sa, de data aceasta implicând și un al treilea partid antisemit de mici dimensiuni, având sediul la Augsburg și condus de un oarecare Otto Dickel, ale cărui abilități oratorice erau considerate de unii egale cu ale lui Hitler. Incapabil să împiedice Partidul Nazist să accepte proiectul lui Dickel de creare a unei „Ligi Occidentale" (numite după broșura sa mistico-rasistă *Renașterea Occidentului),* Hitler a demisionat complet din partid, într-un acces de furie. Lucrurile au ajuns într-un punct de cotitură în momentul în care Drexler a dat înapoi și l-a rugat pe Hitler să fixeze condițiile ce trebuiau îndeplinite pentru a reveni în partid. Până la urmă, nu foarte mulți era pregătiți să continue, în lipsa omului a cărui demagogie reprezentase unica explicație a ascensiunii partidului în ultimele luni. Planurile de fuziune au fost abandonate. Condițiile

intransigente cerute de Hitler au fost acceptate cu aclamații la o întrunire generală extraordinară, pe 29 iulie: acestea culminau cu revendicarea de a fi ales președinte al partidului, înzestrat „cu puteri dictatoriale“ și de epurare a partidului de „elementele străine care l-au penetrat“.[44]

Asigurându-și controlul complet asupra Partidului Nazist, Hitler se bucura acum de sprijinul complet al organizației în campania propagandistică pe care a lansat-o imediat. În scurt timp, aceasta a involuat de la provocare la violență. Pe 14 septembrie 1921, un grup de tineri naziști au mers, împreună cu Hitler, la o reuniune a Ligii Bavareze, o organizație separatistă și au urcat la tribună cu intenția de a-l reduce la tăcere pe vorbitor, Otto Ballerstedt. Cineva a stins toate luminile și, când s-au reaprins, scandarea continuă a numelui lui Hitler l-a împiedicat pe Ballerstedt să-și reia discursul. În fața protestelor publicului, tinerii bătăuși ai lui Hitler l-au atacat pe liderul separatist, l-au lovit și l-au împins de tribună pe podea, unde a rămas sângerând abundent din cauza unei răni la cap. Poliția și-a făcut prompt apariția și a dizolvat întrunirea. Ballerstedt a insistat să depună plângere împotriva lui Hitler, care a fost închis, vreme de o lună, în închisoarea Stadelheim din München. Poliția l-a avertizat că, dacă avea să continue, urmau să-l trimită înapoi în Austria, pentru că nu avea cetățenie germană. Avertismentul nu a avut efectele scontate. În primele zile ale lui noiembrie 1921, la puțină vreme după eliberarea sa, Hitler s-a aflat în centrul unei alte încăierări într-o berărie, halbele de bere zburând dintr-o parte în alta a sălii, în vreme ce naziștii și social-democrații își împărțeau lovituri. În curând, naziștii se înarmau cu boxuri, bastoane de cauciuc, pistoale și chiar grenade. În vara lui 1922, o mulțime de naziști l-au huiduit, fluierat și chiar scuipat pe președintele Reichului, Ebert, aflat în vizită la München. O ieșire la un miting naționalist la Coburg, în octombrie 1922, s-a terminat cu o bătălie sângeroasă cu social-democrații, la sfârșitul căreia naziștii au reușit să-și alunge rivalii de pe străzi cu bastoanele lor de cauciuc.[45] Nu e de mirare că Partidul Nazist a fost în curând scos în afara legii, în majoritatea statelor germane, mai ales după asasinarea ministrului de Externe Rathenau, în iunie 1922, când guvernul de la Berlin a încercat

restricționarea activității extremiștilor de dreapta, indiferent dacă fuseseră implicați în asasinat sau nu. Dar nu și în cazul Bavariei, cu simpatiile sale de dreapta.[46]

Noua tentă violentă a campaniei naziste se reflecta nu în ultimul rând în îngroșarea rândurilor aripii paramilitare a partidului, fondată devreme, în 1920, sub numele de grupul de „protecție a sălilor" și rebotezată, la scurt timp, „Secțiunea de Sporturi și Gimnastică". Cu cămășile lor brune și cu pantaloni bufanți, cu cizme de piele și chipiuri – o uniformă definitivată abia în 1924[47] – membrii săi au devenit o apariție obișnuită pe străzile Münchenului, bătându-i pe rivali în mijlocul străzii și atacând pe oricine părea a fi evreu. Însă ceea ce i-a transformat dintr-o mică bandă de bătăuși într-o mișcare paramilitară semnificativă a fost o serie de evenimente care nu au avut nici o legătură cu Hitler. Lipsa relativă a interferenței poliției, de pe urma căreia au beneficiat, reflecta în primul rând faptul că guvernul bavarez, în frunte cu Gustav Ritter von Kahr, fusese dintotdeauna favorabil mișcărilor paramilitare de extremă dreapta, ca parte a „terorii albe" contrarevoluționare, din 1919-1920. În această atmosferă, căpitanul Hermann Ehrhardt, fost comandant ale unei brigăzi a Corpurilor France, crease o rețea complicată de echipe de asasini, care fuseseră implicați în asasinate politice peste tot în Germania, inclusiv uciderea câtorva politicieni republicani de frunte și a unui număr de membri ai propriilor grupări, care erau suspectați că erau agenți dubli.[48] Kahr însuși considera Republica o creație prusacă, ce putea fi contrabalansată prin menținerea Bavariei pe post de centru al „ordinii" anti-republicane și, în acest scop, a păstrat o așa-numită Forță Cetățenească de Apărare, creată imediat după distrugerea Republicii Consiliilor, în primăvara lui 1919. Puternic înarmată și bine echipată, aceasta încălca în mod clar termenii Tratatului de la Versailles și a fost desființată cu forța la începutul lui 1921. Dizolvarea sa a reprezentat semnalul reorganizării dreptei radicale bavareze și al unei creșteri substanțiale a incidentelor violente, întrucât membrii săi au format numeroase bande înarmate, multe din ele separatiste, toate antisemite ca orientare.[49]

Ehrhardt și-a adus veteranii din Corpurile France în „Secțiunea de Sporturi și Gimnastică", în august 1921; erau „licențiați"

experimentați ai confruntărilor violente cu polonezii și nu numai în Silezia, unde aranjamentele de pace rupseseră bucăți de teritoriu german și le oferiseră recent creatului stat polonez, dând astfel naștere unor puternice resentimente în rândurile germanilor. Acordul cu Ehrhardt a fost mediat de Ernst Röhm, un alt veteran al Corpurilor France, care participase la asaltul asupra Münchenului, la începutul primăverii lui 1919. Născut în 1887, fiu al unui funcționar feroviar, Röhm fusese recrutat în armată în 1906 și devenise ofițer doi ani mai târziu. A servit pe front în timpul războiului, dar a fost lăsat la vatră, fiind declarat inapt, după ce un șrapnel îi distrusese o parte a nasului și îl desfigurase, și fusese grav rănit la Verdun. După aceasta, Röhm a lucrat pentru Ministerul de Război din Bavaria, fiind responsabil pentru aprovizionarea cu arme, mai întâi a Forței Cetățenești de Apărare a lui Kahr și apoi a diverselor grupuri succesoare. Cunoscut celor din aceste categorii drept „regele mitralierelor", Röhm se lăuda cu o varietate extraordinară de contacte în lumea extremei drepte. Între altele, era ofițer de Stat Major și se bucura de o bună reputație în cadrul armatei, acționând și ca ofițer de legătură cu paramilitarii. Avea un talent organizatoric de netăgăduit. Dar politica nu îl interesa. Ernst Röhm era întruchiparea generației frontului care ajunsese să creadă în propriul mit.[50]

Röhm avea înclinații spre violență fără noimă, nu spre conspirații politice. O analiză a scrierilor sale a arătat că folosea aproape întotdeauna în sens peiorativ cuvinte precum „prudent", „compromis", „intelectual", „burghez", „clasa mijlocie"; printre expresiile pozitive, încărcate de admirație se numărau „monstruos", „temerar", „nemilos", „credincios". Primele cuvinte ale autobiografiei sale, publicate la München în 1928, erau „Sunt soldat". Se descria pe sine ca fiind „împotrivă" și se plângea: „Germanii au uitat cum să urască. Lamentările feminine au luat locul urii masculine".[51] „Întrucât sunt o persoană imatură și crudă", scria cu sinceritatea-i caracteristică, „războiul și agitațiile mă atrag mai mult decât chibzuita ordine burgheză".[52] Nu manifesta nici o urmă de interes pentru idei și, prin acțiunile și credințele sale, glorifica stilul de viață aspru și brutal al soldatului. Nu avea decât dispreț pentru civili și îl încânta ideea haosului din vreme de război. Băutura și chefurile, luptele și

încăierările cimentau legăturile dintre camarazii în mijlocul cărora își găsea locul; femeile erau disprețuite, străinii de viața militară nu aveau loc în lumea sa.

Röhm vedea în Hitler, a cărui înclinație de a utiliza violența pentru a-și atinge scopurile era deja evidentă, un promotor natural al țelurilor sale și a preluat inițiativa organizării aripii paramilitare a partidului, redenumind-o „Secțiunea de Asalt“ (*Sturmabteilung* sau SA), în octombrie 1921. Relațiile pe care le avea în interiorul ierarhiei militare, în eșaloanele superioare ale vieții politice bavareze, dar și cu diferitele grupări paramilitare, erau neprețuite pentru tânăra organizație. În același timp însă, și-a păstrat întotdeauna un grad de independență față de Hitler, nu a căzut victimă fascinației pentru persoana acestuia și a încercat să-și folosească mișcarea ca un vehicul al propriului cult pentru activismul violent perpetuu, mai degrabă decât să-și plaseze necondiționat detașamentul de asalt la dispoziția partidului. SA-ul a rămas formal o organizație separată și, drept urmare, în relația lui Röhm cu liderul nazist a existat întotdeauna o tensiune mută. Având-l pe Röhm în frunte, numărul paramilitarilor a început imediat să crească. Cu toate acestea, în august 1922 nu numărau mai mult de 800 de membri, în vreme ce alte mișcări paramilitare, demult uitate, precum Stindardul de Război al Reichului sau Liga Reichului și a Bavariei, care aveau nu mai puțin de 30 000 de membri, se bucurau de infinit mai multă notorietate. Era nevoie de mult mai mult decât de influența lui Ehrhardt sau Röhm și demagogia lui Hitler, înainte ca naziștii și mișcarea lor paramilitară să poată prelua conducerea în viața politică bavareză.[53]

II

În 1922, speranțele naziștilor au primit un impuls puternic, odată cu primele știri despre „marșul asupra Romei“, din 28 octombrie, al lui Mussolini, acțiune care a condus imediat la numirea liderului fascist ca prim-ministru al Italiei. Acolo unde italienii reușiseră,

cu siguranță omologii lor germani nu puteau rămâne cu mult în urmă. Dar așa cum s-a întâmplat de nenumărate ori în cazul lui Mussolini, imaginea era mult mai impresionantă decât realitatea. Născut în 1883 și în tinerețe jurnalist socialist cunoscut, Mussolini își modificase radical orientarea politică în timpul campaniei pentru intrarea Italiei în război. La sfârșitul conflictului, devenise purtătorul de cuvânt al sentimentelor rănite ale italienilor, frustrați că tratatele de pace nu le oferiseră câștigurile mult sperate. În 1919, a înființat mișcarea fascistă, care utiliza tactici violente, teroarea și intimidarea împotriva oponenților de stânga, ale căror acțiuni, precum ocuparea fabricilor, văzută ca prim pas spre îndeplinirea dezideratului lor de naționalizare a mijloacelor de producție, îi alarmau pe industriași, patroni și oamenii de afaceri. Agitațiile rurale i-au forțat, la rândul lor, pe marii proprietari să caute sprijinul echipelor fasciste și, pe măsură ce situația se deteriora, în cursul anilor 1920-1921, Mussolini a fost purtat înainte de dinamismul propriei mișcări. Ascensiunea sa demonstra că tulburările civile, conflictele postbelice, crima și războiul nu erau apanajul exclusiv al Germaniei. Erau răspândite în întreaga Europă Centrală, de Est și de Sud. În aceste categorii intrau conflictul ruso-polonez, care a luat sfârșit abia în 1921, conflictele armate iredentiste, izbucnite în multe dintre statele succesoare ale Imperiului Habsburgic și instalarea unor dictaturi efemere în Grecia și Spania.

Exemplul lui Mussolini a influențat Partidul Nazist în mai multe feluri, cel mai notabil prin adoptarea, la sfârșitul lui 1922 și începutul lui 1923, a titulaturii de „Conducător“ – *Duce* în italiană, *Führer* în germană – pentru a sugera autoritatea incontestabilă a persoanei aflate în fruntea mișcării. Cultul construit treptat de către Partidul Nazist în jurul lui Hitler, urmând precedentul italian, a avut și el o contribuție importantă în a-l convinge pe Hitler însuși că el, și nu vreo personalitate viitoare, era cel destinat să conducă Germania spre renaștere, convingere ce avea să fie confirmată pentru totdeauna de evenimentele din toamna lui 1923.[54] În acel moment, naziștii începuseră să preia de la fasciștii italieni salutul formal cu brațul întins, cu care își salutau ritual liderul, în încercarea de a imita ceremoniile Romei imperiale; liderul răspundea ridicând el

însuși brațul drept, dar îndoindu-l din cot, cu palma în sus, într-un gest de acceptare. Utilizarea de către Partidul Nazist a unor stindarde elaborate era împrumutată, de asemenea, din practica fascistă. Principala influență în plan practic a lui Mussolini asupra lui Hitler a fost însă aceea de-al convinge că un marș asupra capitalei era calea cea mai rapidă spre putere. În momentul în care militanții din squadrele fasciste începeau să preia controlul asupra orașelor mari și mici din nordul Italiei, Mussolini, inspirându-se din faimosul exemplu al revoluționarului Giuseppe Garibaldi, din timpul unificării Italiei, în urmă cu mai bine de șaizeci de ani, a declarat că urma să le folosească ca bază pentru „un marș asupra Romei". Dorind să evite vărsarea de sânge, regele Italiei și principalii oameni politici au capitulat și l-au numit prim-ministru, o funcție pe care a utilizat-o cu tot mai puține scrupule pentru a crea, până la sfârșitul deceniului, un regim dictatorial bazat pe partidul unic.[55]

Mișcarea fascistă a lui Mussolini avea multe caracteristici comune cu nazismul, dar și cu multe alte mișcări extremiste de dreapta, spre exemplu din Ungaria, unde Gyula Gömbös se autocaracteriza, încă din 1919, ca fiind „național-socialist". Fascismul italian era violent, dinamic, disprețuia instituțiile parlamentare, era militarist și glorifica conflictul și războiul. Era fervent ostil nu numai comunismului, dar, mult mai important, și socialismului sau liberalismului. Avea o viziune organică asupra societății, în care clasele și reprezentarea populară aveau să fie înlocuite cu instituții menite să transcendă clasele și să confere unitate națiunii. Era un regim masculinizat și anti-feminist, încercând să creeze un stat în care bărbații aveau să conducă, iar rolul femeilor era limitat în principal la conceperea și creșterea copiilor. Liderul era ridicat la o poziție de autoritate de necontestat. Era adoptat cultul tinereții, fiind anunțată intenția de a distruge vechile instituții și tradiții și de a crea un om nou, dur, anti-intelectual, modern, laic și, mai presus de toate, fanatic dedicat cauzei propriei sale națiuni și rase.[56] Din toate aceste puncte de vedere, a furnizat un exemplu pentru și o paralelă cu Partidul Nazist aflat în plină ascensiune.

În concluzie, nazismul timpuriu, asemenea nenumăratelor mișcări ale dreptei radicale ce rivalizau între ele în perioada imediat

postbelică, se încadra clar în contextul mai larg al ascensiunii fascismului european. Hitler l-a privit multă vreme pe Mussolini cu admirație, ca pe un exemplu de urmat. „Marșul asupra Romei“ a însuflețit tinerele mișcări fasciste europene, la fel cum marșul lui Garibaldi și unificarea Italiei ce a urmat stimulaseră mișcările naționaliste europene, în urmă cu aproximativ șaizeci de ani. Fluxul istoriei părea să se miște într-un sens favorabil lui Hitler; zilele democrației erau numărate. Pe măsură ce situația în Germania începea să se deterioreze tot mai rapid, în cursul anilor 1922 și 1923, Hitler a început să creadă că putea face în Germania ceea ce Mussolini făcuse în Italia. Când guvernul german s-a declarat incapabil să facă plățile în contul reparațiilor, iar trupele franceze au ocupat zona Ruhr, naționaliștii germani au explodat de furie și umilință. Pierderea de legitimitate suferită de Republică era incalculabilă; guvernul trebuia să lase impresia că acționează împotriva ocupației. O campanie generalizată de rezistență pasivă, încurajată de către guvernul german, a condus la noi represalii franceze, la arestări, încarcerări și expulzări. Printre multele exemple ale represiunii franceze, naționaliștii își aminteau cum un muncitor feroviar și veteran de război fusese concediat și deportat, împreună cu familia, deoarece ținuse un discurs pro-german la un monument de război; un alt bărbat, un profesor, a avut aceeași soartă după ce le-a cerut elevilor săi să întoarcă spatele trupelor franceze care mărșăluiau pe lângă ei.[57] Bande de elevi de școală le rădeau în cap pe femeile despre care se credea că „se înhăitează fără rușine cu francezii“, în vreme ce alții, mai puțin dramatic, își demonstrau patriotismul preferând să meargă pe jos la școală kilometri întregi, în loc să folosească căile ferate administrate de francezi. Câțiva muncitori au încercat să saboteze activ ocupația; unul dintre ei, Albert Leo Schlageter, fost soldat în Corpurile France, a fost executat pentru activitățile sale, iar extrema dreaptă, în frunte cu naziștii, a profitat imediat de incident, ca exemplu al brutalității franceze și al slăbiciunii guvernului de la Berlin, transformându-l pe parcurs pe Schlageter într-un martir naționalist foarte cunoscut. Industria a încetat să mai producă, exacerbând problemele financiare și așa foarte grave ale țării.[58]

Naționaliștii au dispus de o armă propagandistică redutabilă în cazul prezenței trupelor coloniale franceze de culoare printre forțele de ocupație. Rasismul era endemic în toate societățile europene în perioada interbelică și lucrurile stăteau la fel în Statele Unite și în alte zone ale lumii. Cea mai mare parte a europenilor împărtășeau credința că oamenii cu pielea închisă la culoare erau ființe inferioare, sălbatici pe care omul alb avea misiunea să-i îmblânzească.[59] Utilizarea trupelor coloniale de către francezi și britanici în timpul Primului Război Mondial dăduse naștere unui număr de comentarii defavorabile în Germania; dar prezența lor chiar pe teritoriul german, în primul rând în zonele renane ocupate, apoi în 1923, în timpul incursiunii franceze, în Ruhr, fusese cea care deschisese porțile unui torent de propagandă rasistă înfiorătoare. Mulți germani din Renania sau Ruhr se simțeau umiliți că – după cum afirma unul dintre ei mai târziu – „siamezi, senegalezi și arabi au devenit stăpânii pământului nostru natal".[60] Numaidecât, caricaturiștii provocau sentimente rasiste și naționaliste, așternând pe hârtie schițe rudimentare, semi-pornografice ale unor soldați de culoare cu figuri sălbatice, ducând cu ei femei germane albe spre o soartă mai rea decât moartea. La dreapta spectrului politic, acesta a devenit un simbol puternic al umilinței naționale suferite de Germania în anii Republicii de la Weimar, iar mitul violării în masă a femeilor germane de către trupele coloniale franceze s-a împământenit atât de adânc, încât cele câteva sute de copii mulatri care puteau fi găsiți în Germania la începutul anilor '30 erau general considerați rezultatul acestor incidente. În realitate, majoritatea lor covârșitoare par să fi fost rezultatul unor uniuni consensuale, de multe ori între coloniștii germani și indigene din coloniile germane din Africa, înainte sau în timpul războiului.[61]

În vreme ce naziștii și alții asemenea lor exploatau din plin aceste temeri și resentimente, guvernul de la Berlin părea complet neputincios. Planurile și conspirațiile au început să se multiplice. Hitler nu era singura persoană care se gândea la un marș asupra Berlinului: „național-bolșevicul" Hans von Hentig, care avea să devină cel mai distins criminolog german după 1945, începuse și el să adune arme și oameni, în cadrul unui plan fantezist de a folosi Partidul

Comunist ca aliat într-o preluare violentă a puterii, cu scopul de a forța Germania să denunțe Tratatul de la Versailles.[62] Ideea nu avea foarte multă legătură cu realitatea, oricine ar fi încercat să o pună în practică; atât structura federală a Germaniei, cât și constituția ei făceau extrem de improbabilă o repetare a evenimentelor din Italia. Chiar și așa, ideea a câștigat rapid adepți. Hitler a inițiat o ofensivă propagandistică masivă, criticându-i vehement pentru slăbiciunea lor pe „criminalii din noiembrie“, aflați la conducere la Berlin și încercând să câștige cât mai mult sprijin într-un crescendo de demonstrații publice îndreptate împotriva francezilor.

Perspectivele sale se amelioraseră considerabil odată cu aderarea la mișcarea nazistă a unui alt grup de simpatizanți foarte recenți și utili. Printre ei se număra și Ernst „Putzi“ Hanfstaengl, un membru al înaltei societăți, pe jumătate american, provenit dintr-o familie bogată cu legături în lumea artei și a editurilor, și al cărui snobism l-a împiedicat să cadă cu totul pradă fascinației pentru Hitler. Dar Hanfstaengl credea că simplitatea mic-burgheză a lui Hitler – gusturile sale teribile în materie de artă, ignoranța completă când venea vorba de vin, manierele stângace afișate în timpul meselor – era dovada simplă a sincerității sale autentice. Lipsa acestuia de rafinament era o precondiție a abilității sale extraordinare de a interacționa cu masele. Asemeni multor altor admiratori ai lui Hitler, primul contact al lui Hanfstaengl cu acesta a fost audierea unui discurs; cât despre Hitler, acesta a fost copleșit de eleganța camerei de desen a acestuia, îi plăcea să-l asculte cântând Wagner la pian, dirijând cu ambele brațe în timp ce străbătea de la un capăt la celălalt camera în care răsunau acordurile maestrului. Mai important, Hanfstaengl l-a putut prezenta pe Hitler unor persoane influente din înalta societate müncheneză, inclusiv unor editori, oameni de afaceri și ofițeri de armată. Asemenea cercuri se amuzau tratându-l de sus, se distrau când apărea la petrecerile lor elegante în tunica militară și cu un bici pentru câini, dar împărtășeau suficient de multe din punctele sale de vedere pentru a-i gira împrumuturile – așa cum a făcut-o soția fabricantului de piane Bechstein – sau pentru a-l sprijini în multe alte feluri. Numai cei mai dedicați, însă, oameni precum afaceristul Kurt Lüdecke, i-au pus la dispoziție sume mari de bani. Altfel, Partidul

Nazist era obligat să se bazeze pe simpatizanții din funcții importante, precum fostul diplomat Max Erwin von Scheubner-Richter, pentru a redirecționa o mică parte din fondurile acordate de lumea afacerilor lui Ludendorff și continua să obțină cea mai mare parte a veniturilor din cotizațiile membrilor.[63]

Un altfel de sprijin a fost oferit, în octombrie 1922, de intrarea în Partidul nazist, împreună cu susținătorii săi de la Nürnberg, a lui Julius Streicher, și el veteran de război, care se mândrea cu o Cruce de Fier, și membru fondator al Partidului Socialist-German după război. Impresionat de progresele înregistrate de Hitler, Streicher a adus atât de mulți simpatizanți în Partidul Nazist, încât acesta practic și-a dublat mărimea peste noapte. Franconia protestantă era un teren propice de recrutare pentru naziști, date fiind existența unei țărănimi nemulțumite, vulnerabilitatea în fața apelurilor antisemite și lipsa unui partid important, care să fi dominat tradițional regiunea. Înscrierea lui Streicher în partid a extins semnificativ influența acestuia spre nord. Dar câștigându-l pe Streicher, partidul a dobândit și un antisemit virulent, a cărui ură nemăsurată față de evrei o egala chiar și pe cea a lui Hitler, un om violent care purta în public un bici și care își bătea personal rivalii neputincioși, odată ajuns într-o poziție de putere. În 1923, Streicher a fondat un ziar de scandal, *Die Stürmer* (*Luptătorul*), care s-a impus rapid în locul unde titlurile senzaționale lansau cele mai înverșunate atacuri la adresa evreilor, pline de aluzii sexuale, caricaturi rasiste, acuzații fabricate de crime rituale și povești excitante, semi-pornografice cu bărbați evrei seducând fete germane inocente. Atât de extremist era ziarul și atât de obsedat părea redactorul său, cu înfățișarea sa brutală și capul ras, încât Streicher nu a dobândit nici odată o influență semnificativă în interiorul mișcării ai cărei lideri îl priveau cu oarecare dezgust, iar ziarul a fost chiar interzis o vreme în timpul celui de-al Treilea Reich.

Cu toate acesta, Streicher nu era doar un simplu bătăuș. Fost profesor, el era și poet, iar versurile sale fuseseră descrise ca „foarte atrăgătoare“ și, asemeni lui Hitler, picta acuarele, deși în cazul său era vorba numai de un hobby. Și lui Streicher îi plăcea să se imagineze artist; nu era lipsit de educație, era jurnalist profesionist și era,

într-un fel, un boem asemănător lui Hitler. Ideile sale, deși exprimate de o manieră extremă, nu erau deloc neobișnuite în cercurile dreptei radicale ale perioadei și datora multe, după cum chiar el o recunoștea, influenței antisemitismului german antebelic, în special lui Theodor Fritsch. Iar antisemitismul lui Streicher nu se plasa nicidecum la periferia mișcării naziste. Într-adevăr, Hitler avea să comenteze ulterior că, dintr-un anumit punct de vedere, Streicher „l-a *idealizat* pe evreu. Evreul este mai mârșav, mai hain, mai diabolic decât l-a descris Streicher“. Poate că nu fusese un administrator eficient, recunoștea liderul nazist, iar apetitul său sexual îi adusese tot felul de probleme, dar Hitler i-a rămas mereu loial. În anumite momente, când era nevoie ca nazismul să prezinte lumii o latură respectabilă, *Die Stürmer* putea deveni un impediment; dar asta numai din rațiuni tactice, nici odată din principiu sau convingere.[64]

III

În 1923, Hitler și Partidul Nazist nu simțeau deloc nevoia să pară respectabili. Violența părea să fie calea cea mai directă spre putere. Guvernul bavarez radical de dreapta, condus de Gustav Ritter von Kahr, favorabil paramilitarilor, pierduse puterea în septembrie 1921. Din acel moment, Kahr și apropiații săi s-au amestecat într-o serie de intrigi împotriva guvernului lui Eugen von Knilling și al Partidului Popular Bavarez, pe care îl conducea. Așa cum avea să fie cazul multor conservatori moderați de mai târziu, Knilling și aliații săi erau de părere că naziștii reprezentau o amenințare, iar violența acestora din urmă le repugna, dar îi considerau buni germani și credeau că idealismul lor trebuia pur și simplu să fie utilizat de o manieră mai productivă și mai sănătoasă. În consecință, și ei au manifestat o relativă toleranță față de activitățile naziste. În plus, într-unul din momentele în care au încercat să adopte o atitudine mai fermă, interzicând un miting nazist la sfârșitul lui ianuarie 1923, din cauza temerilor că ar fi putut degenera în violențe, generalul Hermann von Lossow a fost contactat de Röhm și a fost de acord

să sprijine dreptul lui Hitler de a organiza mitingul, în schimbul unei garanții că avea să se desfășoare pașnic. Kahr, în acel moment guvernator al Bavariei Superioare, l-a sprijinit și guvernul bavarez a fost nevoit să dea înapoi.[65]

Evenimentele au început să evolueze rapid spre punctul culminant. De cele mai multe ori, scăpau controlului lui Hitler. În special Ernst Röhm, acționând independent de liderul partidului, reușise să reunească într-o Comunitate de Lucru a Ligilor Patriotice de Luptă principalele organizații paramilitare din Bavaria, inclusiv unele mult mai importante decât cămășile brune naziste. Aceste grupări și-au predat armele armatei regulat, ale cărei unități bavareze, aflate sub conducerea generalului von Lossow, se pregăteau în mod evident pentru îndelung dezbătutul marș asupra Berlinului și pentru o confruntare armată cu francezii în Ruhr, astfel încât paramilitarii au fost înrolați ca auxiliari și s-a început antrenarea lor. În acest amestec exploziv de conspirații paramilitare, a intervenit acum și generalul Ludendorff. O tentativă a lui Hitler de a prelua inițiativa, printr-un apel la retrocedarea armelor oferite armatei, a fost întâmpinată cu un refuz sec. S-a văzut nevoit să-i cedeze lui Ludendorff rolul principal când paramilitarii au organizat, la începutul lui septembrie, o paradă uriașă la Nürnberg, cu participarea a circa 100 000 de oameni în uniformă. Hitler a fost numit comandantul politic al organizațiilor paramilitare, dar, departe de a controla evenimentele, era purtat înainte de acestea.[66]

Rolul lui Röhm în reorganizarea mișcării paramilitare a fost crucial și în acest moment a demisionat din fruntea infimei organizații naziste de asalt, pentru a se concentra asupra acestui obiectiv. A fost urmat de un om care avea să joace un rol-cheie în dezvoltarea ulterioară a mișcării naziste și a celui de-al Treilea Reich: Hermann Göring. Născut în 1893 la Rosenheim, în Bavaria, Göring era tot un om de acțiune, dar complet diferit de Röhm. Provenea dintr-o familie bavareză din clasa mijlocie superioară, iar tatăl său jucase, în perioada antebelică, un rol crucial în colonizarea germană a Namibiei și era un imperialist convins. Între 1905 și 1911, Göring a urmat cursurile academiei militare, ultimii ani petrecându-i la Berlin. Întotdeauna s-a considerat mai degrabă soldat prusac decât

bavarez. În timpul războiului, a devenit un cunoscut as al războiului aerian, la finalul conflictului aflându-se la comanda escadrilei de vânătoare create de către „Baronul Roșu“ von Richthofen. Actele de bravură îi aduseseră cea mai înaltă decorație militară germană, *Pour le mérite*, și o reputație populară de erou de roman de aventuri. Piloții de vânătoare erau priviți ca un fel de echivalent modern al cavalerilor medievali, ale căror isprăvi vitejești contrastau cu respingătorul măcel industrializat din tranșee, iar Göring era tratat ca o vedetă în cercurile aristocratice, consolidându-și legăturile cu înalta societate, odată cu căsătoria, în februarie 1922, cu Karin von Kantzow, o baroneasă suedeză. Asemenea multor altor combatanți, a continuat să caute o viață de aventură și după sfârșitul conflictului, a făcut parte scurtă vreme din Corpurile France, devenind apoi pilot la spectacole aviatice în Suedia și în cele din urmă aderând, grație influenței soției sale, la mișcarea lui Hitler, spre sfârșitul anului 1922. În acel moment, Göring era un personaj romantic, energic, atrăgător, ale cărui isprăvi erau celebrate în multe romane populare și articole de presă elogioase.

Dorința de aventură a lui Göring a fost îndeplinită odată cu intrarea în mișcarea nazistă. Lipsit de scrupule, ambițios și extrem de egoist, Göring a intrat, cu toate acestea, de la bun început sub imperiul fascinației față de Hitler. Loialitatea și încrederea erau pentru el cele mai înalte virtuți. Göring, ca și Röhm, considera politica doar un alt tip de război, o formă de conflict armat, în care nici dreptatea, nici moralitatea nu aveau vreun rol de jucat; cel puternic câștiga, cel slab pierea, iar legile nu erau decât o grămadă de reguli „legaliste“, care trebuiau încălcate dacă era nevoie. În ochii lui Göring, scopul justifica întotdeauna mijloacele, iar scopul era reprezentat întotdeauna de propria interpretare a interesului național al Germaniei, pe care o credea trădată de evrei, democrați și revoluționari în 1918. Legăturile sale cu lumea aristocratică, înfățișarea sa foarte elegantă, cosmopolita sa pricepere în materie de limbă franceză, italiană sau suedeză, precum și reputația sa de pilot de vânătoare cu comportament cavaleresc, toate acestea au făcut ca mulți să îl considere un moderat, un diplomat chiar. Aparențele erau înșelătoare; era la fel de lipsit de scrupule, de brutal și de radical ca

oricare altul dintre naziștii de frunte. Aceste diverse calități, combinate cu disponibilitatea sa crescândă de a renunța, în favoarea lui Hitler, la orice manifestare de voință independentă, l-au transformat, la începutul lui 1923, în opțiunea ideală pentru postul de lider al organizației paramilitare.[67]

Avându-l pe Göring în frunte, era de așteptat că paramilitarii urmau să se conformeze din nou liniei naziste. Pregătirile au continuat, în colaborare cu ansamblul mișcărilor paramilitare pe care Röhm încerca să le controleze în măsura posibilului, pentru o revoltă, în primăvara sau la începutul verii lui 1923. Criza a izbucnit, în cele din urmă, când guvernul de la Berlin a fost forțat să demisioneze, pe 13 august. Guvernul succesor, de fapt o coaliție care îi includea pe social-democrați, era condus de Gustav Stresemann, un liberal naționalist de dreapta, care în decursul anilor următori avea să se dovedească cel mai priceput, mai subtil și mai realist politician republican. Stresemann a înțeles că avea să fie nevoit să pună capăt campaniei de rezistență pasivă din Ruhr și că era necesară aducerea inflației galopante sub control. A inițiat o politică „de îndeplinire a obligațiilor", conform căreia Germania avea să respecte termenii aranjamentelor de pace, inclusiv în materie de plată a reparațiilor, în timp ce, în spatele scenei, făcea presiuni pentru modificarea acestor termeni. Politica sa a înregistrat succese notabile în următorii șase ani, perioadă în care a ocupat funcția de ministru de Externe. Dar în ochii naționaliștilor, toate acestea echivalau cu o trădare națională. Dându-și seama că acesta era momentul în care avea cele mai multe șanse să provoace o revoltă, guvernul bavarez l-a numit pe Kahr Comisar General de Stat cu puteri nelimitate în domeniul menținerii ordinii. Sprijinit de Lossow și de comandantul poliției, Hans Ritter von Seisser, Kahr a interzis o serie de demonstrații plănuite de naziști pentru 27 septembrie, în vreme ce punea la punct propriile planuri de răsturnare a guvernului de la Berlin. Presiunile în favoarea unei acțiuni sporeau din toate direcțiile; în rândurile paramilitarilor obișnuiți, după cum a fost avertizat Hitler în mod repetat, acestea deveneau aproape irezistibile.[68]

La Berlin, comandantul armatei, Hans von Seeckt, a refuzat să sprijine planurile lui Lossow, Kahr și Seisser. Prefera să răstoarne

guvernul lui Stresemann prin intrigi discrete, lucru pe care l-a și reușit, chiar dacă acesta a fost succedat de un guvern în care Stresemann rămăsese ministru de Externe. Negocierile febrile de la München nu au avut drept rezultat un compromis între armata bavareză condusă de Lossow, poliția aflată sub autoritatea lui Seisser și paramilitarii reprezentați, bineînțeles, de Hitler. Conștient că risca să piardă sprijinul paramilitarilor dacă lucrurile mai trenau multă vreme, Hitler, sprijinit acum de Ludendorff, a hotărât să preia inițiativa unui puci. Guvernul bavarez avea să fie arestat, iar Kahr și aliații săi urmau să fie forțați să se alăture paramilitarilor, într-un marș asupra Berlinului. Data loviturii de stat a fost stabilită pe 9 noiembrie, aniversarea izbucnirii revoluției din 1918, care condusese la răsturnarea regimului imperial. Motivul era reprezentat mai degrabă de presiunea evenimentelor decât de dorința de a găsi o dată simbolică. În seara lui 8 noiembrie, Hitler, însoțit de un grup de paramilitari puternic înarmați, au întrerupt o adunare chiar în timp ce Kahr ținea un discurs. Evenimentul fusese organizat în *Bürgerbräukeller*, o berărie aflată chiar la periferia centrului Münchenului. Hitler a ordonat unuia dintre oamenii săi să tragă un foc de revolver în aer pentru a reduce mulțimea la tăcere, apoi a anunțat că sala era încercuită. Guvernul bavarez, a declarat, fusese răsturnat. În vreme ce Göring calma audiența, Hitler i-a dus pe Kahr, Lossow și Seisser într-o încăpere alăturată și le-a explicat că avea intenția să lanseze un marș asupra Berlinului, în urma căruia urma să se instaleze în funcția de cancelar al Reichului; Ludendorff avea să preia comanda armatei naționale. Cât despre ei, aveau să fie recompensați cu poziții importante pentru sprijinul lor. Revenind în fața mulțimii, i-a câștigat pe cei de față de partea sa cu un apel dramatic la sprijin, pentru ceea ce numea acțiunea sa împotriva „criminalilor din noiembrie 1918". Kahr și partenerii săi nu au avut de ales și au fost nevoiți să urce la tribună și să-și declare, alături de Ludendorff, sprijinul.[69]

Dar tranziția de la demonstrațiile teatrale la puterea politică nu s-a dovedit atât de ușoară. Planurile naziste pentru o lovitură de stat erau coapte doar pe jumătate. Röhm a ocupat cartierul general al armatei din München, dar alte clădiri, inclusiv, foarte

important, cazărmile, au rămas sub control guvernamental și, în vreme ce Hitler plecase în oraș pentru a încerca să clarifice situația, Ludendorff i-a eliberat pe Kahr și pe ceilalți prizonieri, care s-au dezis imediat de sprijinul pe care fuseseră forțați să-l dea complotului și au intrat imediat în legătură cu armata, poliția și presa, pentru a repudia acțiunile lui Hitler. Întors la berărie, Hitler și Ludendorff au luat decizia să mărșăluiască spre centrul orașului. Au adunat cam două mii de susținători înarmați, fiecare dintre ei fiind plătit două miliarde de mărci (care valorau în acea zi puțin peste trei dolari), dintr-o pradă de mai bine de 14 000 de miliarde de mărci „confiscate" de la două tipografii, chipurile evreiești, în timpul unor raiduri ale unor echipe de cămăși brune, acționând la ordinele lui Hitler. Coloana s-a pus în mișcare pe 9 noiembrie la prânz și, încurajată de uralele susținătorilor, a mărșăluit prin centrul orașului în direcția Ministerului de Război. La capătul străzii, au fost întâmpinați de un cordon de polițiști înarmați. Conform raportului oficial, au lipit țeava pistoalelor cu siguranța scoasă de piepturile polițiștilor, i-au scuipat și au îndreptat în direcția lor baionetele fixate la arme. Apoi, cineva dintr-o tabără sau din cealaltă – mărturiile sunt divergente – a tras un foc de armă. Timp de o jumătate de minut, aerul s-a umplut de zgomotul gloanțelor trase de ambele tabere. Göring s-a prăbușit la pământ, împușcat în picior; Hitler s-a aruncat la pământ, sau a fost împins, dislocându-și umărul. Scheubner-Richter, diplomatul prieten al lui Hitler și legătura sa cu susținătorii din înalta societate, a fost ucis pe loc. În total, paisprezece dintre susținătorii lui Hitler și patru polițiști au fost împușcați mortal. În vreme ce poliția încerca să-i aresteze pe Ludendorff, Streicher, Röhm și pe mulți alții, Göring a reușit să scape mai întâi în Austria, apoi în Italia, stabilindu-se în cele din urmă în Suedia și devenind, între timp, dependent de morfina pe care o lua pentru a calma durerile provocate de rană. Hitler a fost luat de la fața locului cu mâna bandajată și a fost dus la casa de la țară a lui Hanfstaengl, unde a fost arestat pe 11 noiembrie. Tentativa de puci ajunsese la un final umilitor.[70]

Reconstruind mișcarea

I

Nu a durat mult până când Hitler și-a recăpătat controlul după evenimentele din noiembrie 1923. Știa foarte bine că putea implica, în tentativa de lovitură de stat, un număr considerabil de politicieni bavarezi cunoscuți și putea demasca implicarea armatei în instruirea paramilitarilor pentru un marș asupra Berlinului. Conștient de această amenințare, devenită evidentă în timpul interogatoriilor la care fusese supus Hitler, guvernul bavarez a reușit să convingă autoritățile berlineze să organizeze procesul nu în cadrul Curții Reichului de la Leipzig, ci în fața unui „Tribunal Popular“, special creat în acest scop la München, unde putea controla mai bine evenimentele.[71] E foarte probabil că i-au oferit lui Hitler clemență, în schimbul asumării întregii responsabilități de către acesta. Ca judecător, l-au ales pe Georg Neithardt, un naționalist binecunoscut, care fusese numit de reacționarul Ministru de Justiție al Bavariei, Franz Gürtner, în 1919, și prezidase primul proces al lui Hitler în 1922. Când a început procesul, pe 26 februarie 1924, lui Hitler i s-a permis să apară în haine civile, purtând la piept Crucea de Fier, și să se adreseze completului de judecată ore întregi fără a fi întrerupt. Și, în timp ce Neithardt i-a permis să intimideze și să insulte martorii acuzării, procurorul nu a adus în fața instanței o serie de personaje-cheie ale căror mărturii s-ar fi dovedit dăunătoare pentru cazul apărării. Tribunalul a suprimat dovezile care indicau o implicare a lui Ludendorff și au respins apelurile în favoarea deportării lui Hitler ca cetățean austriac, pe motiv

că servise în armata germană și demonstrase că era patriot.[72] Hitler și-a asumat întreaga responsabilitate, declarând că servirea intereselor Germaniei nu putea fi catalogată drept înaltă trădare. „Eternul Tribunal al Istoriei", a declarat, ne va cântări faptele [...] ca germani care au dorit numai bine poporului și patriei lor".[73]

În ciuda faptului că participanții la puci împușcaseră mortal patru polițiști, organizaseră o revoltă armată, care, după toate normele juridice, reprezenta o trădare împotriva unui guvern legal constituit, iar ambele delicte erau pasibile de pedeapsa cu moartea, tribunalul l-a condamnat pe Hitler la numai cinci ani de închisoare pentru înaltă trădare, iar ceilalți au fost condamnați la pedepse similare sau mai mici. Ludendorff, așa cum era de așteptat, a fost achitat. Curtea și-a motivat clemența prin faptul că, așa cum a declarat, participanții la puci „fuseseră animați în acțiunile lor patriotism pur și de cele mai nobile dorințe". Verdictul era scandalos chiar și după standardele justiției lipsite de obiectivitate a Republicii de la Weimar. A fost general condamnată, chiar și în cercurile de dreapta. Hitler a fost trimis în vechea fortăreață de la Landsberg am Lech, la vest de München, unde a preluat celula care fusese ocupată până în acel moment de contele Arco-Valley, asasinul lui Eisner. Era ceea ce se numea o „închisoare-fortăreață", o formă blândă de încarcerare destinată delicvenților despre care se credea că acționaseră din motive onorabile, cum era, de exemplu, cazul gentlemenilor onorabili care, înainte de război, își uciseseră oponenții în dueluri. Celula lui Hitler era spațioasă, luminoasă și mobilată confortabil. Vizitatorii aveau acces liber. Peste cinci sute de persoane i-au trecut pragul în timpul șederii sale. I-au adus cadouri, flori, scrisori și telegrame de la cei care îi transmiteau urări din exterior. A putut citi, întrucât nu avea mare lucru de făcut când nu avea oaspeți, și a parcurs o varietate de cărți, printre autorii cărora se numărau Friedrich Nietzsche sau Houston Stewart Chamberlain, căutând în ele în primul rând o confirmare a propriilor păreri. Mult mai important, la sugestia editorului nazist Max Amman, Hitler a început să dicteze o istorie a vieții și opiniilor sale de până la acel moment celor doi colegi de închisoare, șoferul său Emil Maurice și lui Rudolf Hess, devenit între timp un fel de factotum. Textul a fost publicat în anul următor sub titlul, sugerat probabil de Amman, de *Lupta mea*.[74]

Lupta mea a fost văzută de unii istorici ca un gen de plan al acțiunilor ulterioare ale lui Hitler, ca o carte malefică și periculoasă, ignorată din nefericire de cei care nu ar fi trebuit s-o facă. Nu a fost nimic de genul acesta. Revizuită masiv de către Amman, Hanfstaengl și alții pentru a da o aparență mai cultă și mai coerentă primei versiuni, foarte dezlânate, era chiar și așa bombastică și plictisitoare, vânzându-se într-un număr modest de exemplare, până la succesul electoral nazist din 1930. După aceea, a devenit un bestseller, în primul rând în timpul celui de-al Treilea Reich, când a nu avea un exemplar în bibliotecă echivala cu un act de trădare. Cei care au citit-o, probabil un procent relativ mic dintre cei care o cumpăraseră, trebuie să fi considerat foarte dificil să asimileze ceva coerent din acest *mélange* ilogic de reminiscențe autobiografice și declamații politice trunchiate. Totuși, nimeni dintre cititorii cărții nu putea să se îndoiască de faptul că Hitler considera conflictul rasial a fi motorul, esența istoriei, iar pe evrei inamicul ireconciliabil al rasei germane, rasă a cărei misiune istorică era aceea de a le distruge puterea la nivel internațional și de a-i anihila complet, totul sub ghidajul Partidului Nazist. „Naționalizarea maselor noastre, scria, va reuși numai când, dincolo de toate eforturile pozitive de câștigare a sufletului poporului nostru, cei care îl otrăvesc din exterior vor fi exterminați“.[75]

Evreii erau acum legați indisolubil în mintea lui Hitler de „bolșevism“ și „marxism“, ambele beneficiind de mult mai multă atenție în *Lupta mea* decât capitalismul financiar, care îl obsedase atât de mult în perioada inflației. Germania avea să-și cucerească „spațiul vital“ în Rusia și tot acolo ea îi va elimina pe „iudeo-bolșevicii“ care, în viziunea sa, conduceau statul sovietic. Aceste idei au fost discutate mai detaliat în al doilea volum al cărții, volum scris în 1925 și publicat peste un an; aveau să se afle în centrul ideologiei lui Hitler din acest moment înainte. „Granițele din 1914 nu înseamnă absolut nimic pentru viitorul Germaniei“, afirma el. Făcând o comparație cu vastele cuceriri orientale ale lui Alexandru cel Mare, anunța că „sfârșitul dominației evreiești în Rusia avea să însemne sfârșitul Rusiei ca stat“. Teritoriul ocupat în acel moment de „Rusia și statele ei vasale“ avea să fie dat în viitor „muncii asidue a plugurilor germane“.[76]

Convingerile lui Hitler erau clar expuse în *Lupta mea*, vizibile pentru toți cei dispuși să le vadă. Nici o persoană căreia textul îi

era familiar nu putea concluziona, după ce îl citise, că Hitler dorea numai o revizuire a Tratatului de la Versailles, revenirea la granițele germane din 1914 și autodeterminarea pentru minoritățile germane din Centrul Europei. Nici nu s-ar fi putut îndoi de caracterul visceral, fanatic și, mai mult decât atât, criminal al antisemitismului lui. Dar convingerile și intențiile nu sunt schițe și planuri. Când venea vorba de punerea în practică a acestor idei, textul lui Hitler reflecta, după cum era normal, realitățile politice ale momentului în care fusese scris. La acea vreme, când abia se retrăseseră din Ruhr, francezii erau inamicul prin excelență. Britanicii însă puteau fi un aliat în lupta împotriva bolșevismului, ei oferind sprijin forțelor albe în timpul războiului civil din Rusia, în urmă cu numai câțiva ani. Ceva mai târziu, când Hitler a redactat o altă lucrare asemănătoare, nepublicată antum, tensiunile dintre Italia și Germania pe tema Tirolului de Sud dominau agenda internațională, așa că s-a concentrat asupra lor.[77] În ciuda tuturor acestor evoluții tactice, centrale, rămâneau întotdeauna căutarea pe termen lung de „spațiu vital" în Est și dorința sa înverșunată de a-i anihila pe evrei. Aceasta, de asemenea nu putea fi realizată peste noapte și e clar că Hitler nu avea în acel moment o idee clară despre cum și când avea să o pună în practică. Și în acest caz aveau să existe manevre tactice pe drumul spre atingerea obiectivului și o mare varietate de soluții temporare aveau să apară pe parcurs. Dar nimic din toate astea nu schimba caracterul criminal al urii lui Hitler pentru evrei sau paranoica sa convingere că erau responsabili pentru toate dificultățile Germaniei și că singura soluție pe termen lung era exterminarea lor ca entitate biologică; convingere ce se deslușește ușor nu numai din limbajul *Luptei mele*, dar și din cuvintele și expresiile pe care le utiliza în discursuri sau din atmosfera de intoleranță religioasă în care erau rostite.[78] Evreii erau „o molimă", „mai răi decât Ciuma Neagră", „un vierme în trupul în descompunere al Germaniei" și aveau să fie alungați din presupusele poziții de autoritate și apoi aveau să fie expulzați toți din țară, prin forță dacă era necesar. Ce urma să se întâmple cu evreii din Estul Europei în momentul în care Germania avea să-și obțină spațiul vital acolo, nu putea spune; dar violența criminală a limbajului său dădea de înțeles, fără putință de tăgadă, că soarta lor nu avea să fie una plăcută.[79]



Naziștii la alegerile pentru Reichstag din 1924

Scrierea cărții, publicitatea masivă pe care a câștigat-o de pe urma procesului, adulația revărsată asupra lui din partea dreptei naționaliste după tentativa de puci eșuată, toate l-au ajutat să se convingă, dacă mai era cazul, că el era omul destinat să transforme aceste idei în realitate. Lovitura de stat eșuată l-a învățat și că nu va reuși să facă primul pas – cucerirea puterii în Germania însăși – bazându-se exclusiv pe violența paramilitarilor. Un „marș asupra Romei" ieșea din discuție. Era esențial să-și construiască un sprijin de masă prin propagandă și prin campaniile de discursuri publice, despre care știa că erau punctul său forte. Cucerirea revoluționară a puterii, dorită în continuare de Röhm, nu ar fi avut oricum sorți de izbândă dacă era încercată fără sprijinul armatei, un sprijin remarcabil, prin lipsă, în noiembrie 1923. Hitler nu a intrat pe un drum al „legalității", așa cum s-a spus uneori mai târziu, inclusiv de către el, după puciul nereușit. Dar și-a dat seama că răsturnarea „sistemului" weimarez presupunea mai mult decât câteva focuri de armă prost țintite, chiar și într-un an de crize acute precum 1923. Era evident că venirea la putere necesita sprijinul unor elemente-cheie ale ordinii stabilite și, chiar dacă se bucurase de un oarecare sprijin în 1923, acesta nu se dovedise suficient. Cu ocazia următoarei crize, care avea să se izbucnească în mai puțin de un deceniu, s-a asigurat că, spre deosebire de 1923, armata și instituțiile cheie fie erau neutralizate, fie lucrau activ în favoarea sa.[80]

Între timp însă, situația Partidului Nazist părea aproape iremediabil compromisă, după arestarea și încarcerarea lui Hitler. Grupările paramilitare s-au dizolvat în dezordine și guvernul le-a confiscat armele. Kahr, Lossow și Seisser, grav compromiși de puci, au fost înlăturați de noul cabinet, condus de liderul Partidului Popular Bavarez, Heinrich Held. Separatismul bavarez și conspirațiile ultranaționaliste au lăsat locul unei vieți politice regionale ceva mai convenționale. Situația s-a calmat odată cu sfârșitul hiperinflației, iar politica de „îndeplinire a obligațiilor" a început să câștige adepți la Berlin, făcându-și imediat simțite efectele pozitive prin reprogramarea reparațiilor odată cu Planul Dawes. Lipsiți de lider, naziștii s-au divizat din nou în mici facțiuni rivale. Röhm și-a continuat tentativele de a reunifica sub autoritatea lui Ludendorff resturile

rămase din organizațiile paramilitare. Hitler l-a desemnat pe Alfred Rosenberg lider al Partidului Nazist, fiind practic singurul dintre personajele de frunte ale partidului rămas în țară și care nu fusese închis. Dar Rosenberg s-a dovedit complet incapabil să-și impună autoritatea asupra mișcării.[81]

Atât Partidul Nazist, cât și cămășile brune erau acum organizații în afara legii. Mai mult, erau complet nepregătite pentru a activa în ilegalitate. Existau opinii divergente în legătură cu tacticile viitoare – paramilitare sau parlamentare –, iar rivalitatea dintre personaje ca Streicher și Ludendorff, precum și amestecătura de grupări ultranaționaliste apărute în încercarea de a revendica moștenirea nazistă, paralizau toate încercările de a reînvia mișcarea. Hitler s-a spălat pe mâini de toate aceste certuri, anunțându-și retragerea din politică pentru a-și scrie cartea. Situația nu s-a ameliorat prea mult când Hitler a fost eliberat condiționat pe 20 decembrie 1924, în urma unei decizii a Curții Supreme bavareze și în pofida opoziției procuraturii. Mai erau patru ani din pedeapsă și, în acest interval, trebuia să fie precaut să nu încalce termenii eliberării sale condiționate. Până în 1927, în cele mai multe regiuni ale Germaniei nu i s-a permis să vorbească în public; chiar și în 1928, interdicția era valabilă în Prusia, care reprezenta mai bine de jumătate din teritoriul Republicii și conținea majoritatea populației. Dreapta ultranaționalistă a fost umilită în alegerile din 1924. Singura rază de speranță în această mare de pesimism a fost furnizată de guvernul austriac, care a blocat tentativele oficiale de a-l repatria pe Hitler, refuzând să-l accepte.[82]

II

Chiar și în aceste condiții, Hitler continua să aibă câțiva prieteni în poziții înalte. Un personaj cheie era reprezentat de Franz Gürtner, Ministrul bavarez al Justiției, care simpatiza cu ideile lui naționaliste. Gürtner a acceptat să ridice interdicția asupra Partidului Nazist și a ziarului acestuia, *Observatorul rasial*, când, pe 16 februarie 1925,

starea de asediu a fost în cele din urmă ridicată.[83] Înarmat cu recent câștigatul prestigiu și cu încrederea în sine pe care i-o oferise postura de erou al puciului și al procesului ce urmase, Hitler a reînființat imediat Partidul Nazist, făcând apel la susținătorii săi să i se alăture și (o noutate extrem de importantă) să se supună necondiționat autorității sale. Într-o manifestare de solidaritate, Julius Streicher, Gottfried Feder, ziaristul și jurnalistul partidului Hermann Esser și alții au renunțat public la divergențe. Hitler a purces apoi la marginalizarea celor mai importanți rivali politici. Mai întâi, în momentul în care reconstituirea organizației cămășilor brune a devenit legală, a insistat ca aceasta să fie subordonată partidului, iar legăturile cu celelalte grupări paramilitare să fie rupte; Ernst Röhm, refuzând acest lucru, a fost exclus, a părăsit viața politică și a fost nevoit să devină comis-voiajor și apoi să lucreze într-o fabrică, înainte de a accepta o invitație de a merge în Bolivia să instruiască trupele țării în tacticile europene de luptă.[84] În al doilea rând, Hitler a acționat neîncetat pentru subminarea prestigiului de care încă se bucura Ludendorff, o personalitate care nu reprezenta numai un rival serios, dar adopta cu rapiditate atitudini tot mai extremiste. Sub influența Mathildei von Kemnitz, din 1926 soția sa, Ludendorff a creat Liga Tannenberg, care publica literatură dedicată teoriilor conspirației, ale cărei ținte erau nu numai evreii, dar și iezuiții și Biserica Catolică – o rețetă sigură pentru dezastru electoral în Bavaria și alte regiuni religioase din sudul Germaniei. Soarta lui Ludendorff a fost pecetluită odată cu candidatura sa pentru președinție la alegerile din 1925, în calitate de candidat al Partidului Nazist, ocazie cu care a primit un derizoriu 1,1% din voturi. Există unele dovezi că Hitler însuși îl convinsese să candideze, fiind conștient că reputația acestuia avea să fie ireparabil afectată de o asemenea tentativă.[85] Din acest moment până la moartea sa în 1937, Ludendorff și a sa Ligă Tannenberg au rămas la periferia politicii, condamnat la totală irelevanță și lipsit de orice sprijin de masă. Nimic nu demonstra mai bine decât aceasta schimbarea situației naționalismului extremist în Germania: dictatorul militar atotputernic în Primul Război Mondial fusese împins la marginea vieții politice de un politician nazist parvenit; generalul fusese dat la o parte de caporal.

Odată scăpat definitiv de Ludendorff, Hitler nu a mai avut un adversar serios în zona extremei drepte. Acum se putea dedica aducerii restului segmentelor mișcării ultranaționaliste sub control. În vreme ce grupurile disparate din sud gravitau pe orbita Partidului Nazist, diverse filiale ale partidului din nordul și vestul Germaniei traversau o perioadă de renaștere. Persoana responsabilă în cea mai mare parte pentru aceste progrese era un alt bavarez, Gregor Strasser, un farmacist din Landshut. Născut în 1892 în familia unui avocat activ politic, Strasser era bine educat și cultivat, iar proveniența și manierele burgheze îl transformaseră într-o figură atractivă în ochii multora dintre simpatizanții potențiali ai mișcării naziste. În același timp, asemenea multor altor bărbați germani din clasa mijlocie care făceau parte din generația sa, fusese marcat de spiritul lui 1914 și era convins că spiritul de unitate al acelui moment trebuia reînviat și împărtășit de către toți germanii. După ce și-a terminat serviciul militar cu gradul de locotenent, Strasser a încercat să recreeze această experiență și să îndrepte relele – din punctul său de vedere – Germaniei. A luptat în cadrul Corpurilor France la München la sfârșitul războiului și apoi și-a organizat propria unitate paramilitară, ceea ce l-a adus în contact cu Hitler. Pentru Strasser, cauza era cea care conta și mai puțin liderul. Pe 9 noiembrie 1923, și-a condus unitatea de cămăși brune prin München, pentru a prelua, conform planului, controlul asupra unui pod și, când tentativa de puci a eșuat, și-a dus unitatea înapoi la Landshut unde, așa cum era de așteptat, a fost arestat.[86]

Dar în cele din urmă, rolul periferic jucat în tentativa de lovitură de stat nu a convins autoritățile că trebuia să i se dea o pedeapsă foarte dură. Drept urmare, Strasser a rămas în libertate, în timp ce restul liderilor naziști fie se aflau în închisori, fie fugiseră din țară. În aprilie 1924, a fost ales în legislativul bavarez. S-a dovedit a fi un administrator talentat, unificând multe din fragmentele dreptei radicale, mult slăbite în urma evenimentelor. Odată cu reintrarea în legalitate a Partidului Nazist, Hitler, recunoscându-i abilitățile, l-a trimis să-l reactiveze în nordul Germaniei. Până la sfârșitul lui 1925, activitățile neobosite de recrutare duseseră la cvadruplarea numărului de filiale, în special prin accentuarea aspectelor „socialiste“ ale ideologiei naziste, în încercarea de a atrage muncitori industriali în

regiuni precum Ruhr-ul. Strasser privea cu dispreț celelalte grupuri radicale de dreapta, pentru care „soluția primitivă a antisemitismului era suficientă". I-a mărturisit lui Oswald Spengler, în iulie 1925, că nazismul era diferit întrucât dorea „o revoluție germană" prin implementarea unei variante germane de socialism.[87] Ideea sa de socialism, deși implica controlul de către stat a 51% din industriile principale și a 49% din restul domeniilor, includea de asemenea revenirea la sistemul breslelor și plata salariilor mai degrabă în bunuri decât în bani. Ideile „socialiste" de acest tip au fost dezvoltate de Strasser în colaborare cu noile filiale ale partidului, din diferite zone nord-germane. În această perioadă aceste filiale datorau foarte puțin sau nimic conducerii lui Hitler; partidul se reconstruia în mare parte singur, independent de cartierul general de la München. În curând, poate inevitabil, Strasser și aliații săi au început să-și manifeste suspiciunile față de clica coruptă și autoritară, în frunte cu Hermann Esser, care conducea biroul din München al partidului în perioada cât Hitler a redactat al doilea volum din *Lupta mea*. Mulți dintre ei nici măcar nu-l cunoscuseră personal pe Hitler și, în consecință, nu căzuseră încă pradă carismei crescânde a acestuia. Le displăcea în special programul partidului aflat în vigoare și și-au făcut cunoscută intenția de a-l înlocui cu un document mai apropiat de propriile lor idei.[88]

În aceste acțiuni s-a remarcat un alt tânăr recrut în partid, tânărul ideolog Joseph Goebbels. Născut în 1897 în orașul industrial Rheydt, situat pe Rinul Inferior, fiu al unui funcționar, Goebbels a urmat cursurile unui liceu umanist și a continuat cu studii de filologie veche, germană și istorie la Universitatea din Bonn, obținând un doctorat în literatură romanică la Universitatea din Heidelberg, în 1921, ceea ce-i dădea dreptul să fie adresat, așa cum s-a întâmplat, cu „dr. Goebbels". Dar în pofida doctoratului său, Goebbels nu era destinat vieții academice. Și el era tot un fel de boem, ocupându-și zilele de studenție cu încercări de a scrie piese de teatru și visuri pe marginea viitorului său artistic. Pe parcursul anilor '20, a scris și a rescris romanul, publicat în cele din urmă în 1929, sub titlul de *Michael: un destin german în paginile unui jurnal*. Romanul era menit să transmită în primul rând viziunea vagă și confuză a lui Goebbels privind renașterea națională, viziune fundamentată

pe convingeri fanatice și pe credință în viitor, toate simbolizate de sacrificiul ultim al eroului romanului. Astfel, Goebbels încerca să dea un sens unei vieți dominate de propriul defect fizic foarte vizibil: o malformație genetică îl făcea să șchiopăteze. Afecțiunea l-a transformat în timpul școlii, de fapt toată viața, în ținta unor glume nemiloase și l-a făcut inapt de serviciu militar în Primul Război Mondial. Poate pentru a compensa, Goebbels a ajuns să creadă că era destinat unor lucruri mărețe; ținea un jurnal, făcea curte femeilor, căuta aventurile amoroase cu o tenacitate extraordinară și cu un succes surprinzător și disprețuia mijloacele obișnuite de câștigare a traiului. În schimb, citea cu pasiune – Dostoievsky, Nietzsche, Spengler și, mai presus de toți, Houston Stewart Chamberlain, care l-a convins că renașterea Occidentului, profețită de Spengler, putea avea loc numai prin îndepărtarea evreilor.[89]

Goebbels era, din anumite puncte de vedere, diferit de ceilalți lideri naziști. Intelectul și temperamentul său erau adeseori descrise ca „latine“, poate tocmai pentru că evita declamațiile vagi filosofico-retorice și, în schimb, vorbea și scria cu claritate și sinceritate, amestecată uneori cu un umor sarcastic.[90] Asemenea multor altora însă, fusese șocat profund de înfrângerea Germaniei în Primul Război Mondial. A petrecut semestrul de iarnă 1919–1920 la München – era un lucru obișnuit ca studenții germani să schimbe universitatea cel puțin o dată în timpul studiilor – și, în consecință, pe lângă expunerea la atmosfera extremistă de dreapta a vieții studențești, a asimilat și atmosfera vehement naționalistă contrarevoluționară ce domina orașul în acele luni. Deși simpatiza cu oameni precum Arco-Valley, a căror încarcerare îl scandaliza, Goebbels nu și-a descoperit cu adevărat pasiunea pentru politică sau abilitățile politice până în 1924, când, după ce intrase în legătură cu grupările ultra-naționaliste, a fost introdus în Partidul Nazist de către un vechi prieten din școală.

Începutul ascensiunii sale în Partidul Nazist a coincis cu întâlnirea cu Erich Koch, nazist din Renania și fost membru al aripii violente a rezistenței anti-franceze. Tot atunci l-a întâlnit și pe Julius Streicher, pe care l-a caracterizat în privat drept „smintit“ și „poate puțin patologic“.[91] A fost impresionat de Ludendorff, pe care îl admira deja în calitatea acestuia de general din Primul Război

Mondial. Curând, Goebbels a devenit organizatorul partidului în Renania. Și-a dezvoltat calitățile de orator, devenind poate cel mai eficace vorbitor în public, cu excepția lui Hitler însuși; coerent, popular, capabil să răspundă prompt și inteligent celor care îl hărțuiau cu întrebări. A început să-și folosească politic talentele literare, scriind articole pentru presa nazistă și dând o tentă pseudo-socialistă principiilor naziste. În numai câteva luni, a devenit unul din cei mai populari oratori naziști din Renania, atrăgând atenția liderilor regionali ai partidului și începând să joace un rol semnificativ în stabilirea politicii regionale. Avea să joace un rol comparabil cu al lui Gregor Strasser în punerea sub semnul îndoielii a conducerii din München a partidului de către filialele nordice. Dar și el a început să cadă pradă fascinației pentru Hitler, entuziasmat de lecturarea *Luptei mele* („cine e acest om, a scris, jumătate plebeu, jumătate zeu!").[92] Întâlnindu-l în persoană doar pentru a doua oară pe 6 noiembrie 1925, Goebbels a fost impresionat de „ochii săi mari și albaștri. Ca niște stele". După ce l-a ascultat vorbind, a ajuns la concluzia că Hitler era „tribunul înnăscut al poporului, dictatorul ce va să vină".[93]

Goebbels și Hitler erau în dezacord într-o mulțime de probleme importante. Informat despre forța crescândă a naziștilor nord-germani, Hitler i-a convocat la o întâlnire, pe 14 februarie 1926, la Bamberg, în Franconia, unde Julius Streicher câștigase pentru partid numeroși adepți. Conducătorul nazist a vorbit timp de două ore, respingându-le punctele de vedere și reafirmându-și credința în centralitatea „spațiului vital" est-european pentru viitorul politicii externe germane. În condițiile în care Strasser și Goebbels îi încurajaseră pe naziști să se alăture campaniei pentru exproprierea prinților germani, care își păstraseră marile proprietăți din zonele rurale chiar și după detronarea lor prin revoluția din 1918, Hitler a condamnat o asemenea campanie ca pe un atac la adresa proprietății private. „Îngrozitor!" a scris Goebbels în jurnal. „Probabil una din cele mai mari dezamăgiri din viața mea. Nu mai am încredere deplină în Hitler."[94] Dar chiar dacă Goebbels se întreba acum dacă nu cumva Hitler era reacționar, nu s-a opus deschis lui Hitler la această reuniune. Șocat de atitudinea intransigentă a acestuia din urmă, Strasser a capitulat complet și a renunțat la propuneri. În schimb, Hitler a încercat să-i domolească pe adepții săi din nord prin îndepărtarea

lui Hermann Esser, a cărui corupție îi înfuriase într-o asemenea măsură, din funcția sa de la München.[95]

În aprilie 1926, Hitler l-a adus pe Goebbels la München să țină un discurs, punându-i la dispoziție o mașină și oferindu-i în general un tratament protocolar. La sediul nazist, Hitler s-a întâlnit cu Goebbels și cei doi co-lideri ai Regiunii Westfalice a partidului, Franz Pfeffer von Salomon, un alt nazist de frunte din nordul Germaniei și, ca mulți alții din elita nazistă, fost militar și membru al Corpurilor France, și Karl Kaufmann, care își construise reputația prin organizarea rezistenței violente împotriva francezilor în timpul ocupării Ruhrului de către aceștia. Hitler i-a criticat pentru independența în problemele de ideologie, le-a ținut o prelegere despre viziunea sa asupra politicilor partidului, apoi s-a oferit să șteargă totul cu buretele, dacă se supuneau necondiționat conducerii sale. Goebbels a fost convertit pe loc. Hitler, se destăinuia jurnalului, era „strălucitor". „Adolf Hitler", nota el gândindu-se la puciul din 1923, „te iubesc pentru că ești în același timp măreț și simplu. Ceea ce se numește un geniu".[96] Din acest moment, a fost în întregime subjugat de fascinația pentru Hitler; spre deosebire de alți lideri naziști, avea să rămână așa până la sfârșit. Hitler l-a răsplătit punându-l în fruntea nesemnificativei și divizatei aripi berlineze a Partidului Nazist, desemnându-l lider regional, sau *Gauleiter*. Pfeffer von Salomon a fost numit în fruntea cămășilor brune, iar Gregor Strasser a devenit Lider al Partidului pentru Propagandă la nivelul Reichului. Între timp, conferința anuală a partidului a reconfirmat programul din 1920 și a scos încă o dată în evidență controlul total al lui Hitler asupra mișcării, punând toate numirile-cheie, în special cele ale liderilor regionali, în mâinile sale.[97]

Conferința anuală era cerută de statut; și urmând cerințele statutului, Hitler a fost reales ca lider al partidului, așa cum se cuvenea. Adevăratele resorturi interne au ieșit la iveală la un miting al partidului, organizat în iulie 1926, cu participarea a 8 000 de cămăși brune și membri. Întreaga manifestare a fost dominată de ritualuri de supunere față de Hitler, de depunerea de jurăminte personale de loialitate față de el și de marșuri și manifestări de masă, inclusiv afișarea „Stindardului Sângelui", care se aflase în fruntea nefericitului marș asupra Münchenului, din noiembrie 1923.[98] Mitingul

a dat tonul de o manieră modestă pentru manifestările grandioase din anii următori. Dar în acel moment, deși unit și disciplinat sub conducerea necontestată a lui Hitler, Partidul Nazist era încă foarte mic. Progresele din următorii trei ani, până la finalul lui 1929, aveau să așeze fundațiile succeselor ulterioare. Dar avea să fie nevoie de ceva mai mult decât de conducere și organizare, dacă naziștii aveau să câștige sprijinul popular dorit de Hitler.[99]

III

Anii 1927-1928 au fost martorii creării unei noi structuri de bază a partidului în toată țara. În 1928, Regiunile partidului au fost redesenate pentru a respecta granițele circumscripțiilor Reichstagului – erau 35 în total, toate foarte mari, tocmai pentru a corespunde sistemului electoral proporțional, pe liste de partid, specific Republicii de la Weimar – pentru a semnala primatul funcției lor electorale. În aproximativ un an, un nou nivel organizațional, cel al districtelor (*Kreise*) a fost creat între regiuni și filialele locale. O nouă generație de tineri activiști naziști juca rolul principal la aceste niveluri. Aceștia au dat la o parte generația celor care făcuseră parte din organizațiile conspirative și pangermaniste antebelice și i-au depășit ca număr pe cei care fuseseră activi în cadrul Corpurilor France, al Societății Thule sau în alte grupuri asemănătoare. Dar e important să ne aducem aminte că și generația de naziști mai în vârstă era formată din bărbați încă tineri, mai ales când îi comparăm cum politicienii încărunțiți, de vârstă mijlocie, care conduceau principalele partide politice. În 1929, Hitler avea numai 40 de ani, Goebbels 32, Göring 36, Hess 35, Gregor Strasser 37. Rolul lor a rămas crucial, mai ales pentru că au oferit conducere și inspirație generației mai tinere.

Goebbels, spre exemplu, și-a construit reputația în primul rând ca Lider Regional al Berlinului, unde discursurile sale pătimașe, activitatea neîntreruptă, provocările scandaloase la adresa oponenților naziștilor și declanșarea premeditată a unor bătăi de stradă și încăierări în berării cu scopul de atrage atenția presei au adus partidului un număr considerabil de aderenți. Și mai multă publicitate a fost

câștigată de către filiala berlineză, de pe urma campaniilor agresive și extrem de jignitoare împotriva unor personalități publice precum șeful adjunct al poliției din Berlin, Bernhard Weiss, a cărui descendență evreiască era subliniată de către Goebbels, care îl numea „Isidor" – un nume inventat, utilizat în mod obișnuit de antisemiți pentru a-i desemna pe evrei și care, în acest caz, fusese preluat, ironic, din presa comunistă.[100] Violența și radicalismul lui Goebbels au adus Partidului Nazist scoaterea în afara legii în Berlin timp de unsprezece luni, în 1927-1928, de către autoritățile berlineze social-democrate, dar și loialitatea și admirația unor tineri activiști precum Horst Wessel, în vârstă de 19 ani. Fiu al unui pastor, acesta își abandonase studiile de Drept în favoarea organizațiilor paramilitare, inclusiv, cel mai recent, a cămășilor brune. „Ceea ce acest om a demonstrat în materie de talente oratorice și organizatorice", scria acesta despre „al nostru Goebbels" în 1929, „este fără precedent [...] SA-ul și-ar da viața pentru el".[101]

Posturile din organizațiile locale și regionale ale partidului erau obiectul unor conflicte interne intense. În ansamblu însă, după cum Max Amann o spunea unui activist local spre sfârșitul lui 1925, Hitler

> e de părere că, în principiu, nu e treaba conducerii partidului să „instaleze" lideri de filiale. Herr Hitler e de părere, azi mai mult ca niciodată, că cel mai eficient luptător din mișcarea național-socialistă este cel care urcă în ierarhie pe baza realizărilor sale de lider. Dacă tu însuți ne scrii că te bucuri de încrederea majorității membrilor din Hanovra, de ce nu preiei conducerea filialei?[102]

În acest mod – Hitler era convins – cei mai dinamici, mai eficienți și mai neînduratori aveau să ajungă în pozițiile de autoritate ale mișcării. Avea să aplice mai târziu același principiu în conducerea celui de-al Treilea Reich. Această concepție a avut un rol important în transformarea Partidului Nazist într-o mișcare mereu activă, mărșăluind, luptând, demonstrând, mobilizând fără încetare. Dar rezultatele nu au fost imediate. La sfârșitul lui 1927, partidul avea abia 75 000 de membri și doar șapte deputați aleși în Reichstag. Speranțele unor oameni ca Strasser sau Goebbels privind

capacitatea partidului de a câștiga de partea sa categoriile muncitoare, s-au dovedit deșarte.[103]

Recunoscând dificultățile pe care le presupunea pătrunderea în fiefurile social-democrate și comuniste, naziștii s-au reorientat în schimb spre societatea rurală din nordul protestant, unde nemulțumirea țăranilor dăduse deja naștere unor demonstrații și campanii de protest. Efectele contradictorii ale inflației și ale stabilizării asupra comunității fermierilor se combinaseră, dând naștere unei crize generalizate a sectorului agricol, spre sfârșitul anilor '20. În vreme ce marii proprietari și fermieri reușiseră să cumpere utilaje cu ajutorul împrumuturilor și să se modernizeze astfel cu costuri minime, țăranii preferau să economisească bani și, în acest fel, i-au pierdut sau îi cheltuiau pe bunuri casnice care nu aduceau nici un fel de beneficii afacerii lor. După perioada inflaționistă, încercările guvernului de a relaxa restricțiile impuse creditului nu au făcut decât să înrăutățească situația întrucât, așteptându-se la un nou val de inflație, țăranii au împrumutat masiv pentru a-și acoperi pierderile, dar au descoperit că nu puteau returna banii, deoarece prețurile au scăzut în loc să crească. Falimentele și confiscările de proprietăți din cauza ipotecilor neplătite se înmulțiseră deja în ultima parte a deceniului al treilea, iar micii fermieri se orientau, din disperare, spre extrema dreaptă.[104] Marii fermieri sau proprietari funciari sufereau de pe urma declinului prețurilor agricole și nu puteau suporta ceea ce considerau a fi fiscalitatea excesivă, menită să susțină sistemul de protecție socială weimarez.[105] Atât guvernul Prusiei, cât și guvernul central au încercat să remedieze situația prin tarife vamale, subsidii, controale impuse importurilor și alte măsuri similare, dar toate s-au dovedit inadecvate în respectiva situație.[106] Fermieri de toate categoriile își modernizaseră, mecanizaseră și raționalizaseră activitatea încă de la începutul deceniului, în încercarea de a face față crizei agricole, dar nu era suficient. Presiunile în favoarea unor tarife sporite impuse alimentelor importate au devenit din ce în ce mai puternice, întrucât comunitatea fermierilor a început să vadă în protecția vamală singura modalitate capabilă să le apere veniturile. În acest context, promisiunea nazistă a unei Germanii autosuficiente, „autarhice", în care importurile de hrană străină aveau să fie practic interzise, devenea tot mai atractivă.[107]



Naziștii la alegerile pentru Reichstag din 1928

Dându-şi seama că în zonele rurale din nordul protestant câştigau sprijin fără să facă eforturi prea mari, naziştii şi-au accelerat reorientarea propagandei dinspre clasele muncitoare urbane spre alte segmente ale societăţii. Partidul şi-a concentrat acum atenţia asupra districtelor rurale şi a început campanii substanţiale de recrutare, în zone precum Schleswig-Holstein sau Oldenburg.[108] Hitler s-a îndepărtat şi mai mult de orientarea „socialistă" a partidului în nordul Germaniei şi chiar a „clarificat", pe 13 aprilie 1928, cu alte cuvinte a amendat, punctul 17 din Programul Partidului, pentru a le da asigurări micilor fermieri că ataşamentul mişcării faţă de principiul „exproprierii pământurilor pentru nevoile comunităţii fără compensaţii" se referea numai la „firmele evreieşti care fac speculaţii cu terenuri".[109] Naziştii au pierdut 100 000 de voturi la alegerile pentru Reichstag din mai 1928, câştigând abia 2,6% din vot şi trimiţând doar 12 deputaţi în legislativ, printre ei numărându-se Gottfried Feder, Joseph Goebbels, Hermann Göring şi Gregor Strasser. În ciuda acestui declin, în unele zone rurale din nordul protestant, rezultatele au fost mult mai bune. În vreme ce au obţinut numai 1,4% la Berlin şi 1,3% în Ruhr, au reuşit să atingă 18,1 şi respectiv 17,7% din voturi în două districte din Schleswig-Holstein. Rezultatul de 8,1%, obţinut într-o altă zonă populată de fermieri protestanţi nemulţumiţi – Franconia – a întărit sentimentul că, aşa cum o afirma ziarul partidului pe 31 mai 1928, „în special rezultatele alegerilor în zonele rurale au dovedit că, în ciuda unei cheltuieli mai mici de energie, bani şi timp, acolo pot fi obţinute rezultate mai bune decât în marile oraşe".[110]

În scurt timp, partidul şi-a reconsiderat mesajul electoral destinat agricultorilor, spunându-le că aveau să ocupe o poziţie privilegiată în al Treilea Reich. Fermierilor de toate categoriile avea să le fie creată o „corporaţie" a lor, în care, cu sprijinul deplin al statului, să poată coopera în completă armonie. Muncitorii agricoli refractari, mulţi dintre ei activi în Partidul Social-Democrat, aveau să fie aduşi sub control, iar costurile muncii aveau să fie aduse în cele din urmă sub un control strict. După ani de proteste fără rezultat şi adeseori violente, fermierii din Schleswig-Holstein au început să sprijine în număr mare Partidul Nazist. A ajutat şi faptul că partidul

era condus, la nivel local, de membri ai comunității fermierilor, precum și accentul pus pe ideologia „sângelui și țărânii", care îl plasa pe țăran în inima identității naționale. Chiar și unii dintre proprietarii mai mari, care se identificau în mod tradițional cu naționaliștii, au fost convinși. Numărul de susținători ai naziștilor din rândurile proprietarilor agricoli mici și mijlocii a explodat. Nu a trecut mult și fiii fermierilor furnizau materialul uman pentru unitățile secțiunilor de asalt, trimise să se lupte cu comuniștii în marile orașe.[111]

Astfel, strategia a început în curând să dea roade. Numărul membrilor de partid a crescut, de la 100 000 în octombrie 1928, la 150 000 un an mai târziu, în vreme ce la alegerile de la nivel local sau statal, procentele obținute au crescut masiv, urcând până la 5% în Saxonia, 4% în Mecklenburg și 7% în Baden. În unele regiuni din Saxonia protestantă aproape și-a dublat votul, ajungând de la 5,9% în 1928 la 11,4% în 1929, în districtul Schwarzenberg.[112] În iunie 1929, Partidul Nazist a câștigat controlul asupra instituțiilor unei municipalități, în orașul Coburg din Franconia. Aici au câștigat 13 din cele 25 de locuri ale consiliului municipal, după o campanie încununată de succes de demitere a fostului consiliu care îl concediase pe liderul nazist local, un angajat al municipalității, din cauza discursurilor sale antisemite. Succesul reflecta în mare parte efortul major depus de partid în vederea alegerilor, oratori precum Hermann Göring și chiar Hitler făcându-și apariția la tribunele mitingurilor electorale. Dar același succes a demonstrat că în politica locală, adică la nivelul la care partidul a devenit mult mai activ decât înainte, putea fi câștigat un capital electoral semnificativ.[113]

Toamna lui 1929 a mai adus un bonus electoral partidului, sub forma campaniei îndreptate împotriva Planului Young (care implica reducerea și modificarea graficului plăților în contul reparațiilor, dar nu și abolirea lor) organizate de naționaliști. Liderul acestora, Alfred Hugenberg, a căutat sprijinul naziștilor și al altor grupuri radicale de dreapta pentru eforturile sale de a obține organizarea unui referendum în favoarea unei legi care să respingă planul și să îi pedepsească pe miniștrii care îl semnau. Campania le-a adus naziștilor nu numai publicitate, ci și un grad de respectabilitate în

ochii ansamblului dreptei, datorită prezenței lui Hitler în comitetul de organizare, alături de personaje de frunte ale pangermanismului ca Heinrich Class sau liderii Căștilor de Oțel, Franz Seldte și Theodor Duersterberg. Referendumul în sine a fost un eșec, câștigând în favoarea sa numai 5,8 milioane de voturi. Dar campania a dezvăluit multora din susținătorii naționaliștilor cât de dinamici erau naziștii cu cămăși brune și cizme de piele în comparație cu liderii partidului lor, purtători de fracuri și jobenuri.[114]

Între timp, Hitler începea să câștige din nou sprijinul popular, carisma sa fiind ajutată acum și de cultul conducătorului construit de partid în jurul său. O expresie simbolică a acestui cult era utilizarea „salutului german", „Heil Hitler!" cu brațul drept întins, indiferent dacă Hitler era prezent sau nu. Devenit obligatoriu în interiorul mișcării în 1926, era folosit tot mai des și ca formulă de încheiere a scrisorilor. Aceste practici au sporit dependența completă a mișcării față de Hitler și au fost entuziast promovate de al doilea val de lideri care se strângeau acum în jurul său, fie că era vorba de Gregor Strasser, care spera să sporească unitatea partidului, sau de Rudolf Hess, care o făcea din credință oarbă, religioasă în persoana „Conducătorului", după cum era cunoscut în general acum.[115] La mitingul partidului organizat la Nürnberg în august 1929, primul după 1927, noua încredere și coerență a partidului au fost demonstrate printr-o manifestație propagandistică uriașă, la care au participat, sau cel puțin așa estima poliția, circa 40 000 de aderenți, uniți toți în adulația lor față de Lider.[116]

Partidul Nazist devenise deja o organizație formidabilă, structurile regionale, districtuale sau locale fiind populate cu funcționari loiali și energici, mulți dintre ei educați și competenți din punct de vedere administrativ, iar propaganda sa, dirijată de o serie de instituții specializate, viza anumite segmente ale electoratului.[117] În ciuda afirmațiilor repetate ale lui Hitler, conform cărora politica era pentru bărbați, exista acum și o organizație nazistă feminină, auto-intitulatul Ordin al Femeilor Germane, creat de Elsbeth Zander în 1923 și încorporat ca structură afiliată partidului în 1928. Poliția estima că numărul de membre atinsese cifra de 4 000 la sfârșitul deceniului, adică mai mult de jumătate din numărul total de membre

ale Partidului Nazist, 7 625. Ordinul Femeilor Germane era una din acele organizații feminine construite pe un paradox, deoarece făcea campanie activă în favoarea neparticipării femeii la viața publică; Ordinul era militant antisocialist, anti-feminist și antisemit. Printre activitățile sale practice, se numărau asigurarea funcționării bucătăriilor mobile destinate cămășilor brune, asistarea campaniilor propagandistice, ascunderea armelor și echipamentelor paramilitarilor naziști, atunci când aceștia erau urmăriți de poliție, și furnizarea de asistență medicală activiștilor răniți, prin intermediul „Zvasticii Roșii", versiunea nazistă a Crucii Roșii.[118]

Talentele oratorice ale lui Zander nu puteau fi puse la îndoială, dar îi lipseau abilitățile organizatorice, iar în 1931, al său Ordin Germanic al Femeilor s-a prăbușit în mijlocul unui val de acuzații și contra acuzații, între care cele legate de corupție erau cele mai grave. Zander însăși, în calitate de oficial responsabil, a fost ruinată financiar. În plus, au existat zvonuri indecente, conform cărora Zander avea o idilă cu șoferul ordinului, iar membrii cămășilor brune începuseră să apară la întrunirile Ordinului îmbrăcați în haine feminine. Gregor Strasser, acum Liderul Organizatoric al partidului, a reacționat îndepărtând-o politicos, dar ferm pe Zander din orice poziție de autoritate, dizolvând toate structurile feminine afiliate partidului și înlocuindu-le, pe 6 iulie 1931, cu Organizația Femeilor Național-Socialiste (*NS-Frauenschaft*), care a fost cel puțin inițial o structură descentralizată, în care asociațiile regionale erau controlate de Lideri Regionali. Curând, însă, se bucura de suficient de multă popularitate pentru a-și construi propria identitate, cu propria revistă pentru femei, cu un grad mai mare de autonomie pentru liderii regionali, dar și cu un grad crescut de coordonare între ei.[119] Problema fundamentală pentru femeile naziste rămânea însă misoginismul ireductibil al naziștilor, convingerea că rolul femeilor nu era acela de a face politică, ci de a sta acasă și de a naște copii. Pentru moment, partidul a trebuit să-și modereze pozițiile, din dorința de a câștiga sprijinul electoratului feminin, dar pe termen lung, dacă naziștii aveau să vină vreodată la putere, activistele anti-feministe ale Partidului Nazist păreau condamnate să se auto-elimine din orice rol activ în viața publică.

În paralel cu organizația dedicată femeilor, exista una, fondată în 1922, consacrată tinerilor între 14 și 18 ani. Inițial, aceasta avea greoaia titulatură de Ligă a Tineretului Partidului Național-Socialist al Muncitorilor din Germania; dar în 1926, a fost rebotezată Tineretul Hitlerist. Începându-și activitatea ca agenție de recrutare pentru cămășile brune, a fost restructurată, în 1929, sub conducerea lui Kurt Gruber, care a transformat-o într-un rival pentru multitudinea de grupuri informale ale tineretului care existau sub Republica de la Weimar, majoritatea lor fiind ostile regimului republican. Și aceasta s-a bucurat inițial de un succes foarte limitat; chiar și în ianuarie 1932, avea numai o mie de membri în întreg Berlinul.[120] Alături de ea, funcționau o Ligă a Elevilor Național-Socialiști, creată în 1929, și o Ligă a Fetelor Germane, înființată un an mai târziu.[121] Toate aceste organizații au fost mult depășite, ca mărime și însemnătate, de Liga Studenților Național-Socialiști Germani, creată în 1926 de Wilhelm Tempel. Nici Liga nu s-a remarcat prin mare lucru până în 1928, când conducerea ei a fost preluată de Baldur von Schirach, care s-a dovedit a fi o personalitate tot mai influentă în interiorul mișcării naziste. Născut în 1907 la Berlin, acesta era fiul unui regizor de teatru din Weimar, tradiționalist, fost militar, care se căsătorise cu o americancă înstărită. Schirach a crescut în cercurile cultural conservatoare și antisemite din Weimar. A fost educat la o școală cu internat, care punea accentul mai degrabă pe formarea caracterului decât pe formarea academică. Tânărul Schirach a fost profund influențat de sinuciderea fratelui său, în octombrie 1919, anunțată familiei într-o scrisoare și pusă pe seama „nefericirii Germaniei". La jumătatea anilor '20, citea Houston Stewart Chamberlain, iar când a descoperit *Lupta mea* a lui Hitler, a fost convertit la nazism, transformându-și loialitatea față de Hitler în adulație în momentul în care l-a ascultat pe acesta din urmă ținând un discurs în orașul său, în 1925. Peste puțin timp a atras atenția Conducătorului cu un șir aparent nesfârșit de poeme ce glorificau mișcarea și pe liderul său. Acestea au fost descrise ca fiind „superioare creațiilor altor stihuitori rasiști" și au fost adunate într-un volum publicat în 1929.[122]

În timpul studiilor sale la München (pe care nu le-a dus nici odată până la capăt), s-a alăturat Ligii Studenților Național-Socialiști

Germani, urcând rapid până în vârful filialei ce își avea baza în Universitatea din München, locul unde fusese sfătuit de Hitler să studieze. Succesul în această poziție l-a propulsat la conducerea națională a Ligii în 1928, în locul lui Wilhelm Tempel. Schirach a epurat Liga de elementele social-revoluționare și a condus-o, în timpul campaniilor foarte viguroase pentru obținerea de locuri în conducerile uniunilor studențești ale diferitelor universități. Substituindu-se pompoaselor frății și cluburi de duel tradiționale, Liga și-a construit reputația prin acțiuni provocatoare și a lansat campanii în probleme precum reducerea aglomerării la cursuri (prin impunerea unei limite numărului de studenți evrei), demiterea profesorilor pacifiști, crearea de noi catedre pentru domenii ca Studiile rasiale sau știința militară și mobilizarea universităților în sprijinul interesului național, în defavoarea pregătirii academice ca scop în sine. În vara lui 1932, câștigase deja un mult trâmbițat succes, în colaborare cu profesori cu simpatii de dreapta și politicieni locali, prin alungarea de la catedra sa de la Heidelberg a lui Emil Julius Gumbel, un personaj urât deopotrivă pentru că era evreu, socialist, pacifist și critic al atitudinii favorabile dreptei, afișate de sistemul de justiție, ceea ce a determinat un periodic din Frankfurt să afirme că „Heidelberg-ul a deschis astfel era celui de-al Treilea Reich în sfera academică".[123]

Având grijă să nu antagonizeze frățiile, Schirach a reușit să obțină tot mai multe succese cu Liga în alegerile studențești și, în iulie 1931, aceasta a putut prelua conducerea organizației naționale a Uniunilor Generale ale Studenților, cu ajutorul altor grupuri de dreapta favorabile. În 1932, studenții au votat, în cadrul Uniunii naționale, în favoarea „principiului conducătorului", abolind complet alegerile. Deși numărul total al membrilor Ligii Studenților Naziști nu a atins nici măcar 10% din numărul membrilor frățiilor, naziștii au preluat controlul total asupra organizațiilor reprezentative ale studenților. Impresionat de aceste succese, Hitler l-a numit pe Schirach la conducerea Tineretului Hitlerist, pe 3 octombrie 1931.[124]

Nu numai femeile, tinerii, studenții și evreii, dar și multe alte sectoare ale societății germane erau vizate de organizații naziste specializate la sfârșitul anilor '20. Existau structuri dedicate funcționarilor publici, răniților de război, fermierilor și multor altor

părți ale electoratului, fiecare cu propriul efort propagandistic, special adaptat. Exista chiar și un gen de mișcare sindicală, numită foarte stângaci Organizația Celulei de Fabrică Național-Socialiste, care a înregistrat insuccese remarcabile în încercarea de a atrage muncitorii industriali. Aceștia din urmă erau deja membri ai sindicatelor de orientare socialistă, catolică sau comunistă sau nu aveau un loc de muncă și deci nu aveau nevoie să facă parte dintr-o asemenea structură.[125] Cu toate acestea, naziștii continuau să atragă în acest moment sprijin în special din partea clasei mijlocii inferioare, a meșteșugarilor, proprietarilor de mici magazine sau a micilor afaceriști. De multe ori, adunau susținători din rândurile altor organizații similare. Uniunea Național-Socialistă a Lucrătorilor din Comerț, spre exemplu, a jucat un rol semnificativ în politizarea unui număr mare de tineri și în orientarea lor spre nazism.[126] Creată în perioada wilhelmiană, aceasta dădea coerență resentimentelor angajaților masculini, într-o lume în care femeile începeau să ocupe în număr din ce în ce mai mare posturile de secretariat și alte slujbe similare, iar marii angajatori din bănci, corporații financiare, companii de asigurare și așa mai departe erau percepuți adeseori a fi evrei prin religie, origine etnică sau pur și simplu prin caracter. Cu mult înainte de război, aceasta lansa atacuri vehemente împotriva evreilor, pe care îi considera arhitecții proletarizării membrilor săi.[127] Un funcționar mărunt, născut în 1886, s-a alăturat sindicatului în 1912 și a notat mai târziu că era de părere că guvernul era dominat de evrei chiar și în timpul Kaizerului. Când în cele din urmă a renunțat la naționaliști în favoarea naziștilor, în 1932, după ce participase la un miting al partidului, a scris „asta e ceea ce am căutat încă din 1912".[128] În cazul multor altor naziști proveniți din medii similare, lucrurile trebuie să fi stat la fel.

Strasser a încurajat crearea acestei structuri foarte elaborate de subdiviziuni ale mișcării, chiar dacă unele secțiuni precum Tineretul Hitlerist sau Organizația Celulei de Fabrică aveau foarte puțini membri și nu păreau să aibă un ritm de creștere prea rapid. Asta pentru că avea în vedere obiectivul pe termen lung. Toate acestea urmau să reprezinte baza pentru construirea unei societăți conduse de instituțiile sociale naziste, odată Hitler venit la putere. Strasser a

investit multă energie și a dat dovadă de diplomație în crearea acestei ordini sociale naziste în formă embrionară. Pe termen scurt, a ajutat partidul să-și direcționeze mesajul electoral spre aproape toate segmentele societății germane, contribuind la politizarea instituțiilor sociale care anterior se consideraseră mai mult sau mai puțin apolitice prin natura lor. În egală măsură, a însemnat că partidul avea să se poată extinde cu mare ușurință, dacă s-ar fi confruntat brusc cu un flux masiv de noi membri. Și toată structura era ținută laolaltă de loialitatea necondiționată față de un lider a cărui putere era acum absolută și a cărui carismă se hrănea zilnic din adulația grupului de subordonați aflați în imediata sa apropiere.[129]

Originile loialității

I

Mișcarea nazistă, așa cum s-a dezvoltat până la sfârșitul anilor '20, era dependentă de energia și fanatismul membrilor săi activi. În lipsa lor, ar fi fost doar un alt partid politic. Al Treilea Reich a fost creat nu în ultimul rând de membrii de rând, de la nivelul cel mai de jos, ai cămășilor brune și ai Partidului Nazist. În condițiile acestea, ce anume i-a legat pe acești tineri de mișcarea nazistă, cu un atașament caracterizat printr-o asemenea teribilă inflexibilitate? Unde se aflau izvoarele violenței cămășilor brune? Evident, carisma lui Hitler a avut rolul ei; cu toate acestea, o mare parte a partidului, în special în nordul Germaniei, a luat ființă în lipsa lui. Dinamismul mișcării avea rădăcini mai profunde. Autobiografiile și jurnalele unor naziști de frunte ne oferă câteva indicii. În plus, există o sursă contemporană excelentă, care ne permite să pătrundem în resorturile interne ale mentalității activistului nazist. În 1934, sociologul Theodor Abel, de la Universitatea Columbia din New York, a obținut colaborarea Partidului Nazist pentru o competiție de eseuri, în care aderenții partidului sau ai cămășilor brune înainte de 1 martie 1933 li se cerea să scrie scurte mărturii. Au fost trimise câteva sute și, deși partidul și respondenții au văzut în aceasta o oportunitate de a-i impresiona pe americani prin sinceritatea și dăruirea mișcării lor, insistențele lui Abel ca premiul să fie acordat celei mai sincere și mai credibile relatări par să fi asigurat un grad rezonabil de acuratețe, cel puțin în măsura în care mărturiile puteau verificate.[130]

Pentru activistul de partid de bază, teoriile elaborate ale unor oameni ca Rosenberg, Chamberlain, Spengler și ale altor intelectuali erau inaccesibile. Chiar și autorii populari, precum Lagarde sau Langbehn, se adresau în principal claselor mijlocii educate. Mult mai importanți erau propagandiștii antisemiți cu state vechi ca Theodor Fritsch, al cărui *Manual privind chestiunea evreiască*, publicat în 1888, ajunsese în 1930 la a patruzecea ediție. Editura lui Fritsch, Hammer Verlag, a supraviețuit Primului Război Mondial și a continuat să producă o mulțime de broșuri și pamflete populare, foarte citite în rândurile naziștilor obișnuiți.[131] După cum scria un membru al Secțiunilor de Asalt în 1934:

> După război am devenit mult mai interesat de politică și am studiat cu lăcomie ziarele de toate culorile. În 1920, am citit pentru prima dată într-un ziar de dreapta o reclamă a periodicelor antisemite și m-am abonat la ziarul *Der Hammer,* al lui Theodor Fritsch. Cu ajutorul acestuia, am ajuns să cunosc influența devastatoare a evreilor asupra poporului, a statului și a economiei. Trebuie să recunosc astăzi că această publicație a reprezentat cu adevărat pentru mine podul către marea mișcare a lui Adolf Hitler.[132]

Și mai semnificativă a fost inspirația furnizată de elementele fundamentale ale propagandei naziste – discursurile lui Hitler și Goebbels, marșurile, steagurile, paradele. La acest nivel, era mult mai probabil ca ideile să fie preluate prin intermediul presei naziste, al foilor volante sau al afișelor electorale decât din lucrări ideologice serioase. În rândurile activiștilor obișnuiți ai partidului de la sfârșitul anilor '20 și începutul anilor '30, cel mai important aspect al ideologiei naziste era accentul pus pe solidaritatea socială – conceptul de comunitate rasială organică a tuturor germanilor – urmat, la oarecare distanță, de naționalismul extrem și de cultul lui Hitler. Antisemitismul, dimpotrivă, era semnificativ numai pentru o minoritate și pentru un procent important din membrii acesteia era doar un aspect secundar. Cu cât erau mai tineri, cu atât ideologia conta mai puțin și aspecte precum accentul pus pe cultura germană și pe rolul conducător al lui Hitler deveneau mai semnificative. Prin contrast, antisemitismul ideologic era mai pronunțat în rândul generației de naziști mai în vârstă, dovadă a influenței latente a

grupărilor antisemite active în perioada antebelică și a rolului familiilor naționaliste în mijlocul cărora mulți dintre ei crescuseră.[133]

Unii se orientaseră de multe ori spre aripa paramilitară a Partidului Nazist după ce serviseră pe front în 1914-1918 și după ce, ulterior, se implicaseră în activitatea organizațiilor de extremă dreapta, cum ar fi Societatea Thule sau Corpurile France.[134] Tânărul Rudolf Höss, spre exemplu, viitorul comandant al lagărului de la Auschwitz, a ajuns în partid în acest fel. Născut în 1901 la Baden-Baden, a crescut în sud-vestul Germaniei în mijlocul unei familii catolice. Tatăl său, comis-voiajor, voia să-l facă preot și, după spusele lui Höss, i-a inculcat un sentiment puternic al datoriei și obedienței; dar l-a și entuziasmat cu povești din trecutul său de soldat în Africa și despre altruismul și eroismul misionarilor. Höss și-a pierdut credința, a scris mai târziu, din cauză că preotul la care se spovedise a trădat un secret mărturisit. Odată cu izbucnirea războiului, s-a înrolat în Crucea Roșie și mai apoi, în 1916, în vechiul regiment al tatălui său, a luptat în Orientul Mijlociu. La sfârșitul războiului, după ce ambii săi părinți muriseră, s-a înrolat într-o unitate a Corpurilor France din zona baltică, unde a experimentat pe pielea lui brutalitatea războiului civil.

Întors în Germania, Höss a aderat la o organizație clandestină, succesoare a unității Corpurilor France din care făcuse parte și, în 1922, a luat parte la asasinarea brutală a unui bărbat pe care el și camarazii săi îl credeau spion comunist, bătându-l îngrozitor cu bâtele, tăindu-i gâtul și încheindu-și isprava cu un foc de revolver. Höss a fost arestat și încarcerat în penitenciarul Brandenburg, unde a învățat, relata mai târziu, caracterul incorigibil al minții criminalului. A fost șocat de „limbajul vulgar, insolent“ al colegilor săi deținuți și îngrozit de faptul că închisoarea se transformase într-o școală pentru criminali, în loc de o instituție menită să-i schimbe. Curat, ordonat și obișnuit cu disciplina, Höss a devenit în scurt timp un prizonier model. Tratamentul dur și corupția unora dintre gardieni i-a sugerat că o abordare mai onestă și mai umană a prizonierilor ar fi putut avea efecte pozitive. Dar o proporție considerabilă a celor închiși alături de el, concluziona, erau absolut imposibil de salvat.[135] Cu câteva luni înaintea arestării sale, devenise membru al Partidului Nazist. Avea să petreacă cea mai mare parte a deceniului al treilea în spatele gratiilor, deși, asemenea multor altora, a fost eliberat cu mult

timp înainte de termen, ca urmare a acordului dintre deputații din Reichstag aparținând stângii și dreptei radicale de a vota o amnistiere generală a prizonierilor politici.[136] Nu există nici o îndoială însă, că în afara închisorii, Partidul Nazist îi oferea disciplina, ordinea și dăruirea de care avea evidentă nevoie în viață.

Unul dintre complicii lui Höss la crimă a fost un alt membru al Corpului Franc al lui Rossbach, Martin Bormann, născut în 1900, fiu al unui funcționar poștal și educat ca administrator de fermă. În timpul războiului, s-a înrolat în armată, dar a fost alocat unei garnizoane și nu a luptat pe front. Cu toate acestea, ca și Höss, i-a fost imposibil să se adapteze la viața civilă. A intrat în contact cu Corpurile France punându-le la dispoziție o bază pe un domeniu din Mecklenburg, unde lucra. S-a alăturat Corpurilor France, dar și unei „Asociații Împotriva Aroganței Evreilor", un alt grup periferic minuscul și altfel complet nesemnificativ, aparținând extremei drepte. Bormann nu a fost atât de mult implicat în crimă ca Höss și a trebuit să facă numai un an de închisoare. În februarie 1925, a fost eliberat și, până la sfârșitul lui 1926, a devenit angajat cu normă întreagă al Partidului nazist, având o multitudine de responsabilități administrative, mai întâi la Weimar, apoi la München. Fiind un orator mediocru și, spre deosebire de Höss, lipsit de înclinații spre violența fizică, Bormann a devenit expert în asigurări pentru partid și membrii săi, a organizat asistența financiară și de altă natură pentru membrii cămășilor brune aflați în dificultate și a început treptat să devină indispensabil mișcării. Dar faptul că era, mai presus de toate, administrator, nu poate să ascundă fanatismul implicării sale politice. Ca Höss sau ca mulți alții, a reacționat la înfrângerea Germaniei în Primul Război Mondial prin adoptarea celor mai radicale forme de naționalism resentimentar, antisemitism virulent și de aversiune față de democrația parlamentară. Intrând de timpuriu în contact cu Hitler, a căzut complet victimă fascinației pentru acesta și nu a trecut mult până a început să-l impresioneze pe liderul nazist cu admirația și loialitatea sa necondiționate și nelimitate. Față de ceilalți din ierarhia partidului, mai ales din segmentele inferioare ale acestuia, putea arăta o latură total diferită, dezvăluind o ambiție brutală, care avea să-l transforme în cele din urmă într-una din figurile-cheie ale celui de-al Treilea Reich, mai ales în ultimele etape ale acestuia, în timpul războiului.[137]

Cu asemenea oameni, și chiar mai rău, dacă privim spre personaje ceva mai în vârstă, care își câștigaseră experiența militară prin serviciul activ pe principalele câmpuri de bătălie ale războiului, era clar că Corpurile France au reprezentat într-adevăr, așa cum s-a spus, „avangarda nazismului“, oferind un procent însemnat din cadrele de conducere ale partidului la jumătatea anilor ’20.[138] Totuși, chiar și în acest moment, o nouă generație își făcea loc în partid, generația postbelică dornică să rivalizeze deja legendarele isprăvi ale foștilor soldați din linia întâi. Câțiva au venit dinspre comuniști, atrași de extremism politic, activism și violență și indiferenți față de coloraturile ideologice. „Am părăsit partidul în 1929“, relata unul dintre ei, „pentru că nu mai puteam accepta ordine din partea Uniunii Sovietice“. Pentru acest activist, însă, violența era un mod de viață. A continuat să participe la toate manifestările partidului și să se implice în luptele de stradă, alături de vechii tovarăși, până când un lider nazist i-a oferit un post.[139] Pentru asemenea oameni, violența era ca un drog, așa cum, fără îndoială, era pentru Rudolf Höss. Adeseori, nu aveau decât cele mai vagi noțiuni despre ideile pentru care se băteau. Un tânăr nazist a relatat că devenise „național-socialist în mod instinctiv“, înainte de a se familiariza cu obiectivele partidului, după ce fusese martorul unei încercări a rivalilor politici de a sparge o întrunire nazistă.[140] Un altul, membru al mișcării încă din 1923, ducea o viață caracterizată printr-un activism violent aproape neîncetat, fiind bătut, înjunghiat și arestat în cea mai mare parte a deceniul al treilea, după cum povestea în detaliu în eseul autobiografic; aceste ciocniri și mai puțin ideile mișcării erau cele care dădeau sens existenței sale. Pentru un alt tânăr, născut în 1906 într-o familie social-democrată, ostilitatea față de comuniști se afla la baza angajamentului său politic. Vremurile pe care le-a trăit în unitățile paramilitare, cunoscute drept „unitățile de luptă ale criminalilor“ erau, avea să scrie ulterior, „prea frumoase și poate prea dificil de povestit în scris“.[141]

O relatare remarcabilă prin detalii, deși deloc atipică, a activității paramilitarilor a fost oferită de un profesor de școală, născut în 1898, veteran de război, care, după activități în cadrul extremei drepte, s-a alăturat naziștilor în 1929. Într-o seară, a fost convocat să se alăture

grupului său de cămăși brune, pentru a proteja un miting nazist dintr-un oraș învecinat împotriva „roșilor“.

> Ne-am adunat cu toții la intrarea în oraș și ne-am pus banderolele albe iar apoi s-a auzit sunetul asurzitor al coloanei noastre, formate din aproximativ 250 de oameni. Fără arme, fără bâte, dar cu pumnii încleștați, am mărșăluit în ordine deplină și cu o disciplină de fier prin mijlocul huiduielilor și țipetelor din fața sălii de întâlnire. Aveau bețe și țambre de gard în mâini. Era ora unu noaptea. Cu câteva manevre executate în mijlocul străzii, am împins mulțimea înapoi spre pereți, pentru a elibera strada. Chiar în acest moment, un tâmplar a trecut cu un mic camion, în care se afla un sicriu negru. Când a trecut pe lângă noi, cineva a spus „Bine, hai să vedem pe cine putem pune în el“. Zbieretele, țipetele, fluierele și huiduielile au crescut în intensitate.
>
> Cele două rânduri ale coloanei noastre stăteau nemișcate, încărcate de energie. Semnalul vine și intrăm mărșăluind în sală, unde câteva sute de agitatori încearcă să-l reducă la tăcere pe oratorul nostru. Am sosit la timp, mărșăluind cadențat de-a lungul pereților, până când am format un cerc în jurul lor, cu o deschidere în dreptul intrării. Sună un fluier. Strângem cercul. Zece minute mai târziu [...] a trebuit să-i scoatem la aer curat. Întrunirea continuă, în timp ce afară se dezlănțuie iadul. L-am escortat apoi pe vorbitor înapoi afară, croindu-ne din nou drum prin mulțimea dezlănțuită și îngrămădită.

Pentru acest paramilitar, „marxiștii“ erau inamicii, așa cum erau pentru mulți din foștii combatanți, care luptau pentru ceea ce el numea „spiritul camaraderiei din linia întâi, născută din fumul vaselor ritualice ale sacrificiilor din război, croindu-și drum spre inimi și trezind poporul german“.[142]

II

„Veteranii“ enumărau cu mândrie rănile și insultele provocate sau aduse lor de către oponenți. „Persecuțiile, hărțuirile, disprețul și batjocura“, ale căror victime fuseseră, nu făcuseră decât să le

întărească hotărârea.[143] La o întâlnire de la Idar-Oberstein, după spusele unui activist de partid născut în 1905, au apărut patru sute de membri ai Secțiunilor de Asalt, inclusiv el însuși:

> Unul după altul, cei patru oratori ai noștri au luat cuvântul, întrerupți de fluierături și huiduieli furioase. Dar când, în timpul discuției ce a urmat, un interlocutor a fost pedepsit pentru că spusese „Nu vrem ciuma brună în orașul nostru", s-a dezlănțuit haosul. A urmat o bătaie cu halbe de bere, scaune și alte asemenea, iar peste două minute sala era complet distrusă și toată lumea a fost evacuată. A trebuit să ducem înapoi șapte camarazi grav răniți în acea zi, s-a aruncat cu pietre în noi și am fost de câteva ori atacați, în ciuda protecției poliției.[144]

Totuși, profunzimea urii și a resentimentelor pe care paramilitarii naziști le simțeau deopotrivă împotriva social-democraților și a comuniștilor poate fi înțeleasă numai dacă avem în vedere și sentimentul că se aflau sub asaltul neîncetat al organizației paramilitare afiliate social-democraților, Reichsbanner, dar și, în multe zone, sub cel al poliției, care cel puțin în Prusia se afla sub controlul unor miniștri social-democrați, precum Carl Severing sau Albert Grzesinski. „Teroarea poliției și a guvernului îndreptată împotriva noastră", după cum se exprima un membru al Secțiunilor de Asalt, era o altă cauză a resentimentelor față de Republică.[145]

Asemenea oameni erau scandalizați de ideea că ar fi trebuit să fie arestați pentru molestarea sau uciderea celor pe care îi considerau inamicii Germaniei și puneau pedepsele cu închisoarea, pe care uneori trebuiau să le îndeplinească, pe seama „autoritățile judiciare marxiste" și a „corupției" Republicii de la Weimar.[146] Ura față de „roșii" era aproape nemăsurată. Un tânăr nazist își manifesta încă vehemența, în 1934, împotriva „mareei roșii [...] hoarde de mercenari roșii, pândind în întuneric", sau, după cum spunea o altă cămașă brună, „gloata roșie criminală [...] hoarde zbierând și țipând [...] pline de ură, fețe înfuriate demne să fie studiate de un criminalist".[147] Ura le era alimentată de nenumăratele ciocniri violente, mergând până la incidente teribile, precum cunoscuta luptă cu arme de foc dintr-un tren de la Berlin-Lichtenfels, de pe

27 martie 1927. Cămășile brune puneau în contrast criminalitatea comunistă cu ceea ce considerau a fi propriul idealism dezinteresat. Un paramilitar povestea cu mândrie că, la sfârșitul anilor '20, lupta „presupunea sacrificii financiare și psihologice din partea fiecărui camarad. Noapte după noapte, foi volante pentru care noi înșine trebuia să plătim erau distribuite. În fiecare lună se organiza o întrunire [...] ceea ce lăsa mica noastră filială, de 6-10 membri, întotdeauna îndatorată cu 60 de mărci, deoarece nici un proprietar nu voia să ne închirieze o sală fără plata în avans".[148] Afirmația repetată de multe ori, conform căreia mulți membri ai cămășilor brune se alăturaseră organizației pentru băutura, hrana, hainele și adăpostul gratuite, nu ține cont de fanatismul care îi motiva pe mulți dintre ei. Numai cei mai bătrâni activiști se înrolau în speranța de a primi o slujbă sau asistență financiară. Pentru cei tineri, aceste lucruri nu contau așa de mult.[149] Liderii studenților naziști ajungeau adeseori să se îndatoreze masiv după ce plăteau personal pentru afișe și broșuri.[150] Situația trebuie să fi fost aceeași și în multe alte cazuri.

Nu există nici o îndoială că asemenea mărturii, adresate unui sociolog american, nu puteau să nu scoată în evidență sacrificiul de sine și devotamentul autorilor.[151] Totuși, este dificil să înțelegem adevărata amploare a fanatismului și urii paramilitarilor, dacă nu acceptăm că, de multe ori, simțeau că se sacrificau pentru cauza pe care o slujeau. Hitler însuși a atras atenția asupra acestui aspect când a spus unei audiențe, în ianuarie 1932, să nu uite că

> e un sacrificiu faptul că, în prezent, multe sute de mii de oameni din mișcarea național-socialistă se urcă zi de zi în camioane, protejează întruniri, organizează marșuri, sacrifică noapte după noapte și se întorc abia în zori – și apoi revin în atelier sau fabrică sau se duc să-și ia ajutorul derizoriu de șomaj; e un sacrificiu să-și cumpere uniformele, cămășile, insignele și chiar își plătesc transportul din puținul pe care îl au – credeți-mă, acesta e deja semnul forței unui ideal, al unui ideal măreț![152]

Partidul Nazist depindea de o asemenea dăruire; mare parte a forței și dinamismului său rezida în faptul că nu era dependent din punct de vedere financiar de marile companii sau de instituții birocratice precum sindicatele, așa cum era cazul, în măsuri diferite, al

partidelor „burgheze", respectiv al social-democraților și cu atât mai puțin nu era dependent de subsidiile secrete ale unei puteri străine, asemenea comuniștilor finanțați de Moscova.[153]

Demagogia lui Hitler a fost cea care i-a câștigat pe mulți alții de partea nazismului. Prezentate acum în manifestații de masă atent regizate sau în cadrul unor mitinguri uriașe desfășurate în aer liber, discursurile lui Hitler aveau, la sfârșitul anilor '20, o forță fără precedent. Un tânăr naționalist, născut în 1908, participase la întruniri unde personalități ale extremei drepte ca Hugenberg sau Ludendorff ținuseră discursuri, dar a fost entuziasmat când l-a

> auzit vorbind pe Conducătorul Adolf Hitler în persoană. După aceea, pentru mine nu a mai existat decât un ideal, acela de a câștiga alături de Adolf Hitler sau de a muri pentru el. Personalitatea Conducătorului m-a vrăjit complet. Cel care ajunge să-l cunoască pe Adolf Hitler cu inima pură și sinceră va ajunge să-l iubească din tot sufletul. Îl va iubi nu de dragul materialismului, ci pentru Germania.[154]

Există multe alte mărturii asemănătoare, de la un metalurgist antisemit născut în 1903, care a descoperit, la o întrunire cu participarea lui Hitler, în 1927, că „Liderul nostru radiază o putere care ne întărește pe toți", până la un alt membru al Secțiunilor de Asalt, născut în 1907, care afirma că a căzut sub vraja lui Hitler în 1929, la Nürnberg: „Cum străluceau ochii săi albaștri când trupele de asalt au mărșăluit prin fața lui în lumina torțelor, o mare nesfârșită de flăcări unduindu-se pe străzile vechii capitale a Reichului".[155]

Mare parte a magnetismului naziștilor se datora promisiunii lor de a pune capăt diviziunilor politice care afectaseră Germania pe tot parcursul existenței Republicii de la Weimar. Un funcționar în vârstă de 18 ani, participând la întrunirile cu ocazia alegerilor regionale din 1929, a fost impresionat de

> angajamentul sincer al oratorului nazist față de poporul german ca întreg, popor a cărui cea mai mare nenorocire era divizarea între atâtea partide și clase. În cele din urmă o propunere practică pentru renașterea poporului! Distrugeți partidele! Renunțați la clase!

O adevărată comunitate națională! Acestea erau țeluri pe care le puteam sprijini fără rezerve.[156]

În cele din urmă, relativ puțini au fost convertiți la participarea activă în cadrul mișcării prin citirea lucrărilor politice sau ideologice. Transmiterea orală a informației era cea care conta. Cu toate acestea, nu toți au căzut în vraja abilităților de orator ale lui Hitler. O tânără idealistă și serioasă, provenită din clasa mijlocie, precum Melita Maschmann, îl admira deoarece era „un om din popor“, care se ridicase din obscuritate, dar chiar și la mitingul anual al partidului era atât de ocupată, încât – așa cum avea să scrie mai târziu – „nu îmi puteam permite «destrăbălarea» extazierii“. Paradele și spectacolele erau pentru ea plictisitoare și inutile. Din punctul ei de vedere, nazismul era în primul rând un ideal patriotic și mai puțin cultul liderului ca individ.[157] Pentru susținătorii nazismului proveniți din clasa mijlocie, poate în special pentru femei, violența de stradă era adesea greu tolerabilă sau perseverent ignorată.

Mulți asemenea oameni s-au apropiat ezitant de nazism. Chiar și înscrierea în partid însemna un nivel al angajamentului mult mai scăzut decât în cazul tinerelor cămăși brune intervievate de Theodor Abel. Mulți dintre membrii partidului l-au părăsit după numai o scurtă perioadă petrecută în rândurile sale. Totuși, la începutul anilor '30, atractivitatea sa începea să depășească limitele clasei mijlocii inferioare, care reprezentase coloana vertebrală a partidului încă de la înființarea sa. Întotdeauna dornici să poată pretinde că se bucurau de sprijin muncitoresc, oficialii partidului catalogau adeseori pe unii membri ca fiind muncitori, când realitatea era alta. Investigațiile detaliate la nivel local au demonstrat că estimările oficiale privind componența partidului, bazate pe un recensământ intern al partidului din 1935, supraestimaseră de până la două ori elementul muncitoresc, care era în realitate de circa 10% din populația orașului Hamburg, al doilea ca mărime din Germania, în 1925, cu zece ani în urmă.[158] Cei care câștigau un salariu par să fi fost unul din grupurile sociale cele mai predispuse la a părăsi partidul și deci printre cele mai puțin prezente în statisticile din 1935, pe care s-au bazat majoritatea calculelor. Dar Hamburgul era un centru tradițional al mișcării muncitorești, a cărei forță îngreuna orice

progres al naziştilor. În anumite părţi ale Saxoniei, unde mişcarea muncitorească era mai slabă, iar industria mică, tradiţională dădea economiei o structură complet diferită de cea a centrelor industriale moderne, puternic raţionalizate, precum Berlinul sau oraşele din Ruhr, numărul de membri proveniţi din rândurile muncitorilor manufacturieri era mai mare. În special muncitorii tineri, care nu se alăturaseră unui sindicat, pentru că nu mai avuseseră nici o altă slujbă, erau vulnerabili în faţa mesajului Partidului Nazist în Saxonia. E posibil ca la sfârşitul anilor '20, până la o treime dintre membrii partidului din această provincie să fi aparţinut clasei muncitoare, în sensul economic de bază al conceptului. Clasa mijlocie inferioară din zonele urbane sau rurale rămânea masiv supra-reprezentată, în comparaţie cu ponderea sa în ansamblul populaţiei. La începutul anilor '30, pe măsură ce partidul creştea în importanţă, proporţia membrilor din clasele mijlocii şi superioare a început să crească în secţiunea saxonă a Partidului Nazist. Naziştii se îndepărtau încet de rădăcinile lor modeste şi umile şi începeau să atragă membri din rândurile elitelor sociale ale Germaniei.[159]

III

Din generaţia de nazişti de frunte care au intrat în mişcare la jumătatea deceniului al treilea, un individ avea să joace un rol foarte important în al Treilea Reich. La prima vedere, foarte puţini ar fi crezut că Heinrich Himmler, născut la München pe 7 octombrie 1900, era destinat să ajungă chiar într-o poziţie de cea mai mică însemnătate. Tatăl său era un profesor catolic ale cărui opinii fuseseră considerate suficient de conservatoare încât să fie considerat potrivit să ofere pentru o vreme, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, lecţii private unui tânăr membru al familiei regale bavareze. Provenind dintr-un mediu respectabil, adică din clasa mijlocie educată, Heinrich, un copil bolnăvicios cu probleme de vedere, a trecut prin mai multe şcoli, dar a primit ceea ce părea a fi o pregătire academică solidă la şcolile secundare pe care le-a urmat la München şi Landshut. Un prieten din şcoală, Georg Hallgarten, devenit

ulterior un cunoscut istoric de stânga, a confirmat inteligența și abilitatea lui Himmler. Rapoartele de la școală îl descriau pe acesta ca pe un elev conștiincios, muncitor, ambițios, capabil și binecrescut, un elev model, din toate punctele de vedere. Tatăl său, animat de sentimente patriotice, a făcut eforturi considerabile să-l înroleze în armată, mergând până la a se declara dispus să-i întrerupă studiile pentru a face acest lucru. Jurnalele și notele de lectură ale tânărului Heinrich arată cât de puternic asimilase mitologia lui 1914, ideea că războiul era apogeul evoluției umanității și concepția conform căreia lupta era forța motrice a istoriei și existenței umane. Dar nu a ajuns decât să facă instrucție într-o unitate de cadeți, nu a luptat pe front. Iată un exemplu cât se poate de clar al unui individ aparținând generației postbelice, care regreta că nu putuse lupta în război și și-a petrecut mare parte a restului vieții încercând să compenseze această absență crucială din prima parte a vieții sale.[160]

După ce și-a luat cu brio examenele de absolvire, Himmler, urmând sfatul tatălui său, a optat pentru studii agronomice la Înalta Școală Tehnică din München și a excelat și în acest caz, absolvind cu calificativul „foarte bine", în 1922. S-a alăturat și unei frății care se ocupa cu duelurile și, după unele dificultăți în găsirea unui spadasin dispus să-l ia în serios și să accepte o provocare, i-au fost făcute cicatricele faciale obligatorii. Între timp însă, s-a înrolat în Forța Cetățenească de Apărare a lui Kahr și a intrat sub influența lui Ernst Röhm, care îl impresiona prin zelul său militar. Mediul de extremă dreapta în care a pătruns l-a împins spre un antisemitism revoluționar și, în 1924, se ridica deja împotriva „hidrei Internaționalelor roșie și neagră, a evreilor și a Papei, a francmasonilor și iezuiților, a spiritului comercial și a burgheziei lașe".[161] Cu capul supradimensionat, cu părul tuns scurt pe părți și la spate, cu tunsoarea castron, ochelari rotunzi, bărbia teșită și mustața tip creion, Himmler semăna foarte mult cu tatăl său și în nici un caz nu părea un bătăuș naționalist fanatic. Câteva luni mai târziu, a preferat să poarte un stindard și nu un revolver când s-a alăturat grupului lui Röhm, Steagul de Război al Reichului, care a ocupat pentru scurtă vreme Ministerul de Război bavarez, în prima fază a puciului nereușit din 8-9 noiembrie 1923.[162]

Himmler a scăpat fără să fie arestat și astfel i s-a ivit oportunitatea să urce în ierarhia mișcării, într-un moment în care Hitler era

închis sau îi era interzis să țină discursuri, iar Partidul Nazist era în derivă. Și-a legat soarta, dovedind înțelepciune la acel moment, de Gregor Strasser, aflat în ascensiune, devenind primul secretar al acestuia, apoi Lider Regional adjunct în două districte și mai apoi Lider adjunct al Propagandei la nivelul Reichului. Dar nu a fost discipolul lui Strasser. Deja în acest moment căzuse pradă fascinației față de Hitler, nu atât citind *Lupta mea*, în legătură cu care avea câteva comentarii critice („primele capitole dedicate tinereții sale conțin multe puncte slabe"), cât prin contactul personal cu acesta, date fiind atribuțiile sale oficiale, care presupuneau inclusiv participarea la discursurile lui Hitler. Pentru tânărul Himmler, aflat încă la jumătatea celui de-al treilea deceniu de viață și complet în derivă în apele agitate ale politicii paramilitare din perioada post-puci, Hitler oferea certitudine, reprezenta un lider ce putea fi admirat, o cauză de urmat. Din 1925, când s-a alăturat recent reconstruitului Partid Nazist, Himmler a dezvoltat un cult fără limite pentru liderul nazist; păstra un portret al lui Hitler la el în birou pe perete și se spune că uneori vorbea cu portretul.[163]

În 1926, s-a căsătorit, iar soția sa, mai în vârstă decât el cu șapte ani, l-a influența puternic în direcția ocultismului, naturismului, homeopatiei și a altor practici neconvenționale, pe unele dintre acestea încercând să le impună mai târziu subordonaților săi. Deși căsnicia lui Himmler nu a prosperat, nu același lucru se poate spune și despre aceste idei. Abandonând treptat credința catolică din tinerețe, a devenit un entuziast al „sângelui și țărânii", alăturându-se Artamanilor, o grupare naționalistă căreia îi aparținuse și Rudolf Höss. Aici, Himmler a intrat sub influența lui Walther Darré, un entuziast al ideilor rasiale „nordice". Darré, născut în 1895 în Argentina și educat, oarecum surprinzător, la Wimbledon, în Anglia, luptase în armata germană în Primul Război Mondial. Devenise apoi specialist în înmulțirea selectivă a animalelor, ceea ce l-a condus spre curentul „sânge și țărână", chiar dacă nu imediat spre Partidul Nazist. Himmler a preluat de la Darré credința nezdruncinată în destinul rasei nordice, în superioritatea sângelui acesteia prin comparație cu slavii, în necesitatea de a-i păstra puritatea și în rolul central pe care o țărănime germană puternică îl avea în asigurarea viitorului rasei germanice. Animat de obsesia sa pentru

țărănime, Himmler s-a apucat, pentru o vreme, de agricultură, dar fără rezultate prea bune, deoarece campaniile politice îi ocupau cea mai mare parte a timpului, iar perioada nu era oricum cea mai prielnică pentru a face afaceri în domeniul agricol.[164]

Pe 6 ianuarie 1929, Hitler l-a numit pe credinciosul său Himmler lider al Formațiunii de Protecție – *Schutzstaffel*, destinată protecției sale personale și cunoscută în curând după inițiale, SS. Structura își avea originile într-o mică unitate creată, în 1923, pentru paza lui Hitler și a cartierului general al partidului. A fost refondată în 1925, când Hitler și-a dat seama că Röhm și cămășile brune nu aveau să-i arate nici odată loialitatea necondiționată pe care o cerea. Primul comandant a fost Julius Schreck, liderul „Secțiunii de Asalt" a cămășilor brune în perioada premergătoare încarcerării lui Hitler și, de la bun început, a fost gândită ca o formațiune de elită, în contrast cu organizația paramilitară a cămășilor brune, deschisă tuturor. Din cauza intrigilor intra-partinice de la jumătatea anilor '20, la conducerea SS-ului s-au perindat o serie de lideri, toți eșuând în încercarea de a-și afirma independența în fața puterii crescânde a cămășilor brune, chiar dacă au reușit să creeze o unitate foarte disciplinată și strâns unită. Himmler avea să reușească acolo unde ei au eșuat.

Disprețuind elementele obișnuite care formaseră primul grup de recruți, Himmler a încercat cât se poate de deliberat să o transforme într-o elită adevărată, aducând în interior foști ofițeri, precum aristocratul pomeranian Erich von dem Bach. Zelewski și veterani ai Corpurilor France ca Friedrich Karl, baron de Eberstein. Moștenind o formațiune de numai 290 de oameni, Himmler a crescut efectivele SS până la o mie la sfârșitul lui 1929 și la aproape trei mii peste încă un an. În pofida obiecțiilor conducerii cămășilor brune, l-a convins pe Hitler să ofere independență completă SS-ului, dându-i o nouă uniformă, neagră în loc de brună și o nouă structură strict ierarhică, cvasi-militară. Pe măsură ce nemulțumirea și nerăbdarea riscau să erupă în rândurile cămășilor brune, iar amenințarea unei acțiuni independente a acestora sporea, Hitler a transformat SS-ul într-un gen de poliție internă de partid. A devenit mai discretă și a început să colecteze informații confidențiale nu numai despre inamicii partidului, ci și despre membrii de frunte ai cămășilor brune.[165]

Odată cu crearea SS, structura de bază a mișcării naziste era completă. În parte datorită circumstanțelor, în parte grație abilităților sale oratorice și lipsei sale de scrupule, precum datorită nevoii disperate a extremei drepte de a avea un lider puternic, la sfârșitul anilor '20, Hitler se impusese deja ca dictator necontestat al mișcării, obiectul unui cult al personalității, care lua amploare rapid. Tensiuni continuau să existe în interiorul mișcării; aveau să iasă la suprafață cu violență în anii ce au urmat, până în 1934. Încă existau oameni în poziții de frunte, oameni ca Strasser sau Röhm, pregătiți să-l critice pe Hitler și să-și asume o linie diferită, dacă socoteau necesar. Dar Hitler își construise în jurul său un grup de oameni cu o importanță crucială, al căror devotament față de el era în întregime necondiționat – Goebbels, Göring, Hess, Himmler, Rosenberg, Schirach sau Streicher. Sub conducerea lor, și grație talentului organizatoric al lui Strasser, mișcarea nazistă devenise, la jumătatea lui 1929, un organism politic elaborat, bine organizat, al cărui mesaj se îndrepta spre aproape toate segmentele populației. Propaganda sa devenea cu rapiditate din ce în ce mai sofisticată. Aripa sa paramilitară se confrunta pe străzi cu structurile paramilitare comuniste și social-democrate, *Rotfrontkämpferbund* și respectiv Reichsbanner Schwartz-Rot-Gold. Forța de poliție internă, SS-ul, era pregătită să acționeze împotriva disidenților și a membrilor nedisciplinați. Asimilase, modificase și elaborase o ideologie neșlefuită și, în bună măsură, lipsită de originalitate, dar provocată cu fanatism și axată pe un naționalism exacerbat, pe un antisemitism virulent și pe disprețul pentru democrația weimareză. Era hotărât să câștige puterea pe baza sprijinului popular la urne și a violenței dezlănțuite pe străzi, pentru ca apoi să distrugă Tratatul de la Versailles, să reînarmeze Germania, să recucerească teritoriile pierdute în est și vest și ulterior să creeze „spațiul vital" necesar colonizării germane în Europa Centrală și Orientală.

Cultul violenței, preluat nu în ultimul rând de la Corpurile France, se afla în inima mișcării. În 1929, acesta putea fi observat pe străzi în fiecare zi. Mișcarea nazistă disprețuia legea și nu își ascundea credința că puterea însemna dreptate. În egală măsură, dezvoltase o serie de mecanisme necesare protejării conducerii partidului de responsabilitatea legală pentru violențele și nelegiuirile

cămășilor brune și ale altor elemente din interiorul mișcării. Hitler, Goebbels și Liderii Regionali nu dădeau ordine decât în termeni retorici care, deși violenți, erau foarte vagi; subordonații înțelegeau clar despre ce era vorba și acționau imediat. Această tactică a avut un rol în a-i convinge pe mulți germani din categoriile mijlocii și chiar superioare că Hitler și subordonații săi imediați nu erau cu adevărat responsabili pentru sângele vărsat de cămășile brune pe străzi, în încăierările din baruri și la întrunirile violente, impresie întărită și de insistențele repetate ale liderilor paramilitari, care pretindeau a fi total independenți de șefii Partidului Nazist. Până în 1929, Hitler reușisă să câștige sprijinul, simpatia și, într-o oarecare măsură, sprijinul financiar al câtorva persoane bine plasate, în special în Bavaria. Mișcarea sa își extinsese activitatea la nivelul întregii țări, construindu-și un suport electoral semnificativ, în primul rând în rândurile micilor fermieri din zonele protestante lovite de criză din nordul Germaniei și din Franconia.

Totuși, nimic din toate acestea nu poate ascunde faptul că, în toamna lui 1929, Partidul Nazist se plasa încă, din mai toate punctele de vedere, la periferia vieții politice. Având numai o mână de deputați în Reichstag, trebuia să concureze cu alte câteva organizații marginale de dreapta, dintre care unele, precum autointitulatul Partid al Economiei, erau mai mari și se bucurau de un sprijin mai important; și toate acestea păleau în comparație cu organizațiile principale ale dreptei precum Naționaliștii sau Căștile de Oțel. În plus, deși nu mai beneficiau de sprijinul majorității electoratului, cele trei partide care reprezentau pilonii democrației weimareze, social-democrații, Partidul Centrului și democrații, se aflau încă la guvernare, formând o „Mare Coaliție“, care includea partidul lui Gustav Stresemann, foarte eficientul ministru de Externe german ce ocupa această funcție de mai multă vreme. Republica părea să fi depășit furtunile de la începutul anilor '20 – inflația, ocupația franceză, conflictele armate, dislocările sociale – și să fi intrat în ape mai calme. Ar fi fost nevoie de o catastrofă de mari dimensiuni pentru ca un partid extremist de genul celui nazist să poată obține un sprijin de masă. În 1929, prăbușirea bruscă a economiei, după crahul Bursei din New York, a adus acea catastrofă.

Note

1. Peter Jelavich, *Munich and Theatrical Modernism: Politics, Playwriting, and Performance 1890-1914*, Cambridge, Mass., 1985, oferă o bună prezentare a vieții teatrale din München de la acea vreme.

2. Pentru o descriere dramatică a lui Eisner, bazată pe o amplă și neconvențională utilizare a surselor contemporane, a se vedea Richard M. Watt, *The Kings Depart: The German Revolution and the Treaty of Versailles 1918-19*, London, 1973 [1968]), pp. 312-30, 354-81. Vezi și Franz Schade, *Kurt Eisner und die bayerische Sozialdemokratie*, Hanovra, 1961, și Peter Kritzer, *Die bayerische Sozialdemokratie und die bayerische Politik in den jahren 1918-1923*, München, 1969. Pentru o biografie recentă, a se vedea Bernhard Grau, *Kurt Eisner 1867-1919: Eine Biographie*, München, 2001.

3. Allan Mitchell, Revolution in Bavaria 1918/1919: *The Eisner Regime and the Soviet Republic*, Princeton, 1965, pp. 171-2; Freya Eisner, *Kurt Eisner: Die Politik der libertaren Sozialismus*, Frankfurt am Main, 1979, pp. 175-80.

4. Mitchell, *Revolution*, pentru aceste evenimente și pentru cele care au urmat; a se vedea și Winkler, *Von der Revolution*, pp. 184-90, și Heinrich Hillmayr, *Roter und weisser Terror in Bayern nach 1918: Erscheinungsformen und Folgen der Gewaltätigkeiten im Verlauf der revolutionären Ereignisse nach dem Ende des Ersten Weltkrieges*, München, 1974.

5. Watt, *The Kings Depart*, pp. 312-30, 354-81; David Clay Large, *Where Ghosts Walked: Munich's Road to the Third Reich*, New York, 1997, pp. 76-92, este o altă relatare plină de culoare. Friedrich Hitzer, *Anton Graf Area: Das Attentat auf Kurt Eisner und die Schüsse im Landtag*, München, 1988, spune povestea asasinului așa cum a fost cercetată de către autor pentru scenariul unui film.. Pentru Hoffmann, vezi Diethard Hennig, *Johannes Hoffmann: Sozialdemokrat und Bayerischer Ministerpräsident: Biographie*, München, 1990.

6. Citat în Watt, *The Kings Depart*, p. 364; Hans Beyer, *Von der Novemberrevolution zur Räterepublik in München*, Berlin, 1957, (o monografie est-germană bine documentată), în special pp. 77-8.

7. Watt, *The Kings Depart*, pp. 366-8.

8. Large, *Where Ghosts Walked*, p. 70.

9. Carsten, Revolution, 218-23; Hannover și Hannover-Drück, *Politische Justiz*, pp. 53-75

10. See Anthony Nicholls, *Hitler and the Bavarian Background to National Socialism*, in A. Nicholls și Erich Matthias (ed.), *German Democracy and the Triumph of Hitler: Essays on Recent German History*, London, 1971, pp. 129-59.

11. Pentru o prezentare detaliată a activităților lui Hitler în 1918-19, a se vedea Kershaw, Hitler, vol. I, pp. 116-21, și Anton Joachimsthaler, *Hitlers Weg begann in München 1913-1923*, München, 2000 [1989], pp. 177-319.

12. Kershaw, *Hitler*, vol. I, pp. 3-13, pentru o selecție judicioasă a faptelor de legende, a interpretării de speculație, în ceea ce privește începuturile activității lui Hitler.

13. Carl E. Schorske, *The Ringstrasse, its Critics, and the Birth of Urban Modernism*, în idem, Fin-de-Siècle Vienna, pp. 24-115.

14. August Kubizek, *Adolf Hitler: Mein Jugendfreund*, Graz, 1953, oferă multe detalii, dar vezi și critica făcută de Franz Jetzinger, *Hitler's Youth*, London, 1958 [1956], pp. 167-74.

15. Lipsa unor dovezi credibile pentru viața lui Hitler înainte de 1919 a generat dezbateri intense pe tema afirmației sale că a devenit antisemit politic extremist în Viena antebelică, ca urmare a contactelor sale cu evreii, în special cu „evreii orientali", imigranți din Galiția. În vreme ce versiunea lui Hitler pare exagerată, încercările recente de a argumenta că nu fusese deloc antisemit în acea perioadă sunt, de asemenea, neconvingătoare. A se vedea Kershaw, *Hitler*, I, în special pp. 49-69, și Joachimsthaler, *Hitlers Weg*, pp. 45-9.

16. Adolf Hitler, *Mein Kampf* (traducere Ralph Manheim, introducere D.C. Watt), London, 1969 [1925/6]), pp. 39-41.

17. Ibidem, pp. 71, 88, 95.

18. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 81-7; Joachimsthaler, *Hitlers Weg*, pp. 77-97. Propria relatare a lui Hitler este în *Mein Kampf*, pp. 116-17. Pentru o prezentare savuroasă a vieții boeme din Schwabing, a se vedea Large, *Where Ghosts Walked*, pp. 3-42.

19. Hitler, *Mein Kampf*, pp. 148-9.

20. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 87-101.

21. Hitler, *Mein Kampf*, pp. 11-169.

22. Geyer, *Verkehrte Welt*, pp. 278-318.

23. Hitler către Adolf Gemlich, 16 septembrie 1919, în Eberhard Jackel și Axel Kuhn (eds.), *Hitler: Sämtliche Aufzeichnungen 1905-1924*, Stuttgart; 1980, pp. 88-90; Ernst Deuerlein, *Hitlers Eintritt in die Politik und die Reichswehr*, „VfZ" 7 (1959), pp. 203-5.

24. „Anton Drexlers Politisches Erwachen" (1919), retipărit în Albrecht Tyrell (ed.), Führer befiehl...: Selbstzeugnisse aus der „Kampfzeit" der NSDAP, Düsseldorf, 1969, pp. 20-22.

25. Tyrell (ed.), Führer befiehl, p. 22; Kershaw, Hitler, I, pp. 126-8, 131-9; Ernst Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg der NSDAP in Augenzeugenberichten*, München, 1974, pp. 56-61. Joachimsthaler, *Hitlers Weg*, pp. 198-319, separă faptele de legendele ce înconjoară viața lui Hitler din această perioadă și artbitrează controversele ulterioare; Albrecht Tyrell, *Vom „Trommler" zum „Führer": Der Wandel von Hitlers Selbstverständnis zwischen 1919 und 1924 und die Entwicklungder NSDAP*, München, 1975, oferă o descriere bine documentată a începuturilor carieri politice a lui Hitler. A se vedea și Werner Maser, *Die Frühgeschichte der NSDAP: Hitlers Weg bis 1924*, Frankfurt am Main, 1965. Pentru Societatea Thule, vezi Reginald H. Phelps, „Before Hitler Came": Thule Society and Germanen Orden, „Journal of Modern History", 35 (1963), pp. 245-61.

26. Uwe Lohalm, *Völkischer Radikalismus: Die Geschichte des Deutschvölkischen Schutz- und Trutzbundes, 1919-1923*, Hamburg, 1970.

27. Tyrell, *Vom Trommler*, pp. 72-89; Georg Franz-Willing, *Ursprung der Hitlerbewegung 1919-1922*, Preussisch Oldendorf, 1974 [1962], pp. 38-109.

28. Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 43-5.

29. Hitler, *Mein Kampf*, pp. 620-21 (traducere modificată).

30. Reginald H. Phelps, *Hitler als Parteiredner im Jahre 1920*, „VfZ", 11 (1963), pp. 274-330; de asemenea, Jackel și Kuhn (eds.), *Hitler*, pp. 115, 132, 166, 198, 252, 455, 656.

31. Formula „socialismul nebunilor" – inițial „socialismul proștilor" – este adeseori atribuită liderului social-democrat din perioada antebelică, August Bebel, dar îi aparține probabil democratului austriac Ferdinand Kronawetter (Pulzer, *The Rise*, p. 269 și nota). Era larg utilizată de social-democrații germani în ultimul deceniu al seco-

lului al XIX-lea; a se vedea Francis L. Carsten, *August Bebel und die Organisation der Massen*, Berlin, 1991, p. 165.

32. Franz-Willing, *Ursprung*, pp. 120-27; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 39.

33. Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism*, New York, 1969 [1963], şi ulterior, într-o formă diferită şi mai controversată, în *Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt am Main, 1987, unde argumenta în favoarea primatului anti-bolşevismului.

34. Hitler, *Mein Kampf*, p. 289.

35. Toate citatele în Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*, pp. 32-4.

36. Bruno Thoss, *Der Ludendorff-Kreis: 1919-1923. München als Zentrum der mitteleuropäische Gegenrevolution zwischen Revolution und Hitler-Putsch*, München, 1978, oferă detalii exhaustive.

37. Wolf Rüdiger Hess (ed.), *Rudolf Hess: Briefe 1908-1933*, München, 1987, p. 251 (Hess către părinţii săi, 24 martie 1920).

38. Joachim C. Fest, *The Face of the Third Reich*, London, 1979 [1970], pp. 283-314, pentru un portret fin al lui Hess; Smith, *The Ideological Origins*, pp. 223-40; Lange, *Der Terminus „Lebensraum"*, pp. 426-37; Hans Grimm, *Volk ohne Raum*, München, 1926; Dietrich Orlow, *Rudolf Hess: Deputy Führer*, în Ronald Smelser and Rainer Zitelmann (eds.), *The Nazi Elite*, London, 1993 [1989], pp. 74-84. Hans-Adolf Jacobsen, *Karl Haushofer: Leben und Werk*, 2 vol., Boppard, 1979, retipăreşte multe din scrierile lui Haushofer; Frank Ebeling, *Geopolitik: Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft 1919-1945*, Berlin, 1994, este o monografie dedicată ideilor sale.

39. Margarete Plewnia, *Auf dem Weg zu Hitler: Der völkische Publizist Dietrich Eckart*, Bremen, 1970; Tyrell, *Vom Trommler*, pp. 190-94; Alfred Rosenberg (ed.), *Dietrich Eckart. Ein Vermächtnis*, ediţia a 4-a, München, 1937 [1928], cu o selecţie din versurile lui Eckart.

40. Alfred Rosenberg, Selected Writings (editat de Robert Pois), London, 1970; Fest, The Face, pp. 247-58; Walter Laqueur, *Russia and Germany: A Century of Conflict*, London, 1965, pp. 55-61, 116-17, 148-53; Adolf Hitler, *Hitler's Table Talk 1941-1944: His Private Conversations*, London, 1973 [1953]), pp. 422-6; Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, London, 1967, în special pp. 187-237; Reinhard Bollmus, Alfred Rosenberg: National Socialism's "Chief Ideologue", în Smelser and Zitelman (eds.), *The Nazi Elite*, pp. 183-93; Robert Cecil, *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*, London, 1972. A se vedea, mai general, Thomas Klepsch, *Nationalsozialistische Ideologie: Eine Beschreibung ihrer Struktur vor 1933*, Münster, 1990, şi o selecţie excelentă de fragmente, dintr-o varietate de ideologi nazişti, în Barbara Miller Lane şi Leila J. Rupp (ed.), Nazi *Ideology before 1933: A Documentation*, Manchester, 1978.

41. Hans Frank, Im Angesicht des Galgens: Deutung Hitlers und seiner Zeit auf Grund eigner Erlebisse und Erkenntnisse, ediţia a 2-a, Neuhaus, 1955 [1953], f. p., citat în Fest, *The Face*, p. 330, şi ibidem, pp. 38-42, citat în Kershaw, *Hitler*, I, p. 148; Christoph Klessmann, *Hans Frank: Party Jurist and Governor-General in Poland*, în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 39-47.

42. Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 108-12.

43. Dietrich Orlow, *The History of the Nazi Party, I: 1919-1933*, Newton Abbot, 1971 [1969], pp. 11-37

44. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 160-65; Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 135-41.

45. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 175-80; Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 142-61.

46. Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 145-6.

47. Franz-Willing, *Ursprung*, p. 127.

48. Hannover and Hannover-Drück, *Politische Justiz*, pp. 105-44.

49. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 170-73; Peter Longerich, *Die braunen Bataillone: Geschichte der SA*, München, 1989, pp. 9-32.

50. Conan Fischer, *Ernst Julius Röhm: Chief of Staff of the SA and Indispensable Outsider*, în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 173-82.

51. Ernst Röhm, *Die Geschichte eines Hochverräters*, München, 1928, pp. 9,365-6; Fest, The Face, pp. 206, 518-19 (n. 9).

52. Röhm, *Die Geschichte*, p. 363.

53. Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 142-83, pentru relatări privind violența crescândă a naziștilor în această perioadă; Fischer, *Ernst Julius Röhm*, pentru detalii asupra relațiilor tensionate dintre Röhm și Hitler.

54. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 180-85.

55. Adrian Lyttelton, *The Seizure of Power: Fascism in Italy 1919-1929*, Londra, 1973, rămâne lucrarea standard; Denis Mack Smith, *Mussolini*, Londra, 198, este o biografie nimicitoare; Richard J. B. Bosworth, *Mussolini*, London, 2002, este o biografie utilă și recentă; Franz-Willing, *Ursprung*, pp. 126-7 pentru originea standardelor Partidului Nazist. Pentru contacte și influențe, vezi Klaus-Peter Hoepke, *Die deutsche Rechte und der italienische Faschismus: Ein Beitrag zum Selbstverständnis und zur Politik von Gruppen und Verbänden der deutschen Rechten*, Düsseldorf, 1968, în special pp. 186-94, 292-5.

56. Dintr-o literatură istoriografică vastă și controversată, Stanley G. Payne, *A History of Fascism 1914-1945*, Londra, 1995, este cea mai bună lucrare generală și Kevin Passmore, *Fascism: A Very Short Introduction*, Oxford, 2002, este cea mai utilă sinteză. Roger Griffin, *International Fascism - Theories, Causes and the New Consensus*, Londra, 1998, este un text teoretic influent; Kershaw, *The Nazi Dictatorship*, pp. 26-46, oferă, ca întotdeauna, o prezentare echilibrată a istoriografiei problemei.

57. AT 567, 199, în Merkl, *Political Violence*, pp. 196-7.

58. AT 206,379, ibidem; pentru un punct de vedere mai puțin obișnuit asupra cazului Schlageter, a se vedea Karl Radek, *Leo Schlageter: The Wanderer in the Void*, în Kaes et al. (eds.), *The Weimar Republic Sourcebook*, pp. 312-14 (inițial *Leo Schlageter: Der Wanderer ins Nichts*, „Die Rote Fahne", 144 (26 iunie, 1923). Pentru o analiză detaliată a „rezistenței pasive", ce subliniază originile populare, vezi Fischer, *The Ruhr Crisis*, pp. 84-181; pentru trecutul lui Schlageter în Corpurile France, Waite, *Vanguard*, pp. 235-8; pentru campania de sabotaje organizată din spatele scenei de armata germană, Gerd Krüger, „Ein Fanal des Widerstandes im Ruhrgebiet": Das „Unternehmen Wesel" in der Osternacht des Jahres 1923. Hingergründe eines angeblichen „Husarenstreiches", *„Mitteilungsblatt des Instituts für soziale Bewegungen"* 4 (2000), pp. 95-140.

59. Sander L. Gilman, *On Blackness without Blacks: Essays on the Image of the Black in Germany*, Boston, 1982.

60. AT 183, in Merkl, *Political Violence*, p. 193.

61. Gisela Lebeltzer, *Der „Schwarze Schmach": Vorurteile - Propaganda Mythos, Geschichte und Gesellschaft*, 11 (1985), pp. 37-58; Keith Nelson, „The Black Horror on the Rhine": Race as a Factor in Post-World War I Diplomacy, *Journal of Modern History*, 42 (1970), pp. 606-27; Sally Marks, *Black Watch on the Rhine: A Study in Propaganda, Prejudice and Prurience*, „European Studies Review", 13 (1983),

pp. 297-334. Pentru soarta lor ulterioară, vezi Reiner Pommerin, *Sterilisierung der Rheinlandbastarde: Das Schicksal einer farbigen deutschen Minderheit 1918-1937*, Düsseldorf, 1979.

62. Richard J. Evans, *Hans von Hentig and the Politics of German Criminology*, în Angelika Ebbinghaus şi Karl Heinz Roth (ed.), *Grenzgänge: Deutsche Geschichte des 20. Jahrhunderts im Spiegel von Publizistik, Rechtsprechung und historischer Forschung*, Lüneburg, 1999, pp. 238-64.

63. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 185-91; Georg Franz-Willing, *Krisenjahr der Hitlerbewegung 1923*, Preussisch Oldendorf, 1975; Helmuth Auerbach, *Hitlers politische Lehrjahre und die Münchner Gesellschaft 1919-1923*, „VfZ", 25 (1977), pp. 1-45; Franz-Willing, *Ursprung*, pp. 266-99; Ernst Hanfstaengl, *Zwischen Weissem und Braunem Haus: Memoiren eines politischen Aussenseiters*, München, 1970.

64. Părerile lui Hitler pot fi găsite în in Hitler, *Hitler's Table Talk*, pp. 154-6. Pentru o analiză excelentă, a se vedea Robin Lenman, *Julius Streicher and the Origins of the NSDAP in Nuremberg, 1918-1923*, în Nicholls şi Matthias (ed.), *German Democracy*, pp. 161-74 (sursa opiniei din versurile lui Streicher). Pentru un studiu al cămăşilor brune din oraş, vezi Eric G. Reiche, *The Development of the SA in Nürnberg, 1922-34*, Cambridge, 1986.

65. Anthony Nicholls, „Hitler and the Bavarian Background to National Socialism", în A. Nicholls şi Matthias (eds.), *German Democracy*, p. 111.

66. Franz-Willing, *Krisenjahr*, pp. 295-318; pentru activităţile lui Ludendorff a se vedea idem, *Putsch und Verbotszeit der Hitlerbewegung November 1923-Februar 1925*, Preussisch Oldendorf, 1977, pp. 9-65.

67. Fest, *The Face*, pp. 113-29; Richard Overy, *Goering: The 'Iron Man'*, London, 1984; Alfred Kube, *Hermann Goering: Second Man in the Third Reich*, în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 62-73, îl caracterizează pe Göring ca pe un conservator şi un „imperialist întârziat"; vezi şi lucrarea aceluiaşi autor, *Pour le mérite und Hakenkreuz: Hermann Goering im Dritten Reich*, ediţia a 2-a, München, 1987 [1986], pp. 4-21; Stefan Martens, Hermann Goering: *„Erster Paladin des Führers" und „Zweiter Mann im Reich"*, Paderborn, 1985, pp. 15-19; Werner Maser, *Hermann Göring: Hitlers janusköpfiger Paladin: Die politische Biographie*, Berlin, 2000, pp. 13-55.

68. Franz-Willing, *Krisenjahr*, detaliază evoluţia Partidului Nazist în 1923. Harold J. Gordon, *Hitler and the Beer Hall Putsch*, Princeton, 1972, oferă o prezentare exhaustivă a contextului politic: vezi în special pp. 25-184 (partea 1: 'The Contenders in the Struggle for Power'). Pentru documente, a se vedea Ernst Deuerlein (ed.), *Der Hitler-Putsch: Bayerische Dokumente zum 8./9. November 1923*, Stuttgart, 1962, pp. 153-308; mai succint în Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 184-202.

69. Karl Alexander von Müller, mărturie depusă la procesul lui Hitler, citat în Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 192-6.

70. Dintre multele lucrări dedicate acestor evenimente, vezi Kershaw, Hitler, I, 205-12; Gordon, *Hitler and the Beer Hall Putsch*, pp. 270-409; Franz-Willing, *Putsch und Verbotszeit*, pp. 66-141; Deuerlein (ed.), *Der Hitler-Putsch*, pp. 308-417, 487-515; documente selectate traduse Noakes and Pridham (ed.), *Nazism*, I, pp. 26-34. Pentru Göring, vezi Maser, *Hermann Göring*, pp. 58-78.

71. Bernd Steger, „Der Hitlerprozess und Bayerns Verhältnis zum Reich 1923/24", „VfZ", 23 (1977), pp. 441-66.

72. Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 203-230; Lothar Gruchmann şi Reinhard Weber (ed.), *Der Hitler-Prozess 1924: Wortlaut der Hauptverhandlung vor dem Volks-*

gericht München I, 2 vol., München, 1997, 1999) pentru procesele verbale complete și pentru sentință. Vezi și Otto Gritschneider, *Bewährungsfrist für den Terroristen Adolf H.: Der Hitler-Putsch und die bayerische Justiz*, München, 1990, și idem, *Der Hitler-Prozess und sein Richter Georg Neithardt: Skandalurteil von 1924 ebnet Hitler den Weg*, München, 2001.

73. Citat în *Führer befiehl*, 67, traducere în Noakes and Pridham (eds.), *Nazism*, vol. I, pp. 34-5 (ușor modificat); declarațiile complete ale lui Hitler în fața instanței Jackel și Kuhn (ed.), *Hitler*, pp. 1061-216; de asemenea, Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 203-28.

74. Pentru geneza și redactarea sa, vezi Kershaw, *Hitler*, vol. I, pp. 240-53.

75. Hitler, *Mein Kampf*, pp. 307-76.

76. Ibidem, pp. 597-99. Importanța fundamentală a acestor idei pentru „viziunea asupra lumii" a lui Hitler a fost argumentată convingător de Eberhard Jackel, *Hitler's Weltanschauung: A Blueprint for Power*, Middletown, Conn., 1972 [1969].

77. Adolf Hitler, *Hitler's Secret Book*, New York, 1961; Martin Broszat, *Betrachtungen zu „Hitlers Zweitem Buch"*, „VfZ", 9 (1981), pp. 417-29.

78. Werner Maser, *Hitlers Mein Kampf: Geschichte, Auszuge, Kommentare*, München, 1966, oferă detalii privind cartea, redactarea și soarta sa; Hermann Hammer, *Die deutschen Ausgaben von Hitlers „Mein Kampf"*, „VfZ", 4 (1956), 161-78, acoperă povestea publicării acesteia. Ideea că Hitler era un oportunist însetat de putere este centrală în biografia clasică a lui Alan Bullock, Hitler: *A Study in Tyranny*, London, 1953; argumentele în favoarea consecvenței au fost aduse, pentru prima dată, de Hugh Trevor-Roper, *The Mind of Adolf Hitler*, în Hitler, *Hitler's Table Talk*, pp. vii-xxxv. Fluctuațiile politicii externe a lui Hitler și obiectivele centrale ale diplomației naziste sunt analizate în Geoffrey Stoakes, *Hitler and the Quest for World Dominion*, Leamington Spa, 1987.

79. Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*, pp. 37-9.

80. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 218-19, 223-4, 250-53; Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 13-16.

81. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 224-34. Pentru o detaliere a evoluției Partidului Nazist după procesul și închiderea liderului său, a se vedea Franz-Willing, *Putsch und Verbotszeit*, pp. 162-285.

82. Donald Cameron Watt, „Die bayerischen Bemühungen um Ausweisung Hitlers 1924", „VfZ", 6 (1958), pp. 270-80. A se vedea, la un nivel mai general, David Jahlonsky, *The Nazi Party in Dissolution: Hitler and the Verbotszeit 1923-1925*, Londra, 1989, și Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 231-54.

83. Deuerlein (ed), *Der Aufstieg*, p. 245.

84. Fest, *The Pace*, p. 215; Longerich, *Die hraunen Battaillone*, pp. 51-2.

85. Kershaw, *Hitler*, I. pp. 257-70.

86. Udo Kissenkoetter, Gregor Strasser: *Nazi Party Organizer or Weimar Politician?*, în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 224-34.

87. Gregor Strasser către Oswald Spengler, 8 iulie 1925, în Oswald Spengler, *Spengler Letters 1913-1936* (editat de Arthur Helps), Londra, 1966, p. 184.

88. Orlow, *The History of the Nazi Party*, I. pp. 66-7; a se vedea, mai general, Udo Kissenkoetter, *Gregor Strasser und die NSDAP*, Stuttgart, 1978; Peter D. Stachura, *Gregor Strasser and the Rise of Nazism*, Londra, 1983; and Klepsch, *Nationalsozialistische Ideologie*, pp. 143-50.

89. Elke Frohlich, Joseph Goebbels: The Propagandist, în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 48-61; Ralf Georg Reuth, *Goebbels: Eine Biographie*,

München, 1995, pp. 11-75; și Michel Kai, *Vom Poeten zum Demagogen: Die schriftstellerischen Versuche Joseph Goebbels*, Köln, 1999. Joachim C. Fest, „Joseph Goebbels: Eine Portratskizze", „VfZ", 43 (1995), pp. 565-80, este o nouă analiză penetrantă a caracterului lui Goebbels, în lumina jurnalului său. Pentru jurnalul lui Goebbesls, a se vedea Elke Fröhlich, Joseph Goebbels und sein Tagebuch: Zu den handschriftlichen Aufzeichnungen von 1924 bis 1941, „VfZ", 35 (1987), pp. 489-522. Critica lui Bernd Sosemann, *Die Tagesaufzeichnungen des Joseph Goebbels und ihre unzulänglichen Veroffentlichungen*, în „Publizistik", 37 (1992), pp. 213-44, nu convinge; transcrierile lui Fröhlich nu erau menite să reprezinte o ediție științifică, ci pur și simplu să pună jurnalele la dispoziție istoricilor.

90. Hugh Trevor-Roper, *The Last Days of Hitler*, Londra, 1947, p. 67 (citându-l și pe Speer în același sens); Fröhlich, *Joseph Goebbels*, p. 48.

91. Elke Frohlich (ed.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels: Samtliche Fragmente*, partea I: *Aufzeichnungen 1924-1941*, vol. I: 27. 6. 1924 – 31. 12. 1930, München, 1987), p. 48 (23 iulie 1924).

92. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/I, pp. 134-5 (14 octombrie 1925).

93. Ibid., 14°-41 (6 noiembrie); vezi, mai general, Reuth, *Goebbels*, pp. 76-147.

94. Fröhlich (ed.), *Die Tagehücher*, I/I. pp. 161-2 (15 februarie 1926).

95. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 270-77; Reuth, *Goebbels*, pp. 76-107; Helmut Heiber (ed.), *The Early Goebbels Diaries: The Journals of Josef Goebbels from 1925-1926*, Londra, 1962, pp. 66-7.

96. Fröhlich (ed.), Die Tagebücher, I/I, pp. 171-3 (13 aprilie1926) și pp. 174-5 (19 aprilie 1926).

97. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 277-9; Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 255-302. Termenul „Gau", folosit pentru „regiune", trimitea deliberat la împărțirea Germaniei în teritorii tribale la începuturile Evului Mediu.

98. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 278-9; Orlow, *The History of the Nazi Party*, I pp. 69-75.

99. Noakes and Pridham (ed.), *Nazism*, I, pp. 36-56; de asemenea, Erwin Barth, *Joseph Goebbels und die Formierung des Führer-Mythos 1917 bis 1934*, Erlangen, 1999.

100. Pentru activitatea lui Goebbels la Berlin, vezi Reuth, *Goebhels*, pp. 108-268.

101. Citat în ibidem, p. 114.

102. Hoover Institution, Stanford, California: NSDAP Hauptarchiv rola de microfilm 6 Akte 141: scrisoare din partea lui Max Amann către Gustav Seifert, 27 octombrie 1925.

103. Noakes and Pridham (ed.), *Nazism*, I, p. 58.

104. Gerhard Schulz, *Zwischen Demokratie und Diktatur: Verfassungspolitik und Reichsreform in der Weimarer Republik*, 3 vol., Berlin, 1963-92, vol. 2: *Deutschland am Vorabend der Grossen Krise*, Berlin, 1987, pp. 149-307; Robert G. Moeller, *Winners as Losers in the German Inflation: Peasant Protest over the Controlled Economy*, în Gerald D. Feldman și alții (ed.), *The German Inflation: A Preliminary Balance*, Berlin, 1982, pp. 255-88.

105. Shelley Baranowski, *The Sanctity of Rural Life: Nobility, Protestantism and Nazism in Weimar Prussia*, New York, 1995, pp. 120-23.

106. John E. Farquharson, *The Plough and the Swastika: The NSDAP and Agriculture in Germany, 1928-1945*, Londra, 1976, pp. 3-12, 25-33; Dieter Hertz-Eichenrode, *Politik und Landwirtschaft in Ostpreussen 19 1 9- 1930: Untersuchung eines Strukturproblems in der Weimarer Republik*, Opladen, 1969, pp. 88-9,329-37.

107. Dieter Gessner, *Agrardepression und Präsidialregierungen in Deutschland 1930-1933: Probleme des Agrarkapitalismus am Ende der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1977, pp. 191-4; idem, *Agrarverbände in der Weimarer Republik: Wirtschaftliche und soziale Voraussetzungen agrarkonservativer Politik vor 1933*, Düsseldorf, 1976, pp. 234-63.

108. Rudolf Rietzler, Kampf in der *Nordmark: Das Aufkommen des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein (1919-1928)*, Neumünster, 1982; Frank Bajohr (ed.), *Norddeutschland im Nationalsozialismus*, Hamburg, 1993; şi studiul regional clasic al lui Jeremy Noakes, The Nazi Party in Lower Saxony 1921-1933, Oxford, 1971, în special pp. 104-7.

109. Noakes şi Pridham (eds.), *Nazism*, I, pp. 15, 61.

110. Ibidem, pp. 15, 61, citându-l pe Gottfried Feder, *Das Programm der NSDAP und seine weltanschaulichen Grundgedanken*, München, 1934, pp. 15-18.

111. Rudolf Heberle, *Landbevölkerung und Nationalsozialismus: Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein 1918 bis 1932*, Stuttgart, 1963, pp. 160-71; vezi şi idem, *From Democracy to Nazism: A Regional Case Study on Political Parties in Germany*, New York, 1970 [1945], o lucrare clasică de sociologie electorală. Pentru eforturile de a-i unifica pe fermierii de toate categoriile într-un singur grup de presiune, a se vedea Jens Flemming, *Landwirtschaftliche Interessen und Demokratie: Ländliche Gesellschaft, Agrarverbände und Staat 1890-1925*, Bonn, 1978, pp. 323-7.

112. Claus-Christian W. Szejnmann, *Nazism in Central Germany: The Brownshirts in „Red" Saxony*, New York, 1999, pp. 50-51; Falter şi alţii, Wahlen, p. 98.

113. Geoffrey Pridham, *Hitler's Rise to Power: The Nazi Movement in Bavaria 1923-1933*, Londra, 1973, pp. 84-6.

114. Orlow, *The History of the Nazi Party*, I, pp. 173-5 (exagerează puţin coerenţa strategiei electorale naziste); Winkler, *Weimar*, pp. 344-56.

115. Tyrell, *Vom Trommler*, pp. 163-73 pentru citate; idem (ed.), *Führer befiehl*, pp. 129-30, 163-4; Kershaw, *Hitler*, I, p. 294.

116. Orlow, *The History of the Nazi Party*, I, pp. 167-71.

117. Ibidem, pp. 171-3.

118. Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family, and Nazi Politics*, Londra, 1987, pp. 72-80.

119. Jill Stephenson, *The Nazi Organisation of Women*, Londra, 1981, pp. 23-74.

120. Peter D. Stachura, *Nazi Youth in the Weimar Retpublic*, Santa Barbara, Calif., 1975; Laqueur, *Young Germany*, p. 193; Arno Klonne, *Jugend im Dritten Reich: Dokumente und Analysen*, Köln, 1982; Hans-Christian Brandenburg, *Die Geschichte der H J. Wege und Irrwege einer Generation*, Köln, 1968; Stachura, *The German Youth Movement*.

121. Daniel Horn, *The National Socialist Schülerbund and the Hitler Youth, 1929-1933*, „Central European History", 11 (1978), pp. 355-75; Martin Klaus, *Mädchen in der Hitlerjugend: Die Erziehung zur „deutschen Frau"*, Köln, 1980.

122. Baldur von Schirach, *Die Feier der neuen Front*, München, 1929. Vezi Michael Wortmann, *Baldur von Schirach: Student Leader, Hitler Youth Leader*, Gauleiter in Vienna, în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 202-11.

123. See Arthur D. Brenner, Emil J. Gumbel: *Weimar German Pacifist and Professor*, Boston, 2001; citat din „Deutsche Republik", 2 iulie 1932, în Steven P. Remy, *The Heidelberg Myth: The Nazification and Denazification of a German University*, Cambridge, Mass., 2002, p. 11.

124. Geoffrey J. Giles, *The Rise of the National Socialist Students' Association and the Failure of Political Education in the Third Reich*, în Peter D. Stachura (ed.), *The Shaping of the Nazi State*, Londra, 1978, pp. 160-85; Wortmann, *Baldur von Schirach*, pp. 204-5; Kater, *Studentenschaft und Rechtsradikalismus*; Anselm Faust, *Der Nationalsozialistische Deutsche Studentenbund: Studenten und Nationalsozialismus in der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1973; Giles, *Students;*

125.Steinberg, *Sabers and Brown Shirts*; Michael Grüttner, *Studenten im Dritten Reich*, Paderborn, 1995, pp. 19-42, 60.

126. Hans-Gerhard Schumann, *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung: Die Vernichtung der deutschen Gewerkschaften und der Aufbau der „Deutschen Arbeitsfront"*, Hanovra, 1958.

127. Merkl, *Political Violence*, pp. 120, 208, 217, 220, 239, 244, 306, 372-3, 427, 515-16.

128. Hamel, *Völkischer Verband*.

129. AT 271, în Merkl, *Political Violence*, p. 516.

130. Orlow, *The History of the Nazi Party*, I, pp. 271-6.

131. Merkl, *Political Violence*, analizează în introducere încrederea care se poate acorda acestor relatări și încearcă o analiză cantitativă; Abel, *Why Hitler*, analizează credilitatea „biogramelor" în introducere, pp. 4-9. Pentru o analiză asemănătoare a eseurilor autobiografice ale naziștilor din perioada pre-1933, scrise în 1936-1937, vezi Christoph Schmidt, *Zu den Motiven „alter Kämpfer" in der NSDAP*, în Detlev Peukert și Jürgen Reulecke (eds.), *Die Reihen fast geschlossen: Beiträge zur Geschichte des Alltags un term Nationalsozialismus*, Wuppertal, 1981, pp. 21-44.

132. Merkl, *Political Violence*, pp. 446-7.

133. AT 140, ibidem, p. 551.

134. Ibid., pp. 453, 457, 505-9; pentru rolul propagandei naziste în această perioadă, vezi Richard Bessel, *The Rise of the NSDAP and the Myth of Nazi Propaganda*, „Wiener Library Bulletin", 33 (1980), Ian Kershaw, *Ideology, Propaganda, and the Rise of the Nazi Party*, în Peter D. Stachura (ed.), *The Nazi Machtergreifung*, 1933, London, 1983, pp. 162-81; și în primul rând Gerhard Paul, *Aufstand der Bilder: Die NS-Propaganda vor 1933*, Bonn, 1990.

135. Merkl, *Political Violence*, pp. 313-63, 383-4.

136. Rudolf Höss, *Commandant of Auschwitz*, London, 1959 [1951], pp. 42-61.

137. Ibidem., pp. 61-3.

138. Jochen von Lang, *Martin Bormann: Hitler's Secretary*, în Smelser and Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 7-17; Fest, *The Face*, pp. 191-206.

139. Waite, Vanguard, este autorul formulei; Merkl, *Political Violence*, o refuză cu mult prea multă ușurință.

140. AT 493, in Merkl, *Political Violence*, 375.

141. AT 382, ibidem, p. 440.

142. AT 434 și 464, ibidem, pp. 444- 5.

143. AT 31, ibidem, pp. 544-5.

144. AT 520, ibidem, p. 420.

145. AT 415, ibidem, p. 400.

146. AT 59, ibidem, p. 654.

147. AT 548, ibidem, p. 416.

148. AT 8, 31, 32, ibidem, pp. 486-7.

149. AT 22, ibid., 602; surse privind incidentul din tren în Martin Broszat, *Die Anfänge der Berliner NSDAP 1926/27*, „VfZ", 8 (1960), pp. 85-118, la pp. 115-18.

150. Merkl, *Political Violence*, p. 617.

151. Giles, *The Rise*, p. 163.

152. Merkl, *Political Violence*, p. 699.

153. Max Domarus (ed.), *Hitler: Speeches and Proclamations 1932-1945: The Chronicle of a Dictatorship*, 4 vol., London, 1990- [1962-3], vol. 1, p. 114 (discurs la Clubul Industrie, Düsseldorf).

154. Turner, *German Big Business*, pp. 114-24. Pentru comuniști, a se vedea Weber, *Die Wandlung*, I, pp. 294-318.

155. AT 38, în Merkl, *Political Violence*, p. 539.

156. AT 416 și 326, ibidem, p. 540.

157. AT 4, ibidem, p. 571.

158. Melita Maschmann, *Account Rendered: A Dossier on my Former Self* Londra, 1964, pp. 174-5.

159. Thomas Krause, *Hamburgwird braun: Der Aufstiegder NSDAP 1921-1933* Hamburg, 1987, pp. 102-7, o critică convingătoare a lui Michael Kater, *The Nazi Party: A Social Profile of Members and Leaders, 1919-1945*, Oxford, 1983, pp. 32-8. Recensământul din 1935 dă data înscrierii în partid a fiecărui membru, așa că se poate calcula numărul de membri la orice moment de până atunci.

160. Detlef Mühlberger, *A Social Profile of the Saxon NSDAP Membership before 1933*, în Szejnmann, *Nazism*, pp. 211-19; mai general, Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 49-53; Detlef Mühlberger, *Hitler's Followers: Studies in the Sociology of the Nazi Movement*, Londra, 1991; și Peter Manstein, *Die Mitglieder und Wähler der NSDAP 1919-1933: Untersuchungen zu ihrer schichtmässigen Zusammensetzung*, Frankfurt am Main, 1990 [1987].

161. Josef Ackermann, Heinrich Himmler: Reichsführer-SS, în Smelser și Zitelmann (ed.), The Nazi Elite, pp. 98-112; Alfred Andersch, *Der Vater eines Morders: Eine Schulgeschichte*, Zürich, 1980, în ceea ce-l privește pe tatăl lui Himmler; Bradley F. Smith, Heinrich *Himmler 1900-1926: A Nazi in the Making*, Stanford, Calif., 1971, este lucrarea de bază dedicată tinereții lui Himmler.

162. Citat în Ackermann, *Heinrich Himmler*, p. 103; vezi și Josef Ackermann, *Himmler als Ideologe*, Göttingen, 1970.

163. Heinz Hühne, *The Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS*, Stanford, Calif., 1971 [1969], pp. 26-39.

164. Fest, *The Face*, 171-90, deși, așa cum se întâmplă cu mulți din cei care au scris despre Himmler, adoptă o atitudine condescendentă. Orice altceva ar fi fost, Himmler nu a fost niciodată șovăitor, mic-burghez sau mediocru, după cum susține Fest. Vezi Hühne, *The Order*, pp. 26-8, pentru un exemplu de caracterizare plină de culoare a lui Himmler, deși afectată de avantajul perspectivei.

165. Ibidem, pp. 40-46; pentru Darré, a se vedea și Gustavo Corni, „Richard Walther Darré: The Blood and Soil Ideologue", în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 18-27; și Horst Gies, R. *Walther Darré und die nationalsozialistische Bauernpolitik 1930 bis 1933*, Frankfurt am Main, 1966.

166. Höhne, *The Order*, 46-69; Hans Buchheim, *The SS - Instrument of Domination*, în Helmut Krausnick și alții, *Anatomy of the SS State*, London, 1968, pp. 127-203, la pp. 140-43.

Partea a IV-a

DRUMUL SPRE PUTERE

Marea criză

I

„După rătăciri fără noimă și fără sfârșit dintr-un oraș în altul", scria un tipograf șomer, în vârstă de 21 de ani, din Essen, în toamna lui 1932, „drumurile m-au purtat spre portul Hamburg. Dar ce dezamăgire! Aici am găsit și mai multă mizerie, și mai mult șomaj decât mă așteptasem. Ce puteam face? Fără rude aici, nu doream câtuși de puțin să ajung un vagabond". Tânărul nu a fost nevoit până la urmă să îngroașe rândurile mulțimii în continuă creștere a oamenilor fără adăpost care trăiau pe străzile orașelor Germaniei – între 200 000 și 500 000, conform estimărilor oficiale; în cele din urmă, a găsit sprijin în cadrul unui program de muncă voluntară al Bisericii.[1] Dar mulți alții nu au avut același noroc. Șomajul a distrus respectul de sine al oamenilor și le-a subminat statutul, în special pe cel al bărbaților, într-o societate în care prestigiul acestora, recunoașterea și chiar propria identitate deriva în primul rând din slujba pe care o aveau. În primii ani ai deceniului al patrulea, la colțul străzilor puteau fi văzuți bărbați purtând pancarte agățate de gât: „Caut muncă de orice fel". Elevii, când sociologii le-au cerut părerea asupra acestui aspect, au răspuns adeseori că șomerii se degradaseră din punct de vedere social,

> deoarece cu cât rămân mai mult fără lucru, cu atât devin mai leneși și se simt mai umiliți, văzându-i mereu pe ceilalți oameni

bine îmbrăcați și se supără pentru că vor același lucru, transformându-se în criminali [...] Își doresc să trăiască! Oamenii mai bătrâni de multe ori nu mai vor nici asta.[2]

Copiii au fost observați jucându-se „de-a angajarea" și când unii dintre ei au fost rugați de un cercetător, în decembrie 1932, să scrie un eseu autobiografic, șomajul apărea și aici: „Tatăl meu este șomer de trei ani", scria o elevă de paisprezece ani. „Cu ceva timp în urmă, credeam cu toții că tata își va găsi de lucru la un moment dat, dar acum chiar și noi, copiii, am renunțat să mai sperăm."[3]

Șomajul pe termen lung avea efecte variate asupra individului. Cei tineri puteau fi mai optimiști în legătură cu găsirea unei slujbe decât cei de vârstă mijlocie. Deznădejdea creștea odată cu prelungirea perioadei petrecute fără un loc de muncă. Interviurile realizate în vara lui 1932 dezvăluiau atitudini mult mai pesimiste decât cele efectuate în urmă cu optsprezece luni. Oamenii își amânau planurile de căsătorie, cuplurile căsătorite amânau conceperea copiilor. Tineri rătăceau fără sens pe străzi, stăteau apatici în casă, își petreceau ziua jucând cărți, hoinăreau prin parcurile publice sau mergeau în cerc fără să coboare nici odată cu trenurile electrice de pe Linia Rotundă din Berlin.[4] Într-un asemenea context, acțiunea părea adeseori mai bună decât inactivitatea; plictiseala se transforma în frustrare. Mulți bărbați șomeri, și chiar și tineri și tinere, încercau să câștige un trai modest vânzând mărunțișuri pe stradă, cântând sau dansând la colț de stradă pentru bani, făcând menaj sau adoptând alte practici tradiționale ale celor plasați la periferia economiei. Grupuri de copii bântuiau prin zonele la modă ale vieții de noapte berlineze, oferindu-se să „aibă grijă" de mașinile bogaților, o formă primitivă de taxă de protecție practicată și de adulți, dar în forme mult mai puțin inofensive. Cluburile informale de drumeții sau organizațiile pentru tineri proveniți din mediile muncitorești se transformau în „găști sălbatice", bande de tineri care se întâlneau în clădiri abandonate, plecau în căutarea hranei, furau pentru a supraviețui, se luptau cu bandele rivale și se confruntau adeseori cu poliția. Rata criminalității ca atare nu a crescut atât de spectaculos pe cât o făcuse în timpul inflației, dar chiar și așa, între 1929 și 1932, s-a înregistrat la Berlin o creștere de 24% a numărului de arestări pentru

furt. Prostituția, feminină sau masculină, a devenit un fenomen mai vizibil și mai răspândit, fiind deopotrivă un rezultat al toleranței sexuale a Republicii de la Weimar și al eșecului său economic și șocând clasele respectabile prin cât era de vădit. La nivelul cel mai de jos, comerțul cu mărunțișuri pe stradă se confunda cu cerșetoria.[5] Societatea germană părea la un pas de prăbușirea într-o mocirlă a mizeriei și criminalității. În aceste împrejurări, oamenii au început să se agațe de orice „pai politic": orice, oricât ar fi fost de radical, părea preferabil situației fără ieșire în care păreau să se găsească.

Cum s-a ajuns la această situație? Șomajul ajunsese deja la un nivel ridicat, ca urmare a reformelor economice ce însoțiseră finalul marii inflații la sfârșitul lui 1923. Dar la începutul anilor '30, conjunctura se degradase incomparabil mai mult. Refacerea economică a Germaniei după inflație fusese finanțată nu în ultimul rând de investiții masive, venite dinspre cea mai mare economie a lumii, Statele Unite. Ratele dobânzilor în Germania erau mari și capitalurile intrau în cantități masive, dar, foarte important, noile investiții luau în principal forma creditelor pe termen scurt. Industria germană a ajuns să depindă într-o mare măsură de aceste fonduri, în eforturile sale de raționalizare și mecanizare. Firme precum Krupps sau Vereinigte Stahlwerke (Oțelăriile Unite) au împrumutat sume considerabile de bani. Companiile americane investeau direct în Germania, Ford deținând fabrici de automobile la Berlin și Köln, în timp ce General Motors a cumpărat, în 1929, fabrica de automobile Opel de la Rüsselheim, de lângă Frankfurt. Băncile germane contractau credite externe pentru a-și finanța propriile investiții în economia germană.[6] Era o situație evident precară pentru industria și băncile germane, iar la sfârșitul anilor '20 s-a transformat într-o catastrofă.

În decursul lui 1928, toate marile state industrializate au început să impună restricții monetare în fața recesiunii care se profila. Statele Unite au început prin reducerea împrumuturilor externe. Asemenea măsuri erau necesare pentru protecția rezervelor de aur, ce reprezentau fundamentul stabilității financiare în epoca etalonului-aur, când valorile monedelor erau legate de valoarea aurului, lucru valabil și în Germania după stabilizare. Pe măsură ce diferite state inițiau măsuri monetare restrictive, industria începea să sufere.

În perioada 1928-1928, producția industrială în Germania nu a înregistrat practic nici o creștere, iar la sfârșitul iernii dintre aceștia doi ani șomajul atinsese deja cifra de două milioane și jumătate. Ritmul investițiilor a încetinit dramatic, posibil din cauză că firmele cheltuiau prea mult pe salarii și protecție socială, mult mai probabil din cauza penuriei de capital. Guvernul german a întâmpinat dificultăți crescânde în vânzarea de titluri, deoarece investitorii nu uitaseră ce se întâmplase cu titlurile de război în timpul inflației. Piețele internaționale priveau cu scepticism capacitatea statului german de a face față problemelor economice ale zilei. În scurtă vreme, a devenit clar că lipsa lor de încredere era în întregime justificată.[7]

Pe 24 octombrie 1929, „Joia Neagră", simptomele de neconfundat ale unei crize economice în Statele Unite au dat brusc naștere unei panici la Bursa din New York, panică ce s-a soldat cu scoaterea la vânzare a unui număr uriaș de acțiuni. Prețurile, considerate deja de unii ca fiind supraevaluate, au început să se prăbușească. La începutul săptămânii următoare, în „Marțea Neagră", panica s-a instalat din nou, de data aceasta situația fiind mult mai gravă; s-au vândut 16,4 milioane de acțiuni, un record nedepășit în următoarele patru decenii.[8] În vreme ce brokerii se grăbeau să vândă înainte ca valoarea acțiunilor să se prăbușească și mai mult, spațiul dedicat vânzării și cumpărării de acțiuni al Bursei din New York a fost cuprins de haos. Dar aceste zile dramatice de dezastru reprezentau numai aspectele cele mai vizibile ale unui declin care în următorii trei ani a părut de neoprit. Indexul *New York Times* a scăzut de la 425 de puncte, în septembrie 1929, la 58 de puncte, în iulie 1932. Pe 29 octombrie, s-au pierdut 10 miliarde de dolari din valoarea acțiunilor principalelor companii americane, adică de două ori mai mult decât masa monetară aflată în circulație în Statele Unite la acel moment și aproape egal cu cheltuielile destinate finanțării participării americane la Primul Război Mondial. Companiile au dat faliment una după alta. Cererea americană de importuri s-a prăbușit. Și pe măsură ce băncile americane și-au văzut pierderile crescând, au început să ceară returnarea creditelor pe termen scurt, cu ajutorul cărora industria germană se finanțase în ultimii cinci ani.[9]

Băncile americane au început să-și retragă fondurile din Germania în momentul cel mai nepotrivit cu putință, adică exact atunci când

economia germană deja slăbită avea nevoie de un stimul substanțial pentru a-și reveni. Pierzând fonduri, băncile și firmele germane au încercat să echilibreze balanța prin contractarea unor noi credite pe termen scurt. Cu cât acest proces se accelera, cu atât economia începea să pară tot mai instabilă și un număr tot mai mare dintre deținătorii de capitaluri, germani sau străini, au început să le transfere în străinătate.[10] Incapabile să-și finanțeze producția, companiile au început să o reducă drastic. Producția industrială, deja stagnantă, a început să scadă într-un ritm amețitor. În 1932, era cu 40% sub nivelul atins în 1929, un colaps egalat în amploare între economiile europene numai de Austria și Polonia. În alte regiuni, scăderea nu a fost mai mare de un sfert; în Marea Britanie, a atins 11%. Ca urmare a retragerii de fonduri și a numărului tot mai mare de falimente, băncile au început să se confrunte cu dificultăți. După falimentul unui număr scăzut de bănci în 1929-1930, cele mai mari două bănci austriece au intrat în incapacitate de plată și apoi, în iulie 1931, a venit rândul marilor bănci germane să fie supuse presiunii.[11] Falimentele companiilor s-au multiplicat. Încercarea de a crea o piață internă mai mare prin constituirea unei uniuni vamale între Germania și Austria a fost blocată în urma intervențiilor internaționale, deoarece substratul politic al unei asemenea măsuri – un pas în direcția unificării politice a celor două state care fusese interzisă prin Tratatul de la Versailles – era evident pentru toată lumea. Nevoită să se bazeze doar pe propriile resurse, economia germană s-a scufundat într-o criză profundă. Rata șomajului a crescut aproape exponențial. În condițiile în care în marile orașe milioane de oameni nu aveau un loc de muncă, cheltuielile pentru hrană s-au diminuat, deja severa criză agricolă s-a adâncit dramatic, iar fermierii nu au putut scăpa de falimente și ipoteci, în timp ce băncile au început să solicite returnarea creditelor, de care atât de mulți dintre ei depindeau. Muncitorii agricoli și-au pierdut slujbele, odată cu falimentul fermelor și domeniilor, generând șomaj și în zonele rurale, nu numai în cele urbane.[12]

În 1932, aproximativ un muncitor german din trei era înregistrat ca șomer, procentul fiind chiar mai mare în zonele dominate de industria grea, ca Silezia sau Ruhr-ul. Ratele șomajului înregistrate anterior păleau în comparație, chiar dacă luăm în considerare cea mai rea perioadă de austeritate specifică stabilizării post-inflație.

Între 1928 și 1932, numărul șomerilor a crescut de la 133 000 la 600 000 în cel mai mare centru industrial german, Berlinul, de la 32 000 la 135 000 în orașul comercial și portul maritim Hamburg și de la 12 000 la 65 000 în orașul industrial Dortmund, situat în zona Ruhr-Rin. Industria a fost fără îndoială cea mai grea lovită; dar și muncitorii nemanuali și-au pierdut slujbele, o jumătate de milion dintre ei fiind șomeri în 1932.[13] Creșterea a fost înspăimântător de rapidă. În iarna 1930-1931, la ceva mai mult de un an de la instalarea crizei, existau deja cinci milioane de șomeri și totalul a urcat la șase milioane, un an mai târziu. La începutul lui 1932, s-a raportat că șomerii și persoanele care erau dependente de ei reprezentau în jur de o cincime din ansamblul populației Germaniei, aproape treisprezece milioane de oameni.[14] Cifra reală era probabil mai mare, întrucât femeile care își pierdeau slujbele nu se înregistrau de multe ori ca șomere.[15]

Aceste statistici îngrozitoare spuneau numai o parte a poveștii. În primul rând, alte milioane de muncitori își păstraseră locurile de muncă numai în parte, de vreme ce angajatorii reduseseră programul de lucru și introduseseră contractele pe termen scurt, în încercarea de a se adapta prăbușirii cererii. În al doilea rând, mulți muncitori calificați sau ucenici au fost obligați să accepte slujbe sub calificarea lor sau necalificate, deoarece locurile de muncă pentru care fuseseră pregătiți dispăruseră. Dar ei se numărau printre cei norocoși. Ceea ce a cauzat adevărata mizerie și deznădejde a fost durata depresiunii, criza începând în octombrie 1929 – într-un moment în care șomajul era deja relativ ridicat – și continuând, fără a da semne de rezolvare, în următorii trei ani. Sistemul de beneficii în caz de șomaj, introdus cu numai câțiva ani în urmă, era conceput să facă față unui nivel al șomajului mult mai redus – maximum 800 000, în comparație cu cei șase milioane înregistrați în 1932 – și oferea în cel mai bun caz asistență timp de câteva luni, nu pentru trei ani sau mai mult. Condițiile au fost agravate și de faptul că scăderea drastică a veniturilor oamenilor a antrenat prăbușirea veniturilor fiscale. Multe autorități locale se aflau în impas, pentru că își finanțaseră sistemele de proiecte socială și alte proiecte tot prin contractarea de credite americane, dar și acestea erau acum returnate. Cu toate acestea, conform sistemului de asistență în caz

de șomaj, povara sprijinirii șomerilor pe termen lung după expirarea perioadei în care erau asigurați revenea mai întâi guvernului central, sub forma „beneficiilor în caz de criză“ și apoi, după un alt interval, autorităților locale sub forma „sprijinului social pentru șomaj“. Guvernul central nu dorea să ia măsurile nepopulare care ar fi fost necesare pentru a umple golurile. Angajatorii erau de părere că nu își puteau spori contribuțiile sociale când companiile lor se aflau în situații dificile. Sindicatele și muncitorii refuzau reducerea beneficiilor. Problema părea insolubilă, iar cei care aveau de suferit erau șomerii, care și-au văzut beneficiile reduse în mai multe etape sau eliminate complet.[16]

II

Pe măsură ce efectele crizei s-au făcut simțite tot mai profund, grupuri de bărbați și găști de tineri puteau fi văzute bântuind pe străzi, prin piețe și parcurile orașelor și orășelelor germane, trândăvind (sau cel așa se părea din perspectiva burghezului neobișnuit cu o asemenea priveliște) amenințător, violența și criminalitatea părând să plutească discret în aer. Chiar mai amenințătoare erau tentativele, adesea încununate de succes, ale comuniștilor de a-i mobiliza pe șomeri, în sprijinul propriilor obiective politice. Partidul Comunist era prin excelență partidul șomerilor. Agitatorii comuniști recrutau tineri membri ai „găștilor sălbatice“, aflați la granița criminalității; organizau greve ale chiriașilor în districtele muncitorești, unde oamenii erau oricum incapabili să-și plătească chiria; au proclamat crearea de „districte roșii“ în interiorul cartierului proletar berlinez Wedding, inspirând frică non-comuniștilor care îndrăzneau să se aventureze acolo și bătându-i sau amenințându-i cu arma pe cei pe care îi știau asociați cu cămășile brune; marcau anumite baruri și cârciumi ca fiind ale lor; încercau să-și creeze prozeliți printre elevii școlilor muncitorești, politizau asociațiile de părinți și îi îngrijorau pe profesorii din clasa mijlocie, chiar și pe cei cu simpatii de stânga. Pentru comuniști, lupta de clasă se muta de la

locul de muncă pe stradă și în cartiere, pe măsură ce tot mai mulți oameni rămâneau fără slujbe. Apărarea bastioanelor proletariatului, prin mijloace violente dacă era necesar, a devenit una din principalele priorități pentru organizația paramilitară a comuniștilor, Liga Luptătorilor – Frontul Roșu.[17]

Comuniștii erau înspăimântători în ochii claselor mijlocii, nu în ultimul rând din cauză că dădeau o tentă politică explicită amenințării sociale reprezentate de șomerii de pe străzi, dar și pentru că, la începutul anilor '30, numărul lor a crescut substanțial. Numărul de membri la nivel național a sporit de la 117 000 în 1929, la 360 000 în 1932, iar forța lor electorală a crescut de la o alegere la alta. În 1932, în zone precum nord-vestul litoralului german, inclusiv Hamburgul și portul prusac învecinat, Altona, mai puțin de 10% dintre membri aveau un loc de muncă. Aproximativ trei sferturi din persoanele care s-au alăturat partidului în octombrie 1932 nu aveau un loc de muncă.[18] Înființând „comitete ale șomerilor“, partidul organiza aproape zilnic parade, demonstrații, „marșuri ale foamei“ și alte evenimente de stradă, care se terminau adeseori prin ciocniri cu poliția. Nici o oportunitate de a crește temperatura crizei politice nu a fost irosită de către liderii partidului, convinși că sunt martorii crizei finale a sistemului capitalist.[19]

Aceste evoluții au adâncit și mai mult falia existentă între social-democrați și comuniști în ultimii ani ai Republicii de la Weimar. Exista deja un trecut de ură și resentimente născute din evenimentele din 1918-1919, când membrii Corpurilor France, aflate în serviciul ministrului social-democrat Gustav Noske, asasinaseră o serie de lideri comuniști notorii, cei mai cunoscuți fiind Karl Liebknecht și Rosa Luxemburg. Crimele erau comemorate public la fiecare ceremonie pe care Partidul Comunist o organiza în memoria lor. Acestora li se adăuga influența învrăjbitoare a șomajului, deoarece comuniștii rămași fără locuri de muncă îi atacau pe social-democrații și sindicaliștii care încă mai aveau unul, iar elementele violente și turbulente care păreau să se înghesuie să se alăture comuniștilor îi îngrijorau tot mai mult pe social-democrați. Noi resentimente s-au născut din obiceiul liderilor sindicali social-democrați de a-i desemna pe comuniști pentru

concedierea de către angajatori, precum și din practica acestora din urmă de a da afară muncitorii tineri și necăsătoriți înaintea celor mai în vârstă și căsătoriți, ceea ce în multe cazuri însemna că membri ai Partidului Comunist își pierdeau locul de muncă. Ambivalența comuniștilor obișnuiți în chestiunea originilor social-democrate ale mișcării muncitorești a dat naștere unei relații de dragoste-ură cu „fratele mai mare" al partidului, un compromis cu acesta fiind întotdeauna considerat dezirabil, dar numai în termenii stabiliți de comuniști.[20]

Originile extremismului comunist erau profunde. În special tinerii muncitori radicali se simțeau trădați de social-democrați, speranțele lor într-o revoluție dusă până la capăt – întreținute de generații mai vârstnice de activiști social-democrați – s-au dovedit a fi deșarte, chiar în momentul în care această revoluție părea să se producă. Influența crescândă a modelului rus al unei organizații conspirative strâns unite a contribuit la cimentarea unui spirit al solidarității și la un activism neîncetat din partea celor mai dăruiți. O relatare detaliată a vieții activiștilor înflăcărați în timpul Republicii de la Weimar a fost ulterior oferită de memoriile lui Richard Krebs, un marinar născut la Bremen în 1904, în familia unui matelot cu simpatii social-democrate. Adolescentul Krebs a fost martorul revoluției din 1918-1919 în orașul său natal și al suprimării brutale a acesteia de către Corpurile France. La Hamburg, Krebs a luat parte la revoltele pentru hrană și a intrat în compania unor comuniști pe cheiuri. Ciocnirile cu poliția i-au sporit ura față de aceasta și față de șefii ei, autoritățile social-democrate ale orașului. Krebs a descris ulterior cum comuniștii devotați cauzei lor participau la demonstrațiile de stradă cu țevi de plumb prinse la brâu și pietre în buzunare, gata să atace poliția. Când poliția călare șarja, tinerii activiști ai Ligii Luptătorilor – Frontul Roșu înfigeau cuțite în picioarele cailor, făcându-i să se răstoarne. În această atmosferă conflictuală și violentă, un tânăr precum Krebs se putea simți confortabil și, în mai 1923, s-a alăturat Partidului Comunist, împărțind foi volante marinarilor de pe cheiuri în timpul zilei și participând seara la cursurile de educație politică de bază.[21]

Cu toate acestea, cunoştinţele sale în materie de doctrină marxist-leninistă erau minime:

> Aveam conştiinţă de clasă, deoarece conştiinţa de clasă fusese o tradiţie de familie. Dispreţuiam noţiunea convenţională de respectabilitate. Aveam o foarte acută şi unilaterală viziune asupra justiţiei, care mă conducea spre o ură nesăbuită faţă de toţi cei pe care îi consideram responsabili pentru suferinţele şi oprimarea maselor. Poliţiştii erau inamicii. Dumnezeu era o minciună inventată de cei bogaţi ca să-i facă pe cei săraci mulţumiţi de jug şi numai laşii se rugau. Fiecare patron era o hienă cu faţă umană, răuvoitor, mereu lacom, incorect şi fără scrupule. Eram convins că un om care lupta de unul singur nu putea câştiga; oamenii trebuie să stea laolaltă şi să lupte împreună pentru a îmbunătăţi viaţa tuturor celor care muncesc. Trebuie să se lupte prin toate mijloacele pe care le au la dispoziţie, fără să se dea înapoi de la nici o nelegiuire, dacă aceasta va ajuta cauza, continuând fără milă până la triumful revoluţiei.[22]

Animat de acest spirit al angajamentului pătimaş, Krebs a condus un detaşament al Luptătorilor Frontului Roşu în timpul eşuatei revoluţii de la Hamburg, din octombrie 1923, în timpul căreia comuniştii au luat cu asalt o secţie de poliţie şi au ridicat baricade.[23] Deloc surprinzător, a considerat necesar să abandoneze scena evenimentelor după eşecul revoltei şi a revenit la viaţa de marinar. Scăpând în Olanda şi mai apoi în Belgia, a intrat în contact cu comuniştii locali. Peste puţin timp, faptul că era cunoscător al limbii engleze a făcut să fie recrutat de către unul din agenţii sovietici, prezenţi în multe din filialele partidului – deşi probabil nu în aşa de multe pe cât s-a afirmat mai târziu – să facă propagandă comunistă în California. Aici a primit din partea agenţilor locali ai partidului ordinul de a asasina un dezertor din partid, pe care-l suspectau de trădare. Eşuând – deliberat, după cum a susţinut ulterior – în tentativa sa, Krebs a fost arestat şi trimis la St. Quentin. Odată cu eliberarea sa la începutul anilor '30, el a devenit oficial plătit al secţiunii dedicate marinarilor Cominternului, organizaţia internaţională a partidelor comuniste din toată lumea, condusă de la Moscova şi a început să activeze pe post de curier al partidului,

transportând bani, manifeste și multe altele între diferite țări și mai apoi între diferite regiuni ale Germaniei.[24]

Memoriile lui Richard Krebs, care se citesc ca un thriller, descriau Partidul Comunist ca fiind strâns unit prin disciplină de fier și dăruire, fiecare acțiune a sa dictată de agenții secreți sovietici din GPU, succesoarea Cekăi, care conducea din spatele scenei toate organizațiile comuniste naționale. Impresia că în spetele grevelor, demonstrațiilor și tentativelor de declanșare a unei revoluții în multe zone ale lumii se afla Cominternul crea panică în rândurile unei mari părți a germanilor din categoriile mijlocii. Structura conspirativă a Cominternului și prezența incontestabilă a agenților sovietici în Partidul Comunist German, încă din zilele lui Karl Radek, nu făceau decât să alimenteze neliniștile burgheze. Cu toate acestea, imaginea pe care Krebs o crea despre funcționarea Cominternului era mult prea coerentă. În realitate, grevele, tulburările de la locul de muncă, chiar bătăile și revoltele datorau adeseori mai mult temperamentului „Luptătorilor Frontului Roșu" de pe teren decât orice planuri concepute de Moscova sau de agenții acesteia. În plus, oameni precum Krebs erau o raritate. În 1932, un total de 50% din numărul de membri ai Partidului Comunist s-au înscris sau au abandonat partidul numai în acel an, ceea ce însemna că sute de mii de șomeri fuseseră suficient de apropiați de partid pentru a face parte din el, cel puțin o vreme, dar și că partidul era, de multe ori, incapabil să păstreze loialitatea unei proporții mari din membrii săi pentru un interval mai mare de câteva luni. Membrii pe termen lung, precum Krebs, constituiau un nucleu dur și disciplinat, dar și relativ puțin numeros, de activiști. Totodată, Liga Luptătorilor Frontului Roșu a devenit o forță tot mai profesionalizată.[25] Cuvintele contau foarte mult în aceste circumstanțe. Retorica comunistă devenise sensibil mai violentă de la intrarea în „a treia fază" a conducerii moscovite Cominternului, în 1928. Din acest moment, partidul și-a îndreptat veninul atacurilor în special împotriva social-democraților. Orice guvern german era „fascist" în ochii săi; fascismul era expresia politică a capitalismului; social-democrații erau „social-fasciști", deoarece erau principialii susținători ai capitalismului, îndepărtându-i pe muncitori de idealul revoluționar și reconciliindu-i cu sistemul

politic „fascist“ al Republicii de la Weimar. Orice membru al conducerii care punea la îndoială această politică era demis din funcția de partid. Orice putea contribui la răsturnarea statului „fascist“ și a susținătorilor săi social-democrați era binevenit.[26]

Liderul Partidului Comunist German la acest moment era Ernst Thälmann, un funcționar sindical din Hamburg. Nu puteau exista îndoieli legate de apartenența sa la clasa muncitoare. Născut în 1886, avusese o mulțime de slujbe pe termen scurt, inclusiv lucrul într-o fabrică de prelucrare a peștelui și slujba de șofer pentru o spălătorie, înainte să fie recrutat și să lupte pe frontul de vest în Primul Război Mondial. Social-democrat încă din 1903, a gravitat spre aripa stângă a partidului în timpul războiului și s-a implicat în activități politice în timpul revoluției din 1918, alăturându-se „muncitorilor sindicaliști revoluționari“ și devenind, în 1919, liderul din Hamburg al Partidului Social-Democrat Independent. Ales în același an în adunarea legislativă a orașului, s-a alăturat comuniștilor în 1922, când Independenții s-au divizat, și a devenit membru al Comitetului Central național. În această perioadă, a continuat să lucreze ca muncitor manual în meserii foarte dure, precum dezmembrarea de vase. Needucat, vânjos, rebel din instinct, Thälmann întruchipa idealul muncitorului revoluționar. Era orice, numai intelectual, nu; a câștigat simpatia audiențelor sale formate din muncitori mai ales prin dificultățile pe care le avea de a stăpâni complicata terminologie marxistă; discursurile lui erau mai mult pătimașe decât argumentate logic, dar ascultătorii săi credeau că aceasta era dovada onestității și a sincerității sale. În calitate de lider de partid și politician profesionist în a doua jumătate a anilor ’20 și la începutul deceniului următor, Thälmann era adesea obligat să poarte guler și cravată; dar a devenit una din caracteristicile specifice discursurilor sale ca, în aplauzele entuziaste ale tuturor, să și le scoată, redevenind astfel un simplu muncitor. Ura sa față de generali și patroni era palpabilă, cea față de social-democrați evidentă.

Asemenea multor comuniști obișnuiți, Thälmann a urmat linia partidului așa cum era fixată de Comintern la Moscova, indiferent de schimbările acesteia și de faptul că aceste modificări erau de multe ori un simplu răspuns la nevoia lui Stalin de a-și marginaliza

rivalii de acasă. Credința lui Thälmann în revoluție era absolută și în consecință la fel era și credința în singurul stat revoluționar din lume, Uniunea Sovietică. Și poate că alți membri ai conducerii partidului erau mai subtili, mai lipsiți de scrupule și mai inteligenți, precum liderul berlinez Walter Ulbricht; și poate că Biroul Politic și Comitetul Central, împreună cu Cominternul de la Moscova, erau arbitrii politicii și strategiei partidului; dar prestigiul personal și abilitățile oratorice ale lui Thälmann îl făcuseră indispensabil partidului, care l-a desemnat de două ori candidat la alegerile pentru președinția Reichului, în 1925 și 1932. Drept urmare, la începutul anilor '30, era unul din cei mai cunoscuți – și pentru categoriile mijlocii și superioare, cei mai temuți – politicieni germani. Poate că era mai mult un simbol decât un lider adevărat, dar a rămas întruchiparea comunismului german, a intransigenței și ambițiilor acestuia, conducând partidul spre fondarea unei „Germanii Sovietice".[27]

Având în frunte oameni ca Thälmann, Partidul Comunist se profila, din punctul de vedere al multor germani din clasa medie, ca o amenințare de o gravitate fără precedent la începutul anilor '30. O revoluție comunistă nu părea nicidecum imposibilă. Chiar și Victor Klemperer, un moderat calm, inteligent și conservator, se putea întreba în iulie 1931: „Va cădea guvernul? Locul i-l va lua Hitler sau comunismul?"[28] Cu toate acestea, forța comunismului era din mai multe puncte de vedere o iluzie. Zelul ideologic anti-social-democrat al partidului îl condamna la impotență. Aversiunea sa față de Republica de la Weimar, bazată pe condamnarea fără nuanțe a tuturor guvernelor acesteia, inclusiv a „Marii Coaliții" conduse de Hermann Müller, ca „fasciste", l-a făcut complet insensibil la amenințarea pe care nazismul o reprezenta pentru sistemul politic weimarez. Optimismul său privind colapsul total și definitiv al capitalismului avea o oarecare credibilitate în circumstanțele economice complicate din 1932. Dar privit în retrospectivă, era complet nerealist. Mai mult, un partid format în mare parte din șomeri avea inevitabil resurse insuficiente și era slăbit de sărăcia și lipsa de consecvență a membrilor săi. Atât de nevoiași erau membrii Partidului Comunist, încât tavernele sau barurile comuniste au început să-și închidă porțile unul după altul în timpul marii crize,

sau au trecut sub control nazist. Între 1929 și 1933, consumul de bere pe cap de locuitor a scăzut în Germania cu 43% și în aceste circumstanțe au apărut cămășile brune, mult mai bine finanțate. În cartierele sărace ale marilor orașe germane se ducea ceea ce un istoric a numit un „război de cvasi-gherilă“, iar presiunea brutală și neîncetată a violenței brune îi împingea lent pe comuniști înapoi în fiefurile lor, mahalalele și districtele cu locuințe foarte ieftine. În această confruntare, simpatiile burgheze erau în general de partea naziștilor care, până la urmă, nu amenințau să distrugă capitalismul sau să creeze o „Germanie Sovietică“, dacă veneau la putere.[29]

III

Deși șomajul era în primul rând un fenomen specific categoriilor muncitoare, dificultățile economice afectaseră și moralul altor grupuri sociale. Spre exemplu, cu mult înainte de izbucnirea marii crize, eforturile de reducere a cheltuielilor guvernamentale în perioada de austeritate absolut necesară pentru a sprijini stabilizarea monetară după 1923 au dus la un val de concedieri în sectorul de stat. Între 1 octombrie 1923 și 31 martie 1924, 135 000 din cei 826 000 de angajați ai sectorului de stat, majoritatea din serviciile feroviare, poștale, telegrafice și tipografice ale Reichului, fuseseră concediați, împreună cu 30 000 din cei 61 000 de lucrători nemanuali și 232 000 din cei 706 000 din muncitorii manuali angajați de stat.[30] Un alt val de concedieri a venit după 1929, fiind însoțit de o reducere a salariilor funcționarilor cu procente cuprinse între 19 și 23%, între decembrie 1930 și decembrie 1932. Mulți funcționari civili de la toate nivelurile erau înfuriați de inabilitatea reprezentanților lor sindicali de a opri concedierile. Ostilitatea lor față de guvern era vădită. Unii s-au orientat spre naziști; mulți alții au fost speriați de amenințarea explicită a acestora de a epura administrația dacă ajungeau la putere. Chiar și așa, neliniștea și deziluziile legate de Republică au devenit și mai răspândite în rândurile funcționărimii, ca urmare a concedierilor și reducerilor salariale.[31]

Multe alte profesii specifice clasei mijlocii și-au văzut statutul social și economic amenințat în timpul Republicii de la Weimar. Angajații nemanuali își pierdeau locurile de muncă, sau se temeau că aveau să și le piardă, pe măsură ce băncile și alte instituții financiare întâmpinau dificultăți. Agențiile de turism, restaurantele, companiile care făceau vânzări prin poștă, magazinele, o varietate extraordinară de angajatori din sectorul terțiar au început să experimenteze dificultăți, odată cu declinul puterii de cumpărare a populației. Partidul Nazist, echipat acum cu complicata sa structură de subdiviziuni specializate, a văzut acest lucru și a început să-și direcționeze mesajul spre clasele mijlocii înstărite și profesiunile specifice acestora. Toate acestea provocau dezgust naziștilor care, ca Otto Strasser, fratele organizatorului partidului Gregor, continuau să evidențieze aspectul „socialist" al național-socialismului și erau de părere că Hitler le trăda idealurile. Înfuriat de sprijinul oferit de Otto Strasser și de editura sa acțiunilor de stânga precum grevele, Hitler i-a convocat în aprilie 1930 pe liderii principali ai partidului pentru o reuniune și a criticat dur punctele de vedere ale lui Strasser. În încercarea de a neutraliza influența lui Otto Strasser, l-a numit pe Goebbels Lider al Propagandei Partidului la nivelul Reichului. Dar, spre iritarea lui Goebbels, a amânat repetat luarea unor măsuri decisive, sperând că aparatul propagandistic controlat de Otto Strasser putea fi în continuare util pentru alegerile regionale din iunie 1930. Numai după acestea, și după publicarea de către Strasser a unei relatări deloc favorabile a disputei cu Hitler de la începutul acelui an s-a decis să-i elimine pe Otto Strasser și pe susținătorii acestuia din partid. Strasser a anticipat acest lucru și a demisionat pe 4 iulie 1930, dar ruptura era serioasă. Observatorii priveau cu sufletul la gură, curioși să vadă dacă partidul avea să supraviețuiască acestui exod al aripii stângi. Dar lucrurile se schimbaseră mult în comparație cu zilele când Goebbels și prietenii săi reînviaseră partidul în zona Ruhr-ului folosindu-se de sloganuri socialiste. Plecarea disidenților a dezvăluit că ideile lui Strasser nu se bucurau decât de un sprijin redus în interiorul partidului; chiar și fratele său, Gregor, l-a dezavuat. Otto Strasser a dispărut din primul plan al politicii, petrecându-și restul vieții în Germania și mai apoi în exil și visând

la crearea unor organizații sectare, menite să-i disemineze opiniile unui public redus, format din oameni cu idei similare.[32]

După ce a renunțat la ultimele vestigii ale „socialismului“, Hitler a trecut la construirea unor noi poduri către dreapta conservatoare. În toamna lui 1931, s-a alăturat naționaliștilor în așa-numitul „Front de la Harzburg“, semnând o declarație comună cu Hugenberg la Bad Harzburg, pe 11 octombrie, în care cei doi își anunțau disponibilitatea de a colabora la guvernarea Prusiei și a Reichului. Deși naziștii își evidențiau independența neștirbită – Hitler refuzând, spre exemplu, să treacă în revistă un marș al Căștilor de Oțel – acest act marca o extindere semnificativă a colaborării inițiate odată cu campania împotriva Planului Young, în 1929. Totodată, Hitler a luat măsuri serioase, menite să-i convingă pe industriași că partidul nu reprezenta o amenințare pentru ei. Discursul pe care l-a ținut în fața a 650 de oameni de afaceri la Clubul Industriei din Düsseldorf, în ianuarie 1932, încerca să fie pe placul publicului prin denunțarea marxismului ca sursă a tuturor problemelor Germaniei – nu s-a referit la evrei cu această ocazie nici măcar o singură dată – și prin sublinierea credinței sale în importanța proprietății private, a muncii serioase și a recompensării corecte a celor capabili și întreprinzători. Cu toate acestea, a continuat el, soluția dificultăților economice ale momentului era în principal politică. Idealismul, patriotismul și unitatea națională aveau să creeze fundamentul renașterii naționale și toate acestea puteau fi oferite de către mișcarea național-socialistă, ai cărei membri își sacrificau timpul și banii, își riscau viața zi de zi în lupta împotriva amenințării comuniste.[33]

Rostite în cadrul unei prelegeri de două ore și jumătate, aceste remarci erau cât se poate de vagi și nu ofereau nimic concret sub forma politicilor economice care aveau să fie implementate. Dezvăluiau viziunea social-darwinistă a lui Hitler asupra economiei, conform căreia lupta era calea către succes, lucru care, e cât de poate de sigur, nu a impresionat audiența foarte mult. Principalii industriași erau dezamăgiți. Naziștii au scris ulterior că Hitler câștigase în cele din urmă marile companii de partea sa. Dar există puține dovezi concrete care să demonstreze că așa stăteau lucrurile. Nici Hitler, nici altcineva nu a continuat evenimentul cu o campanie de strângere

de fonduri în rândurile marilor industriași. Mai mult, părți ale presei naziste au continuat să atace trusturile și monopolurile chiar și după această dată, în vreme ce alți naziști încercau să câștige voturi prin susținerea drepturilor muncitorilor. Când ziarele Partidului Comunist au descris conferința ca pe o conspirație, ca un argument în favoarea afirmației că nazismul era creația marilor capitaliști, naziștii au negat cu vehemență, tipărind fragmente ale discursului lui Hitler ca dovezi ale independenței sale de marele capital.

Rezultatul întregii situații a fost că lumea afacerilor nu s-a dovedit nicidecum mai dispusă decât înainte să finanțeze Partidul Nazist. E adevărat, un individ sau doi, oameni ca Fritz Thyssen, s-au arătat entuziaști și au furnizat fonduri pentru subvenționarea gusturilor extravagante ale unor naziști de frunte, precum Hermann Göring sau Gregor Strasser. În ansamblu, discursul era în măsură să calmeze. La momentul potrivit, a făcut mult mai facilă tranziția marilor companii spre sprijinirea Partidului Nazist. Dar în ianuarie 1932, toate acestea erau încă de domeniul viitorului. Pentru moment, Partidul Nazist continua, ca și mai înainte, să-și finanțeze activitățile mai ales prin contribuțiile voluntare ale membrilor săi, prin taxele de intrare la întruniri, cu ajutorul veniturilor presei și publicațiilor sale și prin donații din partea micilor companii și firme, mai degrabă decât din partea celor mari. Antisemitismul pe care Hitler renunțase atât de vădit să-l menționeze când le vorbise reprezentanților marilor companii găsea mult mai probabil susținători în asemenea medii.[34] Totuși, nazismul avea acum o latură respectabilă, în afară de cea violentă, și își câștiga prieteni în rândurile elitelor conservatoare și naționaliste. Pe măsură ce Germania se cufunda mai adânc în criză, un număr tot mai mare de cetățeni din clasa medie au început să vadă în dinamismul tineresc al Partidului Nazist o posibilă cale de ieșire din această situație. Totul avea să depindă de capacitatea fragilelor structuri democratice ale Republicii de la Weimar de a face față presiunii și de abilitatea guvernului Reichului de a aplica strategiile necesare pentru a evita prăbușirea lor completă.

Criza democrației

I

Prima victimă a crizei a fost guvernul Marii Coaliții, conduse de social-democratul Hermann Müller, unul din cele mai stabile și mai durabile guverne ale Republicii, aflat la conducerea țării încă de la alegerile din 1928. Marea Coaliție reprezenta o rară tentativă de compromis între interesele ideologice și sociale ale social-democraților și ale partidelor burgheze aflate la stânga Naționaliștilor. Coerența ei a fost asigurată în primul rând de eforturile de a obține acceptarea Planului Young, eforturi făcute în fața unei opoziții vehemente din partea naționaliștilor și a extremei drepte. Odată planul aprobat spre sfârșitul lui 1929, a dispărut elementul unificator care dădea coerență coaliției. Ca urmare a izbucnirii crizei în octombrie 1929, partidele membre ale coaliției nu au reușit să ajungă la un acord privind combaterea situației în continuă degradare de pe piața muncii. Lipsit de influența moderatoare a fostului său lider, Gustav Stresemann, mort în octombrie 1929, Partidul Popular s-a rupt de coaliție în urma refuzului social-democraților de a accepta o reducere a ajutoarelor de șomaj, iar guvernul a fost nevoit să-și dea demisia, pe 27 martie 1930.[35]

Deși puțini și-au dat seama de aceasta la momentul respectiv, evenimentul a însemnat începutul sfârșitului Republicii de la Weimar. Din acest moment, nici un alt guvern nu a mai condus bucurându-se de sprijinul unei majorități în Reichstag. Mai mult, apropiații lui Hindenburg au văzut în prăbușirea Marii Coaliții oportunitatea de

a stabili un regim autoritar, prin utilizarea puterii prezidențiale de a guverna prin decrete. Influentă din acest punct de vedere era mai ales armata germană, reprezentată de ministrul Apărării, generalul Wilhelm Groener. Numirea sa, în ianuarie 1928, în locul politicianului democrat Otto Gessler, semnalase eliberarea forțelor armate de sub orice formă de control politic și această libertate a fost cimentată prin dreptul șefului armatei de a raporta direct președintelui, fără nici o intermediere din partea guvernului. În ciuda restricțiilor impuse de Tratatul de la Versailles asupra efectivelor și echipamentului, armata rămânea de departe cea mai puternică, cea mai disciplinată și cea mai bine înarmată forță militară din Germania. În vreme ce instituțiile civile de toate felurile se prăbușeau, indiferent dacă ne referim la partide politice sau la legislativ, armata rămânea unită. Pentru cea mai mare parte a anilor '20, după eșecul dezastruos al puciului Kapp, armata rămăsese calmă, concentrându-se asupra acumulării ilegale de echipamente și efective, dar a văzut o oportunitate în criza de la începutul anilor '30. Reînarmarea și reafirmarea Germaniei ca mare putere puteau fi obținute – colonelul și mai târziu generalul Kurt von Schleicher, consilierul politic al lui Groener, era unul dintre cei convinși de asta – eliberând statul din lanțurile democrației parlamentare. Și cu cât Germania se scufunda mai adânc în haos și violențe extremiste, cu atât mai hotărâtoare devenea poziția armatei. Groener le spunea ofițerilor, încă din toamna lui 1930: „În viața politică germană nimic nu se mai mișcă dacă armata și-a aruncat decisiv greutatea în balanță".[36]

Armata și-a aruncat greutatea în balanță, intervenind în viața politică mai întâi cu scopul de a evita reducerile bugetare, lucru pe care l-a reușit. În vreme ce toate instituțiile de stat își vedeau bugetele diminuate, cel al armatei a rămas intact. Dar încă se menținea la distanță de Partidul Nazist. Ofițerii în vârstă, formați în tradițiile sobre ale monarhismului prusac, continuau să opună rezistență apelurilor populiste ale politicienilor naționaliști radicali. Chiar și în rândurile lor, însă, existau câțiva care îi simpatizau deschis pe naziști, spre exemplu colonelul Ludwig Beck.[37] Ofițerii mai tineri erau mult mai vulnerabili în fața propagandei naziste. Încă din 1929, un număr de ofițeri inferiori intraseră în discuții cu naziștii și dezbătuseră perspectivele unei „revoluții naționale". Conducerea armatei

sub Groener și Schleicher a combătut viguros aceste tendințe, inițiind acțiuni de contra-propagandă, arestând trei dintre organizatorii discuțiilor și aducându-i în fața unui tribunal, în 1930, pentru pregătirea unui act de înaltă trădare. Procesul i-a scandalizat pe mulți alți ofițeri tineri, chiar și pe cei care nu erau tentați să colaboreze cu naziștii. Conducerea armatei, scria unul dintre ei, își plecase fruntea în fața „noiembriștilor" și îi judecase pe acești oameni, a căror unică motivație fusese „dragostea dezinteresată pentru patrie". Nouăzeci la sută dintre ofițeri, continua el, erau de aceeași părere.[38]

Procesul i-a oferit lui Hitler oportunitatea de a ține, din boxa acuzaților, unde fusese chemat de Hans Frank, avocatul nazist al unuia din acuzați, un discurs căruia i s-a făcut foarte multă publicitate. Partidul Nazist, a declarat, nu a avea intenția de a comite o înaltă trădare și nici de a submina armata din interior. Intenția sa era de a veni la putere prin mijloace legale și îi expulzase pe cei care, asemenea lui Otto Strasser, doriseră să organizeze o revoluție. Partidul avea să câștige majoritatea la alegeri și avea să formeze un guvern legal constituit. În acel moment, a continuat în uralele celor de pe băncile publicului, adevărații trădători, „criminalii din noiembrie" 1918, aveau să fie judecați și „vor cădea capete". Dar până atunci, partidul va rămâne în limitele legii. Curtea l-a obligat să depună jurământ cu privire la veridicitatea mărturiei sale. „Acum suntem strict în legalitate", a fost auzit Goebbels spunând. Putzi Hanfstaengl, recent făcut responsabil pentru relațiile lui Hitler cu presa străină, s-a asigurat că discursul lui Hitler avea să facă înconjurul lumii. A vândut trei articole scrise de Hitler pe tema obiectivelor și a metodelor Partidului Nazist, toate foarte convenabil expurgate, lui William Randolph Hearst, magnatul de presă american, pentru o mie de mărci fiecare. Banii i-au permis lui Hitler să folosească hotelul Kaiserhof din Berlin pe post de cartier general, ori de câte ori a stat în capitală de atunci încolo. În Germania, asigurările date de Hitler risipeau temerile multor germani din clasa medie, legate de intențiile Partidului Nazist.[39]

Instanța nu a fost impresionată de Hitler, care a fost avertizat că abuzase de poziția sa de martor și i-a condamnat pe tinerii ofițeri la optsprezece luni de închisoare, eliminându-i pe doi dintre ei din armată.[40] Conservatorismul tribunalelor nu putea să conducă decât

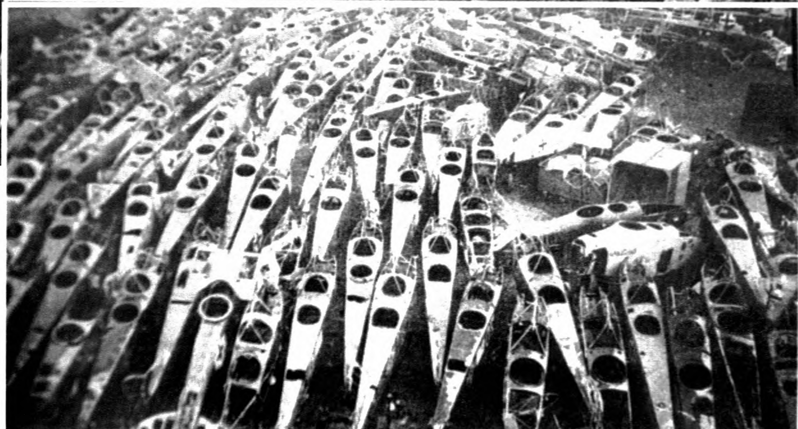


1. Pseudo-medievalismul memorialului lui Bismarck din Hamburg, inaugurat în 1906, promite reînvierea gloriei trecute a Germaniei sub conducerea unui nou lider al națiunii.



2. Carte poștală antisemită cu „singurul hotel fără evrei din Frankfurt“, 1887. Asemenea atitudini reprezentau un nou fenomen în anii 1880.







Pagina alăturată

3. *(sus)* Promisiunea victoriei: trupele germane avansează pline de încredere în Belgia, în 1914.

4. *(mijloc)* Realitatea înfrângerii: prizonieri de război germani luați de către Aliați în Bătălia de la Amiens, august 1918.

5. *(jos)* Prețul care trebuia plătit: scheletele avioanelor de vânătoare germane, dovadă a respectării Tratatului de la Versailles din 1919.

Pe această pagină

6. *(sus)* Coborârea în haos: o bătălie de stradă în Berlin în timpul „revoltei spartakiste“ din ianuarie 1919.

7. *(dreapta)* Răzbunarea dreptei: un locotenent din Freikorps, care conduce un pluton de execuție, își fotografiază camarazii lângă un „gardist roșu“ pe care se pregătesc să-l execute în timpul represiunii sângeroase a Sovietului de la München, mai 1919.



8. O caricatură rasistă într-o revistă satirică subliniază crimele, jafurile şi violurile pe care se presupunea că le-ar fi comis trupele coloniale franceze în timpul ocupaţiei Ruhrului din 1923.



9. Hiperinflaţia din 1923: „Atât de multe bancnote de o mie de mărci pentru doar un dolar!“



10. Bilanțul reparațiilor, 1927: 14 000 de sinucideri în Germania sunt, conform unui periodic satiric, rezultatul greutăților economice cauzate de povara financiară impusă asupra țării prin Tratatul de la Versailles.







11. Nebunii ani '20 la Berlin: viziunea amară a artistului Otto Dix asupra societății germane, în 1927–1928; veteranii de război sunt împinși la marginea societății, în timp ce femeile ușoare și clienții lor se distrează la o petrecere cu muzică de jazz.



12. Puciul de la berărie: trupele de asalt naziste aşteaptă în faţa primăriei din München, în noiembrie 1923, o preluare a puterii care nu a mai avut loc.



13. Hitler relaxându-se, fără să bea, cu prietenii lui, într-o berărie din München, în 1929. Gregor Strasser este în colţul îndepărtat, în stânga.

14. Hitler conduce o manifestație stradală la unul dintre primele mitinguri ale Partidului Nazist de la Weimar, 1926, în timp ce trupele de asalt îi eliberează calea. La stânga lui, un Rudolf Hess fără pălărie, Heinrich Himmler fiind chiar în spatele lui.





15. Chipul fanatismului: trupe de asalt ascultând o cuvântare la un miting în aer liber, 1930.

16. Amenințarea comunistă: infracționalitate, sărăcie și angajamentul extremist de stânga mergeau adesea împreună, spre îngrijorarea votanților din clasa de mijloc, ca în acest cartier periferic din Hamburg, în timpul campaniei electorale din 1932.





17. Inutilitatea interzicerii uniformelor de către Brüning (decembrie 1930): cămășile brune poartă, în schimb, cămăși albe, iar efectul este același.

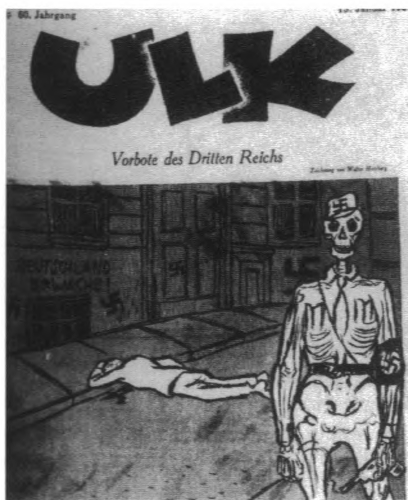


18. Un poster pacifist avertizează, în 1930, că „aceia care votează pentru dreapta votează pentru război“ şi că nazismul poate însemna doar moarte şi distrugere. „Germane“, sună întrebarea retorică, „va pune din nou mâna pe tine?“



19. Violența imaginii: naziștii dau tonul în 1928, alte partide urmează în celelalte campanii electorale. (a) „Zdrobiți inamicul mondial, Marea Finanță Internațională“ – afiş electoral nazist, 1928. (b) „Să punem capăt acestui sistem!“ – afiş electoral comunist, 1932. (c) „Faceți loc pentru Lista 1!“ – muncitorul social-democrat îşi face loc cu coatele între nazist şi comunist, 1930. (d) „Împotriva războiului civil şi a inflației“ – Partidul Poporului îşi doboară rivalii de la stânga şi de la dreapta, un exemplu de optimism din 1932.

20. Opțiunea electoratului în septembrie 1930: partidele se axează pe femei, solicitanții de beneficii, tineri și pe alte grupuri sociale specifice.



21. „Vestitorul celui de al Treilea Reich“ Un afiș social-democrat avertizează împotriva violenței naziștilor, ianuarie 1931. După ce a mâzgâlit „Germania, trezește-te!“ și zvastici pe pereți, Moartea, îmbrăcată în uniforma cămășilor brune și ținând un pistol în mână, omoară un oponent și își continuă marșul.





22. *(sus)* Intimidarea opoziției: naziștii folosesc magafoane pentru a striga „Heil, Hitler!" în timpul campaniei electorale din martie 1933.
23. *(jos)* Fața respectabilă a nazismului: Hitler, în ținută oficială, se întâlnește cu cei mai importanți oameni de afaceri la puțin timp după numirea sa în funcția de Cancelar al Reich-ului, în ianuarie 1933.



24. Realitatea de pe stradă: comuniști și social-democrați arestați de trupele de asalt, care jucau rolul de „poliție auxiliară", își așteaptă soarta într-o pivniță unde cămășile brune își torturau victimele, în primăvara anului 1933.



25. Primele lagăre de concentrare, 1933: social-democrații sunt înregistrați la sosirea lor în lagărul de la Oranienburg.

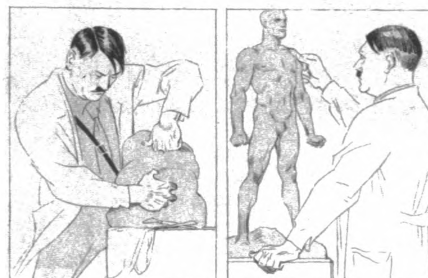






26. „Nobilul comunist în lagărul de concentrare“. Propaganda nazistă făcea publicitate asiduă lagărelor, dar încerca să le confere o imagine pozitivă. Conform acestei caricaturi din 14 mai 1933, „arestul“ era urmat de „curățenie“, de „tuns (păr și barbă)“ – cuvântul german este același ca pentru circumcizie –, de o „ieșire la aer“ și de o „fotografie“. În Café Romanesque și la Café Megalomania din Berlin, refugii bine-cunoscute pentru artiștii moderniști și pentru scriitorii radicali, așa-zișii obișnuiți ai casei evrei deplâng transformările prin care a trecut prietenul lor, șase săptămâni mai târziu: „Prin ce trebuie să fi trecut bietul om!“





27. Revoluția culturală a lui Hitler: dintr-o masă de pigmei chinuiți, „sculptorul Germaniei“ crează un nou german uriaș, gata să cucerească lumea.



28. Exilații: publicația satirică germană *Urzica* prezintă fuga celor mai importanți scriitori și intelectuali din Germania ca pe un triumf al națiunii germane: în timp ce Thomas Mann învârte flașneta, ceilalți, în majoritate evrei, se furișează afară din Germania pe melodia lui. Printre figurile caricaturizate sunt Albert Einstein, Lion Feuchtwanger și Karl Marx. „Ce a plecat nu se va mai întoarce."



29. „Împotriva spiritului negerman": studenții naziști ard cărți evreiești și de stânga în fața Universității din Berlin, pe 10 mai 1933.



30. „Germani! Apărați-vă! Nu cumpărați de la evrei!" Trupele de asalt lipesc afișe pe vitrina unui patron evreu, pe perioada boicotului de la 1 aprilie 1933, în timp ce cumpărătorii se uită.



31. Continuitatea Revoluției Național-Socialiste: o carte poștală din 1933 face legătura între Frederick cel Mare al Prusiei, Bismarck și Hitler.

la o atitudine favorabilă a acestora față de armată. Totuși, sentința nu a fost nici pe departe capabilă să-i oprească pe tinerii ofițeri să cocheteze cu nazismul. Tentativele lui Schleicher de a contracara aceste idei, de a înfrâna radicalismul tinerilor ofițeri și de a reface unitatea politică din interiorul armatei nu și-au atins obiectivele, datorită mai ales, simpatiei pe care o mărturisise deschis pentru partea „națională" a programului nazist și în special pentru „valul de indignare generat de mișcarea național-socialistă împotriva bolșevismului, a trădării, a ticăloșiei, etc". „În acest caz, afirma el, campania național-socialistă are efecte extrem de impresionante".[41] Să fii favorabil naziștilor însemna să cooperezi cu ei, dar într-atât de mare era aroganța și suficiența liderilor armatei încât continuau să fie convinși că aveau să-și poată impune voința naziștilor și aveau să-i poată recruta ca auxiliari militari și politici, la fel cum reușiseră în cazul altor grupări paramilitare, în prima parte a anilor '20. Trecerea timpului avea să demonstreze cât de eronată era această politică.

Poziția politică proeminentă obținută recent de armată și-a găsit expresia în numirea de către Hindenburg a succesorului lui Müller în funcția de cancelar, în conformitate cu sfaturile conducerii armatei, inclusiv ale lui Schleicher. De la bun început, nu au mai existat încercări de a numi un guvern care să se bazeze pe sprijinul democratic al partidelor reprezentate în Reichstag. În schimb, urma să fie creat „un cabinet de experți", intenția fiind aceea de a scurtcircuita atribuțiile Reichstagului, prin utilizarea autorității lui Hindenburg de a guverna prin intermediul decretelor de urgență. Au fost luate măsuri pentru ca toate acestea să nu creeze impresia inaugurării unui regim autoritar. Noul guvern includea personalități cunoscute din Reichstag: Josef Wirth, fost cancelar, din partea Partidului Centrului, Hermann Dietrich din partea Partidului Democrat (rebotezat, în iulie 1930, Partidul Statului), Martin Schiele, un naționalist, Julius Curtius, din partea Partidului Popular și Viktor Bredt, de la micul Partid al Economiei. Dar nu îi includea pe social-democrații cărora Hindenburg și consilierii săi nu doreau să le încredințeze puterea de a guverna prin decrete. În lipsa lor, guvernul nu dispunea de o majoritate parlamentară, dar acest lucru nu părea să mai conteze.

Noul guvern era condus de un personaj a cărui numire în postul de cancelar al Reichului s-a dovedit în retrospectivă a fi o

decizie fatală. La prima vedere, desemnarea de către președinte a lui Heinrich Brüning, născut în 1885, în funcția de cancelar al Reichului, părea justificabilă din punct de vedere democratic. Lider al grupului parlamentar din Reichstag al Partidului Centrului, Brüning reprezenta partidul care fusese, mai mult decât oricare altul, bastionul democrației parlamentare în timpul Republicii de la Weimar. Dar chiar și înainte de numirea sa, partidul din care făcea parte aluneca, sub influența noului lider, prelatul Ludwig Kaas, spre o poziție mai autoritară, gândită să apere în primul rând interesele Bisericii Catolice. În plus, Brüning era cel mult un prieten de circumstanță al democrației weimareze. Fost ofițer, el fusese șocat de revoluția din noiembrie și rămăsese toată viața un monarhist convins. Într-adevăr, în memoriile sale, restaurarea monarhiei este prezentată ca principalul obiectiv după momentul numirii sale în funcția de cancelar. Făcând acest lucru, însă, e mult mai probabil că încerca să ofere, retrospectiv, coerență unei cariere politice care, asemenea celor ale multor altor politicieni, era dominată de imperative pe termen scurt.[42] În ciuda convingerii intime că o revenire la sistemul bismarckian reprezenta soluția optimă pentru toți, nu avea nici un plan detaliat de restaurare a regimului monarhic, cu atât mai puțin unul de aducere înapoi a Kaizerului. Cu toate acestea, instinctele sale erau în esență autoritare.[43] Intenționa să amendeze constituția, cu scopul reducerii puterii Reichstagului și creării posibilității de a cumula funcțiile de cancelar al Reichului și de ministru-președinte al Prusiei în propria persoană, eliminând astfel preponderența social-democrată din cel mai mare stat german. Brüning nu dispunea de suficient sprijin din partea lui Hindenburg pentru a-și pune în practică ideea, dar ea a rămas în circulație, disponibilă pentru oricine avea suficientă putere. Brüning a început, de asemenea, să limiteze drepturile democratice și libertățile civile.[44] În martie 1931, spre exemplu, a introdus restricții substanțiale libertății presei, mai ales atunci când aceasta publica critici la adresa politicilor sale. La jumătatea lui iulie, *Berliner Tageblatt* estima că, în fiecare lună, în toată țara erau interzise circa o sută de ediții ale diferitelor ziare. În 1932, ziarul comunist *Steagul roșu* era interzis în mai mult de o zi din trei. Libertatea presei era serios compromisă, cu mult înainte de venirea naziștilor la putere.[45]

În realitate, Brüning a început astfel distrugerea libertăților democratice și civile, care avea să fie urmărită cu atâta energie sub naziști. Mai mult, unii au susținut că mult criticatele sale politici economice, implementate în timpul crizei, erau destinate să slăbească sindicatele și pe social-democrați, două din principalele forțe care mențineau Republica de la Weimar pe linia de plutire.[46] În contrapartidă, Brüning nu era un dictator și numirea sa nu a marcat sfârșitul democrației weimareze. Brüning nu ajunsese în această poziție de frunte în interiorul Partidului Centrului fără a deveni un maestru al calculelor și manevrelor politice sau de a avea abilitatea necesară construirii coalițiilor și alianțelor politice. El însuși dobândise o reputație solidă de specialist în finanțe și fiscalitate și un om care stăpânea aceste domenii mai degrabă tehnice era în mod clar necesar la conducere în 1930. Dar după această dată, marja de manevră pe care o avea la dispoziție s-a redus constant, mai ales din cauza calculelor sale politice dezastruos de eronate. Chiar și cei mai hotărâți susținători ai săi nu au susținut nici odată că era un lider carismatic sau capabil să inspire. Cu o aparență austeră, secretos, distant, predispus la a lua decizii fără a se consulta suficient cu ceilalți, lipsit de darul oratoriei, Brüning nu era omul capabil să câștige sprijin masiv din partea unui electorat tot mai îngrozit de haosul economic și de violența politică care aruncau țara într-o criză în comparație cu care cea din 1923 pălea.[47]

II

Obiectivul central al lui Brüning era acela de a găsi o soluție pentru situația economică în continuă deteriorare. A ales să facă acest lucru prin măsuri dezinflaționiste radicale, în primul rând prin reducerea cheltuielilor guvernamentale. Veniturile statului scădeau rapid și posibilitatea de a împrumuta bani pentru a acoperi obligațiile acestuia erau, practic, inexistente. Mai mult, deși moneda germană fusese stabilizată după marea inflație din 1923, raportând-o la valoarea aurului, nu era deloc evident că fusese stabilizată la nivelul corect. Valorile la care se ajunsese în cele din urmă erau privite ca

sacrosancte, așa încât singura modalitate de a face față problemelor generate de o monedă supraevaluată, deficitul balanței de plăți epuizând rezervele de aur, era să reducă prețurile și salariile și să crească rata dobânzilor în interior.[48] În cele din urmă, reparațiile apăsau încă asupra vieții economice a Germaniei, chiar dacă fuseseră reduse *de facto* și reprogramate, prin Planul Young, în vara lui 1930. Brüning spera să reducă prețurile prin reducerea cererii, făcând astfel exporturile mai competitive pe piețele internaționale, o politică bine primită de exportatorii de produse manufacturiere, care se numărau de altfel printre cei mai puternici susținători ai săi.[49] Dar nu era o politică foarte realistă într-un moment în care cererea mondială se prăbușise la un nivel fără precedent.

Reducerea cheltuielilor guvernamentale a venit prima. O serie de măsuri, culminând cu decretele de urgență, promulgate pe 5 iunie și 6 octombrie 1931, au redus ajutoarele de șomaj într-o multitudine de feluri, au limitat perioada în care puteau fi solicitate și au impus metode de evaluare a veniturilor într-un număr crescând de cazuri. Șomerii pe termen lung își vedeau nivelul de trai reducându-se fără încetare, pe măsură ce treceau de la asigurarea de șomaj la ajutoarele în caz de criză finanțate de stat și apoi la ajutoarele sociale ale autorităților locale, pentru ca în final să fie lipsiți de orice formă de asistență. La sfârșitul lui 1932, doar 618 000 de persoane mai erau acoperite de asigurarea de șomaj, 1 230 000 primeau ajutoare pentru situațiile de criză, 2,5 milioane primeau asistență socială și existau peste un milion de persoane a căror perioadă petrecută în șomaj depășise toate termenele-limită impuse pentru aceste forme de ajutor și deci nu aveau nici un fel de venituri regulate.[50] Oricare ar fi fost obiectivele mai largi ale lui Brüning, creșterea nivelului sărăciei înrăutățea și mai mult situația economică. Oameni care abia dacă se aflau în situația de a-și pune la dispoziție lor și familiilor lor produsele de bază, cu greu puteau cheltui suficienți bani pentru a stimula refacerea sectoarelor secundar și terțiar. Mai mult, teama de inflație era atât de mare încât, chiar în lipsa unor acorduri internaționale (precum Planul Young), care depindeau de menținerea valorii mărcii, devalorizarea monedei (adică cea mai rapidă modalitate de încurajare a exporturilor) ar fi fost o măsură foarte hazardată politic. În orice caz, Brüning a refuzat devalorizarea, întrucât dorea

să demonstreze comunității internaționale câtă mizerie și suferințe provocau reparațiile în Germania.[51]

Cu toate acestea, în vara lui 1931, situația s-a modificat. O nouă criză a lovit economia, în condițiile în care retragerea capitalurilor din Germania atinsese noi recorduri, provocând pe 13 iulie falimentul Darmstaedter und National Bank (Danat), o instituție financiară puternic dependentă de împrumuturile străine și amenințând să conducă la prăbușirea generală a creditului.[52] Imposibilitatea salvării guvernului german cu ajutorul creditelor străine devenise oricum extrem de clară: unele calcule estimau că sumele necesare acoperirii deficitului bugetar al Germaniei erau mai mari decât întreaga rezervă de aur a Statelor Unite. Cooperarea financiară internațională devenise practic imposibilă, din cauza regulilor rigide ale etalonului-aur. Brüning și consilierii săi nu au găsit altă soluție decât suspendarea convertibilității mărcii, o măsură pe care ezitaseră să o ia până atunci, din cauza temerilor că ar fi putut stimula inflația. În consecință, din acest moment, marca nu a mai putut fi schimbată în valute străine.[53]

Suspendarea convertibilității a golit de sens etalonul-aur din punctul de vedere al Germaniei, ceea ce a permis o abordare mai flexibilă a politicilor monetare și o suplimentare a masei monetare în circulație, lucru care ar fi ușurat, în teorie, situația financiară a guvernului și i-ar fi îngăduit să stimuleze economia, prin proiecte de creare de locuri de muncă.[54] Brüning, însă, a refuzat, cu consecințe fatale, să ia o asemenea măsură, fiindcă se temea că tipărirea de monedă care nu mai era raportată la valoarea aurului avea să genereze presiuni inflaționiste. Dintre toate efectele pe termen lung ale hiperinflației germane, acesta a fost probabil cel mai dezastruos. Dar nu era singurul motiv pentru care Brüning persevera în politicile sale dezinflaționiste, mult timp după ce alternative fezabile deveniseră disponibile. Era deopotrivă convins, și acest lucru e extrem de important, că păstrarea acestei rate crescute a șomajului avea să rezulte în demantelarea completă a sistemului weimarez de protecție socială, reducerea influenței mișcării muncitorești și în slăbirea opoziției față de planurile pe care le punea acum la punct în vederea reformării constituției într-un sens autoritar, favorabil restaurării monarhiei.[55]

Criza bancară i-a oferit lui Brüning un alt atu pe care nu a dorit să-l utilizeze. Având în vedere fuga capitalurilor străine din economia germană în primăvara și la începutul verii lui 1931, plata reparațiilor, împreună cu alte genuri de transferuri internaționale de capital, au fost suspendate prin moratoriul Hoover, anunțat pe 20 iunie 1931. Aceasta a înlăturat încă o restricție politică ce limitase libertatea de manevră a guvernului german. Până în acel moment, aproape orice măsură economică pe care o luase – creșterea fiscalității, sporirea veniturilor guvernului de o altă manieră – riscaseră să fie denunțate de extrema dreaptă ca fiind destinate plății reparațiilor. Nu mai era cazul, dar pentru Brüning nu era suficient. Era încă posibil – credea el – ca odată criza terminată, moratoriul să fie ridicat și cererile de plată a reparațiilor – reînnoite.[56] Așa că nu a făcut nimic, deși soluțiile de ieșire din criză erau accesibile și existau deja voci care se pronunțau în favoarea stimulării cererii, prin programe de creare de locuri de muncă.[57]

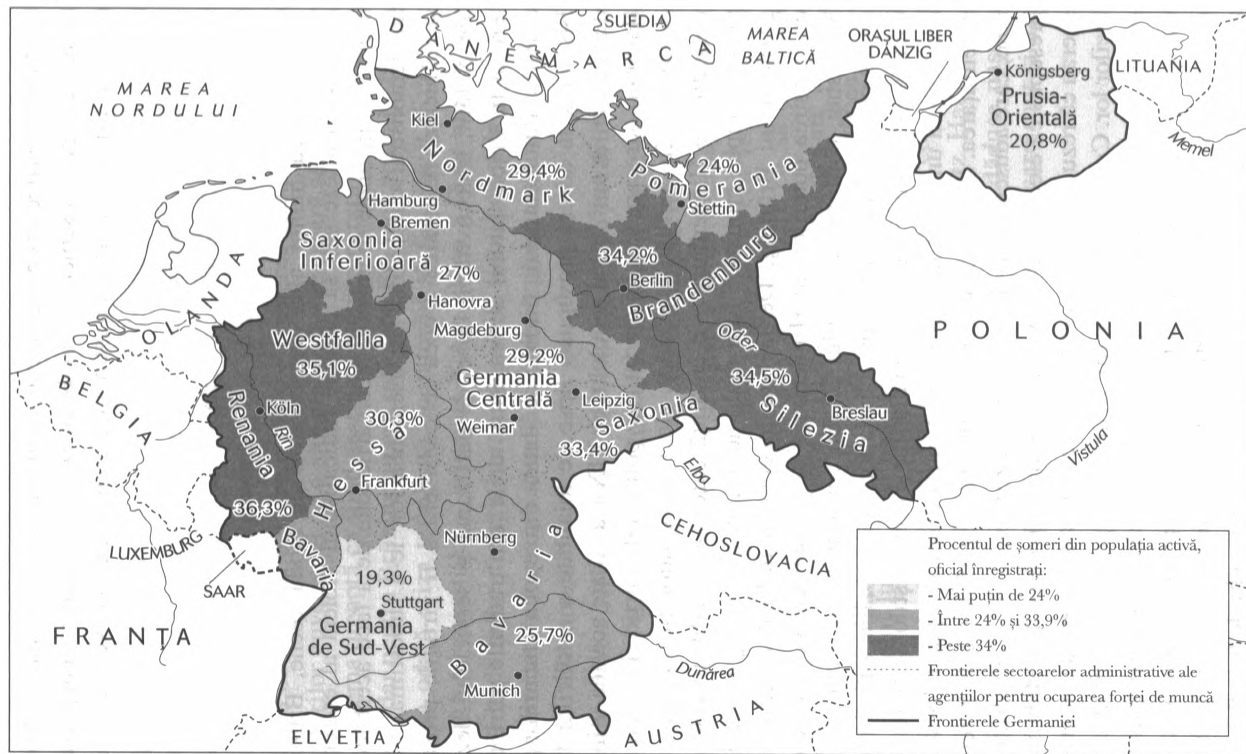
Abordarea deflaționistă a lui Brüning era de nezdruncinat, iar evenimentele din 1931 au agravat și mai mult depresiunea, care nu dădea nici un fel de semne că s-ar fi apropiat de final. Brüning însuși a mărturisit câtorva că se aștepta să dureze până în 1935. Aceasta era o perspectivă pe care mulți, și nu era vorba numai de șomeri și săraci, o găseau prea îngrozitoare ca să dorească măcar să o ia în considerare.[58] În curând, Brüning, care a emis, pe 8 decembrie 1931, un alt decret de urgență ce reducea salariile la nivelul lui 1927 și ordona scăderea unor prețuri, a ajuns să fie poreclit „cancelarul Foamei".[59] Umoriștii îl comparau cu criminalul în serie de la începutul anilor '20, Fritz Haarmann, al cărui obicei de a ciopârți trupurile victimelor dăduse naștere unor versuri folosite pentru a-i speria pe copii și care sunt și azi repetate în Germania:

Așteaptă puțin și o să vezi
Căci Brüning la tine va veni
Cu al nouălea decret de urgență
Și tocăniță din tine va face.[60]

Al nouălea decret de urgență nu a mai venit; dar și numai după promulgarea a patru asemenea acte, Brüning a devenit cel mai nepopular cancelar din istoria de până atunci a Republicii de la Weimar.[61]

III

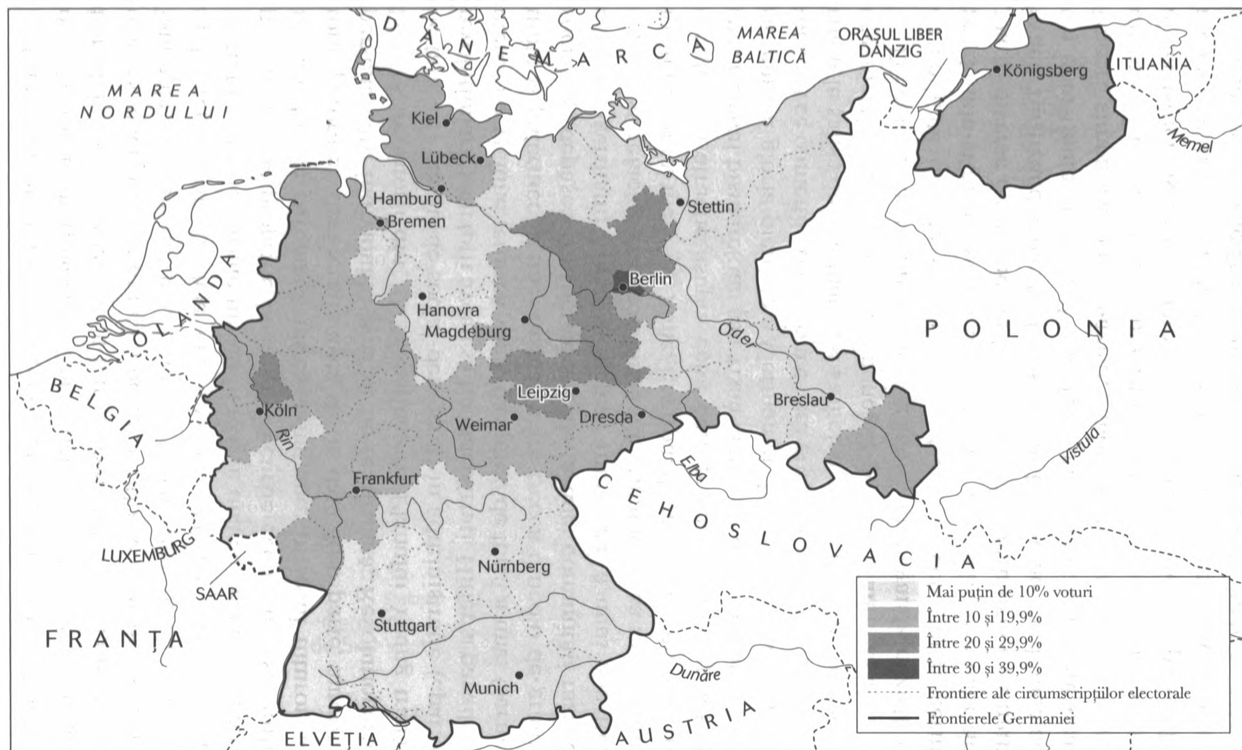
Asemenea multor altor conservatori de modă veche, Brüning dorea să limiteze sau să elimine radicalismul violent al extremei drepte și, în unele momente, încercările sale de a face acest lucru au demonstrat curaj. Însă tot asemenea lor, le-a subestimat forța și influența. Asumarea a ceea ce considera a fi virtuțile prusace ale pietății, obiectivității, lipsei de partizanat și serviciului dezinteresat în slujba statului deriva, între altele, din tradițiile patriotice a Partidului Centrului, tradiții ce datau din epoca atacurilor lui Bismarck la adresa presupusei lipse de loialitate a catolicilor față de națiune, în anii '80 ai secolului al XIX-lea. Toate acestea îi insuflaseră o oarecare suspiciune față de politica de partid și o credință instinctivă în abilitățile politice ale unui simbol prusac precum președintele Hindenburg – o credință care s-a dovedit, în cele din urmă, complet eronată.[62] Mai mult, acesta nu a fost singurul calcul greșit al lui Brüning. De la bun început, a utilizat amenințarea cu folosirea puterilor lui Hindenburg de a convoca alegeri pentru Reichstag, conform articolului 25 din constituție, cu scopul de a-i aduce pe social-democrați, principala forță de opoziție, sub control. Când aceștia s-au alăturat naționaliștilor și comuniștilor și au respins ceea ce era un buget net deflaționist, nu a ezitat și a pus în practică amenințarea. Ignorând complet rezultatele alegerilor locale și regionale, care aduseseră câștiguri masive naziștilor, social-democrații au presupus că electoratul va acționa conform tiparelor deja stabilite și sperau că rezultatele aveau să furnizeze o bază suficient de puternică ideilor lor. Ca mulți alți germani, Brüning și oponenții săi politici din stânga spectrului politic nu puteau concepe că retorica extremistă a naziștilor și tacticile lor violente de pe străzi reprezentau altceva decât dovada marginalității lor politice. Nu se conformau regulilor acceptate ale politicii, așa că un succes al acestora nu era de așteptat.[63]



Şomajul în 1932

Campania electorală s-a desfășurat într-o atmosferă febrilă, cu o încărcătură emoțională fără precedent. Goebbels și organizațiile Partidului Nazist și-au folosit întreg arsenalul. Ținând discurs după discurs, unele din ele în fața a peste 20 000 de oameni, așa cum se întâmpla în unele din marile orașe, Hitler ataca inechitățile sistemului republican, fatalele sale diviziuni interne, multitudinea de facțiuni și partide aflate mereu în război una cu cealaltă și preocupate numai de propriile interese, eșecurile economice și umilința în care fusese cufundată întreaga națiune. În locul tuturor acestora, perora el, democrația avea să fie dată de-o parte, autoritatea personalității individuale avea să fie reafirmată. Revoluționarii de la 1918, profitorii din 1923, susținătorii Planului Young trădători de țară, cei plasați de social-democrați în administrație („paraziții revoluționari"), cu toții aveau să fie îndepărtați. Hitler și partidul său ofereau o viziune retorică vagă, dar plină de forță a unei Germanii unite și puternice, a unei mișcări care trecea dincolo de granițele sociale și depășea conflictele sociale, a unei comunități rasiale în care toți germanii aveau să lucreze împreună, a unui nou Reich, capabil să refacă forța economică a Germaniei și să redea națiunii locul pe care îl merita în lume. Era tipul de mesaj capabil să exercite o puternică atracție asupra celor care priveau înapoi cu nostalgie spre Reichul bismarckian sau visau la un nou lider care avea să facă să renască gloria pierdută a Germaniei. Era un mesaj care însuma tot ceea ce oamenii considerau că era greșit în cazul Republicii, oferindu-le șansa de a-și manifesta amploarea deziluziilor votând cu o organizație care era din toate punctele de vedere antiteza ei.

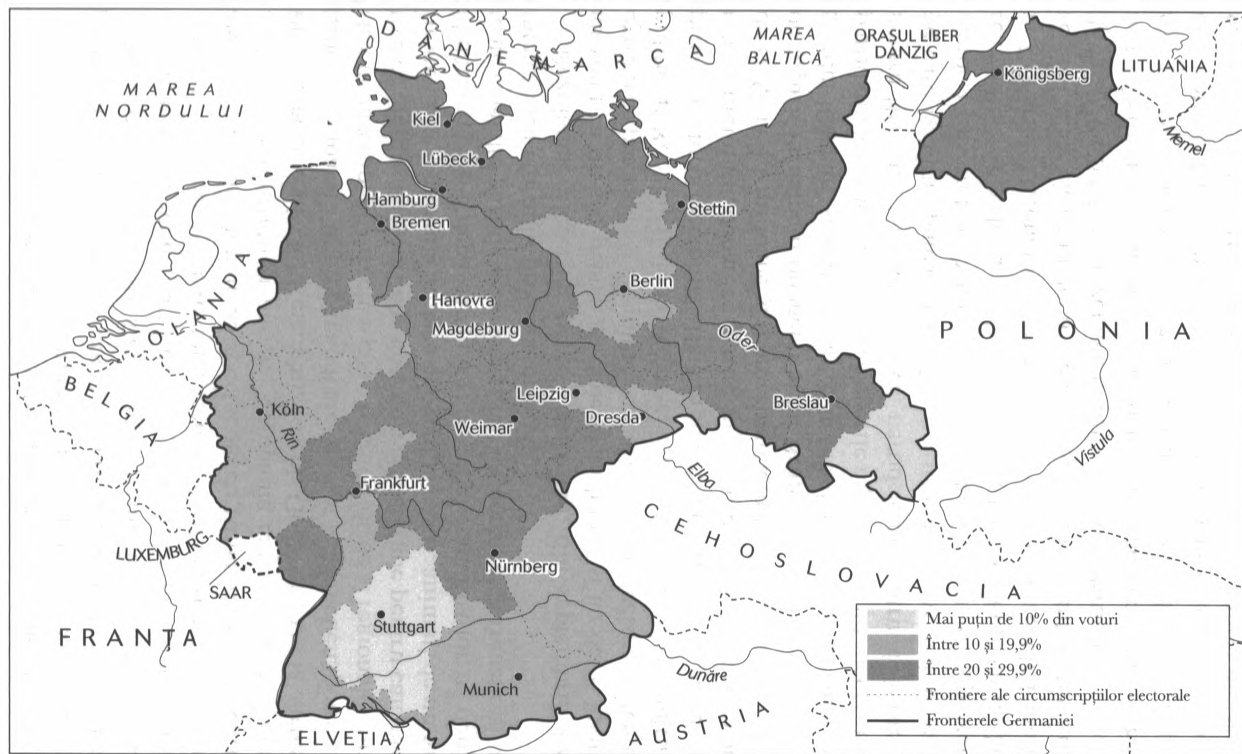
Dincolo de acest nivel foarte general, propaganda nazistă viza cu abilitate diferite sectoare specifice ale electoratului german, pregătindu-și responsabilii de campanie să se adreseze unor tipuri foarte diverse de public, să facă publicitate întrunirilor cu mult în avans, furnizând subiecte de discurs în funcție de locul unde acestea erau ținute și alegând oratorul potrivit pentru fiecare ocazie. Uneori, simpatizanți non-naziști, cunoscuți în plan local și proveniți din medii conservatoare, împărțeau tribuna cu oratorul principal al naziștilor. Rețeaua complexă de subdiviziuni ale partidului a recunoscut fragmentarea tot mai pronunțată, pe măsură ce criza se adâncea, a societății germane în grupuri de interese aflate în



Comuniștii la alegerile pentru Reichstag din 1930

competiție, și mesajele au fost croite în funcție de alegătorii cărora li se adresau. Sloganurile antisemite aveau să fie utilizate în cazul grupurilor unde aveau impact; acolo unde era clar că nu mergeau, urmau să fie abandonate. Naziștii s-au adaptat în funcție de răspunsurile pe care le-au primit; erau foarte atenți la publicul lor, producând o mare varietate de afișe și foi volante, menite să atragă segmente diferite ale electoratului. Organizau spectacole cu filme, mitinguri, coruri, fanfare, demonstrații și parade. Campania era dirijată de Liderul Propagandei la nivelul Reichului, Joseph Goebbels. De la cartierul general al aparatului propagandistic, stabilit la München, pornea un flux neîntrerupt de directive către filialele locale și regionale, directive ce ofereau adeseori noi sloganuri și materiale pentru campanie. În vreme ce campania atingea apogeul, naziștii, animați de un nivel al dăruirii care îl depășea chiar și pe cel al comuniștilor, au depășit toate celelalte partide prin activismul lor constant și frenetic și prin intensitatea efortului propagandistic.[64]

Rezultatele alegerilor pentru Reichstag, din septembrie 1930, au venit ca un șoc pentru aproape toată lumea și au dat o lovitură extrem de puternică și din multe puncte de vedere decisivă sistemului politic al Republicii de la Weimar. E adevărat, Partidul Centrului, principala forță electorală aflată în spatele guvernului, se putea simți relativ mulțumit, deoarece reușise să-și sporească numărul de voturi de la 3,7 la 4,1 milioane și reprezentarea în Reichstag de la 62 la 68 de locuri. Principalii oponenți ai lui Brüning, social-democrații, au pierdut 10 locuri, scăzând de la 153 la 143, dar rămâneau cel mai mare partid din legislativ. Până aici, alegerile reprezentau un succes minor pentru Brüning. Cu toate acestea, partidele de centru și de dreapta pe care Brüning putea spera să-și construiască guvernul au suferit pierderi catastrofale, Naționaliștii văzându-și diminuată reprezentarea în Reichstag de la 73 de locuri la 41, Partidul Popular de la 45 la 31, Partidul Economiei (un grup de interese reprezentând anumite segmente ale clasei mijlocii) de la 31 la 23 și Partidul Statului de la 25 la 20. Partidele reprezentate în primul guvern Brüning au pierdut astfel 53 dintr-un total de 236 de locuri, rămânând cu numai 183. Și nici măcar sprijinul acestora nu era foarte sigur: Partidul Popular era profund divizat în chestiunea sprijinirii cancelarului, iar liderul naționalist Alfred Hugenberg era foarte critic la adresa guvernului



Naziștii la alegerile pentru Reichstag din 1930

Brüning și i-a eliminat din partid pe deputații moderați, care doreau să mai ofere o șansă cabinetului. După 1930, Hugenberg nu a mai avut practic un oponent care să-i conteste politica de cooperare cu național-socialiștii, având ca obiectiv răsturnarea Republicii și înlocuirea cancelarului cu o persoană plasată și mai mult la dreapta scenei politice.[65]

După cum o sugerează toate acestea, forțele politice de la care se aștepta să se opună ferm și permanent guvernului Brüning și activităților acestuia, în credința că aceasta avea să grăbească sfârșitul republicii, au primit un stimul puternic la alegerile din 1930. Comuniștii, ajutați de popularitatea lor în rândurile șomerilor, și-au mărit numărul de mandate, de la 54 la 77. Dar cel mai puternic șoc l-a reprezentat creșterea numărului de voturi în favoarea naziștilor. Numai 0,8 milioane de oameni îi susținuseră pe național-socialiști la alegerile pentru Reichstag din 1928, oferind partidului modesta cifră de 12 deputați în legislativul național. Acum, în septembrie 1930, numărul voturilor lor s-a multiplicat până la 6,4 milioane, nu mai puțin de 107 deputați naziști ocupându-și locurile în Reichstag. „Fantastic", se fălea în jurnal Joseph Goebbels pe 15 septembrie 1930, „[...] un câștig incredibil [...] Nu m-aș fi așteptat la așa ceva".[66] Presa favorabilă naziștilor descria rezultatele ca o „senzație mondială", ce anunța intrarea într-o nouă etapă a istoriei germane. Numai comuniștii au respins asemenea afirmații, considerând că era vorba de un succes trecător („după asta nu poate veni decât declinul și prăbușirea").[67]

Totuși, succesele naziștilor reflectau neliniștile adânc înrădăcinate în multe secțiuni ale electoratului. În unele circumscripții rurale din nord, votul obținut de naziști era zdrobitor: 68% în Wiefelstede, în circumscripția Weser-Ems; 57% în Schwesing, în Schleswig-Holstein.[68] Brüning ar fi trebuit să prevadă această situație într-o oarecare măsură, de vreme ce alegerile pentru adunările legislative statale și pentru consiliile municipale indicaseră progrese puternice ale naziștilor încă din 1928. Șansele de a obține ceea ce dorea din alegerile din 1930 erau în consecință destul de mici, chiar și înainte de începutul campaniei. Chiar și în aceste condiții, succesul naziștilor în alegerile pentru Reichstag fusese mai mare decât previziunile tuturor. Într-adevăr, în multe locuri depășea

cu mult impactul real al propagandei naziste, partidul câștigând între 25 și 28% din voturi în zone rurale din nordul protestant, unde efortul său organizațional abia dacă penetrase.[69]

Cum poate fi explicat acest succes uimitor? Naziștii erau considerați, în special de către marxiștii de diferite orientări, reprezentanții categoriilor mijlocii inferioare, dar în aceste alegeri depășiseră fără nici o îndoială granițele acestei categorii și reușiseră să câștige sprijinul nu numai al muncitorilor nemanuali, al proprietarilor de mici magazine, al micilor oameni de afaceri, al fermierilor și al altor categorii similare, dar și mulți alegători plasați mai sus în ierarhia socială, în rândurile burgheziei liber-profesioniste, comerciale și industriale.[70] Naziștii au fost principalii beneficiari ai atmosferei politice extrem de tensionate de la începutul deceniului al patrulea și din ce în ce mai mulți oameni, care nu mai votaseră niciodată, s-au prezentat la urne. Aproximativ un sfert dintre cei care au votat pentru naziști în 1930 nu mai votaseră înainte. Mulți dintre ei erau tineri aparținând cohortelor numeroase ale celor născuți înainte de 1914 și pentru care alegerile din 1930 reprezentau prima oportunitate de a vota. Totuși, aceste categorii nu par să fi votat în mod disproporționat în favoarea naziștilor; de fapt, atracția partidului era în special puternică în rândurile generației mai vârstnice, care evident nu îi mai considera pe naționaliști suficient de puternici cât să distrugă Republica. Aproximativ o treime dintre cei care au votat pentru naționaliști în 1928, au votat pentru naziști și în 1930 și același lucru e valabil pentru un sfert din electoratul Partidului Democrat și al Partidului Popular și chiar pentru o zecime din alegătorii social-democraților.[71]

Rezultatele naziștilor erau remarcabil de bune în rândurile femeilor, a căror tendință trecută de a nu se prezenta la urne s-a diminuat dramatic în 1930. Această din urmă evoluție avea o importanță aparte deoarece, din cauza pierderilor militare din război și a tendinței tot mai vădite de a trăi mai mult decât bărbații, existau mai multe femei cu drept de vot decât bărbați. La Köln, prezența la vot a femeilor a crescut de la 53% în 1924, la 69% în 1930; în comuna Ragnitz din Prusia Orientală, de la 62% la 73%. Ezitările lor din trecut de a vota pentru partidele radicale au dispărut, deși sprijinul supra-proporționat pentru Partidul Centrului rămânea în general de actualitate. În pofida speculațiilor contemporanilor și ale unor

istorici de mai târziu, legate de motivele care ar fi putut determina femeile să voteze pentru naziști – motive mergând de la presupusa vulnerabilitate crescută în fața mesajelor emoționale ale propagandei partidului, până la dezamăgirea lor față de Republică, pentru eșecul acesteia de a le oferi egalitate – în realitate nu există nici o dovadă că au votat pentru alte motive decât cele care i-au împins și pe bărbați să voteze cu naziștii. Dar e adevărat că i-au votat.[72]

Indiferent dacă alegătorii săi erau femei sau bărbați, tineri sau bătrâni, Partidul Nazist a înregistrat rezultate foarte bune în nordul protestant al Germaniei și la est de Elba și mult mai slabe în sudul și vestul catolic. A atras voturi din zonele rurale, dar scorul din zonele urbane sau industriale nu a fost la fel de bun. În unele regiuni din Schleswig-Holstein și Oldenburg, zone profund rurale din nordul protestant, a atras peste 50% din opțiunile electoratului. Totuși, contrar unei păreri foarte răspândite la acea vreme, în ansamblu naziștii nu au înregistrat rezultate mai bune în orașele mici decât în cele mari, impactul apartenenței la o confesiune sau alta, care făcea de două ori mai probabil votul unui protestant pentru naziști decât cel al unui catolic, fiind de departe mai important în zonele rurale, poate din cauza influenței mai mari a clerului la țară și a progreselor pe care le făcuse procesul de secularizare în orașe, mari sau mici. Unii catolici au votat pentru naziști, dar marea majoritate au rămas în 1930 loiali Partidului Centrului, închiși fiind în mediul lor cultural și izolați de mesajul dreptei radicale, din cauza ostilității deja vizibile față de democrație, evrei și modernitate.[73]

De asemenea, așa cum am văzut, rezistența social-democraților, împreună cu cea a comuniștilor, s-a dovedit a fi relativ puternică în fața amenințării electorale a naziștilor, în 1930. Dar asta nu înseamnă că naziștii au eșuat complet în a câștiga voturi din partea categoriilor muncitoare. Muncitorii manuali și partenerii lor de viață reprezentau aproape jumătate din electorat în Germania, una dintre cele mai avansate societăți industriale ale lumii, dar cele două partide muncitorești și-au asigurat împreună, în mod regulat, doar puțin sub o treime din voturi la alegerile din timpul Republicii de la Weimar. În concluzie, un număr semnificativ de muncitori și parteneri ai acestora trebuie să fi votat regulat pentru alte partide. Într-un grup social atât de numeros și de variat intrau mulți muncitori catolici, lucrători din firmele mici, administrate adeseori conform unui model

paternalist, muncitorii manuali din sectorul de stat (căile ferate, serviciile poștale și așa mai departe) și angajații nesindicalizați (în special femeile). Muncitorii rurali din zonele protestante din nord, unde proporția muncitorilor manuali era foarte mică, s-au dovedit foarte sensibili la mesajul nazist, deși muncitorii de pe marile domenii funciare tindeau să rămână loiali social-democraților. Efortul propagandistic nazist i-a vizat în principal pe muncitori, împrumutând imagini și sloganuri de la social-democrați, atacând „reacțiunea" pe picior de egalitate cu „marxismul" și prezentând partidul drept moștenitor al tradiției socialiste germane. Nu a reușit să câștige mai mult de o fracțiune din votul social-democrat și comunist, dar a exercitat o atracție suficient de puternică asupra muncitorilor neangajați politic, pentru a se asigura că 27% din voturile naziste au fost date în septembrie 1930 de muncitori manuali.[74]

Întrucât, așa cum am văzut, clasa muncitoare reprezenta aproape jumătate din electorat, iar Partidul Nazist a obținut puțin peste 18% din voturi, acestea însemnau în continuare că partidul era mai puțin atractiv pentru muncitori decât pentru membrii altor categorii sociale, marea majoritate a alegătorilor din clasa mijlocie votând pentru alte partide. Acolo unde tradiția social-democrată sau comunistă era puternică, nivelul de sindicalizare înalt și cultura mișcării muncitorești, activă și bine sprijinită, puterea unificatoare a mediului socialist s-a dovedit în general capabilă să reziste mesajului nazist.[75] Cu alte cuvinte, naziștii au câștigat segmente ale clasei muncitoare până atunci inaccesibile partidelor de stânga tradiționale.[76] Factori de natură socială și culturală explicau succesul nazist și mai puțin cei de natură economică; șomerii votau comunist, nu nazist. Muncitorii care în septembrie 1930 încă mai aveau o slujbă se temeau pentru viitor și, dacă nu erau protejați de un mediu dominat de mișcarea muncitorească, se orientau frecvent spre naziști, pentru a se apăra de amenințarea potențială a Partidului Comunist.[77]

În vreme ce naziștii își concentrau propaganda asupra muncitorilor, îi neglijau în mod surprinzător pe lucrătorii nemanuali, care probabil resimțeau atacurile naziste îndreptate împotriva instituțiilor pentru care lucrau, de la instituții financiare la magazine universale. Multe femei ce ocupau slujbe prost plătite aparțineau prin origini sau căsătorie unui mediu dominat în plan politic de mișcarea muncitorească și în consecință votau pentru social-democrați și

aceeași era situația și în cazul multor muncitori nemanuali, nu numai al celor angajați de sindicate sau de alte instituții ale mișcării muncitorești. Lucrătorii nemanuali din sectorul privat formau, de asemenea, unul din grupurile cele mai puțin afectate de criză. În consecințe, în ciuda unei convingeri larg răspândite printre contemporani, lucrătorii nemanuali, ca și muncitorii manuali, erau întrucâtva sub-reprezentați printre alegătorii naziști în 1930. Prin contrast, funcționarii erau supra-reprezentați, consecință, poate, a reducerilor bugetare guvernamentale, care lăsaseră sute de mii dintre ei fără locuri de muncă și micșoraseră veniturile multor altora până la nivelul unui muncitor calificat sau sub acesta. Interesul pe care naziștii îl suscitau în rândurile micilor întreprinzători era chiar mai puternică, în special în zonele rurale protestante; mulți dintre aceștia erau, bineînțeles, mici fermieri.[78]

În septembrie 1930 Partidul Nazist se impusese cu o rapiditate uimitoare ca o grupare capabilă să atragă, în sprijinul său, toate formele de protest social și să se adreseze practic tuturor grupurilor sociale. Într-o măsură mai mare chiar decât Partidul Centrului, reușise să depășească barierele sociale și să unifice, mai mult decât orice alt partid din istoria Germaniei, grupuri sociale foarte disparate, pe baza unei ideologii comune, în special, dar nu exclusiv, în cadrul comunității protestante majoritare. Deja slăbite în perioada post-inflație, partidele burgheze, de factură liberală sau conservatoare, s-au dovedit incapabile să-și păstreze sprijinul electoral în fața catastrofei economice ce a pus stăpânire pe Germania la sfârșitul lui 1929. Alegătorii din clasa medie, în continuare speriați de violența și extremismul naziștilor, s-au orientat într-o măsură mai mare decât în 1924 sau 1928 spre diferite grupuri de dreapta nesemnificative, grupuri care și-au sporit reprezentarea în Reichstag de la 22 la 55 de locuri. Însă un număr substanțial dintre aceiași alegători s-au îndreptat, în septembrie 1930, spre naziști, alături de membri ai altor grupuri sociale: fermieri, diferite categorii de muncitori, funcționari, cei care votau pentru prima dată (inclusiv multe femei), precum și alegători din categoriile mai vârstnice. Rezultatul a fost o expansiune masivă a votului nazist, ca expresie grăitoare a nemulțumirilor, resentimentelor și temerilor lor.[79]

În situația tot mai disperată din 1930, naziștii au reușit să-și creeze o imagine de forță, activism, dinamism, energie și tinerețe,

o realizare unică, în ciuda eforturilor propagandistice ale celorlalte partide, poate cu excepția parțială a comuniștilor. Cultul conducătorului, pe care îl construiseră în jurul lui Hitler, nu putea fi egalat de eforturile acelorași partide de a proiecta, și ele, asupra liderilor lor imaginea unui Bismarck al viitorului. Toate acestea au fost realizate cu ajutorul unor sloganuri simple și puternice și al imaginilor, al activității frenetice, al marșurilor, întrunirilor, demonstrațiilor, discursurilor, al afișelor, pancartelor și al multor altora, toate subliniind afirmația naziștilor că reprezentau mai mult decât un partid politic: erau o *mișcare* ce îi lua pe sus pe germani și, fără a putea fi oprită, îi purta spre un viitor mai bun. Ceea ce naziștii nu au oferit erau soluțiile concrete la problemele Germaniei, în primul rând acolo unde erau cele mai necesare, în domeniul social și economic. Și mai izbitor, dezordinea publică, atât de prezentă în mintea claselor mijlocii respectabile la începutul anilor '30, și căreia naziștii promiseseră să-i pună capăt prin crearea unui stat ferm, autoritar, era în mare parte propria lor creație. E clar că mulți oameni nu au înțeles acest lucru, preferând să-i învinuiască în schimb pe comuniști și să vadă violența cămășilor brune de pe străzi ca fiind justificată sau cel puțin ca pe o reacție la violența și agresivitatea Ligii Luptătorilor Frontului Roșu.

Alegătorii nu așteptau nimic foarte concret de la Partidul Nazist în 1930. Protestau, în schimb, împotriva eșecurilor Republicii de la Weimar. Mulți dintre ei, în special în zonele rurale, în orașele mici, în micile ateliere, în familiile cultural conservatoare, în categoriile de vârstă mai înaintate, în mediile politice naționaliste ale clasei medii își manifestau, poate, astfel alienarea de modernitatea culturală și politică pe care Republica o simboliza și aceasta în ciuda imaginii de modernitate pe care naziștii încercau să o proiecteze din multe puncte de vedere. Generalitatea programului nazist, amestecul simbolic de nou și vechi, caracterul său eclectic, uneori contradictoriu, a permis în mare măsură oamenilor să găsească în el orice își doreau și să neglijeze lucrurile pe care le găseau alarmante. Mulți alegători din clasa mijlocie încercau să se împace cu violența și huliganismul de pe străzi, minimalizându-i importanța și reducând-o la un produs al ardorii și energiei tinerești. Dar era mult mai mult de atât și aveau să descopere în curând acest lucru.[80]

Victoria violenței

I

În 1930, tânărul activist din SA Horst Wessel devenise deja obiectul unei uri intense din partea paramilitarilor comuniști. Idealist, inteligent și bine educat, captase atenția lui Joseph Goebbels, care l-a trimis în prima jumătate a lui 1928 să studieze foarte bine organizata mișcare nazistă de tineret din Viena. Întors la Berlin, Wessel a urcat rapid în ierarhia organizației locale a cămășilor brune din districtul Friedrichshain, unde conducea o subunitate a paramilitarilor naziști. A lansat o campanie extraordinar de intensă și de provocatoare pe străzi, care a inclus un atac asupra sediului local al Partidului Comunist, în timpul căruia patru muncitori comuniști au fost grav răniți. Heinz Neumann, cunoscut drept „Goebbels al Partidului Comunist“, și redactorul berlinez al ziarului comunist *Steagul roșu*, au răspuns cu un nou slogan transmis cadrelor de partid: „Bateți-i pe fasciști oriunde îi găsiți!“[81]

În acest context, proprietăreasa clădirii unde locuia Wessel, ea însăși văduva unui comunist, a mers într-o tavernă din zonă, pe 14 ianuarie 1930, ca să ceară ajutor pentru a-și rezolva problemele cu unul din chiriași care, spunea ea, nu numai că refuza să plătească chiria pentru prietena sa, care locuia acolo, dar răspunsese la cererile gazdei amenințând-o cu violența. Dacă acest lucru era sau nu adevărat, e o chestiune cu totul diferită, mai ales că există dovezi că încerca să crească chiria lui Wessel. Gazda se temea și de faptul că, în eventualitatea în care prietena lui Wessel nu se

muta, avea să-și piardă dreptul legal de a deține apartamentul, pe care nu îl avea în proprietate, ci îl închiriase ea însăși, și asta din cauză că prietena chiriașului era prostituată (dacă mai lucra sau nu, a devenit ulterior subiectul unei dezbateri aprinse și întrucâtva obscene). Elementul-cheie în acest caz era legătura gazdei cu Partidul Comunist. În ciuda faptului că dezaprobaseră insistențele ei de a-i face soțului său o înmormântare religioasă, comuniștii s-au hotărât să o ajute. Cu numai o zi în urmă, au susținut ei, un comunist din partea locului fusese împușcat în timpul unei încăierări cu cămășile brune. Disputa oferea oportunitatea ideală a de a plăti cu aceeași monedă. Conștienți că era destul de probabil ca Wessel să fie înarmat, au trimis într-o tavernă din apropiere după Ali Höhler, unul dintre durii cartierului, despre care se știa că avea o armă de foc și care putea furniza mușchii necesari unei expediții punitive la apartamentul lui Wessel. Höhler era numai unul din membrii filialei locale a Ligii Luptătorilor Frontului Roșu, dar fusese și condamnat pentru diverse delicte mărunte, pentru mărturie mincinoasă și pentru proxenetism. Membru al uneia dintre structurile crimei organizate berlineze, Höhler ilustra aproape inevitabilele legături dintre comunism și lumea interlopă, care se țeseau într-un moment în care principala bază a partidului o reprezentau districtele sărace și „cartierele criminale" ale metropolelor germane. Însoțit de comunistul Erwin Rückert, Höhler a urcat scările spre apartamentul lui Wessel, în timpul ce restul făceau de gardă afară. În momentul în care Wessel a deschis ușa, Höhler a deschis focul. Wessel s-a prăbușit la pământ, fiind grav rănit la cap și s-a zbătut între viață și moarte câteva săptămâni la spital, înainte de a muri, din cauza rănii, pe 23 februarie 1930.[82]

Când comuniștii au lansat o campanie improvizată, menită să-l prezinte pe Wessel drept proxenet și fapta lui Höhler ca pe o reglare de conturi în lumea interlopă, fără nici o legătură cu Liga Luptătorilor Frontului Roșu, Goebbels a mers până în pânzele albe ca să-l prezinte ca pe un martir politic. A intervievat-o pe mama lui Wessel și a obținut de la ea un portret în care aceasta își descria fiul ca pe un idealist, care își salvase prietena de la o viață de prostituție și se sacrificase din zel revoluționar și pentru cauza patriei. La polul opus, tuna Goebbels, comuniștii își arătaseră adevăratele năravuri,

prin recrutarea în rândurile lor a unui delincvent de drept comun ca Höhler. Wessel abia se răcise în mormânt când Goebbels începuse să-i transforme imaginea în obiectul unui adevărat cult. Nenumărate articole din presa nazistă îl elogiau ca pe un „martir al celui de-al Treilea Reich". A fost organizată o procesiune funerară solemnă – ar fi fost organizată la o scară mult mai mare dacă poliția nu ar fi impus restricții – care a fost urmărită de pe marginea străzilor către biserică de către 30 000 de persoane, sau cel puțin așa susținea Goebbels. Scandările, atacurile și tentativele Ligii Luptătorilor Frontului Roșu de a împiedica desfășurarea ei au dat naștere unor scene violente la marginile coloanei. Lângă mormânt, de față cu Göring, prințul August Wilhelm al Prusiei și alți demnitari, Goebbels l-a glorificat pe Wessel, în termeni care aduceau aminte intenționat de sacrificiul lui Hristos pentru umanitate – „Prin sacrificii către mântuire". „Oriunde se află Germania, a afirmat, acolo te vei afla și tu, Horst Wessel!" Apoi, un cor format din membri SA au cântat câteva versuri, pe care Wessel însuși le așternuse pe hârtie în urmă cu câteva luni:

Steagul e sus! Rândurile sunt strânse!
SA-ul cu pas hotărât mărșăluiește.
Împreună cu noi, mărșăluind printre noi în spirit, sunt camarazii
Pe care Frontul Roșu și Reacțiunea i-au împușcat!

Eliberați străzile pentru batalioanele brune,
Eliberați străzile pentru bărbatul din Divizia de Asalt!
Milioane privesc deja cu speranță la zvastică.
Ziua libertății și a pâinii e aproape!

Chemarea sună pentru ultima dată!
Iată-ne pregătiți cu toții de luptă!
Într-o clipă, steagul lui Hitler va flutura pe fiecare stradă.
Sclavia noastră în curând va fi încheiată![83]

Cântecul se bucura deja de o oarecare popularitate în interiorul mișcării, dar Goebbels i-a făcut o publicitate imensă, profețind că nu va trece mult până când va fi cântat de elevi, de muncitori sau soldați, de toată lumea. Avea dreptate. Înainte de sfârșitul anului,

fusese deja publicat, înregistrat pe disc de gramofon și devenise imnul oficial al Partidului nazist. După 1933, a devenit de fapt imnul oficial de luptă al celui de-al Treilea Reich, împreună cu vechiul *Deutschland, Deutschland über Alles* („Germania, Germania deasupra tuturor").[84] Wessel s-a transformat în obiectul unui cult religios secularizat promovat de naziști, celebrat prin filme, comemorat în nenumărate ceremonii, memoriale și locuri de pelerinaj.

Că o celebrare atât de explicită a violenței fizice putea deveni imnul de luptă al Partidului Nazist, spune totul despre rolul central jucat de violență, în încercarea acestuia de a cuceri puterea. Exploatată în mod cinic de propagandiști manipulatori precum Goebbels, ea s-a transformat într-un stil de viață pentru tinerele cămăși brune ca Wessel, la fel cum era pentru șomerii membri ai Ligii Luptătorilor Frontului Roșu. Alte cântece erau chiar mai explicite, ca de pildă foarte popularul „Cântec al coloanelor de asalt", interpretat de cămășile brune mărșăluind prin Berlin după 1928:

Noi suntem coloanele de asalt, suntem peste tot,
Noi suntem primele rânduri, curajoase în luptă.
Cu sprâncene asudate de la muncă, cu stomacurile goale!
În mâinile noastre aspre și murdare, puștile neclintite vor sta.

Așa stau coloanele de asalt, pregătite pentru lupta rasistă.
Dacă evreii sângerează, noi suntem liberi.
Fără alte vorbe; nu ajută la nimic, nu ajută deloc:
Lângă al nostru Adolf Hitler suntem curajoși în luptă.

Trăiască Adolf Hitler! Suntem deja în marș.
Luăm totul cu asalt, în numele revoluției germane.
Sus pe baricade! Numai moartea ne poate învinge.
Suntem coloanele de asalt ale dictaturii lui Hitler.[85]

Acest tip de agresivitate își găsea un debușeu în ciocnirile frecvente de pe străzi cu grupările paramilitare rivale. Spre jumătatea existenței Republicii, începând cu 1924, partidele au dat un pas înapoi, renunțând la violența politică de tipul celei din timpul revoltei din ianuarie 1919, a războiului civil din Ruhr din 1920 și a multiplelor conflicte din 1923, dar dacă au renunțat la mitraliere, au

făcut-o numai pentru a le înlocui cu bastoane de cauciuc și boxuri. Chiar și în perioada de relativă stabilitate dintre 1924 și 1929 s-a afirmat că 29 de activiști naziști fuseseră uciși de comuniști, în vreme ce comuniștii raportaseră moartea a 92 de „muncitori" în ciocnirile cu „fasciștii", între 1924 și 1930. S-a spus că, între 1924 și 1928, douăzeci și șase de membri ai Căștilor de Oțel căzuseră în lupta împotriva comuniștilor și 18 membri ai Stindardului Reichului în diferite incidente legate de violența politică.[86] Toate acestea erau numai consecințele cele mai serioase ale conflictelor neîntrerupte între grupările paramilitare; aceleași surse stabileau cifra celor răniți în aceleași confruntări la câteva mii, mulți dintre ei alegându-se cu mult mai mult decât o vânătaie sau un os fracturat.

În 1930, cifrele au crescut dramatic, naziștii susținând că au suferit 17 morți, totalul urcând apoi la 42 în 1931 și la 84 în 1932. Tot în 1932, naziștii au raportat că aproape zece mii dintre membrii lor fuseseră răniți în ciocnirile cu oponenții lor. Comuniștii au confirmat 44 de morți în luptele cu naziștii în 1930, 52 în 1931 și 75 doar în primele șase luni ale lui 1932, în vreme ce peste 50 de membri ai Stindardului Reichului au murit, între 1929 și 1933, în luptele de stradă cu naziștii.[87] Sursele oficiale susțineau în mare aceste afirmații, o estimare a Reichstagului, necontestată de nimeni, plasând numărul morților la cifra de 300 în anul premergător lui martie 1931.[88] Comuniștii și-au jucat rolul cu la fel de multă forță ca și naziștii. Când marinarul Richard Krebs, liderul unui detașament de o sută de membri ai Ligii Luptătorilor Frontului Roșu, a fost instruit să spargă o reuniune nazistă la Bremen, unde Hermann Göring urma să țină un discurs, s-a asigurat că „fiecare om era înarmat cu o bâtă sau un box". Când s-a ridicat să ia cuvântul, Göring a ordonat să fie aruncat afară din sală, după ce spusese numai câteva cuvinte; cămășile brune, aliniate de-a lungul pereților, s-au repezit spre centru și

> A urmat o încăierare teribilă. Bâte, boxuri, bastoane, curele cu catarame grele, sticle și pahare s-au numărat printre armele folosite. Bucăți de scaune și cioburi zburau pe deasupra capetelor. Bărbați din ambele tabere au rupt picioarele scaunelor și le-au folosit pe post de ciomege. Femeile au leșinat în mijlocul zgomotelor și țipetelor bătăliei. Zeci de capete și de fețe sângerau deja, haine erau rupte,

în vreme ce participanții la încăierare încercau să se strecoare prin masele de spectatori îngroziți, dar neputincioși. Membrii trupelor de asalt au luptat ca niște lei. Ne-au împins sistematic spre ieșirea principală. Fanfara a început să interpreteze un imn militar. Hermann Göring stătea calm pe scenă, cu pumnii pe șolduri.[89]

La începutul anilor '30, scene similare puteau fi văzute peste tot în Germania. Violențele atingeau paroxismul în apropierea alegerilor; din cele 155 de persoane ucise în 1932 în Prusia, în urma unor ciocniri politice, nu mai puțin de 105 și-au pierdut viața în lunile electorale, iunie și iulie, iar poliția a numărat 461 de incidente violente, de pe urma cărora au rezultat 400 de răniți și 82 de morți numai în primele șapte săptămâni ale campaniei.[90] Încercarea de a combate violența politică nu era ajutată nici de faptul că, la anumite intervale, partidele cele mai implicate în acestea se reuneau și cădeau de acord asupra amnistierii deținuților politici, eliberându-i astfel din închisori și permițându-le să se implice într-un nou val de încăierări și asasinate. Ultima asemenea amnistiere a intrat în vigoare pe 20 ianuarie 1933.[91]

II

Loialitatea față de Republică a forței polițienești ce se confrunta cu această dezordine tot mai gravă era vădit nesigură. Spre deosebire de armată, ea a rămas descentralizată după 1918. Însă guvernul prusac, dominat de social-democrați, nu a reușit să profite de șansa pe care o avea aceea de a crea o forță de menținere a ordinii, care avea să servească loial obiectivul de impunere a legilor republicane. Forța era inevitabil recrutată din rândurile foștilor combatanți, din moment ce o proporție însemnată a categoriilor de vârstă relevante fusese recrutată în timpul războiului. Astfel, noua forță s-a văzut condusă de foști ofițeri, foști soldați profesioniști sau membri ai Corpurilor France. Aceștia au impus de la bun început o notă militaristă și cu greu putea fi caracterizați drept susținători entuziaști ai noii ordini politice.[92] Erau sprijiniți de poliția politică, o instituție

cu tradiție îndelungată în Prusia, ca și în alte state germane sau europene, ale cărei eforturi vizaseră monitorizarea, identificarea și, în unele momente, reprimarea socialiștilor și a revoluționarilor.[93] Ofițerii acesteia, asemenea celor ai altor departamente ale poliției, se considerau a fi deasupra politicii de partide. Similar armatei, loialitatea lor se îndrepta spre noțiunea abstractă de „stat“ sau de Reich decât spre instituțiile democratice concrete, ale recent fondatei Republici. În consecință, deloc surprinzător, au continuat să întreprindă operațiuni de supraveghere având ca țintă nu numai pe extremiști, ci și pe social-democrați, adică partidul de guvernământ în Prusia și, dintr-un anumit punct de vedere, pe angajatorul lor. Astfel, vechea tradiție de a-i căuta pe cei cu intenții subversive în partea stângă a scenei politice se perpetua.[94]

Lipsa de echidistanță a poliției și a justiției a devenit evidentă, în special în cazuri precum cel al unui social-democrat ca Otto Buchwitz, deputat în Reichstag de Silezia, care își amintea cu amărăciune mai târziu cum paramilitarii au început să-i întrerupă discursurile, începând cu decembrie 1931. Cămășile brune ocupau locurile la întrunirile unde urma să participe, îi adresau insulte și, la un moment dat, chiar au tras asupra lui, creând panică în rândurile tuturor celor prezenți și dând naștere unei încăierări, în care alte focuri de armă au fost trase de membrii Secțiunilor de Asalt și de paramilitarii social-democrați. Mai mulți naziști și socialiști au trebuit să fie transportați la spital, iar în urma lor, în sală, nu a mai rămas nici măcar o masă sau un scaun întregi. După acest moment, bande de opt sau zece cămăși brune au început să-l hărțuiască pe Buchwitz în fața casei sale dimineața, când pleca la serviciu, douăzeci sau mai mulți se înghesuiau în jurul său când se întorcea la birou după prânz și între o sută și două sute de persoane încercau să-l intimideze pe drumul spre casă, cântând ceva compus special pentru această ocazie: „Când pistoalele vor vorbi, Buchwitz va primi ce merită!“ demonstrațiile naziste făceau întotdeauna o oprire în fața casei sale, scandând „Moarte lui Buchwitz!“ Nu numai că plângerile sale depuse la poliție și cererile de protecție au rămas fără rezultat, dar după ce și-a pierdut imunitatea parlamentară odată cu dizolvarea Reichstagului în 1932, a fost târât în fața tribunalelor, pentru posesie ilegală de armă în timpul încăierării din decembrie

1931 și a fost condamnat la trei luni de închisoare. Nici unul dintre naziștii implicați în același incident nu a fost pus sub acuzare. După eliberare, lui Buchwitz i-a fost refuzată permisiunea de a poseda o armă de foc, dar chiar și așa purta întotdeauna una la el și trăgea siguranța demonstrativ, ori de câte ori cămășile brune se apropiau prea mult de el. Plângerii adresate de el ministrului de Interne al Prusiei, Carl Severing, i s-a răspuns că nu ar fi trebui să se implice de la bun început într-un „concurs de tir". Sentimentul lui Buchwitz că fusese trădat de conducerea social-democrată a fost accentuat când un grup numeros de comuniști obișnuiți l-au abordat înaintea unui discurs pe care trebuia să-l țină la înmormântarea unei membru al Stindardului Reichului împușcat de naziști și i-au spus că se aflau acolo pentru a-l proteja de o tentativă de asasinat, pusă la cale de cămășile brune. Poliția și Stindardul Reichului erau de negăsit.[95]

Poliția îi considera criminali pe membrii Ligii Luptătorilor Frontului Roșu. Aceasta nu era numai consecința unei tradiții îndelungate în poliție de a suprapune criminalitatea și revoluția, dar reflecta și faptul că punctele forte ale comuniștilor erau reprezentate tocmai de cartierele sărace, de mahalale, adică zone care erau în același timp și centre ale criminalității organizate. Din punctul de vedere al poliției, luptătorii Frontului Roșu erau niște golani, aflați în căutarea exclusivă a câștigului material. Pentru comuniști, poliția reprezenta pumnul de fier al ordinii capitaliste, care trebuia distrusă, și polițiștii deveneau astfel țintele frecvente ale unor acte de agresiune fizică, care mergeau până la crimă. Aceasta însemna că în confruntările cu comuniștii, o forță de poliție obosită, tensionată și temătoare era predispusă să utilizeze revolverele cu care era de obicei înarmată. Luptele prelungite din Berlin din 1929 au dobândit denumirea de „Mai sângeros", când 31 de persoane, inclusiv trecători nevinovați, au fost uciși de focurile de armă trase, în cea mai mare parte, de către poliție; peste două sute de oameni au fost răniți și mai bine de o mie arestați, în cursul demonstrațiilor comuniste din cartierul muncitoresc Wedding. Faptul că reporterii veniți să relateze evenimentele au fost bătuți de poliție a făcut presa și mai critică, iar poliția însăși a reacționat cu un dezgust abia mascat față de o ordine politică democratică, ce se dovedise incapabilă să-i apere în fața violențelor și a umilinței.[96]

Alienată de Republică din cauza conflictelor cu comuniștii și a tentativelor social-democrate de a-i limita puterea, poliția era iritată și de lentoarea înaintărilor în grad și mulți ofițeri mai tineri își simțeau carierele blocate.[97] Profesionalizarea forței de detectivi făcuse mari progrese în Germania, asemenea altor țări, odată cu utilizarea amprentelor, a fotografiilor și a științei criminalistice, toate considerate extrem de utile în identificarea delincvenților. Anumiți detectivi, precum faimosul Ernst Gennat, liderul brigăzii crime din Berlin, erau celebrați pentru meritele lor și, la jumătatea anilor '20, forța se putea lăuda cu procente impresionante de rezolvare a cazurilor ce implicau delicte serioase. Cu toate acestea, poliția era ținta unor comentarii foarte ostile ale presei pentru eșecurile de a-i aresta pe criminalii în serie, ca Fritz Haarmann din Hanovra sau Peter Kürten din Düsseldorf, înainte să facă un număr considerabil de victime. La rândul său, poliția credea că violențele și dezordinea politică scăpate de sub control în acea perioadă o obligau să aloce resurse prețioase, neglijând crime ca acestea.[98] În consecință, nu e o surpriză că unii polițiști au început să privească cu simpatie atacurile naziștilor la adresa Republicii de la Weimar. În 1935, un raport afirma că 700 de polițiști în uniformă fuseseră membri ai partidului înainte de 1933, în vreme ce, chiar și înainte de 1932, la Hamburg se înscriseseră 27 de ofițeri, dintr-un total de 240.[99]

Cancelarul Brüning s-a hotărât, în pofida acestei situații, să folosească poliția pentru combaterea violenței politice, atât a dreptei, cât și a stângii, deoarece haosul de pe străzi descuraja băncile străine să mai ofere credite Germaniei.[100] Hotărârea sa a fost întărită și de două incidente serioase, survenite în 1931. În aprilie, liderul cămășilor brune din nord-estul Germaniei, Walther Stennes, a intrat într-o dispută cu conducerea partidului și a ocupat, pentru scurtă vreme, birourile centrale din Berlin ale Partidului Nazist, bătând gărzile SS postate acolo și forțându-l pe Goebbels să fugă la München. Stennes a denunțat opulența șefilor partidului și trădarea de către aceștia a principiilor socialiste. Dar, în ciuda faptului că dădea glas sentimentelor multora din membrii grupării paramilitare naziste, sprijinul real de care beneficia era limitat. Mai mult, există unele dovezi că a fost finanțat în secret de guvernul Brüning, cu scopul de a crea tensiuni în interiorul mișcării sale. Hitler l-a demis pe liderul cămășilor

brune, Franz Pfeffer von Salomon, pentru eșecul de a nu fi prevenit acest fiasco, l-a rechemat pe Ernst Röhm din exilul său bolivian, ca să preia conducerea organizației, și a forțat cămășile brune să depună un jurământ personal de loialitate față de el. Stennes a fost expulzat din partid, consecința involuntară fiind că mulți oameni de afaceri conservatori și lideri ai armatei s-au convins că mișcarea nazistă își pierduse impulsul subversiv.[101] Chiar și așa, continua să existe o tensiune palpabilă între activismul neîncetat al trupelor de asalt și calculele politice ale liderilor partidului și avea să erupă la suprafață în mod repetat.[102] Mai important, revolta lui Stennes demonstra că multe cămăși brune erau dornice să dezlănțuie un val de violențe revoluționare la scară mare, lecție care nu a scăpat guvernului Reichului, și așa îngrijorat.

Suspiciunile au fost confirmate de descoperirea așa-numitelor documente Boxheim, în noiembrie 1931. Documentele naziste confiscate de poliție în Hesse demonstrau că SA-ul plănuia o lovitură de stat violentă, preluarea puterii fiind urmată de raționalizarea alimentelor, desființarea monedei, munca forțată pentru întreaga populație și introducerea pedepsei capitale pentru nesupunere față de autorități. Afirmațiile poliției erau departe de realitate, de vreme ce documentele Boxheim aveau cel mult o semnificație regională și fuseseră puse la punct, fără știința superiorilor, de către un tânăr funcționar de partid din Hesse, Werner Best, ca un fel de ghid de acțiune pentru partid, în eventualitatea unei tentative de revoluție comunistă în Hesse. Hitler s-a distanțat imediat de întreaga afacere și tuturor comandanților SA li s-a ordonat să nu mai întocmească acest gen de planuri de contingență. Procedurile penale îndreptate împotriva lui Best au fost în cele din urmă suspendate, în lipsa unor dovezi clare, capabile să susțină acuzația de trădare.[103] Dar paguba fusese făcută. Brüning a obținut pe 7 decembrie un decret ce interzicea purtarea uniformelor politice și l-a justificat cu un atac foarte dur la adresa ilegalităților naziste. Referindu-se la repetatele asigurări ale lui Hitler privind intenția sa a de a câștiga puterea legal, Brüning a spus: „Dacă cineva declară că, odată ajuns la putere prin mijloace constituționale, va distruge barierele legii, aceasta nu se numește legalitate".[104]

Impactul interdicției de a purta uniforme a fost minim, de vreme ce cămășile brune și-au continuat marșurile, cu unica diferență că

acum purtau cămăși albe, iar violența nu a încetat nici în timpul iernii. Zvonurile legate de o insurecție comunistă iminentă, cuplate cu presiunile din partea lui Schleicher l-au obligat pe Brüning să amâne orice acțiune, dar eșecurile electorale comuniste din Hamburg, Hesse și Oldenburg l-au convins, în primăvara lui 1932, că venise momentul scoaterii complete a cămășilor brune în afara legii. Aflat sub presiunea intensă a social-democraților și a altor partide și având sprijinul militarilor îngrijorați, Brüning și generalul Groener (pe care îl numise în octombrie 1931 ministru de Interne, pe lângă responsabilitățile sale anterioare de ministru al Apărării) l-au convins pe un Hindenburg șovăielnic să emită, pe 13 aprilie 1932, un decret ce scotea în afara legii SA-ul. Poliția a făcut razii în toate sediile cămășilor brune din Germania, confiscând echipamente și însemne ale organizației. Furia lui Hitler atinsese paroxismul, dar era neputincios. Totuși, în ciuda interdicției, numărul de membri clandestini ai Secțiunilor de Asalt a continuat să crească în multe regiuni. În Silezia Superioară și Inferioară, de pildă, existau 17 500 de cămăși brune în decembrie 1931 și nu mai puțin de 34 500 în luna iulie a anului următor. Scoaterea în afara legii a organizației a avut numai un ușor efect calmant asupra nivelului violențelor politice, iar prezența simpatizanților naziști în eșaloanele inferioare ale poliției le-a permis paramilitarilor naziști să-și continue operațiunile fără restricții majore.[105] Afirmațiile conform cărora Partidul Nazist și aripa sa paramilitară ar fi încetat să existe dacă interdicția ar fi continuat vreme de un an, sunt în totalitate exagerate.[106]

Noua situație creată de succesul electoral nazist nu a condus numai la o escaladare dramatică a nivelului violențelor de stradă, dar a modificat radical și modul de funcționare a Reichstagului. Haotice și gălăgioase și înainte de septembrie 1930, lucrările legislativului au devenit, după această dată, practic imposibil de gestionat, întrucât cei 107 deputați naziști cu uniforme brune s-au alăturat celor 77 de reprezentanți comuniști disciplinați și bine organizați, ridicând nenumărate probleme de procedură, scandând, urlând, întrerupând și demonstrându-și disprețul pentru instituția legislativă oricând li se oferea oportunitatea. Aceasta își pierdea autoritatea într-un ritm amețitor, de vreme ce fiecare sesiune se încheia cu scandaluri și ideea reunirii pentru noua sesiune părea tot mai lipsită

de sens. După septembrie 1930, în Reichstag au fost posibile numai majorități negative. În februarie 1931, recunoscând imposibilitatea de a continua în acest fel, și-a suspendat lucrările pe o perioadă de șase luni, după ce partidele de extremă dreapta și stânga au părăsit demonstrativ o ședință care modificase regulamentul de funcționare a legislativului, astfel încât obstrucționarea lucrărilor să fie mai dificilă. Deputații nu s-au întors la lucru decât în octombrie.[107] Între 1920 și 1930, Reichstagul s-a aflat în sesiune în medie o sută de zile pe an. Între octombrie 1930 și martie 1931, a fost în sesiune numai 50 de zile; după aceea, s-a mai reunit numai timp de alte 24 de zile până la alegerile din iulie 1932. Între iulie 1932 și februarie 1933, deci într-un interval de șase luni, s-a reunit abia trei zile.[108]

Drept urmare, din 1931 deciziile nu au mai aparținut cu adevărat Reichstagului. Sursa puterii politice se mutase în altă parte – în cercul din jurul președintelui Hindenburg, cel care avea dreptul să semneze decrete și să numească guverne, dar și în stradă, unde violențele continuau să se agraveze și unde sărăcia, mizeria și dezordinea crescânde puneau statul în fața unei situații în care intervenția sa era din ce în ce mai urgent necesară. Ambele procese au sporit influența armatei. Numai în asemenea circumstanțe putea cineva precum cel mai important reprezentant al său, generalul Kurt von Schleicher, să devină unul dintre actorii-cheie ai dramei ce a urmat. Ambițios, inteligent, limbut și atras de intrigile politice într-o măsură mai mare decât i-ar fi putut face bine sănătății*, Schleicher era un personaj relativ anonim înainte să cunoască faima în 1929, când un nouă structură a fost creată pentru el, „Biroul Ministerial“, cu scopul de a crea o punte de legătură între forțele armate și guvern. Colaborator apropiat al lui Groener mai mulți ani la rând și discipol al celui mai mare general de la începutul anilor ’20, Hans von Seeckt, Schleicher își construise o rețea de contacte politice după ce condusese o serie de birouri care acționau ca interfață între politică și afacerile militare, cel mai recent biroul armatei din Ministerul Apărării. Disidentul comunist rus, Leon Troțki, l-a descris ca „un semn de întrebare cu epoleți de general“; un jurnalist contemporan

* Schleicher a fost una din victimele Nopții Cuțitelor Lungi, la sfârșitul lunii iunie 1934 (n. tr.).

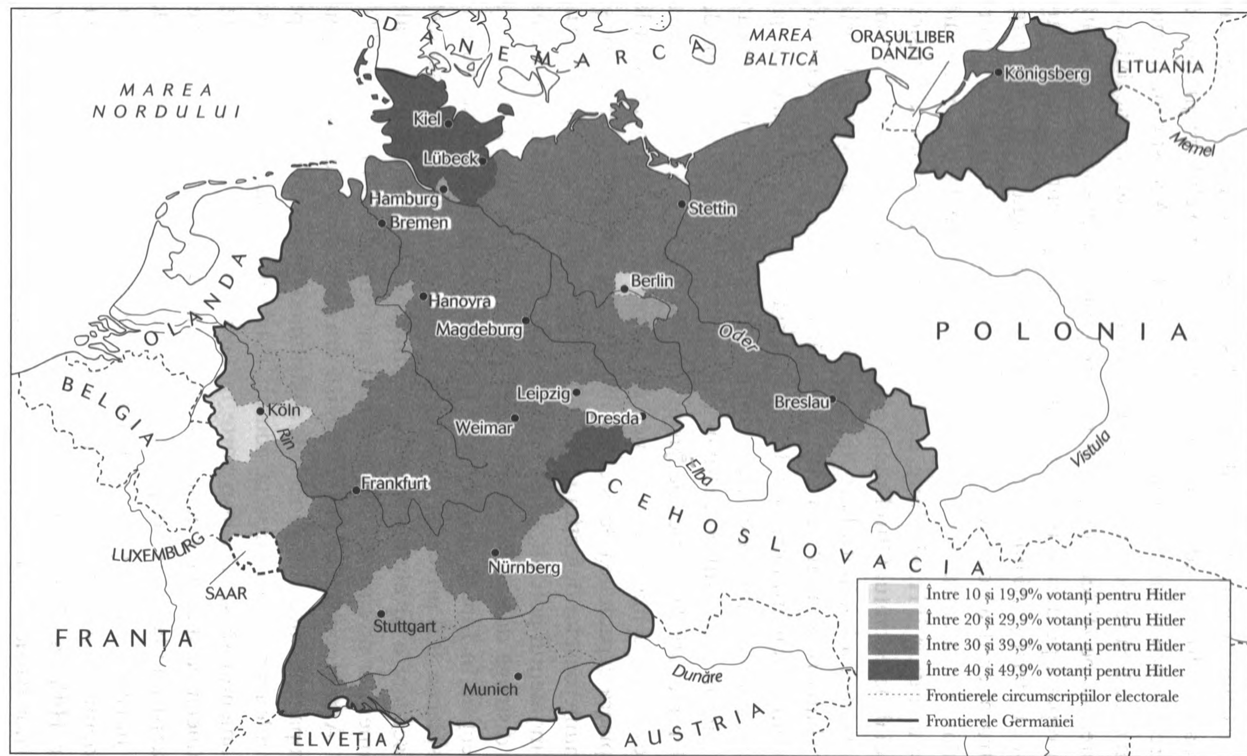
îl considera „un sfinx în uniformă". Dar în cea mai mare parte a lor, credințele și intențiile lui Schleicher erau destul de clare: ca mulți alți conservatori germani în 1932, era de părere că un regim autoritar își putea obține legitimitatea prin manipularea și îmblânzirea forței populare, reprezentate de național-socialiști. În acest fel, armata germană, în numele căreia Schleicher vorbea și cu care avea în continuare contacte foarte strânse, putea obține ce dorea în materie de reînarmare.[109]

Cabinetul lui Brüning a întâmpinat dificultăți tot mai mari din partea lui Schleicher și a cercului din jurul președintelui Hindenburg după alegerile din septembrie 1930. Cu naziștii și comuniștii care îi voiau sângele, cu naționaliștii care încercau să-l dea jos și cu diferitele grupări radicale de dreapta, incapabile să decidă dacă să îl sprijine sau nu, Brüning nu avea altă opțiune decât să se bazeze pe social-democrați. În ceea ce-i privea, liderii partidului care continua să fie cel mai însemnat din Reichstag erau încă suficient de mult sub șocul rezultatelor alegerilor încât să promită că nu aveau să mai respingă bugetul. Dependența lui Brüning de tolerarea tacită a politicilor sale de către social-democrați nu-l făcea nicidecum mai simpatizat în cercurile din jurul lui Hindenburg, cercuri conduse de fiul președintelui, Oskar, și de Secretarul său de Stat, Meissner, care privea întreaga situație ca pe o concesie rușinoasă făcută stângii.[110] Marile priorități ale cancelarului țineau de politica externă, unde făcuse progrese în sensul anulării reparațiilor – suspendate, pe 20 iunie 1831, de moratoriul Hoover și lichidate *de facto* de către Conferința de la Lausanne, pentru care Brüning a făcut cea mai mare parte a muncii pregătitoare, în iulie 1932. Și deși nu a reușit să obțină crearea uniunii vamale austro-germane, a avut mai mult succes în negocierile de la Geneva în vederea recunoașterii egalității de drepturi a Germaniei în problema dezarmării, principiu acceptat până la urmă în decembrie 1932. Totuși, nimic din toate acestea nu a contribuit la consolidarea poziției politice a cancelarului. După multe luni în fruntea guvernului, nu reușise să obțină sprijinul Naționaliștilor și rămăsese dependent de social-democrați. Asta însemna că orice planuri ar fi avut Brüning însuși, sau cercul din jurul președintelui, de a amenda constituția într-un sens autoritar erau blocate, de vreme ce acesta era singurul lucru pentru care social-democrații nu și-ar

fi dat nici odată acordul. Pentru persoane ca Schleicher, schimbarea social-democraților cu naziștii ca sursă de sprijin de masă pentru guvern începea să pară tot mai mult a fi opțiunea preferabilă.[111]

III

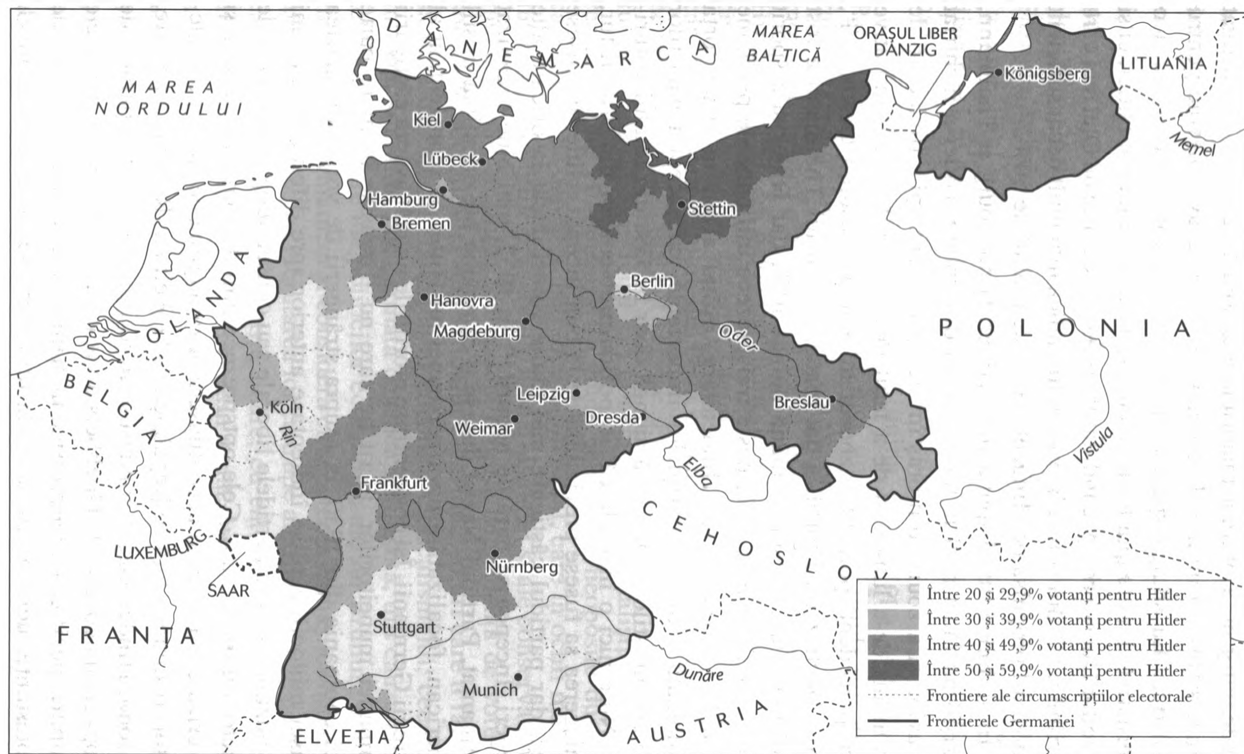
La începutul lui 1932, mandatul prezidențial al venerabilului Paul von Hindenburg se apropia de sfârșit. Având în vedere vârsta înaintată – avea 84 de ani, Hindenburg ezita să mai candideze o dată, dar a anunțat că era dispus să continue în funcție, dacă mandatul său putea fi pur și simplu prelungit, fără a se mai organiza alegeri. Negocierile privind reînnoirea automată a mandatului prezidențial al lui Hindenburg au eșuat, din cauza refuzului nazist de a vota amendamentele constituționale necesare, în lipsa unei demisii simultane a lui Brüning și în lipsa organizării unor noi alegeri în care sperau, bineînțeles, să obțină alte câștiguri impresionante.[112] Hindenburg a fost astfel nevoit să accepte umilința de a se mai prezenta o dată în fața electoratului. Dar lucrurile erau foarte diferite de situația din 1925. Evident, Thälmann candida din nou pentru comuniști. Dar între timp, Hindenburg fusese depășit pe flancul drept; mai mult, întreg spectrul politic alunecase spre dreapta, după succesul electoral uimitor înregistrat de naziști în septembrie 1930. Odată alegerile anunțate, Hitler nu putea evita candidatura. Au trecut însă câteva săptămâni în care a șovăit, temându-se de consecințele unei competiții împotriva unei icoane naționale precum eroul de la Tannenberg. Mai mult, nu avea dreptul legal de a candida, deoarece nu primise încă cetățenia germană. Au fost făcute rapid aranjamente pentru a fi numit funcționar în Braunschweig, ceea ce îi conferea automat statutul de cetățean german, confirmat odată cu depunerea jurământului de credință (față de constituția de la Weimar, așa cum erau obligați toți funcționarii), pe 26 februarie 1932.[113] Candidatura sa a transformat alegerile într-o competiție între dreapta și stânga, în care Hitler era incontestabil candidatul dreptei, ceea ce-l făcea pe Hindenburg, în mod extraordinar și incredibil, candidatul stângii.



Alegerile prezidențiale din 1932. Primul tur de scrutin.

Partidul Centrului și liberalii îl susțineau pe Hindenburg, dar ceea ce a fost cu adevărat surprinzător a fost nivelul sprijinului pe care l-a primit din partea social-democraților. Aceasta nu numai din cauză că respectivul partid îl considera singurul om capabil să-l oprească pe Hitler – un punct pe care propaganda social-democrată l-a repetat pe durata întregii campanii –, dar și pentru motive pozitive. Liderii partidului erau disperați să-l realeagă pe Hindenburg, întrucât credeau că avea să-l păstreze pe Brüning în fruntea guvernului, iar aceasta era ultima șansă de revenire la o normalitate democratică.[114] Hindenburg, declara ministrul-președinte al Prusiei, social-democratul Otto Braun, era „întruchiparea calmului și a consecvenței, a loialității bărbătești și a devotamentului pentru datoria în slujba poporului", un om „pe a cărui muncă se poate construi, un om cu intenții pure și judecată dreaptă".[115] În acest moment deja, după cum o arată aceste fraze uluitoare, social-democrații începeau să piardă contactul cu realitatea politică. Cele optsprezece luni de toleranță față de politica de austeritate a lui Brüning, din dorința de a preveni ceva mai rău, îi aruncaseră la periferia vieții politice și le răpiseră capacitatea de decizie. În pofida dezamăgirii membrilor și a numeroaselor defecțiuni, disciplinatul lor aparat de partid a oferit, la momentul potrivit, peste opt milioane de voturi omului care avea să distrugă de sus Republica de la Weimar, totul într-un efort de a menține în funcție un cancelar pe care în realitate Hindenburg îl displăcea și îl privea cu suspiciune și ale cărui politici provocaseră o scădere a nivelului de viață, desființând locurile de muncă ale oamenilor pe care social-democrații ar fi trebuit să-i reprezinte.[116]

Amenințarea unei victorii naziste era cât se poate de reală. Mașina propagandistică a lui Goebbels a găsit modalitatea de a-l combate pe Hindenburg fără a-l insulta: adusese mari servicii națiunii, dar venise momentul să se dea la o parte în favoarea cuiva mai tânăr, altfel alunecarea spre haos economic și anarhie politică avea să continue. Naziștii au lansat o campanie masivă de mitinguri, marșuri, parade și întruniri promovate cu ajutorul afișelor, al foilor volante și al îndemnurilor neîncetate din presă. Dar nu a fost suficient. În primul tur, Hitler a câștigat numai 30% din voturi. Totuși, în pofida eforturilor Partidului Social-Democrat și a forței electorale a Centrului,



Alegerile prezidențiale din 1932. Al doilea tur de scrutin.

Hindenburg nu a obținut majoritatea absolută necesară. A câștigat numai 49,6%, chinuitor de aproape de ceea ce avea nevoie pentru a câștiga. La stânga spectrului politic, Thälmann oferea încă o alternativă. La dreapta lui Hindenburg se afla nu numai Hitler, ci și Theodor Duersterberg, candidatul propus de Căștile de Oțel, cel care a primit 6,8% din voturi la primul tur, adică mai mult decât suficient pentru a-l propulsa pe Hindenburg peste pragul de 50%.[117]

În al doilea tur, disputat între Hitler, Hindenburg și Thälmann, naziștii au făcut apel la tot arsenalul din dotare. Hitler a închiriat un avion și a zburat din oraș în oraș prin Germania, ținând 46 de discursuri de-a lungul și de-a latul țării. Efectul acestei inițiative fără precedent, poreclite „zborul lui Hitler deasupra Germaniei", a fost electrizant. Efortul a dat roade. Scorul lui Thälmann a fost unul marginal, acesta obținând numai 10%, dar Hitler și-a sporit masiv votul până la 37%, peste treisprezece milioane de persoane optând în favoarea sa. Hindenburg, având acum în spate forța combinată a tuturor partidelor importante, cu excepția naziștilor și a comuniștilor, reușise să ajungă doar la 53% din totalul voturilor. Nu e nici o îndoială că, în pofida problemelor din primul tur, realegerea sa fusese previzibilă de la bun început. Hitler nu fusese ales, dar partidul câștigase mai multe voturi decât la oricare alte alegeri. Începea să pară de neoprit.[118] În 1932, mai bine organizat și finanțat, Partidul Nazist dusese o campanie prezidențială în stil american, focalizată asupra persoanei lui Hitler ca reprezentant al întregii Germanii. Își concentrase eforturile nu atât asupra câștigării simpatiei muncitorilor, lucru pe care nu îl reușise în mare parte nici campania din 1930, ci asupra strângerii de voturi din partea clasei mijlocii, care se îndreptase anterior spre diferite formațiuni de buzunar și spre partidele liberale sau conservatoare, susținute de electoratul protestant. Cele optsprezece luni de șomaj în creștere și de criză economică îi accentuaseră dezamăgirea pe care acești alegători o simțeau față de Republica de la Weimar, Republică pe care, în fond, Hindenburg o condusese în ultimii șapte ani. Aparatul de propagandă condus de Goebbels a vizat cu o și mai mare acuratețe grupuri specifice de alegători și în primul rând femeile. În regiunile protestante, nemulțumirea de la țară atinsese un asemenea nivel,

încât Hitler l-a învins pe Hindenburg în al doilea tur în Pomerania, Schleswig-Holstein și Hanovra Orientală.[119] Mai târziu în acea primăvară, statutul mișcării naziste de cel mai popular partid politic a fost confirmat de alte victorii în alegerile organizate în diferite state germane – 36,3% în Prusia, 32,5% în Bavaria, 31,2% la Hamburg, 26,4% în Württemberg și, mai presus de toate, 40,9% în Saxonia-Anhalt, un rezultat ce le-a dat dreptul să formeze guvernul în respectivul stat. Hitler a luat din nou calea aerului, ținând 25 de discursuri în succesiune rapidă. Din nou, mașina propagandistică nazistă și-a dovedit eficiența și dinamismul.

Era clar că tentativele lui Brüning de a stopa ascensiunea Partidului Nazist nu avuseseră nici un impact. Mulți din anturajul președintelui Hindenburg ajunseseră la concluzia că sosise momentul pentru o abordare diferită. În ciuda victoriei din alegeri, Hindenburg nu era deloc mulțumit de rezultat. Faptul că se lovise de o opoziție atât de puternică reprezenta un afront pentru un om care își compara statutul, din ce în ce mai des, cu cel al Kaizerului neales, pe care altădată îl servise. Păcatul capital al lui Brüning fusese acela de a nu reuși să-i convingă pe naționaliști să susțină realegerea lui Hindenburg. În ciuda campaniei neobosite duse de cancelar în favoarea sa, bătrânul feldmareșal, care în ochii multora întruchipa tradițiile prusace ale monarhismului și ale conservatorismului prusac, resimțea foarte acut propria dependență de voturile social-democraților și ale Partidului Centrului, voturi care îl făceau să pară candidatul stângii și al adepților clericalismului, ceea ce, în fond, și era. În plus, armata devenea neliniștită, din cauza efectelor devastatoare ale politicilor economice ale lui Brüning asupra industriei de armament și considera că scoaterea cămășilor brune în afara legii împiedica recrutarea lor ca trupe auxiliare, o perspectivă care devenea cu atât mai atrăgătoare, cu cât numărul de membri ai organizației se mărea. În cele din urmă, atenția lui Hindenburg a fost atrasă de propunerile moderate ale guvernului în vederea unei reforme agrare minore în regiunile estice, prin care marile proprietăți falimentare aveau să fie împărțite în mici loturi destinate șomerilor. Fiind el însuși un exponent al marilor interese funciare și având el însuși un domeniu, Hindenburg era convins că toate acestea miroseau a socialism.[120] Într-o atmosferă de intrigi intense

în spatele scenei, cu Schleicher care încerca să submineze poziția lui Groener în armată și cu Hitler care promitea să tolereze noul guvern dacă ridica interdicția asupra cămășilor brune și convoca noi alegeri pentru Reichstag, Brüning a devenit, de la o zi la alta, tot mai izolat. Când Groener a fost nevoit să demisioneze pe 11 mai 1932, poziția lui Brüning a devenit extrem de vulnerabilă. Subminat încontinuu de intrigile anturajului lui Hindenburg, a concluzionat că nu mai exista alternativă și, pe 30 mai 1932, și-a înaintat demisia.[121]

IV

Cel pe care Hindenburg l-a desemnat cancelar al Reichului era Franz von Papen, un vechi prieten personal. Aristocrat și mare proprietar funciar, poziția lui von Papen în Partidul Centrului, în numele căruia candidase pentru legislativul prusac, fiind un deputat obscur și nu prea activ, era chiar și mai la dreapta în raport cu Brüning. În timpul Primului Război Mondial, fusese expulzat din Statele Unite, unde era atașat militar, pentru spionaj, sau „activități incompatibile cu statutul său", ca să folosim limbajul diplomatic convențional, și s-a alăturat Statului Major General. În anii '20, s-a folosit de averea pe care i-o adusese căsătoria cu fiica unui industriaș bogat ca să cumpere pachetul de acțiuni majoritar al ziarului Partidului Centrului, *Germania*. Papen avea așadar legături strânse cu câteva din forțele sociale și politice-cheie în Republica de la Weimar, inclusiv cu aristocrația funciară, cu Ministerul de Externe, cu armata, cercurile industriale, Biserica catolică și presa. Într-adevăr, Schleicher l-a recomandat lui Hindenburg ca o persoană care avea să fie favorabilă intereselor armatei. Într-o măsură chiar mai mare decât Brüning, von Papen reprezenta o versiune a autoritarismului politic catolic comună în Europa la începutul anilor '30. Conflictele sale cu propriul partid nu erau de dată recentă și îl sprijinise deschis pe Hindenburg împotriva candidatului Centrului, Marx, la alegerile prezidențiale din 1925. Partidul l-a dezavuat de acesta, iar Papen, la rândul său, și-a predat legitimația de membru, proclamându-se adept

al unei „sinteze a tuturor forțelor cu adevărat naționaliste – indiferent de tabăra din care provin – și asta nu în calitate de membru de partid, ci de german“.[122] Ruptura era acum completă.[123]

Aceste evenimente au marcat, la acel moment, dar și privit retrospectiv, sfârșitul democrației parlamentare în Germania. Majoritatea membrilor noului cabinet nu erau afiliați politic, cu excepția câtorva care, cel puțin nominal, aparțineau Partidului Naționalist. Papen și cei apropiați în plan ideologic, inclusiv Schleicher, se considerau creatorii unui „Nou Stat“, situat deasupra partidelor, opus chiar principiului pluripartidismului, puterea adunărilor alese fiind și mai redusă decât în proiectele ceva mai modeste ale lui Brüning. Tipul de stat pe care îl aveau în vedere era exemplificat de activitatea ministrului de Interne al lui Papen, Wilhelm Freiherr von Gayl, cel care contribuise la crearea unui stat militar, rasist și autoritar, în zonele primite de Germania prin Tratatul de la Brest-Litovsk, din 1918.[124] Printre propunerile lui Gayl se numărau limitarea dreptului de vot la o minoritate și reducerea drastică a atribuțiilor parlamentare.[125] Obiectivul pe care și-l fixase Papen era acela de a da înapoi ceasul istoriei, de a șterge nu numai democrația weimareză, ci tot ce se întâmplase în politica europeană după revoluția franceză și de a recrea, în locul conflictului de clase modern, fundamentul ierarhic al unei societăți a Vechiului Regim.[126] Ca un simbol mic, dar grăitor al intențiilor sale, a interzis utilizarea ghilotinei pentru execuții în zonele din Prusia unde fusese introdusă în secolul al XIX-lea și a înlocuit-o cu instrumentul prusac utilizat în mod tradițional: securea.[127] Totodată, într-o serie de acțiuni cu consecințe mult mai vizibile, guvernul Papen a început să extindă restricțiile impuse de predecesorul său presei radicale și asupra ziarelor democratice, interzicând publicații populare liberale și de stânga precum ziarul social-democrat *Înainte* (de două ori în numai câteva săptămâni), scoțând în afara legii ziare liberale de stânga ca *Ziarul popular de Berlin* (*Berliner Volkszeitung*) în două momente distincte și convingându-i pe comentatorii liberali că libertatea presei fusese, în cele din urmă, abolită.[128]

Conservatorismul utopic al lui Papen era complet neadaptat realităților politice ale anului 1932. Guvernul său era alcătuit din oameni relativ inexperimentați. Atât de mulți dintre ei făceau parte

din aristocrația funciară, încât era în general cunoscut ca „guvernul baronilor“. Papen și Schleicher căzuseră de acord, în timpul discuțiilor ce precedaseră demisia lui Brüning, că aveau nevoie să câștige sprijinul naziștilor, conferind astfel sprijin de masă politicilor anti-democratice ale guvernului. Au obținut acordul lui Hindenburg pentru dizolvarea Reichstagului și convocarea de noi alegeri, lucru pe care Hitler îl ceruse așteptându-se la o nouă creștere a votului nazist. Alegerile au fost fixate pentru sfârșitul lui iulie 1932. În plus, au acceptat și solicitarea lui Hitler de a ridica interdicția impusă cămășilor brune. Concesia, credea Schleicher, avea să domolească extremismul nazist și, printre altele, urma să-i convingă pe paramilitarii naziști să devină un fel de armată auxiliară, cu ajutorul căreia restricțiile impuse efectivelor forțelor armate germane de către Tratatul de la Versailles să poată fi definitiv depășite.[129] Dar acesta s-a dovedit a fi încă o mișcare dezastruos calculată. Mase de cămăși brune au inundat din nou triumfătoare străzile, iar bătăile, încăierările sângeroase, rănirile și asasinatele, nelipsite în totalitate nici în perioada de interdicție de după aprilie 1931, au atins rapid noi niveluri record. Chiar și în aceste circumstanțe, opinia publică a fost șocată când, pe 17 iulie 1932, un marș organizat de mii de membri ai Secțiunilor de Asalt, într-unul din fiefurile mișcării muncitorești, Altona, o municipalitate situată pe partea prusacă a graniței cu Hamburgul, a întâmpinat o rezistență violentă din partea câtorva mii de Luptători ai Frontului Roșu, puternic înarmați. Richard Krebs, aflat în fruntea a 800 de marinari și docheri comuniști gata să-i alunge pe naziști de pe cheiuri, a povestit mai târziu cum Luptătorii Frontului Roșu primiseră ordin să-i atace pe paramilitarii naziști în stradă. Pietre, gunoi și tot felul de obiecte au fost aruncate în participanții la marș. După unele relatări, pe acoperișuri se aflau trăgători de elită comuniști, gata să masacreze cămășile brune aflate dedesubt. Cineva, nimeni nu știa cine, a tras un foc de armă. Imediat, poliția s-a panicat și a deschis focul cu tot ce avea la dispoziție, împroșcând toată localitatea cu gloanțe și făcând mulțimea să se răspândească, speriată, în toate direcțiile. Comuniștii au părăsit zona, împreună cu toți ceilalți. Încercarea de a împiedica cămășile brune să mărșăluiască pe teritoriul lor eșuase mizerabil.[130] Au fost uciși

optsprezece oameni și peste o sută au fost răniți. Majoritatea deceselor au fost provocate, după cum au demonstrat rapoartele autopsiilor, de gloanțele trase din revolverele poliției. Gravitatea violențelor la care ajunseseră acum confruntările politice impunea în acel moment, fără putință de tăgadă, o acțiune din partea guvernului.[131]

Cu toate acestea, neavând nicidecum intenția de a scoate din nou SA-ul în afara legii, Papen s-a folosit de evenimentele „Duminicii Sângeroase“ de la Altona pentru a demite guvernul prusac, condus de social-democrații Otto Braun și Carl Severing, pe motiv că nu mai era capabil să mențină ordinea și să impună legea. Aceasta a fost lovitura decisivă dată social-democraților pentru care fusese numit în funcție. Papen putea face referire la un precedent, demiterea de către Ebert a guvernelor din Saxonia și Thuringia în 1923, dar Prusia, reprezentând mai bine de jumătate din teritoriul Reichului și cu o populație mai numeroasă decât cea a Franței, era o țintă mult mai semnificativă. Poziția centrală jucată de armată în această situație politică conflictuală a fost ilustrată foarte semnificativ de desfășurarea, pe străzile Berlinului, a unor trupe înarmate până-n dinți și de proclamarea stării de urgență în capitală. Poliția controlată de social-democrați a fost pur și simplu dată la o parte; orice încercare a guvernului prusac de a o folosi pentru a rezista forței armatei nu ar fi putut conduce decât la confuzie. Efectivele ei erau prea mici, iar ofițerii superiori sau mijlocii erau fie dezamăgiți de Republică, fie susținători ai lui Papen, fie fuseseră câștigați deja de partea naziștilor.[132]

Dacă Papen și Schleicher se temeau de o revoltă a muncitorilor, atunci se înșelau. Mulți membri ai Stindardului Reichului erau gata să ia armele, și mitralierele, pistoalele și carabinele adunate pentru a apăra sediul central al partidului, în eventualitatea unui puci, până când poliția, despre care partidul credea – greșit, după cum s-a dovedit – că se va opune oricărei tentative de a răsturna Republica, ajungea la fața locului. O creștere recentă a numărului de membri adusese efectivele Unităților de Apărare Republicană ale Stindardului Reichului până peste cifra de 200 000. Dar erau net depășiți de cei trei sferturi de milion de paramilitari naziști și ai Căștilor de Oțel care s-ar fi mobilizat cu certitudine în eventualitatea

în care ar fi organizat o revoltă. Era slab antrenați și nepregătiți. Și nu ar fi fost nicicum pe măsura forțelor bine echipate ale armatei germane. Comuniștii, care dispuneau de rezerve mai substanțiale de armament, nu aveau nici cea mai mică intenție de a le folosi în apărarea social-democraților.[133]

În contextul din iulie 1932, când Hindenburg, conducerea armatei și conservatorii erau cu toții foarte preocupați să evite provocarea unui război civil în Germania, o revoltă armată a Stindardului Reichului ar fi forțat căderea lui Papen sau o intervenție a președintelui Reichului. Nu avem cum să știm. Apelul la rezistență nu a mai venit. Tradiția legalistă a social-democraților i-a convins să interzică orice formă de rezistență armată în fața unor acte aprobate de președinte și de guvernul legal constituit, sprijinite de armată și acceptate de poliție.[134] Singurele opțiuni rămase lui Braun și Severing erau protestele retorice și procesele împotriva lui Papen, pe motiv de neconstituționalitate. Pe 10 octombrie 1932, Curtea de Stat a emis o sentință favorabilă măcar parțial guvernului Braun, care a rămas astfel un ghimpe în coasta guvernului central, prin reprezentarea sa în Consiliul Reichului, camera superioară a legislativului național.[135] Între timp, Papen a obținut din partea președintelui numirea sa în funcția de Comisar al Reichului, pentru a duce la îndeplinire atribuțiile guvernului prusac, în vreme ce funcționarii, pedanți, au început să ezite și și-au suspendat activitatea până la rezolvarea disputei juridice.[136]

Lovitura lui Papen a fost fatală Republicii de la Weimar. A distrus principiul federal și a deschis calea spre centralizarea completă a statului. În orice direcție s-ar fi mers din acest moment, era îndoielnic că destinația o reprezenta democrația parlamentară. După 20 iulie 1932, singurele alternative realiste erau o dictatură nazistă sau un regim conservator și autoritar, sprijinit pe armată. Absența oricărei rezistențe serioase din partea social-democraților, principalii apărători ai Republicii încă activi, a fost decisivă. I-a convins atât pe conservatori, cât și pe național-socialiști că distrugerea instituțiilor democratice putea fi realizată fără a întâmpina vreo opoziție serioasă. Social-democrații primiseră suficiente informații despre intențiile lui Papen, dar nu făcuseră nimic. Erau paralizați

nu numai de sprijinul dat loviturii lui Papen de către un om, Paul von Hindenburg, pe care îl sprijiniseră cu atât de puțin timp în urmă în campania prezidențială, cât și de catastrofala înfrângere suferită la alegerile parlamentare din Prusia, în aprilie 1932. În vreme ce naziștii își sporiseră reprezentarea în legislativul Prusiei de la 9 locuri la 162, iar comuniștii de la 48 la 57, social-democrații pierduseră o treime dintre mandate, scăzând de la 137 la 94. Nici un partid nu deținea majoritatea și administrația existentă, în frunte cu Braun și Severing, a continuat ca guvern minoritar ce beneficia de o legitimitate democratică redusă în consecință. Dincolo de toate acestea, un sentiment al neputinței se generalizase în rândurile conducerii partidului pe parcursul lunilor nesfârșite în care toleraseră politica dură de austeritate a lui Brüning. Sindicatele erau incapabile să se opună loviturii în vreun fel, deoarece șomajul masiv făcuse imposibilă organizarea unei greve generale; milioane de șomeri disperați nu ar fi avut de ales și ar fi acceptat o slujbă, chiar dacă asta îi transforma în spărgători de grevă, și sindicatele o știau. O reiterare a poziției unitare a organizațiilor muncitorești, care încinsese puciul Kapp în 1920, ieșea astfel din discuție. Naziștii jubilau. „Nu trebuie decât să îți arăți puțin colții și roșii vor capitula“, scria, pe 20 iulie, șeful propagandei naziste, Joseph Goebbels, în jurnalul său: social-democrații și sindicatele, observa satisfăcut, „nu ridică nici măcar un deget“. „Roșii“, nota la puțin timp după aceea, „au ratat șansa cea mare. Nu se va mai ivi niciodată“.[137]

Decizii fatale

I

Lovitura lui von Papen s-a produs în mijlocul celei mai frenetice și mai violente campanii electorale de până atunci, duse într-o atmosferă și mai irațională și mai viciată de cât cea din urmă cu doi ani. Hitler a zburat din nou peste tot prin Germania, dintr-un oraș într-altul, vorbind în fața unor mulțimi imense, la peste cincizeci de evenimente, denunțând lipsa de unitate, umilințele și eșecurile regimului republican și oferind promisiunea vagă, dar plină de forță, a unei națiuni mai bune, mai unite în viitor. Între timp, comuniștii predicau revoluția și anunțau colapsul iminent al ordinii capitaliste, social-democrații făceau apel la electorat să se ridice împotriva amenințării fasciste, iar partidele burgheze susțineau o unitate capabilă să redea energia națiunii, dar o unitate pe care erau în mod evident incapabile să o ofere.[138] Degradarea vieții politice parlamentare era ilustrată foarte sugestiv de stilul propagandistic al partidelor, inclusiv al social-democraților, care accentua tot mai mult aspectele emoționale. Înconjurată de ciocniri de stradă tot mai violente și de demonstrații, confruntarea politică a început să se reducă la ceea ce social-democrații numeau – fără nici o tentă critică – războiul simbolurilor. Angajând un psiholog – pe Serghei Șahotin, un elev radical al lui Pavlov, descoperitorul reflexelor condiționate – pentru a-i ajuta în alegerile din 1931, social-democrații și-au dat seama că apelul la rațiune nu era suficient. „Trebuie să ne adresăm sentimentelor,

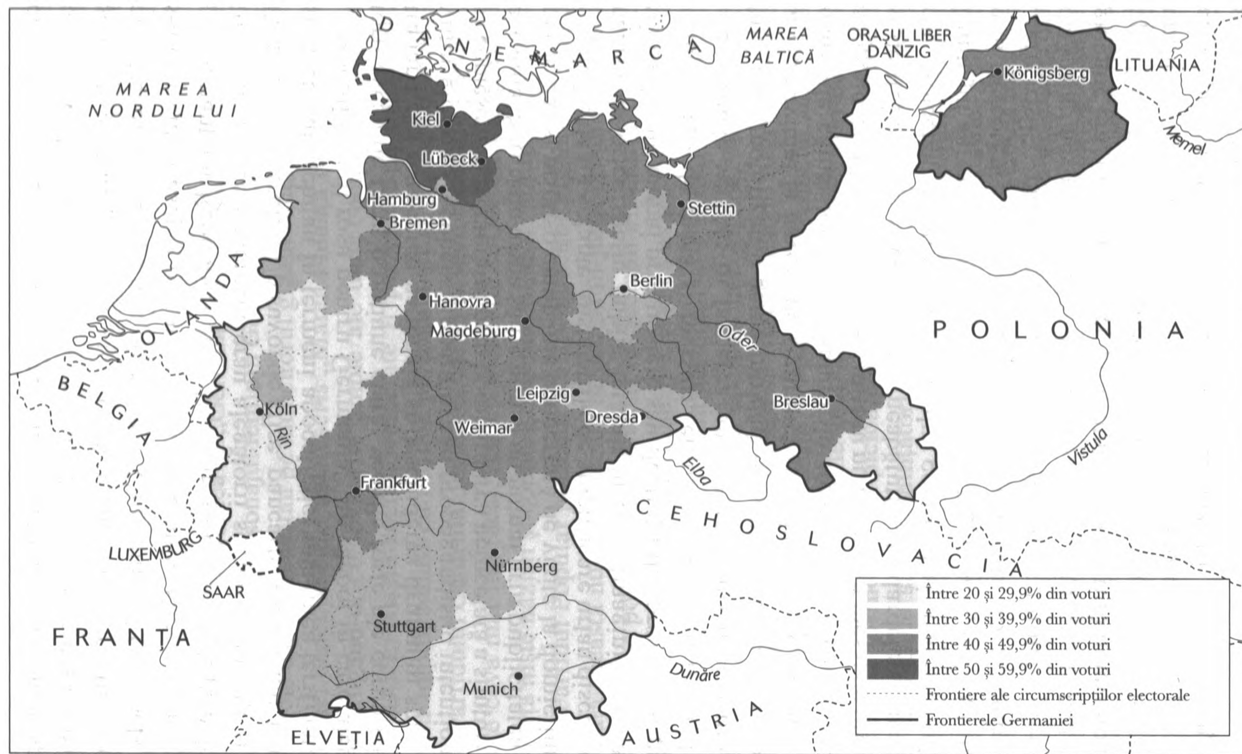
sufletelor și emoțiilor pentru ca rațiunea să câștige." În practică, rațiunea a rămas undeva în urmă. Pentru alegerile din iulie 1932, social-democrații au ordonat tuturor filialelor locale să se asigure că membrii purtau insigna partidului, se salutau cu pumnul încleștat când se întâlneau și strigau sloganul „Libertate!" în momentele oportune. Într-un spirit similar, comuniștii foloseau de mult timp simbolul secerii și ciocanului și o varietate de sloganuri și saluturi. Adoptând acest stil, partidele se plasau pe același nivel cu naziștii, cu ale căror zvastici, saluturi „Heil Hitler!" și sloganuri simple și viguroase le era greu să concureze.[139]

Căutând o imagine suficient de dinamică pentru a contracara succesul naziștilor, social-democrații, Stindardul Reichului, sindicatele și un număr de alte organizații muncitorești au format, pe 16 decembrie 1932, „Frontul de Fier" cu scopul de a combate pericolul „fascist". Noua mișcare împrumuta masiv din arsenalul de metode propagandistice puse la punct de comuniști și național-socialiști. Discursurile lungi și plictisitoare urmau să fie înlocuite de sloganuri scurte și tăioase. Atenția specială pe care mișcarea muncitorească o dedica de obicei educației, rațiunii și științei, urma să facă loc accentului pus pe trezirea emoțiilor maselor prin procesiuni pe străzi, marșuri în uniforme și demonstrații de voință colectivă. Noul stil propagandistic al social-democraților mergea până la inventarea unui simbol capabil să contracareze zvastica și secera și ciocanul: trei săgeți paralele, semnificând cele trei componente principale ale Frontului de Fier. Nimic din toate astea nu a ajutat prea mult mișcarea muncitorească tradițională, ai cărei membri, inclusiv cei care ocupau poziții de frunte în Reichstag, au rămas sceptici ori s-au dovedit incapabili să se adapteze noului mod de a-și prezenta politicile. Noile metode propagandistice îi plasau pe social-democrați pe picior de egalitate cu naziștii; dar le lipsea dinamismul, vigoarea tinerească sau extremismul pentru a se transforma într-un rival adevărat. Simbolurile, marșurile și uniformele nu au reușit să aducă noi susținători Frontului de Fier, de vreme ce tot aparatul organizațional social-democrat era cel care controla. Pe de altă parte, nu a calmat temerile alegătorilor din clasa medie cu privire la intențiile mișcării muncitorești.[140]

Chiar mai revelatoare erau afișele electorale utilizate de partide la începutul anilor '30. O caracteristică comună majorității lor este prezența dominantă a figurii gigantice a unui muncitor dezbrăcat până la brâu, care ajunsese la finalul anilor '20 să simbolizeze poporul german și care înlocuia vechile reprezentări ale națiunii: figura modestă și ironică a „Germanului Michel", cu scufia de noapte pe cap sau personajul feminin *Germania*, mai puțin întâlnit. Posterele naziste îl arătau pe muncitorul gigant ridicându-se deasupra unei bănci pe care stătea scris „Marea Finanță Internațională" și distrugând-o, cu loviturile ample ale unui compresor decorat cu zvastici; afișele social-democrate îl prezentau pe muncitorul gigant împingându-i cu coatele pe comuniști și pe naziști; posterele Partidului Centrului includeau desenul unui muncitor gigantic, poate ceva mai îmbrăcat, dar cu mânecile suflecate, îndepărtând cu forța niște naziști și comuniști minusculi din clădirea parlamentului; Partidul Popular prezenta același muncitor gigantic, purtând de data aceasta numai o bucată de pânză în jurul brâului, dându-i la o parte pe politicienii îmbrăcați respectabil ai tuturor celorlalte partide aflate în conflict în iulie 1932, adică exact inversul a ceea ce avea să se întâmple în realitate; chiar și Partidul Naționalist, rezistent la schimbări, utiliza un muncitor gigantic în posterele sale, deși unul care se mulțumea să fluture steagul negru-alb-roșu al vechiului Reich bismarckian.[141] Peste tot în Germania, alegătorii erau asaltați de imagini ale muncitorilor gigantici zdrobindu-și oponenții, lovindu-i cu picioarele, aruncându-i din parlament sau privind de sus amenințători la politicienii cu frac și joben, aproape invariabil prezentați ca niște pigmei nesemnificativi și certăreți. Masculinitatea exacerbată înlătura facțiunile politice puse pe scandal, ineficiente și efeminate. Oricare ar fi fost intenția, mesajul subliminal era că finalul parlamentarismului sosise: un mesaj făcut explicit în ciocnirile de stradă zilnice dintre grupările paramilitare, în omniprezența uniformelor și a tribunelor destinate discursurilor, în violența neîncetată și haosul ce caracteriza întrunirile electorale.

Nici un alt partid nu putea rivaliza cu naziștii în acest domeniu. Și poate că Goebbels se plângea că „acum ne fură metodele",

dar cele trei săgeți nu aveau o rezonanță simbolică profundă, spre deosebire de mai familiara zvastică. Dacă ar fi vrut să aibă o șansă de a-i bate pe naziști chiar după regulile acestora din urmă, ar fi trebuit să înceapă mai devreme.[142] Campania lui Goebbels nu s-a concentrat asupra performanțelor guvernului Papen, ci asupra performanțelor Republicii de la Weimar. În consecință, principalii vizați în acest moment erau alegătorii social-democrați și ai Partidului Centrului. Un șuvoi de afișe, pancarte, foi volante, filme și discursuri schițau în termeni apocaliptici imaginea terifiantă a „războiului civil roșu pentru Germania“, un război în care alegătorii aveau de făcut o opțiune clară: vechile forțe ale corupției și trădării sau renașterea națională și deschiderea drumului spre un viitor glorios. Goebbels și aparatul său propagandistic intenționau să copleșească electoratul prin bombardarea neîncetată a simțurilor acestuia. Saturația urma să fie atinsă nu numai prin publicitatea de masă, dar și printr-o campanie concertată de vizite la domiciliu și împărțire de foi volante. Instalațiile de amplificare urlau discursuri naziste în orice spațiu public întâlnit în cale. Imaginile vizuale, transmise nu numai prin postere sau ilustrații din presă, ci și prin demonstrații de masă și marșuri, eliminau discursul rațional și argumentele verbale în favoarea unor stereotipuri ușor asimilabile, care mobilizau o gamă întreagă de sentimente, de la revoltă și agresivitate la nevoia de siguranță și de izbăvire. Coloanele în marș ale cămășilor brune, saluturile rigide și posturile militare adoptate de liderii naziști transmiteau nu numai un mesaj de ordine și de trăinicie, ci și de dârzenie neabătută. Stindardele și steagurile proiectau imaginea activismului continuu și a idealismului. Limbajul agresiv al propagandei naziste repetase la nesfârșit imagini stereotipice ale oponenților lor – „criminalii din noiembrie“, „șefii roșii“, „păpușarii evrei“, „haita roșie de criminali“. Totuși, dată fiind nevoia naziștilor de a calma clasele mijlocii, muncitorul gigantic era, în unele cazuri, prezentat într-o postură binevoitoare, lipsită de ferocitate și agresivitate, purtând cămașă și împărțind unelte de muncă șomerilor, în loc să le folosească pe post de arme pentru distrugerea adversarilor; naziștii erau pregătiți să guverneze responsabil.[143]



Naziștii la alegerile pentru Reichstag din iulie 1932

Această campanie electorală, de o intensitate fără precedent, a adus în scurt timp rezultatele dorite. Pe 31 iulie 1932, alegerile pentru Reichstag au dat măsura nebuniei tacticii adoptate de von Papen. Departe de a-i face pe naziști și pe Hitler mai maleabili, alegerile le-au sporit imens forța, dublându-le voturile, de la 6,4 milioane la 13,8, și transformându-i, cu 230 de locuri, în de departe cel mai mare partid din Reichstag, cu o sută de locuri mai mult decât următorul grup, social-democrații, care reușiseră să-și limiteze pierderile la numai 10 locuri și trimiseseră 133 de deputați în noua legislatură. Voturile obținute de naziști erau de peste două ori mai numeroase, de la cele 18,3% în septembrie 1930, la 37,4%. Polarizarea crescândă a scenei politice era subliniată și de noile succese ale comuniștilor, care au trimis în Reichstag 89 de deputați, față de 77 anterior. Dar în vreme ce Partidul Centrului a reușit din nou să câștige mai multe voturi și să obțină 75 de mandate în noul parlament, numărul cel mai mare din istoria sa, naționaliștii au înregistrat noi pierderi, scăzând de la 41 la 37 de locuri și fiind astfel reduși la statutul unui partid periferic. Și mai frapantă însă a fost anihilarea aproape completă a partidelor de centru. Partidul Popular a pierdut 24 din cele 31 de mandate deținute, Partidul Economiei 21 din 23, iar Partidul Statului, fost Democrat, 16 din 20. Micile grupări de dreapta, care atrăseseră atât de multe voturi din partea clasei mijlocii în 1930, s-au prăbușit și ele, păstrând numai 9 din cele 55 de mandate deținute anterior. Stânga și dreapta se confruntau acum în Reichstag pe deasupra unui centru redus la insignifianță; un vot combinat al comuniștilor și social-democraților, de 13,3 milioane, se confrunta cu un vot nazist, de 13,8 milioane, celelalte partide laolaltă reușind să obțină abia 9,8 din voturi.[144]

Motivele succesului nazist la urne în iulie 1932 erau, în mare parte, aceleași ca în septembrie 1930; aproape doi ani de criză societală, politică și economică în continuă și rapidă agravare nu făcuseră decât să le dea și mai multă validitate. Alegerile au confirmat statutul naziștilor de coaliție-curcubeu a nemulțumiților, cu diferența că acum era net mai mare succesul în rândurile clasei mijlocii, care – e clar – renunțase la ezitările manifestate cu doi ani în urmă, când se orientase spre diferite grupuscule de dreapta. Aproape toți alegătorii partidelor burgheze își făcuseră acum loc în rândurile electoratului

nazist. Unul din doi alegători care sprijiniseră grupările disidente, rupte din alte partide, în septembrie 1930, se reorientase acum spre naziști, la fel una dintre trei persoane care votaseră, la ultimele alegeri legislative, pentru naționaliști, Partidul Popular sau Partidul Statului. O treime din câștigurile partidului au venit de la grupările rupte anterior din alte partide. Printre acești alegători se numărau cei care votaseră în 1924 și 1928 cu naționaliștii. Chiar și o mică parte dintre simpatizanții comuniști sau catolici s-au reorientat, deși tendința a fost mai mult decât compensată de numărul celor care reveneau în rândurile votanților celor două partide. Partidul Nazist a continua să aibă succes în special printre protestanți, numai 14% din electoratul catolic susținându-l, față de 40% din cel non-catolic. 60% din electoratul nazist provenea din categoriile mijlocii în sensul larg al cuvântului; 40% erau muncitori manuali și familiile lor și, în covârșitoare majoritate a cazurilor, era vorba de muncitori ale căror legături cu mișcarea muncitorească fuseseră, dintr-o varietate de motive, întotdeauna slabe. Proporționalitatea inversă între scorul obținut de naziști în orice circumscripție și nivelul șomajului era extrem de evidentă. Naziștii au continuat să fie un pol de atracție pentru toate categoriile sociale nemulțumite, beneficiind de un sprijin puternic în special în clasa mijlocie și de un număr mult mai mic de suporteri în categoriile de muncitori industriali și în comunitatea catolică, în special acolo unde exista infrastructura instituțională a mișcării muncitorești sau a asociațiilor voluntare catolice.[145]

Totuși, chiar dacă iulie 1932 a adus Partidului Nazist o creștere masivă a prezenței în Reichstag, alegerile au reprezentat o dezamăgire pentru liderii săi. Pentru ei, elementul crucial nu era ameliorarea reprezentării în legislativ, ci faptul că nu reușiseră să-și îmbunătățească performanța în raport cu al doilea tur al alegerilor prezidențiale sau cu alegerile din Prusia, din aprilie precedent. Exista în consecință impresia că votul nazist atinsese limita maximă. Mai mult, în ciuda unor eforturi masive, partidul înregistrase numai succese limitate în încercarea de a pătrunde în bazinul electoral social-democrat sau catolic. Astfel, bucuria cu care naziștii întâmpinaseră victoria din septembrie 1930 nu s-a mai repetat. Goebbels a destăinuit în jurnalul sentimentul că „am câștigat la un fir de păr", nimic mai mult. „Așa nu vom obține nici odată o majoritate absolută",

a concluzionat. Alegerile au conferit un nou sentiment al urgenței, senzația că, așa cum se exprima Goebbels, „trebuie să se întâmple ceva. Vremea opoziției a trecut. Acum a venit rândul faptelor!“[146] Momentul cuceririi puterii venise, a adăugat a doua zi, și tot atunci a adăugat că Hitler era de aceeași părere. Altfel, dacă mergeau în continuare pe calea parlamentară spre putere, stagnarea electorală sugera că situația ar putea începe să scape de sub control. Cu toate acestea, Hitler excludea posibilitatea intrării într-un guvern de coaliție condus de un alt partid, o opțiune justificată, dat fiind faptul că partidul său avea de departe cele mai multe locuri în adunarea legislativă națională. Așadar, după alegeri, Hitler a insistat că va intra într-un guvern numai în calitate de cancelar al Reichului. Era singura poziție care garanta prezervarea misticii carismei sale printre susținătorii naziști. Spre deosebire de o poziție subordonată în cabinet, funcția de cancelar i-ar fi oferit mari șanse să transforme dominația asupra guvernului într-o dictatură națională, prin utilizarea tuturor forțelor aparatului de stat, care s-ar fi aflat la dispoziția sa.

II

Un incident produs în primele zile ale lui august 1932 demonstra foarte bine cum puteau fi folosite aceste fapte. În încercarea de a prelua controlul asupra situației, Papen luase, pe 29 iulie, decizia de a interzice întrunirile politice publice. În realitate, aceasta nu a făcut decât să-i lipsească pe activiști de un debușeu legal pentru pasiunile lor politice inflamate, așa încât violențele de stradă au primit un nou stimul. Drept urmare, pe 9 august, a promulgat un alt decret prezidențial de urgență, impunând pedeapsa cu moartea pentru oricine își ucidea un oponent politic din ură sau furie. Intenționa să-l aplice în primul rând comuniștilor. Dar devreme în dimineața zilei următoare, un grup de paramilitari naziști beți, înarmați cu bastoane de cauciuc, pistoale și tacuri de biliard rupte, au pătruns cu forța într-o fermă din satul Potempa din Silezia Superioară și l-au atacat pe unul din locatari, un simpatizant comunist, Konrad Pietzuch. Cămășile brune l-au lovit peste față cu un tac, l-au bătut până l-au

lăsat inconștient, l-au lovit cu cizmele în timp ce se afla la pământ și apoi l-au lichidat cu un revolver. Pieutzsch era polonez, așa că incidentul era deopotrivă unul rasial și politic, și în plus câteva din cămășile brune aveau o dispută personală cu el. Indiferent de acestea, era clar vorba de o crimă politică, ce intra sub incidența decretului de urgență, așa că cinci dintre paramilitari au fost arestați, judecați și condamnați la moarte în orașul vecin, Beuthen. Imediat ce verdictul a fost anunțat, trupe de asalt naziste, în uniforme brune, s-au dezlănțuit pe străzile orașului, distrugând magazine evreiești și devastând birourile ziarelor liberale și de stânga. Hitler în persoană a denunțat public injustețea „acestui monstruos și sângeros verdict", iar Hermann Göring a trimis un mesaj deschis, de solidaritate cu cei condamnați „din amărăciune și mânie nemărginită față de verdictul terorist care v-a fost dat".[147]

Crima s-a transformat într-unul din subiectele negocierilor dintre Hitler, Papen și Hindenburg pe tema participării naziste la guvernare. În mod ironic, Hindenburg ezita oricum să-l accepte pe Hitler în funcția de cancelar, deoarece numirea unui guvern condus de liderul unui partid care câștigase alegerile ar fi adus prea mult cu revenirea la un regim parlamentar. Acum era alarmat și de crima de la Potempa. „Nu am nici o îndoială în ceea ce privește dragostea dumneavoastră pentru Patrie", i-a spus condescendent lui Hitler, pe 13 august 1923. „Împotriva actelor potențiale de terorism și de violență, a adăugat, așa cum au fost comise, regretabil, de către membri ai diviziilor SA, voi interveni cu toată fermitatea". Nici Papen nu dorea să-i permită lui Hitler să conducă cabinetul. După ruperea negocierilor, Hitler a declarat:

> Camarazi întru rasă germani! Oricine dintre voi care simte ceva față de lupta dusă pentru onoarea și libertatea țării, va înțelege de ce refuz să intru în acest guvern. Justiția domnului von Papen va sfârși prin a condamna la moarte poate mii de național-socialiști. A crezut cineva că mi-ar putea lega numele de această acțiune de o agresivitate oarbă, de această provocare la adresa întregului popor? Domnii se înșală! Herr von Papen, acum știu ce înseamnă „obiectivitatea" dumneavoastră pătată de sânge! Vreau victoria Germaniei naționaliste și anihilarea marxiștilor distrugători și corupători. Nu

sunt potrivit ca să fiu călăul luptătorilor naționaliști pentru libertate ai poporului german![148]

Sprijinul lui Hitler pentru violența brutală a Secțiunilor de Asalt nu ar fi putut fi mai clară. A fost suficient pentru a-l intimida pe Papen, care nu avusese nici odată intenția de a aplica decretul în cazul naziștilor, și a-l convinge să comute pe 2 septembrie pedepsele cu moartea ale celor cinci în închisoare pe viață, în speranța de a-i calma pe liderii naziști.[149] La puțină vreme după incident, temându-se de o nouă interdicție, Hitler a dat tuturor cămășilor brune o permisie de cincisprezece zile. Nu ar fi trebuit să se deranjeze.[150]

Totuși, naziștii, care simțiseră mirosul puterii după scrutinul din iulie, au fost profund dezamăgiți de eșecul conducerii de a intra la guvernare. Totodată, ruperea negocierilor îi lăsase pe Hindenburg și Papen cu problema câștigării legitimității populare. Se părea că momentul distrugerii democrației parlamentare venise, dar cum putea fi realizat acest lucru? Papen, cu sprijinul lui Hindenburg, a luat decizia dizolvării Reichstagului, chiar din momentul în care se reunea. Avea apoi să utilizeze – sau mai degrabă să abuzeze de – puterea președintelui de a guverna prin decret, declarând că nu aveau să mai fie organizate alegeri. Cu toate acestea, când în cele din urmă, în septembrie, Reichstagul s-a reunit în mijlocul unor scene haotice, Hermann Göring, devenit, conform tradiției, președintele sesiunii ca reprezentant al celui mai mare partid, a ignorat deliberat încercările lui Papen de a proclama adunarea dizolvată și a permis discutarea unei moțiuni de cenzură comuniste. Moțiunea a câștigat sprijinul a 512 deputați, numai 42 votând împotrivă și 5 abținându-se. Votul a fost atât de umilitor și a demonstrat cu atât de multă pregnanță lipsa de sprijin a lui Papen, încât planul de abolire a alegerilor a fost abandonat. În schimb, guvernul nu a găsit altă alternativă decât să urmeze litera constituției și să convoace alegeri legislative pentru noiembrie.[151]

În noua campanie electorală, Hitler, înfuriat de tacticile lui Papen, a lansat atacuri vehemente la adresa guvernului. Un cabinet alcătuit din aristocrați reacționari nu avea să câștige nici odată sprijinul unui om din popor ca el, a proclamat acesta. Presa nazistă a făcut o imensă publicitate unui nou tur triumfător al lui Hitler prin statele

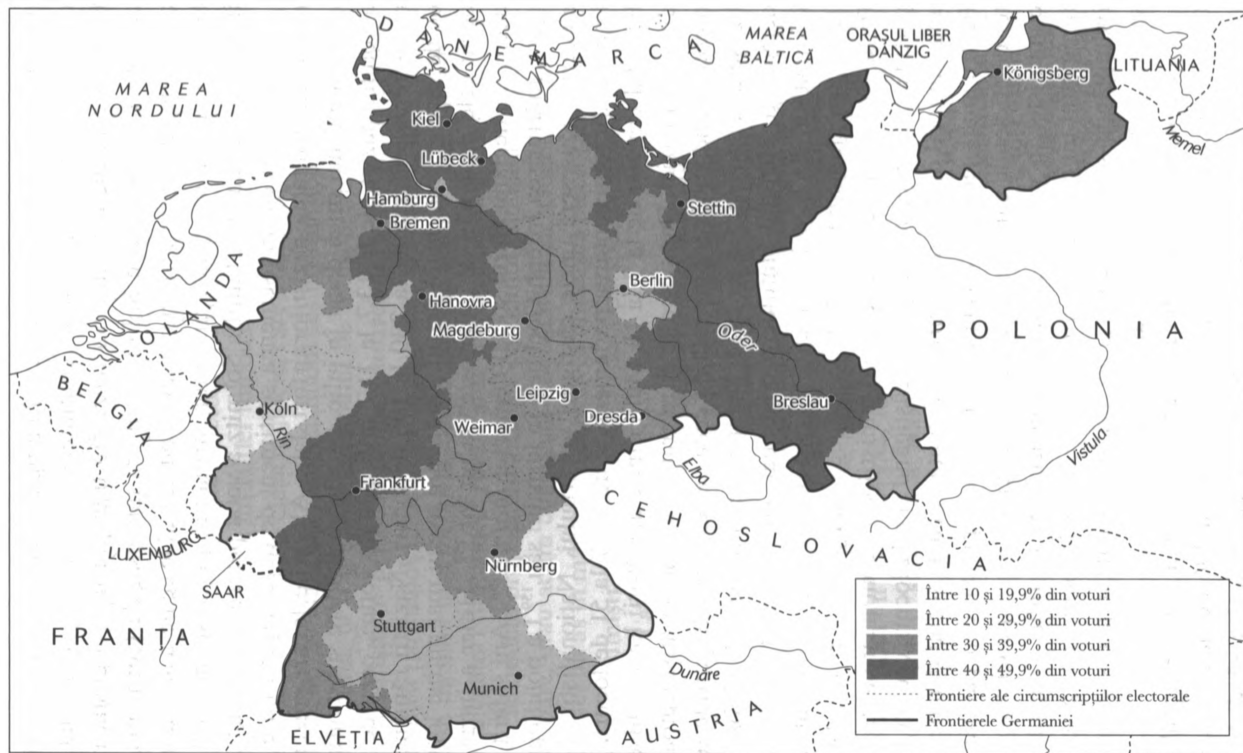
germane; dar exagerările acesteia, legate de mulțimile uriașe și de entuziasmul dezlănțuit pentru oratoria lui Hitler nu puteau ascunde, cel puțin nu pentru conducerea nazistă, faptul că multe dintre sălile în care vorbea erau acum pe jumătate goale și că, din cauza tuturor campaniilor duse în acel an, partidul devenise incapabil din punct de vedere financiar să susțină un efort propagandistic similar. În plus, atacurile populiste ale lui Hitler împotriva lui von Papen începuseră să sperie alegătorii din clasa mijlocie, care aveau impresia că vedeau trăsăturile „socialiste" ale nazismului ieșind din nou la suprafață. Participarea la o grevă a sistemului de transport berlinez, alături de comuniști, în perioada premergătoare alegerilor nu ameliorase imaginea partidului în ochii proletariatului din Berlin, deși aceasta fusese intenția lui Goebbels, dar în contrapartidă îi îndepărtase pe unii alegători din zonele rurale și îi speriase pe alții din clasa mijlocie. Metodele propagandistice ale partidului, altădată considerate novatoare, erau acum cunoscute de toată lumea. Goebbels nu mai avea nici un as în mânecă cu care să-și uimească electoratul. Liderii naziști, pesimiști, s-au resemnat în fața perspectivei unor pierderi severe în ziua alegerilor.[152]

Starea de spirit ce caracteriza segmente largi ale categoriilor mijlocii protestante era surprinsă în jurnalul Luisei Solmitz, o fostă învățătoare ce trăia la Hamburg. Născută în 1899 și căsătorită cu un fost ofițer, era o veche admiratoare a lui Hindenburg și Hugenberg, îl vedea pe Brüning cu un dispreț tipic protestant, considerându-l un „iezuit neînsemnat" și se plângea adesea în jurnal de violența nazistă.[153] Dar în aprilie 1932, mersese să-l asculte pe Hitler la o întrunire într-o suburbie a Hamburgului și fusese entuziasmată deopotrivă de atmosferă și de publicul foarte divers, dar și de discurs în sine.[154] „Geniul lui Hitler te cucerește, scria, e german și are dreptate".[155] Nu a trecut mult și toți prietenii familiei, toți din clasa mijlocie, îl susțineau pe Hitler și nu exista nici o îndoială că în iulie aveau să-l voteze. Dar au fost dezgustați de aroganța lui Göring față de Reichstag în momentul reunirii legislativului și de ceea ce considerau a fi alunecarea spre stânga a naziștilor în timpul campaniei electorale din noiembrie. Acum înclinau spre Papen, deși niciodată cu prea mult entuziasm din cauza catolicismului acestuia. „Am votat pentru Hitler de două ori", i-a spus un vechi prieten, fost combatant,

dar nu o s-o mai fac". „E trist ce se întâmplă cu Hitler", i-a mărturisit o altă cunoștință. „Nu mai pot continua să-l susțin." Sprijinul dat de Hitler grevei muncitorilor berlinezi din transporturi l-a costat mii de voturi, credea Luise Solmitz. Nu era interesat de Germania, a concluzionat ea pesimist, ci numai de putere. „De ce ne-a abandonat Hitler, după ce ne arătase un viitor căruia i se putea spune da?" se întreba. În noiembrie, familia Solmitz a votat pentru naționaliști.[156]

Confruntați cu un asemenea sentiment de dezamăgire, nu e de mirare că rezultatele naziștilor au fost slabe. Alegerile, la care prezența a fost mult mai mică decât în iulie, au adus o scădere substanțială a votului nazist, de la 13,7 la 11,7 milioane de voturi, ceea ce i-a redus reprezentarea de la 230 la 196 de locuri. Naziștii rămâneau de departe cel mai mare partid. Dar acum aveau mai puține locuri decât cele două partide „marxiste" la un loc.[157] „Hitler a intrat în declin", a declarat ziarul social-democrat *Înainte*.[158] „Am suferit un eșec", mărturisea Joseph Goebbels în jurnalul său.[159] La polul opus, alegerile aduseseră unele câștiguri guvernului. Naționaliștii și-au îmbunătățit reprezentarea parlamentară de la 37 la 51 de locuri, iar Partidul Popular de la 7 la 11. Mulți dintre alegătorii lor reveniseră din exilul nazist. Dar și aceste cifre erau teribil de nesatisfăcătoare, reprezentând sub o treime față de ceea ce respectivele partide realizaseră la apogeul lor, în 1924. Declinul vrednic de milă al foștilor democrați, Partidul Statului, a continuat, iar reprezentarea lor s-a înjumătățit, de la 4 la 2 locuri. Social-democrații au pierdut alte 12 locuri, ajungând la 121 de locuri, cea mai joasă cifră din 1924. Pe de cealaltă parte, creșterea comuniștilor, în continuare al treilea partid ca mărime, nu s-a oprit, ei câștigând alte 11 locuri, ceea ce le-a adus un total de 100 de locuri, la distanță mică de social-democrați. Pentru mulți germani din clasa mijlocie, era o prestație înspăimântător de eficientă, care crea perspectiva amenințătoare a unei revoluții comuniste, în viitorul nu prea îndepărtat. Și Partidul Centrului a înregistrat un oarecare declin, de la 75 la 70 de locuri, unele voturi îndreptându-se spre naziști, și același lucru s-a întâmplat și cu aripa sa bavareză, Partidul Popular Bavarez.[160]

În ansamblu, situația din Reichstag era și mai greu gestionabilă. O sută de comuniști se confruntau acum cu 196 de naziști, aflați în partea cealaltă a camerei, ambele grupări decise să distrugă



Naziștii la alegerile pentru Reichstag din noiembrie 1932

sistemul parlamentar, pe care îl urau și disprețuiau. Ca urmare a atacurilor verbale ale guvernului asupra lor, Partidul Centrului și social-democrații erau mai ostili ca niciodată lui Papen. Acesta nu reușise nicidecum să anuleze efectele umilirii sale în Reichstag de pe 12 septembrie. În noul legislativ se confrunta tot cu o covârșitoare majoritate ostilă guvernului său. Papen s-a gândit să taie nodul gordian prin scoaterea în afara legii a comuniștilor și a naziștilor și să utilizeze armate pentru a impune un regim prezidențial, marginalizând complet Reichstagul. Dar nu era o soluție realistă deoarece, în mod fatal, în acest moment pierduse deja încrederea armatei și a conducătorilor acesteia. Mai devreme în acel an, ierarhia militară l-a îndepărtat pe ministrul Apărării, generalul Wilhelm Groener, a cărui disponibilitate de a ajunge la un compromis cu regimul republican și cu instituțiile acestuia nu o mai găsea adecvată noilor circumstanțe. A fost înlocuit de Schleicher, ale cărui puncte de vedere erau mai apropiate de cele ale liderilor armatei. În ceea ce-l privea, Schleicher era iritat de acțiunile cancelarului, care avusese obrăznicia de a-și pune în aplicare propriile idei și planuri de instalare a unui regim autoritar, în loc să urmeze instrucțiunile persoanei care jucase un rol atât de important în aducerea lui Papen la putere, adică el însuși. De asemenea, Papen nu reușise, în mod evident să creeze majoritatea parlamentară, formată în principal din naziști și catolici, pe care Schleicher și armata o doriseră. Venise momentul unei noi inițiative. Schleicher l-a informat discret că armata nu dorea să riște un război civil și nu avea să-l mai sprijine. Cabinetul a fost de acord și Papen, confruntat cu perspectiva unor violențe de stradă imposibil de controlat și lipsit de mijloacele necesare pentru a preveni escaladarea lor, a fost nevoit să-și anunțe intenția de a demisiona.[161]

III

Au urmat două săptămâni de negocieri complicate, conduse de Hindenburg și de anturajul său. În acest moment, constituția revenise *de facto* la modelul bismarckian, guvernele fiind numite de șeful de stat, fără nici o legătură cu majoritățile parlamentare sau

cu legislativul. Ca factor politic, Reichstagul fusese complet marginalizat. În realitate, nu mai era necesar, nici măcar pentru votarea legilor. Totuși, rămânea foarte reală problema că orice guvern care ar fi încercat să modifice constituția într-un sens autoritar, fără a beneficia de legitimitatea conferită de o majoritate parlamentară, și-ar fi asumat un risc foarte serios de a declanșa un război civil. Drept urmare, căutarea sprijinului parlamentar a continuat. Întrucât naziștii nu doreau să intre în joc, Schleicher a fost nevoit să preia el însuși funcția de cancelar, pe 3 decembrie. Guvernul său a fost condamnat din prima zi. Hindenburg a fost iritat de înlăturarea lui Papen, pe care îl aprecia și în care avea încredere, și a altora, ale căror idei le împărtășea. Schleicher, mai puțin urât de social-democrați și de catolici decât Papen, a reușit să câștige un răgaz de câteva săptămâni, evitând retorica autoritară. A continuat să spere că va reuși să-i convingă pe naziști să-i acorde sprijin. Aceștia ieșiseră slăbiți din alegerile din noiembrie și erau divizați în legătură cu ce ar fi trebuit să facă în continuare. Mai mult, la începutul lui decembrie, în alegerile locale organizate în Thuringia, scorul lor s-a prăbușit cu aproximativ 40% față de rezultatul înregistrat în iulie. Un an de campanii epuizante lăsaseră partidul aproape falimentar. Lucrurile păreau să meargă exact așa cum Schleicher își dorea.[162]

În interiorul Partidului Nazist începuseră să apară voci critice la adresa lui Hitler, pentru refuzul acestuia de a se alătura unui guvern de coaliție dacă nu el era cel care-l conducea. Principalul critic era Liderul Organizatoric al partidului, Gregor Strasser, care era dureros de conștient de situația dificilă în care Hitler – era tot mai convins de asta – adusese organizațiile partidului, construite cu atâtea eforturi de-a lungul anilor. Strasser a început să dezvolte legături atât cu lumea marilor afaceri, vizând realimentarea fondurilor partidului, cât și cu sindicatele, pe care încerca să le convingă de avantajele participării la un guvern de largă coaliție națională. Însă, conștienți de punctele sale de vedere, inamicii săi din interiorul conducerii naziste și în primul rând Joseph Goebbels au început să țească intrigi și să-l acuze că încerca să saboteze ascensiunea partidului la putere.[163] Lucrurile au ajuns la un punct de cotitură când Schleicher, încercând să facă presiuni asupra lui Hitler pentru a se alătura cabinetului, a început negocieri separate cu Strasser, pentru

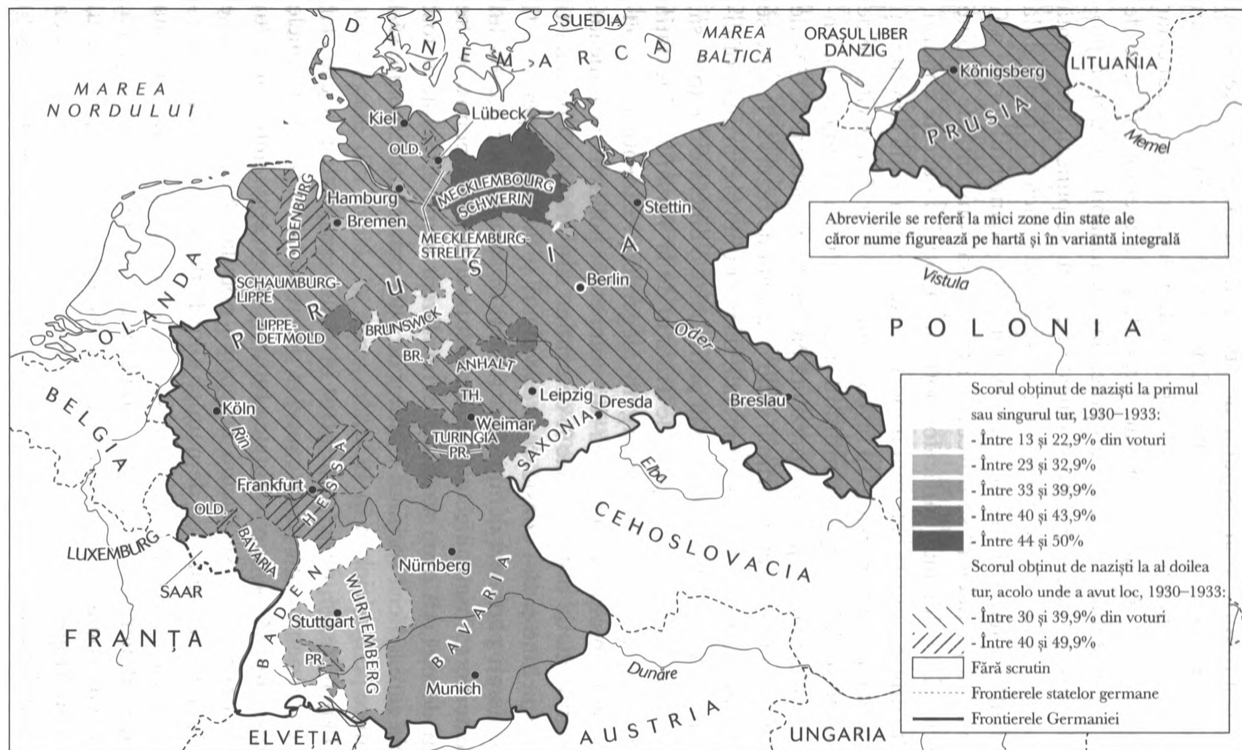
un posibil post în guvern. Hitler era neclintit; naziștii nu trebuiau să intre într-un guvern pe care el nu îl conducea. Într-o întâlnire tensionată cu Hitler, Strasser a pledat în zadar în favoarea punctului său de vedere. Refuzat din nou, a demisionat din toate funcțiile de partid, pe 8 decembrie, într-o criză de orgoliu rănit.

Hitler a acționat rapid pentru a preveni o ruptură în partid, expulzându-i pe susținătorii cunoscuți ai fostului său adjunct și făcând apel în persoană la cei care ezitau. Într-un turneu-fulger prin țară, Hitler s-a adresat nenumăratelor grupuri de activiști ai partidului și i-a convins de justețea poziției sale, plasându-l pe Strasser în postura trădătorului, la fel cum Stalin făcea cu Troțki în Uniunea Sovietică, aproximativ în aceeași perioadă. Pericolul unei scindări fusese real; Hitler și Goebbels cu siguranță l-au luat foarte în serios. Dar ar fi fost o ruptură din rațiuni tactice, nu una principială. Strasser nu reprezenta sub nici o formă o viziune asupra viitorului diferită de cea a lui Hitler; pozițiile sale ideologice erau foarte asemănătoare cu cele ale liderului său și își dăduse acordul complet pentru expulzarea fratelui său, Otto, în 1930, ale cărui concepții fuseseră cu adevărat mult la stânga ideilor acceptate în partid. Gregor Strasser nici nu a opus o rezistență puternică în decembrie 1932. Dacă și-ar fi promovat punctul de vedere, ar fi putut lua cu el o porțiune substanțială din partid, rănindu-l fatal. Dar nu a făcut nimic. Imediat după demisie a plecat în vacanță în Italia și, deși nu a fost expulzat din partid, nu a mai jucat nici un rol în funcționarea acestuia și s-a retras complet din viața politică. Hitler s-a autonumit Lider Organizațional al partidului și a demantelat structura centralizată creată de Strasser, pentru eventualitatea în care altcineva ar fi încercat să preia controlul. Criza din partid trecuse. Hitler și conducerea puteau respira liniștiți din nou.[164]

Eșecul lui Schleicher de a-i câștiga pe naziști de partea sa avea să se dovedească decisiv. La prima vedere, e clar, perspectivele sale la începutul noului an nu erau foarte întunecate. Partidul Nazist era în declin și nici performanțele sale, în alegerile regionale din micul stat Lippe, de pe 15 ianuarie, unde a câștigat 39,5% din voturi, nu au convins prea multă lume, dat fiind numărul total al celor cu drept de vot: 100 000. Un efort propagandistic masiv și o campanie de o intensitate fără precedent nu reușiseră să aducă o îmbunătățire a scorului din iulie 1932. Hitler și Goebbels au putut da din nou curaj

naziștilor și întări hotărârea partidului prezentând rezultatul ca un triumf, dar majoritatea personalităților politice știau adevărul.[165] Și din alte puncte de vedere, naziștii păreau să-și piardă forța. Procentul obținut în alegerile din cadrul uniunilor studențești a scăzut de la 48% în 1932, la 43% la începutul lui 1933.[166] Între timp, perspectivele economice păreau finalmente să se amelioreze, criza părea să se fi diminuat simțitor, iar Schleicher, dându-și seama de posibilitățile oferite de abandonarea etalonului-aur de către Germania, pregătea un program masiv de creare de locuri de muncă, cu scopul de a rezolva problema șomajului, cu ajutorul lucrărilor publice. Toate acestea nu aduceau nimic bun naziștilor, a căror predominanță electorală fusese, înainte de toate, rezultatul crizei. Nu-și mai puteau ameliora rezultatele din alegerile regionale și toată lumea o știa.

Dar declinul naziștilor și refacerea economiei puteau deveni factori cruciali numai peste un număr de luni sau chiar de ani. Schleicher nu avea la dispoziție luni sau ani, ci numai săptămâni. Din punctul de vedere al lui Hindenburg și al consilierilor săi, în special al fiului său, Oskar, necesitatea îmblânzirii naziștilor prin includerea lor în guvern părea mai urgentă ca niciodată. Recentele pierderi și dispute interne păreau să-i fi pus pe naziști într-o situație în care erau mai maleabili. Dar dacă declinul lor continua, atunci părea la fel de posibil ca, odată revenită creșterea economică, vechile partide să se refacă și să se întoarcă la un sistem parlamentar, poate chiar cu implicarea social-democraților. Alfred Hugenberg era la fel de alarmat de un asemenea viitor. Unele dintre proiectele economice ale lui Schleicher, care includeau o posibilă naționalizare a industriei siderurgice și anularea, în decembrie, a reducerii salariilor și ajutoarelor sociale impuse de către Papen în septembrie precedent, provocau neliniște în unele sectoare ale lumii afacerilor, sectoare ale căror interese Hindenburg, Papen și Hugenberg le luau în serios. Ca proprietar de domeniu, Hindenburg s-a distanțat și mai mult de cancelar din cauza propunerilor lui Schleicher pentru o reformă agrară la est de Elba, unde marile proprietăți falimentare aveau să fie distribuite țăranilor. În jurul președintelui a început să se coaguleze o coaliție de forțe conservatoare, al căror obiectiv era îndepărtarea lui Schleicher, al cărui anunț că nu favoriza nici capitalismul, nici socialismul îl găseau extrem de îngrijorător.[167]



Alegerile regionale, 1931–1933

Conspiratorii s-au asigurat de sprijinul Căștilor de Oțel și al liderilor acestora, Franz Seldte și Theodor Duesterberg, pentru un plan de îndepărtare a lui Schleicher și de înlocuire cu un cancelar pe placul lor. Având o jumătate de milion de membri, Căștile de Oțel reprezentau o forță cu un potențial formidabil. Erau însă profund divizați, liderii Seldte și Duesterberg nu se puneau nici odată de acord și erau cronic incapabili să se decidă dacă era preferabilă o alianță cu naziștii sau cu conservatorii. Angajamentul lor de a fi „deasupra partidelor" se dovedise a fi o sursă constantă de dispute interne și nu sloganul unificator potrivit situației. În aceste condiții, multe dintre figurile cele mai importante din organizația de veterani au făcut cu succes presiuni în favoarea unei reveniri la activitățile de asistență socială, pregătire militară și „protecție" a granițelor orientale ale Germaniei, printr-o prezență paramilitară puternică. Căștile de Oțel se considerau în primul rând o armată de rezervă, la care se putea face apel pentru a suplimenta, dacă era nevoie, armata oficială, ale cărei efective reprezentau puțin peste o cincime din forța sa, din cauza restricțiilor impuse de Tratatul de la Versailles. Prestația dezastruoasă a lui Duesterberg în alegerile prezidențiale îi convinsese pe mulți că retragerea din competiția politică era indicată. Trecutul său de ofițer prusac îl determina să-i privească pe naziști cu suspiciune și să-i considere prea vulgari și turbulenți pentru a fi considerați parteneri demni de a fi luați în seamă. Dar poziția lui Duesterberg fusese afectată de dezvăluirea, șocantă pentru multe căști de oțel, că avea strămoși evrei. Drept urmare, Seldte a fost acela care a oferit sprijinul Căștilor de Oțel conspirației menite să-l înlăture pe Schleicher, în 1933.[168]

Papen însuși, deși foarte activ în sânul conspirației, ieșise clar din cursa pentru funcția de cancelar, de vreme ce reușise, în ultimele câteva luni, să câștige ostilitatea tuturor, cu excepția anturajului lui Hindenburg și nu se bucura de sprijin popular. Negocieri intense au dat naștere unui plan de numire a lui Hitler în funcția de cancelar, dar cu o majoritate de miniștri conservatori, care să-l țină sub control. Punerea în practică a complotului a devenit și mai urgentă, odată cu zvonurile conform cărora Schleicher, în colaborare cu șeful Statului Major General, generalul Kurt von Hammerstein, pregătea o contralovitură. Se părea că intenționa instaurarea unui regim

autoritar corporatist, abolirea Reichstagului prin decret prezidențial, instaurarea unui control al armatei și suprimarea mișcărilor nazistă și comunistă. „Dacă nu este format un nou guvern până la ora 11“, le-a spus Papen lui Hugenberg și liderilor Căștilor de Oțel pe 30 ianuarie, „armata se va pune în mișcare. Ne așteaptă o dictatură militară sub Schleicher și Hammerstein“.[169]

Zvonurile aveau credibilitate, deoarece se știa, în cercurile politice, că eșecul lui Schleicher de a obține sprijin parlamentar nu-i lăsase decât opțiunea de a cere președintelui puteri extinse și în întregime extra-constituționale pentru a depăși criza. Când a mers la Hindenburg cu această cerere, bătrânul președinte și anturajul său au văzut în aceasta o șansă de a scăpa de acest intrigant agasant, pe care nu se puteau bizui, și au spus nu. Unii se așteptau ca, după ce a fost refuzat, Schleicher, ajutat de armată, să preia frâiele și să cucerească puterea pe care o doreau oricum. Dar Schleicher și armata luaseră în considerare posibilitatea unui puci numai în eventualitatea revenirii lui Papen în funcția de cancelar și asta fiindcă erau convinși că desemnarea lui Papen avea să conducă la război civil. Dornic să evite o asemenea situație, Schleicher a văzut în Hitler o soluție binevenită, cel puțin din punctul de vedere al armatei. „Dacă Hitler dorește să instaureze o dictatură în Reich, atunci armata va fi dictatura din interiorul dictaturii“, a comentat el încrezător.[170] Neprimind permisiunea președintelui de a guverna neconstituțional, Schleicher nu a avut de ales și și-a înaintat demisia. În cercul din jurul lui Hindenburg aveau loc de ceva timp negocieri pentru numirea lui Hitler în locul lui. În cele din urmă, la aproximativ unsprezece și jumătate, în dimineața lui 30 ianuarie 1933, Hitler a depus jurământul pentru a deveni cancelar al Reichului. Guvernul în fruntea căruia se afla era dominat numeric de Papen și de aliații săi conservatori. Aripa radicală a mult diminuatului Partid Naționalist a intrat în guvern, Alfred Hugenberg preluând Ministerul Economiei și Ministerul Alimentației. Konstantin Freiherr von Neurath, deja ministru de Externe în guvernele Papen și Schleicher, a continuat în funcție, la fel cum a continuat și Lutz Graf Schwerin von Krosigk la Ministerul de Finanțe și, puțin mai târziu, Franz Gürtner, de la naționaliști, la Ministerul de Justiție. Ministerul Apărării a fost preluat de Werner

von Blomberg, iar Franz Seldte, reprezentând Căștile de Oțel, a trecut la Ministerul Muncii.

Numai două funcții importante au revenit naziștilor, dar ambele erau poziții-cheie, pentru care Hitler a insistat, ca precondiție a acceptării înțelegerii: Ministerul de Interne, condus de Wilhelm Frick, și cancelaria Reichului, ocupată de el însuși. Hermann Göring a fost numit ministru fără portofoliu și ministru interimar de Interne în Prusia, ceea ce i-a oferit controlul direct asupra poliției, în cea mai mare parte a Germaniei. Naziștii puteau astfel manipula în favoarea lor instituțiile de menținere a ordinii. Dacă acționau cu oarecare abilitate, în curând cămășile brune aveau să fie libere să dezlănțuie o campanie violentă la un nou nivel împotriva rivalilor de pe străzi. Franz von Papen a devenit vice-cancelar și a continuat să conducă Prusia în calitate de Comisar al Reichului, fiind astfel nominal superiorul lui Göring. Înconjurați de prietenii lui Papen, care îl aveau de partea lor pe atât de importantul președinte al Reichului, Hitler și naziștii – oameni de rând, needucați, inexperimentați într-ale guvernării – aveau să fie relativ ușor de controlat. „Te înșeli", i-a spus arogant Papen unui asociat sceptic care își manifestase îngrijorarea. „L-am angajat pentru noi înșine."[171] „În numai două luni", i-a spus încrezător unei cunoștințe conservatoare neliniștite, „îl vom strânge atât de tare cu ușa pe Hitler, încât va începe să chițăie".[172]

Note

1. Citat în Elizabeth Harvey, *Youth Unemployment and the State: Public Policies towards Unemployed Youth in Hamburg during the World Economic Crisis*, în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 142-7, la p. 161; vezi și Wolfgang Ayass, *Vagrants and Beggars in Hitler's Reich*, în Richard J. Evans (ed.), *The German Underworld: Deviants and Outcasts in German History*, London, 1988, pp. 210-237, la p. 210.

2. Gertrud Staewen-Ordermann, *Menschen der Unordnung: Die proletarische Wirklichkeit im Arbeitsschicksal der ungelernten Grossstadtjugend*, Berlin, 1933, p. 86, citat în Detlev J. K. Peukert, *Jugend zwischen Krieg und Krise: Lebenswelten von Arbeiterjungen in der Weimarer Republik*, Köln 1987, p. 184; versiunea engleză în idem, *The Lost Generation: Youth Unemployment at the End of the Weimar Republic*, în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp.172-93, la p. 185.

3. Ruth Weiland, *Die Kinder der Arbeitslosen*, Eberswalde-Berlin, 1933, pp. 40-42, citat în Peukert, Jugend, p. 184.

4. Staewen-Ordemann, *Menschen der Unordnung*, p. 92, citat în Peukert, The Lost Generation, p. 182.

5. Peukert, *Jugend*, pp. 251-84; Eve Rosenhaft, *The Unemployed in the Neighbourhood: Social Dislocation and Political Mobilisation in Germany 1929-33*, în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 194-227, în special pp. 209-11; idem, *Organising the „Lumpenproletariat": Cliques and Communists in Berlin during the Weimar Republic*, în Richard J. Evans (ed.), *The German Working Class 1888-1933: The Politics of Everyday Life*, London, 1982, pp. 174-219; idem, *Links gleich rechts? Militante Strassengewalt urn 1930*, în Thomas Lindenberger și Alf Lüdtke (ed.), *Physische Gewalt: Studien zur Geschichte der Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1995, pp. 239-75; Hellmut Lessing și Manfred Liebel, *Wilde Cliquen: Szenen einer anderen Arbeiterbewegung*, Bensheim, 1981.

6. James, *The German Slump*, pp. 132-46.

7. See, in general, Patricia Clavin, *The Great Depression in Europe, 1929-1939*, London, 2000, subliniază eșecul cooperării internaționale.

8. Charles P. Kindleberger, *The World in Depression 1929-1939*, Berkeley, 1987 [1973], pp. 104-6.

9. A se vedea prezentarea foarte sugestivă în Piers Brendon, *The Dark Valley: A Panorama of the 1930s*, London, 2000, pp. 62-5.

10. Charles H. Feinstein și alții, *The European Economy between the Wars*, Oxford, 1997, pp. 95-9; Theo Balderston, The Origins and Course of the German Economic Crisis, 1923-1932, Berlin, 1993; Balderston, *Economics*, pp. 77-99, scoate în evidență lipsa încrederii internaționale.

11. Feinstein și alții, *The European Economy*, pp. 104-9; Brendan Brown, *Monetary Chaos in Europe: The End of an Era*, London, 1988.

12. A se vedea, în general, Dieter Gessner, Agrardepression und Präsidialregierungen, și Farquharson, *The Plough and the Swastika*, pp. 1-12.

13. Dietmar Petzina, *The Extent and Causes of Unemployment in the Weimar Republic*, în Peter D. Stachura (ed.), *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, London, 1986, pp. 29-48, în special tabelul 2.3, p. 35, preluând elemente din foarte utila compilație a lui Dietmar Petzina și alții, *Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch, III: Materialien zur Geschichte des Deutschen Reiches 1914-1945*, München, 1978).

14. Detalii din Preller, *Sozialpolitik*, p. 440.

15. Helgard Kramer, 'Frankfurt's Working Women: Scapegoats or Winners of the Great Depression?', in Evans and Geary (eds.), *The German Unemployed*, I08-4I, esp. П2-14.

16. Preller, *Sozialpolitik*, pp. 374, 420-21.

17. Rosenhaft, *The Unemployed in the Neighbourhood*, un portret foarte sugestiv; a se vedea, mai general, de același autor *Beating the Fascists? The German Communists and Political Violence 1929-1933*, Cambridge, 1983, și Klaus-Michael Mallmann, *Kommunisten in der Weimarer Republik: Sozialgeschichte einer revolutionaren Bewegung*, Darmstadt, 1996, pp. 252-61. Pentru controversa iscată de cartea lui Mallmann, a se vedea Andreas Wirsching, *„Stalinisierung" oder entideologisierte „Nischengesellschaft"? Alte Einsichten und neue Thesen zum Charakter der KPD inder Weimarer*

Republik, „VfZ", 45 (1997), pp. 449-66, și Klaus-Michael Mallmann, *Gehorsame Parteisoldaten oder eigensinnige Akteure? Die Weimarer Kommunisten in der Kontroverse - eine Erwiderung*, „VfZ", 47 (1999), pp. 401-15.

18. Anthony McElligott, *Mobilising the Unemployed: The KPD and the Unemployed Workers' Movement in Hamburg-Altona during the Weimar Republic*, în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 228-60; Michael Schneider, *Unterm Hakenkreuz: Arbeiter und Arbeiterbewegung 1933 bis 1939*, Bonn, 1999, pp. 47-52.

19. Pentru o abordare mai generală, vezi Anthony McElligott, *Contested City: Municipal Politics and the Rise of Nazism in Altona, 1917-1937*, Ann Arbor, 1998.

20. Mallmann, *Kommunisten*, pp. 261-83, 381-94.

21. Jan Valtin (pseudonimul lui Richard Krebs), *Out of the Night*, London, 1941, pp. 3-36. Pentru amestecul de realitate și ficțiune în acest remarcabil și foarte bine vândut volum, a se vedea Michael Rohrwasser, *Der Stalinismus und die Renegaten: Die Literatur der Exkommunisten*, Stuttgart, 1991, și mai ales Dieter Nelles, *Jan Valtins „Tagebuch der Hölle" - Legende und Wirklichkeit eines Schlusselromans der Totalitarismustheorie*, „1999: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts", 9 (1994), pp. 11-45. Cartea („un clasic al socialismului") a fost retipărită la Londra în 1988, de un grup troțkist, cu un excelent Postscriptum aparținând lui Lynn Walsh și altora, cu detalii valoroase despre viața și activitatea autorului (pp. 659-74). A se vedea și monografia recentă a lui Ernst von Waldenfels, *Der Spion, der aus Deutschland kam: Das geheime Leben des Seemanns Richard Krebs*, Berlin, 2003.

22. Valtin, *Out of the Night* (ediția 1941), pp. 36-7.

23. Ibidem, pp. 64-78.

24. Ibidem, pp. 79-328.

25. Dick Geary, *Unemployment and Working-Class Solidarity: The German Experience 1929-33*, în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 261-80.

26. Weber, *Die Wandlung*, pp. 243-7; Fowkes, *Communism*, pp. 145-70; Weitz, *Creating German Communism*, pp. 284-6.

27. Hannes Heer, Ernst Thälmann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten, Reinbek, 1975; Willi Bredel, Ernst Thälmann: Beitrag zu einem politischen Lebensbild, Berlin, 1948; Irma Thälmann, *Erinnerungen an meinen Vater*, Berlin, 1955.

28. Klemperer, *Leben sammeln*, II, p. 721 (16 iulie 1931).

29. McElligott, *Contested City*, p. 163.

30. Caplan, *Government*, p. 54 (tabelul 2).

31. Ibidem, pp. 100-30.

32. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 325-9; Günter Bartsch, *Zwischen drei Stühlen: Otto Strasser. Eine Biographie*, Koblenz, 1990; Patrick Moreau, *Nationalsozialismus von „links": Die „Kampfgemeinschaft Revolutionärer Nationalsozialisten" und die „Schwarze Front" Otto Strassers 1930-1935*, Stuttgart, 1984.

33. Domarus, *Hitler*, I, pp. 88-114.

34. Turner, *German Big Business*, pp. 191-219.

35. Pentru detalii, a se vedea Bracher, *Die Auflösung*, pp. 287-389; Dorpalen, *Hindenburg*, pp. 163-78; Wheeler-Bennett, *Hindenburg*, pp. 336-49; Winkler, *Der Schein*, pp. 726-823

36. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 229-84, pentru o viziune amplă asupra politicii Reichswehr-ului în timpul crizei; a se vedea și Bracher și alții, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, III, pp. 1-55; Carsten, *The Reichswehr*, pp. 309-63; Groener

citat în Thilo Vogelsang, *Reichswehr, Staat und NSDAP: Beitrage zur deutschen Geschichte 1930-1932*, Stuttgart, 1962, p. 95.

37. Carsten, *The Reichswehr*, pp. 310-11.

38. Ibidem, pp. 318-21; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 25.

39. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 337-8; Peter Bucher, *Der Reichswehrprozess: Der Hochverrat der Ulmer Reichswehroffiziere 1929-30*, Boppard, 1967, în special pp. 237-80; Deuerlein, *Der Aufstieg*, pp. 328-42; Reuth, Goebbels, p. 176.

40. Bucher, *Der Reichswehrprozess*, oferă detalii complete.

41. Carsten, *The Reichswehr*, pp. 323.

42. Heinrich Brüning, *Memoiren 1918-1934* (editat de Claire Nix și Theoderich Kampmann), Stuttgart, 1970; William L. Patch, Jr., Heinrich Brüning and the Dissolution of the Weimar Republic, Cambridge, 1998, în special pp. 1-13; pentru estimări diferite asupra credibilității acestor memorii, a se vedea Hans Mommsen, *Betrachtungen zu den Memoiren Heinrich Brünings*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands", 22 (1973), pp. 270-80; Ernest Hamburger, *Betrachtungen über Heinrich Brünings Memoiren*, „Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 8 (1972), pp. 18-39; Arnold Brecht, *Gedanken über Brünings Memoiren*, „Politische Vierteljahresschrift", 12 (1971), pp. 607-40.

43. Patch, *Heinrich Bruning*, este o monografie bine informată, bazată pe cercetări extensive, favorabilă lui Brüning, aducând la zi, din acest punct de vedere, volumul lui Werner Conze; vezi recenzia lui Conze la prima ediție a lui Bracher, *Die Auflösung*, în „Historische Zeitschrift", 183 (1957), pp. 378-82; mai critică este Bracher, *Die Auflösung*, pp. 303-528, și idem, *Brünings unpolitische Politik und die Auflösung der Weimarer Republik*, „VfZ", 19 (1971), pp. 113-23. Pentru o analiză echilibrată a semnificației anului 1930 vezi Hans Mommsen, *Das Jahr 1930 als Zäsur in der deutschen Entwicklung der Zwischenkriegszeit*, în Lothar Ehrlich și Jürgen John (ed.), *Weimar 1930: Politik und Kultur im Vorfeld der NS-Diktatur*, Köln, 1998. Hans Mommsen, *The Rise and Fall*, pp. 291-5, conține un portret critic și pătrunzător. Astrid Luise Mannes, *Heinrich Brüning: Leben, Wirken, Schicksal*, München, 1999, este o utilă și recentă biografie; Herbert Hömig, *Bruning: Kanzler in der Krise der Republik. Eine Weimarer Biographie*, Paderborn, 2000, o lucrare științifică importantă dedicată carierei politice a lui Brüning, care încearcă să adopte o poziție imparțială.

44. Brüning, *Memoiren*, pp. 247-8.

45. Vezi Fulda, *Press and Politics*, pp. 234-42.

46. Bernd Weisbrod, *Industrial Crisis Strategy in the Great Depression*, în Jürgen Freiherr von Krudener (ed.), *Economic Crisis and Political Collapse: The Weimar Republic, 1924-1933*, New York, 1990, pp. 45-62; Peter-Christian Witt, *Finanzpolitik als Verfassungs- und Gesellschaftspolitik: Überlegungen zur Finanzpolitik des Deutschen Reiches in den Jahren 1930 bis 1932*, „Geschichte und Gesellschaft", 8 (1982), pp. 387-414.

47. Hömig, *Brüning*, pp. 211-24.

48. Aldcroft, *From Versailles*, pp. 156-86.

49. Kent, *The Spoils of War*, 322-72; Hömig, Brüning, pp. 235-57, 270-83.

50. Preller, *Sozialpolitik*, pp. 165, 440-48.

51. Kindleberger, *The World in Depression*, pp. 159-76.

52. James, *The German Slump*, pp. 283-323.

53. Hömig, *Brüning*, pp. 345-77.

54. Barry Eichengreen, *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression*, 1919-1939, Oxford, 1992, pp. 270-78, 286.

55. În ceea ce privește planurile de reformare a constituției, vezi masiva lucrare aparținând lui Schulz, *Zwischen Demokratie und Diktatur*.

56. Kent, *The Spoils of War*, pp. 342-3; Patch, *Heinrich Brüning*, pp. 162-4.

57. Werner Jochmann, *Brünings Deflationspolitik und der Untergang der Weimarer Republik*, în Dirk Stegmann și alții (ed.), *Industrielle Gesellschaft und politisches System: Beiträge zur politischen Sozialgeschichte. Festschrift für Fritz Fischer zum siebzigsten Geburtstag*, Bonn, 1978, pp. 97-112.

58. Carl-Ludwig Holtfrerich, Economic Policy Options and the End of the Weimar Republic, în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 58-91, în special pp. 65-72. Eseul clasic dedicat acestei chestiuni este mult dezbătutul *Zwangslagen und Handlungsspielräume in der grossen Wirtschaftskrise der frühen dreissiger Jahre: Zur Revision des überlieferten Geschichtsbildes*, al lui Knut Borchardt, publicat pentru prima dată în 1979 și retipărit în Knut Borchardt, *Wachstum, Krisen, Handlungsspielräume der Wirtschaftspolitik*, Göttingen, 1982, pp. 165-82, și idem, *Perspectives on Modern German Economic History and Policy*, Cambridge, 1991.

59. Kindleberger, *The World in Depression*, p. 174; Patch, *Heinrich Brüning*, pp. 111-15, 156-64, 193, 206-13.

60. Deutsches Volkslied-Archiv, Freiburg-im-Breisgau, Gr. II (citat în Evans, *Rituals*, 531 n. 14).

61. For Pentru decretele de urgență ale lui Brüning's emergency în materie de politică economică din ultima fază a mandatului său, vezi Hömig, Brüning, pp. 429-68.

62. Patch, *Heinrich Brüning*, pp. 13, 243-4.

63. Nicholls, *Weimar*, p. 179; Winkler, *Der Weg*, pp. 178-202.

64. Wolfgang Michalka și Gottfried Niedhart, *Die ungeliebte Republik; Dokumente zur Innen- und Aussenpolitik Weimars 1918-1933*, München, 1980, pp. 62, 262, 283-4; Noakes și Pridham (ed.), *Nazism*, I. 70-81; Paul, *Aufstand*, pp. 90-95

65. Hiller von Gaertringen, *Die Deutschnationale Volkspartei*, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 549-54.

66. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/I, p. 603 (15 septembrie 1930).

67. *Deutsche Allgemeine Zeitung* și *Die Rote Fahne*, 16 septembrie 1930, citate în Falter, *Hitlers Wähler*, p. 32.

68. Ibidem, p. 33.

69. Paul, *Aufstand*, pp. 90-94; Richard Bessel, *Political Violence and the Rise of Nazism: The Storm Troopers in Eastern Germany 1925-1934*, Londra, 1984, pp. 22-3.

70. Aceasta e teza principală a lui Richard F. Hamilton, *Who Voted for Hitler?*, Princeton, 1981. Pentru o critică convingătoare a erorii sociologice a lui Hamilton, vezi Krause, *Hamburg wird braun*, pp. 176-7; Hamilton observă o mare suprapunere substanțială între zonele cu o populație cu venituri mari și zonele în care naziștii au obținut scoruri bune, fără a observa și că aceste zone aveau un procent însemnat de evrei înstăriți, care după toate probabilitățile nu ar fi votat pentru Partidul Nazist; este mult mai probabil că voturile numeroase din aceste zone date naziștilor veneau din

partea micilor oameni de afaceri, a proprietarilor de magazine, a muncitorilor nemanuali şi a altor categorii similare.

71. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 99, 110, 151-4.

72. Ibidem, pp. 136-46; Richard J. Evans, *German Women and the Triumph of Hitler*, „Journal of Modern History", 48 (1976), pp. 123-75; Helen L. Boak, *„Our Last Hope": Women's Votes for Hitler - A Reappraisal*, „German Studies Review", 12 (1989), pp. 289-310; Gerhard Schulz (ed.), *Ploetz Weimarer Republik: Eine Nation in Umbruch*, Freiburg, 1987, p. 166.

73. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 154-93. A se vedea şi interesanta discuţie despre „pierderea de legitimitate a elitelor liberale şi conservatoare" în Rohe, *Wahlen*, pp. 140-63.

74. Paul, *Aufstand*, pp. 93-4

75. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 194-230; Falter şi alţii, *Wahlen*, p. 44.

76. Jürgen Falter, *How Likely were Workers to Vote for the NSDAP?*, în Conan Fischer (ed.), *The Rise of National Socialism and the Working Classes in Weimar Germany*, Oxford, 1996, pp. 9-45; Szejnmann, *Nazism*, pp. 219-29.

77. Pentru un ghid util şi concis în această literatură controversată, cu alte trimiteri bibliografice, vezi Dick Geary, *Nazis and Workers before 1933*, „Australian Journal ofPolitics and History", 48 (2002), pp. 40-51.

78. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 230-66; Hans Speier, *German White-Collar Workers and the Rise of Hitler*, New Haven, 1986.

79. Thomas Childers, *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*, Chapel Hill, NC, 1981, pp. 262-9.

80. Încercările de a explica succesul naziştilor în termenii unui răspuns economic raţional la programul NSDAP al unor grupuri diverse neglijează aspectul central (William Brustein, *The Logic of Evil: The Social Origins of the Nazi Party, 1925-1933*, New Haven, 1996).

81. Rosenhaft, *Beating the Fascists?*, pp. 60-64.

82. Ibidem, pp. 22-3 (bazată pe documentele procesului ce a urmat); Reuth, *Goebbels*, pp. 157-62; Thomas Oertel, Horst Wessel: *Untersuchung einer Legende*, Köln, 1988; Bernhard Fulda, *Horst Wessel: Media, Myth and Memory* (comunicare nepublicată, susţinută la Research Seminar in Modern European History, Universitatea Cambridge, noiembrie 2003); a se vedea şi *Ein politischer Totschlag*, „Berliner Tageblatt", 447 (23 septembrie 1930).

83. Tyrell, *Führer befiehl*, pp. 296-7 (bazat pe un raport al poliţiei din München asupra unui miting al cămăşilor brune din noiembrie 1929, care oferea o versiune uşor diferită a versului al treilea al celei de-a treia strofe. A patra strofă, care nu este citată aici, este o repetiţie a primei.)

84. Reuth, *Goebbels*, pp. 162, 643 n. 109.

85. Tyrell, *Führer befiehl*, pp. 288-9

86. Rosenhaft, *Beating the Fascists?*, p. 6, preluând cifre din Adolf Ehrt, Bewaffneter Aufstand! Enthüllungen aber den kommunistischen Umsturzversuch am Vorabend der nationalen Revolution, Berlin, 1933, p. 166; „Die Rote Fahne", 21 noiembrie 1931; Nationalsozialistischer Deutscher Frontkampferbund (ed.), *Der NSDFB (Stahlhelm): Geschichte, Wesen und Aufgabe des Frontsoldatenbundes*, Berlin, 1935), pp. 58-61; Rohe, *Das Reichsbanner*, p. 342; la un nivel mai general, Diehl, *Paramilitary Politics*, passim.

87. Rosenhaft, *Beating the Fascists?*, p. 6, utilizând aceleași surse; Rohe, *Das Reichsbanner*, p. 342.

88. *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des deutschen Reichstags*, 445 (1932), pp. 1602-4.

89. Valtin, *Out of the Night*, p. 218.

90. Rosenhaft, *Beating the Fascists?*, p. 8; Diehl, *Paramilitary Politics*, p. 287.

91. Pentru consecințele amnistierii din 20 ianuarie 1933 asupra violențelor dintr-un oraș german, vezi William S. Alien, *The Nazi Seizure of Power: The Experience of a Single German Town, 1922-1945*, New York, 1984 [1965], pp. 146-7.

92. Peter Lessmann, *Die preussische Schutzpolizei in der Weimarer Republik: Streifendienst und Strassenkampf*, Düsseldorf, 1989; Eric D. Kohler, *The Crisis in the Prussian Schutzpolizei 1930-32*, în George L. Mosse (ed.), *Police Forces in History*, Londra, 1975, pp. 131-50; Hsi-Huey Liang, *The Berlin Police Force in the Weimar Republic*, Berkeley, 1970; Siegfried Zalka, *Polizeigeschichte: Die Exekutive im Lichte der historischen Konfliktforschung. Untersuchungen aber die Theorie und Praxis der preussischen Schutzpolizei in der Weimarer Republik zur Verhinderung und Bekämpfung innerer Unruhen*, Lübeck, 1979; Jürgen Siggemann, *Die kasernierte Polizei und das Problem der inneren Sicherheit in der Weimarer Republik: Eine Studie zum Auf- und Ausbau des innerstaatlichen Sicherheitssystems in Deutschland 1918/19-1933*, Frankfurt am Main, 1980; Johannes Buder, *Die Reorganisation der preussischen Polizei 1918/l923*, Frankfurt am Main, 1986; Johannes Schwarz, *Die bayerische Polizei und ihre historische Funktion bei der Aufrechterhaltung der öffentlichen Sicherheit in Bayern von 1919 bis 1933*, München, 1977. A se vedea și interesanta, deși nu întotdeauna credibila relatare a șefului echipei de menținere a ordinii din Hamburg, Lothar Danner, *Ordnungspolizei Hamburg: Betrachtungenzu ihrer Geschichte 1918-1933*, Hamburg, 1958.

93. Pentru o prezentare succintă, a se vedea Robert Gellately, *The Gestapo and German Society: Enforcing Racial Policy 1933-1945*, Oxford, 1990, pp. 22-6; mai generală este Robert J. Goldstein, *Political Repression in Nineteenth-Century Europe*, Londra, 1983.

94. Christoph Graf, *Politische Polizei zwischen Demokratie und Diktatur*, Berlin, 1983.

95. Otto Buchwitz, *50 Jahre Funktionär der deutschen Arbeiterbewegung*, Stuttgart, 1949, pp. 129-36.

96. Thomas Kurz, *„Blutmai": Sozialdemokraten und Kommunisten im Brennpunkt der Berliner Ereignisse von 1929*, Bonn, 1988; Chris Bowlby, *Blutmai 1929: Police, Parties and Proletarians in a Berlin Confrontation*, „Historical Journal", 29 (1986), pp. 137-58; contextul în Eve Rosenhaft, *Working-Class Life and Working Class Politics: Communists, Nazis, and the State in the Battle for the Streets, Berlin, 1928-1932*, în Richard Bessel și Edgar J. Feuchtwanger (ed.), *Social Change and Political Development in Weimar Germany*, Londra, 1981), pp. 207-40.

97. George C. Browder, *Hitler's Enforcers: The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution*, New York, 1996, pp. 23-8.

98. Richard Bessel, *Militarisierung und Modernisierung: Polizeiliches Handeln in der Weimarer Republik*, în Alf Lüdtke (ed.), *„Sicherheit" und „Wohlfahrt": Polizei, Gesellschaft und Herrschaft im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 1992, pp. 323-4 3; Theodor Lessing, Haarmann: *Die Geschichte eines Werwolfs. Und andere*

Kriminalreportagen (editat de Rainer Marwedel), Frankfurt am Main, 1989; Evans, *Rituals*, pp. 530-35, 591-610.

99. Browder, *Hitler's Enforcers*, pp. 28-9; Danner, *Ordnungspolizei*, p. 223.

100. Eichengreen, *Golden Fetters*, p. 286; Hömig, Brüning, pp. 525-36.

101. Patch, *Heinrich Brüning*, pp. 148-9; Bessel, *Political Violence*, pp. 54-66.

102. Hohne, *The Order*, pp. 51-62.

103. Herbert, *Best*, pp. 111-19; Patch, *Heinrich Brüning*, pp. 225-7.

104. Ibidem, pp. 228-9.

105. Ibidem, pp. 249-51; Bessel, *Political Violence*, pp. 29-31.

106. Patch, *Heinrich Brüning*, p. 251.

107. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 377-88.

108. Thomas Mergel, *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik: Politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*, Düsseldorf, 2002, pp. 179-81.

109. Carsten, *The Reichswehr*, pp. 259-63, 296-308. O caracterizare succintă și utilă a lui Schleicher în Henry Ashby Turner, Jr., *Hitler's Thirty Days to Power: January 1933*, Londra, 1996, pp. 7,19-21. Pentru o analiză fină a relației lui Schleicher cu Groener, vezi Theodor Eschenburg, *Die Rolle der Personlichkeit in der Krise der Weimarer Republik: Hindenburg Brüning, Groener, Schleicher*, „VfZ", 9 (1961), pp. 1-29, în special pp. 7-13. Pentru opinia paradoxală, conform căreia Schleicher intenționa de fapt consolidarea regimului democratic prin întărirea puterii executive, având intenții asemănătoare celor atribuite de unii istorici lui Brüning, a se vedea Wolfram Pyta, *Konstitutionelle Demokratie statt monarchischer Restauration: Die verfassungspolitische Konzeption Schleichers in der Weimarer Staatskrise*, „VfZ", 47 (1999), pp. 417-41.

110. Rohe, *Das Reichsbanner*, pp. 360-65.

111. Carsten, *The Reichswehr*, 333.

112. Otto Meissner, *Staatssekretär unter Ebert- Hindenburg- Hitler: Der Schicksalsweg des deutschen Volkes von 1918-1945 wie ich ihn erlebte*, Hamburg, 1950, pp. 215-17.

113. Rudolf Morsey, *Hitler als Braunschweiger Reigierungsrat*, „VfZ", 8 (1960), pp. 419-48.

114. Donna Harsch, *German Social Democracy and the Rise of Nazism*, Chapel Hill, NC, 1993, p. 179.

115. „Vorwärts", 10 March 1932, citat în Winkler, *Der Weg*, p. 514.

116. Harsch, *German Social Democracy*, p. 180, citându-l pe Carlo Mierendorff, *Der Hindenburgsieg 1932*, „Sozialistische Monatshefte", 4 aprilie 1932, p. 297; de asemenea, Erich Matthias, *Hindenburg zwischen den Fronten 1932*, „VfZ", 8 (1960), pp. 75-84.

117. Winkler, *Der Weg*, p. 519; de asemenea, Alfred Milatz, *Das Ende der Parteien im Spiegel der Wahlen 1930 bis 1933*, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 743-93, la pp. 761-6.

118. Falter, și alții, *Wahlen*, 46; Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 44-5.

119. Paul, *Aufstand*, p. 98.

120. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 511-17, prezintă foarte judicios dezbaterea asupra acestei probleme.

121. Gordon A. Craig, *Briefe Schleichers an Groener*, „Die Welt als Geschichte", 11 (1951), pp. 122-30; Reginald H. Phelps, *Aus den Groener Dokumenten*, „Deutsche Rundschau", 76 (1950), 1019 şi 77 (1951), pp. 26-9; Hömig, *Brüning*, pp. 537-89.

122. Scrisoarea de demisie a lui Papen din Partidul Centrului, tipărită în Georg Schreiber, *Brüning, Hitler, Schleicher: Das Zentrum in der Opposition*, Köln, 1932, pp. 17-19, citat în Bracher, Die Auflösung, p. 536; a se vedea şi comentariile lui Bracher, *Die Auflösung*, p. 656 şi Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, în Matthias şi Morsey (eds.), *Das Ende*, pp. 306-14. Pentru o evaluare critică a lui Papen, vezi Joachim Petzold, *Franz von Papen: Ein deutsches Verhängnis*, München, 1995, şi discuţia critică pe marginea memoriilor sale Theodor Eschenburg, *Franz von Papen*, „VfZ", 1 (1953), pp. 153-69.

123. Fest, *The Face*, pp. 229-33; Richard W. Rolfs, *The Sorcerer's Apprentice: The Life of Franz von Papen*, Lanham, Md., 1996.

124. Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I*, Cambridge, 2000.

125. Vezi caracterizarea usturătoare a ideologiei „Noului Stat" a lui Papen în Bracher, *Die Auflösung*, pp. 536-54.

126. Papen, citat în Waiter Schotte, *Der neue Staat*, Berlin, 1932, pp. 110-24.

127. Evans, *Rituals*, pp. 613-44.

128. Fulda, *Press and Politics*, capitolul 4.

129. Edward W. Bennett, *German Rearmament and the West, 1932-1933*, Princeton, 1979, pp. 63-4, 69.

130. Valtin, *Out of the Night*, pp. 309-11, exagerează, aşa cum s-a întâmplat de multe ori, intenţiile criminale şi gradul de pregătire al Luptătorilor Frontului Roşu.

131. McElligott, *Contested City*, pp. 192-5; Leon Schirmann, *Altonaer Blutsonntag 17. Juli 1932: Dichtung und Wahrheit*, Hamburg, 1994.

132. Lessmann, *Die preussische Schutzpolizei*, pp. 349-70.

133. Rohe, *Das Reichsbanner*, pp. 431-5.

134. Matthias, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 141-5.

135. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 559-600; Schulze, *Otto Braun*, pp. 745-86; Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, vol. VII, pp. 1015-25, 1192-7; Matthias, Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands, în Matthias and Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 119-50; Schulz, *Zwischen Demokratie und Diktatur*, III, pp. 920-33; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 89.

136. Evans, *Rituals*, pp. 614-15, pentru a da un exemplu. La un nivel mai general, vezi Winkler, *Der Weg*, pp. 646-81, şi Rudolf Morsey, *Zur Geschichte des „Preussenschlags" am 20. Juli 1932*, „VfZ", 9 (1961), pp. 436-9.

137. Joseph Goebbels, Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei: Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern (vom 1. Januar 1932 bis zum 1. Mai 1933), München, 1937 [1934], pp. 131-5; Winkler, *Der Weg*, pp. 542-53, pentru alegerile din Prusia.

138. Noakes şi Pridham (ed.), *Nazism*, I, pp. 102-3; Martin Broszat, *Hitler and the Collapse of Weimar Germany*, Oxford, 1987 [1984]), pp. 82-91; Winkler, *Der Weg*, pp. 681-98.

139. Matthias, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 222-4 (documentul nr. 11: Rundschreiben des Gauvorstandes Hannover des Reichsbanners, 5 iulie 1932); Winkler, *Der Weg*, p. 515; Harsch,

German Social Democracy, pp. 177-80; Richard Albrecht, *Symbolkampf in Deutschland 1932: Sergej Tschachotin und der „Symbolkrieg" der drei Pfeile gegen den Nationalsozialismus als Episode im Abwehrkampf der Arbeiterbewegung gegen den Faschismus in Deutschland*, „Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 22 (1986), pp. 498-533.

140. Winkler, *Der Weg*, pp. 514-16.

141. Simon Taylor, *Germany 1918-1933: Revolution, Counter-Revolution and the Rise of Hitler*, Londra, 1983, pp. 112-1 6; și Hans Bohrmann (ed.), *Politische Plakate*, Dortmund, 1984, pp. 247-62.

142. Paul, *Aufstand*, p. 178 (citând un discurs al lui Goebbels, din 31 iulie 1933).

143. Ibidem, pp. 133-76, 223-47, 253-66.

144. Pentru alegerile din iulie 1932, vezi Winkler, *Der Weg*, pp. 681-92; rezumat în Jürgen W. Falter, Die Wähler der NSDAP 1928-1933: Sozialstruktur und parteipolitische Herkunft, în Wolfgang Michalka (ed.), *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Paderborn, 1984, pp. 47-59.

145. Falter, Hitlers Wähler, pp. 110-13, 369-71. Pentru atracția NSDAP în rândurile muncitorilor, mai ales a celor care încă aveau o slujbă, vezi Szejnmann, *Nazism*, 219- 31.

146. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/I, pp. 211-12 (1 august 1932).

147. Hannover și Hannover-Drlick, *Politische Justiz*, pp. 301-10, citate la p. 306; Paul Kluke, *Der Fall Potempa*, „VfZ", 5 (1957), pp. 279-97; Richard Bessel, *The Potempa Murder*, „Central European History", 10 (1977), pp. 241-54. Decretul nu a introdus noi delicte ce puteau fi pedepsite cu moartea; omuciderea, oricare ar fi fost motivul, era deja acoperită de secțiunile relevante din Codul Penal. Astfel, nu era nimic altceva decât un exercițiu propagandistic.

148. Hannover and Hannover-Drlick, Politische Justiz, 308.

149. Ibidlm, p. 310; Karl-Heinz Minuth (ed.), *Akten der Reichskanzlei: Weimarer Republik. Das Kabinett von Papen*, 1. Juni bis 3. December 1932, Boppard, 1989, pp. 146, 491-5. Dreptul legal al lui Papen de a comuta pedepse capitale era extrem de dubios, de vreme ce această atribuție revenea șefului statului prusac legal desemnat, iar autoritatea sa era disputată în justiție. Criminalii au fost eliberați din închisori în martie 1933 (Evans, *Rituals*, pp. 615-18, 627-8).

150. Hitler: *Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933*, 5 vol., Institut für Zeitgeschichte, München, 1992-8, V/I: *Von der Reichspräsidentenwahl bis zur Machtergreifung, April 1932 - Januar 1933*, pp. 304-9.

151. Turner, *Hitler's Thirty Days*, pp. 14-15, Winkler, *Weimar*, pp. 510-24.

152. Christian Striefler, *Kampf um die Macht: Kommunisten und Nationalsozialisten am Ende der Weimarer Republik*, Berlin, 1993, în special pp. 177-86; Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 402-4. Vezi și Paul, *Aufstand*, pp. 104-8.

153. Werner Jochmann (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution: Ursprung und Geschichte der NSDAP in Hamburg 1922-1933*, Frankfurt am Main, 1963, pp. 400, 402, 405, 413-14.

154. Ibidem, p. 405.

155. Ibidem, p. 406.

156. Ibidem, pp. 414, 416, 417.

157. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 34-8, 103-7.

158. „Vorwärts", 13 noiembrie 1932, citat în Falter, *Hitlers Wähler*, p. 37.

159. Fröhlich (ed.), Die Tagebücher, I/II, p. 272 (6 noiembrie 1932).

160. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 37-8, 106-7.

161. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 644-62; Nicholls, *Weimar*, pp. 163-6.

162. Pentru documentație, vezi Thilo Vogelsang, „Zur Politik Schleichers gegenüber der NSDAP 1932", „VfZ", 6 (1958), pp. 86-118.

163. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II, pp. 276-88 (1 decembrie 1932).

164. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 662-85; Stachura, *Gregor Strasser*; Kershaw, *Hitler*, I, pp. 396-403; Noakes și Pridham (ed.), *Nazism*, pp. 110-15; Orlow, *The History of The Nazi Party*, I, pp. 291-6; Turner, *Hitler's Thirty Days*, pp. 23-8, 84-6, corectează relatările anterioare.

165. Turner, *Hitler's Thirty Days*, pp. 61-6; Paul, *Aufstand*, pp. 109-10.

166. Grüttner, *Studenten*, pp. 53-5.

167. Noakes și Pridham (ed.), *Nazism*, I, pp. 109-11.

168. Berghahn, *Der Stahlhelm*, pp. 187-246.

169. Theodor Duesterberg, *Der Stahlhelm und Hitler*, Wolfenbüttel, 1949, p. 39, citat în Turner, *Hitler's Thirty Days*, p. 154; vezi și Berghahn, *Der Stahlhelm*, pp. 246-50.

170. Meissner, Staatssekretär, p. 247. A se vedea și Bracher, *Die Auflösung*, pp. 707-32; Noakes and Pridham (eds.), *Nazism*, I. pp. 116-20.

171. Lutz, Graf Schwerin von Krosigk, *Es geschah in Deutschland: Menschenbilder unseres Jahrhunderts*, Tübingen, 1951, p. 147.

172. Ewald von Kleist-Schmenzin, „Die letzte Moglichkeit", *Politische Studien*, 10 (1959), pp. 89-92, la p. 92.

Partea a V-a

CREAREA CELUI DE-AL TREILEA REICH

Teroarea începe

I

Că numirea lui Hitler în funcția de cancelar al Reichului nu era o schimbare obișnuită de guvern a devenit imediat clar, din momentul în care Goebbels a organizat o paradă cu torțe a cămășilor brune, a Căștilor de Oțel și a SS-ului pe străzile Berlinului începând cu ora șapte seara, pe 30 ianuarie, și continuând până după miezul nopții. Un ziar nazist, mult prea entuziast, fixa la 700 000 numărul participanților la marș.[1] Mai plauzibilă decât această cifră fantezistă era relatarea altui ziar, care descria favorabil procesiunea ca fiind „o experiență de neuitat", la care au participat 18 000 de cămăși brune și membri ai SS, 3 000 de căști de oțel și 40 000 de civili, 61 000 de persoane în total; o a treia estimare, venită din partea unei surse mai ostile, stabilea cifra participanților în uniformă la marș la nu mai mult de 20 000. Mulțimi de privitori curioși s-au strâns pe marginea străzilor ca să urmărească procesiunea. Mulți ovaționau paramilitarii care treceau prin fața lor. Spectacolul era tipic stilului „regizoral" pe care Goebbels avea să-l perfecționeze în anii următori. Urmărind marșul de pe o stradă din Berlin, tânărul Hans-Joachim Heldebrand s-a nimerit să stea în locul unde paramilitarii schimbau torțele consumate cu altele abia aprinse. Studiindu-le figurile pe măsură ce orele treceau, a început să-și dea seama că aceiași oameni apăreau iar și iar. „Iată, i-a spus el tatălui său, înșelătoria. Mărșăluiesc în cerc fără oprire ca și cum ar fi o sută de mii".[2]

În timp ce paramilitarii în uniformă mărșăluiau prin fața reședinței sale oficiale, bătrânul Hindenburg a ieșit la una din

ferestrele primului etaj pentru a primi onorul. Pentru a sublinia ponderea naționaliștilor și a naziștilor în noul guvern, Goebbels aranjase ca SA-ul să conducă parada și Căștile de Oțel să vină după aceea. După ce a stat nemișcat ore întregi, Hindenburg a început să-și piardă concentrarea, iar gândurile i-au rătăcit înapoi, la glorioasele prime zile ale Primului Război Mondial. O persoană din anturajul său i-a spus ulterior scriitorului britanic John Wheeler-Bennett:

> Cămășile brune defilau foarte încet și au fost urmate de Căștile de Oțel, în rânduri de un gri cazon, toți înaintând cu precizia pe care ți-o dă disciplina. Bătrânul mareșal îi privea de la o fereastră ca prin vis și cei din spatele său l-au văzut în spate, peste umăr, dând din cap. „Ludendorff", a spus bătrânul revenind la tonul său aspru, „cât de bine mărșăluiesc oamenii tăi și ce mulți prizonieri au luat!"[3]

Confuz sau nu, Hindenburg a fost prezentat de presa naționalistă ca personajul central al evenimentului, iar paradele ca „un tribut pentru Hindenburg", din partea „poporului său".[4] Poliția și-a jucat și ea rolul, însoțind și de fapt participând la sărbătoare și fixând un reflector pe fereastra unde stătea președintele, astfel încât să poată fi văzut de toți primind uralele participanților la marș.[5] Steagurile negre-alb-roșii erau peste tot. La radio, Hermann Göring a comparat mulțimile cu cele adunate să celebreze izbucnirea Primului Război Mondial. „Starea de spirit", a afirmat, poate fi comparată numai cu cea din august 1914, când o națiune s-a ridicat pentru a apăra tot ce avea". „Rușinea și umilința ultimilor paisprezece ani" fuseseră șterse. Spiritul lui 1914 fusese reînviat.[6] Cu asemenea sentimente, orice simpatizant al Partidului naționalist putea fi de acord. Germania, după cum declara un ziar naționalist, „trăia un al doilea miracol din august".[7] Câteva zile mai târziu, după ce văzuse procesiunea de pe străzi din mulțime, Luise Solmitz făcea aceeași comparație: „A fost ca în 1914, toată lumea se putea îmbrățișa cu toată lumea, în numele lui Hitler. Beție fără vin".[8] Se prea poate să nu-și fi amintit în acel moment că spiritul lui 1914 prevestise războiul: mobilizarea întregului popor ca bază a purtării unui conflict armat, suprimarea opoziției interne ca prim pas spre o agresiune externă. Dar acesta era lucrul spre care naziștii ținteau acum, după cum declarația lui Göring lăsa să se înțeleagă. După 30 ianuarie, societatea germană avea să fie pusă cât de rapid posibil și permanent pe picior de război.[9]

Goebbels privea celebrările jubilând. Fusese deja capabil să organizase un comentariu în direct la radioul de stat, deși nu ocupa nici un fel de poziție oficială în noul cabinet. Rezultatele i-au depășit așteptările:

> Mare sărbătoare. Acolo jos, oamenii sunt în tumult [...] Sosesc torțele. Începe la ora șapte. Interminabil. Până la 10. La Kaiserhof. Apoi la Cancelaria Reichului. Până la 12. Inepuizabil. Un milion de oameni s-au pus în mișcare. Bătrânul primește onorul celor care mărșăluiesc prin fața sa. Hitler în clădirea vecină. Renaștere! Explozia spontană a poporului. Indescriptibil. Mase noi fără întrerupere. Hitler e în extaz. Poporul său îl aclamă [...] Frenezie dezlănțuită și entuziasm. Să pregătim campania electorală. Ultima. O vom câștiga fără probleme.[10]

Refrenuri ale imnului național alternau cu cele ale cântecului Horst Wessel, în timp ce coloanele în uniformă înaintau pe sub Poarta Brandenburg și prin fața clădirilor guvernamentale.[11]

Mulți oameni s-au trezit prinși în demonstrațiile entuziaste. Paradele cu torțe au fost repetate în multe alte orașe și orășele din Germania în serile următoare.[12] La Berlin, Liga Studenților Național-Socialiști a organizat propria paradă, care s-a terminat în fața Bursei („«Mecca» evreimii germane", după cum o numea un ziar de dreapta). Brokerii care părăseau clădirea au fost întâmpinați de studenți cu scandări „Moarte lui Iuda!"[13] Urmărind o altă demonstrație cu torțe la Hamburg pe 6 februarie, Luise Solmitz era „beată de entuziasm, orbită de lumina torțelor arzând chiar în fața noastră și învăluiți mereu în fumul lor, ca într-un nor dulce de tămâie". Ca multe alte familii burgheze respectabile, familia Solmitz și-a dus copiii să fie martorii extraordinarelor scene: „Până acum, a remarcat Solmitz, impresiile pe care și le-au format despre politică au fost atât de penibile, încât acum ar trebui să capete o impresie puternică a solidarității naționale, așa cum s-a întâmplat și cu noi, și să o păstreze ca o amintire. Și așa a fost." După zece seara, relata ea,

> 20 000 de cămăși brune s-au succedat ca valurile pe mare, figurile strălucindu-le de entuziasm în lumina torțelor. „Pentru Conducătorul nostru, cancelarul Reichului Adolf Hitler, de trei ori Heil!" Au cântat „Republica e de rahat" [...] Lângă noi, un băiețel

de trei ani își ridica mânuța mereu: „Heil Hitler, trăiască Hitler!" și „Moarte evreilor!" se striga, auzindu-se cântece despre sângele evreilor care se va scurge de pe pumnalele lor.

„Cine lua în serios atunci toate astea?", a adăugat ea mai târziu în jurnal.[14]

Tânăra Melita Maschmann a fost dusă de părinții ei conservatori să admire parada torțelor pe 30 ianuarie și își amintea scena foarte pregnant ani buni după aceea, aducându-și aminte nu numai de entuziasm, dar și de notele amenințătoare de violență și agresivitate care însoțiseră demonstrația, inclusiv

> Tropăitul asurzitor, măreția steagurilor roșu cu negru, lumina tremurândă a torțelor reflectată pe fețe și cântecele, care erau deopotrivă instigatoare și emoționante.
>
> Ore întregi au trecut prin fața noastră coloanele. Iar și iar am văzut, în mijlocul lor, grupuri de fete și băieți apropiați de vârsta noastră [...] La un moment dat, cineva a ieșit brusc din rânduri și l-a lovit pe un bărbat la numai câțiva pași de noi. Poate făcuse o remarcă ostilă. L-am văzut la pământ, cu sângele scurgându-i-se pa față și strigând. Părinții noștri ne-au scos rapid din mijlocul încăierării, dar nu ne-au putut împiedica să-l vedem pe acel om sângerând. Imaginea lui m-a bântuit zile întregi.
>
> Groaza pe care mi-a inspirat-o era aproape imperceptibil amestecat cu o bucurie amețitoare. „Vrem să ne dăm viața pentru steag", cântaseră purtătorii de torțe [...] Era copleșită de o dorință arzătoare de a fi alături de acești oameni, pentru care steagul era o problemă de viață și de moarte [...] Voiam să scap de viața-mi copilărească, îngustă și voiam să devin parte a ceva măreț și de primă importanță.[15]

Pentru asemenea membri respectabili ai clasei de mijloc, violența care a însoțit aceste marșuri părea mai degrabă accidentală și nu foarte amenințătoare. Dar pentru alții, numirea lui Hitler prevestea deja un dezastru. În vreme ce jurnaliștii străini observau marșul de la o fereastră a Biroului de Presă al Reichului, un ziarist a fost auzit remarcând că erau martorii echivalentului preluării puterii de către Mussolini, în urmă cu unsprezece ani – „marșul prin Roma în formulă germană".[16]

În special comuniștii erau conștienți că guvernul lui Hitler va interveni foarte dur împotriva activităților lor. Încă din seara lui 30 ianuarie, presa de dreapta a cerut scoaterea partidului în afara legii, după ce focuri de armă fuseseră trase dintr-o casă din Charlottenburg asupra unei coloane de paramilitari cu torțe și un polițist și un membru SA fuseseră uciși.[17] *Steagul roșu* a fost interzis și tirajele au fost confiscate, iar poliția a făcut peste șaizeci de arestări, când o luptă cu arme de foc a izbucnit la Spandau, între comuniști și naziști.[18] Au existat ciocniri asemănătoare, deși mai puțin spectaculoase, la Düsseldorf, Halle, Hamburg și Mannheim, în vreme ce în alte regiuni poliția a interzis imediat orice manifestări comuniste. La Altona, Chemnitz, Münchenberg, München și Worms, precum și în mai multe cartiere muncitorești din Berlin, comuniștii au organizat demonstrații publice împotriva noului guvern. Conform relatărilor, cinci mii de muncitori au participat la un marș împotriva cabinetului la Weissenfels și au existat demonstrații similare, chiar dacă de mai mică amploare, și în alte locuri.[19] Într-unul din cele mai remarcabile exemple, în orășelul Mössingen din Württemberg, unde aproape o treime din voturi fuseseră date comuniștilor la alegerile din 1932, oamenii au organizat o grevă generală. În condițiile în care aproape 800 de persoane din populația totală de 4 000 de locuitori demonstrau pe străzi împotriva noului guvern, locuitorii micului oraș industrial au aflat în curând adevărul situației. Poliția s-a pus în mișcare și a început să-i aresteze pe liderii acțiunii, luând până la urmă în custodie peste 80 de participanți, dintre care 71 au fost ulterior condamnați pentru trădare. Responsabil pentru operațiunile poliției era guvernul catolic conservator al ministrului-președinte al statului Württemberg, Eugen Bolz, care se temea evident de o revoltă comunistă. Privind în urmă la aceste evenimente după mulți ani, unul dintre participanți susținea cu mândrie, că dacă toți ar fi urmat exemplul orașului Mössingen, naziștii nu ar fi reușit nici odată. Pentru altul, era tot o mândrie faptul că, așa cum spunea cu o exagerare ușor de iertat, „nimic nu s-a întâmplat, nicăieri, doar aici".[20]

Într-un număr de orașe, pregătirile erau destul de avansate în rândurile membrilor obișnuiți ai partidelor de stânga pentru a colabora în fața amenințării naziste. Dar nici comuniștii, nici social-democrații nu au făcut nimic pentru a-și coordona protestele la scară mai mare.

Deși Partidul Comunist a lansat îndemnuri la grevă generală, știa că șansele de a organiza așa ceva erau nule, în lipsa cooperării social-democraților și a sindicatelor, iar aceștia nu doreau să fie manipulați astfel. Din punctul de vedere al Cominternului, numirea guvernului Hitler demonstra succesul capitalismului monopolist de a-i coopta pe naziști în planurile sale legate de înfrângerea rezistenței proletariatului față de crearea unei dictaturi fasciste. Conform acestei interpretări, personajul-cheie al guvernului era Hugenberg, reprezentantul industriei și al marilor proprietari funciari. Hitler nu era decât unealta sa.[21] Un număr de social-democrați de stânga, inclusiv Kurt Schumacher, unul dintre cei mai proeminenți deputați din Reichstag ai partidului, împărtășeau acest punct de vedere. Comuniștii se temeau totodată că „dictatura fascistă" avea să însemne reprimarea violentă a mișcării muncitorești, exploatarea tot mai dură a muncitorilor și un impuls puternic spre „războiul imperialist".[22] Deja pe 1 februarie 1933, presa comunistă vorbea despre „un val de ordine de interdicție în tot Reichul" și despre „o furtună deasupra Germaniei", în care „bandele teroriste naziste" asasinau muncitori și devastau sediile sindicatelor și birourile Partidului Comunist. Cu siguranță era numai începutul.[23]

Alții erau mai puțini siguri de semnificația instalării noului cabinet. Atât de multe guverne, atât de mulți cancelari veniseră și plecaseră în ultimii câțiva ani, încât o parte a populației evident credea că noul executiv nu avea să aducă vreo diferență și avea să fie le fel de efemer ca predecesorii săi. Chiar și entuziasta Luise Solmitz nota în jurnalul său:

> Și ce guvern!!! Nici măcar nu am putut visa la așa ceva în iulie. Hitler, Hugenberg, Seldte, Papen!!! De fiecare dintre ei e legată o mare parte a speranțelor mele pentru Germania. Avânt național-socialist, rațiune naționalistă germană, apoliticele Căști de Oțel și Papen, pe care nu l-am uitat. Imposibil de descris cât de frumos este și de aceea scriu înainte să apară primele note discordante [...][24]

În ochii multor cititori ai ziarelor care relatau despre numirea lui Hitler, jubilația cămășilor brune trebuie să fi părut exagerată.

Caracteristica principală a noului guvern, simbolizată de participarea Căştilor de Oţel la marş era preponderenţa numerică masivă a conservatorilor. „Nu e un guvern naţionalist, nici unul revoluţionar, chiar dacă poartă numele lui Hitler“, se destăinuia în jurnal un diplomat ceh postat la Berlin. „Nici un al Treilea Reich, nici măcar al doilea şi jumătate.“[25] Ambasadorul francez, André François-Poncet, suna o notă mai alarmistă. Diplomatul, un fin observator, nota că cercurile conservatoare aveau dreptate să se aştepte ca Hitler să le accepte programul „de zdrobire a stângii, epurare a birocraţiei, asimilare a Prusiei în Reich, reorganizare a armatei şi reintroducere a serviciului militar“. Îl puseseră pe Hitler cancelar pentru a-l discredita, remarca el: „s-au crezut foarte inventivi când au încercat să scape de lup introducându-l în mijlocul turmei de oi“.[26]

II

Convingerea în care se complăceau Papen şi amicii săi, conform căreia îl aduseseră pe Hitler exact acolo unde voiau, a început să fie zdruncinată în scurt timp. Naziştii ocupau numai trei posturi guvernamentale. Dar autoritatea care însoţea poziţia lui Hitler de cancelar al Reichului era considerabilă. La fel de important era şi controlul nazist asupra Ministerelor de Interne al Reichului şi al Prusiei, şi cu el veneau atribuţii extinse în materie de lege şi ordine. În special ocuparea de către Göring a postului de la nivelul Prusiei îi dădea controlul asupra celei mai mari părţi a teritoriului german. Şi poate că, în calitate de Comisar al Reichului, Papen era nominal superiorul său, dar nu avea să-i fie uşor să se amestece în activitatea zilnică a Ministerului, în chestiuni precum menţinerea ordinii. În plus, noul ministru al Apărării, Werner von Blomberg, numit la cererea armatei cu o zi înainte ca Hitler să ocupe funcţia, era mult mai favorabil naziştilor decât îşi dăduseră seama Hindenburg sau Papen. O personalitate impulsivă şi energică, Blomberg îşi câştigase o reputaţie formidabilă de planificator de Stat Major în timpul Primului Război Mondial şi devenise ulterior şef al Statului Major General. Era, din toate punctele de vedere, omul armatei în interiorul guvernului. Dar

era în egală măsură ușor influențabil de impresiile puternice. Când vizitase Uniunea Sovietică pentru a inspecta instalațiile militare germane de acolo, fusese atât de impresionat de Armata Roșie, încât se gândise serios să intre în Partidul Comunist, neluând deloc în seamă implicațiile politice înfiorătoare ale unei asemenea decizii. Judecând totul dintr-o perspectivă îngustă, militară, și aproape complet ignorant când venea vorba de politică, era ca plastilina în mâinile cuiva ca Hitler.[27]

Blomberg a interzis ofițerilor să adere la Partidul Nazist și păzea cu gelozie independența armatei. Loialitatea sa față de Hitler făcea însă inutilă pentru naziști subminarea armatei din interior. Chiar și așa, aveau nevoie să se asigure că armata nu avea să se amestece în violențele pe care intenționau acum să le declanșeze în toată țara. Hitler a subliniat respectul său pentru neutralitatea politică a armatei, într-un discurs ținut pe 3 februarie 1933 în fața ofițerilor superiori. Le-a câștigat aprobarea cu promisiuni de a reintroduce serviciul militar obligatoriu, de a distruge marxismul și de a anula prevederile Tratatului de la Versailles. Ofițerii prezenți nu au avut nici o obiecție când Hitler le-a prezentat încântătorul obiectiv pe termen lung: invadarea Estului Europei și „germanizarea" sa, prin expulzarea multor milioane de locuitori slavi. Neutralitatea armatei însemna, bineînțeles, neamestecul ei, iar Hitler a făcut tot ce a putut pentru a-i convinge pe ofițeri că „lupta internă [...] nu vă privește". Eforturile sale de a neutraliza armata au fost asistate și de numirea colonelului Walther von Reichenau, un ofițer de Stat Major energic, ambițios și foarte decorat, în postul de principal adjunct al lui Blomberg. Reichenau era un alt admirator al lui Hitler și avea o relație personală bună cu acesta. Împreună cu Blomberg, a acționat rapid pentru a-l izola pe șeful Statului Major General, generalul Kurt von Hammerstein, un aristocrat conservator care nu făcuse nici odată un secret din disprețul său față de naziști. În februarie 1933, Hammerstein a interzis ofițerilor să invite oameni politici la evenimentele mondene, în încercarea de a preveni stabilirea de contacte cu lideri naziști precum Göring, căruia i se adresa întotdeauna condescendent, utilizând gradul său militar din perioada pre-nazistă, „căpitan (în retragere)", cu excepția momentului când utiliza porecla acestuia, „pilotul care a luat-o razna". Hammerstein reprezenta o

amenințare potențială gravă, deoarece raporta direct președintelui. Totuși, într-un interval scurt de timp, Blomberg a reușit să limiteze accesul lui Hammerstein la președinte doar la chestiunile de ordin militar. Pe 4 aprilie 1933, Blomberg a devenit membru al nou creatului Consiliu de Apărare a Reichului, un organism politic care scurtcircuita de facto structurile de conducere ale armatei și plasa politica militară sub controlul lui Hitler, care îl prezida, și al unui număr restrâns de miniștri. Prin aceste acțiuni, Hammerstein și susținătorii săi au fost efectiv neutralizați. În orice caz, Hammerstein era un personaj mult prea olimpian, prea distant pentru a se implica în intrigi politice serioase. Cu Schleicher dat definitiv la o parte, nici el și nici liderii armatei nu au fost capabili să organizeze o opoziție în fața naziștilor, în prima jumătate a lui 1933.[28]

Cu Frick și Göring la conducere, cu armata marginalizată, șansele de a contracara violența nazistă erau acum mai mici ca nici odată. Aproape imediat, naziștii au început să profite de această situație, pregătită atât de atent, și au declanșat o campanie de violență politică și teroare în comparație cu care tot ce se întâmplase până atunci pălea. Paradele triumfătoare ale SA și SS, de pe 31 și 1 ianuarie, demonstraseră deja încrederea în sine regăsită și superioritatea asupra rivalilor de pe străzi. Demonstrațiile fuseseră însoțite și de incidente violente și manifestări antisemite. Numărul acestora a început să se multiplice. Bande de cămăși brune au început să atace sediile sindicale și comuniste, precum și locuințele personalităților de stânga. Au fost ajutați și de un decret din 4 februarie, care permitea reținerea, pe o durată de până la trei luni, a celor implicați în incidente armate și a celor bănuiți pentru trădare, un decret care, era de la sine înțeles, nu avea să se aplice trupelor de asalt ale lui Hitler.[29]

Violența a crescut în intensitate când, pe 15-17 februarie, Göring, în funcția sa de ministru de Interne al Prusiei, a ordonat poliției să înceteze supravegherea naziștilor și a organizațiilor paramilitare afiliate și să-i sprijine atât cât se putea. Pe 22 februarie, a mers un pas mai departe și a creat o „poliție auxiliară“, formată din membri SA, SS și ai Căștilor de Oțel, aceștia din urmă în mod fiind clar relegați într-o poziție secundară. Acest act le-a dat undă verde trupelor de asalt să se dezlănțuie fără a se teme de interferența organismelor statului, responsabile cu menținerea ordinii. În vreme ce poliția,

epurată de social-democrați încă din perioada loviturii lui Papen, îi urmărea pe comuniști și le spărgea demonstrațiile, noua forță, având acceptul poliției, pătrundea în birourile partidelor și ale sindicatelor, distrugea documente și îi evacua pe ocupanți cu forța. Grosul acestei violențe a fost suportat, fără îndoială, de Partidul Comunist și de membrii săi. În timpul Republicii de la Weimar, aceștia se aflaseră deja sub stricta supraveghere a poliției. Spre exemplu, guvernul social-democrat al Prusiei pretindea, la începutul anilor'30, că primea rapoarte secrete privind sesiunile secrete ale Comitetului central al Partidului Comunist, la numai câteva ore după desfășurarea acestora. Informatorii poliției erau activi la toate eșaloanele ierarhiei partidului. Ciocnirile frecvente cu Luptătorii Ligii Frontului Roșu, rezultând în răniri, câteodată fatale, ale ofițerilor de poliție, avuseseră drept consecință investigații ale poliției, inclusiv percheziții ale sesiunilor Partidului Comunist. Documentele confiscate în 1931-1932 includeau liste de adrese ale oficialilor partidului și ale membrilor activi. Drept urmare, poliția era extrem de bine informată în legătură cu partidul, îl considera un inamic din cauza nenumăratelor confruntări violente și, după 30 ianuarie, și-a pus informațiile la dispoziția noului guvern. Nu a ezitat să le folosească.[30]

Social-democrații și sindicatele au primit un tratament aproape la fel de dur ca cel al comuniștilor în timpul represiunii naziste tot mai severe din a doua jumătate a lui februarie 1933. Guvernul se putuse baza pe existența unui consens destul de solid la nivelul electoratului din clasa medie, în acțiunile sale de suprimare a mișcării comuniste, mișcare considerată o amenințare la adresa ordinii publice și a proprietății private. Faptul că aceasta reușise să-și sporească sprijinul electoral până într-un punct în care, la începutul lui 1933, aveau 100 de locuri în Reichstag, era extrem de alarmant pentru mulți, care se temeau de repetarea violențelor, a crimelor și a torturilor ce fuseseră caracteristicile principale ale „Terorii Roșii" din Rusia anilor 1918-1921, în eventualitatea în care comuniștii ar fi ajuns la putere. Dar lucrurile stăteau foarte diferit când venea vorba despre social-democrați. În fond, ei reprezentau forța care fusese mulți ani unul dintre pilonii Republicii de la Weimar. Aveau 121 de locuri în Reichstag, față de cele 196 ale naziștilor. Reprezentaseră unul din elementele-cheie în multe din guvernele weimareze. Din rândurile

lor proveniseră cancelari și miniștri-președinți ai Prusiei, precum și primul șef de stat al Republicii, Friedrich Ebert. Se bucurau de sprijinul tradițional al multor milioane de muncitori și doar relativ puțini dintre aceștia se reorientaseră spre naziști sau comuniști. Beneficiaseră de suportul sau cel puțin de respectul, oricât de ezitant și de nuanțat, al multor germani, în diferite momente. În 1930, partidul avea peste un milion de membri.[31]

Unele grupări social-democrate și organizația paramilitară a partidului, Stindardul Reichului, erau pregătite să acționeze; câteva reușiseră să strângă arme și muniții, altele organizaseră demonstrații pe 30 ianuarie și în ziua următoare. Membri ai conducerii social-democrate și sindicaliști s-au întâlnit la Berlin, pe 31 ianuarie, cu intenția de a planifica o grevă generală la nivel național. Dar în vreme ce organizațiile locale așteptau, conducerea națională ezita, conștientă de dificultățile pe care le presupunea organizarea unei greve generale, în toiul celei mai grave crize a pieței de muncă experimentate vreodată de națiune. Sindicatele se temeau că paramilitarii naziști aveau să ocupe fabricile într-o asemenea eventualitate. Și cum putea justifica partidul organizarea unor acțiuni ilegale menite să apere legalitatea? „Social-democrații și întregul Front de Fier", declara jurnalul partidului *Înainte*, pe 30 ianuarie 1933, „se plasează în raport cu acest guvern și cu amenințările sale privind declanșarea unei lovituri de stat cu ambele picioare pe terenul legalității și al constituționalității. *Nu* ei vor fi cei care vor face primul pas în afara acestui teritoriu." În săptămânile ce au urmat au fost declanșate câteva acțiuni izolate. Mii de socialiști au organizat un miting în Grădinile Plăcerii din Berlin, pe 7 februarie, în vreme ce, pe 19 februarie, o manifestație la Lübeck, cu participarea a 15 000 de muncitori, a sărbătorit eliberarea din arest a unui lider social-democrat, Julius Leber, după o scurtă grevă generală în oraș. Dar nici o politică generală de rezistență nu a fost ordonată de la centru.[32]

Cu fiecare zi care trecea, teroarea sancționată de stat și îndreptată împotriva social-democraților s-a agravat. Încă din primele zile ale lui februarie, în urma presiunilor lui Wilhelm Frick, ministrul nazist de Interne de la Berlin și ale omologului său prusac, Hermann Göring, începuseră să fie interzise o serie de tiraje ale ziarelor social-democrate. După cum era de așteptat, reacția social-democraților

a fost aceea de a declanșa acțiuni juridice în fața Curții Reichului de la Leipzig, pentru a-i obliga pe Frick și Göring să permită tipărirea ziarelor, o tactică ce a înregistrat unele succese.[33] Pe parcursul lui februarie însă, bande de cămăși brune au început să atace demonstrațiile social-democrate și să bată oratorii și participanții. Pe 24 februarie, Albert Grzesinski, fost ministru de Interne în Prusia din partea social-democraților, se plângea că „mai multe din întrunirile mele au fost sparte și un număr substanțial din cei prezenți au trebuit să fie luați pe brațe din cauza rănilor grave". Comitetul executiv al partidului a reacționat prin limitarea drastică a numărului de manifestări publice, din dorința de a evita noi victime. Puțina protecție furnizată de poliție înainte de 30 ianuarie a fost în totalitate eliminată, la ordinele Ministerului de Interne.[34] Paramilitarii naziști puteau bate și ucide comuniști și social-democrați fără să se teamă de pedeapsă. Pe 5 februarie, într-un incident extrem de șocant, un tânăr nazist l-a împușcat mortal pe primarul social-democrat al orașului Stassfurt. Câteva zile mai târziu, când ziarul social-democrat oficial, *Înainte*, a condamnat uciderea unui comunist de către SA în timpul unor confruntări de stradă, șeful poliției berlineze a interzis publicația timp de o săptămână.[35]

În interval de numai câteva luni de la lovitura lui Papen, din 20 iulie 1932, perspectivele unei revolte a stângii se înrăutățiseră dramatic. Eșecul de a i se opune lui Papen agravase sentimentul de neputință din interiorul mișcării muncitorești, generat anterior de sprijinul tacit al social-democraților pentru Brüning și Hindenburg. Poliția și armata nu mai interveneau între grupările paramilitare de stânga și de dreapta. Încurajați de conservatorii din jurul lui Hugenberg și Seldte, înclinaseră balanța decisiv în favoarea celor din urmă. În aceste circumstanțe, o revoltă armată a organizațiilor muncitorești ar fi fost o sinucidere. Mai mult, în pofida unei varietăți de inițiative locale, a negocierilor între eșaloanele inferioare și a unor contacte informale și formale la toate nivelurile, social-democrații și comuniștii nu erau nici acum pregătiți să coopereze, într-un ultim efort de apărare a democrației. Și chiar dacă ar fi fost, forța lor combinată nu ar fi putut spera să egaleze efectivele, armamentul și echipamentul armatei, al cămășilor brune, al Căștilor de Oțel și

al SS. Și dacă o asemenea rebeliune ar fi fost încercată, nu există nici o îndoială că ar fi avut aceeași soartă ca revolta muncitorească organizată un an mai târziu la Viena, ca reacție împotriva loviturii de stat ce dăduse naștere dictaturii „clerico-fasciste“ a lui Engelbert Dolfuss și în timpul căreia socialiștii bine echipați și înarmați au fost zdrobiți de armata austriacă, în numai câteva zile.[36] Ultimul lucru pe care conducerea social-democrată germană îl dorea era să verse sângele muncitorilor și cu atât mai puțin să o facă în colaborare cu comuniștii, despre care pe bună dreptate credeau că aveau să exploateze, fără nici un scrupul, orice situație violentă.[37] De aceea, în primele luni ale lui 1933, au rămas fideli abordării legaliste și au evitat orice acțiune care ar fi putut provoca represalii naziste și mai violente.

III

În februarie 1933, Germania se afla din nou în febra alegerilor. Partidele lansaseră campanii frenetice în vederea alegerilor pentru Reichstag, care reprezentaseră una dintre condițiile acceptării funcției de cancelar de către Hitler, pe 30 ianuarie. Data fusese stabilită pentru 5 martie. Hitler a declarat, în multe momente pe parcursul acestei campanii, că principalul inamic al mișcării naziste era „marxismul“. „Nici odată, nici odată nu mă voi abate de la țelul distrugerii marxismului [...] Nu poate exista decât un singur învingător: marxismul sau poporul german! Și Germania va fi cea care va triumfa!“ Făcea trimitere, evident, la comuniști și la social-democrați. Limbajul belicos al lui Hitler reprezenta, în condițiile specifice primelor luni ale lui 1933, o încurajare pentru paramilitarii săi să ia legea în propriile mâini. Dar ținta agresivității sale depășea cu mult granițele stângii și se extindea asupra altor susținători, sau foști susținători, ai democrației weimareze. Mișcarea, a declarat pe 10 februarie 1933, avea să fie „intolerantă cu toți cei care păcătuiesc față de națiune“.[38] „Repet“, afirma Hitler pe 15 februarie, „că lupta noastră împotriva marxismului se va duce

fără milă și că orice mișcare care se aliază cu marxismul va sfârși dezastruos alături de el".[39]

Amenințarea a fost lansată la Stuttgart, într-un discurs dedicat în mare parte unui atac furibund la adresa ministrului-președinte al statului Württemberg, care declarase că noul guvern al Reichului era un inamic al libertății. Bolz, se lamenta Hitler, nu făcuse nimic pentru a apăra Partidul Nazist când acesta fusese victima persecuțiilor în statul său, în anii '20. Liderul nazist continua:

> Cei care nu au vorbit de libertatea noastră timp de paisprezece ani nu au dreptul să vorbească de ea acum. În calitate de cancelar, nu trebuie decât să folosesc o lege pentru protecția statului național, așa cum și ei au făcut, la acel moment, o lege pentru protecția Republicii și atunci își vor da seama că nu tot ceea ce ei numesc libertate e demn de acest nume.[40]

Partidul Centrului, asemenea comuniștilor și social-democraților, se dovedise relativ imun în fața câștigurilor electorale ale naziștilor și era, în consecință, una dintre țintele principale ale intimidării în noua campanie. Nu a trecut mult și a început să simtă impactul terorii de stat la fel de mult ca și socialiștii. La jumătatea lui februarie, douăzeci de ziare catolice fuseseră deja desființate pentru critici la adresa noului guvern, întrunirile publice au fost interzise de autorități într-un număr de localități și începuse un val de demiteri și suspendări ale funcționarilor și administratorilor cunoscuți pentru apartenența la Partidul Centrului. Printre aceștia se numărau șeful poliției din Oberhausen și un director in Ministerul de Interne al Prusiei. Un discurs al lui Heinrich Brüning, care condamna aceste demiteri, a provocat atacuri violente ale cămășilor brune împotriva reuniunilor electorale ale partidului în Westfalia. Fostul ministru al Reichului, Adam Stegerwald, a fost bătut de paramilitarii naziști la un miting al Partidului Centrului la Krefeld, pe 22 februarie. Publicațiile locale ale partidului au fost interzise una după alta, iar birourile le-au fost devastate de bande dezlănțuite de cămăși brune. Sedii locale ale partidului au fost atacate, proviziile de afișe electorale au fost confiscate, nu numai de către membrii SA, dar și de ofițeri ai poliției politice. Episcopii se rugau pentru pace în vreme

ce partidul făcea apel la constituție și, într-o manifestare jalnică de faliment politic, apela la electorat să voteze pentru restaurarea atât de discreditatului guvern Brüning.[41]

Hitler s-a declarat îngrijorat de aceste incidente și, pe 22 februarie, după ce Partidul Centrului protestase vehement împotriva respectivelor evenimente, a proclamat: „Elemente provocatoare încearcă, folosindu-se de numele partidului, să discrediteze Mișcarea Național-Socialistă, prin obstrucționarea și spargerea în special a întrunirilor Partidului Centrului. Mă aștept, a continuat pe un ton aspru, ca toți național-socialiștii să se distanțeze de aceste acțiuni în cea mai mare disciplină. Inamicul care trebuie doborât pe 5 martie este marxismul!" Totuși, aceste cuvinte erau cuplate cu amenințarea că se va „ocupa și de Centru" dacă sprijinea „Marxismul" în alegeri. Combinată cu atacul sălbatic al lui Hitler la adresa lui Bolz, lansat în urmă cu două săptămâni, amenințarea era menită să asigure continuarea violențelor.[42] Și în vreme ce pe teren cămășile brune declanșau această campanie de violențe, Hitler și ceilalți lideri naziști evidențiau, în momentele de sinceritate, faptul că viitoarele alegeri aveau să fie ultimele și că, orice s-ar fi întâmplat, Hitler nu avea să demisioneze din postul de cancelar. „Dacă într-o zi vom cuceri puterea", declarase într-un discurs public pe 17 octombrie 1932, „ne vom menține la putere, așa să ne ajute Dumnezeu. Nu le vom permite să ne-o mai ia vreodată".[43] Rezultatul alegerilor, a spus în februarie 1933, nu avea să influențeze în nici un fel programul guvernului. „Nu ne vom descuraja dacă în acest moment poporul german ne va abandona. Vom face tot ceea ce este necesar pentru a împiedica degenerarea Germaniei."[44]

În alte momente, mai moderat, dar și mai puțin plauzibil, Hitler a anunțat că nu dorea decât patru ani în care să-și implementeze programul și apoi, în 1937, când venea termenul unor noi alegeri pentru Reichstag, poporul german putea judeca dacă fusese sau nu un program bun. A descris conținutul acestui program într-un lung discurs ținut la Palatul Sporturilor din Berlin, pe 10 februarie, în mijlocul unei atmosfere de adulație extatică. Având acum la dispoziție toate resursele statului, partidul a aranjat ca întreaga sală să fie decorată cu steaguri având zvastica pe ele și cu pancarte afișând mesaje antimarxiste. Microfoanele radioului au transmis

cuvintele lui Hitler întregii națiuni. Refrene ale imnului național, strigăte de *Heil*, precum și urale și țipete entuziaste au precedat discursul și au atins apogeul în momentul intrării lui Hitler în sală. Așa cum se întâmplase de atâtea ori în cariera sa, Hitler a început încet și cu o voce joasă, pentru a capta atenția enormei sale audiențe, a trecut prin istoria Partidului nazist și prin presupusele crime ale Republicii de la Weimar de după 1919 – inflația, sărăcirea țărănimii, creșterea șomajului, ruinarea națiunii. Ce avea să facă guvernul său pentru a depăși această situație foarte grea? Răspunsul său a evitat orice promisiuni clare. A menționat cu trufie că nu avea să facă „promisiuni goale". În schimb, programul său era acela de a reconstrui națiunea germană fără ajutor din exterior, „în conformitate cu legile imuabile și veșnic valabile", bazându-se pe popor și pe pământ, nu pe conceptul de clase sociale. A vânturat încă o dată imaginea îmbătătoare a Germaniei unite într-o nouă societate, care avea să depășească diviziunile sociale și ideologice ce o ruinaseră în ultimii paisprezece ani. Muncitorii, a declarat Hitler, aveau să fie eliberați de ideologia marxistă străină și urmau să fie reintegrați în comunitatea națională a întregii rase germane. Acesta era „un program al renașterii naționale în toate domeniile vieții".

A terminat cu un apel de factură aproape religioasă, adresat audienței sale din Palatul Sporturilor și întregii națiuni:

> Vreme de paisprezece ani, partidele dezintegrării, născute din revoluția din noiembrie, au sedus și au abuzat de poporul german. Vreme de paisprezece ani au distrus, s-au infiltrat, au dezbinat. Ținând seama de asta, nu e o îngâmfare din partea mea să stau azi în fața națiunii și să pledez în fața ei: popor german, dă-ne patru ani și apoi judecă-ne. Popor, german, dă-ne patru ani și îți jur, așa cum noi, așa cum eu am ocupat această funcție, așa o voi părăsi. Nu am ajuns aici pentru salariu sau câștiguri; am făcut-o pentru tine! [...] Pentru că nu mă pot dezice de credința în poporul meu, nu pot renunța la convingerea că această națiune se va ridica într-o zi din nou, nu mă pot despărți de dragostea pentru el, pentru poporul meu, și nutresc convingerea fermă că, în cele din urmă, va veni ceasul când milioane de oameni, care azi ne disprețuiesc, vor sta alături de noi și împreună cu noi vor saluta noul Reich german, pe care l-am câștigat cu greu și pe care prin

suferință l-am creat împreună, noul regat german al măreției, al puterii, al gloriei și al dreptății. Amin.[45]

Prin urmare, ceea ce Hitler promitea Germaniei era în primul rând suprimarea comunismului și, apoi, a celorlalte partide ale regimului weimarez, în principal a social-democraților și a catolicilor. În afară de asta, nu avea nimic concret de oferit. Dar mulți vedeau în asta o virtute. „Lipsa unui program al lui Hitler mă încântă", scria Luise Solmitz în jurnalul său, „fiindcă un program înseamnă fie minciuni și slăbiciune, fie e făcut să atragă pe cei creduli. Cel puternic acționează mânat de necesitățile unei situații serioase și nu-și poate permite să-și limiteze libertatea". Una dintre cunoștințele sale, indiferentă față de naziști în trecut, i-a spus că avea să voteze pentru Hitler exact din cauză că acesta nu avea un program, ci se gândea numai la Germania.[46] Apelul dramatic și emoțional al lui Hitler, conform căruia avea nevoie numai de patru ani, era menit să accentueze sentimentul ascultătorilor că pornise într-un pelerinaj al sacrificiului de sine, asemănător celui al lui Hristos. Aceste sentimente au fost reluate în alte discursuri, ținute în diferite locații, în fața unor audiențe la fel de entuziaste, în zilele ce au urmat.

Hitler era susținut în campania electorală de un flux nou, fără precedent, de fonduri din partea industriei. Pe 11 februarie, a inaugurat salonul internațional auto de la Berlin și a anunțat un program ambițios de construcții de drumuri și de scutiri de taxe, cu scopul de a-i ajuta pe producătorii de automobile.[47] Pe 20 februarie, un grup numeros de industriași de frunte s-a reunit la reședința oficială a lui Göring și lor li s-a alăturat Hitler, care a declarat din nou că democrația era incompatibilă cu interesele cercurilor de afaceri și că marxismul trebuia distrus. Viitoarele alegeri erau cruciale în această luptă. Dacă guvernul eșua, avea să fie nevoit să utilizeze forța pentru a-și atinge obiectivele, a amenințat liderul nazist. Ultimul lucru pe care cercurile de afaceri și-l doreau era un război civil. Mesajul era clar: trebuiau să facă tot ce le stătea în putință pentru a se asigura de victoria coaliției – coaliție în care, după cum continuau să creadă unii dintre principalii oameni de afaceri, Papen și conservatorii rămâneau actorii-cheie. După ce Hitler a părăsit reuniunea, Göring le-a reamintit celor prezenți că acele alegeri aveau să fie și

ultimele, nu numai în cei patru ani care urmau, ci probabil în tot secolul următor. Hjalmar Schacht, finanțistul cu legături extinse în lumea politică și artizanul programului de stabilizare post-inflație din 1923-1924, a anunțat apoi că se aștepta de la marile companii să contribuie cu trei milioane de mărci la fondul de campanie al partidului. Unii dintre cei de față au insistat că o parte a banilor trebuiau să meargă la partenerii de coaliție conservatori ai naziștilor. Dar chiar și așa, au plătit.[48] Noile fonduri au fost esențiale pentru capacitatea partidului de a duce încă o campanie, în contrast cu lipsa de resurse care îi afectase performanța în luna noiembrie a anului precedent. Sumele i-au permis lui Goebbels să lanseze un nou tip de campanie, prezentându-l pe Hitler ca pe omul care reconstruia Germania și distrugea pericolul marxist, așa cum oricine putea vedea pe străzi. Noi resurse, în special radioul, au fost utilizate în folosul naziștilor și, cu o finanțare net superioară, Goebbels putea cu adevărat să-și satureze electoratul.[49]

Totuși, campania nazistă nu a luat forma unei procesiuni triumfătoare, al cărei final să însemne confirmarea preluării puterii. Partidul era foarte conștient că popularitatea sa începuse să scadă în a doua jumătate a lui 1932, în timp ce comuniștii se aflau în ascensiune. Dintre toți oponenții lor, naziștii se temeau și îi urau cel mai mult pe comuniști. În nenumăratele confruntări de stradă și încăierări în sălile de reuniuni cu cămășile brune, comuniștii demonstraseră că puteau răspunde la pumni cu pumni și la focuri de armă cu focuri de armă. Era cu atât mai uimitor pentru conducerea nazistă că, după demonstrațiile inițiale din 30 ianuarie 1933, Liga Luptătorilor Frontului Roșu nu manifestase înclinația de a răspunde în natură valului masiv de violențe îndreptate împotriva Partidului Comunist, mai ales după recrutarea cămășilor brune, ca forță auxiliară de poliție, pe 22 februarie, când paramilitarii naziști au luat legea în mâinile lor și au dat frâu liber urii până atunci înăbușite asupra dușmanului de căpătâi. Incidente izolate și hărțuieli au continuat să se producă, iar Liga Luptătorilor Frontului Roșu nu a rămas complet inactivă în fața acestui asalt, dar nu putea fi observată o escaladare notabilă a violenței comuniste, nici o indicație că un răspuns coordonat era pus la punct la ordinele Biroului politic al Partidului Comunist.

Relativa pasivitate a comuniştilor reflecta, înainte de toate, convingerea conducerii partidului că noul guvern – ultimul spasm violent al unui capitalism muribund – avea să se prăbuşească după numai câteva luni. Conştienţi de riscul scoaterii partidului în afara legii, comuniştii germani făcuseră pregătiri extensive pentru o perioadă îndelungată de funcţionare în ilegalitate sau semi-legalitate, şi e clar că au încercat să stocheze toate armele pe care le-au putut strânge. Ştiau şi că nu vor primi nici un fel de asistenţă din partea aripii paramilitare a social-democraţilor, Stindardul Reichului, cu care intraseră în conflict, în mod repetat, pe parcursul anilor trecuţi. Cererile constant reiterate ale partidului pentru un „front unit" cu social-democraţii nu aveau nici o şansă să se transforme în realitate, de vreme ce era dispus să adere numai dacă „social-fasciştii", aşa cum erau denumiţi social-democraţii, renunţau la independenţa politică şi se plasau sub autoritatea conducerii comuniste. Comuniştii au continuat să adere rigid la preceptele ideologice conform cărora guvernul lui Hitler semnifica triumful temporar al marilor companii şi al „capitalismului monopolist" şi prevestea iminentul „octombrie german". Chiar şi pe 1 aprilie 1933, dată cu o simbolistică potrivită pentru o asemenea proclamaţie, Comitetul Executiv al Cominternului a decis:

> În ciuda terorii fasciste, tendinţele revoluţionare vor creşte inexorabil în Germania. Opoziţia maselor faţă de fascism va creşte inexorabil. Instaurarea unei dictaturi clar fasciste, care a distrus orice iluzie democratică în rândurile maselor şi le eliberează de influenţa social-democraţilor, accelerează ritmul evoluţiei Germaniei spre o revoluţie proletară.[50]

Chiar şi în iunie 1933, Comitetul Central al Partidului Comunist German proclama prăbuşirea iminentă a guvernului Hitler, sub greutatea propriilor contradicţii interne, evenimentul fiind urmat imediat de victoria bolşevismului în Germania.[51] Pasivitatea comunistă era, deci, rezultatul unei încrederi prea mari în propriile forţe, al fatalei iluzii că noua situaţie nu reprezenta o ameninţare copleşitoare pentru partid.

Dar conducătorilor naziști le sugera ceva mult mai sinistru. Comuniștii se pregăteau în secret pentru o insurecție la nivelul întregii țări. Teama de un război civil, care afectase atât de mult viața politică germană la sfârșitul lui 1932 și începutul lui 1933, nu dispăruse peste noapte. În fond, comuniștii declarau neîncetat că instalarea unui guvern fascist era preludiul unei revoluții proletare iminente și de neoprit, care urma să înlocuiască democrația burgheză cu o Germanie Sovietică. Și totuși, comuniștii refuzau să reacționeze chiar și la o provocare evidentă, așa cum a fost raidul masiv al poliției la sediul lor central, casa Karl Liebknecht din Berlin, pe 23 februarie, și așa-zisa descoperire a planurilor legate de o insurecție revoluționară. Cu cât așteptau mai mult, cu atât deveneau mai irascibili liderii naziști. Ceva trebuia să se întâmple foarte curând![52] Estetul Harry Graf Kessler relata zvonurile care circulau printre prietenii săi cu relații sus-puse, conform cărora naziștii plănuiau o falsă tentativă de asasinat împotriva lui Hitler, pentru a justifica apoi o „baie de sânge", în care își vor secera toți inamicii. Zvonuri similare se răspândiseră la sfârșitul lui februarie. Tensiunea devenea insuportabilă. În curând, avea să-și găsească un debușeu spectaculos.[53]

Reichstagul în flăcări

I

În februarie 1931, tânărul muncitor în construcții olandez Marius van der Lubbe a început o lungă călătorie prin Europa Centrală, încercând să-și croiască drum spre Uniunea Sovietică, un stat pe care îl admira enorm. Născut la Leiden pe 13 ianuarie 1909, crescuse într-o sărăcie lucie. Tatăl alcoolic abandonase familia la puțină vreme după nașterea sa, iar la vârsta de 12 ani, van der Lubbe și-a pierdut și mama. După moartea ei a făcut ucenicie ca zidar, a intrat în contact cu mișcarea muncitorească și s-a alăturat mișcării tineretului comunist. Dar în curând, a început să resimtă codul disciplinar strict și structura autoritară a partidului și l-a părăsit în 1931, pentru a adera la o organizație anarho-sindicalistă radicală, care transformase „propaganda prin fapte" în principiul director al acțiunilor sale. Având vederea grav afectată în urma unui accident de muncă, a întâmpinat dificultăți în găsirea unui loc de muncă și a poposit mai ales în camere închiriate sau în hambare în timpul călătoriei spre Rusia. S-a oprit însă în Polonia înainte să înceapă drumul înapoi, ajungând la Berlin pe 18 februarie 1933. Aici, a găsit situația politică tot mai disperată, iar pasivitatea principalelor partide muncitorești de neînțeles. În vreme ce naziștii se bucurau de libertate deplină în tot ce făceau, stânga era reprimată nemilos. Venise momentul, credea, ca șomerii, abandonați de toate taberele, să lupte pentru libertate și pâine. Adept al acțiunii directe încă din perioada sa anarho-sindicalistă, s-a hotărât să protesteze împotriva

statului burghez și a represiunii tot mai dure împotriva mișcării muncitorești. Șomerii înșiși, a descoperit el în timpul vizitelor la birourile de muncă, erau cufundați în apatie, incapabili să protesteze. Cineva trebuia să facă acest lucru pentru ei.[54]

Metoda pe care a ales-o a fost incendierea. Provocând pagube spectaculoase instituțiilor de stat, sau mai degrabă clădirilor care le adăposteau, putea demonstra – credea el – că nu erau nici pe departe invulnerabile, instigând astfel la o ridicare în masă spontană a șomerilor. Fusese deja găsit vinovat de un tribunal din Leiden pentru pagube aduse unei proprietăți private și nu era străin de actele de protest impulsive și nepremeditate; mai mult, aplecarea sa spre acest tip de acțiuni fusese principala cauză a rupturii cu comuniștii olandezi. Acum dorea să facă același lucru în Germania. A început cu simbolurile oprimării șomerilor și ale preponderenței vechii ordini. Pe 25 februarie 1933, van der Lubbe a încercat să incendieze un birou de asistență socială din districtul berlinez Neukölln, apoi, mai ambițios, s-a reorientat către o primărie și spre un fost palat regal. Toate cele trei tentative au fost împiedicate prin descoperirea lor imediată și abia dacă au fost relatate de presă. Era clar nevoie de ceva mai dramatic și mai bine pregătit. Căutând simbolul suprem al ordinii politice burgheze care, era convins, îi făcuse mizerabilă viața, lui și a multor altor tineri șomeri, s-a decis să dea foc Reichstagului.[55]

În dimineața lui 27 februarie, van der Lubbe și-a cheltuit ultimii bani pe chibrituri și substanțe inflamabile. După ce a verificat clădirea, pentru a descoperi care era cea mai convenabilă cale de a intra, a așteptat lăsarea întunericului, apoi, în jur de ora nouă seara, a pătruns în clădirea pustie și întunecoasă a Reichstagului. Capacitatea de a se orienta în întuneric îi era sporită de exercițiul pe care îl căpătase din cauza problemelor de vedere, a încercat să aprindă mobilierul din restaurant, dar, neavând succes, a reușit să intre în sala de dezbateri, unde draperiile s-au dovedit ușor inflamabile. În curând, lambriul era în flăcări și focul căpătase suficientă forță pentru ca domul de deasupra camerei să acționeze ca un fel de horn, alimentând flăcările prin crearea unui curent ascendent. Între timp, van der Lubbe a luat-o la fugă prin clădire, încercând să iște alte incendii. Până la urmă, a fost prins și imobilizat de lucrători

ai instituției. Dar în momentul arestării sale, clădirea era deja în flăcări, iar pompierii, deși sosiți prompt la fața locului, nu puteau decât să stropească ruinele aulei principale și să facă tot posibilul pentru a salva restul.

Vizavi de clădirea cuprinsă de flăcări, apropiatul lui Hitler, Putzi Hanfstaengl, găzduit temporar în reședința oficială a lui Göring, a fost trezit de menajeră, care i-a arătat pe fereastră flăcările. Hanfstaengl i-a telefonat imediat lui Goebbels, care inițial a crezut că personajul, cunoscut pentru frivolitatea sa, glumea. Dar Putzi a insistat că nu era cazul. Goebbels a verificat povestea – și a descoperit că era adevărată. L-a alertat imediat pe Hitler.[56] Liderii naziști, Hitler, Goebbels și Göring, s-au întâlnit la fața locului. Rudolf Diels, șeful (non-nazist) al poliției prusace, și una dintre primele înalte oficialități sosite, a descoperit că van der Lubbe era deja interogat de ofițeri:

> Gol de la brâu în sus, transpirat și mânjit cu noroi, stătea în fața lor, respirând greu. Își trăgea răsuflarea de parcă tocmai ar fi dus la îndeplinire o sarcină formidabilă. În ochii de pe acea față palidă și emaciată se putea citi o privire aprinsă de triumf. Am stat de mai multe ori în fața lui în acea noapte, la sediul poliției, și i-am ascultat poveștile confuze. Am citit fluturașii comuniști pe care îi purta asupra sa în buzunarele pantalonilor. Erau de tipul celor distribuite peste tot în zilele noastre [...]
>
> Mărturisirile sincere ale lui Marinus van der Lubbe nu mă puteau nicidecum determina să cred că un asemenea incendiator nenorocit, care își știa meseria atât de bine, avea nevoie de ajutor. De ce nu ar fi suficient un singur chibrit pentru a aprinde podoabele reci și inflamabile ale aulei, vechea mobilă tapițată, draperia și splendoarea de lemn uscat a lambriului? Dar acest specialist utilizase un rucsac întreg, plin cu dispozitive incendiare.[57]

Investigația ce a urmat a scos la iveală dovezi substanțiale, care confirmau versiunea sa, conform căreia acționase de unul singur.[58]

Chemat să raporteze de către grupul de lideri naziști adunați la balconul de deasupra Camerei, Diels a întâlnit o scenă de o isterie

înspăimântătoare. Rememorând după război aceste evenimente dramatice, scria:

> Hitler s-a sprijinit pe balustrada de piatră a balconului cu ambele mâini și a privit tăcut marea de flăcări roșii. Primele izbucniri de furie se produseseră deja. Când am intrat, Göring a venit spre mine. În vocea sa răsuna întreaga emotivitate rău-prevestitoare a momentului: „Acesta e începutul insurecției comuniste! Acum vor lovi! Nu e nici o clipă de pierdut!"
>
> Göring nu a mai putut continua. Hitler s-a întors cu fața spre cei adunați acolo. Am văzut atunci că fața îi strălucea, roșie din cauza emoției și a căldurii care se aduna în cupolă. A zbierat de parcă era pe cale să plesnească, fără nici o reținere, așa cum nu-l mai auzisem nici odată: „De acum nu va mai exista nici un fel de milă: oricine ne stă în cale va fi măcelărit. Poporul german nu va mai arăta înțelegere pentru toleranță. Fiecare funcționar comunist va fi împușcat în locul unde este găsit. Deputații comuniști trebuie spânzurați chiar în noaptea asta. Toți complicii comuniștilor trebuie arestați. Nici față de social-democrați și față de Stindardul Reichului nu vom mai arăta milă!"
>
> Am raportat rezultatele primelor interogatorii la care fusese supus Marinus van der Lubbe – că, în opinia mea, aveam de-a face cu un nebun. Dar Hitler nu era tocmai omul potrivit căruia să-i spui acest lucru: a luat peste picior credulitatea mea copilărească: „Este un lucru ingenios, pregătit de mult timp. Criminalii ăștia au aranjat totul foarte frumos, dar i-au judecat greșit pe camarazii mei din Partid! Acești indivizi subumani nici nu bănuiesc cât de mult sunt oamenii de partea noastră. În găurile lor de șoarece, din care încearcă acum să iasă, nu aud nimic din bucuria maselor" și a ținut-o tot așa.
>
> L-am rugat pe Göring să se tragă deoparte, dar nu m-a lăsat să spun nimic. Plasarea poliției în starea de urgență cea mai înaltă, utilizarea fără milă a armelor de foc și tot ce decurge într-o asemenea situație din ordinele privind o alarmă militară majoră.[59]

Era, i-a mărturisit Diels unui subordonat, un „balamuc" de nedescris. Dar cu toate acestea, momentul acțiunilor împotriva comuniștilor sosise.[60]

La câteva ore după incendierea Reichstagului, echipe de poliție au scos la iveală listele cu comuniști, pregătite cu luni sau ani în urmă, pentru eventualitatea scoaterii partidului în afara legii și au pornit în mașini sau dube să-i ridice chiar din pat. Comuniștii aveau o sută de deputați în Reichstag și mii de reprezentanți în alte adunări legislative, oficiali, birocrați, organizatori și activiști. Multe liste erau depășite, dar caracterul precipitat și nepremeditat al acțiunii a dus la capturarea unui număr de persoane care ar fi putut altfel scăpa, dar cei care pur și simplu nu au fost găsiți, și nu au fost puțini, au scăpat. În total, au fost arestați patru mii de indivizi. Diels și poliția au ignorat tacit ordinul lui Göring de a-i împușca.[61] În vreme ce această operațiune masivă era încă în desfășurare, Ludwig Grauert, consilierul lui Göring, a intervenit. Grauert era fostul lider al asociației patronilor din siderurgie, din nord-vestul Germaniei, și tocmai fusese numit în fruntea departamentului de poliție din Ministerul prusac al Internelor. Simpatizant al naționaliștilor, a sugerat acum un decret de urgență, capabil să ofere acoperire juridică arestărilor și instrumente pentru a combate viitoarele acte violente ale comuniștilor. Pe 27 februarie, înaintea incendiului, în cabinet fusese deja propusă o lege de către ultra-conservatorul ministru al Justiției, Franz Gürtner, care, asemenea altor conservatori din guvern, susținea entuziast măsurile draconice de combatere a dezordinii publice, pe care o punea în întregime pe seama comuniștilor și a social-democraților. Măsura propusă de Gürtner includea restricționarea drastică a libertăților civile, cu scopul prevenirii organizării unei greve generale de către comuniști. Publicarea unor apeluri la o asemenea acțiune avea să fie tratată ca un act de înaltă trădare, pasibilă de pedeapsa capitală.[62] Dar propunerea a rămas în urma realităților.

Ministerul de Interne al Reichului, Wilhelm Frick, a văzut în proiectul lui Grauert oportunitatea de a-și extinde autoritatea asupra statelor federației și a introdus o extrem de importantă clauză 2, permițând cabinetului, mai degrabă decât președintelui, să intervină, la fel cum Papen făcuse în Prusia, în 1932. În afară de aceasta, proiectul de decret pornea de la discuțiile ce avuseseră loc pe marginea legislației de urgență la începutul anilor '20 și suspenda mai multe secțiuni ale constituției de la Weimar, în special cele privitoare la

libertatea de expresie, libertatea presei, libertatea de adunare și asociere. Permitea poliției să rețină persoane în custodie preventivă pe termen nedefinit și fără un ordin judecătoresc, fiind astfel complet diferit de legile și decretele anterioare, care stabiliseră termene-limită clare pentru intervenția sistemului judiciar. Majoritatea acestor măsuri fuseseră luate în considerație și înainte și se bucurau de un sprijin substanțial în eșaloanele superioare ale administrației. Dar mergeau mult mai departe decât orice plan anterior. Prezentând decretul cabinetului la ora 11 pe 28 februarie, Hitler le-a reamintit colegilor săi conservatori că, de la bun început, intenția coaliției fusese aceea de a-i distruge pe comuniști: „Momentul potrivit din punct de vedere psihologic pentru confruntare a venit. Nu are rost să mai așteptăm."[63]

Hitler și-a făcut clară intenția de a acționa nemilos și fără să țină seama prea mult de nuanțe juridice. Lupta împotriva comuniștilor, a spus, „nu trebuie să depindă de considerente legale". Și a vânturat în fața colegilor de guvernare perspectiva atrăgătoare a unei victorii masive în viitoarele alegeri, dată fiind scoaterea celui de-al treilea partid german în afara legii și a neliniștii opiniei publice provocate de incendiu.[64] Göring a luat cuvântul după aceea, afirmând că van der Lubbe fusese văzut în compania unor lideri comuniști, precum Ernst Torgler, înainte de a pătrunde în Reichstag. Comuniștii, a afirmat, plănuiau nu numai distrugerea clădirilor publice, dar și „otrăvirea cantinelor publice" precum și răpirea soțiilor și copiilor miniștrilor din guvern. Nu i-a trebuit mult și a început să susțină că deținea dovezi detaliate privind stocurile de explozibil strânse de comuniști, cu scopul de a declanșa o campanie de sabotaj împotriva rețelei de electricitate, a căilor ferate, „precum și a altor mari concerne importante pentru susținerea vieții."[65]

Anulând obiecțiile lui Papen față de clauza 2, guvernul a hotărât să prezinte decretul lui Hindenburg, care l-a semnat, în ciuda faptului că o bună parte a puterii sale era astfel transferată guvernului Hitler. A intrat imediat în vigoare. Paragraful 1 suspenda articole cruciale ale constituției de la Weimar și afirma:

> Astfel sunt impuse restricții asupra libertății de exprimare a opiniilor, asupra libertății presei, a dreptului de adunare și asociere, și

sunt permise încălcarea dreptului la confidențialitatea comunicațiilor poștale, telegrafice sau telefonice, mandatele pentru perchezițiile de domiciliu, ordinele de confiscare și restricționarea dreptului de proprietate, în afara limitelor legale prevăzute anterior.

Paragraful 2 permitea guvernului central să preia conducerea în statele federației, dacă ordinea publică era pusă în pericol. Aceste două paragrafe, valabile „pe termen nelimitat", au furnizat pretextul legal pentru tot ce s-a întâmplat în următoarele câteva luni.[66] Preluarea nazistă putea începe acum cu adevărat.

II

Decretul incendierii Reichstagului a fost publicat în mijlocul unui bombardament propagandistic, prin care Göring și conducerea nazistă încercau să creeze imaginea dramatică a unei iminente „Revoluții Bolșevice Germane", care avea să fie însoțită de crime și atrocități de toate felurile. Propaganda a avut impact. Cetățeni obișnuiți din clasa mijlocie erau înspăimântați la gândul că Germania scăpase ca prin urechile acului și erau impresionați de dovezile complotului mișelesc al comuniștilor, oferite de Göring „cu tona".[67] Peste o sută de telegrame au sosit la Ministerul de Interne din partea grupurilor naziste din toată țara, cerând împușcarea pe loc sau spânzurarea în fața clădirii Reichstagului a „indivizilor subumani", ale căror „planuri demonice de anihilare" amenințau să transforme „Patria noastră într-o mare de ruine însângerate". „Anihilarea până la ultimul a haitei roșii de criminali" era cerută de mulți și unele autorități naziste locale și-au exprimat teama că se vor produce dezordini publice, dacă vinovații nu erau imediat executați.[68] Propaganda lui Goebbels a dat acum frâu liber furiei stăpânite până atunci a cămășilor brune împotriva comuniștilor. Membrii SA, considerându-se deasupra legii grație înrolării lor ca poliție auxiliară, eliberaseră o parte a tensiunii prin numeroase acte violente, dar acesta era momentul pe care îl așteptaseră

cu adevărat. Un paramilitar a scris ulterior despre consecințele lui 28 februarie:

> Eram pregătiți; cunoșteam intențiile inamicilor noștri. Din unitatea mea, organizasem o mică „echipă mobilă", alcătuită din cei mai curajoși dintre curajoși. Am stat la pândă noapte de noapte. Cine avea să lovească primul? Și apoi a venit. Semnalul de la Berlin, semne de foc în toată țara. În cele din urmă, ușurarea pe care ți-o dă primirea ordinului: „La treabă!" Și ne-am dus! Nu era pur și simplu despre foarte umanul „tu sau eu" sau „noi sau voi", ci era vorba despre a șterge pentru totdeauna zâmbetul pofticios de pe fața hidoasă, criminală a bolșevismului și de a proteja Germania de teroarea sângeroasă a unor hoarde scăpate de sub control.[69]

Însă pe tot cuprinsul Germaniei, cămășile brune erau cele care aduceau „teroarea sângeroasă a hoardelor dezlănțuite" asupra inamicilor lor. Violența lor era expresia unei uri nutrite de multă vreme, iar acțiunile vizau adeseori anumiți „marxiști" sau comuniști pe care îi cunoșteau personal. Nu exista nici un plan coordonat, nici o ambiție, în afara aceleia de a declanșa un val teribil de agresiuni fizice împotriva bărbaților și femeilor de care se temeau și pe care îi urau.[70]

Și poate că poliția și cămășile brune erau pregătite pentru așa ceva, dar din anumite puncte de vedere, comuniștii nu erau. Evenimentele din 27-28 februarie au luat prin surprindere conducerea partidului, care era convinsă că se intra într-o altă perioadă de represiune relativ moderată, asemănătoare celor din 1923 și 1924, cărora le supraviețuise. Totuși, de data aceasta lucrurile erau cât se poate de diferite. Poliția avea în spate întreaga ferocitate a cămășilor brune. Liderul partidului și fostul candidat prezidențial al partidului, Ernst Thälmann, și adjuncții săi, au fost arestați pe 3 martie la sediul lor secret din Berlin-Charlottenburg. Ernst Torgler, liderul parlamentar al partidului, s-a predat poliției pe 28 februarie, ca să respingă acuzațiile guvernului, potrivit cărora el și conducerea partidului ordonaseră incendierea Reichstagului. Dintre celelalte figuri de fruntea partidului, Wilhelm Pieck a părăsit Germania în primăvară, Walter Ulbricht, liderul filialei berlineze, în toamnă. Au fost făcute eforturi intense pentru a scoate din țară și alți membri

ai Biroului politic, dar mulți au fost arestați înainte să poată scăpa. Peste tot în țară, organizațiile Partidului Comunist erau demantelate, birourile ocupate, activiștii arestați. De multe ori, paramilitarii luau cu ei banii pe care puneau mâna și jefuiau, sub privirile poliției, casele comuniștilor de toți banii și bunurile de valoare. În scurt timp, valul de arestări a depășit de multe ori estimările inițiale. Până pe 15 martie, fuseseră arestați 15 000 de comuniști. Cifrele oficiale indicau că în districtele din Ruhr și Renania, fuseseră arestați 8 000 de comuniști numai în lunile martie și aprilie. Funcționarii partidului au fost nevoiți să recunoască că fuseseră obligați „să se replieze", dar era vorba de o „repliere ordonată". De fapt, după cum recunoștea Pieck, în termen de câteva luni, majoritatea activiștilor locali nu mai erau activi și mulți dintre membrii obișnuiți fuseseră reduși la tăcere prin teroare.[71]

Hitler se temea, fără îndoială, de reacția violentă care ar fi putut fi provocată dacă ar fi obținut un decret scoțând complet Partidul Comunist în afara legii. A preferat în schimb să-i trateze pe comuniști separat, ca pe niște criminali care puneau la cale acte ilegale și care urmau acum să plătească pentru asta. În acest fel, majoritatea germanilor ar fi putut fi convinși să sprijine sau măcar să tolereze valul de arestări care a urmat incendierii Reichstagului și să nu se teamă că aceste măsuri ar fi putut fi urmate de interzicerea altor partide politice. Aceasta e explicația pentru care Partidul Comunist s-a putut prezenta la alegerile din 5 martie, în pofida faptului că o mare parte a candidaților săi fuseseră arestați sau se refugiaseră în străinătate și nu exista nici o șansă ca cei 81 de deputați care aveau să fie până la urmă aleși să-și ocupe locurile; de fapt, au fost arestați imediat ce poliția i-a putut localiza. Permițând partidului să-și trimită candidații în alegeri, Hitler și miniștrii săi sperau să-i slăbească pe social-democrați. În cazul în care candidaților comuniști nu li s-ar fi permis să se prezinte, mulți dintre alegătorii care i-ar fi votat s-ar fi reorientat spre social-democrați. Așa cum stăteau lucrurile, social-democrații erau lipsiți de această sursă potențială de sprijin. Nici măcar la sfârșitul lui martie cabinetul nu se simțea capabil să proclame scoaterea formală în afara legii a Partidului Comunist. Cu toate acestea, în afară de faptul că erau uciși, bătuți sau deținuți în centre de tortură și închisori improvizate de către cămășile brune,

activiştii comunişti, mai ales dacă fuseseră arestaţi de poliţie, erau puşi sub acuzare, în număr mare, în tribunalele de drept comun.

În sine, apartenenţa la partid nu era ilegală. Dar poliţiştii, procurorii şi judecătorii erau, în covârşitoare majoritate, conservatori. Priviseră dintotdeauna Partidul Comunist ca pe o organizaţie periculoasă, trădătoare şi revoluţionară, mai ales prin prisma evenimentelor din perioada naşterii Republicii de la Weimar, de la revolta spartakistă la „teroarea roşie" şi împuşcarea ostaticilor la München. Viziunea lor fusese amplu confirmată de violenţele de stradă ale Ligii Luptătorilor Frontului Roşu şi acum – credeau majoritatea – de incendierea Reichstagului. Comuniştii dăduseră foc Reichstagului, aşa că toţi comuniştii trebuiau să fie vinovaţi de trădare. Erau utilizate raţionamente şi mai întortocheate. În unele cazuri, de pildă, tribunalele argumentau că, din moment ce Partidul Comunist nu mai era capabil să-şi implementeze politicile de modificare a constituţiei prin mijloace parlamentare, trebuia să recurgă la forţă, ceea ce reprezenta o trădare şi oricine aparţinea organizaţiei se făcea vinovat. În consecinţă, tot mai des, tribunalele tratau apartenenţa la partid, după 30 ianuarie 1933, ca pe un delict de trădare. După 28 februarie, Partidul Comunist a fost, din toate punctele de vedere, scos în afara legii, doar cu numele nu, şi a fost complet interzis după 6 martie, adică la o zi de la alegeri.[72]

Reuşind să-i alunge pe comunişti de pe străzi în termen de câteva zile de la decretul din 28 februarie, paramilitarii lui Hitler dominau oraşele, demonstrându-şi recent câştigata supremaţie într-o manieră cât se poate de vădită şi de intimidantă. După cum relata ulterior şeful poliţiei politice prusace, Rudolf Diels, SA-ul, spre deosebire de partid, era pregătit să preia puterea.

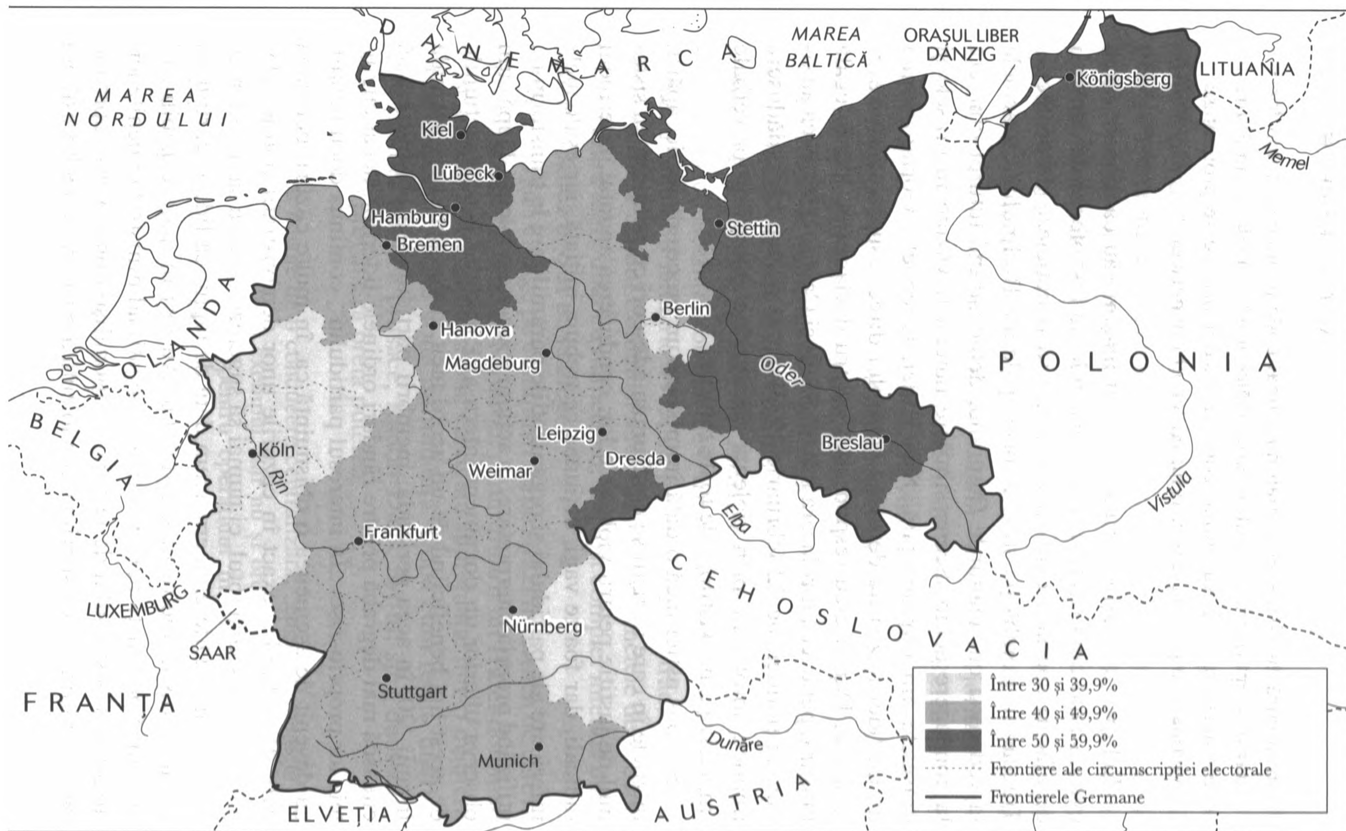
> Nu avea nevoie de o conducere centralizată; „comandamentele Grupurilor*" dădeau un exemplu, dar nu şi ordine. Echipele SA, însă, aveau planuri clare pentru operaţiuni în cartierele comuniste din oraş. În acele zile de martie, fiecare cămaşă brună era „pe urmele inamicului", fiecare ştia ce avea de făcut. Echipele de

* Grupul era unitatea cea mai importantă din structura SA, existând câteva asemenea grupuri la nivelul întregii Germanii (n. tr.)

> asalt curăţau districtele. Ştiau nu numai unde locuiau inamicii lor, dar descoperiseră de mult şi ascunzătorile şi locurile de întâlnire ale acestora [...] Nu numai comuniştii, dar oricine se pronunţase vreodată împotriva mişcării lui Hitler, era în pericol.[73]

Echipele cămăşilor brune au furat maşini sau camionete de la evrei, social-democraţi şi sindicate sau le-au fost oferite de oamenii de afaceri speriaţi, care sperau astfel să beneficieze de protecţie. Treceau în trombă pe străzile principale ale Berlinului, cu armele la vedere şi cu steagurile fluturând, demonstrând tuturor cine era la conducere acum. Scene similare puteau fi văzute în oraşele şi orăşelele din întreaga ţară. Nici Hitler, Goebbels, Göring şi nici un alt lider nazist nu deţineau controlul direct asupra acestor evenimente. Dar ei erau responsabili pentru declanşarea lor, în egală măsură, pentru că înrolaseră SA-ul, SS-ul şi Căştile de Oţel ca auxiliari ai poliţiei, pe 22 februarie 1933, dar şi pentru că le dăduseră implicit aprobarea, prin violenţa constantă a atacurilor lor verbale împotriva „marxiştilor" de toate tipurile.

S-a pus astfel încă o dată în mişcare un proces dialectic, apărut în zilele în care naziştii se confruntau adeseori cu poliţia şi cu sistemul de justiţie pentru violenţele lor: conducerea anunţa, în termeni radicali, dar foarte vagi, acţiunea ce trebuia iniţiată, iar eşaloanele inferioare ale partidului şi organizaţiile paramilitare le transformau, utilizând propria interpretare, în acţiuni concrete, violente. După cum observa ulterior un document intern al Partidului Nazist, acţiunile de acest tip, beneficiind de un acord tacit, deveniseră deja normale în anii '20. în acea perioadă, membrii partidului se obişnuiseră să citească mai degrabă printre rânduri ordinele liderilor, decât cuvintele lor propriu-zise. „În interesul partidului", continua documentul, „a devenit de asemenea o obişnuinţă ca, în multe cazuri, persoana care dă ordinul – exact în cazurile unor demonstraţii politice ilegale – să nu spună totul, ci numai să sugereze ce vrea să obţină prin acel ordin".[74] Diferenţa era acum dată de faptul că liderii partidului aveau la dispoziţie resursele statului. Au fost în mare capabili să-i convingă pe funcţionari, poliţişti, angajaţii administraţiei penitenciarelor şi ai sistemului de justiţie – naţionalişti conservatori aproape până la ultimul – că suprimarea violentă a mişcării muncitoreşti era



Naziștii la alegerile pentru Reichstag din martie 1933

justificată. I-au convins nu numai să privească pasivi acțiunile paramilitarilor naziști, ci să-i și sprijine activ în acțiunile lor distructive. Aceste modele de luare și implementare a deciziei aveau să fie aplicate ulterior în nenumărate ocazii, cel mai notabil în cazul politicii naziste față de evrei.

III

Campania nazistă pentru alegerile legislative din 5 martie 1933 a reușit să satureze propagandistic întreaga Germanie.[75] În spatele eforturilor lor se aflau resursele marilor companii și ale statului și, drept urmare, natura alegerilor s-a modificat în totalitate. Spre exemplu, în orășelul nord-german Northeim, ca în aproape orice altă localitate, alegerile s-au ținut într-o atmosferă de teroare palpabilă. Poliția locală se postase lângă poduri, gări și alte instalații-cheie, dând astfel credibilitate afirmațiilor regimului, conform cărora asemenea locuri erau vulnerabile în fața atacurilor teroriste ale comuniștilor. Pe 28 februarie, paramilitarii naziști fuseseră autorizați să poarte asupra lor arme încărcate și au început să se înroleze ca auxiliari ai poliției pe 1 martie, moment în care au început să organizeze ostentativ patrule pe străzi, făcând descinderi la casele comuniștilor și social-democraților locali și acuzând ambele categorii că pregăteau o baie de sânge pentru cetățenii cinstiți. Un ziar nazist relata că un muncitor fusese arestat pentru distribuirea de foi volante electorale social-democrate; asemenea activități în numele social-democraților și al comuniștilor erau interzise, se anunța. Odată reduse la tăcere principalele surse de opoziție, naziștii au instalat difuzoare în piața centrală și pe strada principală și, în fiecare noapte de la 1 la 4, discursurile lui Hitler erau difuzate în întreg centrul orașului. În ajunul alegerilor, șase sute de membri ai SA, SS, ai Căștilor de Oțel și ai Tineretului Hitlerist au organizat o paradă cu torțe prin oraș, terminată în parc, unde a fost ascultată, cu difuzoarele urlând,

o transmisie radio a unui discurs al lui Hitler care era simultan trâmbițat publicului în patru locații importante din centrul orașului. Steaguri negre-alb-roșii și stindarde cu zvastica împodobeau străzile principale și erau expuse în magazine. Propaganda opoziției era de negăsit. În ziua alegerilor – o duminică – cămășile brune și SS-ul au patrulat și au mărșăluit amenințător pe străzi, în vreme ce partidul și Căștile de Oțel organizau transportul motorizat, pentru a-i duce pe oameni la secțiile de votare. Aceeași combinație de teroare, represiune și propagandă a fost utilizată în orice altă comunitate, mare sau mică, de oriunde din țară.[76]

Când au apărut rezultatele alegerilor pentru Reichstag, se părea că aceste tactici dăduseră roade. Partidele din coaliție, naziștii și naționaliștii, câștigaseră 51,9% din voturi. „Cifre incredibile", scria triumfător Goebbels în jurnalul său privat pe 5 martie 1933, „e ca și cum am fi în Rai"[77] În unele circumscripții din Franconia, votul nazist a depășit 80%, iar în câteva districte din Schleswig-Holstein, partidul a câștigat practic toate voturile. Cu toate acestea, jubilația liderilor partidului nu era justificată. În ciuda violențelor masive și a intimidării, naziștii singuri reușiseră să obțină numai 43,9% din voturi. Comuniștii, incapabili să-și facă campanie și având candidații ascunși sau arestați, au obținut chiar și așa 12,3%, o scădere mai mică față de scorurile anterioare decât s-ar fi putut aștepta cineva, în vreme ce social-democrații, suferind la rândul lor de pe urma intimidărilor omniprezente și a obstrucționării propriei campanii, au obținut un rezultat doar puțin mai slab decât în noiembrie 1932, reușind să adune 18,3%. Partidul Centrului și-a păstrat mai mult sau mai puțin electoratul, câștigând 11,2%, în pofida unor pierderi în sud în favoarea naziștilor, iar celelalte partide, acum minoritare, și-au repetat prestațiile din luna noiembrie a anului precedent, cu variații neînsemnate.[78]

Șaptesprezece milioane de persoane au votat în favoarea naziștilor și alte trei milioane în favoarea naționaliștilor. Dar electoratul număra aproape 45 de milioane. Cele aproape 5 milioane de voturi ale comuniștilor, combinate cu cele peste 7 milioane ale social-demoracților și un vot al Partidului Centrului de peste 5,5 mili-

oane* făceau dovada eșecului complet al naziștilor de a câștiga, chiar în condițiile unei semi-dictaturi, majoritatea electorală.[79] Mai mult, în nici un moment de la începutul ascensiunii lor spre sfârșitul anilor '20 nu reușiseră să câștige singuri majoritatea absolută la nivelul Reichului sau al vreunui stat al federației. Mai mult, majoritatea obținută alături de partenerii de coaliție era departe de cele două treimi necesare pentru a amenda constituția în Reichstag. Pe de altă parte, ceea ce alegerile au demonstrat era că două treimi din electorat optase pentru partide – naziștii, naționaliștii, comuniștii – care erau inamicii fățiși ai democrației weimareze. Mulți alții votaseră pentru grupări precum Partidul Centrului sau omologul său sudic, Partidul Popular Bavarez, a căror loialitate pentru Republică dispăruse aproape în totalitate și a căror autoritate asupra electoratului tradițional era grav subminată. În 1919, trei sferturi dintre alegători sprijiniseră partidele coaliției de la Weimar. În numai paisprezece ani, raportul de forțe practic se inversase.[80]

Violența a atins noi culmi după alegerile din 5 martie. La Königsberg, în Prusia Orientală, spre exemplu, membrii SA au invadat sediul social-democrat în seara alegerilor, au distrus obiectele din interior și l-au transformat într-un centru provizoriu de tortură, unde diferite persoane au fost agresate atât de violent, încât una dintre ele, deputatul comunist în Reichstag, Walter Schütz, a murit în urma rănilor. Birourile sindicatelor au fost devastate, mașinile de scris furate, mobila distrusă, banii luați și documentele arse.[81] La Wuppertal, un detașament de cămăși brune l-a târât afară din casă pe muncitorul Heinrich B., fost comunist; cadavrul său a fost găsit a doua zi pe un teren viran. Pe 1 aprilie, în același district, opt membri SA l-au atacat pe August K., un muncitor în vârstă de șaizeci și doi de ani, fost conducător al fanfarei comuniste locale, în timp ce acesta se întorcea acasă și l-au împușcat, rănindu-l mortal.[82] și social-democrații au fost puternic loviți. Pe 9 martie, Wilhelm Sollmann, deputat social-democrat din Reichstag și figură proeminentă a partidului la Köln, a fost atacat în propria casă de membri SA și SS, bătut și dus la sediul local nazist, unde a fost torturat

---

* În această cifră, autorul a introdus și cele aproximativ 1,1 milioane de voturi ale Partidului Popular Bavarez, pe lângă cele 4,4 milioane ale Partidului Centrului (n. tr.)

vreme de două ore, a fost forțat să bea ulei de ricin și urină, înainte ca poliția să sosească și să-l ducă la spitalul unei închisori pentru a fi îngrijit. Pe 13 martie, cămășile brune din Braunschweig au început să-i oblige pe consilierii municipali și deputații social-democrați din parlamentul statului să se ofere „voluntari" pentru a demisiona, omorându-l în bătaie pe unul dintre ei, după ce acesta refuzase. În acest moment, naziștii începeau să organizeze razii în sediile Partidului Social-Democrat, în căutarea de bani și de alte prăzi. Șeful presei social-democrate din Chemnitz, Georg Landgraf, a fost împușcat mortal, pe 13 martie, după ce refuzase să dezvăluie unei bande de cămăși brune unde se aflau fondurile partidului. Protestul în fața unor asemenea acțiuni era foarte dificil, dacă nu imposibil, deoarece ziarele social-democrate fuseseră interzise paisprezece zile de la începutul lui martie, ordinul fiind reînnoit la expirarea sa pentru alte paisprezece zile și tot așa, până a devenit permanent.[83]

Jafurile nu au scăpat neobservate de ofițerii de poliție mai onești. Pe 19 aprilie 1933, spre exemplu, comisarul poliției din Hesse a făcut un tur al secțiilor de poliție și al comandanților locali, condamnând confiscarea ilegală a proprietăților organizațiilor marxiste în timpul raidurilor, inclusiv furtul instrumentelor muzicale, al echipamentelor sportive și chiar al paturilor, toate fiind evident destinate uzului privat al jefuitorilor.[84] Ulterior, au fost făcute eforturi pentru a reglementa această situație și au fost create instituțiile necesare pentru a administra proprietățile și finanțele partidelor și ale sindicatelor scoase în afara legii, nu în ultimul rând pentru că în aceste categorii intrau și fondurile destinate sprijinirii foștilor membri șomeri; dar până au fost făcute aceste lucruri, cantități mari de bani și bunuri au dispărut în mâinile unor indivizi, membri ai SA. O lege a fost votată în cele din urmă, pe 26 mai 1933, care atribuia proprietățile Partidului Comunist (deși, tehnic vorbind, era încă legal) statelor federate.[85] În mijlocul acestui haos, mulți paramilitari naziști au profitat pentru a rezolva vechi dispute personale. La Wuppertal, de exemplu, Friedrich D. a fost târât afară din dormitorul său la patru dimineața de un grup de membri SA, sub conducerea comandantului Puppe. Corpul său a fost descoperit două zile mai târziu. A fost ucis deoarece avusese o relație cu sora lui Puppe, acesta din urmă

încercând de ceva vreme să-i pună capăt. Puppe nu a fost pus sub acuzare pentru acest act criminal de răzbunare. Nici măcar cămășile brune nu erau întotdeauna în siguranță: un nazist cu state vechi, Karl W., a fost arestat și încarcerat după ce îl acuzase pe comandantul SA din Wuppertal de deturnare de fonduri și corupție. Nu a fost singurul incident de acest tip raportat la acel moment. Ceea ce s-a întâmplat la Wuppertal trebuie să se fi repetat de multe sute de ori, în alte regiuni ale Germaniei.[86]

Campania violentă dezlănțuită de cămășile brune, al căror număr creștea de la o zi la alta până a atins cifra de două milioane în vara lui 1933, a oferit contextul esențial coordonării statelor federate pe liniile deja trasate de Papen, prin anularea autonomiei Prusiei în vara anului precedent.[87] Curtea de Stat considerase acțiunea parțial ilegală și guvernul social-democrat înlăturat de Papen reușise, cu oarecare succes, să blocheze măsurile guvernului central, prin utilizarea Consiliului Federal, care reprezenta statele. Guvernul lui Hitler obținuse, pe 6 februarie, un decret de urgență care punea capăt acestei situații, dar noii reprezentanți naziști ai Prusiei și-au văzut legitimitatea negată de către Consiliu în momentul reunirii acestuia, pe 16 februarie, fiind așteptată o decizie a Curții de Stat. Între timp, până la rezolvarea disputei juridice, Consiliul a hotărât să nu se mai reunească, dar golul rezultat a fost ocupat de SA și de structurile Partidului Nazist, care au început să coordoneze guvernele statelor pornind de jos. Majoritatea statelor federate erau conduse de guverne minoritare, o manifestare a blocajului aproape complet care afecta instituțiile legislative în acel moment. Dar acestor guverne le lipsea legitimitatea pentru a depune mai mult decât o rezistență simbolică. În perioada cuprinsă între 6 și 15 martie 1933, ofițerii de poliție naziști și unitățile „poliției auxiliare“ ale SA și SS au arborat zvastici pe clădirile oficiale de pretutindeni. Un gest cu o asemenea încărcătură simbolică a fost tolerat sau acceptat de majoritatea miniștrilor guvernelor statelor, intimidați de masivele demonstrații simultane ale coloanelor de paramilitari în fața clădirilor guvernamentale. Miniștrii care au obiectat fie au demisionat, fie au fost puși sub arest la domiciliu de detașamentele cămășilor brune. Ministerul de Interne al Reichului, Frick, a numit apoi comisari de

stat care au trecut la demiterea comandanților de poliție și înlocuirea lor cu propriii nominalizați. Numai la Hamburg, în Württemberg și Hesse, parlamentele statelor au votat, în lipsa comuniștilor și cu abținerea social-democraților, noi guverne de coaliție, în care toate posturile ministeriale erau ocupate de naziști și naționaliști. În aceste circumstanțe, alegerile organizate în prima parte a lui martie în state (cele mai importante fiind alegerile de pe 12 martie, din Prusia) nu mai aveau aproape nici o semnificație.[88]

Aripa paramilitară a „Frontului de Fier" social-democrat, Stindardul Reichului, fusese deja paralizat de ocuparea de către poliție a majorității sediilor sale, pe parcursul lui februarie; la începutul lui martie, imediat după alegeri, guvernele statelor au emis ordine de interdicție și i-au arestat pe reprezentanții de frunte, astfel încât filialele au început, treptat, să se autodizolve, pentru a evita noi persecuții. În această atmosferă, o serie de lideri social-democrați, ca Otto Braun sau Albert Grzesinski, au fugit din țară, pentru a evita arestarea sau chiar mai rău.[89] Conducătorul Stindardului Reichului, Karl Höltermann, plecase în străinătate încă de pe 2 mai. Încercarea liderilor social-democrați de a-l convinge pe Göring să ridice interdicția impusă ziarelor partidului a fost întâmpinată cu răspunsul că măsura avea să rămână în vigoare până când ziarele socialiste străine aveau să-și înceteze atacurile la adresa guvernului Reichului. Faptul că o serie de lideri social-democrați au călătorit în diferite state europene ca să explice situația, demonstrează cât de puțin înțelegeau, chiar și în acel moment, metodele naziste. Internaționala Socialistă a reacționat printr-o condamnare publică puternică a terorii naziste („fărădelegile îngrozitoare și abominabile pe care despoții Germaniei le comit în fiecare zi"). Au continuat cu un apel la acțiuni comune, împreună cu comuniștii. Într-o încercare de a-l împăca pe Göring, liderul social-democrat Otto Wels a demisionat imediat din organismul executiv al Internaționalei.[90] După cum era previzibil, asemenea concesii nu au domolit în nici un fel campania regimului de suprimare a stângii.[91]

Luați împreună, comuniștii și social-democrații reprezentau aproape o treime din electorat. Cu toate acestea, s-au prăbușit fără a opune aproape nici o rezistență. Guvernul a putut acționa împotriva

lor pe întreg teritoriul țării, deoarece decretul ce a urmat incendierii Reichstagului îi permitea să anuleze suveranitatea statelor federate pentru a duce operațiunea la bun sfârșit și se putea folosi, în acest proces, de precedentul creat de Papen prin înlăturarea guvernului minoritar social-democrat din Prusia, în vara lui '32. Și mai departe înapoi în timp, președintele Reichului, Ebert, făcuse același lucru în cazul guvernelor de stânga din Saxonia și Thuringia, în 1923. Presupusa amenințare comunistă, folosită pentru a justifica acțiunea, nu era foarte reală nici în 1923, nici zece ani mai târziu. În 1933, dezordinile publice care au furnizat motivul proclamării stării de urgență erau, în copleșitoarea lor majoritate, chiar creația naziștilor. Obiectivul acestei coordonări rapide a guvernelor statelor federate era, nu în ultimul rând, acela de a trece peste ezitările fostelor guverne ale statelor de a utiliza puterile ce le reveneau în urma decretării stării de asediu pentru a zdrobi partidele de stânga cu duritatea pe care o cerea conducerea nazistă de la Berlin.

IV

Această succesiune de evenimente a avut consecințe sinistre, în special în Bavaria. Aici, guvernul conservator aflat în funcție pe 28 februarie a urmat exemplul guvernului Reichului și a interzis presa și întrunirile comuniste. În plus, i-a arestat pe cei pe care îi considera liderii regionali ai Partidului Comunist. Dar toate astea nu s-au dovedit suficiente pentru naziști și ca urmare, pe 9 martie 1933, Frick l-a numit pe Adolf Wagner, Liderul Regional nazist al Bavariei Superioare în postul de Comisar de Stat în Ministerul bavarez al Internelor. Și mai amenințător, Heinrich Himmler, liderul SS care își stabilise cartierul general la München, a fost imediat numit șef provizoriu al poliției. A ordonat o campanie masivă împotriva opozanților, care a început foarte rapid să se extindă și la inamicii non-comuniști ai regimului. Represiunea luase o asemenea amploare, încât celulele închisorilor și secțiilor de poliție s-au dovedit complet insuficiente. Trebuia găsit un nou mijloc de a-i „caza" pe oponenții

politici bavarezi ai naziştilor. Astfel, pe 20 martie, Himmler a semnalat presei că un „lagăr de concentrare pentru prizonierii politici" avea să fie deschis la Dachau, chiar în afara München-ului. Avea să fie primul lagăr de concentrare german şi urma să stabilească un precedent nefericit pentru viitor.

Lagărul era necesar pentru încarcerarea „tuturor comuniştilor şi, atunci când se va dovedi necesar, a oficialilor Stindardului Reichului şi ai Partidului Social-Democrat" aflaţi în „custodie protectivă", relata presa nazistă a doua zi. În ziua de 22 martie 1933, patru camioane ale poliţiei au transportat aproximativ două sute de prizonieri din închisorile de la Stadelheim şi Landsberg la locul lagărului construit la periferia oraşului, în jurul clădirilor unei fabrici părăsite. Locuitori ai oraşului Dachau s-au adunat pe străzi sau în faţa porţilor fabricii, ca să-i privească trecând. Condus iniţial de un detaşament de poliţie, lagărul a trecut sub autoritatea SS la începutul lui aprilie, comandantul fiind un lider SS cunoscut pentru duritatea sa, Hilmar Wäckerle. La îndemnul lui Himmler, Wäckerle a introdus un regim de teroare şi violenţă. Pe 11 aprilie, noile gărzi SS au scos patru deţinuţi evrei în afara perimetrului şi i-au împuşcat în câmp, susţinând că încercau să evadeze; unul dintre ei a reuşit să scape, fiind spitalizat la München unde a şi murit, dar nu înainte de a furniza personalului medical detalii atât de înspăimântătoare legate de brutalitatea ce domnea acum în lagăr, încât medicii au chemat procurorul. Până la sfârşitul lui mai, doisprezece dintre deţinuţi au fost ucişi sau torturaţi până la moarte. Corupţia, şantajul şi delapidarea erau comune printre gărzi, iar prizonierii erau expuşi unor acte arbitrare de sadism şi cruzime, într-o lume în care regulile şi legile erau inexistente.[92]

Acţiunea lui Himmler a creat un precedent imitat peste tot. În curând, au început să se deschidă lagăre de concentrare în întreaga ţară, suplimentând astfel carcerele şi centrele de tortură improvizate de cămăşile brune în pivniţele birourilor sindicale recent ocupate. Crearea lor a beneficiat de o publicitate substanţială, regimul asigurându-se că, în acest fel, toată lumea ştia ce avea să se întâmple cu oricine îndrăznea să se opună „revoluţiei naţionale". Bineînţeles, ideea creării unor lagăre care să-i primească pe inamicii reali sau imaginari ai statului, nu era nouă în sine. Britanicii utilizaseră

asemenea lagăre pentru civilii inamici în timpul războiului cu burii și, în interiorul lor, condițiile erau adeseori foarte precare, iar rata mortalității deținuților mare. La puțin timp după aceea, armata germană „a concentrat" 14 000 de rebeli herero în lagăre în Africa de Sud-Vest, în timpul războiului din 1904-1907, tratându-i atât de dur, încât se spunea că 500 mureau în fiecare lună în lagărele de la Swakopmund și Golful Lüderitz. Până la final, lagărele au înregistrat o rată a mortalității de 45%, justificată de administrația germană în termenii eliminării „elementelor neproductive" din rândurile populației băștinașe.[93] Asemenea precedente erau foarte familiare naziștilor; în 1921, Hitler declarase deja că avea să-i închidă pe evreii germani în „lagăre de concentrare" după modelul celor utilizate de britanici. Paragraful 16 al constituției pe care naziștii intenționau să o adopte, în eventualitatea în care ar fi reușit să cucerească puterea în noiembrie 1923, declara că „cei care reprezintă un risc pentru securitate și cei care mănâncă degeaba" aveau să fie trimiși în „lagăre de colectare" și obligați să muncească; oricine opunea rezistență avea să fie ucis. Ceva mai recent, în august 1932, presa nazistă publicase un articol care afirma că în momentul preluării puterii, naziștii urmau „să aresteze și să condamne toți funcționarii Partidului Comunist și ai Partidului Social-Democrat... [și – n. aut.] să-i adune pe toți suspecții și instigatorii spirituali în lagăre de concentrare". Avertismentul a fost reluat explicit de ministrul de Interne al Reichului, Frick, pe 8 martie 1933.[94] Drept, urmare nu se poate spune că lagărul de la Dachau a reprezentat o soluție improvizată la o problemă neașteptată, ci o măsură îndelung plănuită, avută în vedere de naziști de la bun început. A fost popularizat și prezentat în întreaga presă locală, regională și națională și a servit drept avertisment foarte clar pentru oricine se gândea să reziste regimului nazist.[95]

Condițiile din lagărele de concentrare și centrele de detenție ale SA și SS în martie și aprilie au fost adecvat descris ca o „anarhie sadică improvizată".[96] Violența SA și SS implica arareori tipurile rafinate și inventive de tortură practicate ulterior de polițiile secrete ale unor regimuri precum dictaturile militare din Argentina, Chile sau Grecia în anii '70. Prizonierii erau victimele unor descătușări de ură abia controlată. În tortură nu era utilizat nimic mai sofisticat

decât pumnul, cizma sau bastonul de cauciuc. În unele cazuri, poliția, eliberată de restricțiile care s-ar fi aplicat în timpul Republicii de la Weimar, se alătura, se mulțumea să privească sau folosea cămășile brune pentru a obține prin bătaie mărturii din partea prizonierilor săi. Muncitorul comunist Friedrich Schlotterbeck, arestat în 1933, a relatat mai târziu cum a fost interogat de un grup de membri SS la cartierul general al poliției. L-au lovit cu pumnii peste față, l-au bătut cu bastoanele de cauciuc, l-au legat, l-au lovit cu un par în cap, cu picioarele când se prăbușea pe podea și au aruncat apă peste el când își pierdea cunoștința. Un ofițer de poliție i-a adresat întrebări în momentele mai calme și a intervenit numai când, înfuriat de rezistența fizică demonstrată de Schlotterbeck, unul dintre membrii SS a scos un revolver și a amenințat că-l împușcă pe prizonier. Nereușind să-i smulgă o mărturie, a fost dus înapoi în celulă, rănit, plin de tăieturi și de vânătăi, cu fața înecată în sânge și abia capabil să meargă. Schlotterbeck a fost bine tratat de gardieni, deși au fost nevoiți să-l informeze că erau obligați să țină lumina aprinsă în celula sa și să-l verifice în caz că voia să-și ia viața. Avea să petreacă următorul deceniu și jumătate în penitenciare și lagăre de concentrare.[97] Experiența sa nu era deloc neobișnuită pentru comuniștii convinși, care au refuzat să cedeze.

Nici social-democrații nu au beneficiat de un tratament mai bun din partea cămășilor brune, care nu făceau nici o distincție în funcție de sex în timpul atacurilor asupra reprezentanților stângii. Una din multele femei social-democrate care au fost agresate era Marie Jankowski, consilier municipal în districtul berlinez Köpenick. Arestată, bătută cu bastoanele de cauciuc, lovită peste față, a fost obligată să semneze un angajament că nu se va mai implica nici odată în politică.[98] Lipsa unei coordonări detaliate din partea centrului a acestor acțiuni, răspândite în toată Germania, dar având intensități diferite de la o zonă la alta, face imposibilă o estimare exactă a amplorii lor. Rapoartele oficiale indicau 25 000 de arestări numai în Prusia, pe parcursul lunilor martie și aprilie, deși aceste cifre nu includeau Berlinul și nici arestările „nelegiuite“, operate de SA, care nu erau raportate autorităților. Numărul arestărilor se învârtea deja, la sfârșitul lui aprilie, în jurul cifrei de 10 000

în Bavaria și cifra se dublase la sfârșitul lui iunie. În plus, mulți dintre cei arestați au fost încarcerați numai vreme de câteva zile sau săptămâni înainte de a fi eliberați: în lagărul de la Oranienburg, de pildă, 35% dintre deținuți au rămas acolo perioade cuprinse între una și patru săptămâni și mai puțin de 0,4% au rămas mai mult de un an.[99] Astfel, cele 27 000 de persoane aflate în custodie protectivă, la sfârșitul lui iulie 1933, la nivelul întregii Germanii, nu erau aceleași persoane aflate în custodie protectivă cu trei sau patru luni în urmă, așa că numărul total al celor care au trecut prin lagăre a fost mult mai mare.[100] Mai mult, aceasta nu însemna că toți oponenții comuniști sau social-democrați ai naziștilor fuseseră duși în lagăre; multe alte mii fuseseră închiși în penitenciare de stat și secții de poliție din tot Reichul.

Simpla amploare a represiunii poate fi înțeleasă dacă avem în vedere afirmațiile conducerii Partidului Comunist, conform cărora până la sfârșitul lui 1933 fuseseră arestați 130 000 dintre membrii de partid și 2 500 fuseseră asasinați. Statisticile erau probabil exagerate, dar nu erau înșelătoare când venea vorba de estimarea impactului represiunii asupra organizației partidului. În zona Ruhr, spre exemplu, aproape jumătate din numărul total de membri au fost reținuți. Încă de la sfârșitul lunii martie, poliția prusacă raporta că aproximativ 20 000 de comuniști fuseseră arestați și încarcerați.[101] Chiar și cele mai conservatoare calcule semi-oficiale puneau numărul total al arestărilor din motive politice deasupra cifrei de 100 000, iar numărul deceselor în custodie la aproape 600.[102] Acestea erau violențe și crime la un nivel cutremurător, nevăzute în Germania după perioada de geneză a Republicii de la Weimar.

Acest asalt masiv, brutal, criminal împotriva oponenților naziștilor a fost legal sancționat prin decretul promulgat după incendierea Reichstagului, însă decretul plecase de la premisa că Partidul Comunist încercase să organizeze o insurecție armată și nu-i menționa pe social-democrați. Ideea că social-democrații fuseseră favorabili sau susținuseră pregătirile comuniștilor în vederea insurecției era chiar mai absurdă decât afirmația că Partidul Comunist era în pragul declanșării uneia. Totuși, mulți germani din clasa mijlocie par să fi acceptat justețea reprimării violente de

către guvern a „marxismului“, oricare ar fi fost varietățile acestuia. Anii de încăierări, asasinate și lupte de stradă îi deprinseseră pe oameni cu violența politică și le adormiseră simțurile. Cei care aveau îndoieli nu puteau să nu observe ceea ce poliția și auxiliarii ei paramilitari le făceau oponenților nazismului în acele săptămâni. Mulți dintre ei trebuie să fi reflectat înainte de a-și manifesta neliniștea. Toți cei alarmați de amploarea dezordinilor s-au simțit poate reasigurați de denunțarea în public, pe 10 martie 1933, de către Hitler, a actelor de violență împotriva străinilor, acte pe care le punea pe seama comuniștilor infiltrați în rândurile SA și de îndemnurile adresate cămășilor brune de a înceta „hărțuirea persoanelor, blocarea mașinilor și obstrucționarea afacerilor“.

Cu toate acestea, Hitler a continuat să le spună cămășilor brune că nu trebuiau „să vă lăsați nici odată distrași de la cuvântul nostru de ordine, distrugerea marxismului“. „Revoluția națională va continua să fie pusă în aplicare metodic și sub control venit de sus“, a afirmat, și numai „când aceste ordine întâmpină rezistență“, trebuie să acționeze pentru a se asigura că „această rezistență este imediat și complet distrusă“. Această ultimă nuanță reprezenta, bineînțeles, o autorizare suficientă pentru ca violența să continue ca și până atunci și, mai mult, să se agraveze.[103] Când un lider naționalist a adresat, pe 10 martie, un protest lui Hitler despre distrugerea ordinii legale, iar protestul a fost urmat, pe 19 martie, de un apel telefonic al lui Papen, care urma în mare aceeași linie, Hitler i-a acuzat furios că încercau „să pună piedici revoluției naționaliste“. „Criminalii din noiembrie“ 1918 și cei care încercaseră să suprime Partidul Nazist în perioada weimareză fuseseră mult mai răi, a afirmat. Elogiind „fenomenala disciplină“ a cămășilor brune, a condamnat totodată „slăbiciunea și lașitatea burgheziei noastre, care continuă să folosească mănuși de catifea în locul unui pumn de fier“ și a avertizat că nu va lăsa pe nimeni să-l împiedice „să anihileze și să extirpe marxismul“.[104]

Germania făcuse pași mari spre un regim dictatorial, chiar și înainte de decretul incendierii Reichstagului și de alegerile din 5 martie 1933. Dar nu e nici o îndoială că cele două evenimente au accelerat acest proces și i-au conferit aparența, oricât de străvezie ar fi fost, legitimității politice și legale. După victoria electorală, Hitler a spus

cabinetului, pe 7 martie, că avea să caute să obţină o confirmare legală, sub forma unui amendament la constituţie, care să permită cabinetului să promulge singur legi, fără contribuţia Reichstagului sau a preşedintelui. O asemenea măsură îşi găsea precedentele în anumite aspecte ale legislaţiei Republicii de la Weimar, destinată situaţiilor de criză, dar mergea mult mai departe decât oricare dintre ele. Hitler visa demult la adoptarea acestui amendament.[105] Legea de Împuternicire avea să reprezinte certificatul de deces al detestatei democraţii weimareze şi avea să finalizeze ceea ce naziştii începuseră pe 30 ianuarie 1933, odată cu crearea „guvernului de concentrare naţionalistă“. Nu a trecut mult până când Goebbels şi alţi lideri nazişti l-au numit „guvernul revoluţiei naţionale“. La începutul lui martie, devenise pur şi simplu „revoluţia naţionalistă“, subliniind astfel că nu era vorba doar de acţiunile unui guvern. În curând avea să devină „Revoluţia Naţional-Socialistă“, relegându-i în cele din urmă pe partenerii non-nazişti de coaliţie ai lui Hitler în irelevanţă politică.[106]

Democrația distrusă

I

Retorica revoluționară și violența dezlănțuită pe străzi nu erau exact ce se așteptaseră Papen și alți aliați din cabinet când, cu două luni în urmă, acceptaseră numirea lui Hitler în funcția de cancelar, chiar dacă aprobaseră acțiuni dure ale poliției împotriva stângii. Se așteptaseră ca aducerea naziștilor în guvern să aducă exact opusul. Pentru a-i calma pe conservatorii și tradiționaliștii îngrijorați, precum și pe președintele Reichului, Hindenburg, care în fond avea în continuare autoritatea de a-l demite pe Hitler și de a-l înlocui cu altcineva, naziștii au organizat o ceremonie pentru a marca deschiderea sesiunii noului Reichstag. Dată fiind indisponibilitatea clădirii ruinate a Reichstagului, ceremonia trebuie să aibă loc în altă parte. Hitler și aliații săi au convenit să o organizeze în biserica garnizoanei din Potsdam, un simbol al monarhiei prusace, pe 21 martie 1933, aniversarea inaugurării Reichstagului după fondarea celui de-al Doilea Reich de către Bismarck. Goebbels a plănuit ceremonialul în cele mai mici detalii, transformându-l într-o reafirmare propagandistică a continuității dintre vechiul și noul Reich. Hindenburg stătea alături de tronul gol al Kaizerului, îmbrăcat în uniforma de feldmareșal prusac, pentru a primi supunerea unui Hitler îmbrăcat în frac, care s-a înclinat și i-a dat mâna. Cancelarul Reichului a ținut un discurs notabil prin moderația sa studiată, omagiindu-l pe Hindenburg pentru rolul său istoric de a fi încredințat soarta

Germaniei în mâinile unei noi generații. Au fost depuse coroane de flori pe mormintele regilor prusaci și Hindenburg a trecut în revistă o paradă masivă a paramilitarilor și a armatei.

Ritualul a fost mai important pentru imaginile vizuale pe care le-a transmis decât pentru discursurile ținute. Iată-l pe Hitler părând a fi un om de stat civil îmbrăcat sobru și recunoscând umil supremația tradiției militare prusace. Iată steagurile în culorile imperiale, roșii-alb-negre, care le înlocuiseră încă de pe 12 martie pe cele negre-roșii-galbene ale Republicii de la Weimar. Iată-i pe mai marii armatei în uniformele lor câteodată extravagante, aducând aminte de tradiția monarhistă. Iată-i pe reprezentanții Bisericii Protestante, reafirmându-și implicit supremația, alături de armată și de tron. Iată reînviată vechea Germanie, amintirile infectate de democrația weimareză șterse din memoria istoriei.[107] Deloc surprinzător, social-democrații au refuzat invitația de a participa. Într-un alt gest simbolic, Hitler a refuzat, la rândul său, să participe la o slujbă a bisericii parohiale catolice din Potsdam, pe motiv că preoții catolici, în continuare loiali Partidului Centrului și critici față de ceea ce considerau a fi comportamentul blasfemator al naziștilor, le interziseseră unor personalități naziste să primească împărtășania. Era un avertisment clar pentru Biserică: venise momentul să se supună.[108]

Două zile mai târziu, în sala Operei Kroll, desemnată sediu temporar al Reichstagului, Hitler, îmbrăcat acum, ca și ceilalți deputați naziști, în uniforma cămășilor brune, a vorbit legislativului într-o atmosferă complet diferită. Stând sub un imens steag cu zvastică, a prezentat îndelung plănuita măsură care avea să permită cancelarului Reichului să pregătească, fără aprobarea Reichstagului și fără a mai apela la președinte, legi care încălcau constituția. Această „Lege de Împuternicire“ trebuia reînnoită după patru ani, iar existența Reichstagului însuși, a camerei superioare, reprezentând statele federate, și a instituției prezidențiale nu avea să fie afectată. În realitate, însemna însă moartea constituției de la Weimar și excluderea completă a Reichstagului din procesul legislativ. Trecerea Legii de Împuternicire nu era nicidecum o certitudine: 94 din cei 120 de social-democrații aleși erau încă capabili să voteze – dintre cei absenți, unii erau în închisoare, unii erau bolnavi, iar alții,

temându-se pentru viețile lor, au preferat să nu se prezinte. Hitler era conștient că, orice s-ar fi întâmplat, nu putea câștiga sprijinul social-democraților. Amendarea constituției de la Weimar necesita în același timp un cvorum de două treimi și o majoritate de două treimi din cei prezenți. Hermann Göring, în calitate de președinte al Reichstagului, a redus cvorumul de la 432 la 378 de deputați, nemaiținând cont de reprezentanții comuniști, deși aceștia fuseseră toți legal aleși. Era o decizie arbitrară, care nu avea absolut nici un fel de legitimitate juridică.[109] Chiar și așa, în pofida acestei manevre ilegale, naziștii aveau nevoie în continuare de voturile Partidului Centrului pentru a trece măsura prin legislativ.

În acest moment al istoriei, partidul încetase de mult să mai fie un susținător al democrației. Urmând tendința generală a catolicismului politic în Europa interbelică, ajunsese să susțină principiile autoritarismului și ale dictaturii, din cauza fricii de comunism și de revoluție. E adevărat, regimul care prindea formă în Germania nu prea semăna cu regimurile „clerico-fasciste", pe care peste puțin timp politicienii catolici aveau să le sprijine în Austria și Spania. Dar în 1929, Biserica Catolică hotărâse să-și protejeze pozițiile în Italia printr-un Concordat cu Mussolini și perspectiva unui aranjament similar în Germania îi era vânturată acum prin fața ochilor. Escaladarea terorii la care fuseseră supuși, după jumătatea lunii februarie, catolicii și reprezentanții lor politici, ziarele, oratorii și oficialii locali a determinat Partidul Centrului să caute cu îngrijorare garanții privind supraviețuirea Bisericii. Aflat acum sub o influență clericală mai puternică ca nici odată și condus de un preot catolic, prelatul Ludwig Kaas, partidul a primit asigurări, după două zile de negocieri cu Hitler, că Biserica nu avea să fie afectată de Legea de Împuternicire. Îndoielile lui Heinrich Brüning și ale apropiaților săi au fost calmate. Statele federate, bastioane ale catolicismului în sud, urmau să rămână intacte, în ciuda preluării controlului de către Comisari ai Reichului numiți de la Berlin, iar sistemul judiciar avea să-și mențină independența. Aceste promisiuni, combinate cu presiunile puternice ale Vaticanului, s-au dovedit suficiente pentru a asigura sprijinul deputaților Partidului Centrului pentru o măsură care, pe termen lung, avea să însemne propria dispariție politică.[110]

Deputații au intrat în sala Operei Kroll într-o atmosferă apăsătoare din cauza violențelor și a intimidării. Social-democratul Wilhelm Hoegner își aducea aminte:

> Ne-au întâmpinat scandări sălbatice: „Vrem Legea de împuternicire!“ Tineri cu zvastica pe piept ne măsurau cu priviri obraznice, blocându-ne practic calea. Am trecut ca prin furcile caudine, din ambele părți strigându-se insulte precum „Porc centrist!“ sau „Scroafă marxistă!“. Clădirea Operei Kroll era ca un furnicar, din cauza numărului mare de membri SA și SS înarmați [...] Sala de dezbateri era decorată ci zvastici și ornamente asemănătoare [...] Când noi, social-democrații, ne-am ocupat locurile în partea stângă a sălii, cei din SA și SS s-au așezat în dreptul ieșirilor și de-a lungul pereților în spatele nostru, formând un semicerc. Atitudinea lor nu prevestea nimic bun pentru noi.[111]

Hitler a deschis discursul cu diatribele obișnuite împotriva „criminalilor din noiembrie“ 1918 și s-a fălit cu eliminarea amenințării comunismului. Și-a repetat promisiunea de a proteja interesele Bisericii, mai ales cele legate de școli, una din problemele foarte controversate în timpul republicii de la Weimar. A încheiat într-un mod pe care nimeni nu-l putea interpreta eronat, adică amenințând cu represiuni violente, dacă măsura avea să fie respinsă. „Guvernul revoluției naționaliste“, a declarat, era „hotărât și gata să facă față consecințelor anunțului că Legea a fost respinsă și că, prin aceasta, a fost declarată rezistența. Domnilor, a dumneavoastră este decizia dacă va fi pace sau război“. Asemenea cuvinte și-au făcut simțit efectul asupra deputaților Partidului Centrului, care încă ezitau, așa cum era cazul lui Heinrich Brüning, decis acum să voteze în favoarea Legii. „Se tem“, le-a spus în privat social-democraților Joseph Wirth, fost cancelar al Reichului și una din figurile centrale ale Partidului Centrului, „că, dacă Legea este respinsă, va izbucni revoluția nazistă și totul se va transforma într-o anarhie sângeroasă“.[112]

În fața unor asemenea amenințări, social-democrații au decis ca președintele lor, Otto Wels, să adopte un ton moderat, chiar împăciuitor, în discursul său îndreptat împotriva actului, temându-se că altfel ar putea fi împușcat sau bătut de cămășile brune, care stăteau

amenințător de-a lungul pereților sălii, sau arestat la ieșire. Ceea ce avea de spus era însă suficient de dramatic. A apărat realizările Republicii de la Weimar pentru că adusese egalitatea de oportunitate, protecție socială și reintrarea Germaniei în comunitatea internațională. „Libertatea și viața ne pot fi luate, dar onoarea nu." Wels nu exagera: câțiva social-democrați proeminenți fuseseră deja uciși de către naziști și chiar în timp ce vorbea, purta în buzunarul de la vestă o capsulă de cianură, gata să o înghită în eventualitatea în care, după discurs, ar fi fost arestat și torturat de cămășile brune. Cu vocea înecată de emoție, a încheiat cu un apel către viitor:

> În acest ceas istoric, noi, social-democrații, ne afirmăm credința în principiile fundamentale ale umanității și dreptății, ale libertății și socialismului. Nici o Lege de Împuternicire nu vă dă dreptul să anihilați idei eterne și indestructibile. Legea Anti-socialistă nu i-a eliminat pe social-democrați. Și social-democrația poate extrage noi forțe din persecuții. Îi aclamăm pe cei persecutați și pe încercați. Statornicia și loialitatea lor merită admirație. Curajul convingerilor lor, încrederea neînfrântă sunt garanția unui viitor mai luminos.

Perorația lui Wels a fost întâmpinată cu rumoare în cameră, râsetele batjocoritoare și stridente ale deputaților naziști acoperind aplauzele venite din propriile bănci.

Răspunsul lui Hitler a fost plin de dispreț. Social-democrații trimiseseră în avans o copie presei și oamenii lui Hitler obținuseră o copie pe care să fie construit răspunsul cancelarului. Știa că nu avea nevoie de voturile lor. „Credeți", a spus în aplauzele asurzitoare ale rândurilor de deputați naziști în uniformă, „că steaua voastră s-ar putea ridica din nou! Domnilor, steaua Germaniei se va ridica și a dumneavoastră va apune [...] Germania va fi liberă, dar nu datorită vouă!" După discursuri concise ale liderilor celorlaltor partide, deputații au votat: 444 pentru și 94 împotrivă. Altădată mândrii liberali germani, acum reprezentați de Partidul German al Statului, se numărau printre susținătorii legii. Numai social-democrații votaseră împotrivă. Atât de mare era majoritatea, încât proiectul ar fi trecut și dacă de față ar fi fost toți cei 120 de social-democrați și cei

81 de comuniști, ridicând astfel numărul total de voturi de la 566 la 647, și toți ar fi votat împotrivă.[113]

Odată intrată în vigoare Legea de Împuternicire, Reichstagul devenea dispensabil. Din acest moment, Hitler și cabinetul său au guvernat prin decrete, fie folosindu-l pe Hindenburg pentru a-și legitima măsurile, fie evitându-l complet, așa cum Legea le permitea să o facă. Nimeni nu credea că, la expirarea duratei de patru ani a Legii, Reichstagul avea să se afle în poziția de a se opune reînnoirii. Nu a fost. Așa cum se întâmplase și cu decretul adoptat imediat după incendierea Reichstagului, o lege de urgență, cu aplicabilitate temporară și cu oarecare precedente în practica weimareză, se transforma în fundamentul legal, sau mai degrabă pseudo-legal, al abolirii definitive a drepturilor civile și a libertăților democratice. Reînnoit în 1937 și din nou în 1939, a fost permanentizat, tot printr-un decret, în 1943. Teroarea cămășilor brune dobândise deja o amploare suficient de mare cât să fie clar ce urma să se întâmple în continuare. Wels avea dreptate să prevestească că Germania avea să se transforme în scurt timp într-un regim monopartinic.[114]

II

Comuniștii fiind *de facto* înlăturați încă de pe 28 februarie și având la dispoziție prevederile Legii de Împuternicire, regimul și-a concentrat acum atenția asupra social-democraților și a sindicatelor. Ei fuseseră deja victimele unui val de arestări, agresiuni fizice, intimidări și chiar crime, sediile le fuseseră ocupate și ziarele interzise. Acum, întreaga furie a naziștilor se întorcea împotriva lor și nu aveau sub nici o formă capacitatea de a rezista. Abilitatea de a colabora cu sindicatele fusese esențială pentru social-democrați în înfrângerea puciului Kapp, din 1920. Dar ea nu mai era de actualitate în primăvara lui 1933. Ambele aripi ale mișcării muncitorești erau unite în dezaprobarea numirii lui Hitler în funcția de cancelar, în ianuarie 1933. Și ambele suferiseră asemănător de pe urma actelor de violență și de represiune din următoarele două luni, un număr tot mai mare de proprietăți ale sindicatelor fiind ocupate și devastate de bande

de cămăși brune. Până pe 25 martie, conform cifrelor sindicatelor, unități ale SS, SA sau ale poliției ocupaseră sedii ale mișcării, în 45 de orașe de pe cuprinsul Reichului. O asemenea presiune reprezenta cea mai gravă amenințare posibilă la adresa existenței sindicatelor și a continuării funcționării acestor organizații ca reprezentante ale muncitorilor, în negocierea salariilor și condițiilor de muncă cu angajatorii. În același timp, a creat o fisură din ce în ce mai profundă între sindicate, pe de-o parte, și social-democrați, pe de cealaltă.

Pe măsură ce a devenit mai evident că represiunea politică și tentativele de marginalizare îi vizau pe social-democrați, sindicatele conduse de Theodor Leipart au început să încerce să-și protejeze existența prin distanțarea de Partidul Social-Democrat și căutarea unui compromis cu noul regim. Pe 21 martie, conducerea a negat orice intenție de a juca un rol politic și a declarat că era pregătită să ducă mai departe funcțiile sociale ale sindicatelor, „indiferent de tipul de regim de stat" aflat la putere.[115] Naziștii erau, bineînțeles, perfect conștienți că nu se bucurau de sprijin în interiorul mișcării sindicale; organizația celulelor de fabrică naziste[116] nu era populară și nu reușise să obțină scoruri cu două cifre în cea mai mare parte a alegerilor pentru consiliile muncitorești din primele luni ale lui 1933. Numai în câteva cazuri, precum fabricile Krupp, industria chimică, unele oțelării sau minele de cărbuni din Ruhr, rezultatele au fost semnificativ mai bune, demonstrând că unii muncitori din principalele ramuri industriale începeau să se acomodeze cu noul regim.[117] Îngrijorați de ansamblul rezultatelor, naziștii au luat decizia de a amâna pe termen nedefinit alegerile pentru consiliile muncitorești rămase.

În ciuda iritării provocate de această interferență arbitrară în drepturile lor democratice, liderul sindical Theodor Leipart și succesorul său desemnat, Wilhelm Leuschner și-au intensificat eforturile menite să asigure supraviețuirea instituțională a mișcării. Eforturile lor vizând un compromis au fost încurajate și de credința în seriozitatea intențiilor naziste legate de proiectele de creare de locuri de muncă pe care le cereau de mulți ani. Pe 28 aprilie, au încheiat un acord cu sindicatele creștine și liberale, acord ce trebuia să reprezinte primul pas spre aducerea tuturor sindicatelor într-o organizație națională unică. „Revoluția naționalistă", debuta documentul, „a creat

un nou stat. Statul dorește să aducă laolaltă întreaga națiune germană și să își afirme puterea". Era clar că sindicatele credeau că puteau juca un rol pozitiv în acest proces și doreau ca acest rol să fie unul independent. Ca dovadă a faptului că doreau acest lucru, au acceptat să susțină declarația lui Goebbels că 1 Mai, în mod tradițional ocazia unor demonstrații masive ale forței mișcării muncitorești, avea să fie transformat, pentru prima dată, într-o zi liberă. Era o veche dorință a mișcării muncitorești. Sindicatele au consimțit să fie cunoscută ca „Ziua Muncii Naționale". Această măsură demonstra încă o dată sinteza între tendințele aparent divergente ale naționalismului și socialismului, reprezentată de noul regim.[118]

Pe 1 mai, într-un act de renunțare la tradițiile muncitorești, pe care mulți muncitori în vârstă trebuie să-l fi găsit scandalos și deprimant, sediile sindicatelor au fost decorate în vechile culori naționale negru, alb, roșu. Karl Schrader, președintele sindicatului muncitorilor din industria textilă, a participat la Berlin la o procesiune desfășurată sub semnul zvasticii și nu a fost singurul oficial al sindical care a făcut acest lucru. Într-adevăr, puțini au luat parte la contra-demonstrațiile „volante" organizate cu viteza fulgerului de comuniști în diferite locații, sau la comemorările zilei, organizate în tăcere în spatele ușilor închise, de social-democrați în propriile locuri secrete de întâlnire. Sute de mii, poate milioane de oameni au mărșăluit pe străzi, în frunte cu fanfarele SA interpretând cântecul lui Horst Wessel și alte imnuri patriotice. Se îndreptau spre vastele spații deschise de întâlnire, unde au ascultat discursuri și lecturi din operele „muncitorilor-poeți". Seara, vocea lui Hitler a urlat prin difuzoarele radioului, asigurându-i pe toți muncitorii germani că, în curând, șomajul avea să fie de domeniul trecutului.[119]

Câmpul de la Tempelhof, în Berlin, era umplut până la refuz de o colosală mulțime de peste un milion de persoane, organizată în stil militar, în douăsprezece careuri uriașe, înconjurate de o mare de steaguri naziste și cu trei imense stindarde, cu zvastică luminate de reflectoare. După lăsarea întunericului, focurile de artificii au culminat cu apariția unor zvastici strălucitoare, care luminau cerul. Presa a celebrat trecerea muncitorilor de partea noului regim. Era echivalentul proletar al ceremoniei organizate, pentru clasele superioare la Potsdam, în urmă cu zece zile.[120] Masele nu au venit

la ceremonie doar din proprie voință, iar atmosfera nu era în întregime entuziastă. Mulți lucrători, în special cei care lucrau pentru stat, fuseseră amenințați cu concedierea în cazul neparticipării, în vreme ce mii de muncitori din industrie și-au văzut cartelele de pontaj confiscate în momentul în care au sosit la locul de muncă, cu promisiunea că aveau să le fie returnate pe câmpul Tempelhof. Atmosfera de violență omniprezentă și de intimidare generalizată a jucat și ea un rol în obținerea acordului formal al liderilor sindicali de a participa.[121]

Dacă aceștia din urmă speraseră că aveau să-și protejeze organizațiile prin asemenea compromisuri, urmau să aibă o surpriză extrem de neplăcută. La începutul lunii aprilie, naziștii începuseră deja, în secret, pregătirea preluării controlului asupra întregii mișcări sindicale. Pe 17 aprilie, Goebbels nota în jurnal:

> Pe 1 mai vom organiza Ziua Muncii ca pe o demonstrație grandioasă a voinței poporului german. Pe 2 mai, birourile sindicatelor vor fi ocupate. Coordonare și în acest domeniu. E posibil să existe ceva agitații timp de câteva zile, dar vor fi ale noastre. Nu trebuie să mai facem concesii. Muncitorilor nu le facem decât un serviciu, eliberându-i de sub conducerea parazitară care le-a făcut viața dificilă până acum. Odată ce sindicatele sunt în mâinile noastre, celelalte partide și organizații nu vor mai putea rezista mult timp.[122]

Pe 2 mai 1933, cămăși brune și membri ai SA au pătruns cu forța în toate birourile sindicatelor de orientare social-democrată din țară, au preluat controlul asupra periodicelor și ziarelor sindicatelor și au ocupat, până la ultima, filialele băncii sindicale. Leipart și ceilalți lideri ai mișcării au fost arestați și duși „în custodie protectivă" în lagăre de concentrare, unde mulți dintre ei au fost bătuți și umiliți cu brutalitate înainte să fie eliberați o săptămână sau două mai târziu. Într-un incident cu adevărat înspăimântător, pe 2 mai, cămășile brune au bătut până la moarte patru funcționari sindicali, în pivnița biroului sindical din Duisburg. Întreaga infrastructură a mișcării și toate valorile acesteia au încăput pe mâinile organizației naziste a celulelor de fabrică. Pe 4 mai, sindicatele creștine și toate celelalte instituții sindicale s-au plasat necondiționat sub conducerea lui Hitler.

„Agitațiile“ prevestite de Goebbels nu s-au materializat. Altădată, puternica mișcare sindicală germană dispăruse fără urmă, aproape peste noapte.[123] „Revoluția continuă“, trâmbița Goebbels în jurnalul său, pe 3 mai. Nota de asemenea, cu satisfacție, arestarea multor „ștabi“. „Suntem stăpânii Germaniei“, se lăuda el în jurnal.[124]

Convins că Partidul Social-Democrat nu mai putea apela la sindicate pentru a sprijini o rezistență de ultimă oră pe care s-ar fi decis să o organizeze, regimul a trecut la faza finală a eliminării partidului. Pe 10 mai, guvernul a preluat, prin ordin judecătoresc, controlul asupra proprietăților partidului și a valorilor acestuia, justificarea procurorului general de la Berlin făcând referință la presupusa deturnare a fondurilor sindicale de către Leipart și alții, o acuzație care nu avea nimic de-a face cu realitatea. Wels aranjase ca fondurile partidului și arhiva să fie scoase din țară, dar chiar și în aceste condiții, captura nazistă a fost considerabilă. Măsura a lipsit partidul de orice bază pe care și-ar fi putut reînvia organizația sau ziarele, periodicele și celelalte publicații. Ca mișcare politică, era complet terminată.[125] Totuși, uimitor, nimic din toate acestea nu i-a împiedicat pe social-democrați să sprijine guvernul în Reichstag pe 17 mai, când Hitler a adus în fața legislativului o rezoluție care se pronunța în termeni neutri în favoarea egalității de drepturi a Germaniei în negocierile privind dezarmarea internațională. Declarația nu avea nici un fel de semnificație practică, nefiind decât o reafirmare a drepturilor Germaniei și neavând nici un alt obiectiv decât acela de a ameliora imaginea regimului în străinătate, după luni întregi în care fusese dur criticat în toată lumea; în realitate, regimul nu avea absolut nici o intenție de a participa la un proces de dezarmare internațională. Cu toate acestea, deputații social-democrați, conduși de Paul Löbe, concluzionaseră că aveau să fie declarați anti-patrioți dacă boicotau ședința, așa că cei care au putut s-au prezentat și s-au alăturat aprobării unanime de către Reichstag a rezoluției. Rezoluția a fost votată după un discurs al lui Hitler, ipocrit prin moderația sa, iar votul a fost însoțit de refrene ale imnului național, strigăte de *Heil* ale naziștilor și declarațiile satisfăcute ale lui Hermann Göring, care a declarat, în capacitatea sa de președinte al Reichstagului, că întreaga lume fusese martora unității de care putea da dovadă poporul german când era în joc soarta sa în lume. Acțiunea deputaților i-a

scandalizat pe membrii partidului, în special pe liderii aflați acum în exil; acțiunea a fost condamnată ca o negare a votului curajos din 23 martie împotriva Legii de Împuternicire. Otto Wels, cel care condusese opoziția față de vot, și-a retras demisia din Internaționala Socialistă. Conducerea în exil a mutat sediul partidului la Praga. Rușinată și disperată în fața eșecului deputaților din Reichstag de a-și da seama că erau manipulați, ca parte a unei operațiuni propagandistice naziste, cea mai înflăcărată oponentă al deciziei, Toni Pfülf, una dintre cele mai active reprezentante social-democrate din Reichstag, a boicotat ședința și s-a sinucis, pe 10 iunie 1933. Löbe însuși a fost arestat; Wels a fugit din țară.[126]

Prăpastia apărută între noua conducere a partidului de la Praga și acei oficiali și deputați care rămăseseră în Germania s-a adâncit rapid. Dar regimul a declarat că nu putea vedea nici o diferență între cele două aripi ale partidului; cei care își mutaseră sediul la Praga erau trădători care defăimau Germania din străinătate, iar cei rămași erau trădători deoarece îi ajutau și le erau complici. Pe 21 iunie 1933, ministrul de Interne al Reichului, Wilhelm Frick, a ordonat guvernelor tuturor statelor federate să interzică Partidul Social-Democrat pe baza decretului adoptat după incendierea Reichstagului. Nici unui deputat social-democrat din vreo adunare legislativă de la orice nivel nu avea să i se mai permită să își ocupe locul. Toate întrunirile social-democrate, toate publicațiile partidului erau declarate ilegale. Calitatea de membru al partidului devenea incompatibilă cu deținerea oricărei funcții publice sau administrative. Pe 23 iunie 1933, Goebbels scria triumfător în jurnal că Partidul Social Democrat fusese „dizolvat. Bravo! Statul total nu va trebui să mai aștepte mult“.[127]

Nici social-democrații nu au fost nevoiți să aștepte prea mult ca să afle semnificația statului total. Când decretul lui Frick, din 21 iunie, a fost publicat, peste trei mii de activiști ai Partidului Social-Democrat au fost arestați în toată Germania, agresați, torturați și aruncați în închisori sau lagăre de concentrare. În suburbia berlineză Köpenick, unde într-una dintre case au întâlnit rezistență armată, cămășile brune au arestat 500 de social-democrați, i-au bătut și torturat timp de câteva zile, ucigând 91 dintre ei; acest atac concertat, barbar chiar și după standardele SA, a devenit imediat cunoscut ca „Săptămâna

Sângeroasă de la Köpenick". Ținte favorite ale răzbunării au fost și toți cei asociați cu grupările de stânga la München, în perioada revoluționară 1918-1919. Fostul secretar al lui Kurt Eisner, Felix Fechenbach, acum redactor al ziarului social-democrat din Detmold, fusese arestat pe 11 martie și încarcerat alături de majoritatea liderilor social-democrați din provincia Lippe. Pe 8 august, un detașament de membri SA l-au scos din închisoarea de stat, într-un automobil, cu scopul declarat de a-l transfera la Dachau. Dar pe drum l-au obligat pe polițistul care-i însoțea să coboare din mașină, apoi au intrat cu mașina într-o pădure, l-au dat jos pe Fechenbach și l-au împușcat după câțiva pași. Presa nazistă a relatat mai târziu că fusese împușcat „în timp ce încerca să evadeze".[128] Au fost vizate și personaje ceva mai puțin controversate. Fostul ministru-președinte al statului Mecklenburg-Schwerin, Johannes Stelling, un social-democrat, a fost dus într-una din cazărmile cămășilor brune, bătut și apoi aruncat pe jumătate mort înapoi în stradă, de unde a fost preluat de o altă echipă a Secțiunilor de Asalt, urcat într-o mașină și torturat până la moarte. Corpul său a fost introdus într-un sac cusut, după ce înăuntru fuseseră puse pietre și apoi a fost aruncat într-un râu. A fost mai târziu pescuit împreună cu corpurile altor doisprezece social-democrați și activiști ai Stindardului Reichului, care fuseseră asasinați în aceeași noapte.[129]

Social-democrații au fost în toată țara victimele unei represiuni similare prin brutalitate. Foarte cunoscut era lagărul de concentrare temporar deschis pe 28 aprilie la Dürgoy, în periferiile sudice ale orașului Breslau, de către Edmund Haines, un membru SA din partea locului. Comandantul lagărului era un fost ofițer în Corpurile France și fost membru al unei echipe de asasini a extremei drepte, condamnat pentru crimă în timpul Republicii. Printre prizonierii săi se numărau Hermann Lüdemann, fost administrator-șef social-democrat al districtului Breslau și fost primar al orașului, precum și fostul redactor al ziarului social-democrat din Breslau. Deținuții erau bătuți și torturați în mod repetat. Comandantul lagărului organiza regulat, în toiul nopții, exerciții pentru cazuri de incendiu, iar deținuții erau agresați în timp ce se întorceau la barăcile lor. Heines l-a purtat pe Lüdemann pe străzile orașului Breslau, îmbrăcat în clovn, în acompaniamentul batjocurilor și al insultelor

cămășilor brune care priveau. Pe fostul președinte social-democrat al Reichstagului, Paul Löbe, căruia îi purta ranchiună, l-a răpit din închisoarea de la Spandau; presiunile din partea soției și a prietenilor acestuia au dus în scurt timp la emiterea unui ordin pentru eliberarea sa, dar Löbe a refuzat să plece, declarându-și solidaritatea cu ceilalți deținuți social-democrați.[130]

În condițiile unei asemenea represiuni, partidul a fost practic izgonit de pe scena publică, cu mult înainte să fie scos în afara legii, împreună cu comuniștii, pe 14 iulie. Privind retrospectiv, șansele sale de supraviețuire se diminuaseră într-un ritm accelerat în ultimul an. Decisivă în acest context a fost decizia de a nu opune nici un fel de rezistență practică acțiunii lui Papen din 20 iulie 1932; dacă a existat un moment în care ar fi putut adopta o poziție fermă în favoarea democrației, atunci acesta era. Dar e ușor să-i condamni pasivitatea beneficiind de avantajul perspectivei; puțini își dădeau seama, în vara lui 1932, că guvernul de amatori și ridicol din multe puncte de vedere al lui Franz von Papen avea să facă loc, în mai puțin de șase luni, unui regim a cărui lipsă de scrupule și de orice fel de respect pentru lege era dificil de imaginat pentru democrații decenți, adepți ai domniei legii. Din multe puncte de vedere, dorința liderilor mișcării muncitorești de a evita violențele în iulie 1932 era lăudabilă; nu aveau cum să știe că hotărârea lor urma să joace un rol crucial în deschiderea căii spre violențe mult mai grave.

Prin distrugerea mișcării muncitorești, naziștii, asistați de instituțiile statului responsabile pentru apărarea legii și de neutralitatea binevoitoare a armatei, înlăturaseră cea mai serioasă piedică din calea instaurării unui regim monopartinic. Mișcarea muncitorească fusese adusă sub control, sindicatele desființate, iar Partidele Comunist și Social-Democrat, al căror vot combinat îl depășise considerabil pe cel nazist la ultimele alegeri libere din noiembrie 1932, fuseseră nimicite într-o orgie a violenței. Rămânea însă o altă forță politică importantă, al cărei electorat se menținuse în mare parte loial principiilor și reprezentanților săi în anii Republicii de la Weimar: Partidul Centrului. Identificarea cu Biserica Catolică și credincioșii acesteia era cea care îi dădea forță, dincolo de tradiția politică și moștenirea culturală. Nu putea fi supus aceluiași tip de violență aleatorie și fără limite care îi măturase pe comuniști

și pe social-democrați de pe scena politică. Erau necesare tactici mai subtile. În mai 1933, Hitler și conducerea nazistă au început implementarea lor.

III

Clemens August, conte de Galen, era un preot catolic de modă veche. Născut în 1878 în sânul unei familii aristocratice din Westfalia, a crescut într-o atmosferă de pioșenie aristocratică, încurajat de relații precum cea cu unchiul său de-al doilea, episcopul von Ketteler, unul dintre fondatorii catolicismului social. Fiind al unsprezecelea din cei treisprezece copii ai familiei, Clemens August părea predestinat preoției. Părinții săi, a căror conștiință politică fusese trezită la viață de încercarea lui Bismarck de a reprima Biserica Catolică în anii '70, l-au învățat că întotdeauna conștiința, în special conștiința religioasă, venea înaintea supunerii față de autoritatea politică. L-au învățat, de asemenea, și modestia și simplitatea, pentru că le lipseau banii și trăiau în condiții spartane, într-un castel care nu aveau apă curentă, toalete în interior, iar cele mai multe camere erau neîncălzite. Educat în parte acasă, în parte la o școală iezuită, Galen a urmat într-o școală de stat studiile necesare admiterii la universitate. În 1904, a devenit preot după ce a terminat teologia la Innsbruck. Între 1906 și 1929, a fost preot de parohie la Berlin, un oraș preponderent protestant și cu o foarte numeroasă clasă muncitoare atee. Înalt de aproape doi metri, Galen era o prezență impunătoare din mai multe puncte de vedere, construindu-și o reputație pentru stilul de viață ascetic și pentru capacitatea de a comunica cu cei săraci. Exista o mare doză de *noblesse oblige* în atitudinea sa față de viață.[131]

Cu un asemenea trecut, nu e deloc surprinzător că simpatiile politice ale lui Galen erau de dreapta. A susținut efortul de război german, în 1914-1918, și a încercat (fără succes) să se înroleze pentru a pleca pe front. În ceea ce privește înfrângerea Germaniei în război, credea cu tărie în mitul „pumnalului înfipt în spatele armatei", s-a opus inițial sprijinului Partidului Centrului pentru democrația

weimareză și a participat, deși ca factor moderator, la discuțiile eșuate de a crea o nouă mișcare politică catolică, plasată mai la dreapta spectrului politic. Galen critica constituția weimareză, pe care o considera „fără Dumnezeu", reluând astfel condamnarea fundamentului laic al acesteia ca „blasfemie", de către cardinalul Michael Faulhaber. Acesta din urmă, alături de mulți alți preoți, a primit favorabil, în 1933, promisiunea conducerii naziste de reconstruire a statului pe temelii creștine solide. Și într-adevăr, Hitler și majoritatea asociaților săi apropiați erau conștienți de amploarea și profunzimea atașamentului majorității populației față de credința creștină și nu voiau să o antagonizeze prin suprimarea unor grupări precum Partidul Centrului. În primele luni, au avut mare grijă să insiste asupra aderenței noului guvern la credința creștină. Au declarat că „revoluția naționalistă" intenționa să pună capăt ateismului materialist al stângii weimareze și să promoveze în schimb un „creștinism pozitiv", plasat deasupra diferențelor de confesiune și mult mai potrivit spiritului germanic.[132]

Preoții catolici, printre care și Galen, erau în general îngrijorați de soarta Bisericii Catolice într-o țară unde comunismul părea să reprezinte o amenințare gravă. Dar aveau, în egală măsură, și preocupări ceva mai pământene. Sub Republica de la Weimar, comunitatea catolică participase la afacerile statului într-o măsură fără precedent, ocupând posturi guvernamentale și din eșaloanele superioare ale administrației. În încercarea de a obține Concordatul promis, Concordat care, li se făgăduise, garanta menținerea acestei stări de fapt, episcopii catolici au renunțat la opoziția față de nazism și au dat publicității, în luna mai, o declarație colectivă de sprijin la adresa regimului. Au început apoi să facă presiuni asupra preoților locali, care continuau să-și facă auzite criticile la adresa mișcării naziste. Cămășile brune și membrii de partid de religie catolică, incapabili să participe la slujbe deoarece episcopii interziseseră purtarea de uniforme în biserici, au început să-și facă apariția la serviciile religioase protestante, unde nu exista o asemenea interdicție, creând astfel perspectiva alarmantă a unei defecțiuni în masă către rivalii în ale credinței. Cardinalul Bertram și-a convins episcopii să anuleze interdicția.[133] În curând, toleranța pasivă s-a transformat în sprijin activ. Mulți preoți au participat la ceremoniile organizate cu

ocazia „Zilei Muncii Naționale“ pe 1 mai. Rezultatul Conferinței episcopilor de la Fulda, de pe 1 iunie 1933, a fost o scrisoare pastorală care saluta „renașterea națională“ și noul accent, pus pe o autoritate de stat puternică, deși exprima de asemenea îngrijorare pe marginea insistenței naziste asupra ideii de rasă și a amenințării potențiale la adresa instituțiilor religioase catolice. Vicarul general Steinmann a fost fotografiat ridicând mâna pentru salutul nazist. A declarat că Hitler fusese trimis germanilor de către Dumnezeu pentru a-i conduce.[134] Organizațiile studențești catolice au publicat o declarație de loialitate pentru noul regim („singura cale de a readuce creștinismul în cultura noastră [...] *Heil* Conducătorului nostru, Adolf Hitler“). Ziarele catolice au încetat să mai apară ori s-au transformat în organe ale propagandei naziste.[135]

În timp ce această situație era în plină evoluție, liderul Partidului Centrului, prelatul Kaas, a plecat într-o vizită prelungită la Vatican, pentru a ajuta la redactarea proiectului de Concordat. A devenit foarte repede clar că era dispus să sacrifice partidul, din dorința de a obține semnarea documentului. La începutul lui mai, a demisionat din funcția de lider al partidului, invocând motive de sănătate. A fost succedat de fostul cancelar al Reichului, Heinrich Brüning, care s-a transformat imediat în obiectul unei imitații palide a cultului personalității ce înconjura persoana lui Hitler. Ziarele Partidului Centrului îl numeau acum pe Brüning „Conducătorul“ și declarau că „alaiul“ său catolic se va „supune“ deciziilor sale.[136] Toți deputații și oficialii partidului și-au înaintat demisia și i-au dat lui Brüning autoritatea deplină de a-i numi din nou în funcție sau de a găsi înlocuitori. Printre aceștia se numărau și deputații din Reichstag, care într-adevăr își datorau alegerea poziției pe care o dețineau pe listele de candidați ale partidului și puteau fi înlocuiți, după voia lui Brüning, cu alții, aflați mai jos pe listă. Astfel, Partidul Centrului a înlocuit *de facto* ideea unui Reichstag ales cu cea a unui Reichstag numit. Brüning a anunțat o amplă reformă a structurii partidului și între timp s-a apropiat și mai mult de naziști, convingându-și deputații să voteze în favoarea declarației de politică externă a guvernului, de pe 17 mai 1933, și ajutându-l personal pe Hitler să redacteze discursul, remarcabil prin moderația sa, cu care liderul nazist l-a prezentat legislativului. Disponibilitatea lui Brüning de a

ajunge la un compromis nu a împiedicat poliția să-i asculte telefonul și să-i deschidă corespondența, după cum i-a mărturisit ambasadorului britanic, Sir Horace Rumbold, la mijlocul lui iunie. Conform spuselor lui Rumbold, în opinia lui Brüning numai restaurarea monarhiei putea salva situația, opinie pe care de fapt o susținea de mai mulți ani.

Fostul cancelar părea să știe foarte puține despre amploarea represiunii care îi viza acum pe membrii partidului său. Ziarele partidului erau interzise sau îi erau luate. Organizațiile regionale sau locale erau închise una câte una. Miniștrii din toate statele federate erau îndepărtați din funcții. Funcționarii său publici, în ciuda asigurărilor constante date de Hermann Göring, erau constant amenințați cu concedierea. Tot mai mulți din cei 200 000 de membri abandonau partidul. Începând cu luna mai, politicieni catolici de frunte, avocați, activiști în diferite organizații religioase, jurnaliști și scriitori au fost arestați, în special dacă publicaseră articole critice la adresa naziștilor sau a guvernului. Pe 26 iunie 1933, Himmler, în calitate de comandant-șef al poliției bavareze, a ordonat ca toți deputații din Reichstag și din adunarea legislativă statală ai Partidului Popular Bavarez, aliatul apropiat al Partidului Centrului, să fie preluați în „custodie preventivă" și, mai mult, toate „acele persoane care au fost foarte active în politica de partid", să primească același tratament.[137] Pe 19 iunie, președintele statului Württemberg, unul dintre conservatorii cei mai cunoscuți din Partidul Centrului, a fost arestat și bătut cu brutalitate; înalți funcționari precum Helene Weber, care era și deputată în Reichstag a Partidului Centrului, au fost suspendați din funcții; organizațiile sindicatelor catolice au fost obligate să se autodizolve. Acestea erau cele mai cunoscute și cele mai popularizate cazuri dintr-o nouă rundă de arestări, agresiuni și demiteri. La nivel local, organizațiile religioase catolice au fost supuse, una după alta, presiunilor de a-și închide porțile sau de a se alătura Partidului Nazist, ceea ce a dat naștere unei îngrijorări generalizate în rândurile ierarhiei bisericești. În vreme ce Papen și Goebbels cereau în public, cu tot mai multă vehemență, dizolvarea Partidului Centrului, negocierile de la Roma, cărora li se alăturase la sfârșitul lui iulie Papen însuși, s-au finalizat cu un acord conform căruia partidul avea să-și înceteze existența în momentul încheierii Concordatului.[138]

Textul final al documentului, aprobat pe 1 iulie de Papen și Kaas și semnat o săptămână mai târziu, includea și o interdicție asupra activităților politice ale preoților. Membrii adunărilor legislative de la nivel central, statal sau local au început să-și prezinte demisiile sau să treacă la naziști, după cum a fost cazul unui număr de consilieri municipali din Berlin, Frankfurt și din alte mari orașe. Chiar și Brüning a înțeles ceea ce era deja evident. Partidul s-a autodizolvat formal pe 5 iulie, spunând aleșilor săi din Reichstag, de la nivelul statelor sau de la cel local, să discute cu colegii lor naziști pentru a-și transfera loialitatea către Partidul Nazist. Membrii de partid, declara conducerea, aveau acum oportunitatea de a se așeza „fără rezerve" în spatele frontului național condus de Hitler. Resturile presei catolice au prezentat acest final nu ca pe rezultatul unei presiuni exterioare, ci ca pe punctul final al unei evoluții interne inevitabile, care așeza comunitatea catolică în inima noii Germanii, rezultate din transformarea istorică a organizării politice a națiunii. Dincolo de faptul că administrația partidului a instruit toate organizațiile afiliate să se autodizolve, acestea au fost avertizate că avea să coopereze cu poliția politică în implementarea procedurilor de dizolvare. Previzibil, naziștii au preferat să-i convingă pe aleșii partidului să demisioneze decât să-i primească în delegațiile Partidului Național-Socialist, așa cum crezuseră aceștia.[139]

După cum fusese și cazul mișcării muncitorești, Partidul Centrului rezistase cu eficiență în fața ascensiunii electorale a naziștilor numai în primii ani ai deceniului al patrulea. Coeziunea și disciplina care caracterizaseră cele două medii politice fuseseră, între altele, rezultatul persecuțiilor suferite sub Bismarck. Dar în vreme ce pe social-democrați, și mai târziu comuniști, experiența represiunii îi împinsese spre o stare de opoziție permanentă și de izolare, reacția catolicilor fusese aceea de a așeza reintegrarea în comunitatea națională, deasupra oricărui alt obiectiv. Politicienilor catolici de vârf, ca de exemplu Papen și, într-o mai mică măsură, Brüning și Bolz, le lipsea atașamentul față de democrație, care fusese una dintre caracteristicile principale ale unor personaje ca Wilhelm Marx sau Matthias Erzberger, în faza timpurie a Republicii. Pusă în fața amenințării bolșevice, Biserica în ansamblu se distanța de democrație în toată Europa. În acest context, dizolvarea partidului

părea a fi un sacrificiu nesemnificativ în interesul a ceea ce aproape toți liderii considerau a fi garanții solide din partea noului regim, pentru respectarea autonomiei Bisericii Catolice și participarea deplină a catolicilor la noua ordine germană. Cât de solide erau aceste garanții, catolicii aveau să o afle în curând.

Între timp, pe 28 octombrie 1933, Clemens August, conte de Galen, a fost târnosit episcop catolic de Münster, prima asemenea urcare în ierarhie de la semnarea Concordatului. În discursul ținut în fața congregației, Galen a declarat că, din punctul său de vedere, datoria sa era să spună adevărul, să se pronunțe asupra „diferenței dintre dreptate și nedreptate, dintre faptele bune și rele". Înainte de ceremonie, l-a vizitat pe Hermann Göring, ministrul-președinte al Prusiei, în fața căruia a depus jurământul de loialitate față de stat. Într-un act simbolic de reciprocitate, oficialii locali ai NSDAP și ai SA de la Liderul de District în jos s-au înșirat în spatele lui, în timpul ceremoniei de învestire de la Münster, salutându-l cu brațul întins, specific „salutului german". coloane de cămăși brune și de membri SS, purtând steaguri cu zvastica, s-au aliniat pe străzile parcurse de procesiunea episcopală. Au mărșăluit prin fața palatului lui Galen, într-o procesiune cu torțe, în seara aceleiași zile. Reconcilierea dintre nazism și catolicism părea a fi completă, cel puțin pentru moment.[140]

IV

Distrugerea comuniștilor, a social-democraților și a Partidului Centrului a reprezentat etapa cea mai dificilă a eforturilor naziste de a crea un regim monopartinic. Împreună, aceste partide reuneau mult mai multe voturi decât câștigase vreodată Partidul Nazist cu ocazia unor alegeri libere. În comparație cu problemele pe care le ridicau cele trei grupări, eliminarea celorlalte partide era facilă. Majoritatea își pierduseră aproape tot electoratul și cea mai mare parte a locurilor din Reichstag deținute anterior. Erau suficient de coapte pentru a fi culese unul câte unul. La începutul lui 1933, singurul dintre ele care aparținuse coaliției de partide ce susținuse Republica de

la Weimar, Partidul Statului (fostul Partid Democrat German) era în derivă, în totalitate la mila evenimentelor, redus la numai două locuri în Reichstag și autor al unor apeluri patetice, pentru ca alte partide să-i ia deputații sub aripă. A continuat să-și afirme opoziția față de naziști, dar în același timp susținea modificarea constituției într-un sens clar autoritar. Nu a reușit să-și amelioreze performanța electorală la alegerile din martie 1933, deși legându-și candidații de lista Partidului Social-Democrat, mult mai bine susținută, a reușit să-și sporească reprezentarea, de la 2 la 5 locuri. Cu rezerve puternice, dar în unanimitate, deputații partidului, inclusiv președintele de mai târziu al Germaniei Federale, Theodor Heuss, au votat în favoarea Legii de Împuternicire pe 23 martie 1933, intimidați fiind de amenințarea lui Hitler că rezultatul unui vot negativ avea să fie o baie de sânge. În practică, voturile lor nu au contat, după cum erau cu siguranță conștienți. Liderul parlamentar al partidului, Otto Nuschke, a început să-și semneze scrisorile cu „Salutul german al libertății" și a susținut recunoașterea legitimității guvernului. Între timp, funcționarii publici, care reprezentaseră un element foarte important în partid, îl abandonau în număr mare pentru a se alătura naziștilor, în încercarea de a-și păstra slujbele. Încă de când alegerile din 1930 îl plasaseră la periferia vieții politice, în discuțiile interne se pusese în mod repetat întrebarea dacă mai avea vreun rost să continue. Cămășile brune au declanșat o nouă campanie de teroare împotriva puținilor deputați, oficiali și consilieri care își mai declarau deschis loialitatea față de partid. Guvernul le-a luat apoi deputaților locurile din Reichstag, pe motiv că la alegerile din martie candidaseră pe lista social-democrată și în consecință erau social-democrați. După aceasta, conducerea a cedat în cele din urmă și Partidul Statului s-a dizolvat formal pe 28 iunie 1933.[141]

Partidul Popular, care alunecase substanțial spre dreapta după moartea, în 1929, a lui Gustav Stresemann, personalitatea dominantă în partid pentru cea mai mare parte a perioadei de la crearea Republicii, a început să-și marginalizeze aripa liberală în 1931 – „liberal" însemna, în acest context, susținător al guvernului Brüning, încă o dovadă a amplorii alunecării întregii scene politice spre dreapta – și să organizeze campanie în favoarea unei coaliții generale a tuturor forțelor naționaliste, inclusiv a naziștilor. Însă

pe măsură ce își pierdea sprijinul electoral, partidul se dezintegra într-un haos de facțiuni aflate în conflict. Cu numai 7 locuri în Reichstag după alegerile din iulie 1932, Partidul Popular fusese împins și el departe, la periferia scenei politice. Liderul său din acel moment, Eduard Dingeldey, a considerat oportun să se alăture naționaliștilor pentru a depune o listă comună la alegerile din noiembrie 1932. Decizia a dus la plecarea din partid a ultimilor liberali, dar nu i-a adus câștiguri electorale semnificative. Alarmat de acest semn de criză în continuă agravare, Dingeldey a denunțat pactul cu naționaliștii la următoarele alegeri, rezultatul fiind câștigarea a numai două locuri în Reichstag, în martie 1933. Asta era tot ce mai rămăsese din mândra tradiție a Partidului Național Liberal, care dominase Reichstagul în anii '70 ai secolului XIX și care făcuse atât de multe pentru a adăuga contururilor aspre ale creației bismarckiene o paletă largă de legislație liberală. În vreme ce Dingeldey s-a retras, pentru două luni, din viața politică, din cauza unei boli grave, cei rămași în partid, și în special funcționarii publici care se temeau pentru slujbele lor, au început să abandoneze în număr mare partidul, în vreme ce alții, în frunte cu șeful-adjunct al formațiunii, cereau dizolvarea partidului și fuziunea formală cu naziștii. Când Dingeldey a reușit să blocheze aceste cereri, aripa dreaptă a partidului a demisionat în bloc. Eforturile sale de a obține o audiență la Hitler sau Göring au rămas fără rezultat. Temându-se pentru siguranța oficialilor și a deputaților rămași în contextul atmosferei generale de teroare, Dingeldey a anunțat dizolvarea Partidului Popular pe 4 iulie. Drept recompensă, a fost primit în audiență de Hitler trei zile mai târziu și i s-au dat asigurări, din partea Conducătorului nazist, că foștii membri de partid nu vor fi discriminați din cauza trecutului politic. Inutil s-o mai spunem, asta nu i-a împiedicat pe naziști să ceară demisia deputaților Partidului Popular din toate adunările legislative germane, nici demiterea unor funcționari civili, pe motiv că erau ostili mișcării național-socialiste. Protestele lui Dingeldey față de aceste acțiuni au fost respinse cu aroganță.[142]

Despre Partidul Naționalist condus de Alfred Hugenberg se putea spune cu greu că avusese mai mult succes electoral decât cele două partide liberale. În prima parte a anilor '30, a pierdut aproape toate voturile în favoarea naziștilor. Cu toate acestea, continua să se

considere principalul partener de coaliție al naziștilor, pe care îi tratase dintotdeauna cu o oarecare condescendență. Liderii naționaliști au salutat faptul că guvernul lui Hitler simboliza sfârșitul definitiv al sistemului parlamentar și instaurarea unei dictaturi. Hugenberg a dus o campanie energică pentru alegerile din martie 1933 pentru obținerea, alături de naziști, a unei majorități care să ofere legitimitate populară acestei transformări. Totuși, liderii naționaliști erau deopotrivă conștienți că o asemenea situație îi aducea într-o poziție extrem de vulnerabilă. Au avertizat asupra „socialismului" naziștilor și au pledat în favoarea unui guvern „non-partinic". Naziștii au avut desigur grijă să păstreze iluzia unei coaliții veritabile pe parcursul campaniei. Nici un ziar naționalist nu a fost interzis, nici o întrunire naționalistă spartă, nici un om politic naționalist arestat. Dar masiva violență și represiune a campaniei a fost folosită exclusiv în folosul naziștilor. Pe 5 martie 1933, naziștii și-au obținut recompensa, mărindu-și numărul de deputați în Reichstag, de la 196 la 288. Spre deosebire de național-socialiști, naționaliștii nu au reușit să-și amelioreze simțitor situația, câștigând 52 de locuri în loc de 51. Acestea, împreună cu cele 8% din voturi pe care le reprezentau, erau suficiente pentru a împinge coaliția peste pragul de 50%. Dar rezultatele demonstraseră cât se poate de grăitor în ce măsură partenerii de coaliție erau inegali. Pe străzi, „ligile de luptă", asociate cu naționaliștii nu puteau sub nici o formă rivaliza cu forța cămășilor brune și a SS. În plus, naționaliștii nu reușiseră să câștige loialitatea necondiționată a Căștilor de Oțel, singura grupare paramilitară majoră care părea să le împărtășească viziunea politică.

Rezultatul alegerilor din martie a modificat fundamental relația dintre cele două partide. Odată comuniștii excluși din legislativ, naționaliștii nu mai erau necesari naziștilor pentru a forma o majoritate, chiar dacă erau departe de cele două treimi necesare amendării constituției. Hitler și Göring au început acum să-i demonstreze cu brutalitate lui Hugenberg că ei erau cei care luau deciziile. Votarea Legii de Împuternicire cu susținerea naționaliștilor a fost făcută ceva mai acceptabilă membrilor mai conservatori ai partidului prin deschiderea formală a lucrărilor legislativului la Potsdam, cu trimiterile clare ale ceremoniei la tradițiile bismarckiene, pe care ei le doreau reînviate. Dar imediat ce Legea de Împuternicire a trecut, Hitler nu a

pierdut nici o clipă înainte să declare că nu se punea problema restaurării unei instituții pe care el o considera falimentară, monarhia. Acesta a fost în cele din urmă momentul în care naziștii au început să exercite asupra naționaliștilor aceeași presiune de pe urma căreia celelalte partide sufereau încă din luna februarie. Pe 29 martie, biroul liderului parlamentar al partidului, Ernst Oberfohren, a fost percheziționat, iar în ziua următoare a fost organizată o razie la locuința sa. Naziștii au dezvăluit că documentele găsite acolo îl identificau pe Oberfohren ca fiind autorul scrisorilor anonime în care fusese atacat Hugenberg. A fost suficient pentru a-l convinge pe liderul partidului să renunțe la intenția de a se plânge. Oberfohren manifestase un interes suspect pentru circumstanțele în care fusese incendiată clădirea Reichstagului, sugerând că împărtășea punctul de vedere comunist, conform căruia incendierea fusese organizată de naziști. Avertizat cu privire la razia de la locuința sa, Oberfohren a demisionat imediat din funcție. Între timp, au început presiunile asupra altor lideri naționaliști. Gunther Gerecke, Comisar al Reichului pentru Crearea de Locuri de Muncă, a fost acuzat de fraudă. Conducătorul Ligii Pământului, o organizație prin tradiție foarte apropiată de naționaliști, a fost demis, pentru speculații ilegale pe piața porumbului. Și au început să apară zvonuri despre demiterea funcționarilor publici care își recunoșteau deschis apartenența la Partidul Naționalist.[143]

Naționaliștii intraseră pe 30 ianuarie în coaliție crezând că erau partenerii principali ai unei alianțe cu o mișcare politică imatură și neexperimentată, pe care aveau să o poată controla ușor. Două luni mai târziu, toate acestea nu mai erau de actualitate. Pe lângă temerile exprimate în particular pe marginea consecințelor distructive ale unei revoluții naziste, își recunoșteau acum neputința de a împiedica acțiunile ilegale îndreptate împotriva propriilor membri de către un guvern din care formal făceau încă parte. În acest context, li s-a părut înțelept să se adapteze noii ordini post-democratice. Hugenberg a obținut o restructurare a organizației partidului, care făcea „Principiul Conducătorului“ fundamental la toate nivelurile. Ulterior, naționaliștii și-au schimbat titulatura din Partidul Popular Naționalist German în Frontul Naționalist German, tocmai pentru a sublinia că, din punctul lor de vedere, noțiunea de partid aparținea

trecutului. Dar aceste modificări nu au făcut decât să-l lipsească pe Hugenberg de ultimele vestigii de legitimitate democratică, așa că poziția sa a devenit și mai fragilă. Naziști din Berlin și din toată Germania au criticat și au făcut presiuni succesiv asupra instituțiilor și organizațiilor pe care Hugenberg le considera a fi sub protecția sa, toate acestea în toiul unei campanii șoptite, care îl acuza că încetinea „revoluția națională".

Organele regionale de presă ale Partidului Nazist au început în acest moment să susțină că Hugenberg, în calitatea sa de Ministru prusac al Agriculturii, nu se mai bucura de încrederea țărănimii. Au apărut zvonuri că intenționa să demisioneze din toate funcțiile pe care deținea în administrația prusacă. Reacția lui Hugenberg în fața tentativelor de a-l submina a fost să amenințe cu demisia din cabinet. Credea că astfel putea invalida Legea de Împuternicire, de vreme ce se aplica numai „prezentului guvern". Însă Carl Schmitt, un specialist în drept constituțional și un prieten influent al naziștilor, declarase deja că, prin „prezentul guvern", Legea nu se referea la un grup anume de miniștri aflați în funcție în momentul votării ei, ci la „tipul complet nou de guvern" care se instalase odată cu sfârșitul sistemului politic de partide. Astfel, „prezentul guvern", și cu el validitatea Legii de Împuternicire, nu avea să fie afectată de demisia unui ministru sau a altuia; natura sa era mai degrabă determinată de Conducătorul său.[144] Amenințarea lui Hugenberg era lipsită de conținut, fiind doar un alt exemplu al inutilității raționamentelor legaliste în fața presiunii naziste. Între timp, amenințarea violenței naziste împotriva susținătorilor săi a devenit tot mai explicită. Pe 7 mai, Ernst Oberfohren, îndepărtat deja din funcție de către naziști, a fost găsit mort; în atmosfera generalizată de intimidare neîndurătoare din partea naziștilor, mulți au refuzat, pe bună dreptate, să creadă versiunea oficială, conform căreia s-ar fi împușcat. Existau relatări despre arestarea unor oficiali locali naționaliști și spargerea unor întruniri naționaliste. Au sporit în intensitate presiunile pentru dizolvarea „grupurilor de luptă" paramilitare. La acea vreme, grupurile respective, majoritatea formate din tineri și studenți, își măriseră efectivele până la 100 000 ca o consecință a „revoluției naționale", așa că erau suficient de puternice pentru a-i îngrijora, într-o oarecare măsură, pe naziști.

Pe 30 mai 1933, câțiva lideri naționaliști au avut o întrevedere cu Hitler, pentru a se plânge de presiunea tot mai mare exercitată asupra lor cu scopul de a renunța la autonomia partidului. Li s-a răspuns cu o „izbucnire isterică de furie", în care liderul nazist a urlat că avea să-și lase oamenii din „SA să deschidă focul și să organizeze o baie de sânge de trei zile [...] până când nu va mai rămâne nimic", dacă paramilitarii naționaliști nu se autodizolvau de bună voie. Întâlnirea a fost suficientă pentru a zdruncina voința și așa șovăielnică a naționaliștilor de a rezista. Drept urmare, la jumătatea lui iunie, Hitler a ordonat personal dizolvarea organizațiilor studențești și de tineret naționaliste și confiscarea proprietăților acestora. Naționaliști de frunte asociați cu aceste grupări, inclusiv Herbert von Bismarck, demis pe 9 aprilie din funcția de Secretar de Stat în Ministerul de Interne al Prusiei, au fost arestați și interogați; puși în fața unor așa-zise dovezi ale infiltrării grupurilor respective de către elemente presupus marxiste, Bismarck a mărturisit că nu avusese nici o idee cât de mult se degradase situația.

La acea vreme, personalități naționaliste, precum istoricul catolic Martin Spahn, om cu vederi radicale de dreapta, declaraseră deja că nu puteau servi la doi lideri, așa că începuseră să defecteze la naziști. Umilințele zilnice pe care „Conducătorul" naționalist, Hugenberg, era obligat să le suporte în cabinet au devenit din ce în ce mai flagrante. Când a cerut public, la o conferință economică internațională, retrocedarea coloniilor africane ale Germaniei fără a fi consultat în prealabil cabinetul, guvernul s-a distanțat public de poziția sa, punându-l într-o situație jenantă în fața întregii lumi. Pe 23 iunie, colegii săi non-naziști din guvern, Papen, Neurath, Schwerin von Krosigk și Schacht s-au alăturat lui Hitler, condamnându-i comportamentul. Discursul lui Hugenberg, plănuit pentru o întrunire politică a naționaliștilor pe 26 iunie, a fost interzis de poliție. Lamentându-se cu amărăciune că era constant obstrucționat în exercitarea atribuțiilor sale ministeriale și atacat public de presa nazistă, și-a prezentat ostentativ demisia lui Hindenburg în aceeași zi.

Hugenberg nu avea, bineînțeles, intenția de a părăsi guvernul. Dar bătrânul președinte nu a fost nicidecum pe măsura așteptărilor sale; în loc să-i respingă scrisoarea și să intervină pe lângă Hitler, așa cum ar fi trebuit, Hindenburg nu a făcut nimic. O întâlnire cu

Hitler, în care a încercat să rezolve amiabil situația, nu a făcut decât să-l provoace pe Hitler să ceară dizolvarea Frontului Naționalist German, dacă dorea ca demisia să-i fie respinsă. Dacă acest lucru nu se întâmpla, „mii" de funcționari și angajați ai statului, simpatizanți ai naționaliștilor, aveau să fie concediați. Dar alternativa era un fals; Hitler nu avea intenția de a-i permite lui Hugenberg, ultimul membru independent al cabinetului care avea o oarecare statură politică, să-și retragă demisia. În vreme ce Hitler raporta triumfător plecarea lui Hugenberg din guvern, celelalte personaje din fruntea Frontului Naționalist German s-au întâlnit cu Hitler, cu obiectivul de a încheia un „Pact de Prietenie", prin care acceptau „autodizolvarea" partidului.[145] Condițiile acceptate de naționaliști – calitatea formală de parteneri de coaliție – erau doar la prima vedere mai puțin apăsătoare decât cele acceptate de alte partide; în practică, naziștii au forțat orice deputat sau legislator ales, ale cărui opinii nu le erau pe plac, așa cum fusese cazul lui Herbert von Bismarck, să demisioneze și i-au acceptat numai pe cei despre care erau convinși că aveau să urmeze ordinele necondiționat. Garanțiile că funcționarii naționaliști nu aveau să sufere din cauza afiliațiilor politice din trecut nu erau considerate obligatorii de către regim. „Pactul de Prietenie" nu era nimic altceva decât o capitulare abjectă.

Odată partidele dizolvate, Bisericile aduse sub control, sindicatele abolite și armata neutralizată, mai rămânea un singur actor politic major de care trebuia avut grijă: Căștile de Oțel, organizația paramilitară ultra-naționalistă a veteranilor. Pe 26 aprilie 1933, după negocieri îndelungate, Franz Seldte, liderul Căștilor de Oțel, a intrat în Partidul Nazist și a plasat organizația sa sub conducerea politică a lui Hitler, cu garanția că aceasta avea să-și păstreze autonomia ca organizație a veteranilor de război. Cei ostili acestei decizii, inclusiv co-liderul organizației, Theodor Duesterberg, au fost rapid excluși. Expansiunea rapidă a efectivelor până aproape de cifra de un milion din cauza foștilor combatanți atrași dintr-o varietate de organizații recent interzise, inclusiv din Stindardul Reichului, au accentuat lipsa de coeziune politică a Căștilor de Oțel și le-au făcut vulnerabile în fața atacurilor naziste. În calitate de forță de poliție auxiliară, Căștile de Oțel oferiseră în ultimele luni sprijin acțiunilor paramilitarilor naziști, fără a se implica cu adevărat în ele, dar și fără a

încerca să le contracareze. Liderul lor, Franz Seldte, era membru al cabinetului, dar s-a dovedit complet incapabil să facă față intimidărilor lui Hitler sau Göring. În mai, erau deja neutralizate în totalitate ca forță politică.[146]

În consecință, la sfârșitul lui mai, Hitler a făcut pasul următor, acuzând Căștile de Oțel și părând destul de credibil, că organizația le fusese infiltrată de un număr substanțial de foști comuniști și social-democrați, care căutau un substitut pentru propriile organizații paramilitare, acum ilegale. Au fost incorporați cu forța în SA, păstrându-și suficient din rămășițele autonomiei trecute pentru a-i convinge să nu opună rezistență. Prezența lui Franz Seldte, liderul Căștilor de Oțel, în guvern părea să garanteze prezervarea influenței lor în chestiunile importante. Funcțiile pe care le avuseseră, de armată de rezervă și de asociație pentru asistarea veteranilor de război, au fost păstrate. Chiar și în 1935, după ce își schimbaseră titulatura în Liga Germană Național-Socialistă a Luptătorilor de pe Front, se puteau lăuda cu o jumătate de milion de membri. Obiectivul Căștilor de Oțel de a distruge democrația weimareză și de a reveni la un regim naționalist autoritar fusese – e de la sine înțeles – îndeplinit: ce motive ar fi avut să se opună integrării în organizația cămășilor brune condusă de Ernst Röhm? Fuziunea a generat haos organizatoric pentru o vreme, dar i-a lipsit pe naționaliști de orice șansă reală de a putea organiza o rezistență pe străzi, în fața trupelor de asalt dezlănțuite ale SA.[147]

În concluzie, grupările paramilitare fuseseră desființate cu aceeași eficiență ca și partidele. În vara lui 1933, crearea unui regim monopartinic era practic completă. Numai Hindenburg rămânea ca un obstacol potențial în calea puterii totale, o nulitate senilă lipsită, după toate aparențele, de orice urmă de voință independentă, a cărei funcție fusese neutralizată prin prevederile Legii de Împuternicire. Armata acceptase să nu se implice. Lumea afacerilor era supusă. Pe 28 iunie 1933, Joseph Goebbels a sărbătorit deja distrugerea partidelor, a sindicatelor și a grupărilor militare și înlocuirea lor cu monopolul de putere deținut de Partidul Nazist și de organizațiile sale afiliate: „Drumul către statul total. Revoluția noastră are un dinamism supraomenesc“.[148]

Subjugarea Germaniei

I

În dimineața de 6 iunie 1933, un grup de furgonete a parcat în fața Institutului pentru științe sexuale al doctorului Magnus Hirschfeld, în districtul elegant Tiergarten din Berlin. Din ele au coborât studenți de la Școala de Educație Fizică din Berlin, toți membri ai Ligi Studenților Național-Socialiști Germani. Au intrat în formație de tip militar și, în timp ce unii dintre ei au scos trompete și tube și au început să cânte muzică patriotică, alții au intrat în clădire. Intențiile lor erau clar ostile. Institutul lui Hirschfeld era faimos la Berlin, nu numai pentru susținerea unor cauze precum legalizarea homosexualității, dar și pentru colecția masivă de cărți și manuscrise dedicate sexualității, strânsă de directorul instituției începând cu primii ani ai secolului. În 1933, găzduia între 12 000 și 20 000 de volume – estimările variază – și o colecție chiar mai mare de fotografii cu teme sexuale.[149] Studenții naziști care au luat cu asalt Institutul, pe 6 mai 1933, au vărsat cerneală roșie peste cărți și manuscrise, au jucat fotbal cu fotografiile înrămate, lăsând podeaua plină de cioburi, au răscolit dulapurile și sertarele, aruncându-le conținutul pe podele. Peste alte patru zile, au sosit alte furgonete, de data aceasta pline de cămăși brune înarmați cu coșuri în care au adunat cât de multe cărți și manuscrise au putut și le-au dus în Piața Operei. Aici le-au aranjat într-o grămadă și le-au dat foc. Aproximativ jumătate din cele 20 000 de volume distruse acolo se pare că au provenit din biblioteca lui Hirschfeld. Pe măsură ce se

apropia seara, focul continua să ardă și studenții au cărat un bust al directorului Institutului, aruncându-l în flăcări. După ce i s-a spus că Hirschfeld, în vârstă de 65 de ani, plecase în străinătate, unde se recupera după o boală, un membru SA a spus: „În cazul acesta să sperăm că va da ortu' popii fără noi! Așa nu vom mai fi nevoiți să-l atârnăm în ștreang sau să-l omorâm în bătaie".[150]

Hirschfeld a decis cu înțelepciune să nu se mai întoarcă în Germania. În vreme ce presa nazistă relata triumfătoare „acțiunea energică împotriva acelui magazin de otrăvuri" și anunța că „studenții germani au dezinfectat cu fum Institutul pentru Științe Sexuale", condus de „evreul Magnus Hirschfeld", venerabilul reformator sexual și campion al drepturilor homosexualilor a rămas în Franța, unde a murit neașteptat chiar în ziua în care împlinea șaizeci și șapte de ani, pe 14 mai 1935.[151] Distrugerea Institutului reprezenta numai o parte, chiar dacă cea mai spectaculoasă, a unui atac mult mai amplu împotriva a ceea ce naziștii denumiseră mișcarea evreiască de subminare a familiei germane. Sexul și procrearea trebuiau să fie indisolubil legate, cel puțin pentru cei care aparțineau rasei potrivite. Naziștii au acționat cu acceptul conservatorilor și al catolicilor pentru a distruge toate ramificațiile mulțimii de grupuri de presiune interconectate și foarte active, care în timpul Republicii promovaseră libertatea sexuală, reforma legislației avortului, scoaterea homosexualității de sub incidența codului penal, distribuirea legală de consiliere în domeniul contracepției. Era vizat, în egală măsură, orice alt element despre care regimul credea că ar contribui la scăderea ratei natalității în Germania. Reformatorii sexuali ca Wilhelm Reich, un adept al lui Freud, sau veterana campaniilor în favoarea modificării legislației avortului, Helene Stöcker, au fost forțați să plece în exil, iar organizațiile sau clinicile lor au fost închise sau preluate de naziști. În tot acest timp, poliția a descins la toate locurile binecunoscute de întâlnire ale homosexualilor, pe care anterior le toleraseră tacit, în vreme ce la Hamburg au arestat sute de prostituate în districtul portului, acționând, oarecum bizar, pe baza decretului incendierii Reichstagului „pentru protecția poporului și a statului". Mai mult decât orice altceva, această acțiune ilustra cum putea fi utilizat decretul pentru a legitima orice acțiune represivă a autorităților. Baza legală dubioasă a acestor acțiuni nu

a mai fost o problemă după 26 mai 1933, când cabinetul a amendat liberala lege împotriva bolilor transmisibile sexual, votată în 1927. Amendamentele nu numai că retransformau prostituția în delict, după ce fusese practic legalizată în 1927, dar a introdus și o interdicție legală asupra publicității și educației în materie de avort și modalități de avort.[152] Naziștii reușiseră, într-o perioadă foarte scurtă de timp, să distrugă întreaga mișcare de reformă a moravurilor și să extindă restricțiile legale asupra sexualității, de la legislația punitivă vizând relațiile între persoane de același sex asupra tuturor tipurilor de activitate sexuală care nu avea ca obiectiv creșterea ratei natalității.

Asaltul împotriva mișcării de emancipare sexuală fusese într-o oarecare măsură previzibil încă din ultimii ani ai Republicii de la Weimar. Anii 1929-1932 fuseseră martorii unei imense dezbateri publice pe marginea reformării legislației avortului, dezbatere instigată de comuniști, dar care reflecta nevoia multor cupluri sărace de a evita să facă alții copii, în condițiile de mizerie și șomaj generalizat. Demonstrații uriașe, mitinguri, petiții, filme, campanii de presă și alte asemenea atrăseseră atenția asupra problemei avortului ilegal și a ignoranței în materie de contracepție, iar poliția interzisese o serie de întruniri organizate de diverși reformatori sexuali. Pe 1 martie 1933, un nou decret referitor la asigurarea de sănătate legitimase închiderea în toată țara a clinicilor finanțate de stat care ofereau consiliere în probleme de sănătate și decretul fusese pus în practică de bande de cămăși brune în săptămânile următoare. Doctorii și personalul medical au fost aruncați în stradă; mulți, mai ales cei care erau evrei, au plecat în exil. Naziștii susțineau că întreg sistemul de medicină socială dezvoltat de Republica de la Weimar era orientat, pe de-o parte, spre prevenirea reproducerii celor puternici, iar pe de cealaltă, spre susținerea familiilor celor slabi. Igiena socială avea să fie dată la o parte; locul îi era luat de igiena rasială.[153] Aceasta însemna, așa cum argumentaseră unii adepți ai eugeniei încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, reducerea drastică a poverii pe care cei neajutorați o reprezintă pentru societate prin introducerea unui program capabil să-i împiedice să aibă copii.

Asemenea idei au devenit rapid tot mai populare printre medici, asistenți sociali și administratori ai sistemului de protecție socială

în timpul marii crize. Cu mult înaintea prăbușirii Republicii de la Weimar, experții profitaseră de oportunitatea oferită de criza financiară pentru a argumenta că metoda optimă de reducere a poverii imposibile aruncate în spatele economiei de asistența socială era împiedicarea reproducerii celor neputincioși, prin supunerea lor unui program de sterilizare obligatorie. În scurt timp, aveau să fie mai puțin familii sărace de susținut. Și tot în scurt timp, numărul alcoolicilor, al „leneșilor", al handicapaților mintal, al celor cu înclinații criminale și cu dizabilități fizice din Germania avea să scadă – pornind, desigur, de la premisa dubioasă că toate acestea erau preponderent ereditare prin natura lor –, iar sistemul de asistență socială avea să-și poată direcționa resursele spre săracii care le meritau. Organizațiile de caritate protestante, influențate de dogmele predestinării și ale păcatului originar, au primit în general favorabil aceste idei; catolicii, mânați de un avertisment sever al unei enciclice papale din 1930, conform căreia căsnicia și relațiile sexuale aveau ca singur scop procrearea, iar ființele umane erau înzestrate cu un suflet nemuritor, erau împotrivă. Atracția unei abordări eugenice, chiar și pentru reformatorii cu vederi liberale, era sporită și de faptul că azilurile destinate celor cu probleme mentale au început să se umple cu rapiditate după 1930, din cauză că familiile nu-și mai puteau permite să-și îngrijească membrii bolnavi sau cu handicap. În același timp, bugetele azilurilor de boli mentale au fost drastic reduse de către autoritățile locale și regionale. În 1932, Consiliul Sănătății din Prusia s-a reunit pentru a discuta o nouă lege, care permitea sterilizarea eugenică voluntară. Redactată de un adept al eugeniei, Fritz Lenz, care avusese în vedere asemenea politici încă dinaintea Primului Război Mondial, plasa autoritatea de a propune și de a implementa asemenea măsuri în curtea instituțiilor medicale și de asistență socială a căror opinie cu greu ar fi putut fi combătută de către cei săraci, internați sau handicapați.[154]

Aceasta era numai o parte a unei politici dure față diferitele manifestări ale devianței sociale, așa cum o numeau persoanele respectabile. La apogeul crizei, nu mai puțin de zece milioane de persoane erau beneficiare, sub o formă sau alta, ale asistenței publice. Pe măsură ce partidele au fost desființate, adunările legislative municipale și ale statelor controlate și transformate în

adunări ale suporterilor șefilor naziști locali, pe măsură ce ziarele au fost lipsite de abilitatea de a investiga liber probleme de interes social sau politic, agențiile de protecție socială, ca și poliția, au fost eliberate de orice formă de responsabilitate sau control public. Asistenții sociali și administratorii programelor de ajutor social erau deja de multă vreme predispuși să vadă în solicitanți trântori și cerșetori. Acum, încurajați de noii funcționari superiori, numiți de administrațiile locale sau regionale naziste, își puteau manifesta liber prejudecățile. Reglementările adoptate în 1924 permiseseră autorităților să condiționeze oferirea ajutoarelor sociale de acceptul solicitanților de a lucra „în cazurile corespunzătoare" în proiectele comunale de creare de locuri de muncă. Asemenea proiecte fuseseră deja implementate, la scară mică, înainte de 1933. Trei mii și jumătate de oameni lucrau în cadrul unor proiecte de muncă obligatorie la Duisburg în 1930, iar la Bremen asemenea tip de muncă devenise o precondiție pentru primirea de ajutoare sociale încă din anul anterior. Dar în situația economică dezastruoasă de la începutul anilor '30, numai un mic procent din cei fără slujbe erau integrați în asemenea proiecte – spre exemplu, 6 000 dintre cei 200 000 de beneficiari ai programelor de asistență socială la Hamburg, în 1932. Începând cu primele luni ale lui 1933, însă, numărul lor a crescut rapid. Asemenea activități nu însemnau un loc de muncă în adevăratul sens al cuvântului: nu existau asigurări de sănătate sau contribuții la fonduri de pensii și nici măcar un salariu: tot ce primeau cei implicați era ajutorul social la care se adăugau, uneori, bani de buzunar pentru transport sau un prânz gratuit.[155]

Munca era teoretic voluntară și programele erau administrate de instituții caritabile private, precum asociațiile de ajutor social ale Bisericii, dar elementul de voluntariat s-a estompat, într-un ritm vertiginos, după martie 1933. Problema urgentă a șomajului de masă era rezolvată în primul rând prin constrângere. Un exemplu tipic era programul „Ajutorul Fermelor", lansat în martie 1933, care prelua o serie de inițiative lansate încă din timpul Republicii de la Weimar, scopul fiind acela de a ajuta economia rurală prin mobilizarea de tineri șomeri din orașe să lucreze la țară în schimbul adăpostului, al hranei și al unei plăți modice. Din nou, nu era vorba de slujbe în adevăratul sens al cuvântului, dar până în august 1933, 145 000 de

persoane au fost astfel scoase din registrul șomerilor, dintre care 33 000 femei. Administratorii locali responsabili pentru persoanele fără adăpost din Hamburg susținuseră încă din 1931 că le făceau viața și mai grea sărmanilor și îi forțau să caute ajutor în altă parte. Asemenea atitudini s-au răspândit fulgerător în 1933. Numărul șederilor peste noapte în adăpostul poliției din Hamburg a scăzut de la 403 000 în 1930 la 299 000 în 1933, în mare parte ca urmare a acestei politici de descurajare. Oficialitățile au început să susțină trimiterea în lagărele de concentrare a vagabonzilor și a „leneșilor". Pe 1 iunie 1933, Ministerul de Interne al Prusiei a emis un decret pentru interzicerea cerșitului public. Sărăcia și mizeria, deja stigmatizate înainte de 1933, începeau să fie transformate în delicte.[156]

Poliția însăși, eliberată de controlul democratic, a lansat în mai și iunie 1933 o serie de razii de amploare în cluburile și locurile de întâlnire ale rețelelor de crimă organizată din Berlin, ca parte a unei campanii îndreptate împotriva delincvenților profesioniști. Zonele pe care le considerau a fi fiefurile bandelor de criminali erau de asemenea centre ale comuniștilor și ale susținătorilor lor. Asemenea intervenții în forță au fost posibile numai după zdrobirea Ligii Luptătorilor Frontului Roșu și erau menite, în egală măsură, să intimideze populația locală. De vreme ce naziștii considerau criminalitatea, și în special criminalitatea organizată, ca fiind puternic dominată de evrei, nu e surprinzător că poliția a organizat, pe 9 iunie 1933, razii în cincizeci de clădiri din „Districtul Hambarelor" *(Scheunenviertel)*, un cartier recunoscut nu numai pentru sărăcia sa, ci și pentru proporția mare de populație evreiască. Inutil s-o mai spunem, asocierea exista aproape în totalitate numai în mintea naziștilor.[157] Bandele au fost distruse fără ezitare, membrii au fost plasați în custodie protectivă fără a fi judecați, iar cluburile și barurile lor au fost închise.[158]

În sistemul penitenciar, unde aveau să sfârșească mulți dintre acești oameni, chestiunea micii criminalități, devenită din ce în ce mai gravă, generase presiuni în favoarea unor politici mai dure, de descurajare în închisorile de stat. Oficialii și experții sistemului penitenciar susținuseră în ultimii ani ai Republicii de la Weimar ideea încarcerării pe termen nedefinit sau limitarea libertății delincvenților recidiviști din rațiuni de securitate. Degenerescența

lor ereditară, se credea, îi făcea incapabili să se schimbe. Privarea de libertate era tot mai des considerată a fi soluția pe termen lung la problema poverii pe care acești delincvenți o reprezentau pentru comunitate. În funcție de criminologul sau directorul de închisoare care făcea estimarea, între unul din treisprezece și unu din doi deținuți intrau în această categorie la sfârșitul anilor '20. Metoda a fost inclusă în proiectele finale ale noului Cod Penal, aflat în pregătire în a doua jumătate a deceniului al treilea. Deși proiectul de Cod s-a pierdut în interminabilele conflicte dintre partidele politice weimareze, aceste propuneri se bucurau de un sprijin foarte substanțial în sistemul penal și judiciar și era clar că nu aveau să dispară.[159] Nu erau rare nici opiniile specialiștilor care credeau că sterilizarea persoanelor cu defecte genetice ar trebui să devină obligatorie. [160]Statul asistențial creat de Republica de la Weimar începuse să se orienteze spre soluții autoritare la această criză, soluții care implicau un atac grav la adresa drepturilor și integrității corporale a cetățenilor. Acestea aveau să fie preluate de al Treilea Reich și aplicate cu o severitate draconică, la care puțini ar fi visat în timpul Republicii. Pe termen mai scurt, austeritatea financiară practicată de stat forța, în orice caz, sistemul penitenciar și oficialii instituțiilor de asistență socială să stabilească linii de demarcație și mai dure între cei care meritau și cei care nu meritau, mai ales în contextul în care condițiile în ospiciile patronate s-au înrăutățit, până în punctul în care devenise tot mai dificilă păstrarea tuturor celor internați sănătoși și în viață.[161]

II

Duritatea regimului nu i-a afectat numai pe cei cu vederi politice suspecte, pe devianți și pe marginali. A afectat toate sectoarele societății germane. În fundalul întregului proces se afla masiva descătușare de violență a cămășilor brune, a SS-ului și a poliției, în prima jumătate a lui 1933. În presă au continuat să apară relatări convenabil expurgate despre agresiunile brutale, tortura și umilirea rituală a prizonierilor de proveniențe dintre cele mai diferite

și de toate culorile politice, cu excepția celei brune. Departe de a fi punctual îndreptată împotriva unor minorități specifice și în general nepopulare, teroarea era atotcuprinzătoare, afectându-i pe toți cei care își manifestau, din orice punct de vedere, dezacordul în public, pe devianți, pe vagabonzi, pe nonconformiștii de orice fel.[162] Intimidarea generalizată a populației furniza contextul absolut necesar al procesului pus în mișcare în Germania în perioada februarie-iulie 1933: procesul de „coordonare“, așa cum îl numeau naziștii, sau pentru a utiliza un termen german și mai sugestiv, *Gleichschaltung**, o metaforă derivată din lumea electricității, care însemna că toate comutatoarele erau legate la același circuit, astfel încât să poată fi activate prin folosirea unui singur comutator principal, plasat în centru. Aproape fiecare aspect al vieții politice, sociale și asociaționale a fost afectat, la toate nivelurile, de la cel național la cel sătesc.

Preluarea controlului de către naziști asupra statelor federate a reprezentat un element fundamental în acest proces. La fel de importantă era „coordonarea“ aparatului administrativ, implementarea sa după februarie 1933 generând o presiune atât de puternică asupra Partidului Statului, încât acesta s-a prăbușit. În numai câteva săptămâni de la numirea lui Hitler, noi secretari de stat – funcția cea mai înaltă din administrația publică – fuseseră numiți într-o serie de ministere, inclusiv Hans-Heinrich Lammers, la Cancelaria Reichului. În Prusia, continuând efectele epurărilor întreprinse de Papen după iulie 1932, Hermann Göring a înlocuit doisprezece comandanți de poliție până la jumătatea lui februarie. Începând cu luna martie, violența cămășilor brune i-a forțat, într-un ritm vertiginos, pe oficialii municipali și primarii indezirabili din punct de vedere politic să demisioneze – 500 de înalți funcționari municipali și șaptezeci de primari până la sfârșitul lui mai. Legile care anulau autonomia statelor federate și prevedeau numirea, la conducerea fiecăruia, a unui Comisar al Reichului numit la Berlin – toți, cu excepția unuia, erau Lideri Regionali în Partidul Nazist – au însemnat că, după prima săptămână a lui aprilie, au rămas puține obstacole

---

* Termenul are două sensuri: cel tehnic este de „sincronizare“, cel politic de „conformare forțată“ (n. tr.)

în calea „coordonării" – a se citi nazificării – administrației la toate nivelurile. În timp ce guvernele statelor erau răsturnate, naziștii de la nivel local, sprijiniți de detașamente înarmate de membri ai SA și SS ocupau primăriile, îi terorizau pe primari și pe cei aleși în consiliile municipale, forțându-i să demisioneze și înlocuindu-i cu propriii nominalizați. Birourile pentru asigurări de sănătate, centrele de șomaj, consiliile sătești, spitalele, tribunalele și toate celelalte instituții de stat sau instituții publice au fost tratate de aceeași manieră. Oficialilor li se cerea să demisioneze sau să se înscrie în Partidul Nazist și erau bătuți și aruncați în închisoare dacă refuzau.[163]

Această epurare masivă a primit o justificare legală prin promulgarea, pe 7 aprilie, a unuia din cele mai importante decrete ale noului regim, așa-numita Lege pentru restaurarea administrației profesioniste. Titulatura era menită să fie pe placul spiritului corporatist al funcționarilor conservatori și conținea mai mult decât o critică implicită la adresa tentativelor guvernelor Republicii de la Weimar, în special a celui prusac, de a aduce democrați convinși din afara administrației în posturi importante. Primul obiectiv al noului decret era să reglementeze și să impună controlul centrului asupra demiterii forțate a funcționarilor publici și a oficialilor din funcțiile lor, în urma acțiunilor cămășilor brune și ale partidului la nivel regional și local. Legea prevedea demiterea funcționarilor fără pregătire de specialitate numiți după 9 noiembrie 1918, a funcționarilor publici „non-arieni" (termen definit pe 11 aprilie ca aplicându-se tuturor celor care aveau unul sau mai mulți bunici „non-arieni", adică evrei, și completat, pe 30 iunie, pentru a include orice funcționar public căsătorit cu un „non-arian"), a celor a căror activitate politică trecută îi făcea nedemni de încredere, precum și în cazurile – după cum se exprima legea – în care se acționa în interesul statului naționalist. Numai cei care serviseră în războiul din 1914-1918 erau scutiți.[164]

Justificând legea pe 25 aprilie 1933, Hermann Göring i-a criticat pe „fripturiștii" din administrația publică:

> Îi provocase repulsie și dezgust să vadă cum în ministerul său, al cărui corp funcționăresc este format în proporție de până la 60%

din susținători ai lui Severing, insignele cu zvastica apăruseră ca ciupercile după ploaie în termen de câteva zile și cum, după numai patru zile, bătutul din călcâie și salutul cu mâna întinsă puteau fi văzute pretutindeni pe coridoare.[165]

Într-adevăr, mulți funcționari publici s-au grăbit să-și apere locul de muncă, devenind membri ai Partidului Nazist, alăturându-se armatei de indivizi care au devenit foarte repede cunoscuți batjocoritor ca „cei căzuți în martie", o trimitere la democrații care își pierduseră viața în timpul agitațiilor din martie 1848. Între 30 ianuarie și 1 mai 1933, 1,6 milioane de persoane s-au înscris în Partidul Nazist, cifră care depășea cu mult numărul de membri existent anterior. Era o adevărată goană spre dezastru, care ilustra mai bine decât orice altceva gradul de oportunism și mentalitatea de tip *sauve qui peut**, care punea stăpânire pe populația germană. În vara lui 1933, până la 80% din membrii partidului în zone catolice precum Koblenz-Trier sau Köln-Aachen se înscriseseră în ultimele câteva luni. Mai mult, Hitler a început să se îngrijoreze că acest aflux masiv schimba caracterul partidului, făcându-l prea burghez. Dar, cel puțin pe termen scurt, însemna loialitatea majorității covârșitoare a funcționarilor publici față de noul regim.[166] Mai mult, aproximativ 12,5% din înalții funcționari din Prusia și în jur de 4,5% din restul țării au fost demiși ca urmare a legii. Alte prevederi permiteau degradarea funcționarilor publici sau pensionarea lor forțată în interesul simplificării administrației; numărul celor afectați a fost asemănător. În ansamblu, legea a afectat între 1 și 2% din funcționarii publici. Demiterile și trecerile în funcții inferioare aveau ca efect secundar – și era departe de a fi un efect neintenționat – reducerea cheltuielilor guvernamentale și impunerea uniformității rasiale și politice. Între timp, pe 17 iulie 1933, Göring a emis un decret prin care își rezerva dreptul de a numi înalții funcționari, profesorii universitari și angajații sistemului judiciar în Prusia.[167]

Extrem de importanți în acest vast și complicat univers al angajaților de stat erau cei care lucrau în sistemul judiciar și în procuratură. Exista riscul foarte limpede ca violența, intimidările

---

* Scapă cine poate (n. tr.).

și crimele naziste să intre în conflict cu legea. Într-adevăr, o serie de urmăriri penale au fost începute de avocați care nu împărtășeau viziunea regimului asupra justiției ca instrument politic. Dar era deja clar că majoritatea judecătorilor și a avocaților nu aveau să reprezinte o problemă. Din cei 45 000 de judecători, avocați și alți angajați ai sistemului judiciar prusac, numai 300 au fost demiși sau transferați din rațiuni politice, în ciuda faptului că foarte puțini avocați ai statului erau membri ai Partidului Nazist în momentul desemnării lui Hitler în funcția de cancelar, pe 30 ianuarie. Lor li se adăugau avocații și judecătorii evrei concediați (indiferent care ar fi fost simpatiile lor politice) din motive rasiale și se ajungea la un total de 586. O proporție la fel de mică din practicanții profesiunilor juridice a fost afectată și în celelalte state germane și aceste categorii nu au ridicat nici un fel de obiecții serioase în fața respectivelor acțiuni. Protestele colective deveniseră, oricum, aproape imposibile, din momentul în care asociațiile profesionale ale judecătorilor, avocaților și notarilor fuzionaseră forțat cu Liga Avocaților Național-Socialiști și fuseseră integrate în Frontul Legii Germane, condus de Hans Frank, cel care fusese numit pe 22 aprilie Comisar al Reichului pentru „Coordonarea Sistemului Judiciar și Reînnoirea Ordinii Legale". Rezervele Ligii Judecătorilor Germani fuseseră deja rezolvate în momentul când, într-un discurs de pe 23 martie, Hitler vorbise despre „inamovibilitatea judecătorilor", iar Ministerul Justiției a promis să îmbunătățească salarizarea și statutul judecătorilor. În curând, avocații se înghesuiau să se înscrie în Partidul Nazist, deoarece miniștrii de Justiție ai statelor au făcut clar faptul că promovarea și perspectivele lor de carieră aveau de suferit dacă nu o făceau.[168] Între acest moment și începutul lui 1934, 2 250 de urmăriri penale împotriva unor membri ai SA și 420 care îi vizau pe membri ai SS au fost suspendate sau abandonate, nu în ultimul rând din cauza presiunii venite din partea bandelor locale de cămăși brune.[169]

Asemenea măsuri erau numai o fațetă a unei masive epurări a instituțiilor sociale germane, în primăvara și la începutul verii anului 1933. Grupurile economice de presiune și asociațiile de toate tipurile au fost aduse sub control într-un interval scurt de timp. În ciuda faptului că agricultura era nominal în mâinile partenerului

de coaliție al lui Hitler, Alfred Hugenberg, liderul organizației de fermieri a Partidului Nazist, Walther Darré, era adevărata autoritate, forțând fuziunea tuturor grupurilor de interese din agricultură într-o singură organizație nazistă, cu mult înainte de demisia lui Hugenberg din guvern. Multe grupuri și instituții au reacționat încercând să prevină o asemenea „coordonare“ forțată. În sectorul economic, asociațiile patronale și grupurile de presiune, precum Asociația Reichului pentru Industria Germană, a integrat naziști în consiliul său director, și-a declarat loialitatea față de regim și a fuzionat cu alte grupuri de presiune industriale, pentru a forma omogena Corporație a Reichului pentru Industria Germană. Adoptând acest curs fără a fi forțați, industriașii au căutat să se asigure că blocau aspectele cele mai nedorite ale amestecului noului regim. La un moment dat, funcționarul nazist Otto Wagener ocupase cu forța sediul Asociației Reichului pentru Industria Germană, cu intenția clară de a o închide. Ca urmare a coordonării voluntare a Asociației, acesta a fost înlocuit, în calitatea de Comisar pentru Chestiuni Economice al lui Hitler, de către Wilhelm Keppler, un vechi intermediar între naziști și marea industrie care, spre deosebire de Wagner, se bucura de încrederea ambelor părți.*

Pe 1 iunie 1933, patronatul a făcut încă un pas în încercarea de a-și proteja poziția. Principalii oameni de afaceri și cele mai mari corporații au creat Fondul Adolf Hitler al Economiei Germane. Acesta era menit să pună capăt practicii arbitrare, foarte des întâlnită și uneori însoțită de intimidări, a grupărilor SA și de partid locale de a pretinde sume de bani din partea companiilor, prin instituirea unui sistem regulat și proporțional de plăți ale firmelor în conturile Partidului Nazist. În următoarele douăsprezece luni a vărsat 30 de milioane de mărci în cuferele acestuia. Dar nu a reușit să-și atingă obiectivul principal, acela de a împiedica la nivel local șefii ai SA și SS să stoarcă sume mai mici din partea firmelor. Chiar și așa, marile companii nu erau prea îngrijorate. Hitler făcuse mari

* Pentru relațiile regimului nazist cu cercurile de afaceri și în general pentru politicile economice ale statului național-socialist, recenta monografie a lui Adam Tooze, *The Wages of Destruction. The Making & Breaking of the Nazi Economy*, Londra, Penguin Books, 2007, este indispensabilă (n. tr.)

eforturi, pe 23 martie, pentru a-i asigura pe reprezentanții acestora că nu avea să interfereze cu proprietățile și profiturile lor și că nu avea să inițieze vreun experiment monetar excentric, de tipul celor cu care partidul flirtase la începutul anilor '20, sub influența lui Gottfried Feder.[170] Cu sindicatele distruse, cu socialismul de orice nuanță eliminat de pe agendă și cu noile contracte de armament și muniții profilându-se la orizont, marile companii se puteau simți satisfăcute că, într-o mare măsură, concesiile pe care le făcuseră regimului dăduseră roade.

Coordonarea voluntară era o opțiune deschisă unei întregi varietăți de asociații și instituții, cu condiția să acționeze suficient de repede. În multe cazuri însă, organizații care avuseseră o existență relativ sigură și netulburată vreme de decenii s-au trezit dezorientate, dezbinate și depășite de eveniment. Un exemplu tipic este Federația Asociațiilor Femeilor Germane, organizația-umbrelă care reunea feministele moderate și echivalentul german al Consiliilor Naționale ale Femeilor, cunoscute deja de mulți ani în alte țări. Fondată în urmă cu patruzeci de ani, era de fapt o amplă și complicată confederație a unor organizații feminine extrem de diverse, inclusiv asociații profesionale precum cea a învățătoarelor. Formată în covârșitoare majoritate din reprezentante ale clasei mijlocii, Federația s-a văzut profund dezbinată în fața ascensiunii NSDAP, un partid în favoarea căruia cea mai mare parte a membrelor votau încă din 1932. Unele dintre personajele de frunte doreau să se opună „masculinității îmbătate de victorie“ pe care o vedeau triumfând în mișcarea nazistă, în vreme ce altele insistau pentru menținerea neutralității politice tradiționale a Federației. În timp ce discuțiile trenau, naziștii s-au hotărât să le rezolve dilema.

Pe 27 aprilie, filiala provincială din Baden a Federației a primit o scurtă notificare din partea liderei organizației naziste de femei din provincie, Gertrud Scholtz-Klink, în care era informată că era dizolvată. Conducerea centrală a Federației a scris Ministerului de Interne al Reichului, întrebând cu uimire care erau motivele legale ale unei asemenea acțiuni categorice și oferind asigurări că filiala din Baden era departe de a reprezenta un pericol public. Lidera națională a Frontului Femeilor Naziste, Lydia Gottschewski, a declarat, cu o oarecare neseriozitate, că filiala fusese dizolvată pe

baza legii revoluției și a atașat un document care trebuia semnat de președinta Federației și prin care Federația era invitată să supună necondiționat conducerii lui Adolf Hitler, să elimine toate membrele evreice, să aleagă naziste în toate pozițiile conducătoare și să se alăture Frontului Femeilor Naziste până pe 16 mai. În zadar a încercat Federația să demonstreze lui Gottschewski că sprijinea „revoluția națională", că avea o atitudine favorabilă față de politicile eugenice propuse de regim și că dorea să-și joace rolul în al Treilea Reich. Pe 15 mai, confruntată deja cu faptul că multe dintre asociațiile membre fuseseră deja coordonate în diferite instituții naziste, a votat formal autodizolvarea, de vreme ce statutul îi interzicea să adere la o altă organizație.[171]

III

„Coordonarea" de către naziști a societății germane nu s-a limitat la partide politice, instituții de stat, autorități locale sau regionale, asociații profesionale și grupuri economice de interese. Cât de departe a mers, o putem ilustra revenind la exemplul orășelului nord-german Northeim, dominat multă vreme de o coaliție liberalo-conservatoare și având o puternică mișcare social-democrată și o filială comunistă ceva mai mică în tabăra opoziției. Naziștii locali reușiseră deja să manipuleze alegerile municipale organizate pe 12 mai candidând sub titulatura „Lista Unității Naționale", excluzând astfel din competiție celelalte partide. Șeful naziștilor din oraș, Ernst Girmann, a promis sfârșitul corupției social-democrate și al parlamentarismului. În pofida acestor acțiuni, social-democrații au opus rezistență în alegerile locale și municipale, iar naziștii, deși au preluat controlul asupra consiliului municipal, nu au reușit să-și amelioreze rezultatele din iulie 1932. Noul consiliu s-a reunit în public, cu cămăși brune în uniformă aliniate de-a lungul pereților sălii, cu membri ai SS asistând poliția și cu scandări de „Heil Hitler!" întrerupând frecvent ședința, totul într-o punere în scenă în miniatură a intimidării care însoțise votarea Legii de Împuternicire de către Reichstag. Celor patru consilieri social-democrați li s-a

interzis să participe la lucrările comitetelor și nu li s-a permis să ia cuvântul. Când au ieșit din ședință, cămășile brune s-au aliniat pentru a-i scuipa, în timp ce treceau prin fața lor. Doi dintre ei au demisionat imediat după aceea, ceilalți doi au plecat în iunie.

După demisia ultimului social-democrat, consiliul municipal din Northeim a fost utilizat doar pentru a anunța măsurile luate de Girmann; nu exista nici un fel de dezbatere, iar membrii ascultau în liniște absolută. Circa 45 de angajați ai primăriei, majoritatea social-democrați, fuseseră deja concediați, conform legii administrației din 7 aprilie, indiferent dacă lucrau la aprovizionarea cu gaz, la fabrica de bere, la piscină, la biroul de asigurări de sănătate sau în alte instituții locale. Dacă îi adăugăm și pe directorii acestora și pe contabili, totalul reprezenta aproape un sfert din angajații municipalității. Eliberarea din funcție a primarului, un conservator care ocupa postul din 1903, s-a dovedit ceva mai problematică, întrucât a rezistat oricăror tentative de a-l convinge să demisioneze și a rezistat unor hărțuieli destul de intense. Până la urmă, în momentul în care și-a luat concediu, consiliul municipal deja nazificat i-a dat un vot de blam și l-a proclamat pe șeful nazist local, Ernst Girmann, primar în locul său.

La acel moment, fruntașii comuniști din oraș fuseseră arestați împreună cu câțiva social-democrați și principalul ziar regional citit în oraș începuse să publice articole despre lagărul de concentrare de la Dachau, dar și despre cel aflat mult mai aproape de Northeim, la Moringen, care la sfârșitul lui aprilie avea peste 300 de prizonieri, majoritatea comuniști, deși acolo erau închiși și mulți alți deținuți, cu simpatii politice complet diferite. Locuitorii orașului trebuie să fi știut ce se întâmpla acolo. Ziarul orașului, de orientare liberală înainte de venirea naziștilor la putere, relata acum frecvent despre arestarea și închiderea cetățenilor pentru delicte minore precum răspândirea de zvonuri sau afirmații critice la adresa național-socialismului. Oamenii știau că o opoziție serioasă va fi întâmpinată cu represiuni mai dure. Oponenții regimului puteau avea și o soartă diferită; social-democrații activi erau demiși din slujbe, casele le erau percheziționate sau erau bătuți dacă refuzau să dea salutul nazist. Cămășile brune au organizat un boicot împotriva magazinului liderului social-democrat local. Micile hărțuieli zilnice

au deveni apoi parte a existenței sale, dar și a altor foste personaje din mișcarea muncitorească cunoscute în plan local, chiar dacă se abțineau de la orice activitate politică.

Acestea erau amenințările implicite și uneori explicite care stăteau în spatele procesului de „coordonare", în orășele precum Northeim sau în mii de alte sate și orașe, mici sau mari. Procesul început în luna martie și-a accelerat vertiginos ritmul în aprilie și mai 1933. Ca aproape orice alt oraș de mici dimensiuni, Northeim avea o viață asociațională bogată, o mare parte a ei mai mult sau mai puțin apolitică, în unele cazuri nu. Filiala locală a Partidului Nazist le-a adus pe toate sub control într-un fel sau altul. Unele cluburi sau societăți și-au închis porțile sau au fuzionat, altele au fost preluate. Lucrătorii feroviari din Northeim, un nod important în rețeaua națională de căi ferate fuseseră obligați de naziștii aflați în funcții superioare la depourile locale să adere la celula de fabrică nazistă înainte chiar ca Hitler să devină cancelar, dar naziștii au avut mai puțin succes cu celelalte categorii de muncitori până pe 4 mai, când cămășile brune au ocupat birourile sindicatelor și au abolit sindicatele. Girmann insista deja ca fiecare club și asociație să aibă un consiliu executiv majoritar dominat de reprezentanți naziști sau ai Căștilor de Oțel. Asociațiile profesionale au fost integrate în Liga Națională a Doctorilor Naziști, Liga Profesorilor Național-Socialiști și alte organisme asemănătoare, la care toți cei vizați știau că trebuiau să adere dacă doreau să-și păstreze locul de muncă. Foarte populara și bine finanțata cooperativă locală a consumatorilor a fost pusă sub control nazist, dar era mult prea importantă pentru economia locală ca să fie închisă, în ciuda faptului că, în trecut, naziștii o atacaseră ca fiind o instituție „roșie", care submina micile firme independente. Cluburile invalizilor de război au fost unite într-o Asociație Națională a Victimelor de Război, Cercetașii și Ordinul Tânărului German au fost integrate în Tineretul Hitlerist.

Presiunii implacabile în favoarea nazificării asociațiilor voluntare în oraș i s-a răspuns într-o varietate de moduri. Majoritatea cluburilor muzicale s-au autodizolvat, deși corul muncitorilor a încercat să se adapteze în prealabil prin ruperea legăturilor Liga Muzicală a Muncitorilor Germani. Clubul muzical al categoriilor superioare („Portativul muzical") a supraviețuit prin modificarea

componenței comitetului executiv și prin consultarea Partidului Nazist înaintea acceptării oricărui nou membru. Societățile de tir, o parte importantă a vieții locale în multe regiuni ale Germaniei, l-au ales pe Girmann drept căpitan-șef și li s-a spus că trebuiau să promoveze în primul rând spiritul cazon și mai puțin activitățile recreative preponderente până atunci. Au supraviețuit arborând zvastica, cântând imnul lui Horst Wessel și deschizându-și unele competiții publicului larg pentru a contracara acuzațiile de exclusivism ale lui Girmann. Toate cluburile sportive locale, de la asociația de înot la clubul de fotbal și la societățile de gimnastică au fost forțate să intre într-un Club al Sporturilor din Northeim, condus de naziști, acțiunea fiind însoțită de resentimente considerabile. Unii conducători ai organizațiilor au acționat preventiv pentru a împiedica confiscarea fondurilor de către naziști. „Clubul de înfrumusețare", o asociație prosperă al cărei obiectiv era ameliorarea parcurilor și pădurilor orașului, a investit toate fondurile în construcția unei cabane de vânătoare chiar în afara orașului, înainte de a se dizolva. Câteva dintre breslele locale, informate că trebuiau să-și aleagă noi conducători până pe 2 mai, au organizat chefuri uriașe și banchete pe măsură, ca să epuizeze fondurile care altfel, erau convinși, aveau să cadă în mâinile naziștilor.[172]

Acest proces de „coordonare" s-a desfășurat, în primăvara și vara lui 1933, la toate nivelurile, în fiecare oraș, orășel sau sat, pe tot cuprinsul Germaniei. Doar la hanul local sau în intimitatea caselor oamenilor se mai putea vorbi de viață socială. Indivizii deveniseră izolați, cu excepția momentului când erau reuniți în cadrul uneia din instituțiile naziste. Societatea fusese redusă la o masă anonimă și omogenă și apoi reconstruită într-o nouă formă, în care totul era făcut în numele nazismului. Diferența de opinie sau rezistența deschisă deveniseră imposibile; chiar discutarea și planificarea acestora nu mai era posibilă decât în secret. Desigur, în practică, o asemenea situație rămânea mai degrabă un obiectiv decât o realitate. Procesul de coordonare a fost imperfect implementat și aderența formală la noua ordine prin, de exemplu, atașarea formulei „Național-Socialist" la numele unui club, al unei societăți sau al unei organizații profesionale nu implica nicidecum un atașament ideologic veritabil din partea celor implicați. Cu toate acestea, amploarea și profunzimea

coordonării societății germane erau uluitoare, iar scopul ei nu era numai acela de a elimina orice spațiu în care s-ar fi putut dezvolta forme de opoziție. Subjugând Germania, noul regim dorea să o pregătească în vederea îndoctrinării și reeducării, în conformitate cu principiile național-socialismului.

Reflectând asupra acestui proces câțiva ani mai târziu, avocatul Raimund Pretzel s-a întrebat ce se întâmplase cu cei 56% dintre germani, care votaseră împotriva naziștilor la alegerile din 5 martie 1936. Cum fusese posibil, se mira el, ca această majoritate să fi cedat atât de rapid? De ce aproape toate instituțiile sociale, politice și economice ale Germaniei căzuseră în mâinile germanilor cu o asemenea ușurință? „Cel mai simplu, și dacă priviți mai îndeaproape, aproape întotdeauna motivul principal“, a concluzionat el, „a fost frica. Alătură-te bătăușilor ca să scapi de bătaie. Mai puțin evident a fost acest gen de entuziasm, de beție a unității, de magnetism al maselor“. Mulți, era de părere Pretzel, se simțiseră trădați de slăbiciunea propriilor lideri politici, de la Braun și Severing la Hugenberg și Hindenburg, și se alăturaseră naziștilor, într-un act pervers de răzbunare. Alții erau impresionați de faptul că tot ceea ce naziștii preziseseră părea să se adeverească. „Exista, de asemenea, (mai ales printre intelectuali) credința că, devenind membri, puteau schimba fața nazismului, că îi puteau schimba chiar orientarea. Apoi, mulți au luat pur și simplu trenul din mers, dornici să fie parte a ceea ce credeau a fi un succes.“ În condițiile marii crize, când vremurile erau grele și slujbele puține, oamenii se agățau cu disperare de rutina zilei, ca unică formă de securitate: să nu fi sprijinit nazismul însemna să-ți riști traiul și viitorul, să fi rezistat însemna să-ți riști viața.[173]

Note

1. *Deutsche Zeitung*, 27a (ediția de dimineață, 1 februarie 1933, prima pagină). Pentru o selecție a articolelor de presă, vezi Wieland Eschenhagen (ed.), *Die „Machtergreifung“: Tagebuch einer Wende nach Presseberichten vom 1. Januar bis 6. Marz 1933*, Darmstadt, 1982.

2. *Berliner Illustrierte Nachtausgabe*, 26 (31 ianuarie 1933), 2, col. 4; „B.Z. am Mittag", 26 (Erste Beilage, 31 ianuarie 1933), 3, col. 3; Peter Fritzsche, *Germans into*

Nazis, Cambridge, Mass., 1998, pp. 139-43; Hans-Joachim Hildenbrand, *Der Betrug mit dem Fackelzug*, în Rolf Italiander (ed.), *Wir erlebten das Ende der Weimarer Republik: Zeitgenossen berichten*, Düsseldorf, 1982, p. 165.

3. Wheeler-Bennett, *Hindenburg*, p. 435. Inutil s-a mai spunem, Hindenburg nici măcar nu era acolo.

4. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 51 (ediția de dimineață, 31 ianuarie 1933), prima pagină.

5. *Berliner Borsen-Zeitung*, 51 (ediția de dimineață, 31 ianuarie 1933), prima pagină, col. 2.

6. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 51 (ediția de dimineață, 31 ianuarie 1933), prima pagină, col. 3.

7. *Deutsche Zeitung*, 27a (ediția de dimineață, 1 februarie 1933), prima pagină, titlu.

8. Citat în Jochmann (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution*, p. 429; Fritzsche, Germans, p. 141.

9. Herbst, *Das nationalsozialistische Deutschland*, pp. 59-60.

10. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher* I/II, pp. 357-9 (31 ianuarie 1933).

11. *Deutsche Zeitung*, 26a (ediția de dimineață, 31 ianuarie 1933), prima pagină, cols. 1-2.

12. Pentru două exemple, a se vedea Bernd Burkhardt, *Eine Stadt wird braun: Die nationalsozialistische Machtergreifung in der Provinz. Eine Fallstudie*, Hamburg, 1980, pentru orășelul Mühlacker; Alien, *The Nazi Seizure of Power*, pp. 153-4, pentru orașul nord-german Northeim.

13. *Deutsche Zeitung*, 26b (ediția de seară, 31 ianuarie 1933), prima pagină, col. 3; *Vossische Zeitung*, 52 (ediția de seară, 31 ianuarie 1933), 3, col. 1.

14. Jochmann, *Nationalsozialismus und Revolution*, p. 423.

15. Maschmann, *Account Rendered*, pp. 11-12, (traducere modificată).

16. Citat în *Deutsche Zeitung*, 27a (ediția de dimineață, 1 februarie 1933), prima pagină, col. 1.

17. *Deutsche Zeitung*, 26b (ediția de seară, 31 ianuarie 1933), 3, col. 2: „Wieder zwei Todesopfer der roten Mordbestien"

18. *Berliner Börsen-Zeitung*, 52 (ediția de seară, 31 ianuarie 1933), 2, col. 2-3.

19. *Welt am Abend*, 26 (31 ianuarie 1933), pp. 1-2.

20. Hans-Joachim Althaus și alții, *„Da ist nirgends nichts gewesen ausser hier": Das „rote Mössingen" im Generalstreik gegen Hitler. Geschichte eines schwabischen Arbeiterdorfes*, Berlin, 1982.

21. Allan Merson, *Communist Resistance in Nazi Germany*, Londra, 1985, pp. 25-8; Winkler, *Der Weg*, pp. 867-75.

22. Josef și Ruth Becker (ed.), *Hitlers Machtergreifung: Dokumente vom Machtantritt Hitlers 30. Januar 1933 bis zur Besiegelung des Einparteienstaates 14. Juli 1933*, ediția a 2-a., Munich, 1992 [1983], p. 45.

23. *Die Welt am Abend*, 27 (1 februarie 1933), titlu pe prima pagină; *Die Rote Fahne*, 27 (1 februarie 1933), titlu pe prima pagină.

24. Jochmann, *Nationalsozialismus und Revolution*, p. 421.

25. Camill Hoffmann, intrare în jurnal din 30 ianuarie 1933, citat în Johann Wilhelm Brügel și Norbert Frei (ed.), *Berliner Tagebuch, 1932-1934: Aufzeichnungen*

des tschechoslowakischen Diplomaten Camill Hoffmann, „VfZ", 36 (r988), 131-83, .11 '59.

26. Ministère des affaires etrangères (ed.), *Documents Diplomatiques Framçais, 1932-1939*, seria I, vol. II, Paris, 1966, p. 552, François-Poncet către Boncour, 1 februarie 1933. Aceasta este tema centrală a lucrării lui Gotthard Jasper, *Die gescheiterte Zähmung: Wege zur Machtergreifung Hitlers 1930-1934*, Frankfurt am Main, 1986, în special pp. 126-71. Deseori citata „profeție" făcută la acel moment de generalul Ludendorff, conform căreia Hitler avea să arunce Germania în abis (vezi, spre exemplu, Kershaw, Hitler, I, p. 427) a fost o invenție ulterioară a lui Hans Frank: vezi Fritz Tobias, *Ludendorff, Hindenburg, Hitler: Das Phantasieprodukt des Ludendorff-Briefes vom 30. Januar 1933*, în Uwe Backes și alții (ed.), *Die Schatten der Vergangenheit: Impulse zur Historisierung des Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main, 1990, pp. 319-43, și Lothar Gruchmann, *Ludendorffs „prophetischer" Brief an Hindenburg vom Januar/ Februar 1933*, „VfZ", 47 (1999), pp. 559-62.

27. RobertJ. O'Neill, *The German Army and the Nazi Party 1933-1939*, Londra, 1966, pp. 34-5.

28. Klaus-Jürgen Müller, *The Army, Politics and Society in Germany 1933-1945: Studies in the Army's Relation to Nazism*, Manchester, 1987, pp. 29-44. O'Neill, *The German Army*, pp. 35-45; Wolfgang Sauer, *Die Mobilmachung der Gewalt* (vol. 3 al lucrării Bracher și alții, *Die nationalsozialistische Machtergreifung)*, pp. 41-84; Andreas Wirsching, *„Man kann nur Boden germanisieren": Eine neue Quelle zu Hitlers Rede vor den Spitzen der Reichswehr am 3. Februar 1933*, „VfZ", 49 (2001), pp. 516-50. Versiunea integrală a discursului lui Hitler în fața ofițerilor armatei pe 3 februarie 1933, reprodusă în acest articol, a fost recent descoperită în arhiva fostului KGB de la Moscova și fusese probabil furnizată de fiica lui Hammerstein, o simpatizantă a Partidului Comunist. Pentru un alt set de promisiuni, ceva mai timpurii, ale lui Hitler, vezi Thilo Vogelsang, *Hitlers Brief an Reichenau vom 4. Dezember 1932*, „VfZ", 7 (1959), pp. 429-37.

29. Martin Broszat, *The Concentration Camps 1933-1945*, în Helmut Krausnick și alții, *Anatomy of the SS State*, Londra, 1968 [1965], pp. 397-504, la pp. 400-401; Bessel, *Political Violence*, pp. 98-9.

30. Siegfried Bahne, *Die Kommunistische Partei Deutschlands*, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 655-739, la p. 690; Berghahn, *Der Stahlhelm*, p. 252.

31. Matthias, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 101-278, la pp. 101-50.

32. Winkler, *Der Weg*, pp. 867-875. „Vorwärts" citat în ibidem, p. 867.

33. Broszat, *Der Staat Hitters*, p. 94.

34. Grzesinski către Klupsch, 24 februarie 1933, documentul 25 în Matthias, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 234-5.

35. Winkler, *Der Weg*, pp. 876-8.

36. Martin Kitchen, *The Coming of Austrian Fascism*, Londra, 1980, pp. 202-81;

37.Francis L. Carsten, *Fascist Movements in Austria: From Schönerer to Hitler*, Londra, 1977, pp. 249-70.

38. Winkler, *Der Weg*, p. 868.

39. Domarus, *Hitler*, I, p. 247.

40. Ibidem, p. 254.

41. Ibidem, p. 253.

42. Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 339-54; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 95.

43. Domarus, *Hitler*, I, p. 256; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 249.

44. Domarus, *Hitler*, I, p. 170.

45. Ibidem, p. 249 (10 februarie 1933).

46. Ibidem, pp. 247-50.

47. Jochmann (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution*, p. 431.

48. Domarus, *Hitler*, I, pp. 250-51.

49. Turner, *German Big Business*, pp. 330-32.

50. Paul, *Aufstand*, pp. 111-13.

51. Printed in Bahne, *Die Kommunistische Partei Deutschlands*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, documentul 3, pp. 728-31, la p. 731.

52. Ibidem, pp. 686-696.

53. Hans Mommsen, *Van der Lubbes Weg in den Reichstag - der Ablauf der Ereignisse*, în Uwe Backes şi alţii, *Reichstagsbrand: Aufklärung einer historischen Legende*, München, 1986, pp. 33-57, la pp. 42-7.

54. Harry Graf Kessler, *Tagebücher 1918-1937* (editat de Wolfgang Pfeiffer-Belli), Frankfurt am Main, 1961), pp. 707-9.

55. Horst Karasek, *Der Brandstifter: Lehr- und Wanderjahre des Maurergesellen Marinus van der Lubbe, der 1933 auszog, den Reichstag anzuzünden*, Berlin, 1980; Martin Schouten, *Marinus van der Lubbe (1909-1934): Eine Biographie*, Frankfurt, 1999 [1986]); şi Fritz Tobias, *The Reichstag Fire: Legend and Truth*, Londra, 1962.

56. Mommsen, *Van der Lubbes Weg*, pp. 33-42.

57. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, partea I, vol. II, p. 383.

58. Rudolf Diels, *Lucifer ante Portas: Es spricht der erste Chef der Gestapo*, Stuttgart, 1950, pp. 192-3

59. Mommsen, *Van der Lubbes Weg*; Karasek, *Der Brandstifter;* Tobias, *The Reichstag Fire*. Ulterior, comuniştii au încercat să demonstreze că naziştii se aflaseră în spatele incendiului, dar autenticitatea mărturiilor lui van der Lubbe şi a dovezilor conexe pare să fie dincolo de orice îndoială. În plus, printre dovezile documentare despre care se spunea că susţineau implicarea nazistă, s-au descoperit multe falsuri. Pentru încercările de a dovedi responsabilitatea nazistă, a se vedea World Committee for the Victims of German Fascism (President Einstein) (ed.), *The Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag*, Londra, 1933, pp. 54-142; Walther Hofer şi Alexander Bahar (ed.), *Der Reichstagsbrand: Eine wissenschaftliche Dokumentation*, Freiburg im Breisgau, 1992 [1972, 1978]; pentru discutarea lipsurilor acestei lucrări, vezi Backer şi alţii, *Reichstagsbrand;* Karl-Heinz Janssen, *Geschichte aus der Dunkelkammer: Kabalen urn dem Reichstagsbrand. Eine unvermeidliche Enthüllung*, „Die Zeit", 38 (14 septembrie 1979), pp. 45-8; 39 (21 septembrie 1979), pp. 20-24; 40 (28 septembrie 1979), pp. 49-52; 41 (5 octombrie 1979), pp. 57-60; Tobias, *The Reichstag Fire*, în special pp. 59-78, şi Hans Mommsen, *Der Reichstagsbrand und seine politischen Folgen*, „VfZ", 12 (1964), pp. 351-413. O încercare recentă de a sugera că naziştii planificaseră incendiul se bazează pe exagerarea similitudinilor dintre discuţiile anterioare pe marginea puterilor în caz de urgenţă şi decretul adoptat după incendierea Reichstag-ului: vezi Alexander Bahar şi Wilfried Kugel, *Der Reichstagsbrand: Neue Aktenfunde entlarven die NS-Täter*, „Zeitschrift für Geschichtswissen-

schaft", 43 (1995), pp. 823-32, and Jürgen Schmädeke et al., *Der Reichstagsbrand im neuen Licht*, „Historische Zeitschrift", 269 (1999), pp. 603-51. Până acum, concluzia lui Tobias și Mommsen că van der Lubbe a acționat singur nu a fost infirmată.

60. Diels, *Lucifer*, pp. 193-5.

61. Ibidem, pp. 180-2. Goebbels pare să fi distrus originalele jurnalului său pentru ultimele zile ale lui februarie, lucru care a născut suspiciuni din partea celor care susțin că naziștii sunt autorii incendiului. În versiunea expurgată, publicată cu titlul Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei, afirma despre evenimentele din acea seară: „Conducătorul nu își pierde calmul nici o clipă: admirabil." (Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II. p. 383).

62. Diels, *Lucifer*, pp. 193-5.

63. Karl-Heinz Minuth (ed.), *Akten der Reichskanzlei: Die Regierung Hitler, I: 1933-1934*, 2 vol., Boppard, 1983),vol.1, p. 123; Ulrich Kolbe, *Zum Urteil uber die „Reichstagsbrand-Notverordnung" vom 28. 2. 1933*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht", 16 (1965), pp. 359-70; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 92. For Gürtner, vezi Lothar Gruchmann, *Justiz im Dritten Reich 1933-1940: Anpassung und Unterwerfung in der Ära Gürtner*, München, 1988, pp. 70-83.

64. Minuth (ed.), *Die Regierung Hitler 1933-1934*, I, pp. 128-31; Kolbe, 'Zum Urteil', pp. 359-70.

65. Minuth (ed.), *Die Regierung Hitler 1933-1934*, I, pp. 128-31; Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 400-402.

66. Minuth (ed.), *Die Regierung Hitler 1933-1934*, I, p. 131.

67. Citat în Noakes și Pridham (ed.), *Nazism*, I, p. 142. Pentru o analiză recentă, a se vedea Thomas Reithel și Irene Strenge, *Die Reichstagsbrandverordnung: Grundlegung der Diktatur mit den Instrumenten des Weimarer Ausnahmezustandes*, „VfZ", 48 (2000), pp. 413-60.

68. Jochmann (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution*, p. 427.

69. Evans, *Rituals*, pp. 618-24.

70. AT 31, în Merkl, *Political Violence*, p. 545 (retradus). „Echipa de asalt" era unitatea organizațională de bază a SA.

71. Mason, *Social Policy*, pp. 73-87.

72. Bahne, *Die Kommunistische Partei*, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 693-4, 699-700; Winkler, *Der Weg*, pp. 876-89; Weber, *Die Wandlung*, p. 246; World Committee (ed.), *The Brown Book*, p. 184; Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 101-2.

73. Merson, *Communist Resistance*, p. 57; Detlev J. K. Peukert, *Die KPD im Widerstand: Verfolgung und Untergrundarbeit an Rhein und Ruhr, 1933 bis 1945*, Wuppertal, 1980, pp. 75-8. A se vedea și Horst Duhnke, *Die KPD von 1933 bis 1945*, Köln, 1972, 101-9; idem, *Die KPD und das Ende von Weimar: Das Scheitern einer Politik 1932-1935*, Frankfurt am Main, 1976, pp. 34-42.

74. Diels, *Lucifer*, p. 222. Vezi și Hans Bernd Gisevius, *To the Bitter End*, Londra, 1948.

75. 'Bericht des Obersten Parteigerichts an den Ministerpräsidenten Generalfeldmarschall Goring, 13.2.1939', document ND 3063-PS în *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof, Nürnberg*, Nürnberg, 1949, XXIII. pp. 20-29, la p. 26.

76. Paul, *Aufstand*, pp. 111-13.

77. Alien, *The Nazi Seizure of Power*, pp. 156-61.

78. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II, p. 387 (5 martie 1933).

79. Alien, *The Nazi Seizure of Power*, p. 160, pentru un exemplu local tipic..

80. Falter și alții, *Wahlen*, pp. 41, 44; Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 38-9.

81. Ibidem, p. 40; pentru catolici, vezi Oded Heilbronner, *Catholicism, Political Culture and the Countryside: A Social History of the Nazi Party in South Germany*, Ann Arbor, 1998, p. 239.

82. Bessel, *Political Violence*, pp. 101-2.

83. Ulrich Klein, *SA-Terror und Bevolkerung in Wuppertal 1933/34*, în Detlev Peukert și Jürgen Reulecke (ed.), *Die Reihen fast geschlossen: Beiträge zur Geschichte des Alltags unterm Nationalsozialismus*, Wuppertal, 1981, pp. 45-64, la p. 51.

84. Winkler, *Der Weg*, pp. 890-91; World Committee (ed.), *The Brown Book*, pp. 204-5; Schneider, *Unterm Hakenkreuz*, pp. 56-73.

85. Dieter Rebentisch și Angelika Raab (ed.), *Neu-Isenburg zwischen Anpassung und Widerstand; Dokumente uber Lebensbedingungen und politisches Verhalten 1933-1934* (Neu-Isenburg, 1978),79.

86. Gerlinde Grahn, Die Enteignung des Vermogens der Arbeiterbewegung und der politischen Emigration 1933 bis 1945, *1999: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts*, 12 (1997), pp. 13-38; Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 118.

87. Klein, *SA-Terror*, pp. 51-3.

88. Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 256.

89. Ibidem, pp. 136-8.

90. Winkler, *Der Weg*, pp. 888-93, 898-900.

91. Ibidem, pp. 916-18.

92. Ibidem, pp. 929-32; Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 118-19.

93. Harold Marcuse, *Legacies of Dachau: The Uses and Abuses of a Concentration Camp, 1933-2001*, Cambridge, 2001, pp. 21-3; Hans-Günter Richardi, *Schule der Gewalt: Das Konzentrationslager Dachau, 1933-1934*, München, 1983, pp. 48-87, și Johannes Tuchel, *Organisationsgeschichte und Funktion der "Inspektion der Konzentrationslager 1933-1938*, Boppard, 1991, pp. 121-58.

94. Bley, *Namibia under German Rule*, pp. 151, 198; Krüger, *Kriegsbewältigung*, pp. 138-44; Joachim Zeller, „Wie Vieh wurden Hunderte zu Getriebenen und wie Vieh begraben": Fotodokumente aus dem deutschen Konzentrationslager in Swakopmund/ Namibia 1904-1908, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 49 (2001), pp. 226-43

95. Marcuse, *Legacies of Dachau*, pp. 21-2; Tuchel, *Organisationsgeschichte*, pp. 35-7;

96.Andrej Kaminski, *Konzentrationslager 1896 bis heute: Eine Analyse*, Stuttgart, 1982, pp. 34-38. Nu există nici o dovadă că Hitler sau Himmler s-ar fi inspirat din modelul lagărelor de muncă din Rusia Sovietică (vezi Evans, *In Hitler's Shadow*, pp. 24-46).

97. Pentru argumentul conform căruia era vorba de o improvizație, a se vedea Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 400-406.

98. Bessel, *Political Violence*, p. 117.

99. Friedrich Schlotterbeck, *The Darker the Night, the Brighter the Stars: A German Worker Remembers, 1933-1945*, Londra, 1947, pp. 22-36. Pentru alte considerații asupra violenței naziste, a se vedea Lindenberger și Lüdtke (eds.), *Physische Gewalt*, și Bernd Weisbrod, *Gewalt in der Politik: Zur politischen Kultur in Deutschland zwis-*

chen den beiden Weltkriegen, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht", 43 (1992), pp. 391-404.

100. Numeroase cazuri detaliate în World Committee (ed.), *The Brown Book*, pp. 216-18; pentru Jankowski, pp. 210-11. Vezi şi Diels, *Lucifer*, p. 222.

101. Glinter Morsch, Oranienburg - Sachsenhausen, Sachsenhausen - Oranienburg, în Ulrich Herbert şi alţii (ed.), *Die nationalsozialistischen Konzentrationslager: Entwicklung und Struktur*, 2 vol., Göttingen, 1998, pp. 111-34, la p. 119.

102. Tuchel, *Organisationsgeschichte*, p. 103; Karin Orth, *Das System der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Hamburg, 1999, pp. 23-6.

103. Bahne, „Die Kommunistische Partei Deutschlands", în Matthias şi Morsey (ed.) *Das Ende*, pp. 693-4, 699-700; Winkler, *Der Weg*, pp. 876-89; Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 406-7; Broszat şi alţii (eds.), *Bayern*, I, pp. 240-41.

104. Fieberg (ed.), *Im Namen*, p. 68; World Committee (ed.), *The Brown Book*, pp. 332, enumără 500 de crime până în iunie.

105. Domarus, *Hitler*, I, p. 263; Mason, *Social Policy*, p. 76, prezintă preocupările lui Hitler legate de menţinerea ordinii ca fiind reale; notează, de asemenea, că liderii nazişti erau constant informaţi despre natura şi amploarea incidentelor violente.

106. Broszat, *Der Staat Hitters*, p. 111.

107. Rudolf Morsey (ed.), *Das „Ermöchtigungsgesetz" vom 24. März I 933: Quellen zur Geschichte und Interpretation des „Gesetzes zur Behebung der Not von Volk und Reich"*, Düsseldorf, 1992, şi Michael Frehse, *Ermächtigungsgesetzgebung im Deutschen Reich 1914-1933*, Pfaffenweiler, 1985, p. 145

108. Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, p. xiii.

109. Klaus-Jürgen Müller, *Der Tag von Potsdam und das Verhältnis der preussischdeutschen Militär-Elite zum Nationalsozialismus*, în Bernhard Kröner (ed.), *Potsdam - Stadt, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militargeschichte*, Frankfurt am Main, 1993, pp. 435-49; Frohlich (ed.), Die Tagebiicher, II. pp. 395-7 (22 martie 1933); Werner Freitag, *Nationale Mythen und kirchliches Heil: Der „Tag von Potsdam"*, „Westfälische Forschungen", 41 (199 1), pp. 379-430. Pentru discursul lui Hitler, a se vedea Domarus, *Hitler*, I, pp. 272-4.

110. Ibidem, p. 270.

111. Bracher, *Stufen*, pp. 213-36; de asemenea, Hans Schneider, *Das Ermächtigungsgesetz vom 24. März 1933*, „VfZ", 1(1953), pp. 197-221, în special pp. 207-8.

112. Junker, *Die Deutsche Zentrumspartei*, pp. 171-89; Morsey, Die Deutsche Zentrumspartei, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 281-453; Josef Becker, Zentrum und Ermächtigungsgesetz 1933: Dokumentation, „VfZ", 9 (1961), pp. 195-210; Rudolf Morsey, *Hitlers Verhandlungen mit der Zentrumsführung am 31. Januar 1933*, „VfZ", 9 (1961), pp. 182-94.

113. Wilhelm Hoegner, *Der schwierige Aussenseiter: Erinnerungen eines Abgeordneten, Emigranten und Ministerprasidenten*, München, 1959, p. 92.

114. Becker, *Zentrum und Ermächtigungsgesetz 1933;* Konrad Repgen, *Zur vatikanischen Strategie beim Reichskonkordat*, „VfZ", 3I (1983), pp. 506-35; Brüning, *Memoiren*, pp. 655-57; Domarus, *Hitler*, I, pp. 275-85.

115. Winkler, *Der Weg*, pp. 901-6; Hans J. L. Adolph, *Otto Wels und die Politik der deutschen Sozialdemokratie 1934-1939: Eine politische Biographie*, Berlin, 1971, pp. 262-4; Willy Brandt, *Erinnerungen*, Frankfurt am Main, 1989, p. 96; Hoegner, *Der Schwierige Aussenseiter*, p. 93.

116. Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 117 și nota. Pentru legea de împuternicire în contextul legislației asemănătoare din timpul Republicii de la Weimar, vezi Jörg Biesemann, *Das Ermächtigungsgesetz als Grundlage der Gesetzgebung im nationalsozialistischen Deutschland: Ein Beitrag zur Stellung des Gesetzes in der Verfassungsgeschichte 1919-1945*, Münster, 1992 [1985].

117. Matthias, Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands, în Matthias și Morsey (ed.) *Das Ende*, pp. 176-80; Winkler, *Der Weg*, pp. 867-98; Schumann, *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung;* Hannes Heer, *Burgfrieden oder Klassenkampf: Zur Politik der sozialdemokratischen Gewerkschaften 1930-1933*, Neuwied, 1971, foarte critică la adresa liderilor sindicali; Bernd Martin, *Die deutschen Gewerkschaften und die nationalsozialistische Machtübernahme*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht", 36 (1985), pp. 605-31; Henryk Skzrypczak, *Das Ende der Gewerkschaften*, în Wolfgang Michalka (ed.), *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Paderborn, 1984, pp. 97-110.

118. *Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation*, sau Organizația Național-Socialistă a Celulei de Fabrică.

119. Winkler, *Der Weg*, pp. 898-909; Gunther Mai, *Die Nationalsozialistische Betriebszellen-Organisation: Zum Verhältnis von Arbeiterschaft und Nationalsozialismus*, „VfZ", 31 (1983), pp. 573-613.

120. Schneider, Un term Hakenkreuz, pp. 76-106, p. 89 pentru citat; Winkler, *Der Weg*, pp. 898-909; Herbst, *Das nationalsozialistische Deutschland*, pp. 68-70.

121. Wieland Elfferding, *Von der proletarischen Masse zum Kriegsvolk: Massenaufmarsch und Öffentlichkeit im deutschen Faschismus am Beispiel des 1. Mai 1933*, în Neue Gesellschaft für bildende Kunst (ed.), *Inszenierung der Macht: Ästhetische Faszination im Faschismus*, Berlin, 1987, pp. 17-50.

122. Peter Jahn (ed.), *Die Gewerkschaften in der Endphase der Republik 1930-1933*, Köln, 1988, pp. 888-92, 897-8, 916.

123. Dieter Fricke, *Kleine Geschichte des Ersten Mai: Die Maifeier in der deutschen und internationalen Arbeiterbewegung*, Berlin, 1980, pp. 224-9; Fritzsche, *Germans*, pp. 215-35.

124. Goebbels, *Vom Kaiserhof*, p. 299, și Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II, p. 408 (17 aprilie 1933).

125. Winkler, *Der Weg*, pp. 909-29; Michael Schneider, *A Brief History of the German Trade Unions*, Bonn, 1991 [1989], pp. 204-10.

126. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II, p. 416 (3 mai 1933).

127. Winkler, *Der Weg*, pp. 929-32; Grahn, 'Die Enteignung'; Beate Dapper și Hans-Peter Rouette, *Zum Ermittelungsverfahren gegen Leipart und Genossen wegen Untreue vom 9. Mai 1933*, „Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 20 (1984), 509-35; Schneider, *Unterm Hakenkreuz*, pp. 107-17.

128. Winkler, *Der Weg*, pp. 932-40; Matthias, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, în Matthias și Morsey (ed.), *Die Ende*, pp. 168-75, 166-75; forpentru sinuciderea lui Pfülf, a se vedea p. 254 nota 6; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 120.

129. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher* I/II. p. 437 (23 iunie 1933).

130. Schüler, *Auf der Flucht erschossen*, pp. 241-8.

131. Pentru detalii, vezi Max Klinger (pseudonimul lui Curt Geyer), *Volk in Ketten*, Karlsbad, 1934, în special pp. 96-7; Winkler, *Der Weg*, pp. 943-7; Franz Osterroth and

Dieter Schuster, *Chronik der deutschen Sozialdemokratie*, Hanovra, 1963, p. 381; documente în Erich Matthias, Der *Untergang der Sozialdemokratie 1933*, „VfZ", 4 (1956), pp. 179-226 şi comentariu pp. 250-86; pentru Berlin şi suburbii vezi Reinhard Rürup (ed.), *Topographie des Terrors: Gestapo, SS und Reichssicherheitshauptamt auf dem „Prinz-Albert-Gelände": Eine Dokumentation*, Berlin, 1987, şi Hans Norbert Burkert şi alţii, *„Machtergreifung" Berlin 1933: Stätten der Geschichte Berlins in Zusammenarbeitmit dem Pädagogischen Zentrum Berlin*, Berlin, 1982, pp. 20-94.

132. Bessel, *Political Violence*, pp. 42,117-18; Paul Lobe, *Der Weg war lang: Lebenserinnerungen von Paul Löbe, Berlin*, 1954 [1950], pp. 221-9.

133. Beth A. Griech-Polelle, *Bishop von Gaten: German Catholicism and National Socialism, New Haven*, 2002, pp. 9-18.

134. Ibidem, pp. 31-2; Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity*, 1919-1945, New York, 2003, pp. 51-85.

135. Hans Müller (ed.), *Katholische Kirche und Nationalsozialismus: Dokumente 1930-1935*, München, 1963, p. 79.

136. Thomas Fandel, *Konfessionalismus und Nationalsozialismus*, în Olaf Blaschke (ed.), *Konfessionen im Konflikt: Deutschland zwischen 1800 und 1970: Ein zweites konfessionelles Zeitalter*, Göttingen, 2002, pp. 299-334, la pp. 314-15; Günther Lewy, *The Catholic Church and Nazi Germany*, New York, 1964, pp. 94-112.

137. Muller, *Katholische Kirche*, p. 168; a se vedea, mai general, Scholder, *The Churches*.

138. Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 383-6, citând „Kölnische Volkszeitung" din 12 mai 1933.

139. Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 409-11.

140. Lewy, *The Catholic Church*, pp. 45-79.

141. Morsey, Die Deutsche Zentrumspartei, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 387-411; Lewy, *The Catholic Church*, pp. 7-93.

142. Griech-Polelle, *Bishop von Galen*, pp. 45-6, 137-9.

143. Morsey, *Die Deutsche Staatspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 55-72; Jones, *German Liberalism*, pp. 462-75 (util şi pentru Partidul Popular).

144. Hans Booms, *Die Deutsche Volkspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 521-39.

145. Hiller von Gaertringen, *Die Deutschnationale Volkspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 576-99; Larry Eugene Jones, *„The Greatest Stupidity of My Life": Alfred Hugenberg and the Formation of the Hitler Cabinet*, „Journal of Contemporary History", 27 (1992), pp. 63-87; pentru o copie a scrisorii de de misie a lui Hegenberg şi pentru alte documente, vezi Anton Ritthaler, *Eine Etappe auf Hitlers Weg zur ungeteilten Macht: Hugenbergs Rucktritt als Reichsminister*, „VfZ", 8 (1960), pp. 193-219.

146. Hiller von Gaertringen, *Die Deutschnationale Volkspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 599-63.

147. Ibidem, pp. 607-15.

148. Berghahn, *Der Stahlhelm*, pp. 253-70; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 121.

149. Hiller von Gaertringen, *Die Deutschnationale Volkspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 603-7; Bessel, Political Violence, pp. 120-21; Berghahn, *Der Stahlhelm*, pp. 268-74, 286.

150. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II, p. 440 (28 iunie 1933).

151. Hans-Georg Stümke, *Homosexuelle in Deutschland: Eine politische Geschichte*, München, 1989.

152. Mărturiile martorilor oculari în Hans-Georg Stümke și Rudi Finkler, *Rosa Winkel, Rosa Listen: Homosexuelle und „Gesundes Volksempfinden" von Auschwitz bis heute*, Hamburg, 1981, pp. 163-66, citate și traduse în Burleigh și Wippermann, *The Racial State*, pp. 189-90. A se vedea și Burkhard Jellonek, *Homosexuelle unter dem Hakenkreuz: Verfolgung von Homosexuellen im Dritten Reich*, Paderborn, 1990. Mărturii personale în Richard Plant, *The Pink Triangle: The Nazi War against Homosexuals*, Edinburgh, 1987.

153. Wolff, *Magnus Hirschfeld*, p. 414.

154. Grossmann, *Reforming Sex*, pp. 149-50; Gaby Zürn, „Von der Herbertstrasse nach Auschwitz", în Angelika Ebbinghaus (ed.), *Opfer und Täterinnen: Frauenbiographien des Nationalsozialismus*, Nördlingen, 1987, pp. 91-101, la p. 93; Annette F. Timm, *The Ambivalent Outsider: Prostitution, Promiscuity, and VD Control in Nazi Berlin*, în Gellately și Stoltzfus (eds.), *Social Outsiders*, pp. 192-211; Christl Wickert, Helene Stöcker 1869- 1943: *Frauenrechtlerin, Sexualreformerin und Pazifistin. Eine Biographie*, Bonn, 1991, pp. 135-4; mai general, Gabriele Czarnowski, *Das kontrollierte Paar: Ehe- und Sexualpolitik im Nationalsozialismus*, Weinheim,1991.

155. Grossmann, *Reforming Sex*, pp. 136-61.

156. Hong, *Welfare*, pp. 261-5; Burleigh, *Death and Deliverance*, pp. 11-42; JochenChristoph Kaiser și alții (ed.), *Eugenik, Sterilisation, „Euthanasie": Politische Biologie in Deutschland 1893-1945*, Berlin, 1992, pp. 100-102; idem, *Sozialer Protestantismus im 20. Jahrhundert: Beiträge zur Geschichte der Inneren Mission 1914-1945*, München, 1989.

157. Ayass, *„Asoziale" im Nationalsozialismus*, pp. 57-60.

158. Elizabeth Harvey, *Youth Welfare and the State in Weimar Germany*, Oxford, 1993, pp. 274-8; Ayass, *„Asoziale" in Nazionalsozialismus*, pp. 13-23, idem, *Vagrants and Beggars*, pp. 211-17; vezi și Marcus Gräser, *Der blockierte Wohlfahrtsstaat: Unterschichtjugend und jugendfürsorge in der Weimarer Republik*, Göttingen, 1995), pp. 216-30.

159. Wagner, *Volksgemeinschaft*, pp. 193-213.

160. Patrick Wagner, *Hitlers Kriminalisten: Die deutsche Kriminalpolizei und der Nationalsozialismus*, München, 2002, pp. 57-8.

161. Nikolaus Wachsmann, *From Indefinite Confinement to Extermination: „Habitual Criminals" in the Third Reich*, în Gellately și Stoltzfus (ed.), *Social Outsiders*, pp. 165-91; Wachsmann, *Hitler's Prisons*, capitolul 2.

162. Robert N. Proctor, *Racial Hygiene: Medicine under the Nazis*, Cambridge, Mass., 1988, p. 101.

163. Crew, *Germans on Welfare*, pp. 208-12.

164. Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 409-11.

165. Caplan, *Government*, pp. 139-41.

166. Noakes și Pridham (ed.), *Nazism*, I, pp. 26-31.

167. Citat în Hans Mommsen, *Beamtentum im Dritten Reich: Mit ausgewählten Quellen zur nationalsozialistischen Beamtenpolitik*, Stuttgart, 1966, p. 162.

168. Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 254; Jürgen W. Falter, *„Die Märzgefallenen" von 1933: Neue Forschungsergebnisse zum sozialen Wandel innerhalb der NSDAP*

Mitgliedschaft während der Machtergreifungsphase, „Geschichte und Gesellschaft", 24 (1998), pp. 595-616, la p. 616.

169. Caplan, *Government*, pp. 143-7; Bracher, *Stufen*, p. 244.

170. Bracher, *Stufen*, pp. 245-6; Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 87-94; Lothar Gruchmann, *Die Überleitung der Justizverwaltung auf das Reich 1933-1935*, în *Vom Reichsjustizamt zum Bundesministerium der Justiz; Festschrift zum hundertjährigen Gründungstag des Reichsjustizamts*, Köln, 1977, şi Horst Göppinger, *Juristen jüdischer Abstammung im „Dritten Reich": Entrechtung und Verfolgung*, München, 1990 [1963], pp. 183-373

171. Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 76-9, 272; Lothar Gruchmann, Die Überleitung, în *Vom Reichsjustizamt zum Bundesministerium der Justiz*, pp. 119-60.

172. Bracher, *Stufen*, pp. 264-7; Hayes, *Industry and Ideology*, pp. 85-9.

173. Evans, *The Feminist Movement*, pp. 255-60.

174. Alien, *The Nazi Seizure of Power*, pp. 218-32.

175. Haffner, *Defying Hitler*, pp. 111, 114.

Partea a VI-a

REVOLUȚIA CULTURALĂ A LUI HITLER

Note discordante

I

Pe 7 martie 1933, la două zile după alegerile pentru Reichstag, un grup de șaizeci de cămăși brune a pătruns cu forța în clădirea Operei de Stat din Dresda, în timpul unei repetiții a operei *Rigoletto* de Verdi, desfășurată sub bagheta faimosului dirijor Fritz Busch. Au zbierat și l-au batjocorit pe Busch și au tulburat repetiția, până când dirijorul s-a văzut nevoit s-o oprească. Liderul cămășilor brune s-a urcat pe scenă și a declarat că Busch era concediat. Membrii SA cumpăraseră aproape toate biletele și, în momentul în care a urcat pe scenă, l-au întâmpinat cu scandări asurzitoare „Jos cu Busch!" făcând un asemenea tărăboi, încât a fost nevoit să se retragă. Aceste incidente au determinat recent nazificatul guvern al Saxoniei să-l demită din funcție. Reputația sa muzicală era considerabilă, dar din punctul de vedere al administratorilor de la Dresda reprezenta o bătaie de cap. Busch nu era evreu și nici măcar nu se identificase cu modernismul, atonalitatea sau orice alt aspect al muzicii de la începutul secolului XX pe care naziștii îl urau. Nici social-democrat nu era și, mai mult, simpatiile sale erau mai degrabă de dreapta. Busch intrase în conflict cu naziștii din Saxonia, deoarece fusese unul dintre oponenții fervenți ai planurilor lor de a reduce bugetul alocat de statul Saxonia culturii, ca parte a măsurilor de austeritate din timpul crizei. Odată ajunși la putere la Dresda, l-au acuzat că angaja prea mulți soliști evrei, că petrecea prea mult timp departe de Dresda

şi că cerea un salariu prea mare.[1] Busch a plecat în Argentina şi nu s-a mai întors nici odată, devenind cetăţean argentinian în 1936.[2]

Întreruperea concertului şi a repetiţiilor lui Busch a oferit comisarilor de stat pretextul de a interzice concerte şi opere, pe motiv că ar putea da naştere unor dezordini publice. Dezordinea era generată, desigur, chiar de nazişti, o ilustraţie clară a dialecticii care a împins înainte procesul de preluare a puterii atât la centru, cât şi la bază. Muzica era o ţintă de o importanţă particulară pentru procesul de coordonare. De secole, compozitorii clasici şi romantici central-europeni furnizaseră lumii cea mai mare parte a repertoriului muzical. Marile orchestre precum Filarmonica din Berlin se bucurau de o reputaţie internaţională. Dramele muzicale ale lui Wagner interpretate la Bayreuth ocupau un loc special în cultura muzicală mondială. Fiecare cartier, fiecare orăşel sau localitate rurală mai importantă îşi avea propriile cluburi muzicale, coruri, propria tradiţie în materie de compoziţie neprofesionistă, centrală nu numai pentru viaţa burgheziei, dar şi pentru universul cultural al clasei mijlocii. Naziştii nu fuseseră singurul segment al dreptei politice care să simtă că această mare tradiţie era subminată de modernismul muzical al Republicii de la Weimar, modernism pe care îl atribuiau, în maniera tipic rudimentară, „subversiunii evreieşti". Acum aveau şansa să îndrepte lucrurile.

Pe 16 martie, când dirijorul principal al orchestrei Gewandhaus din Leipzig, Bruno Walter, care erau evreu, dar care, asemenea lui Busch, nu era deloc un promotor al muzicii moderniste, a sosit la repetiţii, a descoperit porţile închise, din ordinul Comisarului Reichului pentru Saxonia, pe motiv că nu putea garanta securitatea muzicienilor. Întrucât peste patru zile avea un concert, Walter a solicitat protecţia poliţiei, dar a fost refuzat, la ordinele lui Goebbels, care a explicat foarte clar că numai sub bagheta unui dirijor neevreu putea fi organizat concertul. După ce principalul dirijor al Filarmonicii din Berlin, Wilhelm Furtwängler, a refuzat să dirijeze în locul său, compozitorul Richard Strauss a acceptat să urce pe podium, în mijlocul unor elogii triumfătoare ale presei naziste. La puţină vreme după aceea, Walter a demisionat şi a emigrat în Austria. Încercările ziarelor naziste de a demonstra că avusese simpatii comuniste aveau

șanse mici să ascundă multora adevăratele motive, exclusiv rasiale, ale campaniei împotriva sa.[3]

Dintre dirijorii de elită ai Germaniei, Otto Klemperer era cel care se potrivea cel mai bine imaginii caricaturale a naziștilor despre muzicianul evreu. Văr al profesorului de literatură și autor de jurnal Victor Klemperer, nu numai că era evreu, dar, în calitate de director al Operei Kroll în perioada 1927-1930 (în clădirea acesteia, ironic, Reichstagul s-a reunit după incendiul din noaptea de 27 spre 28 februarie 1933), a fost pionierul unor puneri în scenă radicale și își construise reputația de campion al compozitorilor moderniști ca Stravinsky. Pe 12 februarie, Klemperer a dirijat la Berlin o producție a operei *Tannhäuaser* a lui Wagner, care a fost condamnată în presa nazistă ca o „corcire a lui Wagner" și un afront adus memoriei compozitorului. Deja la începutul lui martie, agitația provocată forțase retragerea producției; în scurt timp, concertele lui Klemperer erau anulate, pe baza motivelor clasice: siguranța nu putea fi garantată dacă Klemperer urca pe scenă. A încercat să se salveze, insistând că era „în totalitate de acord cu evoluția evenimentelor în Germania", dar în curând a acceptat inevitabilul. Pe 4 aprilie, a părăsit la rândul său țara.[4] Imediat după aceea, Legea Reichului pentru restaurarea administrației profesioniste a dus la demiterea dirijorilor evrei precum Jascha Horenstein, de la Düsseldorf, dar și a cântăreților, a administratorilor de operă sau de orchestră. Profesorii evrei din academiile de muzică ale statului (cei mai cunoscuți fiind compozitorii Arnold Schoenberg și Franz Schreker, amândoi profesori la Academia de Arte din Berlin) au fost și ei demiși. Criticii muzicali și muzicologii au fost concediați din funcțiile oficiale și li s-a interzis să publice în presa germană; cel mai celebru era Alfred Einstein, probabil cel mai distins critic muzical al epocii.[5]

Muzicienii evrei și-au văzut anulate contractele peste tot în țară. Spre exemplu, pe 6 aprilie 1933, Societatea Filarmonică din Hamburg a anunțat: „Selecția soliștilor, care a trebuit să fie realizată în decembrie trecut, va fi bineînțeles modificată, astfel încât nici un artist evreu să nu participe. Frau Sabine Kalter și Herr Rudolf Serkin vor fi artiști germani din punct de vedere rasial".[6] În iunie 1933, impresarilor evrei li s-a interzis să lucreze în domeniu. Asociațiile muzicale de toate tipurile, mergând până la corurile bărbătești din satele miniere și la societățile de melomani din suburbiile

liniștite ale marilor orașe, au fost puse sub control nazist și epurate de membrii evrei. Asemenea măsuri erau însoțite de o campanie propagandistică în presa muzicală ce-i ataca pe compozitori ca Mahler sau Mendelssohn, întrucât erau considerați „non-germani“ și lăuda renașterea adevăratei culturi muzicale germane. Pe termen imediat, regimul s-a concentrat asupra înlăturării compozitorilor vădit avangardiști și a operelor lor din repertoriu. Organizarea unor demonstrații a dus la retragerea *Mării de argint* a lui Kurt Weil la Hamburg, pe 22 februarie, iar muzica sa, asociată de mult timp cu piesele scriitorului comunist Bertolt Brecht, a fost peste puțin timp interzisă complet. Faptul că Weil era evreu l-a transformat într-o țintă și mai evidentă pentru naziști. Și el a emigrat, împreună cu alți compozitori de stânga precum Hanns Eisler, un alt colaborator muzical al lui Brecht și elev al compozitorului atonal Arnold Schoenberg.[7]

Muzicienii evrei care și-au continuat activitatea erau extrem de rari. Unul dintre ei era dirijorul Leo Blech, o figură foarte populară și importantă a Operei de Stat din Berlin, a cărui interpretare a *Amurgului zeilor* a lui Wagner fusese primită cu ovații în picioare, în iunie 1933; Heinz Tietjen, administratorul Operei, a reușit să-l convingă pe Göring să-l păstreze în funcție până când a plecat în Suedia, în 1938. Alți muzicieni evrei proeminenți, ca violonistul Fritz Kreisler sau pianistul Artur Schnabel, amândoi stabiliți în Germania de mulți ani, au putut pleca relativ ușor, deoarece nu erau cetățeni germani și în orice caz erau suficient de faimoși pentru a-și câștiga existența oriunde în lume. Diva Lotte Lehmann, o critică acerbă a interferenței lui Göring în afacerile Operei de Stat din Berlin, nu era de origine evreiască, dar era căsătorită cu un evreu și s-a stabilit la New York, în semn de protest față de politicile regimului. Ceilalți, umili muzicieni de orchestră, profesori, administratori și alții asemenea lor nu aveau o asemenea opțiune.[8]

II

Politica de coordonare ce afecta viața muzicală și aproape orice alt domeniu al societății și culturii germane nu era doar menită să elimine alternativele la nazism și să impună controlul asupra

tuturor aspectelor societății germane. În timp ce cămășile brune îi pulverizau pe rivalii politici ai nazismului, Hitler și Goebbels puneau în funcțiune instrumentele cu ajutorul cărora susținătorii pasivi puteau fi transformați în participanți activi în „Revoluția Național-Socialistă", iar persoanele ezitante și scepticii, aduși într-o stare de spirit mai favorabilă cooperării. Noul guvern, declara Goebbels la o conferință de presă din 15 martie 1933,

> nu se va mulțumi mult timp să știe că are în spate 52% din populație, în vreme ce terorizează restul de 48%, ci, dimpotrivă, consideră câștigarea celor 48% de partea sa ca fiind următorul său obiectiv [...] Nu este suficient să-i reconciliem pe oameni mai mult sau mai puțin cu regimul nostru, să-i împingem spre o poziție de neutralitate în raport cu noi, vrem să ne concentrăm asupra lor până când devin dependenți de noi [...][9]

Declarația lui Goebbels e interesantă pentru recunoașterea faptului că aproape jumătate din populație era terorizată și de aici ambiția declarată de a câștiga inimile și mințile celor care nu votaseră pentru coaliție, la alegerile din 5 martie. Avea să aibă loc o „mobilizare spirituală" comparabilă cu masiva mobilizare militară din 1914. Și pentru a obține această mobilizare, guvernul lui Hitler a pus în funcțiune, printr-un decret special de pe 13 martie, cea mai originală creație instituțională a sa, Ministerul Reichului pentru Luminare Populară și Propagandă. Postul de ministru, care aducea și o poziție în cabinet, a fost oferit lui Joseph Goebbels. Campaniile lipsite de orice scrupule și foarte inventive organizate de el la Berlin, unde era Lider Regional al Partidului Nazist, câștigaseră admirația lui Hitler, în special în timpul campaniei electorale ce culminase cu victoria coaliției pe 5 martie.[10]

Noul minister a fost înființat în fața unei opoziții puternice din partea conservatorilor din cabinet precum Hugenberg, care priveau cu suspiciune radicalismul „socialist" al lui Goebbels.[11] Campaniile propagandistice pe care noul ministru le lansase în ultimii ani nu duseseră deloc lipsă de invective la adresa „reacționarilor" și a naționaliștilor ca el. În plus, „propaganda", după cum recunoștea chiar Goebbels, era un cuvânt „mult desconsiderat", care „lasă întotdeauna un gust amar". Era folosit adeseori în sens peiorativ.

Utilizarea conceptului în titulatura noului minister reprezenta, drept urmare, un pas curajos. Goebbels a justificat opțiunea definind propaganda drept arta, nu de a minți sau de a denatura, ci de a asculta „sufletul poporului“ și de „a vorbi unei persoane în limbajul pe care îl înțelege“.[12] Nu era foarte clar însă care erau domeniile ce urmau să revină „luminării populare și propagandei“. Inițial, la începutul lui 1932, când crearea unui asemenea minister fusese discutată pentru prima dată, Hitler intenționase să-l facă responsabil pentru educație și cultură, dar în momentul creării sale, educația fusese rezervată, de o manieră mai apropiată de tradiție, unui minister separat, condus de Bernhard Rust încă de pe 30 ianuarie 1933.[13] Cu toate acestea, obiectivul principal al noului minister, așa cum Hitler a declarat pe 23 martie 1933, era centralizarea controlului asupra tuturor aspectelor vieții culturale și intelectuale. „Guvernul, a declarat el, va iniția o campanie sistematică de însănătoșire morală și materială a națiunii. Întregul sistem educațional, teatrul, filmul, literatura, presa, radioul – toate vor fi folosite în acest scop. Vor fi mobilizate pentru a contribui la protejarea valorilor eterne, care sunt parte integrantă a caracterului poporului nostru.“[14]

Care erau acele valori, asta era, evident, responsabilitatea regimului să stabilească. Naziștii porneau de la premisa că ei, și numai ei, prin intermediul lui Hitler, erau posesorii unei înțelegeri aprofundate a sufletului german. Milioanele de germani care refuzaseră să sprijine Partidul Nazist – majoritatea, așa cum am văzut, chiar și în cazul alegerilor semi-democratice din 5 martie 1933 – fuseseră seduși, credeau naziștii, de bolșevismul și marxismul „evreiesc“, de presa și media dominată de „evrei“, de arta evreiască, toate specifice culturii weimareze, dar și de alte forțe asemănătoare, negermane, care îi îndepărtaseră de germanitatea lor lăuntrică. Scopul Ministerului era deci acela de a readuce poporul german la adevărata sa natură. Oamenii, declara Goebbels, trebuiau să înceapă „să gândească ca unul, să reacționeze ca unul și să se pună cu tot sufletul în slujba guvernului“.[15] Scopul scuza mijloacele, iar Goebbels nu era nici pe departe singurul lider nazist care adoptase acest principiu:

> Nu creăm prin aceasta un Minister al Propagandei cumva independent și reprezentând un scop în sine, căci Ministerul Propagandei este un mijloc către un scop. Dacă scopul este atins

astfel, atunci mijlocul este bun [...] Noul Minister nu are alt obiectiv decât acela de a așeza întreaga națiune, în unanimitate, în spatele ideii de revoluție națională. Dacă scopul este atins, atunci oricine poate condamna metodele mele imediat; asta îmi va fi complet indiferent, de vreme ce, prin eforturile sale, Ministerul își va fi atins scopurile.[16]

Aceste metode, continua Goebbels, trebuiau să fie cele mai moderne cu putință. „Tehnologiei nu trebuie să i se permită s-o ia înaintea Reichului: Reichul trebuie să țină pasul cu tehnologia. Numai cele mai recente lucruri sunt acceptabile."[17]

Pentru a îndeplini aceste ambiții, Goebbels și-a populat ministerul cu naziști tineri și foarte bine pregătiți care, în plus, nu trebuiau să se confrunte cu foarte solidul conservatorism al birocrației, atât de prezent în multe alte instituții centrale ale statului. Marea majoritate intraseră în partid înainte de 1933; aproape 100 dintre cei 350 de oficiali ai ministerului purtau insigna aurită de onoare a partidului. Media de vârstă abia dacă depășea 30 de ani. Mulți dintre ei ocupau poziții identice sau asemănătoare în biroul de propagandă al partidului, condus tot de Goebbels. Pe 22 martie, se instalaseră deja într-un sediu somptuos, Palatul Leopold situat în Wilhelmplatz. Construită în 1737, clădirea fusese restaurată de faimosul arhitect al statului prusac, Karl Friedrich Schinkel, la începutul secolului al XIX-lea. Stucatura elaborată și tencuielile decorative nu erau însă suficient de moderne pentru gusturile lui Goebbels, care a cerut înlăturarea lor. Obținerea unei permisiuni în acest sens se putea dovedi o procedură prea îndelungată pentru noul minister, așa că a folosit o scurtătură, după cum nota în jurnal pe 13 martie 1933:

De vreme ce toată lumea pune piedici chiar și în calea restaurării și mobilării biroului meu, fără prea multă tevatură iau niște muncitori constructori de la SA și în timpul nopții le spun să distrugă tencuielile și lambriurile de lemn, iar dosarele care au vegetat pe rafturi din vremuri imemoriale sunt aruncate pe scări în jos, cu un zgomot teribil. Numai norii groși de praf sunt martorii fastului birocratic dispărut.

Imediat după mutare, ministerul și-a stabilit departamente separate pentru propagandă, radio, presă, film, teatru și „luminare

populară“ și a obținut din partea lui Hitler, pe 30 iunie 1933, autoritatea deplină în toate aceste domenii de activitate, dar și în ceea ce privește ansamblul reprezentării regimului în materie de relații cu publicul, inclusiv cu presa străină. Documentul îi oferea lui Goebbels puterea de a trece peste obiecțiile celorlaltor departamente, care considerau că Ministerul Propagandei interfera cu propria sferă de activitate. Goebbels urma să aibă nevoie de ea de multe ori în lunile și anii ce au urmat, pe parcursul a ceea ce grandios numea „mobilizarea spirituală a națiunii“.[18]

Țelul principal pe termen scurt al politicilor culturale naziste era eliminarea „bolșevismului cultural“, despre care o serie de organisme și reprezentanți ai Partidului Nazist declaraseră că infestase lumea artistică, muzicală și literară weimareză. Felul cum autoritățile naziste au atins acest obiectiv furniza noi exemple, dacă mai era nevoie de așa ceva, ale extraordinarei amplori și profunzimi a procesului de coordonare în plină desfășurare în Germania, proces care trebuia să dea naștere uniformității sociale, intelectuale și culturale, baza fundamentală pe care avea să fie construit cel de-al Treilea Reich. Ca și în alte sfere ale vieții, procesul de coordonare în spațiul cultural implica epurarea generală a evreilor din instituțiile de cultură și o ofensivă tot mai susținută împotriva comuniștilor, a social-democraților, a persoanelor cu vederi de stânga, a liberalilor și a oricui manifesta independență de spirit. În special îndepărtarea evreilor din viața culturală era o prioritate, deoarece naziștii argumentau că aceștia fuseseră responsabili pentru subminarea valorilor culturale germane, printr-o serie de născociri moderniste, precum muzica atonală și pictura abstractă. În realitate, desigur, aceste semne de egalitate puse de naziști nu corespundeau deloc adevărului. Cultura modernistă germană nu era promovată de evrei, mulți dintre ei fiind la fel de conservatori în plan cultural ca mulți germani din clasa mijlocie. Dar în brutala politică de putere din prima jumătate a lui 1933, acest lucru nu conta. Pentru guvernul nazist, sprijinit de naționaliști, „bolșevismul cultural“ reprezenta una dintre cele mai periculoase – și mai vizibile – creații ale Germaniei weimareze. Așa cum scrisese Hitler în *Lupta mea*, „bolșevismul artistic este singura formă culturală și expresie spirituală posibilă a bolșevismului ca întreg“. Un loc central între aceste manifestări culturale era ocupat

de cubism și dadaism, pe care Hitler le considera a fi același lucru cu abstracționismul. Cu cât aveau să fie înlocuite aceste orori cu adevărata cultură germană, cu atât mai bine. Revoluția nazistă nu avea, prin urmare, de-a face numai cu eliminarea opoziției; ea însemna și transformarea culturii germane.[19]

III

Epurările și plecările, precum cele ce puteau fi observate în cazul vieții muzicale în primele săptămâni după preluarea puterii de către naziști, nu au trecut neobservate. Pe 1 aprilie 1933, un grup de muzicieni din Statele Unite i-au trimis personal lui Hitler o telegramă de protest. Regimul nazist a răspuns în stilu-i caracteristic. Radioul de stat german a interzis prompt difuzarea compozițiilor, a concertelor și înregistrărilor semnatarilor, printre care se numărau Serge Koussevitsky, Fritz Reiner și Arturo Toscanini.[20] Cel mai notabil critic intern al epurărilor a fost Wilhelm Furtwängler. Din multe puncte de vedere, Furtwängler era un conservator. Credea, de pildă, că evreilor nu ar trebui să li se dea responsabilități în sfera culturală, că majorității muzicienilor evrei le lipsea o veritabilă și profundă afinitate cu muzica germană și că jurnaliștii evrei ar fi trebuit dați afară. Nici un negerman, a scris la un moment dat, nu a scris vreodată o simfonie adevărată. Era suspicios față de democrație și față de „succesul „iudeo-bolșevic" sub Republica de la Weimar.[21] De aceea, nu avea nici o obiecție de principiu față de venirea naziștilor la putere și nici nu se simțea amenințat de ea. Faima sa în plan internațional era enormă. Fusese în anii '20 dirijor al Filarmonicii din Viena și fusese de două ori, pentru scurt timp, dirijor invitat al Filarmonicii din New York, unde se bucurase de succes. Avea o carismă personală atât de puternică, încât se spune că ar fi fost tatăl a nu mai puțin de treisprezece copii nelegitimi, pe parcursul carierei sale. Arogant și încrezător în sine, era încă un conservator ale cărui estimări legate de naziști aveau să se dovedească îngrozitor de eronate.[22]

Spre deosebire de alte orchestre, Filarmonica din Berlin a lui Furtwängler nu era o corporație deținută de stat, așa că legea din 7 aprilie, care cerea demiterea angajaților de stat evrei, nu i se aplica. Pe 11 aprilie 1933, Furtwängler a publicat într-un ziar liberal o scrisoare deschisă adresată lui Goebbels, în care declara că nu era gata să anuleze contractele cu muzicienii evrei din orchestra sa. Termenii în care a scris-o indicau nu numai încrederea în sine și curajul său, dar și măsura în care opiniile sale se suprapuneau peste cele ale naziștilor la ale căror politici obiecta acum:

> Dacă lupta împotriva evreimii este direcționată în principal împotriva acelor artiști fără rădăcini și distructivi, care caută să obțină un efect prin kitsch, virtuozitate lipsită de suflet și alte asemenea, atunci e foarte bine. Lupta împotriva lor și a spiritului pe care îl simbolizează, care, în treacăt, fie spus, își are reprezentanții săi germanici, atunci lupta trebuie dusă cu toată forța și consecvența necesare. Dar dacă această luptă îi vizează pe artiștii adevărați, aceasta nu e în interesul vieții culturale [...] Trebuie deci să fie afirmat răspicat că oameni precum Walter, Klemperer, Reinhardt, etc. trebuie să aibă o voce în Germania și în viitor.

Demiterea atât de multor muzicieni evrei buni, i-a spus lui Goebbels, era incompatibilă „cu refacerea demnității noastre naționale, pe care toți o întâmpinăm acum cu atâta recunoștință și bucurie“.[23] Furtwängler a continuat să ignore, cu un dispreț olimpian, campania zgomotoasă a presei naziste în favoarea demiterii muzicienilor evrei din propria sa orchestră, Filarmonica din Berlin, inclusiv a lui Szymon Goldberg, liderul ei, și a lui Joseph Schuster, principalul violoncelist.[24]

Goebbels era un politician prea subtil ca să dea un răspuns vădit furios protestului public al lui Furtwängler. Consistenta replică publică pe care dat-o marelui dirijor începea prin elogierea atitudinii pozitive a lui Furtwängler față de „refacerea demnității noastre naționale“ de către guvernul Hitler. Dar îl avertiza că muzica germană trebuia să fie parte a acestui proces și că arta pentru artă nu mai era de actualitate. Desigur, recunoștea Goebbels, arta trebuia să fie de cea mai înaltă calitate, dar artiștii trebuiau să fie în egală măsură

„conștienți de responsabilitatea lor, desăvârșiți, apropiați de popor și plini de spirit combativ“. Denaturând afirmațiile lui Furtwängler pentru a se potrivi propriilor scopuri, Goebbels accepta că în muzică nu trebuiau să mai aibă loc „experimente“ – lucru pe care dirijorul nici măcar nu îl afirmase –, apoi a continuat avertizându-l:

Ar fi însă potrivit să protestăm împotriva experimentelor artistice într-un moment în care viața artistică germană pare a fi determinată în totalitate de mania experimentării unor elemente care nu au nici o legătură cu poporul, sunt rasial străine și, prin aceasta, mânjesc reputația artistică a Germaniei și o compromit în ochii întregii lumi.

Că muzicienii „germanici“ contribuiseră la această deformare a artei demonstra, în viziunea lui Goebbels, cât de adânc penetrase influența evreiască. Îl primea cu bucurie pe Furtwängler ca aliat în lupta pentru înlăturarea acesteia. Artiștii veritabili ca ei aveau să aibă întotdeauna o voce în al Treilea Reich. Cât despre oamenii a căror reducere la tăcere îl ofensase atât de mult pe autorul protestului, ministrul Propagandei Reichului considera demiterea lor o trivialitate și negând în același timp, fără nici o credibilitate, orice responsabilitate:

Să ne plângem împotriva faptului că, ici și colo, oameni ca Walter, Klemperer, Reinhardt, etc. au fost nevoiți să-și anuleze concertele, mi se pare și mai nepotrivit în acest moment, având în vedere că, în ultimii 14 ani, artiști germani autentici au fost condamnați la tăcere totală, iar evenimentele ultimelor luni, care nu au avut aprobarea noastră, reprezintă numai o reacție naturală la această situație.[25]

Cine erau acești „artiști germani autentici“ nu a spus și nici nu ar fi putut, deoarece afirmația sa era o invenție pură. Conștient însă de pagubele pe care le putea aduce reputației muzicale internaționale a Germaniei, Goebbels l-a adus pe marele dirijor și orchestra sa sub control nu prin confruntare deschisă, ci prin metode mult mai discrete. Criza economică lipsise Filarmonica din Berlin de cea

mai mare parte a subsidiilor municipale și de stat. Guvernul central s-a asigurat că asemenea subsidii nu au mai fost oferite, până când orchestra nu a ajuns în pragul falimentului. În acel moment, Furtwängler a făcut apel personal la Hitler, care, scandalizat că cea mai mare orchestră a țării era în pericol să-și suspende activitatea, a ordonat preluarea ei de către Reich. Ca urmare, începând cu 26 octombrie 1933, Filarmonica din Berlin și-a pierdut independența, iar Goebbels și ministerul său se aflau în poziția optimă de a o aduce sub control, lucru pe care l-au și făcut.[26]

IV

Crearea a ceea ce naziștii considerau o cultură muzicală germană implica, de asemenea, eliminarea influențelor culturale străine precum jazzul, considerat a fi manifestarea unei culturi rasial inferioare, cea a afro-americanilor. Limbajul rasist, care pentru nazism era o a doua natură, era în special jignitor și agresiv în acest caz. Compozitorii germani condamnau „muzica neagră“ ca fiind provocatoare sexual, imorală, primitivă, barbară, negermană și subversivă prin natura ei. Ea confirma viziunea nazistă generalizată privind degenerescența Americii, chiar dacă unii autori preferau, diplomatic, să sublinieze originile africane. Sincopele recent popularului saxofon au fost și ele criticate, deși, când vânzările de saxofoane au început să scadă în consecință, producătorii germani ai instrumentului au ripostat, încercând să susțină că inventatorul său, Adolphe Sax, era german (de fapt, era belgian) și să arate că veneratul compozitor german, Richard Strauss, îl folosise în câteva dintre compozițiile sale. Proeminența unor compozitori evrei ca Irving Berlin sau George Gershwin, în lumea jazzului compromitea și mai mult stilul în cauză, din punctul de vedere nazist.[27]

Mulți muzicieni din formațiile de jazz, swing sau muzică de dans erau, bineînțeles, străini, și au părăsit țara în climatul ostil al anului 1933. Totuși, în ciuda violenței discursului nazist, jazzul s-a dovedit aproape imposibil de definit și, cu câteva modificări ritmice și un

comportament potrivit de conformist din partea artiștilor, muzicienii de jazz și swing au putut continua să cânte în nenumărate cluburi, baruri, săli de bal și hoteluri din Germania, în tot deceniul al patrulea. Oamenii responsabili cu paza la cluburile de noapte elegante din Berlin ca Roxy, Uhu, Kakadu sau Ciro îi întorceau din drum pe spionii naziști, întotdeauna prost îmbrăcați, asigurându-se astfel că clientela lor șic putea continua să se delecteze înăuntru pe ultimele melodii de jazz sau pseudo-jazz. Dacă un spion reușea să pătrundă, portarul nu făcea decât să sune la o sonerie secretă și muzicienii schimbau rapid stilul, înainte ca el să ajungă pe ringul de dans.

Scena mondenă a zilelor Republicii de la Weimar a putut astfel continua pe parcursul lui 1933 fără prea multe modificări, cu excepția celor impuse de lipsa de fonduri, cauzată de criză. Chiar și muzicienii evrei au putut continua, în cea mai mare parte, să continue să cânte în cluburi până în toamna lui 1933 și unii au reușit să rămână și după aceea. În faimosul bar berlinez Femina, formațiile de swing au putut continua să cânte noaptea întreagă în fața a peste o mie de dansatori, în vreme ce un sistem format din 225 de telefoane plasate la mese, alături instrucțiuni de folosire în limba germană și engleză, permitea persoanelor singure să sune partenerii potențiali, așezați altundeva în sală. Poate că standardul muzical nu era extraordinar, dar interferența cu distracțiile de fiecare zi – sau de fiecare noapte – ar fi fost contraproductivă, chiar dacă naziștii ar fi fost capabili de acest efort.[28] Numai în cazurile în care cântăreții aveau opțiuni politice explicite, așa cum era cazul faimoaselor cabareturi berlineze, cămășile brune au intervenit mai serios, forțând un exod în masă al artiștilor evrei și reducând la tăcere cântăreții și comicii cu simpatii comuniste, social-democrate, liberale sau stângiste în general. Alții și-au schimbat numerele eliminând orice tentă politică. Cât despre naziști, înțelegând popularitatea cabaretului și necesitatea de a nu-i lipsi pe oameni de toate plăcerile lor, au încercat să încurajeze „cabaretul pozitiv“, unde toate glumele se făceau pe seama inamicilor lor. Exista o poveste conform căreia celebra artistă de cabaret Claire Waldoff a avut suficient curaj cât să interpreteze un cântec care îl satiriza pe Göring, bazat pe o melodie de-a ei, „Hermann“: „Medalii pe stânga, medalii pe dreapta / Burta îi e tot

mai grasă / E stăpânul Prusiei - / Hermann e numele său!“ În curând, de câte ori cânta versiunea originală a lui „Hermann“, ascultătorii zâmbeau apreciativ, gândindu-se la versurile satirice. Dar Waldoff nu era cu adevărat autoarea versurilor; istorioara exprima doar o dorință și nu avea nici o legătură cu realitatea. Nu putea masca faptul că naziștii reușiseră să elimine, până la jumătatea lui 1933, acel curaj specific cabaretului.[29] Pentru unii era prea mult. Paul Nikolaus, artist de cabaret specializat în numere cu subiecte politice la faimosul club Kadeko din Berlin – „Cabaretul comicilor“ – s-a refugiat la Lucerna, unde s-a sinucis pe 20 martie 1933. „Iată, nu mai glumesc“, a scris, „îmi iau viața. De ce? Nu m-aș putea întoarce în Germania fără să-mi duc existența acolo. Nu pot lucra acolo acum, nu vreau să lucrez acolo acum și totuși, din nefericire, m-am îndrăgostit de Patria mea. Nu mai pot trăi în aceste vremuri“.[30]

Epurarea lumii artelor

I

Vânturile înghețate ale antisemitismului, anti-liberalismului și anti-marxismului, combinate cu o oarecare dezaprobare arogantă a „decadenței" morale au bătut și în alte sfere ale culturii germane, în primele șase luni ale lui 1933. Industria filmului s-a dovedit a fi relativ ușor de controlat deoarece, spre deosebire de lumea cabareturilor și a cluburilor, era formată dintr-un număr mic de companii mari, lucru poate inevitabil, având în vedere investițiile necesare pentru a realiza și distribui un film. Ca și în alte sectoare, cei care au văzut din ce direcție bătea acum vântul au început în curând să cedeze în fața presiunii, fără a li se spune explicit ce trebuiau să facă. Încă din martie 1933, uriașele studiouri UFA deținute de Alfred Hugenberg, în acel moment încă membru al guvernului Hitler, au inițiat o politică de concediere în masă a angajaților evrei și de întrerupere a contactelor cu actorii evrei. În scurt timp, naziștii au coordonat Asociația Proprietarilor Germani de Cinematografe. Sindicatele lucrătorilor din industria filmului au fost nazificate și, pe 14 iulie, Goebbels a creat Camera Reichului pentru Film, cu scopul de a supraveghea întreaga industrie de profil. Prin intermediul acestor instituții, naziștii, și în special Goebbels, el însuși un cinefil entuziast, au putut reglementa angajarea actorilor, a regizorilor, a cameramanilor și a personalului de pe platouri. Evreii au fost înlăturați treptat din toate ramurile industriei în cauză, în pofida faptului că nu

era vizată de legea din 7 aprilie. Actorii și regizorii ale căror opțiuni politice erau inacceptabile regimului au fost excluși.[31]

În noile condiții de cenzură și control, o minoritate a angajaților industriei cinematografice a preferat să-și încerce norocul în atmosfera mai liberală a Hollywood-ului. Printre cei care au reușit s-a numărat și regizorul Fritz Lang, care înregistrase o serie de succese cu filme cu *C: Criminalul printre noi*, *Metropolis* și *Nibelungii*, o epopee care a rămas printre filmele favorite ale lui Hitler. Filmul lui Lang, *Testamentul doctorului Mabuse*, o satiră indirectă la adresa naziștilor, a fost interzis chiar înainte de premiera programată în primăvara anului 1933. A fost urmat în exil de Billy Wilder, ale cărui firme romantice, foarte populare, oferiseră foarte puține indicii ale îndrăznelii pe care avea o arate în *Recompensă dublă* și *Week-endul irosit*. Amândoi au contribuit la crearea unora dintre cele mai reușite filme de la Hollywood în deceniile următoare. Alți regizori au emigrat la Paris, inclusiv G. W. Pabst, regizorul de origine cehă al clasicului film weimarez, *Cutia Pandorei*, și al versiunii cinematografice a *Operei de trei parale*, aparținând lui Bertolt Brecht și Kurt Weil, dar și Max Ophüls, născut în 1902, în Germania, cu numele de Max Oppenheimer. Câțiva regizori și vedete de film fuseseră atrase de magnetismul Hollywood-ului cu mult înainte de venirea naziștilor la putere. Plecarea Marlenei Dietrich în 1930, de exemplu, avea mult mai mult de-a face cu banii decât cu politica. Unul dintre puținii care au plecat ca urmare directă a instaurării celui de-al Treilea Reich a fost actorul de origine maghiară Peter Lorre, cel care interpretase rolul ucigașului maniac de copii din *C*; ulterior, propaganda nazistă a încercat să afirme că ucigașul era evreu, o aluzie care lipsea cu desăvârșire din filmul lui Lang.[32] Dar în vreme ce acești emigrați atrăgeau atenția în mod justificat, marea majoritate a angajaților înfloritoarei industrii cinematografice germane au rămas. Dintre cele 75 de vedete de cinema listate în revista *Săptămâna filmului* în 1932 ca fiind cele mai populare în Germania (clasamentul fiind stabilit pe baza scrisorilor primite de la admiratori), numai 13 au emigrat, deși printre acestea se numărau trei din primele cinci – Lilian Harvey, Kaethe von Nagy, ambele plecate în 1939, și Gitta Alpar, emigrată în 1933. Aflați ceva mai jos pe listă, Brigitte Helm a părăsit Germania în 1936 și Conrad Veidt în 1934.

În afara lui Alpar, singura vedetă de origine evreiască era Elisabeth Bergner, plecată și ea în 1933; 35 din cele 75 lucrau încă în industria cinematografică germană în 1944-1945.[33]

Cinematograful devenise tot mai popular în ultima parte a anilor '20 și la începutul deceniului următor, mai ales după apariția firmelor sonore. Dar în epoca pre-televiziune, cel mai popular – și cel care înregistra cea rapidă rată de creștere – mijloc modern de comunicație era radioul. Spre deosebire de industria filmului, rețeaua de radio se afla în proprietate publică, 51% din acțiuni aparținând Companiei de Radio a Reichului, restul de 49% fiind deținute de nouă posturi regionale. Controlul era exercitat de doi comisari ai Reichului responsabili pentru radiodifuziune, unul postat la Ministerul Poștelor și Comunicațiilor, celălalt la Ministerul de Interne, precum și de o serie de comisari regionali. Goebbels era foarte conștient de forța radioului. În timpul campaniei electorale din februarie-martie 1933, reușise să blocheze toate încercările tuturor partidelor, cu excepția naziștilor și a naționaliștilor, de a-și transmite mesajele politice prin intermediul radioului. Nu a trecut mult și a reușit înlocuirea celor doi comisari ai Reichului responsabili pentru radio cu propriii săi nominalizați și a obținut, pe 30 iunie, din partea lui Hitler un decret care plasa întreaga responsabilitate privind radiodifuziunea în curtea Ministerului Propagandei.

Goebbels a trecut apoi la epurarea radicală a instituțiilor radiodifuziunii, peste 270 de persoane fiind concediate la toate nivelurile, în primele șase luni ale lui 1933. Acestea reprezentau 13% din ansamblul angajaților. Evreii, liberalii, social-democrații și alți indezirabili din punctul de vedere al noului regim au fost demiși, proces facilitat și de faptul că mulți dintre ei lucrau cu contracte pe termen limitat. Directorii și reporterii care se identificaseră cu un regim liberal al radiodifuziunii, inclusiv fondatorul radioului german, Hans Bredow, au fost arestați pe baza unor acuzații de corupție, au fost duși în lagărul de concentrare de la Oranienburg și condamnați, în cadrul unui proces-spectacol organizat, după multe luni de pregătiri, în 1934-1935. Cu toate acestea, majoritatea erau dispuși să-și continue munca sub noul regim. Continuitatea a fost asigurată de prezența unor oameni ca Hans Fritsche, fost director al departamentului de știri radiodifuzate al lui Hugenberg în anii '20

și șef al Serviciului German de Radiodifuziune, organismul responsabil pentru transmisiunile de știri sub noul regim. Fritsche, ca mulți alții, a reacționat pentru a-și apăra slujba alăturându-se partidului, în cazul său acest lucru întâmplându-se pe 1 mai 1933. În acel moment, majoritatea posturilor de radio fuseseră deja efectiv coordonate și transmiteau propagandă nazistă în cantități tot mai substanțiale. Pe 30 martie, un om de radio cu simpatii social-democrate, Jochen Keppler, a cărui soție era evreică, se plângea deja că „tot ce a rămas din postul de radio seamănă cu o cazarmă nazistă: uniforme, uniforme ale organizațiilor partidului". Peste mai puțin de două luni, i-a venit rândul să fie demis.[34]

II

Radioul, declara Goebbels într-un discurs din 25 martie 1933, reprezenta „cel mai modern și mai important instrument de influențare a maselor existent în acest moment". Pe termen lung, afirma ministrul nazist, radioul va reuși chiar să înlocuiască ziarele. Dar până atunci, ziarele rămâneau fundamentale pentru difuzarea știrilor și a opiniilor. Din punctul de vedere al politicii naziste de coordonare și control, ele reprezentau o problemă extraordinară, mult mai dificilă decât cea a cinematografiei sau a radiodifuziunii. Germania avea mai multe publicații zilnice decât Marea Britanie, Franța și Italia la un loc și multe alte reviste și periodice de orice tip imaginabil. Existau ziare și periodice independente la nivel național, regional și local, ce reprezentau întreaga varietate de opțiuni politice, de la stânga la dreapta. Încercarea Partidului Nazist de a-și construi propriul imperiu de presă nu înregistrase decât succese limitate. Ziarele politice erau în declin în ultimii ani ai Republicii de la Weimar și cuvântul tipărit părea să fie mai puțin eficient decât cel rostit în campania de câștigare de noi aderenți pentru cauza nazistă.[35]

În această situație, Goebbels nu a avut de ales și a trebuit să acționeze treptat. I-a fost relativ ușor să închidă presa oficială comunistă și social-democrată, de vreme ce interdicțiile repetate din primele luni ale lui 1933, au fost urmate de închiderea completă,

odată cu dispariția respectivelor partide de pe scena politică. Dar restul presei trebuia atacat pe o multitudine de fronturi. Violența directă și măsurile polițienești erau numai o modalitate de a aservi presa. Jurnalele conservatoare precum *Ultimele știri Müncheneze* (*Münchner Neueste Nachrichten*) erau la fel de vulnerabile la interzicerea temporară ca publicațiile centriste sau liberale. Pe 27 martie 1933, *Presa Franconiană* (*Fränkische Presse*), un ziar al Partidului popular Bavarez, a fost nevoit să publice pe prima pagină o declarație în care își cerea scuze pentru minciunile publicate despre Hitler și naziști de-a lungul anilor. O asemenea presiune nu a întâmpinat prea mari dificultăți în a convinge marilor instituții de presă că aveau să fie obligate să se adapteze noului climat. Pe 30 aprilie 1933, Asociația Presei Germane a Reichului, sindicatul jurnaliștilor, s-a coordonat de la sine și același lucru s-a întâmplat și cu alte organisme. Colegul lui Goebbels, Otto Dietrich, a fost ales președinte și a promis că, în viitor, toți jurnaliștii aveau să fie obligați să se înscrie și, în același timp, avea să fie accesibil numai elementelor de încredere din punct de vedere rasial și politic.[36] În ziua de 28 iunie 1933, Asociația Germană a Editorilor de Presă a urmat exemplul, desemnându-l pe editorul Partidului Nazist, Max Amann, în fruntea sa și votând naziști în consiliul său director, în locul membrilor care acum deveniseră indezirabili politic.[37] În acel moment, coloana vertebrală a presei fusese deja frântă. Jurnaliștii non-naziști își puteau face cunoscute opiniile numai cu ajutorul sugestiilor și al aluziilor subtile; cititorii le puteau înțelege sensul numai citind printre rânduri. Goebbels a transformat conferințele de presă deschise organizate regulat de guvern în perioada Republicii de la Weimar în întâlniri secrete, în timpul cărora Ministerul Propagandei transmitea instrucțiuni anumitor jurnaliști în chestiuni de actualitate, uneori furnizând articolele care trebuiau publicate ca atare sau reprezentau baza articolelor publicate. „Trebuie să știți nu numai ceea ce se întâmplă", le-a spus Goebbels ziariștilor care participau la prima sa conferință de presă oficială, pe 15 martie 1933, „dar și ce crede guvernul despre ce se întâmplă, precum și cum o puteți transmite poporului cu cea mai mare eficiență".[38] Că nu aveau voie să promoveze un alt punct de vedere era de la sine înțeles.

Între timp, naziștii erau ocupați să-i aresteze pe jurnaliștii comuniști și pacifiști, imediat ce aceștia puteau fi localizați. Arestările au început în primele ore ale lui 28 februarie 1933. Unul dintre primii reținuți a fost Carl von Ossietzky, redactorul *Scenei mondiale*, un organ de presă de înalt nivel intelectual, foarte cunoscut, dar care avea o orientare pacifistă de stânga. Ossietzky își câștigase faima nu numai ca un critic acerb al naziștilor înainte de 1933, dar și pentru publicarea de informații despre un program secret și ilegal de reînarmare, pus la cale de industria aeronautică, o acțiune pentru care fusese condamnat la închisoare în mai 1932, după un proces senzațional. O campanie masivă, organizată de scriitori din afara Germaniei, nu a reușit să obțină eliberarea sa după ce fusese rearestat, în 1933. Închis într-o tabără penitenciară improvizată de cămășile brune la Sonnenburg, firavul Ossietzky a fost obligat să facă munci manuale foarte solicitante, inclusiv să sape ceea ce gardienii i-au spus că este mormântul său. Născut la Hamburg în 1889, nu era evreu, nici polonez sau rus, în ciuda numelui său, ci german, chiar în sensul pe care naziștii îl dădeau cuvântului. Neglijând aceste aspecte, cămășile brune condimentau agresiunile fizice regulate suferite de prizonier cu zbierete de „porc evreu" sau „porc polonez". Nefiind o persoană puternică fizic, Ossietzky abia dacă a supraviețuit unui infarct, pe 12 aprilie 1933. Prizonierii eliberați, care au povestit discret prietenilor prin ce trecuseră, îl descriau ca pe un om învins după acest moment.[39]

Ossietzky a avut o soartă ceva mai bună decât cea a unui alt publicist radical al anilor '20, poetul și dramaturgul anarhist Erich Mühsam, a cărui implicare în regimul Anarhiștilor de Cafenea de la München, din 1919, îi adusese deja o condamnare la închisoare sub Republica de la Weimar. Arestat după incendierea Reichstagului, Mühsam reprezenta o țintă favorită a urii cămășilor brune pentru că era, pe lângă calitatea sa de publicist radical, revoluționar și evreu. Supus unor brutalități și umilințe fără sfârșit, a fost bătut cu bestialitate de gărzile SS ale lagărului de concentrare de la Oranienburg când a refuzat să intoneze Cântecul lui Horst Wessel și a fost găsit, la puțin timp după aceea, spânzurat în latrina lagărului.[40] Fostul său camarad în efemerul guvern revoluționar de la München, socialistul și pacifistul Ernst Toller (un alt scriitor evreu), fusese și el condamnat la închisoare pentru rolul jucat în revoluție. O serie

de piese de teatru realiste, care atacau nedreptățile și inechitățile societății germane în anii '20, l-au menținut în atenția publicului, printre ele numărându-se și o satiră la adresa lui Hitler, intitulată *Wotan descătușat*. La sfârșitul lui februarie 1933, Toller se afla din întâmplare în Elveția, iar arestările în masă ce au urmat incendierii Reichstagului l-au convins să nu revină în Germania. O organizat turnee masive de conferințe, în care a denunțat regimul nazist, dar dificultățile exilului i-au făcut imposibilă continuarea carierei de scriitor și s-a sinucis la New York, în 1939, adus în pragul disperării de perspectiva iminentă a unui nou război mondial.[41]

Alții au reușit să se adapteze mai bine lumii literare din afara Germaniei, cel mai notabil exemplu fiind al poetului și dramaturgului comunist Bertolt Brecht, care în 1933 a plecat în Elveția, apoi în Danemarca, înainte de a găsi de lucru la Hollywood. Unul dintre exilații care s-au bucurat de cel mai mare succes a fost romancierul Erich Maria Remarque, cel care scrisese *Nimic nou pe frontul de vest*, care, în ciuda numelui și a insinuărilor naziste, nu era francez, ci german (naziștii afirmaseră, fără să aducă nici cea mai mică dovadă, că era evreu și că Remark fusese obținut prin inversarea ordinii literelor din numele său inițial, Kramer). A continuat să scrie în exil și a câștigat suficient din vânzarea drepturilor de ecranizare a unora din operele sale încât a dobândit, la Hollywood și în restul lumii, imaginea unui playboy bogat la sfârșitul anilor '30 și a avut o serie de relații mult popularizate cu o serie de actrițe de la Hollywood.[42] și mai faimos era romancierul Thomas Mann, ale cărui romane, *Casa Buddenbrook* și *Muntele vrăjit*, și nuvele, *Moartea la Veneția*, de pildă, îi creaseră statutul de gigant al literaturii mondiale și îi aduseseră Premiul Nobel pentru literatură, în 1929. Mann devenise unul dintre principalii susținători literari ai democrației weimareze și a făcut neîncetat campanie în Germania și în lume asupra necesității de a o susține. Nu se afla sub amenințarea directă a violenței sau a încarcerării de către naziști, dar din februarie 1933 s-a stabilit în Elveția, în ciuda propunerilor regimului de a reveni. „Nu-mi pot imagina viața în Germania așa cum e ea azi", a scris în iunie 1933, și câteva luni mai târziu, după ce fusese exclus, în mijlocul unui val de atacuri la adresa sa, din Academia de Arte a Prusiei, împreună cu alți autori democrați, ca poeta și romanciera Ricarda Huch, angajamentul său de a nu se întoarce a devenit și mai

ferm. Îi spunea unui prieten: „În ceea ce mă privește, acuzația că am părăsit Germania nu e validă. Am fost expulzat. Abuzat, pus la stâlpul infamiei și jefuit de cuceritorii străini ai țării *mele*, sunt un german mai bun și mai vechi decât ei."[43]

Fratele lui Thomas Mann, Heinrich, autor al unor satire tăioase la adresa moravurilor burgheziei germane, printre care *Omul de paie* sau *Îngerul albastru*, a fost mai dur tratat de regim, ofensat din cauza criticilor aduse deschis nazismului în numeroase discursuri și eseuri. În 1933, a fost eliberat din funcția de președinte al secțiunii literare a Academiei prusace de Arte și s-a mutat în Franța. Acolo i s-a alăturat, în august 1933 romancierul Alfred Döblin, unul dintre exponenții de marcă ai modernismului literar prin romane precum *Berlin Alexanderplatz*, a cărui acțiune e plasată în universul criminalilor și al lichelelor din capitala germană, în primii ani ai perioadei postbelice. Evreu și fost social-democrat, el a fost realmente surghiunit de către naziști. Aceeași soartă l-a așteptat și pe un alt romancier binecunoscut, Lion Feuchtwanger, evreu și el, ale cărui romane, *Succesul* și *Frații Oppenheim*, publicate în 1930 și respectiv 1933, criticau puternic curentele conservatoare și antisemite din societatea și politica germană; Feuchtwanger se afla în vizită în California când a aflat că opera sa fusese interzisă și nu s-a mai întors în Germania. Romancierul Arnold Zweig s-a refugiat în Cehoslovacia, în 1933, și apoi a plecat în Palestina; și el fusese trecut la index de către regim deoarece era evreu și nu și-a mai putut publica scrierile în Germania.[44]

În circumstanțele unei cenzuri și ale unui control nazist tot mai strict, puțini scriitori au mai putut continua să producă lucrări de o oarecare calitate după 1933. Chiar și scriitorii conservatori s-au distanțat de regim, într-un fel sau altul. Poetul Stefan George, care reunise în jurul său un cerc de acoliți, toți dedicați reînvierii unei „Germanii secrete", care să distrugă materialismului Republicii de la Weimar, și-a oferit „colaborarea spirituală noii mișcări naționale" în 1933, dar a refuzat să se alăture vreunei organizații culturale sau literare naziste; câțiva dintre discipolii săi erau evrei. George a murit în decembrie 1933, dar un alt scriitor ultraconservator foarte cunoscut, Ernst Jünger, care fusese apropiat naziștilor în anii '20, a trăit până aproape de sfârșitul secolului, depășind vârsta de 100 de ani. Jünger, foarte admirat de Hitler pentru descrierea vieții de soldat în

Furtuna de oțel, romanul dedicat de el Primului Război Mondial, a descoperit că terorismul celui de-al Treilea Reich nu era deloc pe placul său și s-a retras în ceea ce mulți au numit ulterior „emigrație lăuntrică“. Asemenea multor altora care au adoptat această atitudine, a scris romane din care lipsesc aspectele legate direct de contemporaneitate – mulți scriitori preferau Evul Mediu – și, chiar dacă acestea exprimau uneori critici la adresa terorii și a dictaturii în general, erau publicate, distribuite și recenzate câtă vreme atacurile la adresa regimului nu erau explicite.[45]

Personalitățile proeminente care, asemenea scriitorului expresionist Gottfried Benn, neangajat politic anterior, au devenit susținători entuziaști ai noului regim, erau relativ puține. La sfârșitul lui 1933, abia dacă mai exista vreun scriitor cu talent și faimă în Germania. Dramaturgul Gerhart Hauptmann, câștigător al Premiului Nobel pentru Literatură în 1912, era poate o excepție. Dar era trecut de 70 de ani în momentul numirii lui Hitler în funcția de cancelar, depășise de mult apogeul puterilor sale creatoare când devenise faimos pentru impresionantele sale drame dedicate sărăciei și exploatării. A continuat să scrie și a încercat să demonstreze cel puțin un conformism exterior dând salutul nazist și luând parte la interpretările imnului lui Horst Wessel. Dar nu a devenit național-socialist, iar piesele sale naturaliste erau frecvent atacate de naziști pentru presupusa lor atitudine negativistă. Un scriitor maghiar care l-a întâlnit la Rapallo, în 1938, a fost tratat cu o lungă listă de nemulțumiri legate de Hitler. Hauptmann i-a spus cu amărăciune că Hitler ruinase Germania și că în curând avea să ruineze lumea. Atunci de ce nu a părăsit Germania, l-a întrebat maghiarul. „Pentru că sunt un laș, înțelegi?“, a izbucnit furios Hauptmann, „Sunt un laș, înțelegi? Sunt un laș.“[46]

III

Pierderea atât de multor scriitori de toate categoriile a fost însoțită de un exod similar al artiștilor și pictorilor. Exista, de asemenea, o paralelă cu valul de persecuții ce afectase simultan viața muzicală germană. În lumea artelor, însă, era alimentată și

de puternica aversiune personală a lui Hitler, el însuşi considerându-se artist, faţă de modernism. Declarase în *Lupta mea* că arta modernistă era produsul subversiunii evreieşti şi „rodul morbid al nebunilor şi degeneraţilor". Opiniile sale erau împărtăşite de Alfred Rosenberg, un om cu o viziune radical tradiţionalistă asupra caracterului şi funcţiilor picturii şi sculpturii. În vreme ce muzica germană a anilor '20 nu mai era forţa dominantă, aşa cum fusese cazul în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, pictura germană, ale cărei energii fuseseră descătuşate de expresionism, abstracţionism şi de alte curente moderniste, cunoscuse un reviriment remarcabil în primele trei decenii ale secolului, depăşind chiar şi literatura, ca arta cea mai cunoscută şi mai încununată de succes în plan internaţional dintre toate. Distrugerea acesteia a fost obiectivul pe care naziştii, având-ul în frunte pe Alfred Rosenberg, şi l-au asumat acum, încercând să transpună în realitate preceptul punctului 25 din programul Partidului Nazist din 1920, care afirma: „cerem condamnarea legală a tuturor tendinţelor artistice şi literare care ar putea distruge viaţa noastră naţională".[47]

Opera unor pictori ca George Grosz, Emil Nolde, Max Beckmann, Paul Klee, Ernst Ludwig Kirchner, Otto Dix şi mulţi alţii fusese dintotdeauna înconjurată de controverse. Conservatorii detestau picturile lor aproape la fel de mult ca naziştii. Utilizarea de către Grosz a unor teme religioase pentru a realiza caricaturi politice făcuse deja mare vâlvă şi îi adusese două procese (pe care le câştigase) pentru blasfemie, înainte de venirea naziştilor la putere.[48] În iulie, Alfred Rosenberg a atacat lucrările lui Emil Nolde ca fiind „negroide, blasfematoare şi primitive", iar memorialul războiului de la Magdeburg ca pe o insultă la adresa memoriei celor căzuţi, pe care artistul îi prezenta, după spusele lui Rosenberg, ca pe nişte „idioţi pe jumătate". Reprezentarea radicală a ororilor războiului de tranşee, în versiunea lui Otto Dix, a intrat şi ea în vizorul unor critici la fel de dure din partea naziştilor hiper-patrioţi. Orice operă de artă care nu era vădit aservită realismului era în măsură să genereze comentarii ostile. Arta, conform versiunii naziste, trebuia să izvorască, precum orice altceva, din sufletul poporului, aşa că „orice membru SA veritabil" era la fel de capabil ca orice critic de artă sa ajungă la o concluzie privind valoarea sa.[49] Nu numai artiştii germani, dar şi cei străini au

deveni ținta unor atacuri foarte dure. Galeriile și muzeele germane cumpăraseră, de-a lungul anilor, multe lucrări ale impresioniștilor și post-impresioniștilor francezi, dar naționaliștii credeau că banii ar fi fost mai bine cheltuiți dacă ar fi fost îndreptați spre stimularea artei germane, mai ales având în vedere comportamentul francez în Renania și Ruhr, în timpul Republicii de la Weimar.[50]

Unele personalități, Grosz, spre exemplu, care era membru al Partidului Comunist, a văzut semnele prevestitoare încă dinainte de 30 ianuarie 1933 și a părăsit țara.[51] Politicile guvernului nazist din Thuringia reprezentaseră un avertisment foarte clar asupra a ceea ce avea să vină. Lucrările unor pictori ca Nolde, Klee sau Oskar Kokoschka fuseseră excluse din expozițiile muzeului de stat din Weimar, iar guvernul ordonase distrugerea frescelor pe care Oskar Schlemmer le realizase în casa scărilor Bauhaus-ului din Dessau, cu puțin înainte ca instituția însăși să fie închisă. Toate acestea ar fi trebuit să facă clară probabilitatea unui asalt al activiștilor naziști împotriva modernismului în artă. Dar se părea că un spațiu de manevră rămânea disponibil, în condițiile în care expresionismul era bine privit de unele secțiuni ale partidului, inclusiv de Uniunea Studenților Naziști din Berlin, care organizase o expoziție de artă germană, în iulie 1933, unde fuseseră expuse lucrări aparținând lui Barlach, Macke, Franz Marc, Nolde, Christian Rohlfs și Karl Schmidt-Rottluff. Liderii locali ai partidului au forțat închiderea expoziției după trei zile. Hitler detesta în special opera lui Nolde, pe care Goebbels, ale cărui gusturi erau ceva mai cizelate, o admira; când liderul nazist a vizitat noua casă de la Berlin a ministrului Propagandei, în vara lui 1933, a fost oripilat să vadă picturi „imposibile" de-ale lui Nolde atârnând pe pereți și a ordonat eliminarea lor imediată. Nolde a fost exclus din Academia Prusacă de Arte, spre amărăciunea sa, dacă ținem seama că fusese membru al Partidului Nazist încă din 1920, practic de la crearea acestuia. Pe parcursul lui 1933, șefii de partid locali sau regionali au demis douăzeci și șapte de custozi ai unor galerii de artă sau muzee, înlocuindu-i cu persoane loiale partidului, care au purces imediat la eliminarea lucrărilor moderniste din expoziții și chiar la reunirea acestora în expoziții separate, intitulate „Imagini ale bolșevismului cultural", plasată într-o „cameră a Ororilor Artei".[52] Alți directori și personalul

din subordinea lor pur și simplu au urmărit din ce direcție bătea vântul, s-au alăturat Partidului nazist sau i-au urmat politicile.[53]

Ca și în alte sfere ale vieții culturale, tempoul epurării artiștilor evrei, moderniști sau tradiționaliști, s-a iuțit vertiginos în primăvara lui 1933. „Coordonarea“ Academiei Prusace de Arte a început cu demisia forțată, din calitatea de membru al instituției și din poziția de președinte de onoare, a lui Max Liebermann, în vârstă de 86 de ani, cel mai mare pictor impresionist al Germaniei și fost președinte al Academiei. Liebermann a declarat că întotdeauna crezuse că arta nu avea nimic de-a face cu politica, punct de vedere pentru care a fost atacat fără menajamente în presa nazistă. Întrebat cum se simțea la această vârstă înaintată, artistul a răspuns: „Nu mai poți înfuleca atât de mult pe cât ai vrea să vomiți“. Când a murit, doi ani mai târziu, numai trei artiști neevrei au participat la înmormântarea unui pictor celebrat altădată de o națiune întreagă. Käthe Kollwitz, care se număra printre cei trei, apreciată pentru imaginile foarte radicale, dar nu explicit politice, ale sărăciei, fusese nevoită să demisioneze din Academia Prusacă de Arte; sculptorul Ernst Barlach a continuat să fie membru al Academiei până în 1937 și a rămas în Germania, deși opera i-a fost interzisă, așa cum i s-a întâmplat și lui Schmidt-Rottluff.[54]

Paul Klee, o țintă favorită a polemicilor culturale naziste pentru caracterul său așa-zis „negroid“, a fost demis de la catedra sa din Düsseldorf și s-a întors aproape imediat în țara sa natală, Elveția. Dar alți artiști moderniști neevrei s-au decis să aștepte evoluția lucrurilor, sperând că anti-modernismului lui Hitler sau al lui Rosenberg avea să fie înfrânt de figuri mai favorabile curentului, precum Goebbels. Max Beckmann, activ anterior la Frankfurt, s-a mutat la Berlin, în 1933, în speranța că avea să poată influența politica regimului în avantajul său. Asemenea multora dintre artiștii menționați mai sus, era celebru pe plan internațional, dar, spre deosebire de Grosz sau de Dix, opera sa nu avea trimiteri politice clare, și, în contrast cu Kandinsky sau Klee, nu manifestase înclinații spre abstracționism. Chiar și așa, lucrările lui Beckmann au fost date jos de pe pereții Galeriei Naționale din Berlin și artistul și-a pierdut catedra de la Frankfurt, pe 15 aprilie 1933. Comercianți de artă binevoitori au reușit să se asigure că acesta își putea câștiga traiul,

în timp ce aștepta să vadă se soartă va avea. La polul opus, Kirchner a fost de acord să demisioneze din Academie, dar a subliniat faptul că nu era evreu și că nu fusese nici odată activ politic. Nici Oskar Schlemmer și nici măcar inventatorul rus al picturii abstracte, Wassily Kandinsky, rezident în Germania de câteva decenii, nu au crezut că asaltul împotriva artei moderniste putea dura foarte mult și s-au decis să-i aștepte finalul în Germania.[55]

Epurările din Prusia au fost însoțite de epurări similare în celelalte regiuni ale Germaniei. Otto Dix a fost exclus din Academia din Dresda, dar a continuat să picteze în privat, deși picturile sale erau eliminate din galerii și muzee. Arhitectul Mies van der Rohe a refuzat să renunțe la statutul de membru al Academiei și a fost dat afară. Mies vad der Rohe încercase, pentru scurt timp, să reînvie Bauhausul în clădirea unei fabrici abandonate din Berlin, dar un raid a poliției a închis-o, în aprilie 1933. A protestat în zadar că era vorba de o instituție apolitică. Fondatorul mișcării, Walter Gropius, s-a plâns că, fiind veteran de război și patriot, încercase numai să creeze în arhitectură și design o cultură germană veritabilă, vie. Nu era menită să aibă tente politice și cu atât mai puțin nu era o afirmare a opoziției față de naziști. Dar la acea vreme, în Germania arta era orice, numai apolitică nu, deoarece curentele moderniste radicale din anii Republicii, de la dadaism la Bauhaus, promovaseră ideea că arta era o modalitate de transformare a lumii; naziștii nu făceau decât adapteze acest imperativ politico-cultural la propriile obiective. În afară de asta, a-ți lega speranțele de Joseph Goebbels era întotdeauna o afacere riscantă. Speranțele acestor artiști că timpul le va da dreptate aveau să fie zdrobite în cel mai spectaculos mod posibil.[56]

IV

S-a estimat că în jur de 2 000 de persoane active în lumea artelor au emigrat din Germania după 1933.[57] Între ei se aflau unii dintre cei mai străluciți, cei mai iluștri în plan internațional artiști și scriitori ai vremii. Situația lor nu a fost ușurată de decizia ulterioară a lui

Goebbels de a le retrage cetățenia germană. Pentru mulți asemenea exilați, statutul de apatrid putea însemna dificultăți considerabile, probleme la trecerea dintr-o țară în alta, piedici în găsirea unui loc de muncă. Lipsiți de documente, oficialitățile refuzau uneori să le recunoască existența. Regimul a publicat, începând cu 23 august 1933, o serie de liste cuprinzându-i pe cei ale căror documente, pașapoarte și cetățenie germană fuseseră retrase oficial, printre primii menționați fiind scriitorii Lion Feuchtwanger, Heinrich Mann, Ernst Toller și Kurt Tucholsky; alte trei liste au fost date publicității la puțin timp după aceea, incluzându-i pe cei mai mulți dintre emigrații celebri. Thomas Mann nu a fost lipsit numai de cetățenie, ci și de titlul de onoare primit de la Universitatea din Bonn; scrisoarea sa deschisă de protest, adresată rectorului, a devenit curând obiect de venerație în cercurile exilaților.[58] Pierderile suferite de viața culturală germană au fost enorme. Cu greu se putea spune că un scriitor de renume internațional rămăsese în Germania și aceeași era situația în cazul pictorilor și artiștilor. O întreagă pleiadă de dirijori și muzicieni de elită fuseseră obligați să plece, la fel se întâmplase cu câțiva dintre cei mai talentați regizori ai Germaniei. Unii au prosperat în exil, alții nu; toți știau că dificultățile pe care cultura și artele aveau să le întâmpine în al Treilea Reich aveau să fie incomparabil mai mari decât cele pe care urmau să le întâlnească ei în străinătate.

Ce li se pregătea iubitorilor de artă și cultură rămași în Germania după 1933 a fost ilustrat foarte sugestiv de o nouă piesă de teatru, dedicată lui Hitler la cererea sa, și a cărei premieră a avut loc la Teatrul de Stat din Berlin pe 20 aprilie 1933, cu ocazia aniversării lui Hitler. Hitler și alți membri ai elitei naziste, inclusiv Goebbels, erau prezenți în public. Pe scenă, rolurile principale erau jucate de Veit Harlan, devenit în scurt timp unul dintre pilonii de bază ai cinematografiei germane în perioada celui de-al Treilea Reich, de popularul actor Albert Bassermann, care acceptase rolul numai după o cerere personală din partea lui Goebbels, pe care se simțise incapabil să o refuze, și de Emmy Sonnemann, o tânără actriță față de care Hermann Göring avea mai mult decât un interes trecător, de vreme ce i-a devenit a doua soție, puțin timp după aceea. La sfârșitul acestei drame patriotice, nu s-a aplaudat; în schimb, întreaga audiență s-a ridicat în picioare la unison și a cântat Imnul lui Horst

Wessel. Numai după aceea au început aplauzele, întreaga distribuție dând salutul nazist de mai multe ori, cu excepția lui Bassermann, care și-a încrucișat mâinile peste piept și s-a înclinat, după tradiția teatrală; căsătorit cu actrița evreică Else Schiff și descendent al unei faimoase familii de oameni politici liberali, relațiile sale cu noul regim nu erau tocmai bune și a emigrat, împreună cu consoarta sa, în Statele Unite, în anul următor. Titlul piesei era *Schlageter* și în scenă era pusă istoria revoltei naționaliste anti-franceze în Renania Inferioară, la începutul anilor '20. Autorul era Hanns Johst, un veteran de război care devenise cunoscut ca dramaturg expresionist. Johst gravitase spre Partidul Nazist în ultimii ani ai deceniului al treilea. Metoda sa expresionistă s-a făcut simțită în ultima scenă, când plutonul de execuție a fost instruit să tragă în personajul Schlageter, acum legat, din spatele scenei, astfel încât fulgerele armelor să treacă prin inima sa direct în auditoriu, invitând publicul să se identifice cu temele naziste ale sângelui și sacrificiului și să devină victime ale opresiunii franceze, alături de el.[59]

Dar piesa a devenit de îndată faimoasă pentru un motiv care nu avea nimic de-a face cu ostentația sau ipocrizia specifice nazismului, manifestate în timpul premierei. Grație publicității masive de care a beneficiat, se credea despre ea că simboliza atitudinea nazistă față de cultură. Oamenii observau, fie mergând să vadă piesa, fie citind despre ea în presă, că unul dintre personajele principale, Friedrich Thiemann, jucat de Veit Harlan, respingea orice idee sau concept intelectual sau cultural, contrazicându-se, într-un număr de scene, cu studentul Schlageter, că ar trebui să fie înlocuite de sânge, rasă și sacrificiu, pentru binele națiunii. În decursul unui asemenea schimb de replici, Thiemann afirma: „Când aud «cultură», eliberez siguranța Browning-ului meu!“[60] Pentru mulți germani educați, afirmația părea să rezume atitudinea nazistă față de arte și fraza s-a răspândit rapid, din gură în gură, fiind desprinsă complet de contextul ei original. Numaidecât, a început să fie atribuită diferiților lideri naziști, dar în primul rând lui Hermann Göring, și a fost simplificată pentru a se transforma într-o afirmație care prindea ușor, în întregime apocrifă, dar adeseori reluată: „Când aud cuvântul cultură, pun mâna pe armă!“[61]

„Împotriva spiritului negerman“

I

Cel mai cunoscut filozof german în ultimii ani ai Republicii de la Weimar, Martin Heidegger, dobândise o reputație formidabilă de gânditor în primul rând datorită publicării, în 1927, a masivei sale lucrări *Ființă și timp*, un tratat asupra întrebărilor filosofice fundamentale legate de sensul existenței și de natura umanității. Dificilă și scrisă într-un limbaj abstract descurajant, lucrarea aplica metoda „fenomenologică“ a profesorului și predecesorului său la Catedra de Filozofie a Universității din Freiburg, Edmund Husserl, unor chestiuni care preocupaseră filozofia încă de pe vremea vechilor greci. Lucrarea a fost imediat considerată una clasică. În anii ce au urmat, gândirea lui Heidegger avea să aibă o influență semnificativă asupra existențialiștilor francezi și a adepților acestora. Pe termen mai scurt, însă, tonul pesimist reflecta emanciparea treptată a filosofului de religia catolică în care se născuse, în 1889, și evoluția sa spre un mod de gândire mai apropiat de protestantism. În primul rând, spre sfârșitul Republicii, Heidegger ajunsese să creadă în nevoia unei reînnoiri a vieții și a gândirii germane, în venirea unei noi ere a unității spirituale și a salvării naționale. La începutul anilor '30, începuse să creadă că găsise răspunsul la căutările sale în național-socialism.[62]

În 1932 Heidegger stabilise deja contacte discrete cu liderii din Freiburg ai Ligii Studenților Germani Național-Socialiști. Era

complet lipsit de experiență în ceea ce privește administrarea unei universități, dar, din punctul de vedere al grupului puțin numeros de profesori naziști, Heidegger a fost persoana potrivită pentru funcția de rector când naziștii au venit la putere. Avea deopotrivă prestigiul academic și convingerile politice necesare pentru a-l face acceptabil ca înlocuitor al profesorului liberal Wilhelm von Möllendorff, care ar fi trebuit să ocupe funcția în aprilie 1933. Dornic să facă acest lucru, Heidegger a început să discute cu recent nazificatul Minister al Educației din Baden, în vreme ce campania de calomnii din presa regională și locală l-a convins pe Möllendorf să se dea la o parte. Profesorii naziști l-au nominalizat pe Heidegger și, în condițiile unor presiuni venite atât din interiorul, cât și din exteriorul universității, a fost ales, conform regulilor, rector pe 21 aprilie, printr-un vot aproape unanim al profesorilor. Într-adevăr, singurul grup substanțial de profesori care nu l-au susținut era alcătuit din 12 din cei 93 de profesori care dețineau o catedră, cei 12 fiind evrei. Cu toate acestea, nu li s-a permis să-și exercite dreptul de vot, întrucât fuseseră suspendați din funcții, în conformitate cu legea din 7 aprilie, de către Comisarul Reichului pentru Baden, Liderul regional Robert Wagner, deoarece erau „non-arieni".[63]

Pe 27 mai, Heidegger a ținut discursul inaugural ca rector. Vorbind profesorilor și demnitarilor SA adunați, a declarat că „«libertatea» academică nu va mai reprezenta fundamentul vieții universitare germane; această libertate nu e reală, e numai negativă. Înseamnă lipsa de preocupări, arbitrariul opiniilor și al preferințelor, lipsa de ancorare în a face sau nu anumite lucruri". Venise timpul, a continuat, ca universitățile să-și găsească ancora în națiunea germană și să-și joace rolul în misiunea istorică pe care aceasta o îndeplinea. Studenții germani erau în avangardă. Noul limbaj al principiului conducătorului era omniprezent în discursul lui Heidegger. În prima frază a spus audienței că preluase „conducerea spirituală a acestei universități" și a utilizat termenul pseudo-feudal „suită" pentru a se referi la studenți și la personalul instituției, la fel cum naziștii procedau în sfera generală a pieței muncii și a relațiilor de muncă chiar în acel moment. Cu concepte precum cele utilizate de noul rector, era clar că libertatea academică, oricum ar fi fost ea definită, ținea

de trecut.[64] Pentru a da și mai multă forță simbolică acestei realități, la sfârșitul ceremoniei, profesorii participanți au intonat imnul lui Horst Wessel, versurile melodiei fiind convenabil tipărite pe spatele programului, alături de instrucțiunile că mâna dreaptă trebuie ridicată în timpul celui de-al patrulea vers, iar interpretarea trebuia să se termine cu un strigăt de „Trăiască victoria!“ *(Sieg Heil!)*.[65]

Heiddeger și-a inițiat de îndată politica de aducere a universității sub control. Alăturându-se formal partidului pe 1 mai, de „Ziua Muncii Naționale“, în mijlocul unei publicități imense, a introdus principiul conducătorului în administrația universitară, ocolind sau reducând la tăcere organismele colegiale reprezentative și contribuind la redactarea proiectului unui legi aplicabile în Baden, prin care rectorul era transformat într-un „conducător“, pe termen nelimitat, al universității. A informat peste puțin timp Ministerul Educației din Baden că „trebuie să de dedicăm acum toate forțele cuceririi lumii oamenilor educați și a cărturarilor pentru crearea unui noi spirit politic național. Nu va fi o luptă ușoară. Trăiască Victoria!“[66] Heidegger și-a denunțat un coleg, pe chimistul Hermann Staudinger, autorităților statului, folosindu-se de acuzații false, și a ajutat poliția politică să-l ancheteze pe acesta, deși până la urmă poliția nu a fost convinsă, iar Staudinger, invocând importanța națională a muncii sale, a rămas în funcție. Heidegger a fost, de asemenea, mai mult decât dispus să concedieze evreii din personalul universității, solicitând o excepție numai pentru filologul renumit în plan internațional, Eduard Fraenkel, care tot a fost demis, și pentru Georg von Hevesy, un om cu contacte numeroase în exterior și beneficiarul unor largi fonduri pentru cercetare din partea Fundației Rockeffeler, care a fost păstrat până la plecarea sa în Danemarca, un an mai târziu. Printre evreii nevoiți să se despartă de universitate se numărau chiar asistentul personal al lui Heidegger, Werner Brock, precum și mentorul său, Edmund Husserl, deși nu există nici o dovadă pentru povestea, repetată de nenumărate ori, potrivit căreia ar fi ordonat personal interzicerea accesului lui Husserl la biblioteca universității. Fiind un patriot naționalist care își pierduse fiul pe câmpurile de luptă în Primul Război Mondial, Husserl se considerase prieten apropiat al lui Heidegger și a fost profund tulburat de felul cum a fost tratat de

acesta. „Numai viitorul va decide care a fost adevărata Germanie în 1933", a scris pe 4 mai, „și cine au fost adevărații germani – cei care subscriu la prejudecățile rasiale mai mult sau mai puțin mistico-materialiste, sau acei germani curați în inimă și-n suflet, moștenitorii marilor germani din trecut, a căror tradiție o venerează și o continuă."[67] Când Husserl a murit în 1938, Heidegger nu a participat la înmormântarea sa.[68]

Alăturându-se cultului larg răspândit și în continuă ascensiune al lui Hitler, Heidegger le spunea studenților: „Führer-ul însuși și numai el *este* realitatea germană, prezentă și viitoare, și legea acestei realități. Studiați pentru a ști: din acest moment, toate lucrurile implică decizie și toate acțiunile responsabilitate. *Heil* Hitler!"[69] Ambiția sa a mers până la a încerca, în colaborare cu alți rectori cu vederi asemănătoare, să ocupe un rol de frunte în întregul sistem universitar național. Într-un discurs ținut pe 30 iunie 1933, s-a plâns că „revoluția națională" nu ajunsese încă în majoritatea universităților, provocând astfel o campanie intensă din partea studenților de la Heidelberg în favoarea excluderii rectorului de la acel moment, istoricul conservator Willy Andreas, care a fost înlocuit cu un candidat nazist, Wilhelm Groh, o săptămână mai târziu, pe 8 iulie.[70] Dar Heidegger nu avea deloc experiență politică și în curând a fost prins în obișnuitele lupte intra-universitare privind numirea cadrelor, lupte în timpul cărora a fost depășit în abilitate de birocrații Ministerului Educației din Baden și a fost ridiculizat de studenții în uniforme brune, care îl considerau un idealist.

La începutul lui 1934, apăruseră rapoarte la Berlin, conform cărora Heidegger se impusese ca „filosoful național-socialismului". Dar pentru ceilalți gânditori naziști, Heidegger era mult prea abstract, prea criptic ca să fie de vreun folos. Reușise să câștige o influență substanțială printre colegii săi susținând conectarea voluntară a universităților la viața națiunii, printr-o nouă focalizare asupra valorilor fundamentale: cunoașterea și adevărul. Toate astea sunau foarte grandios. Dar deși intervenția sa a fost favorabil primită de mulți naziști, la o privire mai atentă, asemenea idei nu păreau cu adevărat compatibile cu cele ale partidului. Nu e de mirare că inamicii săi au putut conta pe sprijinul lui Alfred Rosenberg, a cărui ambiție era să

fie el însuși filosoful național-socialismului. Refuzându-i-se un rol la nivel național și din ce în ce mai frustrat din cauza detaliilor vieții politice a lumii academice – care, din punctul său de vedere, părea să demonstreze trista absență a noului spirit despre care sperase că avea să pună stăpânire pe universități – Heidegger a demisionat din funcție, în aprilie 1934, deși a continuat să fie un susținător al celui de-al Treilea Reich și a refuzat constant, până la moartea sa în 1976, să-și reconsidere sau să-și ceară scuze pentru acțiunile sale din perioada 1933-1934.[71]

II

Conducerea nazistă nu a întâmpinat prea multe dificultăți în problema universităților deoarece, spre deosebire de alte țări, toate erau instituții finanțate de stat, iar personalul de stat era asimilat funcționarilor publici. Astfel, această categorie a fost direct afectată de legea din 7 aprilie, ce prevedea concedierea angajaților care nu prezentau încredere din punct de vedere politic. Până la începutul anului academic 1933-1934, 313 profesori plini fuseseră demiși, parte a unui total de 1 145 excluși din cei 7 758 de profesori universitari în funcție, adică 15% în ansamblu. La Berlin sau Frankfurt, proporția urca până la o treime. Până în 1934, circa 1 600 din cei 5 000 de profesori universitari fuseseră obligați să renunțe la slujbe. Majoritatea celor demiși și-au pierdut locul de muncă din motive politice; circa o treime au fost eliminați din cauză că au fost catalogați drept evrei.[72] Rezultatul a fost un exod în masă al membrilor comunității academice; 15,5% din profesorii universitari de fizică au emigrat, iar la Universitatea din Göttingen au fost expulzați atât de mulți fizicieni și matematicieni, încât activitatea didactică a fost serios perturbată.[73] Cei care au plecat erau în general mai buni decât cei rămași; un studiu privind profesorii de biologie a demonstrat că cei 45 care și-au părăsit posturile și au supraviețuit războiului aveau o medie de citări de persoană în indexul standard al lucrărilor științifice citate

între 1945 și 1954, în vreme ce media comparabilă obținută de cei 292 care au rămas a fost de numai 42.[74]

Oameni de știință faimoși la nivel mondial au fost demiși din posturile din universitățile și institutele de cercetare germane, dacă erau evrei, aveau soții evreice sau erau critici cunoscuți ai naziștilor. Printre ei se numărau douăzeci de foști sau viitori câștigători ai Premiului Nobel: Albert Einstein, Gustav Hertz, Erwin Schrödinger, Max Born, Fritz Haber, și Hans Krebs. Einstein, a cărui teorie a relativității revoluționase fizica modernă, își avea reședința la Berlin de douăzeci de ani. În timpul unei vizite în America în ianuarie-februarie 1933, a denunțat de la distanță violența și brutalitatea nazistă dezlănțuită după incendierea Reichstagului. Guvernul a răspuns confiscându-i proprietățile, în vreme ce Ministerul Educației a ordonat Academiei Prusace de științe să-l excludă. Einstein a prevenit aceasta dându-și singur demisia, provocând astfel o dispută publică în care Academia l-a acuzat că propagase în străinătate povești de doi bani despre atrocități. A plecat în Statele Unite din nou și și-a petrecut restul vieții la Princeton.[75] „Cred că știți“, i-a scris, pe 30 mai, colegului său Max Born, plecat și el în exil, „că nu am avut nici odată o părere extraordinară despre germani (din punct de vedere moral și politic). Dar trebuie să recunosc că amploarea brutalității și a lașității lor m-a surprins întrucâtva.“[76]

Chimistul Fritz Haber nu împărtășea instinctele pacifiste și internaționaliste ale lui Einstein; dimpotrivă, fusese în mare parte responsabil pentru dezvoltarea gazelor toxice ca instrument de luptă în 1914-1918 și, deși evreu, nu fusese demis din cauza serviciilor din timpul războiului; dar concedierea multor colegi evrei de-ai săi din institute l-a făcut să se simtă obligat să demisioneze pe 30 aprilie 1933, declarând deschis că nu accepta să i se spună cu cine să colaboreze și cu cine nu. A plecat la Universitatea din Cambridge, unde nu a fost fericit și a murit un an mai târziu.[77] Pierderea unor personalități atât de celebre precum aceasta era profund îngrijorătoare pentru mulți membri ai comunității științifice germane. În mai, Max Planck, un neevreu celebrat ca mare om de știință și, la acea vreme, președinte al principalei instituții de cercetare germane, Societatea Kaizerul Wilhelm, s-a dus să protesteze personal în fața

lui Hitler. A fost întâmpinat cu o declarație justificatoare, și-a amintit mai târziu, potrivit căreia era imposibil să se facă distincție între evrei: „Evreii sunt toți comuniști și aceștia sunt inamicii mei [...] Toți evreii se agață unul de altul ca scaiul. Oriunde se află un evreu, imediat se adună alți evrei, de toate categoriile."[78]

Haber, asemenea altor oameni de știință evrei, inclusiv laureatul Premiului Nobel James Franck, un fizician experimental de la Universitatea din Göttingen, au protestat public împotriva tratamentului aplicat celorlalți oameni de știință evrei și au demisionat chiar dacă, în calitate de veterani de război, ar fi fost exceptați și ar fi putut continua să lucreze. Acuzat de sabotaj într-o scrisoare colectivă semnată de patruzeci și doi dintre colegii săi – numai unul dintre ei provenea din domeniul fizicii și al matematicii – Franck a plecat fără tragere de inimă, în Statele Unite. Reacția Facultății de Medicină de la Heidelberg față de concedierea colegilor evrei era remarcabilă exact din cauza faptului că era atât de neobișnuită: într-o declarație oficială trimisă Ministerului Educației din Baden pe 5 aprilie 1933, decanul, Richard Siebeck, a subliniat contribuția evreilor la știința medicală și a criticat „violența impulsivă" care distrugea autonomia și responsabilitatea în interiorul Universității.[79] Exemplul său și cel al facultății sale nu a fost imitat de mulți. Majoritatea oamenilor de știință neevrei care au rămas, cu Max Planck în frunte, au încercat să păstreze integritatea și neutralitatea politică a propriei cercetări științifice afișând o atitudine aparent favorabilă regimului. Planck a început să țină discursuri la reuniuni ale Societății Kaizerul Wilhelm utilizând salutul nazist, din dorința de a evita noi epurări. Werner Heisenberg, un fizician câștigător al Premiului Nobel pentru cercetările sale în domeniul mecanicii cuantice, susținea că era important să rămână în Germania pentru a păstra intacte valorile științifice. Dar cu timpul a devenit clar că luptau într-o bătălie fără sorți de izbândă.[80]

Marea majoritate a profesorilor germani au rămas în funcții. Profund conservatori ca orientare politică, majoritatea împărtășeau punctul de vedere al partenerilor de coaliție naționaliști ai lui Hitler, care susțineau că democrația weimareză reprezentase un dezastru și că restaurarea ierarhiilor și a structurilor tradiționale era demult

necesară. Cu toate acestea, mulți au mers mai departe și au întâmpinat favorabil crearea statului național-socialist, în special cei din domeniile umaniste și ale științelor sociale. Pe 3 martie, aproximativ trei sute de profesori universitari au lansat un apel la adresa alegătorilor pentru a-i susține pe naziști, iar în mai, nu mai puțin de șapte sute au semnat un apel în numele lui Hitler și al Statului Național-Socialist. La Universitatea di Heidelberg, sociologul Arnold Bergsträsser a justificat unificarea de către regim a statului și a societății ca o modalitate de a anula efectele eșecului jalnic al democrației; în același timp, avocatul Walter Jellinek apăra „revoluția" ca fiind „anti-liberală", dar nu „anti-democratică", declarând că cetățenii puteau câștiga demnitatea de a fi oameni pe de-a-ntregul numai prin subordonarea lor statului. Membru al Partidului Popular German și puternic oponent de dreapta al Republicii de la Weimar, Jellinek era de acord că măsurile antievreiești ale regimului erau necesare din cauza supraaglomerării profesiunilor academice. De asemenea, era de părere – și în aceasta îi preceda pe istoricii de mai târziu – că autoritatea lui Hitler avea să fie limitată de existența altor centre de putere din Reich. Dar oricare ar fi fost cazurile în care afirmația era adevărată, ea nu era valabilă în ceea ce privea politica față de evrei, iar Jellinek făcea parte din această ultimă categorie, fiind înlăturat de la catedra sa în cursul revoluției naționaliste, pe care o întâmpinase cu atâta bucurie. Alți profesori de la aceeași facultate au cerut ca legea să fie expresia sufletului poporului și ca judecătorii să dea verdicte în concordanță cu ideologia nazistă. Profesorul de germană declara că revoluția națională oferise un sens nou, patriotic, studiului limbii germane. A condamnat „gândirea evreiască" și „literatura evreiască", responsabile pentru subminarea „voinței de a trăi" a Germaniei.[81]

În foarte scurt timp, recent nazificatele Ministere ale Educației au făcut din criteriul politic criteriul central nu numai pentru numiri, dar și pentru predare sau cercetare. Ministrul Educației al Reichului, Bernhard Rust, și-a rezervat puteri extinse în acest domeniu. Ministrul bavarez al Culturii a afirmat, în cadrul unei întruniri a profesorilor la München, în 1933: „Din acest moment, nu mai depinde de dumneavoastră să stabiliți dacă un anume lucru este adevărat sau

nu, ci dacă este în interesul Revoluției Național-Socialiste".[82] Liderii naziști nu erau interesați de tradiționala libertate a predării și cercetării sau de valorile tradiționale ale lumii universitare. Mai mult, nu le păsa mai deloc de știință în sine. Când președintele consiliului de administrație al I.G. Farben, chimistul laureat al Premiului Nobel Carl Bosch, l-a întâlnit pe Hitler, în vara lui 1933, pentru a se plânge de pagubele aduse intereselor științifice ale Germaniei prin demiterea profesorilor evrei, a avut parte de o primire ostilă. Numărul demiterilor era mare în special în domeniul fizicii, a afirmat, unde 26% din personalul universitar fusese concediat, inclusiv 11 câștigători ai Premiului Nobel, și în cel al chimiei, unde cifra era de 13%. Toate acestea subminau grav știința germană. Întrerupându-l brusc pe bătrânul om de știință, Hitler i-a spus că nu știa nimic despre toate astea, dar că Germania se putea descurca încă o sută de ani fără fizică sau chimie; apoi, și-a sunat aghiotantul și i-a spus că Bosch dorea să plece.[83]

III

Studenții erau cei care jucau rolul central în procesul de coordonare a universităților. Au organizat, în ziarele locale, campanii împotriva profesorilor nedoriți, au tulburat prelegerile acestora și au condus detașamentele de cămăși brune în timpul percheziţiilor la domiciliu și al raziilor. O altă tactică era aceea de a sublinia lipsa de angajament politic a unor profesori prin invitarea unor personaje apropiate regimului, ca Heidegger, despre care se știa cu certitudine că aveau să-și manifeste sprijinul, lucru pe care alții uneori nu-l făceau. La Universitatea din Heidelberg, un activist nazist a dat peste cap activitatea profesorului de fizică Walter Bothe, organizând marșuri prelungite ale unor detașamente SS pe acoperișul institutului acestuia, chiar deasupra biroului său.[84] Rectori respectați și conducători de instituții au fost, unul după altul, dați la o parte în favoarea unor personaje adeseori mediocre, a căror singură calificare pentru noul post era aceea de a fi nazist și de a beneficia de sprijinul organizațiilor studenților naziști. O figură tipică pentru această

categorie era Ernst Krieck, nazist fervent, teoretician al supremației masculine, care a devenit rector la Frankfurt, în 1933; până la brusca sa promovare, fusese un profesor modest de pedagogie, la colegiul de specialitate al orașului.[85] La Universitatea Tehnică din Darmstadt, asistentul Karl Lieser, membru al Partidului Nazist din 1933, a provocat furia colegilor săi de la Departamentul de Arhitectură după ce, în luna mai, i-a denunțat pe mulți dintre ei Ministerului Educației din Hesse; scandalizat, Senatul Universității i-a interzis lui Lieser să mai predea, a cerut Ministerului să-l demită și a închis temporar Universitatea, în semn de protest. A doua zi însă, studenții au redeschis și au ocupat clădirile, în vreme ce Ministerul l-a desemnat rector interimar pe primarul orașului Darmstadt. Profesorii au cedat în fața presiunii. Lieser și-a reprimit drepturile și a devenit el însuși profesor în 1934. În 1938, ajunsese deja rector. Aceste evenimente, repetate peste tot în universitățile germane, au marcat un declin accentuat al autorității tradiționale a categoriei profesorilor. „Avem universitatea sub control", a declarat liderul studenților naziști din Leipzig, Eduard Klemt, „și putem face tot ce vrem cu ea".[86]

Uniunile studențești nu s-au mulțumit cu accelerarea procesului de nazificare a cadrelor didactice. Au solicitat, în egală măsură, să aibă un rol în numirea profesorilor și reprezentanți în comitetele disciplinare. Acestea s-au dovedit a fi, însă, o exagerare inacceptabilă. Participarea corpului studențesc la deciziile luate în aceste chestiuni contrazicea direct principiul conducătorului. Încă din vara lui 1933, ministerele nazificate ale educației și autoritățile universitare începuseră să combată dezordinile studențești, interzicând studenților să înlăture și să distrugă cărți controversate din biblioteci și blocând un plan al uniunii naționale a studenților de a ridica un stâlp al infamiei în fiecare universitate, unde lucrările profesorilor „negermani" să poată fi bătute în cuie. Nici un student nu a primit sancțiuni disciplinare pentru comportament turbulent de natură politică, în primele șase luni ale lui 1933, în ciuda tulburărilor și a violențelor masive care au paralizat practic viața universitară în această perioadă. Dar mesajul era acum clar: după cum declara Ministerul prusac al Educației, era de datoria uniunilor studențești „să păstreze ordinea și disciplina printre toți membrii".[87] Totuși, înainte ca aceasta să se întâmple, studenții au dat cea mai dramatică și mai notorie lovitură

libertății intelectuale și autonomiei academice, printr-o acțiune ale cărei ecouri s-au făcut auzite în toată lumea și care este și astăzi amintită ori de câte ori cineva se gândește la nazism.

Pe 10 mai 1933, studenții germani au organizat o „acțiune împotriva spiritului negerman“ în nouăsprezece orașe universitare din țară. Au alcătuit o listă de cărți „negermane“, le-au scos din toate bibliotecile pe care le-au găsit, le-au adunat în piețele publice și le-au dat foc. La Berlin, la arderea cărților a participat, la cererea studenților, și Joseph Goebbels. Le-a spus că făceau „ce trebuie aruncând în flăcări spiritul malefic al trecutului“ în cadrul a ceea ce descria ca fiind „o acțiune plină de forță, măreață și simbolică.“[88] Cărțile erau aruncate pe foc unele după altele, gestul fiind însoțit de sloganuri de genul: „Împotriva luptei de clasă și a materialismului, pentru o comunitate națională și o concepție idealistă: Marx, Kautsky; Împotriva decadenței și a regresului moral, pentru disciplină și moralitate în familie și stat: Heinrich Mann, Ernst Glaeser, Erich Kästner.“ Lucrările lui Freud au fost încredințate flăcărilor pentru „înjositoarea exagerare a naturii animale a omului“, lucrările istoricului popular și biografului Emil Ludwig au fost arse pentru „denigrarea [...] marilor figuri“ ale istoriei germane; scrierile jurnaliștilor pacifiști radicali Kurt Tucholsky și Carl von Ossietzky au fost distruse pentru „aroganța și infatuarea lor“. O categorie în sine a fost rezervată lui Erich Maria Remarque, al cărui roman critic *Nimic nou pe frontul de vest* a fost aruncat pe foc „împotriva trădării literare a soldaților din Primul Război Mondial, pentru educația națiunii în spiritul pregătirii militare.“ Multe alte cărți, în afara celor citite în aceste sloganuri-incantații, au fost aruncate pe ruguri. Ca o completare a acestei acțiuni, organizația națională a studenților a dat publicității „douăsprezece teze împotriva spiritului negerman“, cerând introducerea cenzurii și epurarea bibliotecilor și declarând „Inamicul nostru este evreul și oricine se supune lui.“[89]

Pe 12 martie, într-un prolog al acestui eveniment, cămășile brune jefuiseră biblioteca unui centru sindical din Heidelberg, ridicaseră cărțile și le incendiaseră în fața intrării. Această acțiune vizând cărțile și ideile marxiste a fost spontană și nu a avut alte consecințe. Dar pe 10 mai, arderea cărților a avut o amploare mult mai mare și a fost mult mai bine pregătită. Studenții scotociseră bibliotecile și

librăriile încă de la jumătatea lunii aprilie pentru a o pune la cale. Unii librari au refuzat curajos să pună în vitrine afișe ce făceau reclamă evenimentului, dar mulți alții au cedat amenințărilor care însoțiseră cererile studenților. La Heidelberg, unde arderea cărților a avut loc pe 17 mai, studenții au participat la o procesiune cu torțe, însoțiți de membri SA, SS, ai Căștilor de Oțel, precum și ai corpurilor de duel. Pe lângă cărți, în foc au fost aruncate și însemne comuniste și social-democrate. Evenimentul a fost însoțit de intonarea imnului național și a imnului lui Horst Wessel. Au fost ținute discursuri în care acțiunea era prezentată ca o lovitură dată „spiritului negerman", reprezentat de scriitori ca Emil Julius Gumbel, statisticianul crimelor extremei drepte în anii Republicii de la Weimar, gonit de la catedra sa universitară încă din vara lui 1932. Republica asimilase acest spirit „subversiv evreiesc"; în cele din urmă, acum aparținea istoriei.[90]

Toate acestea marcau punctul culminant al unei acțiuni generalizate „împotriva spiritului negerman" puse în mișcare cu câteva săptămâni înainte de către Ministerul Propagandei.[91] Așa cum s-a întâmplat de multe ori în istoria celui de-al Treilea Reich, manifestarea aparent spontană era, în realitate, coordonată de la centru, deși nu de către Goebbels, ci de către uniunea națională a studenților. Oficialul nazist responsabil pentru epurarea bibliotecilor din Berlin a pus, amabil, la dispoziție o listă cu cărțile care trebuiau arse, iar biroul central al uniunii naționale a studenților a furnizat lista de sloganuri ce trebuiau folosite în timpul ceremoniei. În acest fel, organizația studenților naziști s-a asigurat că arderea cărților urma un curs asemănător în toate orașele universitare unde avea loc.[92] și în toate localitățile din țară unde unii studenți au preluat inițiativa, alții i-au urmat. De pildă, la o sărbătoare a solstițiului de vară din 1933, în orășelul Neu-Isenburg, o mulțime numeroasă a urmărit o stivă uriașă de literatură „marxistă" arzând într-un spațiu deschis, situat în spatele stației de pompieri. În vreme ce membrele clubului de gimnastică feminină dansau în jurul focului, liderul local de partid ținea un discurs, urmat de intonarea imnului lui Horst Wessel de către mulțime. Arderea cărților nu era nicidecum un privilegiu rezervat numai celor cu educație înaltă.[93]



Universitățile germane în 1933

Arderea cărților de către naziști reprezenta ecoul conștient al unui ritual mai vechi, executat de studenții naționaliști radicali cu ocazia sărbătoririi la Wartburg, în Thuringia, pe 18 octombrie 1817, la trei sute de ani de la lansarea Reformei de către Martin Luther, odată cu publicarea tezelor sale ce atacau Biserica Catolică. La finalul festivităților, studenții aruncaseră simboluri ale autorității și cărți „negermane" precum *Code Napoléon*, pe un rug, într-un fel de execuție publică. Poate că această acțiune furnizase un precedent pentru canoanele demonstrațiilor naționaliste, dar în realitate nu avea mai nimic în comun cu imitația sa de mai târziu, din 1933, de vreme ce principala preocupare a Festivalului de la Wartburg era să-și manifeste solidaritatea cu Polonia și să demonstreze în favoarea libertății presei germane, afectate de cenzura strictă a regimului polițienesc inspirat de prințul Metternich. Totuși, în momentul în care în vechile centre de învățătură ale Germaniei flăcările se ridicau spre cer, în acea zi de 10 mai 1933, încurajate sau tolerate de noile autorități universitare nazificate, mulți trebuie să-și fi amintit comentariul poetului Heinrich Heine legat de acel eveniment, din urmă cu mai bine un veac: „Acolo unde cărțile sunt arse, până la urmă vor fi arși și oameni."[94]

IV

În această atmosferă de violență, intimidare și brutalitate creată de asaltul nazist asupra societății civile în primele luni ale lui 1933, în special un anume grup de germani, unul nu foarte numeros, a devenit ținta unei uri și ostilități intense: evreii germani. Explicația nu rezida în faptul că ar fi fost oponenți declarați ai nazismului precum comuniștii și social-democrații sau ar fi fost nevoie, ca parte a efortului nazist de a crea un stat dictatorial, monopartinic, de intimidarea lor pentru a-i aduce sub control, așa cum fusese cazul celorlalte grupuri politice și sociale. Atacul nazist împotriva evreilor avea un caracter esențialmente diferit. După cum foarte bine o ilustrau expulzările evreilor din Academia Prusacă de Arte,

din orchestrele importante, din școlile de arte sau muzee, naziștii vedeau în evrei depozitarii unui spirit străin, negerman, și în înlăturarea lor o parte esențială a revoluției care avea să redea Germaniei „germanitatea“. Antisemitismul avusese întotdeauna o relație foarte îndoielnică și indirectă cu rolul și poziția reală a evreilor în societatea germană, majoritatea ducând o existență obișnuită, ireproșabilă și având simpatii politice mai degrabă conservatoare. Dar încă de la începuturile preluării puterii de către naziști, au simțit întreaga forță a urii dezlănțuite a cămășilor brune. Mai mult, încă din toamna lui 1932, membri ai SA organizaseră o serie de atacuri cu bombă asupra unor magazine sau firme evreiești, a unor sinagogi sau a altor clădiri. În săptămânile ce au urmat desemnării lui Hitler în funcția de cancelar, cămășile brune au pătruns cu forța în sinagogi și au profanat obiectele religioase, au spart vitrinele magazinelor evreiești și i-au supus pe evrei unor acte nediscriminatorii de umilință, răzându-le bărbile sau obligându-i – într-un fel de copie a unei pedepse inventate de fasciștii italieni, să bea cantități considerabile de ulei de ricin.[95] Violența a atins noi culmi după alegerile din 5 martie. La o zi după scrutin, bande de cămăși brune au devastat Kurfürstendamm, o stradă comercială la modă în Berlin, pe care naziștii o considerau o zonă de adunarea a evreilor, vânându-i pe evrei și bătându-i. La Breslau, o bandă de membri SA l-a răpit pe directorul evreu al teatrului, bătându-l cu bastoane de cauciuc și bice până l-au lăsat aproape mort. La Königsberg, în Prusia Orientală, o sinagogă a fost incendiată și un om de afaceri evreu a fost răpit și bătut atât de violent, încât a decedat ulterior din cauza rănilor. Grupuri de cămăși brune au murdărit vitrinele magazinele evreiești din mai multe localități și au împiedicat accesul clienților.[96]

La Breslau, membri ai Secțiunilor de Asalt i-au agresat pe judecătorii și avocații evrei în clădirea tribunalului. Instanțele și-au întrerupt activitatea și, când s-au reunit, Președintele Curții, sub presiunea cămășilor brune, a decretat că, din acel moment, numai 17 dintre cei 364 de avocați evrei care practicau la Breslau aveau dreptul să intre în clădirea tribunalului. Alte grupuri de membri SA au pătruns în tribunalele din toată Germania, i-au târât afară din ședințe pe judecătorii și avocații evrei, i-au bătut și le-au spus să nu

se mai întoarcă. Problemele create erau prea mult chiar și pentru Hitler, care a cerut, pe 10 martie, încetarea tuturor „acțiunilor individuale“ de acest tip dacă ele tulburau funcționarea instituțiilor statului sau dăunau economiei (problemă în care primise deja plângeri din partea unor cercuri de afaceri influente, de la Reichsbank în jos). Totodată, Hitler a forțat liderii naziști din Leipzig să anuleze un atac plănuit asupra Curții Reichului cu scopul de a-i alunga pe avocații evrei.[97] Pentru tribunalele aflate mai jos în ierarhie, lucrurile stăteau complet diferit și în aceste cazuri nu a intervenit. Presa nazistă a continuat să publice îndemnuri frenetice pentru epurarea sistemului judiciar și a profesiunilor juridice de evrei, campania fiind sprijinită de un flux de petiții adresate, cu același scop, Ministerului de Justiție al Reichului de către grupurile „naționaliste“ de avocați. Realitatea era că, în vreme ce atacurile asupra magazinelor și a afacerilor evreiești erau îngrijorătoare pentru partenerii naționaliști de coaliție ai lui Hitler, atacurile asupra avocaților evrei în general nu erau. În cazul profesiunilor juridice, atacurile au întâmpinat foarte puțină rezistență, chiar și din partea celor care le dezaprobau. Judecătorul stagiar Raimund Pretzel se afla în biblioteca tribunalului din Berlin când cămășile brune au năvălit în clădire, dându-i afară foarte zgomotos pe evrei. „O cămașă brună s-a apropiat, oprindu-se în fața biroului meu“, își amintea ulterior. „«Ești arian?» Înainte să mă pot gândi, am răspuns «Da.» S-a uitat îndeaproape la nasul meu – și a plecat. Mi-a năvălit sângele în obraji. Rușinea, înfrângerea le-am simțit o clipă prea târziu [...] Ce rușine să-mi cumpăr, cu un simplu răspuns, dreptul de a sta liniștit alături de hârtiile mele!“[98]

Intervenția lui Hitler a provocat numai o scădere în intensitate a succesiunii de evenimente violente, dar nu a reușit nicidecum să le oprească în totalitate. La mai puțin de o jumătate de lună după aceea, începuseră din nou. Pe 25 martie 1933, treizeci de cămăși brune din afara orașului au pătruns în casele locuitorilor evrei din Niederstettem, în sud-vestul țării, i-au strâns pe bărbați în primărie și i-au bătut cu o sălbăticie abia controlată; în aceeași dimineață, în orașul vecin Creglingen, un incident similar a provocat moartea a doi dintre cei optsprezece evrei supuși aceluiași

tratament. Administratorul regional al Bavariei Inferioare raporta, pe 30 martie:

> Devreme în dimineața zilei de 15 a acestei luni, spre ora 6, un camion încărcat cu mai mulți bărbați în uniforme întunecate a apărut în fața locuinței comerciantului evreu Otto Selz, la Straubing. Selz a fost scos din casă îmbrăcat încă în cămașă de noapte și a fost urcat în camion. În jur de 9.30, Selz a fost descoperit într-o pădure de lângă Weng, în districtul Landshut, împușcat [...] Câțiva țărani susțin că au observat brasardele roșii cu zvastica, purtate de unii din bărbații din camion.[99]

După cum o sugera intervenția lui Hitler, aceste incidente nu erau parte a unui plan prestabilit. Ele erau în primul rând expresia urii antisemite, a furiei și violenței aflate în inima nazismului la toate nivelurile. Brutalitatea trupelor de asalt se îndreptase până atunci în principal împotriva Stindardului Reichului și a Ligii Luptătorilor Frontului Roșu, dar acum victoria electorală a naziștilor o eliberase în toate direcțiile. Fără a fi limitată de intervenția poliției sau de orice amenințare reală de a i se răspunde cu acțiuni în justiție, s-a dezlănțuit în special sub forma atacurilor împotriva evreilor. În ciuda dorinței de a controla violențele, în realitate liderii naziști au continuat să le încurajeze prin retorica lor, prin omniprezentele diatribe antisemite din presa nazistă, în frunte cu *Die Stürmer*, al lui Julius Streicher.[100] Conform unei estimări fără îndoială incomplete, cămășile brune naziste au ucis 43 de evrei până la sfârșitul lui iunie 1933.[101]

Aceste incidente nu au trecut neobservate în străinătate. Corespondenții berlinezi ai presei internaționale relatau că văzuseră evrei cu sângele șiroindu-le pe față, prăbușiți pe străzile din capitală, după ce fuseseră bătuți până își pierduseră cunoștința. Articole critice au început să apară în presa britanică, franceză și americană.[102] Pe 26 martie, ministrul de Externe conservator, von Neurath, i-a spus jurnalistului american Louis P. Lochner că această „propagandă a atrocităților", pe care o descria ca fiind o reminiscență a miturilor legate de atrocitățile comise în Belgia de trupele germane în 1914, era cel mai probabil parte a unei campanii concertate de

dezinformare despre guvernul german; revoluțiile erau inevitabil însoțite de „anumite excese". Spre deosebire de Neurath, Hitler descria relatările drept „calomniile legate de atrocitățile asupra evreilor". La o întrevedere cu Goebbels, Himmler și Streicher la Berchtesgaden în aceeași zi, Hitler s-a hotărât să acționeze pentru a canaliza energiile antisemite ale membrilor de partid într-o acțiune concertată. Pe 28 martie, a ordonat tuturor eșaloanelor partidului să pregătească un boicot al magazinelor și firmelor evreiești care să fie pus în practică pe 1 aprilie. Acțiunea a fost aprobată de cabinet a doua zi.[103] Departe de a fi un răspuns pripit, impulsiv, la „campania atrocităților" din străinătate, boicotul era avut în vedere de mai mult timp în cercurile naziste, mai ales în cele ostile față de marile firme „evreiești" precum magazinele universale sau casele financiare. Naziștii porneau, nu era nici prima, nici ultima dată, de la premisa existenței unei identități de interese, a unei legături conspirative chiar, între evreii europeni și cei americani, o identitate care pur și simplu nu exista. Era necesar să li se demonstreze evreilor, scria Goebbels în versiunea publicată a jurnalului său, „că cineva este hotărât să meargă până la capăt".[104]

Lipsa de fundament a unor asemenea convingeri a fost ilustrată când Asociația Centrală a Cetățenilor Germani de Credință Ebraică a trimis o telegramă Comitetului Evreiesc American de la New York, în care îi cerea să renunțe la „demonstrațiile ostile Germaniei", numai pentru a primi un refuz tăios, în pofida diviziunilor existente în interiorul comunității evreiești americane. Demonstrațiile de protest dintr-un număr de orașe germane de pe 27 martie au fost urmate de o campanie de boicotare a produselor germane, care a înregistrat un succes crescând în lunile ce au urmat lui 1 aprilie.[105] Toate acestea nu au făcut decât să-i confirme lui Goebbels părerea că boicotul ar trebui continuat „cu cea mai mare duritate". „În cazul în care campania de calomnii din exterior continuă, atunci va fi oprit", a adăugat, „altfel va începe o luptă până la moarte. Astăzi, evreii germani trebuie să-și influențeze camarazii rasiali din lume, altfel nu vor putea scăpa de pedeapsă aici." Când Goebbels a circulat cu mașina prin Berlin, pe data de 1 aprilie, pentru a verifica progresul boicotului, s-a declarat mai mult decât satisfăcut: „Toate magazinele evreiești sunt închise. Gărzi SA stau în fața intrărilor.

Publicul și-a declarat solidaritatea. Peste tot, disciplină exemplară. Un spectacol impozant!“ Spectacolul a fost făcut și mai dramatic de o demonstrație masivă a „150 000 de muncitori berlinezi“ împotriva „defăimării din străinătate“ în acea după-amiază și de un marș a peste 100 000 de membri ai Tineretului hitlerist seara. „Există, relata Goebbels, o stare indescriptibilă de mânie clocotindă [...] Boicotul este o mare victorie morală pentru Germania.“ Atât de mare era succesul, încât a doua zi putea raporta: „Statele străine încep să se trezească la realitate.“[106]

Germanii care au citit relatarea lui Goebbels când a fost publicată, câteva luni mai târziu, știau, însă, că prezentase într-o lumină optimistă din punct de vedere nazist evenimentele din 1 aprilie. Nu există nici o îndoială asupra nivelului activității trupelor de asalt, care afișaseră peste tot pancarte în culori țipătoare cu mesajul: „Nu cumpărați nimic din prăvăliile și magazinele universale evreiești!“, ordonându-le să nu folosească avocați sau doctori evrei și informându-i, pentru a evita orice neînțelegere, asupra presupusului motiv al întregii acțiuni: „Evreul ne ponegrește în străinătate“. Camioane împodobite cu postere similare și pline de membri SA goneau pe străzi, iar unitățile SA și ale Căștilor de Oțel așteptau amenințător în fața intrărilor în magazinele evreiești, cerând documentele de identitate ale cumpărătorilor care intrau. Multe magazine neevreiești au pus afișe ce făceau cunoscut faptul că erau „firme german-creștine recunoscute“. În ceea ce privește cămășile brune, conducerea nazistă a făcut un lucru foarte clar: această acțiune împotriva evreilor avea să fie coordonată de la centru și nu aveau să existe acte violente individuale. Trupele de asalt care au implementat boicotul pe 1 aprilie s-au abținut, într-adevăr, de la încălcări serioase ale ordinii și s-au menținut la nivelul amenințărilor și al intimidării. Foarte puține pagube par să fi fost produse magazinelor în sine în acea zi, deși în multe locuri cămășile brune au mâzgălit sloganuri pe vitrine și, în câteva localități, nu s-au putut abține să nu spargă geamuri, să jefuiască marfa, să-i aresteze pe cei care obiectau sau să-i plimbe pe străzi și să-i bată, când se prăbușeau din cauza epuizării.[107]

Mulțimi de oameni s-au adunat în fața magazinelor boicotate să vadă ce se întâmpla. Cu toate acestea, contrar relatărilor presei naziste, nu și-au manifestat furia față de evrei, ci au rămas

în cea mai mare parte pasivi și tăcuți. În unele locuri, inclusiv la două magazine universale din München, au existat chiar și mici contrademonstrații ale cetățenilor, unii dintre ei purtând insigne ale Partidului Nazist, care încercau să treacă de gărzile SA postate la intrări. La Hanovra, cumpărători hotărâți au încercat să intre cu forța în magazinele evreiești. În majoritatea locurilor, însă, puțini oameni au intrat. Din acest punct de vedere cel puțin, boicotul a fost un succes. Pe de cealaltă parte, unele orașe de mici dimensiuni nu au implementat boicotul deloc. Peste tot, mulți comercianți evrei și-au închis oricum magazinele, din dorința de a evita neplăcerile. Avertizați în prealabil de organizarea boicotului, mulți oameni s-au înghesuit cu o zi înainte să cumpere produsele necesare din magazinele evreiești, spre iritarea presei naziste. Un tânăr soldat și prietena sa au fost auziți într-un cinematograf în seara dinaintea boicotului discutând ce ar fi trebuit să facă. „De fapt, nimeni nu poate cumpăra nimic de la evrei“, a spus el; „dar e atât de ieftin“, i-a răspuns ea. „Atunci e de proastă calitate și nu ține“, a fost replica lui. „Nu e adevărat, a ripostat ea, e la fel de bun și ține la fel de mult, la fel ca în magazinele creștine – și e mult mai ieftin.“[108]

Numai micile prăvălii și firme au fost afectate de boicot; cele mai mari companii evreiești, care fuseseră ținta majorității atacurilor retorice ale naziștilor, au fost scutite, din cauza importanței lor pentru economia națională și pentru că erau angajatori substanțiali, care ar fi fost nevoiți să facă concedieri dacă boicotul avea cu adevărat un impact serios asupra situației lor economice. Numai lanțul de magazine universale Tietz avea 14 000 de angajați. Organizația angajaților naziști din uriașa editură Ullstein observa că, și în condițiile în care compania nu era vizată de boicot, interzicerea multora din publicațiile sale provoca concedierea multor „camarazi naționali buni“, ceea ce ilustra riscurile economice ale politicilor regimului.[109] Toate acestea făceau din boicot un eveniment mult mai puțin impresionant decât afirmase Goebbels. Lipsa generală a opoziției publice a fost izbitoare, dar la fel de izbitoare a fost și lipsa entuziasmului publicului; această combinație avea să se repete în anii următori, ori de câte ori regimul lansa măsuri antisemite de un fel sau altul. Dându-și seama de problemele pe care le ridica boicotul, atât pentru economie, cât și pentru reputația regimului în

exterior, Hitler și partidul au renunțat tacit la ideea de a-l mai continua la nivel național, în ciuda faptului că presa americană a continuat să tipărească „povești cu atrocități", despre violența nazistă împotriva evreilor în săptămânile și lunile următoare. Dar ideea unui boicot a prins rădăcini în sânul mișcării naziste. În lunile ce au urmat, multe ziare locale au cerut, în mod repetat, cititorilor lor să nu sprijine magazinele evreiești, în vreme ce activiștii de partid dintr-o mulțime de așezări au așezat adeseori „gărzi" în exteriorul clădirilor evreiești și au organizat campanii prin corespondență, pentru a-i mustra și a-i pune în gardă pe acei clienți care îndrăzneau să le treacă pragul.[110]

V

Un obiectiv major al boicotului fusese acela de a le face cunoscut membrilor obișnuiți ai partidului că politica antisemită trebuia să fie coordonată și implementată de la centru, așa cum Hitler scrisese cu mulți ani în urmă, într-o manieră „rațională", mai degrabă decât prin pogromuri sau acte de violență spontane. Astfel, boicotul a pregătit calea pentru adoptarea, de către politica evreiască a regimului nazist, a unui curs legal, sau cvasi-legal, urmând astfel declarațiile programului partidului, conform cărora evreii nu puteau fi cetățeni germani deplini și, în consecință, nu se puteau bucura de drepturi civile depline. La o săptămână după boicot, pe 7 aprilie 1933, Legea pentru restaurarea administrației profesioniste îi adăuga pe evrei comuniștilor și altor categorii, care nu prezentau încredere din punct de vedere politic, ca ținte ale demiterilor din sistemul de stat. Funcționarii „non-arieni", definiți într-o lege suplimentară din 11 aprilie ca oameni cu unul sau mai mulți bunici „non-arieni, în special evrei", urmau să fie pensionați, fiind exceptați (la insistențele explicite ale lui Hindenburg) cei care erau veterani de război sau își pierduseră tatăl sau un fiu în luptă și cei care își făcuseră stagiul militar înaintea Primului Război Mondial. Susținută de Wilhelm Frick, Ministrul de Interne nazist al Reichului, care propusese o lege

similară încă din 1925, pe când era doar un umil deputat în Reichstag, legea, de o manieră tipic nazistă, coordona măsuri deja în curs de implementare la nivel regional și local, unde concedierile angajaților evrei din sectorul de stat începuse deja de câteva săptămâni. Clauze identice au fost aplicate și avocaților evrei, acestea fiind redactate în paralel de Ministerul de Justiție și reunite într-o lege separată, votată în aceeași zi. Un decret din 25 aprilie „Împotriva Supraaglomerării Școlilor și Universităților Germane“ a redus drastic fluxul de germani evrei calificați în diferitele profesiuni prin impunerea unei cote de 5% elevi și studenți evrei în toate școlile și universitățile și de 1,5% pentru înscrierile din fiecare an. Excepțiile au însemnat că mulți evrei au putut continua să lucreze – 336 dintr-un total de 717 judecători și procurori evrei și 3 167 dintr-un total de 4 585 de avocați evrei.[111] Evreii est-europeni care imigraseră în Germania în timpul Republicii de la Weimar și-au pierdut cetățenia printr-o lege din 14 iulie 1933, măsură care fusese deja avută de vedere de guvernul lui Franz von Papen în 1932. Acest mănunchi de măsuri diferite a însemnat sfârșitul egalității civile de care se bucuraseră evreii în Germania, începând cu 1871.[112]

Evreii care nu și-au pierdut slujbele au continuat să și le exercite într-o atmosferă de suspiciune și ostilitate continuă și din ce în ce mai apăsătoare. Decretele au dat naștere unui val de denunțuri, motivate personal sau politic, și mulți avocați, funcționari sau angajați ai statului au fost obligați să înceapă să-și verifice obârșia sau chiar să fie supuși unor examinări medicale care să stabilească presupusul lor profil rasial. Miniștrii și conducătorii departamentelor administrative erau vehement ostili păstrării unei prezențe evreiești în instituțiile pe care le conduceau. Conservatori precum Herbert von Bismarck, Secretar de Stat la Ministerul de Interne al Prusiei, erau susținători la fel de entuziaști ai măsurilor antievreiești ca aliații naziști. În fond, măsurile menite să restrângă drepturile civile ale evreilor fuseseră parte a programului Partidului Conservator, ulterior Naționalist, încă de la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea. Hitler a ținut seama de părerea acestor oameni că politicile antisemite nu ar trebui să meargă prea departe, opunându-se, de exemplu, pe 7 aprilie, unei propuneri de a interzice medicilor evrei

să-și practice meseria și asigurându-se că epurările nu aveau efecte negative asupra companiilor și economiei. Totuși, este un fapt că, în ceea ce privește aspectele principale ale politicii sale de marginalizare, la acel moment colegii săi naționaliști îl susțineau complet.[113]

Și în chestiunile în care statul prelua inițiativa, alte instituții urmau. Un aspect fundamental al întregului proces de coordonare de la toate nivelurile a fost reprezentat de excluderea evreilor din instituțiile recent nazificate ca urmare a acestui proces, fie că vorbim de Asociația Germană de Box, care i-a exclus pe evrei pe 4 aprilie 1933, sau de Liga Germană de Gimnastică, al cărei rând să se „arianizeze“ a venit pe 24 mai. Autoritățile municipale au început să interzică accesul evreilor la o serie de facilități publice, ca de pildă terenurile sportive.[114] În orășelul nord-german Northeim, unde în 1932 existau doar 120 de evrei practicanți, boicotul de pe 1 aprilie a fost pus în practică cu jumătate de inimă, durând numai câteva ore și nefiind deloc aplicat anumitor firme. Aici, ca și în multe alte comunități, populația evreiască locală fusese în general acceptată, iar antisemitismul nazist era privit ca o retorică abstractă, fără aplicabilitate concretă în cazul evreilor, pe care tot orașul îi cunoștea. Acum, boicotul a făcut clară realitatea situației tuturor segmentelor societății. Veniturile medicului evreu local au început să scadă, de vreme ce pierduse pacienți, iar asociațiile voluntare locale, nu numai clubul de tir, dar și Clubul Veteranilor, au început să renunțe la membrii evrei, de multe ori pentru „neprezentare“, deoarece evreii din partea locului ezitau să mai participe la viața asociațională a orașului; mulți au demisionat înainte să li se mai ceară să demisioneze. Pentru fiecare vechi social-democrat care continua ostentativ să sprijine magazinele evreiești, existau mai mulți membri SA care cumpărau produse pe credit și refuzau să le mai plătească. Până la sfârșitul verii lui 1933, în mijlocul unei avalanșe neîncetate de propagandă antisemită, pornită de la liderii politici de la toate nivelurile, de la ziare și media, evreii din Northeim fuseseră efectiv excluși din viața socială a orașului. Și ceea ce s-a întâmplat la Northeim s-a întâmplat peste tot în Germania.[115]

Unii evrei credeau că valul antisemit avea să treacă în curând, au încercat să-l explice logic sau au făcut tot ce le-a stat în putință ca

să-l ignore. Mulți, însă, erau într-o stare de șoc și disperare. Oricât ar fi fost de răspândită violența politică înainte de 30 ianuarie 1933, faptul că acum era aprobată oficial de către guvern și era direcționată atât de explicit împotriva populației evreiești din Germanie crea o situație care multora le părea complet nouă. Rezultatul a fost că evreii au început să emigreze din Germania, așa cum intenționaseră naziștii. Treizeci și șapte de mii au plecat numai în 1933. Populația evreiască a Germaniei a scăzut de la 525 000, în ianuarie, la sub 500 000, la sfârșitul lui iunie; și aceasta era numai scăderea numărului celor înregistrați ca aparținând credinței ebraice. Mulți alții aveau să-i urmeze în anii ce aveau să vină. Dar mulți au hotărât să rămână, mai ales dacă erau în vârstă.[116] Pentru generația vârstnică, găsirea unei slujbe în străinătate era problematică, dacă nu imposibilă, mai ales în condițiile în care multe din țările de destinație erau încă în plină criză economică. Au preferat să-și asume un risc în țara pe care dintotdeauna o consideraseră a fi casa lor. Alții nutreau iluzia că lucrurile aveau să se amelioreze din momentul în care instalarea regimului avea să fie completă. Energia tinerească a cămășilor brune urma să fie fără îndoială îmblânzită, iar excesele Revoluției Național-Socialiste aveau să ia în curând sfârșit.

Un cetățean evreu care nu-și făcea nici o iluzie era Victor Klemperer. Se plânsese deja în jurnal despre „teroarea de dreapta" înainte de alegerile din 5 martie 1933, când nivelul acesteia era încă modest în comparație cu ce a urmat. A descoperit că era incapabil să accepte punctul de vedere al prietenilor săi, care îi sprijineau pe naționaliști și care susțineau scoaterea în afara lege a comuniștilor. Klemperer era deprimat de incapacitatea lor de a înțelege „adevărata distribuție a puterii" în cabinetul lui Hitler. Teroarea premergătoare alegerilor, scria pe 10 martie, nu a fost altceva decât un „prolog moderat". Violența și propaganda îi aduceau aminte de revoluția din 1918, numai că de data asta totul se petrecea sub semnul zvasticii. Deja începuse să se întrebe cât avea să i se mai permită să-și păstreze locul la universitate. O săptămână mai târziu scria: „Înfrângerea din 1918 nu m-a deprimat la fel de mult ca actuala situație. E cu adevărat șocant cum, zi după zi, forța brută, încălcările legalității, cea mai groaznică ipocrizie și o stare de spirit barbară devin regulă, fără nici

un fel de ascunzișuri." Atmosfera, a notat cu disperare pe 30 martie, cu două zile înaintea boicotului, era

> asemănătoare perioadei premergătoare unui pogrom din Evul Mediu sau din adâncurile Rusiei [...] Noi suntem ostatici [...] «Noi» – adică comunitatea amenințată a evreilor. De fapt, mă simt mai degrabă rușinat decât speriat. Și mi-am imaginat dintotdeauna că secolul XX și Europa Centrală sunt cu totul altceva decât secolul al XIV-lea și România. Greșit!

Asemenea multor altor evrei germani conservatori, Klemperer, care era de acord cu majoritatea convingerilor naționaliștilor, cu excepția antisemitismului, insista, mai presus de toate, asupra identității sale germane. Loialitatea sa avea să fie greu pusă la încercare în lunile și anii ce au urmat.

Germania, scria Klemperer pe 20 martie 1933, nu avea să fie salvată de guvernul lui Hitler, care părea să o conducă rapid spre o catastrofă. „Dincolo de asta, adăuga, cred că nu va putea să spele nici odată rușinea de a-i fi căzut pradă." A notat în jurnal demiterile succesive ale prietenilor și cunoștințelor sale printre evrei. S-a simțit vinovat când legea din 7 aprilie i-a permis să rămână în funcție deoarece luptase pe front în 1914-1918. Egoismul, neputința și lașitatea oamenilor și mai mult decât orice antisemitismul vizibil și pancartele anti-evreiești jignitoare ale studenților săi îl exasperau. Soția sa era bolnavă și suferea de nervi, el își făcea griji din cauza problemelor cu inima. Ceea ce l-a făcut să continue în această perioadă a fost cumpărarea și pregătirea unui teren la Döltzschen, la periferia Dresdei, unde intenționa să construiască o casă pentru el și soția sa, precum și scrierile academice; acestea, alături de compasiunea umană și curiozitatea sa intelectuală de nepotolit. În iunie, începuse deja să compileze în secret un dicționar al terminologiei naziste. Primul termen înregistrat, pe 30 iunie 1933, a fost *custodie protectivă*.[117]

O „revoluție a distrugerii"?

I

Ofensiva nazistă împotriva evreilor în primele luni ale lui 1933 a fost primul pas al unui proces pe termen lung de eliminare a lor din societatea germană. În vara lui 1933, procesul respectiv era deja în plină desfășurare. Acesta reprezenta esența revoluției culturale a lui Hitler, cheia – din punctul de vedere nazist – transformării culturale de ansamblu a Germaniei, care trebuia să elibereze spiritul german de influențele „străine" ale comunismului, marxismului, socialismului, liberalismului, pacifismului, conservatorismului, experimentării artistice, emancipării sexuale și ale multor altora. Toate aceste influențe erau atribuite de naziști influenței maligne a evreilor, în ciuda dovezilor substanțiale care indicau contrariul. Excluderea evreilor din economie, din mass-media, din sectorul de stat și din unele profesiuni era astfel parte a unui proces de emancipare și purificare a rasei germane și de a o pregăti pentru a se răzbuna pe cei care o umiliseră în 1918. Când Hitler și Goebbels vorbeau în acea vară despre „Revoluția Național-Socialistă", asta voiau să spună în primul rând: o revoluție culturală și spirituală, prin care toate lucrurile „negermane" au fost suprimate fără îndurare.

Cu toate acestea, extraordinara viteză cu care a fost atinsă, această transformare sugera existența unor continuități puternice cu trecutul apropiat. Între 30 ianuarie și 14 iulie 1933, naziștii reușiseră să transforme deținerea funcției de cancelar în cadrul unui guvern

dominat de conservatori non-naziști într-un regim monopartinic, în care nici măcar conservatorii nu mai aveau o reprezentare separată. Coordonaseră toate instituțiile sociale, cu excepția Bisericilor și a armatei, și le transformaseră într-o vastă structură, aflată încă în plină creștere, sub propria conducere. Epuraseră sectoare imense ale culturii și artelor, ale universităților și sistemului educațional și aproape ale tuturor sectoarelor societății germane de toți cei care li se opuneau. Își începuseră acțiunea de marginalizare a evreilor sau de forțare a emigrării acestora. Și începeau să pună în practică legile și politicile care aveau să determine soarta Germaniei și a poporului ei, și a multor altora pe lângă acesta, de-a lungul anilor următori. Unii își imaginaseră că, asemenea multor altor coaliții ce i-au precedat, coaliția instalată la putere pe 30 ianuarie 1933 avea să se dezintegreze în termen de câteva luni. Alții relegaseră nazismul la statutul de fenomen temporar, care avea să dispară rapid de pe scena mondială, odată cu capitalismul care îl adusese la putere. Se dovedise că se înșelaseră cu toții. Al Treilea Reich își începuse existența încă din vara lui 1933 și nu avea de gând să dispară în curând. Atunci, cum s-a produs această revoluție? De ce preluarea puterii de către naziști nu a întâmpinat o rezistență efectivă?

Instaurarea celui de-al Treilea Reich poate fi, în esență, împărțită în două etape. Prima a luat sfârșit odată cu desemnarea lui Hitler în funcția de cancelar al Reichului, pe 30 ianuarie 1933. Nu era vorba de o „acaparare a puterii". Într-adevăr, nici naziștii nu au utilizat acest termen pentru a descrie nominalizarea, deoarece lăsa impresia unui puci ilegal. În această fază, au avut grijă să se refere la o „asumare a puterii" și să denumească coaliția „guvernul renașterii naționale" sau, mai general, ca un „guvern al revoltei naționale", în funcție de dorința lor de a sublinia legitimitatea numirii guvernului de către președinte sau legitimitatea presupusului sprijin al națiunii.[118] Naziștii știau că numirea lui Hitler reprezenta începutul procesului de cucerire a puterii, nu sfârșitul. Cu toate acestea, dacă evenimentul nu s-ar fi produs, poate că Partidul Nazist și-ar fi continuat declinul, pe măsură ce economia se refăcea. Dacă Schleicher ar fi fost mai puțin incompetent ca om politic, ar fi putut crea un regim cvasi-militar, guvernând cu ajutorul decretelor

președintelui Hindenburg și apoi, după moartea lui Hindenburg, care se apropia cu pași rapizi de nouăzeci de ani, ar fi putut conduce singur, sprijinit poate pe o constituție revizuită, care ar oferit un rol oarecare Reichstagului. Din a doua jumătate a lui 1932, un regim militar a reprezentat singura alternativă viabilă la dictatura nazistă. Alunecarea dinspre democrația parlamentară spre un stat autoritar, în care rolul partidelor și al instituțiilor reprezentative era minimalizat, începuse încă din timpul guvernului Brüning. Procesul fusese masiv și accelerat în mod deliberat de către Papen. După Papen, nu a mai existat posibilitate de întoarcere. În Germania fusese creat un vacuum de putere, pe care Reichstagul și partidele nu aveau nici o șansă să-l umple. Puterea politică scăpase de sub controlul organismelor constituționale legitime și emigrase pe de-o parte spre forțele active în stradă, pe de altă parte spre cabala formată de cei câțiva politicieni din jurul lui Hindenburg, creându-se un vid între cei doi poli, adică în spațiul unde viața politică democratică se desfășoară în mod normal. Hitler a fost pus în funcție de o clică din jurul președintelui; dar aceștia nu s-ar fi simțit nevoiți să o facă dacă n-ar fi existat violențele și dezordinile generate de activitățile naziștilor și ale comuniștilor pe străzi.[119]

Într-o asemenea situație, numai forța avea șanse de izbândă și numai două instituții erau suficient de puternice. Numai două instituții o puteau utiliza fără să provoace reacții și mai violente din partea unui segment al populației germane: armata și mișcarea nazistă. Cel mai probabil, o dictatură militară ar fi distrus multe dintre libertățile civile în anii de după 1933, ar fi lansat o campanie de reînarmare, ar fi repudiat Tratatul de la Versailles, ar fi anexat Austria și ar fi invadat Polonia, pentru a recupera Danzig-ul și Coridorul Polonez, care separa Prusia Orientală de restul Germaniei. Poate că ar fi folosit recrudescența puterii germane pentru a lansa și alte agresiuni pe plan internațional, ce ar fi condus la un război cu Franța și Marea Britanie, sau cu Uniunea Sovietică, sau cu toate cele trei. Aproape cert ar fi impus restricții severe evreilor. Trăgând, însă, o linie, e improbabil că o dictatură militară germană ar fi lansat tipul de programe de exterminare al căror apogeu a fost reprezentat de camerele de gazare de la Auschwitz sau Treblinka.[120]

O lovitură de stat militară ar fi putut provoca, după cum se temeau mulți, rezistența violentă a naziștilor și a comuniștilor. Restaurarea ordinii ar fi provocat pierderi masive de vieți omenești și poate un război civil. Armata era la fel de doritoare ca naziștii să evite o asemenea eventualitate. Ambele tabere știau că șansele de succes pe care le aveau, în eventualitatea în care încercau să preia puterea singure, erau îndoielnice, în cel mai bun caz. Logica cooperării se impunea aproape de la sine; singura problemă era ce formă avea să ia această cooperare. În întreaga Europă, elitele conservatoare, armatele și mișcările de masă radicale, fasciste sau populiste se confruntau cu aceeași dilemă. Au rezolvat-o într-o varietate de moduri, în unele cazuri întâietatea fiind deținută de militari – cazul Spaniei – sau de mișcările fasciste – cazul Italiei. În multe țări, locul democrației era luat de dictatură în deceniile trei și patru. Ceea ce s-a întâmplat în Germania în 1933 nu părea atât de ieșit din comun, având în vedere ceea ce se întâmplase deja în Italia, Polonia, Letonia, Estonia, Lituania, Ungaria, România, Bulgaria, Portugalia, Iugoslavia și, într-o manieră diferită, în Iugoslavia. Democrația avea să fie în curând distrusă și în alte țări, ca Austria sau Spania. În asemenea state, violența politică, revoltele și asasinatele fuseseră lucruri obișnuite în diferite momente după încheierea Primului Război Mondial; în Austria, de pildă, tulburări serioase la Viena culminaseră, în 1927, cu incendierea Palatului de Justiție; în Iugoslavia, echipele de asasini macedoneni provocau haos în lumea politică; în Polonia, un război major cu tânărul stat sovietic devastase sistemul politic și economia și deschisese calea dictaturii militare a generalului Pilsudski. De asemenea, aproape peste tot, dreapta autoritară împărtășea majoritatea, dacă nu toate convingerile antisemite și teoriile conspirației care îi animau pe naziști. Guvernul maghiar al amiralului Miklós Horthy nu era cu nimic mai prejos decât extrema dreaptă germană în aversiunea manifestată față de evrei, ura fiind alimentată și de experiența efemerului regim revoluționar condus de comunistul evreu Béla Kun, în 1919. Regimul militar polonez din anii '30 avea să impună restricții severe masive populații de origine evreiască a țării. Văzute în contextul european contemporan, nici violența politică a sfârșitului anilor '20 și a începutului anilor '30, nici prăbușirea democrației parlamentare

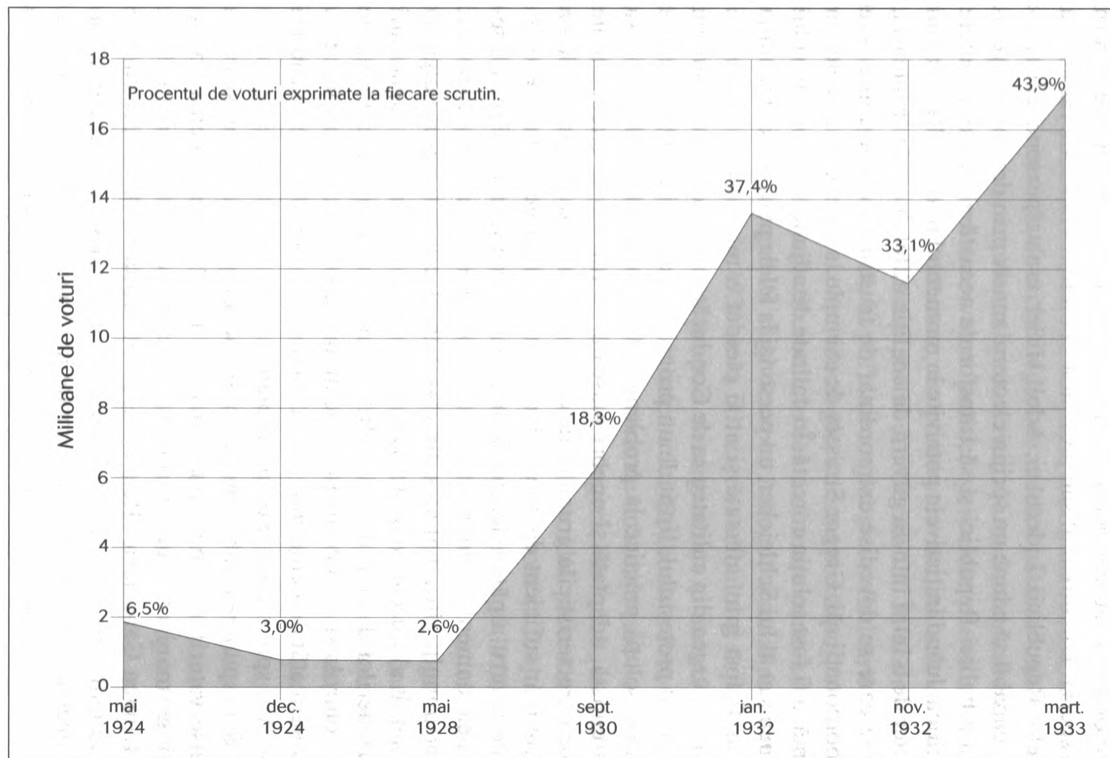
sau distrugerea libertăților civile nu ar fi părut excepționale în ochii unui observator obiectiv. Nici ceea ce s-a întâmplat ulterior în istoria celui de-al Treilea Reich nu a fost inevitabil din cauza numirii lui Hitler în funcția de cancelar. Șansa și accidentul și-au jucat la rândul lor rolul, așa cum o făcuseră și anterior.[121]

Cu toate acestea, consecințele evenimentelor de pe 30 ianuarie 1933 din Germania erau de departe mult mai grave decât consecințele colapsului democrației oriunde altundeva în Europa. Prevederile în materie de securitate ale Tratatului de la Versailles nu schimbaseră cu nimic faptul că Germania continua să fie cea mai puternică, mai avansată și mai populată națiune europeană. Visele naționaliste de expansiune teritorială erau specifice și în cazul altor regimuri autoritare, Polonia sau Ungaria, de exemplu. Dar acestea, dacă ar fi fost transpuse în realitate, ar fi avut cel mult o semnificație regională. Ceea ce se întâmpla în Germania urma să aibă probabil un impact mult mai mare decât ce se întâmpla într-un stat de mici dimensiuni, ca Austria, sau în Polonia, subdezvoltată economic. Dată fiind mărimea și forța Germaniei, semnificația evenimentelor era potențial globală. Iată de ce evoluțiile din Germania, din primele șase luni și jumătate ale lui 1933, erau atât de importante.

Cum și de ce au avut loc? În primul rând, nimeni nu ar fi crezut de cuviință să sprijine numirea lui Hitler în fruntea cancelariei, dacă nu ar fi fost liderul celui mai mare partid german. Naziștii, desigur, nu au câștigat nici odată majoritatea voturilor în niște alegeri libere: 37,4% a fost tot ce au putut obține cu ocazia celei mai bune performanțe a lor, scrutinul din iulie 1932. Totuși, după toate standardele democrației, era un vot substanțial, mai mare decât cel obținut de atunci în alte țări de către multe guverne alese democratic. Originile succesului nazist pot fi găsite în eșecul sistemului politic german de a crea un partid conservator național viabil, care să reunească catolicii și protestanții cu vederi de dreapta; în slăbiciunea istorică a liberalismului german; în resentimentele profunde simțite de aproape toți germanii în fața pierderii războiului și a termenilor aspri ai Tratatului de la Versailles; în temerile și dezorientarea provocate în rândurile claselor mijlocii germane de către modernismul social și cultural al Republicii de la Weimar și de hiperinflația din

1923. Lipsa de legitimitate a Republicii, care în cea mai mare parte a existenței sale nu s-a bucurat de sprijinul majorității deputaților aleși în Reichstag, s-a alăturat acestor influențe și a stimulat nostalgie pentru vechiul Reich și pentru conducerea autoritară exercitată de personalități ca Bismarck. Mitul „spiritului lui 1914" și al „generației frontului", foarte puternic împământenit, mai ales în rândurile celor prea tineri ca să fi luptat pe front, a alimentat o dorință intensă de unitate națională și ostilitatea față de multitudinea de partide și compromisurile nesfârșite ale negocierilor politice. Printre moștenirile războiului se număra și violența politică la scară mare, care a contribuit la tolerarea ei de către multe persoane respectabile non-violente, într-o măsură care ar fi fost de neconceput într-o democrație parlamentară funcțională.

Un număr de factori-cheie, însă, par să iasă mai mult în evidență decât orice altceva. Primul este impactul marii crize economice care a radicalizat electoratul, a distrus sau a afectat grav partidele moderate și a polarizat sistemul politic între partidele „marxiste" și grupările „burgheze", acestea adoptând rapid poziții tot mai la dreapta spectrului politic. Amenințarea crescândă a comunismului crea panică în rândurile alegătorilor burghezi, contribuind la reorientarea catolicismului politic dinspre democrație spre soluții autoritare, așa cum s-a întâmplat și în alte regiuni ale Europei. Falimentele și dezastrele financiare i-au convins pe mulți lideri ai industriei sau ai agriculturii că forța sindicatelor trebuia limitată sau chiar distrusă. Consecințele politice ale crizei le-au amplificat extraordinar pe cele ale hiperinflației și au creat impresia că Republica nu putea oferi nimic altceva decât dezastru economic. Chiar și în lipsa crizei, prima democrație germană părea condamnată; dar instalarea celei mai grave recesiuni din istoria economiei mondiale a împins-o peste marginea prăpastiei. În plus, șomajul de masă a subminat altădată puternica mișcare muncitorească germană, un garant puternic al democrației în 1920, când reușise să înfrângă tentativa de puci a lui Kapp, în ciuda tolerării rebelilor de către armată. Dezbinată și demoralizată, lipsită de arma sa principală – greva generală, mișcarea muncitorească germană s-a trezit prinsă între sprijinul neputincios acordat regimului autoritar al lui Brüning și ostilitatea autodistructivă a „democrației burgheze".



Voturi obținute de naziști la alegerile pentru Reichstag, 1924-1933

Al doilea factor fundamental a fost însăși mișcarea nazistă. Ideile sale erau evident atrăgătoare pentru o parte considerabilă a electoratului sau cel puțin nu erau suficient de scandaloase pentru a-l speria. Dinamismul său promitea să ofere o vindecare radicală a relelor Republicii. Liderul ei, Adolf Hitler, era un personaj carismatic, capabil să adune un sprijin electoral masiv prin denunțarea retorică a hulitei Republici și să transforme această abilitate în putere politică, luând inițiativele potrivite la momentul potrivit. Refuzul lui Hitler de a intra într-un guvern de coaliție altfel decât în fruntea sa, refuz care se dovedise extraordinar de frustrant pentru unii dintre subordonații săi, Gregor Strasser de exemplu, s-a dovedit, în cele din urmă, a fi fost soluția corectă. În calitate de adjunct al nepopularului Papen sau al lui Schleicher, un personaj la fel de puțin iubit, reputația sa ar fi fost grav afectată și ar fi pierdut o mare parte a carismei care decurgea din calitatea sa de Conducător. Partidul Nazist era un partid al protestului, lipsit de un program pozitiv și capabil să ofere puține soluții practice la problemele Germaniei. Dar ideologia sa extremistă, adaptată și uneori mascată, în funcție de circumstanțe și de caracteristicile grupului de oameni căruia i se adresa, exploata un număr suficient de convingeri și prejudecăți germane pre-existente pentru a părea demnă de a primi sprijin la urne. Pentru asemenea oameni, vremurile disperate impuneau măsuri disperate; pentru mulți alții, mai ales din clasele mijlocii, caracterul vulgar și neșlefuit al mișcări naziste părea o garanție suficientă a capacității partenerilor de coaliție ai lui Hitler, bine educați și binecrescuți, de a-l controla și de a combate violența de pe străzi, care însoțea de o manieră atât de nefericită, dar fără îndoială temporară, ascensiunea mișcării spre o poziție de prim-plan.

Suprapunerea substanțială dintre ideologia naziștilor și cea a conservatorilor și chiar, într-o măsură destul de mare, cea a liberalilor germani a fost un alt treilea factor crucial în aducerea lui Hitler în fruntea Cancelariei Reichului, pe 30 ianuarie 1933. Idei curente în rândul tuturor partidelor situate la dreapta social-democraților, la începutul anilor '30, aveau multe în comun cu cele ale naziștilor. Aceste idei erau cu certitudine suficient de asemănătoare pentru ca o mare parte a electoratului catolic al partidelor liberale și conservatoare să le părăsească, cel puțin temporar, în favoarea a ceea

ce părea a fi o soluție mai eficientă. Nici alegătorii catolici sau reprezentantul lor, Partidul Centrului, nu erau mai atașați ideii de democrație în acel moment. Mai mult, chiar și un număr substanțial de catolici și de muncitori, sau cel puțin cei dintre ei care, din varii motive, nu erau atât de strâns legați de mediul politico-cultural din care proveneau, s-au orientat spre nazism. Numai atingând o coardă care a făcut să rezoneze valori politice și sociale pre-existente și adeseori puternic înrădăcinate, au putut urca naziștii atât de rapid pentru a deveni cel mai mare partid din Germania. În același timp, însă, propaganda nazistă, în pofida energiei și a sofisticării ei, nu a reușit să-i câștige pe cei care, ideologic, nu erau predispuși să voteze pentru Hitler. Subfinanțată cronic în cea mai mare parte a timpului și în consecință incapabilă să-și dezvolte întregul arsenal de instrumente, exclusă până în 1933 de la utilizarea radioului și dependentă de munca voluntară a unor grupuri dezorganizate și uneori haotice de activiști, ofensiva propagandistică a lui Goebbels a fost, în perioada 1930-1932, numai una dintr-o serie de influențe care i-a împins pe oameni să voteze pentru naziști în alegeri. Mai mult, nu puține au fost cazurile, așa cum s-a întâmplat în nordul protestant, când au votat pentru naziști fără ca propaganda acestora să fi ajuns la ei. Votul nazist era în primul rând un vot de protest; după 1928, Hitler, Goebbels și conducerea partidului au demonstrat implicit că au înțeles acest lucru când au înlăturat, din primul plan al programului, majoritatea politicilor punctuale, puține câte erau, și s-au concentrat asupra unui mesaj vag, emoțional, care nu făcea decât să accentueze tinerețea și dinamismul partidului, hotărârea acestuia de a distruge Republica de la Weimar, Partidul Comunist și pe social-democrați, precum și credința sa că Germania putea renaște numai prin unitatea tuturor claselor sociale. Antisemitismul, atât de proeminent în propaganda nazistă pe parcursul anilor '20, a trecut în plan secund, iar influența sa în succesele electorale ale naziștilor la începutul anilor '30 a fost minimă. De departe mult mai importantă a fost imaginea pe care partidul și-a construit-o pe străzi, unde coloanele în marș ale cămășilor brune a consolidat imaginea de vitalitate disciplinată și hotărâre, pe care Goebbels încerca să o proiecteze.[122]

Drept urmare, efortul propagandistic nazist a cucerit oameni care erau deja predispuși să se identifice cu valorile pe care Partidul

Nazist pretindea că le reprezintă și care pur și simplu vedeau în naziști o modalitate mai dinamică și mai eficientă de transpunere a acestora în realitate. Mulți istorici au susținut că aceste valori erau de factură pre-industrială, pre-modernă. Dar acest argument se bazează pe un prea simplist semn al egalității între democrație și modernitate. Alegătorii care s-au înghesuit la urne în sprijinul lui Hitler, trupele de asalt care își petreceau serile bătând comuniști, social-democrați și evrei, activiștii de partid care își sacrificau timpul liber la mitinguri și demonstrații – nici unul dintre ei nu se sacrifica pentru a restaura un trecut pierdut. Dimpotrivă, erau inspirați de o viziune a viitorului imprecisă, dar plină de vigoare, un viitor în care antagonismele dintre clase, conflictele interpartinice aveau să fie depășite, privilegiile aristocratice de tipul celor întrupate de hulitul Papen înlăturate, în care tehnologia, mediile de comunicație și toate invențiile moderne aveau să fie utilizate în avantajul „poporului", în care voința națională renăscută avea să se exprime prin suveranitatea nu a unui monarh ereditar sau a unei elite sociale tradiționaliste, ci a unui lider carismatic, care apăruse de nicăieri, servise ca umil caporal în Primul Război Mondial și stăruia neîncetat asupra calității de a fi un om al poporului. Naziștii declarau că aveau să înlăture crustele străine apărute pe organismul politic german, scăpând țara de comunism, marxism, liberalism „evreiesc", bolșevism cultural, feminism, libertinism sexual, cosmopolitism, de poverile economice și politice impuse de Marea Britanie și Franța în 1919, de democrația „occidentală" și de multe altele. Aveau să scoată la lumină adevărata Germanie. Nu era vorba de o Germanie istorică, așa cum existase la un moment dat, ci de o Germanie mitică, al cărei suflet rasial etern avea să renască, după perioada de alienare reprezentată de Republica de la Weimar. O asemenea viziune nu presupunea numai privitul în trecut sau în viitor, ci pe amândouă simultan.

Conservatorii care l-au adus pe Hitler la putere împărtășeau o mare parte a acestei viziuni. Priveau cu o nostalgie veritabilă spre trecut și își doreau cu patimă restaurarea dinastiei Hohenzollern și a Reichului bismarckian. Dar acestea aveau să fie reconstruite într-o formă epurată de ceea ce considerau a fi fost concesii nechibzuite făcute democrației. În viziunea lor asupra viitorului, fiecare trebuia să-și știe rostul și în special categoriile muncitoare aveau să fie

menținute acolo unde le era locul, adică total în afara procesului de luare a deciziei politice. Dar această perspectivă nu poate fi considerată cu adevărat nici pre-industrială sau pre-modernă. În primul, rând era împărtășită de mulți dintre marii industriași, care au avut o contribuție atât de însemnată la subminarea democrației weimareze, dar și de un număr mare de ofițeri moderni, tehnocrați, a căror ambiție era aceea de a lansa un război modern cu ajutorul echipamentelor militare avansate, de tipul celor interzise de Tratatul de la Versailles. Asemenea multor oameni din locuri și epoci diferite, conservatorii au manipulat și reconfigurat, în aceeași măsură ca și Hitler, trecutul, pentru a se potrivi scopurilor urmărite la acel moment. Nu pot fi reduși la statutul de manifestare a unor grupuri sociale „pre-industriale". Mulți dintre ei, de la junkerii capitaliști aflați în căutare de noi piețe de desfacere, până la micii comercianți și la lucrătorii nemanuali, ale căror modalități de a-și câștiga traiul nici măcar nu existaseră înaintea industrializării, erau simultan moderni și tradiționaliști.[123] Asemenea congruențe de viziune au convins oameni ca Papen, Schleicher sau Hindenburg că era indicat să-și legitimeze regimul prin cooptarea mișcării de masă reprezentate de Partidul Nazist într-un guvern de coaliție al cărui obiectiv era să creeze un stat autoritar pe ruinele Republicii de la Weimar.

Moartea democrației era parte a unei tendințe mai largi în Europa interbelică; dar avea, în egală măsură, rădăcini clare în istoria germană și se inspira din idei care erau parte a unei tradiții germane foarte particulare. Naționalismul german, viziunea pangermanistă a finalizării, printr-un război de cucerire a operei neterminate a lui Bismarck, de aducere a tuturor germanilor între granițele unui singur stat, credința în superioritatea rasei ariene și în amenințarea pe care o reprezentau evreii pentru aceasta, credința în planificarea eugenică și în igiena rasială, idealul militar al unei națiuni în uniformă, înregimentată, obedientă și gata de luptă – toate acestea și multe altele, transpuse în realitate în 1933, aveau la bază idei care circulaseră în Germania încă din ultimul sfert al secolului al XIX-lea. Unele dintre aceste concepții își aveau rădăcinile, la rândul lor, în alte țări sau erau împărtășite de gânditori străini importanți – rasismul lui Gobineau, anticlericalismul lui Schönerer, fanteziile păgâne ale lui Lanz von Liebenfels, politicile demografice

pseudo-științifice ale discipolilor lui Darwin din multe state și așa mai departe. Dar în Germania au format un amestec deosebit de otrăvitor, devenit chiar mai puternic din cauza poziției preeminente a Germaniei ca cel mai avansat și mai puternic stat de pe continentul european. În anii ce au urmat numirii lui Hitler în funcția de cancelar, restul Europei și lumea întreagă aveau să afle cât de toxic putea fi acel amestec.

II

În pofida tuturor succeselor electorale, nu au existat nici odată îndoieli asupra faptului că Hitler își datora numirea intrigilor politice din spatele scenei. „Germanii" nu l-au ales pe Hitler cancelar. Nici nu și-au dat acordul liber și democratic pentru crearea unui regim monopartinic. Cu toate acestea, au existat voci care au susținut că Republica de la Weimar s-a autodistrus, mai degrabă decât a fost distrusă de inamicii săi: un caz de sinucidere politică, mai degrabă decât unul de crimă politică.[124] În legătură cu slăbiciunea sistemului republican în timpul crizei finale din 1930-1933, nu pot exista prea multe îndoieli. Lipsa fatală de legitimitate a Republicii i-a determinat pe oameni să caute mult prea ușor alte soluții politice la problemele Germaniei. Dar aceste dificultăți nu erau toate vina Republicii. Fundamental pentru întregul proces a fost felul cum inamicii democrației au exploatat constituția democratică și cultura politică democratică, pentru a-și atinge propriile obiective. Joseph Goebbels era foarte sincer în această chestiune când ridiculiza în public

> Stupiditatea democrației. Întotdeauna va rămâne una din cele mai bune glume ale democrației faptul că a furnizat inamicilor săi mortali instrumentele cu care a fost distrusă. Liderii persecutați ai NSDAP au devenit deputați parlamentari și au beneficiat astfel de imunitate parlamentară, de salarii și călătorii gratuite. Au fost protejați de amestecul poliției, își puteau permite să spună mai multe decât un cetățean obișnuit și, în afară de asta, costurile activității lor erau acoperite de inamic. Se poate câștiga enorm de pe urma

stupidității democrației. Membrii NSDAP au înțeles asta imediat și le-a făcut o enormă plăcere.[125]

Supremul dispreț al naziștilor pentru instituțiile democratice nu era negat. Dar este în natura instituțiilor democratice ca ele să funcționeze cu cel puțin o minimă disponibilitate de respectare a regulilor democratice. Democrațiile amenințate cu distrugerea se găsesc în imposibila dilemă de a reacționa în fața acelei amenințări prin atașamentul față de păstrarea normelor democratice sau prin violarea propriilor principii, odată cu restricționarea drepturilor democratice. Naziștii știau asta și au exploatat din plin dilema în a doua fază a instaurării celui de-al Treilea Reich, între februarie și iulie 1933.

După eșecul puciului de la berărie în noiembrie 1923, Hitler a susținut fără întrerupere că avea să vină la putere pe căi legale. Mai mult decât atât, a spus acest lucru și la tribunal, sub jurământ fiind. După 1923, a știut că o lovitură de stat violentă după modelul revoluției din octombrie 1917 din Rusia sau chiar al amenințătorului „marș asupra Romei", care îl propulsase pe Mussolini în fruntea guvernului italian în 1922, nu aveau să funcționeze. În consecință, de fiecare dată Hitler și asociații săi au căutat o acoperire legală pentru propriile acțiuni. Tot timpul au evitat, în măsura posibilului, să le ofere oponenților o oportunitate de genul celei create pentru social-democrați care, după lovitura lui Papen în Prusia, în iulie 1932, au putut contraataca în tribunale. Răspunsul social-democrat înregistrase succese până la un anumit nivel, deși din punct de vedere politic acțiunea lor în justiție s-a dovedit a fi complet inutilă. Dorința de a evita repetarea unei asemenea situații explică, de exemplu, de ce Hitler a acordat atâta importanță decretului incendierii Reichstagului și Legii de împuternicire. Din același motiv, Göring a înrolat cămășile brune și membrii SA ca pe o forță de poliție auxiliară în Prusia mai degrabă decât să le permită să se dezlănțuie fără a păstra măcar aparența de legalitate a acțiunilor lor. La fel se explică și insistențele conducerii naziste asupra implementării primului pachet de măsuri prin legi aprobate de Reichstag sau sancționate prin decrete prezidențiale. Strategia „revoluției legale" a funcționat. Asigurările constante date de Hitler, potrivit cărora

avea să acționeze legal i-au convins deopotrivă pe partenerii săi de coaliție și pe inamicii săi că naziștii puteau fi contracarați tot prin mijloace legale. Acoperirea legală conferită acțiunilor naziste a permis funcționarilor să redacteze decretele și legile pe care le cereau, chiar și în condițiile în care, prin legea administrației din 7 aprilie 1933, atacau chiar principiul neutralității pe care administrația se baza, fiind cerută demiterea birocraților evrei și a celor care nu prezentau încredere din punct de vedere politic. Pentru funcționarii civili, angajații sectorului de stat și mulți alții, măsurile prin care naziștii au acaparat puterea, între ianuarie și sfârșitul lui iulie 1933, păreau irezistibile tocmai fiindcă ele erau considerate a avea în spate întreaga forță a legii.

Dar nu era cazul. Naziștii au încălcat legea la fiecare pas. În primul rând, au încălcat spiritul în care legile fuseseră votate. În special articolul 48 al constituției de la Weimar, care oferea președintelui posibilitatea să guverneze prin decret în situații de criză nu fusese avut în vedere, decât ca bază a unor măsuri pur temporare; naziștii l-au transformat în fundamentul unei permanente stări de urgență, care era mai degrabă fictivă decât legală și care, tehnic vorbind, a durat până în 1945. De asemenea, nu existase intenția ca articolul 48 să fie folosit pentru introducerea unor măsuri de genul celor introduse pe 28 februarie 1933. E într-adevăr regretabil că președintele Ebert a aplicat atât de liberal articolul 48 mai devreme în istoria Republicii și de două ori mai regretabil că o serie de cancelari ai Reichului, Brüning, Papen, Schleicher, se bazaseră atât de mult pe el, în timpul crizei de la începutul anilor '30. Dar chiar și aceasta pălea, în comparație cu limitele drastice impuse libertăților civile pe 28 februarie. Mai mult, decretele nu erau menite să fie folosite de un cancelar care pur și simplu utiliza sigiliul președintelui. În negocierile cu Hindenburg din ianuarie 1933, Hitler s-a asigurat, însă, că așa aveau să stea lucrurile.[126] Legea de împuternicire era și mai limpede o încălcare a spiritului constituției, la fel cum era și abolirea alegerilor libere care a urmat. Totuși, cu greu se poate spune că probabilitatea ca toate acestea să se întâmple era un secret, de vreme ce liderii naziști au proclamat foarte clar, în timpul campaniei electorale, că alegerile din 5 martie aveau să fie ultimele, pentru mulți ani de atunci înainte.

Naziștii nu au violat numai spiritul constituției de la Weimar, ci au încălcat-o și în sensul tehnic, juridic al cuvântului. Decretul din 6 februarie 1933, care îi oferea lui Göring controlul asupra Prusiei, contravenea flagrant concluziilor Curții de Stat în procesul deschis împotriva lui Papen de guvernul minoritar social-democrat din Prusia, pe care acesta îl răsturnase. Legea de împuternicire era legal invalidă, deoarece Göring, ca președinte al Reichstagului, nu i-a numărat și pe deputații comuniști aleși. Deși majoritatea de două treimi nu necesita numărarea lor, a refuza să le recunoști existența reprezenta un act ilegal. Mai mult, ratificarea legii de către Consiliul Federal, camera superioară a legislativului în care erau reprezentate statele federate, era ilegală, deoarece guvernele statelor fuseseră răsturnate prin forță și nu erau legal reconstituite sau reprezentate.[127] Acestea nu erau doar niște simple aspecte tehnice. Dar au fost complet eclipsate de violența masivă, susținută și în totalitate ilegală de pe străzi a trupelor de asalt naziste violență care începuse deja la jumătatea lui februarie, a atins noi culmi după incendierea Reichstagului și a cuprins întreaga țară în martie, aprilie, mai și iunie. Statutul multora dintre făptași, acela de membri ai poliției auxiliare, nu legaliza în nici un fel actele comise. Până la urmă, a pune pe cineva într-o uniformă de polițist nu-i dă și dreptul de a comite crime, de a devasta birouri, de a confisca fonduri, de a aresta oameni, de a-i bate, de a-i tortura și de a-i închide fără judecată în lagăre de concentrare ridicate peste noapte.[128]

În realitate, autoritățile judiciare germane erau pe deplin conștiente de caracterul ilegal al violenței naziste, chiar și după preluarea puterii. Ministerul Justiției a făcut eforturi intense pentru ca arestările în masă din prima jumătate a lui 1933 să fie supuse formalităților legale; intervenția sa a fost pur și simplu ignorată. Pe parcursul lui 1933, au existat cazuri de procurori care au pus sub acuzare membri ai SA sau SS pentru violențele și crimele comise împotriva oponenților. În august 1933, a fost creat un birou special de procuratură, cu scopul de a coordona aceste eforturi. În decembrie 1933, când procurorii din Bavaria au încercat să investigheze torturarea și uciderea a trei prizonieri în lagărul de concentrare de la Dachau și au fost refuzați, Ministerul Justiției din Bavaria și-a anunțat intenția de a continua acțiunea cu toată hotărârea. Ministerul

de Interne al Reichului s-a plâns, în ianuarie 1934, că se abuzase de foarte multe ori de custodia protectivă. Numai în aprilie 1934 a intrat în vigoare un set de reglementări care detalia cine era îndreptățit să aresteze persoane și să le plaseze în „custodie protectivă“ și ce avea să se întâmple cu ele, odată ajunse acolo. În același an, însă, procurorii au adus acuzații împotriva cămășilor brune și a oficialilor poliției politice care lucrau în lagărul de concentrare de la Hohnstein, din Saxonia, inclusiv împotriva comandantului lagărului, pentru torturarea deținuților, lucru care, sublinia ministrul de Interne al Reichului, Gürtner, scotea în evidență „brutalitatea și cruzimea făptașilor, care sunt total străine sentimentelor și simțirilor germane.“[129]

Mulți dintre cei care au încercat să-i pună sub acuzare pe paramilitarii naziști pentru acte de tortură sau violență erau ei înșiși naziști cu cotizația la zi. Ministrul bavarez al Justiției, spre exemplu, care încercat să condamne actele de tortură de la Dachau în 1933, era nimeni altcineva decât Hans Frank, cel care a dobândit un renume pentru brutalitate, în calitate de guvernator-general al Poloniei în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Aceste inițiative legale au rămas fără urmări, fiind blocate de inițiative venite de sus, de la Himmler sau de la Hitler însuși.[130] O amnistiere a crimelor comise în timpul „revoltei naționale“ a fost trecută, încă din 21 martie 1933, anulând peste 7 000 de urmăriri în justiție.[131] Toată lumea, nu în ultimul rând naziștii, era perfect conștientă, în 1933-1934, că bătăile, torturile, maltratările, distrugerile de proprietate și violențele de toate felurile îndreptate împotriva oponenților naziștilor, mergând până la asasinatele trupelor de asalt în uniforme brune din SA și a echipelor SS în uniforme negre, încălcau flagrant legea. Cu toate acestea, violența reprezenta un aspect fundamental, indispensabil al acaparării puterii de către naziști după februarie 1933 și, în final, teama generată în rândurile germanilor care nu erau membri ai partidului sau ai organizațiilor auxiliare ale acestuia era un factor crucial în intimidarea adversarilor lui Hitler și în impunerea propriului punct de vedere asupra unor aliați uneori ezitanți.[132]

În cele din urmă, nu poate exista nici o urmă de îndoială asupra responsabilității ultime a lui Hitler și a conducerii naziste pentru aceste acte ilegale. Disprețul lui Hitler pentru lege și pentru constituția de la Weimar fusese făcut clar în nenumărate momente.

„Intrăm în instituțiile legale și, în acest fel, vom face din partidul nostru un factor determinant“, a spus Hitler tribunalului la procesul ofițerilor de la Leipzig. „Dar, odată ce deținem puterea constituțională, vom încerca să modelăm statul în forma pe care noi o considerăm potrivită.“[133] Era important, a spus cabinetului imediat după incendierea Reichstagului, să nu fie blocați de subtilități juridice în urmărirea presupușilor făptași comuniști. Întreaga retorică a lui Hitler, întreaga sa postură în primele luni ale lui 1933 reprezenta o continuă încurajare a actelor violente împotriva oponenților naziștilor. Apelurile sale la disciplină mergeau aproape invariabil mână în mână cu atacuri verbale generalizate împotriva rivalilor, atacuri pe care membrii SA le-au considerat o autorizație de a-și continua neabătuți violențele. Operațiunile masive, coordonate, precum ocuparea birourilor sindicale pe 2 mai, au convins cămășile brune obișnuite că nu trebuiau să-și facă griji pentru problemele pe care le-ar putea avea dacă ar acționa în același spirit, dar din proprie inițiativă. Și aveau dreptate.[134]

Cel mai important dintre toate este faptul că Hitler și naziștii de la toate nivelurile erau cât se poate de conștienți că încălcau legea. Disprețul pentru lege și pentru procesul formal de justiție era vizibil și a fost declarat în nenumărate ocazii. Puterea însemna dreptate. Legea era doar o expresie a puterii. Ceea ce conta, în cuvintele unui jurnalist nazist, nu era „ipocrizia amăgitoare“ a sistemului legal și penitenciar german, ci *„legea puterii*, care devine parte a legăturilor de sânge și a solidarității militare din cadrul unei rase [...] Nu există nici lege, nici justiție în abstract. Ceea ce a reușit să se afirme ca «lege» în lupta pentru putere trebuie să fie protejat pentru binele puterii învingătoare.“[135]

III

Caracterul ilegal al acaparării puterii de către naziști în prima jumătate a lui 1933 o transforma, de fapt, într-o răsturnare revoluționară a sistemului politic existent și, mai mult decât atât, retorica „Revoluției Național-Socialiste“ era menită, nu în ultimul

rând, să justifice implicit acțiuni ilegale. Dar ce fel de revoluție a fost? Conservatorul Hermann Rauschning, care inițial colaborase cu naziștii, dar spre sfârșitul anilor '30 devenise unul din cei mai vehemenți și mai consecvenți critici ai lor, a descris-o ca pe o „revoluție nihilistă", „revoluție lipsită de direcție, o revoluție de dragul revoluției". A distrus întreaga ordine socială, libertate și decență; fusese, așa cum susținea titlul ediției în engleză a cărții sale, o „revoluție a distrugerii", nimic altceva.[136] Dar în diatriba sa înflăcărată, pe care o încheia cu un apel sonor la restaurarea adevăratelor valori conservatoare, Rauschning nu făcea decât să utilizeze conceptul de „revoluție" ca pe un soi de bâtă retorică, cu care să-i atace pe naziști pentru răsturnarea ordinii, pe care el o prețuia. Alte revoluții, orice ar fi crezut Rauschning, aduseseră și altceva în afară de distrugere. Atunci cum se raporta revoluția nazistă la acestea?

La prima vedere, Revoluția Nazistă nici măcar nu era o revoluție. Revoluția franceză din 1789 sau cea rusă din 1917 distruseseră prin forță ordinea stabilită și o înlocuiseră cu ceva considerat de revoluționari a fi cu totul nou. Spre deosebire de ei și păstrându-și ambiguitatea specifică, naziștii au utilizat simultan retorica revoluționară și au susținut că veniseră la putere legal și în conformitate cu constituția existentă. Au luat prea puține măsuri pentru abolirea instituțiilor Republicii de la Weimar sau să le înlocuiască cu altele – abolirea finală a funcției prezidențiale în 1934 a fost o raritate din acest punct de vedere. În schimb, au preferat să le lase să se atrofieze, așa cum a fost cazul Reichstagului, care abia dacă s-a reunit după 1933 și, când s-a întrunit, a făcut-o numai pentru a asculta discursurile lui Hitler, și ale cabinetului, pe care și el a încetat până la urmă să se mai reunească.[137] Pe de altă parte, nici ceea ce elitele conservatoare doreau – organizarea unei contra-revoluții cu ajutorul național-socialiștilor, care să culmineze cu restaurarea Reichului wilhelmian sau a unei formule foarte asemănătoare, cu sau fără persoana Kaizerului pe tron – nu s-a materializat. Orice s-ar fi întâmplat în 1933, nu era vorba de o contra-revoluție conservatoare. Violența care a însoțit acapararea puterii îi dădea un caracter distinct revoluționar. Retorica nazistă a „revoluției" a fost, practic, necontestată după iunie 1933. În aceste condiții, trebuie să o credem?[138]

Unii autori au argumentat că poate fi trasată o linie istorică directă, care să lege nazismul de revoluția franceză, de „teroarea“ iacobină din 1793-1794 și de ideea implicită a dictaturii populare din teoria lui „voinței generale“ a lui Rousseau, impusă inițial prin voință populară, dar netolerând nici un fel de opoziție, odată ce se luase decizia instaurării ei.[139] Revoluția franceză a fost, într-adevăr, remarcabilă prin faptul că a reprezentat un teren de încercare pentru multe dintre ideologiile importante care s-au impus pe scena europeană în următoarele două secole, de la comunism și anarhism la liberalism și conservatorism. Dar național-socialismul nu se număra printre ele. Mai mult, naziștii credeau că distrugeau opera revoluției franceze, că dădeau înapoi ceasul istoriei, cel puțin din punct de vedere politic, mult mai departe în trecut: în Evul Mediu. Conceptul lor de națiune era unul de factură rasială și nu civică. Toate ideologiile născute din revoluția franceză urmau să fie distruse. Revoluția Nazistă avea să fie o negare istorică la scară globală a predecesoarei sale franceze, nicidecum încununarea ei.[140]

Dacă a existat o Revoluție Nazistă, atunci de ce fel credeau naziștii că va fi? Încă o dată, comparația cu revoluțiile franceză sau rusă nu pare să funcționeze. Revoluționarii francezi de la 1789 posedau un set clar de doctrine, pe baza cărora doreau să introducă suveranitatea populară prin intermediul unor instituții reprezentative, în vreme ce revoluționarii ruși din octombrie 1917 intenționau să răstoarne burghezia și elitele tradiționale și să inaugureze dictatura proletariatului. Spre deosebire de predecesorii lor, naziștii nu aveau un plan limpede de reordonare a societății, nici măcar un model complet al societății despre care afirmau că intenționau să o revoluționeze. Hitler însuși pare să fi gândit Revoluția în termenii unei schimbări de persoane în pozițiile de putere și autoritate. Într-un discurs ținut în fața înalților oficiali naziști pe 6 iulie 1933, a lăsat să se înțeleagă că esența Revoluției rezida în eliminarea partidelor, a instituțiilor democratice și a organizațiilor independente. Cucerirea puterii pare să fi fost considerată de el a fi chintesența Revoluției Naziste și cele două concepte erau utilizate interșanjabil:

> Cucerirea puterii necesită viziune. În sine, cucerirea puterii e simplă, dar ea e asigurată numai când reînnoirea ființelor umane

corespunde noii forme [...] Marele obiectiv acum este să recâştigăm controlul revoluţiei. Istoria ne arată că au avut loc mai multe revoluţii care au reuşit în această primă fază decât cele care au reuşit să continue şi după aceea. Revoluţia nu trebuie să se transforme într-o condiţie permanentă, de parcă prima revoluţie ar trebui să fie urmată de o a doua, a doua de o a treia. Am cucerit atât de multe, încât vom avea nevoie de foarte mult timp ca să le digerăm [...] Din acest moment, transformările trebuie să ia forma evoluţiei, condiţiile existente trebuie ameliorate [...][141]

Aşadar, fundamental, deşi cerea o revoluţie culturală şi spirituală care să-i remodeleze pe germani pentru a-i adapta noii forme a Reichului, credea că acest proces nu trebuia să ia forma unei revoluţii, ci a unei evoluţii. Hitler continua:

Actuala structură a Reichului este întrucâtva nefirească. Nu este determinată nici de nevoile economiei, nici de necesităţile vieţii poporului nostru [...] Am preluat o anumită stare de lucruri. Întrebarea e dacă vrem să o menţinem [...] Obiectivul este acela de a păstra şi remodela construcţia dată în măsura posibilului, astfel încât ceea ce este bun să fie păstrat pentru viitor, iar ceea ce nu e util să fie înlăturat.[142]

Transformarea culturală a germanului, aspectul cel mai revoluţionar al intenţiilor naziste, putea, prin analogie, să fie realizată şi prin păstrarea sau reînvierea aspectelor culturii germane din trecut, considerate pozitive de către nazişti şi înlăturarea celor pe care le credeau a fi intruziuni străine.

Chiar şi cămăşile brune, a căror declarată intenţie de a declanşa o „a doua revoluţie“ era criticată clar aici de Hitler, nu avea în spate nici o concepţie a unei transformări revoluţionare sistematice. O analiză a opiniilor naziştilor de rând în 1934 demonstra că majoritatea activiştilor care făcuseră parte din partid şi în timpul Republicii de la Weimar aşteptau din partea noului regim o renaştere naţională, descrisă de unul dintre ei ca o „reordonare totală a vieţii publice“, prin care Hitler avea să „epureze Germania de cei străini ţării şi rasei noastre, care au reuşit să se strecoare în poziţiile cele mai înalte

și care, împreună cu alți criminali, au adus patria mea germană aproape de ruină." O renaștere națională însemna, în înțelegerea acestor oameni, mai întâi de toate reafirmarea poziției germane în lume, anularea Tratatului de la Versailles și a clauzelor sale, restabilirea, cel mai probabil prin război, a hegemoniei germane în Europa.[143] Drept urmare, acești oameni nu erau revoluționari în sensul adevărat al cuvântului; nu erau animați de nici o viziune a transformării interne a Germaniei, în afara epurării evreilor și „marxiștilor". Activismul neîncetat al cămășilor brune avea să creeze probleme serioase celui de-al Treilea Reich în lunile și anii ce au urmat. În a doua jumătate a lui 1933 și în primele șase luni ale anului următor, acest activism a fost justificat prin necesitatea continuării „revoluției". Dar pentru membrii SA, ideea de revoluție nu era, în fond, nimic altceva decât continuarea încăierărilor și luptelor cu care se obișnuiseră în perioada de acaparare a puterii.

Din punctul de vedere al eșaloanelor superioare și, mai presus de toate, al conducerii, continuitatea era la fel de importantă ca schimbarea. Grandioasa deschidere a lucrărilor Reichstagului în biserica garnizoanei din Potsdam după alegerile din martie 1933, cu afișarea ostentativă a simbolurilor vechii ordini sociale și politice, inclusiv a tronului rezervat Kaizerului absent, și depunerea ceremonială de coroane pe mormintele regilor prusaci sugerau cât se poate de puternic că nazismul respingea elementele fundamentale ale unei revoluții și se lega simbolic de tradiții-cheie aparținând istoriei Germaniei. Poate că ceremonia nu spunea întreaga poveste, dar cu certitudine nu era doar un exercițiu propagandistic, un cadou făcut cu cinism aliaților conservatori ai lui Hitler. Mai mult, faptul că atât de mulți oameni au intrat în partid în săptămânile și lunile ce au urmat numirii lui Hitler în funcția de cancelar, sau cel puțin l-au tolerat și nu i s-au opus, nu poate fi pus exclusiv pe seama oportunismului pur. Acesta ar putea reprezenta o explicație în cazul unui regim obișnuit, dar nu al unui regim cu caracteristici atât de radicale precum cel nazist; rapiditatea și entuziasmul cu care atât de multe persoane au ajuns să se identifice cu noul regim sugerează puternic că o mare parte a elitelor educate ale societății germane, indiferent de loialitățile lor politice până la acel moment, erau predispuse să

îmbrățișeze multe din principiile de bază ale nazismului.[144] În lunile de început ale celui de-al Treilea Reich, naziștii nu au cucerit numai puterea politică, ci și pe cea culturală și ideologică. Aceasta nu era numai consecința lipsei de precizie și a caracterului schimbător al exprimărilor ideologice ale mișcării, care ofereau orice oricui; ea deriva și din felul cum ideile naziste apelau direct la multe dintre convingerile și ideile răspândite în rândurile elitelor educate germane încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. După Primul Război Mondial, aceste principii și credințe erau asumate nu de o minoritate revoluționară marginalizată, ci de instituții majore ale vieții politice și sociale. Cei care le respingeau în totalitate sau numai în parte, comuniștii și social-democrații, se considerau revoluționari și așa erau văzuți și de majoritatea germanilor.

Toate marile revoluții din istorie au respins trecutul, mergând până la a începe un nou calendar cu „anul I", așa cum a făcut revoluția franceză în 1789, sau aruncând secolele trecute la „coșul de gunoi al istoriei", pentru a cita o expresia faimoasă folosită de Troțki în timpul revoluției ruse din 1917.[145] Un fundamentalism comparabil putea fi găsit și la extrema dreaptă, de pildă în planurile lui Schönerer de a introduce un calendar naționalist german în locul celui creștin. Dar chiar și sistemul de datare al lui Schönerer începea undeva în trecutul îndepărtat. Iar pentru naziști și susținătorii lor, chiar termenul de „al Treilea Reich" reprezenta o puternică legătură simbolică cu măreția imaginată a trecutului, întruchipată de Primul Reich al lui Carol cel Mare și de al Doilea Reich al lui Bismarck. Astfel, după cum afirma Hitler pe 13 iulie 1934, Revoluția Nazistă aducea Germania pe făgașul normal al istoriei sale, care fusese întreruptă de înșelătoriile străine ale Republicii de la Weimar:

> Pentru noi, revoluția care a distrus a Doua Germanie a reprezentat doar înspăimântătorul act de naștere care a adus al Treilea Reich la viață. Am vrut să creăm încă o dată un stat în care fiecare german să creadă cu dragoste; să stabilim un regim la care toți să poată privi cu respect; să găsim legi pe măsura moralității poporului nostru; să instaurăm o autoritate căreia fiecare om să i se supună cu dragă inimă.

> Pentru noi, revoluția nu este o stare de lucruri permanentă. Când un obstacol mortal este așezat cu forța în fața dezvoltării naturale a unui popor, un act de violență poate servi să elibereze acest curs al evoluției întrerupt artificial și să-i ofere libertatea dezvoltării naturale.[146]

Revoluția apărea aici încă o dată doar ca acapararea puterii politice și crearea unui stat autoritar. Ceea ce avea să se întâmple cu această putere, odată câștigată, nu intra obligatoriu în această definiție. Majoritatea revoluțiilor au sfârșit, chiar dacă numai temporar, în dictatura unui singur om; dar nici una, cu excepția celei naziste, nu a fost lansată cu acest obiectiv explicit în minte. Chiar și revoluția bolșevică dorea să instaureze o dictatură colectivă a proletariatului, în frunte cu avangarda politică a acestuia, asta până la venirea lui Stalin.[147]

Nazismul oferea o sinteză a revoluției și restaurației. O răsturnare completă a sistemului social, așa cum fusese predicată la Paris în 1789 sau la Petrograd în octombrie 1917, nu era avută în vedere de către național-socialiști. În inima sistemului creat de naziști se afla ceva diferit. În ciuda retoricii lor agresiv-egalitare, naziștii erau în cele din urmă relativ indiferenți la problema inechităților sociale. Ceea ce conta pentru ei mai presus de toate erau rasa, cultura și ideologia. În anii următori, aveau să creeze un set de instituții noi, cu ajutorul cărora aveau să încerce să remodeleze întregul spirit german și să reconstruiască caracterul german. După ce epurarea vieții culturale și artistice germane a fost completă, a venit momentul ca scriitorii, muzicienii și intelectualii germani să-și pună talentul și entuziasmul în slujba creării unei noi culturi germane. Creștinismul Bisericilor tradiționale, „beneficiind" până în acest moment (din rațiuni de tactică politică) de foarte puțină atenție ostilă din partea regimului, nu avea să mai fie protejat mult timp. Acum, naziștii urmau să înceapă construcția unei utopii rasiale, în care o națiune pură, o națiune de eroi avea să se pregătească cât de rapid și de temeinic posibil pentru testul suprem al superiorității rasiale germane: un război în care să-și zdrobească și să-și distrugă inamicii și în urma căruia să creeze o nouă ordine europeană,

care ar fi ajuns în final să domine întreaga lume. În vara lui 1933, fusese deschis drumul spre crearea unei dictaturi cum lumea nu mai văzuse. Al Treilea Reich se născuse: în faza următoare a existenței sale, avea să se îndrepte rapid spre o maturitate dinamică și din ce în ce mai intolerantă.

Note

1. Josef Wulf, *Musik im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963, p. 31; Fritz Busch, *Aus dem Leben eines Musikers*, Zürich, 1949), pp. 188-209; Levi, *Music*, pp. 42-3; World Committee (ed.), *The Brown Book*, p. 180.

2. Michael H. Kater, *The Twisted Muse: Musicians and their Music in the Third Reich*, New York, 1997, pp. 120-24, corectează relatarea din memoriile lui Busch. Pentru preluarea puterii în Saxonia, vezi Szejnmann, *Nazism*, pp. 33-4.

3. Gerhard Splitt, *Richard Strauss 1933-1935: Aesthetik und Musikpolitik zu Beginn der nationalsozialistischen Herrschaft*, Pfaffenweiler, 1987, pp. 42-59; Bruno Waiter, *Theme and Variations: An Autobiography*, New York, 1966, pp. 295-300; Brigitte Hamann, *Winifred Wagner oder Hitlers Bayreuth*, München, 2002, pp. 117-56.

4. Peter Heyworth, *Otto Klemperer: His Life and Times, I: 1885- 1933*, Cambridge, 1983, pp. 413,415.

5. Levi, Music, pp. 44-5; Christopher Hailey, *Franz Schreker, 1878-1934: A Cultural Biography*, Cambridge, 1993, pp. 273, 288; Schreker demisionase deja în 1932 din funcția de director al Școlii de Muzică din Berlin, din cauza atacurilor antisemite neîntrerupte.

6. Wulf, *Musik*, p. 28, retipărind *Philharmonische Gesellschaft in Hamburg to Kampfbund für deutsche Kultur*, Gruppe Berlin, 6 aprilie 1933.

7. Levi, *Music*, pp. 39-41, 86, I07; a se vedea, la un nivel mai general, Reinhold Brinkmann și Christoph Wolff (ed.), *Driven into Paradise: The Musical Migration from Germany to the United States*, Berkeley, 1999.

8. Kater, *The Twisted Muse*, pp. 89-91, 120; a se vedea și Michael Meyer, *The Politics of Music in the Third Reich*, New York, 1991, pp. 19-26.

9. David Welch, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, ediția a 2-a, Londra, 2002 [1993], pp. 172-82, la pp. 173-4.

10. Minuth (ed.), *Die Regierung Hitler*, I, pp. 193-5. Vezi Wolfram Werner, Zur Geschichte des Reichsministeriums für Volksaufklarung und Propaganda und zur Oberlieferung, în idem (ed.), *Findbücher zu Beständen des Bundesarchivs, XV: Reichsministerium fur Volksaufklärung und Propaganda*, Koblenz, 1979.

11. Pentru opinia răspândită conform căreia Goebbels era un „socialist", vezi spre exemplu Jochmann (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution*, pp. 407-8.

12. Discurs din 15 martie, citat în Welch, *The Third Reich*, pp. 174-5; pentru discuțiile din 1932, vezi Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II, pp. 113-14 și 393 (15 martie 1933).

13. Fröhlich, *Joseph Goebbels*, în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, p. 55

14. *Völkischer Beobachter*, 23 martie 1933, citat și tradus în Welch, *The Third Reich*, pp. 22-3.

15. Citat în Reuth, *Goebbels*, p. 269.

16. Citat în Welch, *The Third Reich*, p. 175.

17. Citat în ibidem, p. 176.

18. Reuth, *Goebbels*, p. 271; Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II. p. 388 (6 martie 1933), pp. 393 (13 martie 1933), 395-7 (22 martie 1933); Ansgar Diller, *Rundfunkkpolitik im Dritten Reich*, München, 1980, p. 89; Zbynek A.B. Zeman, *Nazi Propaganda*, ediția a 2-a, Oxford, 1973 [1964], p. 40. Pentru structura ministerului, vezi Welch, *The Third Reich*, pp. 29-31.

19. West, *The Visual Arts*, pp. 183-4, valabil și pentru citate.

20. Levi, *Music*, p. 246 nota 5.

21. Fred K. Prieberg, *Trial of Strength: Wilhelm Furtwängler and the Third Reich*, Londra, 1991, pp. 166-9, citând corespondență și memorandumuri edite și inedite. Pentru opiniile lui Furtwängler într-o serie de probleme, vezi Michael Tanner (ed.), *Wilhelm Furtwängler, Notebooks 1924-1945*, Londra, 1989.

22. Pentru viața și opiniile lui Furtwängler în general, a se vedea Prieberg, *Trial of Strength*, passim; pentru rezerve în ceea ce ărivește această lucrare, vezi Evans, *Rereading*, pp. 187-93.

23. Schimbul este retipărit în Wulf, *Musik*, pp. 81-2. Max Reinhardt era un binecunoscut regizor de teatru.

24. Levi, *Music*, pp. 199-201.

25. „Berliner Lokal-Anzeiger", 11 aprilie 1933, republicat în Wulf, *Musik*, pp. 82-3

26. Levi, *Music*, pp. 198-202; Peter Cossé, *Die Geschichte*, în Paul Badde și alții (ed.), *Das Berliner Philharmonische Orchester*, Stuttgart, 1987, pp. 10-17.

27. Kater, *Different Drummers*, pp. 29-33.

28. Ibidem, pp. 47-110.

29. Jelavich, *Berlin Cabaret*, pp. 228-258; „Hermann" e la pagina 229.

30. Volker Kuhn (ed.), *Deutschlands Erwachen: Kabarett unterm Hakenkreuz 1933-1945*, Weinheim, 1989, p. 335; vezi, mai general, Christian Goeschel, *Methodische Überlegungen zur Geschichte der Selbsttötung im Nationalsozialismus*, în Hans Medick (ed.), *Selbsttötung als kulturelle Praxis*, în curs de apariție, 2004).

31. Josef Wulf, *Theater und Film im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1964, pp. 265-306.

32. David Thomson, *The New Biographical Dictionary of Film*, ediția a 4-a., 2002 [1975]. Afirmațiile prezente în unele lucrări, precum și în propriile relatări, că Marlene Dietrich ar fi plecat din motive politice și că Hitler însuși ar fi intervenit pentru a încerca s-o convingă să se întoarcă, ar trebui tratate cu destul de mult scepticism.

33. David Welch, *Propaganda and the German Cinema 1933-1945* (teză de doctorat nepublicată, London University, 1979), anexa 1.

34. Birgit Bernard, *„Gleichschaltung" im Westdeutschen Rundfunk 1933/34*, în Dieter Breuer și Gertrude Cepl-Kaufmann (eds.), *Moderne und Nationalsozialismus im Rheinland*, Paderborn, 1997, 301-10; Jochen Klepper, Unter *dem Schatten deiner Flügel: Aus den Tagehüchern der Jahre 1932-1942*, Stuttgart, 1956, pp. 46, 65; Josef Wulf, *Presse und Funk im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1964, pp. 277-9, 280-84.

35. Fulda, *Press and Politics*, pp. 231-3, 241-2.

36. Welch, *The Third Reich*, p. 46; textul legii în Wulf, *Presse und Funk*, pp. 72-3.

37. Ibidem, pp. 19-38.

38. Welch, *The Third Reich*, pp. 43-8.

39. Grossmann, *Ossietzky*, pp. 224-74.

40. Ibidem, p. 267; Chris Hirte, *Erich Mühsam: „Ihr seht mich nicht feige". Biografie*, Berlin, 1985, pp. 431-50. Dacă a fost crimă sau sinucidere, există păreri divergente; crima pare mai probabilă.

41. Dieter Distl, *Ernst Toiler: Eine politische Biographie*, Schrobenhausen, 1993, pp. 146-78.

42. Kelly, *All Quiet*, pp. 39-56.

43. Inge Jens (ed.), *Thomas Mann an Ernst Bertram: Briefe aus den Jahren 1910-1955*, Pfullingen, 1960, p. 178 (scrisoare din 18 noiembrie 1933) şi Robert Faesi (ed.), *Thomas Mann - Rohert Faesi: Briefwechsel*, Zürich, 1962, p. 23 (Mann către Faesi, 28 iunie 1933); Klaus Harpprecht, *Thomas Mann: Eine Biographie*, Reinbek, 1995, pp. 707-50; Kurt Sontheimer, *Thomas Mann als politischer Schriftsteller*, „VfZ", 6 (1958), pp. 1-44; Josef Wulf, *Literatur und Dichtung im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963, p. 24.

44. Ritchie, *German Literature*, pp. 187-99; Wulf, *Literatur*, passim.

45. Robert E. Norton, *Secret Germany: Stefan George and his Circle*, Ithaca, NY, 2002, este acum biografia standard. Pentru Jünger, vezi Paul Noack, *Ernst Jünger: Eine Biographie*, Berlin, 1998, pp. 12-51.

46. Citat în Wulf, *Literatur*, p. 132; vezi şi Ritchie, *German Literature*, pp. 9-10, 48-9, 111-32.

47. Frederic Spotts, *Hitler and the Power of Aesthetics*, Londra, 2002, p. 152; citate şi context în West, *The Visual Arts*, pp. 183-4; Hitler, *Mein Kampf*, p. 235.

48. Rosamunde Neugebauer, *„Christus mit der Gasmaske" von George Grosz, oder: Wieviel Satire konnten Kirche und Staat in Deutschland urn 1930 ertragen?*, în Maria Rüger (ed.), *Kunst und Kunstkritik der dreissiger Jahre: Standpunkte zu künstlerischen und ästhetischen Prozessen und Kontroversen*, Dresden, 1990, pp. 156-65.

49. Josef Wulf, *Die Bildenden Künste im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963, pp. 49-51.

50. Peter Adam, *Arts of the Third Reich*, Londra, 1992, p. 59.

51. Jonathan Petropoulos, *The Faustian Bargain: The Art World in Nazi Germany*, Londra, 2000, p. 217. A se vedea şi Brandon Taylor şi Wilfried van der Will (ed.), *The Nazification of Art: Art, Design, Music, Architecture and Film in the Third Reich*, Winchester, 1990.

52. Spotts, *Hitler*, pp. 153-5.

53. Petropoulos, *The Faustian Bargain*, pp. 14-16.

54. Adam, *Arts*, pp. 49-50; Wulf, *Die Bildenden Künste*, p. 36; Günter Busch, *Max Liebermann: Maler, Zeichner, Graphiker*, Frankfurt am Main, 1986, p.146; Peter Paret, *An Artist against the Third Reich: Ernst Barlach 1933-1938* (Cambridge, 2003, pp. 77-92. Înmormântarea lui Liebermann a fost puternic supravegheată de către poliţia politică (Petropoulos, *The Faustian Bargain*, p. 217).

55. Sean Rainbird (ed.), *Max Beckmann*, Londra, 2003, pp. 157-64, 273-4; Adam, *Arts*, p. 53; Petropoulos, *The Faustian Bargain*, pp. 216-21.

56. Wulf, *Die Bildenden Künste*, pp. 39-45; Koehler, *The Bauhaus*, pp. 292-3; Igor Golomstock, *Totalitarian Art in the Soviet Union, Third Reich, Fascist Italy and The People's Republic of China*, Londra, 1990, p. 21; West, *The Visual Arts*, pp. 83-133.

57. Ritchie, *German Literature*, pp. 187.

58. Ibidem, p. 189; Harpprecht, *Thomas Mann*, pp. 722-5°.

59. Ritchie, *German Literature*, pp. 58-61; Lothar Gall, *Bürgertum in Deutschland*, Berlin, 1989, p. 466, de asemenea, mai general, pentru Bassermann și familia sa. Johst a fost imediat numit codirector al teatrului. Vezi Boguslaw Drewniak, *Das Theater im NS-Staat: Szenarium deutscher Zeitgeschichte 1933-1945*, Düsseldorf, 1983, pp. 46-7; la un nivel mai general, Glen W. Gadberry (ed.), *Theatre in the Third Reich, the Prewar Years: Essays on Theatre in Nazi Germany*, Westport, Conn., 1995 și John London (ed.), *Theatre under the Nazis*, Manchester, 2000.

60. Ritchie, *German Literature*, pp. 58-61; „Wenn ich Kultur höre, entsichere ich meinen Browning" (Wulf, *Literatur*, p. 113).

61. Knowles (ed.), *The Oxford Dictionary of Quotations*, p. 418, citatul 17; pentru o primă prezentare detaliată a „războiului de anihilare împotriva culturii" vezi World Committee (ed.), *The Brown Book*, pp. 160-93.

62. Hugo Ott, *Martin Heidegger: A Political Life*, Londra, 1993, pp. 13-139.

63. Ibidem, pp. 140-48.

64. Martin Heidegger, *Die Selhsthehauptung der deutschen Universität: Rede, gehalten hei der feierlichen Übernahme des Rektorats der Universität Freihurg i. Br. am 27.5.1933*, Breslau, 1934, pp. 5, 7, 14-15, 22.

65. Hans Sluga, *Heidegger's Crisis: Philosophy and Politics in Nazi Germany*, Cambridge, Mass., 1993, 1-4; Guido Schneeberger, *Nachlese zu Heidegger: Dokumente zu seinem Lehen und Denken*, Berna, 1962, pp. 49-57. A se vedea și biografia scrisă de Rüdiger Safranski, *Ein Meister aus Deutschland: Heidegger und seine Zeit*, München, 1994.

66. Ott, *Martin Heidegger*, pp. 169, 198-9

67. Citat în ibidem, p. 185.

68. Singurul profesor, de orice disciplină, care a participat a fost istoricul Gerhard Ritter. Vezi Cornelissen, *Gerhard Ritter*, p. 239.

69. Citat în Ott, *Martin Heidegger*, p. 164, cu o discuție la pp. 165-6 asupra sofisticăriilor utilizate de actualii admiratori ai lui Heidegger pentru a minimaliza aceste sentimente. Pentru o culegere utilă de studii, vezi Bernd Martin (ed.), *Martin Heidegger und das „Dritte Reich" Ein Kompendium*, Darmstadt, 1989.

70. Remy, *The Heidelherg Myth*, p. 14.

71. Ott, *Martin Heidegger*, pp. 235-351.

72. Noakes și Pridham (ed.), *Nazism*, II, pp. 249-250; și pentru două studii locale, Uwe Dietrich Adam, *Hochschule und Nationalsozialismus: Die Universität Tühingen im Dritten Reich*, Tübingen, 1977, și Notker Hammerstein, *Die Johann Wolfgang Goethe-Universität: Von der Stiftungsuniversität zur staatlichen Hochschule*, 2 vol., Neuwied, 1989, I, pp. 171-211.

73. Klaus Fischer, *Der quantitative Beitrag der nach 1933 emigrierten Naturwissenschaftler zur deutschsprachigen physikalischen Forschung*, „Berichte zur Wissenschaftsgeschichte", II (1988), pp. 83-104, revizuind cifrele ceva mai mari din D. Beyerchen, *Scientists under Hitler: Politics and the Physics Community in the Third Reich*, New Haven, 1977, pp. 43-7, și Norbert Schnappacher, *Das Mathematische*

Institut der Universität Göttingen, și Alf Rosenow, *Die Göttinger Physik unter dem Nationalsozialismus*, ambele în Heinrich Becker și alții (ed.), *Die Universität Göttingen unter dem Nationalsozialismus: Das verdrängte Kapitel ihrer 250 jährigen Geschichte*, München, 1987, pp. 345-73, 374-409.

74. Ute Deichmann, *Biologists under Hitler*, Cambridge, Mass., 1996 [1992], 26.

75. Beyerchen, *Scientists*, p. 43.

76. Max Born (ed.), *The Born-Einstein Letters: Correspondence between Albert Einstein and Max and Hedwig Born from 1916 to 1955*, Londra, 1971, pp. 113-14.

77. Fritz Stern, *Dreams and Delusions: The Drama of German History*, New York, 1987, pp. 51-76 („Fritz Haber: The Scientist in Power and in Exile"); Margit Szöllösi-Janze, *Fritz Haber 1868-1934: Eine Biographie*, München, 1998, pp. 643-91.

78. Max Planck, *Mein Besuch bei Hitler*, „Physikalische Blatter", 3 (1947), p. 143; Fritz Stern, *Einstein's German World*, Londra, 2000 [1999], pp. 34-58.

79. Remy, *The Heidelherg Myth*, pp. 17-18. Mai general, vezi Fritz Kbhler, *Zur Vertreibung humanistischer Gelehrter 1933/34*, „Blätter für deutsche und internationale Politik", II (1966), pp. 696-707.

80. Beyerchen, *Scientists*, pp. 15-17, 63-4, 199-210.

81. Remy, *The Heidelberg Myth*, pp. 24-9; vezi și Christian Jansen, *Professoren und Politik: Politisches Denken und Handeln der Heidelberger Hochschullehrer 1914-1935*, Göttingen, 1992).

82. Citat în Noakes și Pridham (ed.), *Nazism*, II, p. 252.

83. Ibidem, II, p. 250; Turner, *German Big Business*, p. 337.

84. Remy, *The Heidelherg Myth*, p. 20.

85. Ibidem, p. 31.

86. Gruttner, *Studenten*, pp. 71-4.

87. Ibidem, pp. 81-6.

88. Axel Friedrichs (ed.), *Die nationalsozialistische Revolution 1933* (Dokumente der deutschen Politik, I, Berlin, 1933), p. 277; Fröhlich (ed.), Die Tagehücher, I/II, p. 419 (11 mai 1933).

89. Diferite versiuni publicate în Gerhard Sauder (ed.), *Die Bücherverhrennung: Zum 10. Mai 1933*, München, 1983, pp. 89-95.

90. Clemens Zimmermann, *Die Bücherverbrennung am 17. Mai 1933 in Heidelberg: Studenten und Politik am Ende der Weimarer Republik*, în Joachim-Felix Leonhard (ed.), *Bücherverbrennung: Zensur, Verbot, Vernichtung unter dem Nationalsozialismus in Heidelberg*, Heidelberg, 1983, pp. 55-84.

91. Wolfgang Stratz, *Die studentische „Aktion wider den undeutschen Geist"*, „VfZ", 16 (1968), pp. 347-72 (atribuie în mod greșit inițiativa Ministerului Propagandei); Jan-Pieter Barbian, *Literaturpolitik im 'Dritten Reich': Institutionen, Kompetenzen, Betätigungsfelder*, Frankfurt am Main, 1993, pp. 54-60, 128-42; Hildegard Brenner, *Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus*, Hamburg, 1963, p. 186.

92. Leonidas E. Hill, *The Nazi Attack on „Un-German" Literature, 1933-1945*, în Jonathan Rose (ed.), *The Holocaust and the Book*, Amherst, Mass., 2001, pp. 9-46; Sauder (ed.), *Die Bücherverbrennung*, pp. 9-16; vezi și Anselm Faust, *Die Hochschulen und der „undeutsche Geist": Die Bucherverbrennung am 10. Mai 1933 und ihr Vorgeschichte*, în Horst Denkler și Eberhard Lammert (ed.), *'Das war „in Vorspiel nur...": Berliner Kolloquium zur Literaturpolitik im „Dritten Reich"*, Berlin, 1985, pp. 31-50; Gruttner, *Studenten*, pp. 75-77, arată că nu au putut fi găsite nici un fel de

instrucțiuni din partea recent fondatului Minister al Propagandei în documentele organizațiilor studențești, și Goebbels nu a lăsat să se înțeleagă în jurnalul său că inițiativa îi aparținuse.

93. Rebentisch și Raab (ed.), Neu-Isenburg, pp. 86-7.

94. Pentru evenimentele de la Wartburg, vezi Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, II, pp. 134-6; Afirmația lui Heine, devenită ulterior faimoasă, a fost făcută la Almansor (1823), citată în (dintre multe alte antologii) Knowles (ed.), *The Oxford Dictionary of Quotations*, p. 368. Arderea pe rug reprezenta încă în Prusia pedeapsa capitală pentru cei care comiseseră crime prin incendiere, fiind utilizată pentru ultima dată la Berlin în 1812 (Evans, *Rituals*, pp. 213-14).

95. Michael Wildt, *Violence against Jews in Germany, 1933-1939*, în David Bankier (ed.), *Probing the Depths of German Antisemitism: German Society and the Persecution of the Jews 1933-1941*, Jerusalem, 2000, pp. 181-209, la pp. 181-2; Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution 1933-1939*, Londra, 1997, pp. 107-10; Waiter, *Antisemitische Kriminalität*, pp. 236-43. Pentru documentație contemporană, vezi Comité des Délégations Juives (ed.), *Das Schwarzbuch: Tatsachen und Dokumente. Die Lage der juden in Deutschland 1933*, Paris, 1934. La un nivel mai general, vezi Shulamit Volkov, *Antisemitism as a Cultural Code: Reflections on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany*, „Year Book of the Leo Baeck Institute", 23 (1978), pp. 25-46.

96. Longerich, *Politik der Vernichtung*, pp. 26-30.

97. Gruchmann, *Justiz*, p. 126; Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*, pp. 43-4.

98. Haffner, *Defying Hitler*, p. 125.

99. Halbmonatsbericht des Regierungspräsidenten von Niederbayern und der Oberpfalz, 30. 3. 1933, în Broszat și alții (ed.), *Bayern*, I, p. 432.

100. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, 41-2.

101. World Committee (ed.), *The Brown Book*, p. 237, în general despre persecuția evreilor, pp. 222-69.

102. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, pp. 17-18.

103. Minuth (ed.), Die Regierung Hitler, I, pp. 270-71; Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*, pp. 44-6.

104. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II, p. 398 (27 martie 1933).

105. Moshe R. Gottlieb, *American Anti-Nazi Resistance, 1933-1941: An Historical Analysis*, New York, 1982, pp. 15-24; Deborah E. Lipstadt, *Beyond Belief: The American Press and the Coming of the Holocaust, 1933-1941*, New York, 1986.

106. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II, pp. 398-401; Reuth, *Goebbels*, p. 281; Klemperer, *I Shall Bear Witness*, pp. 9-10.

107. Longerich, *Politik der Vernichtung*, pp. 36-9; mai general, Avraham Barkai, *From Boycott to Annihilation: The Economic Struggle of German Jews, 1933-1945*, Hanover, NH, 1989, pp. 17-25; Helmut Genschel, *Die Verdrängungder Juden aus der Wirtschaft im Dritten Reich*, Berlin, 1966, pp. 47-70.

108. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, pp. 21-2; Broszat și alții (ed.), *Bayern*, I, pp. 433-5; Klemperer, *I Shall Bear Witness*, p. 10.

109. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, pp. 24-5; Haffner, *Defying Hitler*, pp. 131-3.

110. Longerich, *Politik der Vernichtung*, pp. 39-41.

111. Friedlander, *Nazi Germany and the Jews*, pp. 26-3 I.

112. Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*, p. 46.

113. Longerich, *Politik der Vernichtung*, pp. 41-5.

114. Friedlander, *Nazi Germany and the Jews*, pp. 35-7.

115. Alien, *The Nazi Seizure of Power*, pp. 218-22.

116. Konrad Kwiet și Helmut Eschwege, *Selbstbehauptung und Widerstand: Deutsche Juden im Kampf um Existenz und Menschenwürde 1933-1945*, Hamburg, 1984, pp. 50-56.

117. Klemperer, *I Shall Bear Witness*, pp. 5-9; idem, *Tagebücher 1933-1934 (Ich will Zeugnis ablegen bis zum Letzten)*, I, Berlin, 1999 [1995], pp. 6-15. Ediția germană, utilizată aici, conține și material care nu a fost inclus în cea engleză.

118. Norbert Frei, „«Machtergreifung»: Anmerkungen zu einem historischen Begriff", „*VfZ*", 31 (1983), 136-45. Formula „acapararea puterii" a fost consacrată de lucrarea magistrală a lui Bracher, Schulz and Sauer, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*; dar subiectul acestei vaste lucrări face clar faptul că formula era menită să acopere perioada de după 30 ianuarie 1933, până spre sfârșitul verii aceluiași an.

119. Conceptul de „vacuum de putere" este central pentru lucrarea clasică a lui Bracher, *Die Auflösung*.

120. Vezi fascinantele speculații din Turner, *Hitler's Thirty Days*, pp. 172-6; acestea, subestimează, din punctul meu de vedere rasismul și antisemitismul corpului ofițeresc german și dorința sa de a reînnoi „cererea Germaniei de a deveni putere mondială", pe care o susținuse cu atâta forță către începutul secolului; dar este în natura acestui tip de istorie contrafactuală ca speculațiile să fie tot ce avem și nu se poate ști în nici un fel dacă speculațiile mele sunt mai plauzibile decât cele ale lui Turner. Pentru unele reflecții cu caracter general, vezi Richard J. Evans, „Telling It Like It Wasn't", *BBC History Magazine*, 3 (2002), no. 12, pp. 22-5.

121. Volker Rittberger (ed.), 1933: *Wie die Republik der Diktatur erlag*, Stuttgart, 1983, în special pp. 217-21; Martin Blinkhorn, *Fascists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment in Twentieth-Century Europe*, Londra, 1990; idem, *Fascism and the Right in Europe 1919-1945*, Londra, 2000; Payne, *A History of Fascism*, pp. 14-19

122. Paul, *Aufstand*, pp. 255-63; Richard Bessel, „Violence as Propaganda: The Role of the Storm Troopers in the Rise of National Socialism", în Thomas Childers (ed.),*The Formation of the Nazi Constituency, 1919-1933*, Londra, 1986, pp. 131-46.

123. Geoff Eley, „What Produces Fascism: pre-Industrial Traditions or a Crisis of the Capitalist State?", în idem, *From Unification to Nazism*, pp. 254-84; Gessner, *Agrarverbande in der Weimarer Republik;* Geyer, *Professionals and Junkers;* Peukert, *The Weimar Republic*, pp. 275-81. Pentru accentul pus pe importanța elitelor pre-industriale, vezi Winkler, *Weimar*, p. 607.

124. Erdmann and Schulze (eds.), *Weimar*; Heinz Höhne, *Die Machtergreifung: Deutschlands Weg in die Hitler-Diktatur*, Reinbek, 1983, capitolul 2 („Selbstmordeiner Demokratie").

125. Joseph Goebbels, *Der Angriff: Aufsätze aus der Kampfzeit*, München, 1935, p. 61.

126. Bracher, *The German Dictatorship*, p. 246.

127. Ibidem, pp. 248-50.

128. Thomas Balistier, *Gewalt und Ordnung: Kalkül und Faszination der SA*, Münster, 1989.

129. *Der Prozess*, XXVI, pp. 300-301 (783-PS), și Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 406-23.

130. Vezi, spre exemplu, Lothar Gruchmann, „Die bayerische Justiz im politischen Machtkampf 1933/34: Ihr Scheitern bei der Strafverfolgung von Mordfällen in Dachau", în Broszat și alții. (ed.), *Bayern*, II, pp. 415-28.

131. Wachsmann, *Hitler's Prisons*, capitolul 2.

132. Haffner, *Defying Hitler*, pp. 103-25. Dirk Schumann, *Politische Gewalt in der Weimarer Republik: Kampf um die Strasse und Furcht vor dem Bürgerkrieg*, Essen, 2001, în special pp. 271-368.

133. Hitler, *Hitler: Reden, Schriften, Anordnungen*, III, pp. 434-51, la p. 445.

134. Bessel, *Political Violence*, pp. 123-5.

135. Ludwig Binz, „Strafe oder Vernichtung?", *Volkischer Beobachter*, 5 ianuarie 1929.

136. Hermann Rauschning, *Germany's Revolution of Destruction*, Londra, 1939 [1938]), pp. 94, 97-9, 127.

137. Bracher, *Stufen*, pp. 21-2.

138. Richard Bessel, „1933: A Failed Counter-Revolution", în Edgar E. Rice (ed.), *Revolution and Counter-Revolution*, Oxford, 1991, pp. 109-227; Horst Maller, „Die nationalsozialistische Machtergreifung: Konterrevolution oder Revolution?", „*VfZ*", 31 (1983), pp. 25-51; Jeremy Noakes, Nazism and Revolution, în Noel O'Sullivan (ed.), *Revolutionary Theory and Political Reality*, Londra, 1983, pp. 73-100; Rainer Zitelmann, *Hitler: The Policies of Seduction*, Londra, 1999 [1987].

139. Cel mai cunoscut, Jacob L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, Londra, 1952.

140. Bracher, *Stufen*, pp. 25-6.

141. Minuth (ed.), *Die Regierung Hitler*, I, p. 630.

142. Ibidem, p. 634.

143. AT 6 și 99, în Merkl, *Political Violence*, 469.

144. Bracher, *Stufen*, 48.

145. Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, 3 vol., Londra, 1967 [1933-4], III, p. 289.

146. Domarus, *Hitler*, I, p. 487.

147. Richard Löwenthal, „Die nationalsozialistische „Machtergreifung" - eine Revolution? Ihr Platz unter den totalitären Revolutionen unseres Jahrhunderts", în Martin Broszat și alții (ed.), *Deutschlands Weg in die Diktatur*, Berlin, 1983, pp. 42-74.

Lista hărților

Lista ilustrațiilor

Creditele fotografice sunt menționate în paranteză.

1. Pseudo-medievalismul memorialului lui Bismarck din Hamburg, inaugurat în 1906, promite reînvierea gloriei trecute a Germaniei sub conducerea unui nou lider al națiunii (copyright © Ullstein Bilderdienst, Berlin).

2. Carte poștală antisemită cu „singurul hotel fără evrei din Frankfurt“, 1887. Asemenea atitudini reprezentau un nou fenomen în anii 1880.

3. Promisiunea victoriei: trupele germane avansează pline de încredere în Belgia, în 1914 (copyright © Imperial War Museum, Q53446).

4. Realitatea înfrângerii: prizonieri de război germani luați de către Aliați în Bătălia de la Amiens, august 1918 (copyright © Imperial War Museum, Q9271).

5. Prețul care trebuia plătit: scheletele avioanelor de vânătoare germane, dovadă a respectării Tratatului de la Versailles din 1919 (copyright © Simon Taylor).

6. Coborârea în haos: o bătălie de stradă în Berlin în timpul „revoltei spartakiste“ din ianuarie 1919 (copyright © Hulton Getty).

7. Răzbunarea dreptei: un locotenent din Freikorps, care conduce un pluton de execuție, își fotografiază camarazii lângă un „gardist roșu“ pe care se pregătesc să-l execute în timpul represiunii sângeroase a Sovietului de la München, mai 1919 (copyright © Mary Evans Picture Library).

8. O caricatură rasistă într-o revistă satirică subliniază crimele, jafurile și violurile pe care se presupunea că le-ar fi comis trupele coloniale franceze în timpul ocupației Ruhrului din 1923 (copyright © Biblioteca de Stat din Bavaria, München).

9. Hiperinflația din 1923: „Atât de multe bancnote de o mie de mărci pentru doar un dolar!“ (copyright © Bettmann/Corbis).

10. Bilanțul reparațiilor, 1927: 14 000 de sinucideri în Germania sunt rezultatul, conform unui periodic satiric, greutăților economice cauzate de povara financiară impusă asupra țării prin Tratatul de la Versailles (copyright © Biblioteca de Stat din Bavaria, München).

11. Nebunii ani '20 la Berlin: viziunea amară a artistului Otto Dix asupra societății germane, în 1927–1928; veteranii de război sunt împinși la marginea societății, în timp ce femeile ușoare și clienții lor se distrează la o petrecere cu muzică de jazz (copyright © Foto Bridgeman Art Library și copyright © DACS, 2003).

12. Puciul de la berărie: trupele de asalt naziste așteaptă în fața primăriei din München, în noiembrie 1923, o preluare a puterii care nu a mai avut loc (copyright © Hulton Getty).

13. Hitler relaxându-se, fără să bea, cu prietenii lui, într-o berărie din München, în 1929. Gregor Strasser este în colțul îndepărtat, în stânga (copyright © Biblioteca de Stat din Bavaria, München).

14. Hitler conduce o manifestație stradală la unul dintre primele mitinguri ale Partidului Nazist de la Weimar, 1926, în timp ce trupele de asalt îi eliberează calea. La stânga lui, un Rudolf Hess fără pălărie, Heinrich Himmler fiind chiar în spatele lui (copyright © Süddetscher Verlag, München).

15. Chipul fanatismului: trupe de asalt ascultând o cuvântare la un miting în aer liber, 1930 (copyright © Hulton Getty).

16. Amenințarea comunistă: infracționalitate, sărăcie și angajamentul extremist de stânga mergeau adesea împreună, spre îngrijorarea votanților din clasa de mijloc, ca în acest cartier periferic din Hamburg, în timpul campaniei electorale din 1932 (copyright © Simon Taylor).

17. Inutilitatea interzicerii uniformelor de către Brüning (decembrie 1930): cămășile brune poartă, în schimb, cămăși albe, iar efectul este același (copyright © Mary Evans Picture Library).

18. Un poster pacifist avertizează, în 1930, că „aceia care votează pentru dreapta, votează pentru război“ și că nazismul poate însemna doar moarte și distrugere. „Germane“, sună întrebarea retorică, „va pune din nou mâna pe tine?“

19. Violența imaginii: naziștii dau tonul în 1928, alte partide urmează în celelalte campanii electorale. (a) „Zdrobiți inamicul mondial, Marea Finanță Internațională“ – afiș electoral nazist, 1928 (copyright © Simon Taylor). (b) „Să punem capăt acestui sistem!“ – afiș electoral comunist, 1932 (copyright © Christel Gerstenberg/Corbis). (c) „Faceți loc pentru Lista 1!“ – muncitorul social-democrat își face loc cu coatele între nazist și comunist, 1930 (copyright © Simon Taylor). (d) „Împotriva războiului civil și a inflației“ – Partidul Poporului își doboară rivalii de la stânga și de la dreapta, un exemplu de optimism din 1932 (copyright © Simon Taylor).

20. Opțiunea electoratului în septembrie 1930: partidele se axează pe femei, solicitanții de beneficii, tineri și pe alte grupuri sociale specifice (copyright © Bildarchiv Preusischer Kulturbesitz).

21. „Vestitorul celui de al Treilea Reich“. Un afiș social-democrat avertizează împotriva violenței naziștilor, ianuarie 1931. După ce a mâzgâlit „Germania, trezește-te!“ și zvastici pe pereți, Moartea, îmbrăcată în uniforma cămășilor brune și ținând un pistol în mână, omoară un oponent și își continuă marșul (copyright © Bildarchiv Preusischer Kulturbesitz).

22. Intimidarea opoziției: naziștii folosesc magafoane pentru a striga „Heil, Hitler!“ în timpul campaniei electorale din martie 1933 (copyright © Hulton Getty).

23. Fața respectabilă a nazismului: Hitler, în ținută oficială, se întâlnește cu cei mai importanți oameni de afaceri la puțin timp după numirea sa în funcția de Cancelar al Reich-ului, în ianuarie 1933 (copyright © AKG, London).

24. Realitatea de pe stradă: comuniști și social-democrați arestați de trupele de asalt, care jucau rolul de „poliție auxiliară", își așteaptă soarta într-o pivniță unde cămășile brune își torturau victimele, în primăvara anului 1933 (copyright © Ullstein Bilderdienst, Berlin).

25. Primele lagăre de concentrare, 1933: social-democrații sunt înregistrați la sosirea lor în lagărul de la Oranienburg (copyright © AKG, London).

26. „Nobilul comunist în lagărul de concentrare". Propaganda nazistă făcea publicitate asiduă lagărelor, dar încerca să le confere o imagine pozitivă. Conform acestei caricaturi din 14 mai 19333, „arestul" era urmat de „curățenie", de „tuns (păr și barbă)" – cuvântul german este același ca pentru circumcizie–, de o „ieșire la aer" și de o „fotografie". În Café Romanesque și la Café Megalomania din Berlin, refugii bine-cunoscute pentru artiștii moderniști și pentru scriitorii radicali, așa-zișii obișnuiți ai casei evrei deplâng transformările prin care a trecut prietenul lor, șase săptămâni mai târziu: „Prin ce trebuie să fi trecut bietul om!"

27. Revoluția culturală a lui Hitler: dintr-o masă de pigmei chinuiți, „sculptorul Germaniei" crează un nou german uriaș, gata să cucerească lumea (copyright © Biblioteca de Stat din Bavaria, München).

28. Exilații: publicația satirică germană *Urzica* prezintă fuga celor mai importanți scriitori și intelectuali din Germania ca pe un triumf al națiunii germane: în timp ce Thomas Mann învârte flașneta, ceilalți, în majoritate evrei, se furișează afară din Germania pe melodia lui. Printre figurile caricaturizate sunt Albert Einstein, Lion Feuchtwanger și Karl Marx. „Ce a plecat, nu se va mai întoarce."

29. „Împotriva spiritului negerman": studenții naziști ard cărți evreiești și de stânga în fața Universității din Berlin, pe 10 mai 1933 (copyright © AKG, London).

30. „Germani! Apărați-vă! Nu cumpărați de la evrei!" Trupele de asalt lipesc afișe pe vitrina unui patron evreu, pe perioada boicotului de la 1 aprilie 1933, în timp ce cumpărătorii se uită (copyright © Hulton-Deutsch Collection/Corbis).

31. Continuitatea Revoluției Național-Socialiste: o carte poștală din 1933 face legătura între Frederick cel Mare al Prusiei, Bismarck și Hitler.

S-au făcut toate eforturile pentru a identifica deținătorii de copyright, lucru care nu a fost mereu posibil. Odată anunțat, editorul va face rectificările necesare.

Bibliografie

Abel, Theodore, *Why Hitler Came to Power*, Cambridge, Mass, 1986 [1938].

Abrams, Lynn, *Workers' Culture in Imperial Germany: Leisure and Recreation in the Rhineland and Westphalia*, Londra, 1992.

Ackermann, Josef, *Himmler als Ideologe*, Göttingen, 1970.

Idem, „Heinrich Himmler: Reichsführer-SS", în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 98-112.

Adam, Peter, *Arts of the Third Reich*, Londra, 1992.

Adam, Uwe Dietrich, *Hochschule und Nationalsozialismus: Die Universität Tübingen im Dritten Reich*, Tübingen, 1977.

Adolph, Hans J. L., *Otto Wels und die Politik der deutschen Sozialdemokratie 1934-1939: Eine politische Biographie*, Berlin, 1971.

Afflerbach, Holger, *Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich*, München, 1994.

Albrecht, Richard, „Symbolkampf in Deutschland 1932: Sergej Tschachotin und der «Symbolkrieg» der drei pfeile gegen den Nationalsozialismus als Episode im Abwehrkampf der Arbeiterbewegung gegen den Faschismus in Deutschland, Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 22 (1986), pp. 498-533.

Aldcroft, Derek H., *From Versailles to Wall Street 1919-1929*, Londra, 1977.

Allen, William S., *The Nazi Seizure of Power: The Experience of a Single German Town, 1922-1945*, New York, 1984 [1965].

Althaus, Hans-Joachim și alții, *„Da ist nirgends nichts gewesen ausser hier": Das „rote Mössingen" im Generalstreik*

gegen Hitler. Geschichte eines schwübischen Arbeiterdorfes, Berlin, 1982.

Ambrosius, Lloyd E., *Wilsonian Statecraft: Theory and Practice of Liberal Internationalism during World War I,* Wilmington, Del., 1991.

Andersch, Alfred, *Der Vater eines Morders: Eine Schulgeschichte,* Zürich, 1980.

Anderson, Margaret L., *Practicing Democracy: Elections and Political Culture in Imperial Germany,* Princeton, 2000.

Angell, Norman, *The Story of Money,* New York, 1930.

Angermund, Ralph, *Deutsche Richterschaft 1918-1945: Krisenerfahrung, Illusion, Politische Rechtsprechung,* Frankfurt am Main, 1990.

Angress, Werner, *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany,*

1921-1923, Princeton, 1963.

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism,* New York, 1958.

Aschheim, Steven E., *Brothers and Strangers: The East European Jew in German and German Jewish Consciousness 1800-1923,* Madison, 1982.

Idem, *The Nietzsche Legacy in Germany 1890-1990,* Berkeley, 1992.

Auerbach, „Helmuth, Hitlers politische Lehrjahre und die Münchner Gesellschaft 1919-1923", *VfZ* 25 (1977), pp. 1-45.

Ayass, Wolfgang, „Vaglants and Beggars in Hitler's Reich", în Evans (ed.), *The German Underworld,* pp. 210- 37.

Idem, *„Asoziale" im Nationalsozialismus,* Stuttgart, 1995.

Ayçoberry, Pierre, *The Nazi Question: An Essay on the Interpretations of National Socialism (1922-1975),* New York, 1981.

Bacharach, Waiter Zwi, *Anti-Jewish Prejudices in German-Catholic Sermons,* Lewiston, Pa., 1993)·

Backes, Uwe și alții (ed.), *Reichstagsbrand: Aufklärung einer historischen Legende,* München, 1986.

Badde, Paul și alții (ed.), *Das Berliner Philharmonische Orchester,* Stuttgart, 1987.

Bahar, Alexander, și Kugel, Wilfried, *Der Reichstagsbrand: Neue Aktenfunde entlarven die NS-Täter,* „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft", 43 (1995), pp. 823-32.

Bahne, Siegfried, „Die Kommunistische Partei Deutschlands“, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 655-739

Bajohr, Frank (ed.), *Norddeutschland im Nationalsozialismus*, Hamburg, 1993.

Balderston, Theo, *The Origins and Course of the German Economic Crisis, 1923-1932*, Berlin, 1993.

Idem, *Economics and Politics in the Weimar Republic*, Londra, 2002.

Balistier, Thomas, *Gewalt und Ordnung: Kalkül und Faszination der SA*, Münster, 1989.

Baranowski, Shelley, *The Sanctity of Rural Life: Nobility, Protestantism and Nazism in Weimar Prussia*, New York, 1995.

Barbian, Jan-Pieter, *Literaturpolitik im „Dritten Reich“: Institutionen, Kompetenzen, Betütigungsfelder*, Frankfurt am Main, 1993.

Barkai, Avraham, *From Boycott to Annihilation: The Economic Struggle of German Jews, 1933-1945*, Hanovra, NH, 1989.

Barth, Erwin, *Joseph Goebbels und die Formierung des Führer-Mythos 1917 bis 1934*, Erlangen, 1999.

Bartsch, Günter, *Zwischen drei Stühlen: Otto Strasser. Eine Biographie*, Koblenz, 1990.

Becker, Heinrich și alții (ed.), *Die Universität Göttingen unter dem Nationalsozialismus: Das verdrängte Kapitel ihrer 250 jährigen Geschichte*, München, 1987.

Becker, Howard, *German Youth: Bond or Free?*, New York, 1946.

Becker, Josef, „Zentrum und Ermächtigungsgesetz 1933: Dokumentation“, *VfZ*, 9 (1961), pp. 195-210.

Idem și Becker, Ruth (ed.), *Hitlers Machtergreifung: Dokumente vom Machtantritt Hitlers 30. Januar 1933 his zur Besiegelung des Einparteienstaates 14. Juli 1933*, ediția a 2-a, München, 1992 [1983].

Bennett, Edward W., *German Rearmament and the West, 1932-1933*, Princeton, 1979.

Benz, W olfgang (ed.), *Jüdisches Leben in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1998.

Berg, Nicolas, *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker: Erforschung und Erinnerung*, Köln, 2003.

Berger, Stefan, *Social Democracy and the Working Class in Nineteenth- and Twentieth-Century Germany*, Londra, 2000.

Berghahn, Volker R., *Der Stahlhelm: Bund der Frontsoldaten 1918-1935*, Düsseldorf, 1966.

Idem, *Der Tirpitz-Plan: Genesis und Verfall einer innenpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm II*, Düsseldorf, 1971.

Idem, *Germany and the Approach of War in 1914*, Londra, 1973.

Idem, (ed.), *Militarismus*, Köln, 1975.

Idem, *Militarism: The History of an International Debate 1861-1979*, Cambridge, 1984 [1981].

Bergmann, Klaus, *Agrarromantik und Grossstadtfeindschaft*, Meisenheim, 1970.

„Bericht des Obersten Parteigerichts an den Ministerprasidenten Generalfeldmarschall Göring, 13.2.1939", document ND 3063-PS în *Der Prozess*, XXII, pp. 20-29.

Bering, Dietz, *The Stigma of Names: Antisemitism in German Daily Life, 1812-1933*, Cambridge, 1992 [1987].

Berliner Börsen-Zeitung, 1933.

Berliner Illustrierte Nachtausgabe, 1933.

Berliner Lokal Anzeiger, 1933.

Berliner Morgenpost, 1923.

Berliner Tagehlatt, 1930.

Bernard, Birgit, *„Gleichschaltung" im Westdeutschen Rundfunk 1933/34*, în Dieter Breuer și Gertrude Cepl-Kaufmann (ed.), *Moderne und Nationalsozialismus im Rheinland*, Paderborn, 1997, pp. 301-10.

Bessel, Richard, *The Potempa Murder*, „Central European History", 10 (1977), pp. 241-54.

Idem, *The Rise of the NSDAP and the Myth of Nazi Propaganda*, „Wiener Library Bulletin", 33 (1980), pp. 20-29.

Idem, *Political Violence and the Rise of Nazism: The Storm Troopers in Eastern Germany 1925-1934*, Londra, 1984.

Idem, Violence as Propaganda: „The Role of the Storm Troopers in the Rise of National Socialism", în Thomas Childers (ed.), *The Formation of the Nazi Constituency, 1919-1933*, Londra, 1986, pp. 131-46.

Idem, „Why did the Weimar Republic Collapse?", în Kershaw (ed.), Weimar, pp. 120-34.

Idem, 1933: „A Failed Counter-Revolution", în Edgar E. Rice (ed.), *Revolution and Counter-Revolution*, Oxford, 1991, pp. 109-227.

Idem, „Militarisierung und Modernisierung: Polizeiliches Handeln in der Weimarer Republik", în Alf Lüdtke (ed.), „Sicherheit" und „Wohlfahrt": Polizei, Gesellschaft und Herrschaft im 19. und 20. Jahrhundert, Frankfurt am Main, 1992, pp. 323-43.

Idem, *Germany after the First World War*, Oxford, 1993.

Beyer, Hans, *Von der Novemberrevolution zur Räterepublik in München*, Berlin, 1957.

Beyerchen, *Alan D., Scientists under Hitler: Politics and the Physics Community in the Third Reich*, New Haven, 1977.

Biesemann, Jörg, *Das Ermächtigungsgesetz als Grundlage der Gesetzgebung im nationalsozialistischen Deutschland: Ein Beitrag zur Stellung des Gesetzes in der Verfassungsgeschichte 1919-1945*, Münster, 1992 [1985].

Binding, Karl, și Hoche, Alfred, *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens: Ihr Mass und ihre Form*, Leipzig, 1920.

Binion, Rudolph, *Frau Lou: Nietzsche's Wayward Disciple* (Princeton, 1968.

Birkenfeld, Werner, *Der Rufmord am Reichspräsidenten: Zu Grenzformen des politischen Kampfes gegen die frühe Weimarer Republik 1919-1925*, „Archiv für Sozialgeschichte", 15 (1965), pp. 453-500.

Blackbourn, David, *Roman Catholics, the Centre Party and Anti-Semitism in Imperial Germany*, în Paul Kennedy și Anthony Nicholls (ed.), *Nationalist and Racialist Movements in Britain and Germany before 1914*, Londra, 1981, pp. 106-29.

Idem, *Populists and Patricians: Essays in Modern German History*, Londra, 1987.

Idem, Marpingen: *Apparitions of the Virgin Mary in Bismarckian Germany*, Oxford, 1993.

Idem, *The Fontana History of Germany 1780-1918: The Long Nineteenth Century*, Londra, 1997.

Idem, și Eley, Geoff, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*, Oxford, 1984.

Idem, și Evans, Richard J. (ed.), *The German Bourgeoisie: Essays on the Social History of the German Middle Class from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century*, Londra, 1991.

Blaich, Fritz, *Die Wirtschaftskrise 1925/26 und die Reichsregierung: Von der Erwerbslosenfürsorge zur Konjunkturpolitik,* Kallmünz, 1977.

Idem, *Der schwarze Freitag: Inflation und Wirtschaftskrise,* München, 1985.

Blaschke, Olaf, *Katholizismus und Antisemitismus im Deutschen Kaiserreich,* Göttingen, 1997.

Idem (ed.), *Konfessionen im Konflikt: Deutschland zwischen 1800 und 1970: Ein zweites konfessionelles Zeitalter,* Göttingen, 2002.

Idem, și Mattioli, Aram (ed.), *Katholischer Antisemitismus im 19. Jahrhundert: Ursachen und Traditionen im internationalen Vergleich,* Zürich, 2000.

Bley, Helmut, *Namibia under German Rule,* Hamburg, 1996 [1968].

Blinkhorn, Martin, *Fascists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment in Twentieth-Century Europe,* Londra, 1990.

Idem, *Fascism and the Right in Europe 1919-1945,* Londra, 2000.

Boak, Helen L., *„Our Last Hope": Women's Votes for Hitler – A Reappraisal,* „German Studies Review", 12 (1989), pp. 289-310.

Boemeke, Manfred F. și alții (ed.), *The Treaty of Versailles: A Reassessment after 75 Years,* Washington, DC, 1998.

Bohrmann, Hans (ed.), *Politische Plakate,* Dortmund, 1984.

Boldt, Harald, „Der Artikel 48 der Weimarer Reichsverfassung: Sein historischer Hintergrund und seine politische Funktion", în Michael Sttirmer (ed.), *Die Weimarer Republik: Belagerte Civitas,* Königstein im Taunus, 1980, pp. 288-309.

Bollmus, Reinhard, „Alfred Rosenberg: National Socialism's «Chief Ideologue»", în Smelscr și Zitelman (ed.), *The Nazi Elite,* pp. 183-93.

Booms, Hans, „Die Deutsche Volkspartei", în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende,* pp. 521-39.

Borchardt, Knut, „Zwangslagen und Handlungsspielräume in der grossen Wirtschaftskrise der frühen dreissiger Jahre: Zur Revision des überlieferten Geschichtsbildes", în idem, *Wachstum, Krisen, Handlungsspielräume der Wirtschaftspolitik,* Göttingen, 1982, pp. 165-82.

Idem, *Perspectives on Modern German Economic History and Policy,* Cambridge, 1991.

Born, Karl Erich, *Staat und Sozialpolitik seit Bismarcks Sturz 1890-1914: Ein Beitrag zur Geschichte der innenpolitischen Entwicklung des deutschen Reiches 1890-1914*, Wiesbaden, 1957.

Born, Max (ed.), *The Born-Einstein Letters: Correspondence between Albert Einstein and Max and Hedwig Born from 1916 to 1955*, Londra, 1971.

Bosworth, Richard J. B., *Mussolini*, Londra, 2002.

Böttger, Marcus, *Der Hochverrat in der höchstrichterlichen Rechtsprechung der Weimarer Republik: Ein Fall Politischer Instrumentalisierung von Strafgesetzen?*, Frankfurt am Main, 1998.

Bowlby, Chris, *Blutmai 1929: Police, Parties and Proletarians in a Berlin Confrontation*, „Historical Journal“, 29 (1986), pp. 137-58.

Boyer, John W., *Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement, 1848-1897*, Chicago, 1981.

Bracher, Karl Dietrich, *Die Auflösung der Weimarer Republik: Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*, ediția a 3-a, Villingen, 1960 [1955].

Idem, *The German Dictatorship: The Origins, Structure, and Consequences of National Socialism*, New York, 1970 [1969].

Idem, *Brünings unpolitische Politik und die Auflösung der Weimarer Republik*, „VfZ“, 19 (1971), pp. 113-23.

Idem, *Die totalitäre Erfahrung*, München, 1987.

Idem și alții, *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34*, Frankfurt am Main, 1974 [1960], I: *Stufen der Machtergreifung* (Bracher), II: *Die Anfänge des totalitaren Massnahmestaates* (Schulz); III: *Die Mobilmachung der Gewalt* (Sauer).

Brady, Robert, *The Rationalization Movement in Germany: A Study in the Evolution of Economic Planning*, Berkeley, 1933.

Brandenburg, Hans-Christian, *Die Geschichte der HJ. Wege und Irrwege einer Generation*, Köln, 1968.

Brandt, Willy, *Erinnerungen*, Frankfurt am Main, 1989.

Brecht, Arnold, *Gedanken über Brünings Memoiren*, „Politische Vierteljahresschrift“, 12 (1971), pp. 607-40.

Bredel, Willi, *Ernst Thälmann: Beitrag zu einem politischen Lebensbild*, Berlin, 1948.

Brendon, Piers, *The Dark Valley: A Panorama of the 1930s*, Londra, 2000.

Brenner, Arthur D., *Emil J. Gumbel: Weimar German Pacifist and Professor*, Boston, 2001.

Brenner, Hildegard, *Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus*, Hamburg, 1963.

Bresciani-Turroni, Constantino, *The Economics of Inflation: A Study of Currency Depreciation in Post-War Germany*, Londra, 1937.

Breuer, Stefan, *Ordnung der Ungleichheit - die deutsche Rechte im Widerstreit ihrer Ideen 1871-1945*, Darmstadt, 2001.

Bridenthal, Renate, și Koonz, Claudia, Beyond Kinder, Küche, Kirche: „Weimar Women in Politics and Work", în Renate Bridenthal et al. (ed.), *When Biology Became Destiny: Women in Weimar and Nazi Germany*, New York, 1984, pp. 33-65.

Brinkmann, Reinhold, și Wolff, Christoph (ed.), *Driven into Paradise: The Musical Migration from Germany to the United States*, Berkeley, 1999.

Broszat, Martin, „Die Anfänge der Berliner NSDAP 1926/27", *VfZ*, 8 (1960), pp. 85-118.

Idem, „The Concentration Camps 1933-1945", în Helmut Krausnick și alții, *Anatomy of the SS State Londra*, 1968 [1965], pp. 397-496.

Idem, *Der Staat Hitlers: Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*, München, 1969.

Idem, „Betrachtungen zu «Hitlers Zweitem Buch»", *VfZ*, 9 (1981), pp. 417-29.

Idem, *Hitler and the Collapse of Weimar Germany*, Oxford, 1987 [1984].

Idem și alții, (ed.), *Bayern in der NS-Zeit*, 6 vols., München, 1977-83.

Browder, George C., *Hitler's Enforcers: The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution*, New York, 1996.

Brown, Brendan, *Monetary Chaos in Europe: The End of an Era*, Londra, 1988.

Brügel, Johann WiJhelm, și Frei, Norbert (ed.), „Berliner Tagebuch, 1932-1934: Aufzeichnungen des tschechoslowakischen Diplomaten Camill Hoffmann", VfZ, 36 (1988), pp. 131-83.

Brüning, Heinrich, *Memoiren 1918-1934* (editat de Claire Nix și Theoderich Kampmann), Stuttgart, 1970.

Brustein, William, *The Logic of Evil: The Social Origins of the Nazi Party, 1925-1933,* New Haven, 1996.

Bucher, Peter, *Der Reichswehrprozess: Der Hochverrat der Ulmer Reichswehroffiziere 1929-30,* Boppard, 1967.

Buchheim, Hans, „The SS – Instrument of Domination", în Helmut Krausnick și alții, *Anatomy of the SS State,* Londra, 1968 [1965], pp. 127-203.

Buchwitz, Otto, *50 Jahre Funktionär der deutschen Arbeiterbewegung,* Stuttgart, 1949.

Buder, Johannes, *Die Reorganisation der preussischen Polizei 1918/1923,* Frankfurt am Main, 1986.

Bullivant, Keith, „Thomas Mann and Politics in the Weimar Republic", în idem (ed.), *Culture and Society in the Weimar Republic,* Manchester, 1977, pp. 24-38.

Bullock, Alan, Hitler: *A Study in Tyranny,* Londra, 1953.

Burkert, Hans-Norbert și alții, *Machtergreifung Berlin 1933: Stätten der Geschichte Berlins in Zusammenarbeit mit dem Pädagogischen Zentrum Berlin,* Berlin, 1982.

Burkhardt, Bernd, *Eine Stadt wird braun: Die nationalsozialistische Machtergreifung in der Provinz. Eine Fallstudie,* Hamburg, 1980.

Burleigh, Michael, *Death and Deliverance: „Euthanasia" in Germany 1900-1945,* Cambridge, 1994.

Idem, *The Third Reich: A New History,* Londra, 2000.

Idem, și Wippermann, Wolfgang, *The Racial State: Germany 1933-1945,* Cambridge, 1991.

Busch, Fritz, *Aus dem Leben eines Musikers,* Zürich, 1949.

Busch, Günter, *Max Liebermann: Maler, Zeichner, Graphiker,* Frankfurt am Main, 1986.

Büsch Otto, *Militärsystem und Sozialleben im alten Preussen 1713-1807: Die Anfänge der sozialen Militarisierung der preussisch-deutschen Gesellschaft,* Berlin, 1962.

Butler, Rohan d'Olier, *The Roots of National Socialism 1783-1933,* Londra, 1941.

Caplan, Jane, *Government without Administration: State and Civil Service in Weimar and Nazi Germany,* Oxford, 1988.

Idem, „The Historiography of National Socialism“, în Michael Bentley (ed.), *Companion to Historiography*, Londra, 1997, pp. 545-90.

Carsten, Francis L., *The Reichswehr and Politics 1918-1933*, Oxford, 1966.

Idem, *Revolution in Central Europe 1918-1919*, Londra, 1972.

Idem, *Fascist Movements in Austria: From Schönerer to Hitler*, Londra, 1977.

Idem, *August Bebel und die Organisation der Massen*, Berlin, 1991.

Cecil, Hugh, și Liddle, Peter (ed.), *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes and Anxieties at the Closing of the Great War, 1918*, Barnsley, 1998.

Cecil, Robert, *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*, Londra, 1972.

Chamberlain, Houston Stewart, *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*, 2 vol., München, 1899.

Chickering, Roger, *Imperial Germany and a World without War: The Peace Movement and German Society, 1892-1914*, Princeton, 1975.

Idem, *We Men Who Feel Most German: A Cultural Study of the Pan-German League 1886-1914*, Londra, 1984.

Idem, *Imperial Germany and the Great War, 1914-1918*, Cambridge, 1998.

Childers, Thomas, *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*, Chapel Hill, NC, 1981.

Clark, Christopher, *Kaiser Wilhelm II*, Londra, 2000.

Clavin, Patricia, *The Great Depression in Europe, 1929-1939*, Londra, 2000.

Coetzee, Marilyn S., *The German Army League: Popular Nationalism in Wilhelmine Germany*, New York, 1990.

Cohen, Dehorah, *The War Come Home: Disabled Veterans in Britain and Germany, 1914-1918*, Berkeley, 2001.

Cohn, Norman, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, Londra, 1967.

Comité des Délégations Juives (ed.), *Das Schwarzbuch: Tatsachen und Dokumente. Die Lage der Juden in Deutschland 1933*, Paris, 1934.

Conze, Werner, recenzia primei ediții a cărții lui Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik*, în „Historische Zeitschrift", 183 (1957), pp. 378-82.

Cornelissen, Christoph, *Gerhard Ritter: Geschichtswissenschaft und Politik im 20. Jahrhundert*, Düsseldorf, 2001.

Corni, Gustavo, „Richard Walther Darré: The Blood and Soil Ideologue", în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 18-27.

Cornwell, John, *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*, Londra, 1999.

Cosse, Peter, *Die Geschichte*, în Badde și alții (ed.), *Das Berliner Philharmonische Orchester*, pp. 10-17.

Craig, Gordon A., *Briefe Schleichers an Groener*, „Die Welt als Geschichte", 11 (1951), pp. 122-33.

Idem, *The Politics of the Prussian Army 1640-1945*, New York, 1964 [1955].

Crew, David F., *Germans on Welfare: From Weimar to Hitler*, New York, 1998.

Crook, Paul, Darwinism, *War and History: The Debate over the Biology of War from the „Origin of Species" , to the First World War*, Cambridge, 1994.

Czarnowski, Gabriele, *Das kontrollierte Paar: Ehe- und Sexualpolitik im Nationalsozialismus*, Weinheim, 1991.

Daim, Wilfried, *Der Mann, der Hitler die Ideen gab: Die sektiererischen Grundlagen des Nationalsozialismus*, Vienna, 1985 [1958].

Danner, Lothar, *Ordnungspolizei Hamburg: Betrachtungen zu ihrer Geschichte 1918-1933*, Hamburg, 1958.

Dapper, Beate, și Rouette, Hans-Peter, *Zum Ermittelungsverfahren gegen Leipart und Genossen wegen Untreue vom 9. Mai 1933*, „Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 20 (1984), pp. 59-35.

Dedering, Tilman, „«A Certain Rigorous Treatment of all Parts of the Nation»: The Annihilation of the Herero in German Southwest Africa 1904", în Mark Levene și Penny Roberts (ed.), *The Massacre in History*, New York, 1999, pp. 205-22.

Dehio, Ludwig, *Germany and World Politics*, Londra, 1959 [1955].

Deichmann, Ute, *Biologists under Hitler*, Cambridge, Mass., 1996 [1992].

Deist, Wilhelm, *Flottenpolitik und Flottenpropaganda: Das Nachrichtenbüro des Reichsmarineamts 1897-1914,* Stuttgart, 1976.

Idem, „Censorship and Propaganda in Germany during the First World War", în Jean-Jacques Becker și Stephane Audoin-Rouzeau (ed.), *Les Sociétés européennes et la guerre de 1914-1918,* Paris, 1990), pp. 199-210.

Idem, *The Military Collapse of the German Empire: The Reality Behind the Stab-in-the-Back Myth,* „War in History", 3 (1996), pp. 186-207.

Demeter, Kart, *Das deutsche Offizierkorps in Gesellschaft und Staat 1650-1945,* Frankfurt am Main, 1962.

Deuerlein, Ernst, „Hitlers Eintritt in die Politik und die Reichswehr", *VfZ,* 7 (1959), 2°3-5

Idem (ed.), *Der Hitler-Putsch: Bayerische Dokumente zum 8./9. November 1923,* Stuttgart, 1962.

Idem (ed.), *Der Aufstieg der NSDAP in Augenzeugenberichten,* München, 1974.

Deutsche Allgemeine Zeitung, 1933.

Deutsche Zeitung, 1933.

Diehl, James M., *Paramilitary Politics in Weimar Germany,* Bloomington, Ind., 1977.

Diels, Rudolf, *Lucifer ante Portas: Es spricht der erste Chef der Gestapo,* Stuttgart, 1950.

Dijkstra, Bram, *Idols of Perversity: Fantasies of Female Evil in Fin-de-Siècle Culture,* New York, 1986.

Diller, Ansgar, *Rundfunkpolitik im Dritten Reich,* München, 1980.

Distl, Dieter, *Ernst Toller: Eine politische Biographie,* Schrobenhausen, 1993.

Domarus, Max (ed.), *Hitler: Speeches and Proclamations 1932-1945: The Chronicle of a Dictatorship,* 4 vol., Londra, 1990- [1962-3].

Dorpalen, Andreas, *Hindenburg and the Weimar Republic,* Princeton, 1964.

Idem, *German History in Marxist Perspective: The East German Approach,* Detroit, 1988.

Dowe, Dieter, și Witt, Peter-Christian, *Fredrich Ebert 1871-1925: Vom Arbeiterführer zum Reichspräsidenten,* Bonn, 1987.

Drewniak, Boguslav, *Das Theater im NS-Staat: Szenarium deutscher Zeitgeschichte 1933-1945*, Düsseldorf, 1983.

Duhnke, Horst, *Die KPD von 1933 bis 1945*, Köln, 1972.

Idem, *Die KPD und das Ende von Weimar: Das Scheitern einer Politik 1932-1935*, Frankfurt am Main, 1976.

Dülffer, Jost, *Nazi Germany 1933-1945: Faith and Annihilation*, Londra, 1996 [1992].

Düsterberg, Theodor, *Der Stahlhelm und Hitler*, Wolfenbüttel, 1949.

Ebeling, Frank, *Geopolitik: Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft 1919-1945*, Berlin, 1994.

Ebert, Friedrich, *Schriften, Aufzeichnungen, Reden*, 2 vol., Dresda, 1936.

Ehni, Hans-Peter, *Bollwerk Preussen? Preussen-Regierung, Reich-Länder-Problem und Sozialdemokratie 1928-1932*, Bonn, 1975.

Ehrt, Adolf, *Bewaffneter Aufstand! Enthüllungen über den kommunistischen Umsturzversuch am Vorabend der nationalen Revolution*, Berlin, 1933.

Eichengreen, Barry, *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939*, Oxford, 1992.

Eisner, Freya, *Kurt Eisner: Die Politik der libertaren Sozialismus*, Frankfurt am Main, 1979.

Eksteins, Modris, *The Limits of Reason: The German Democratic Press and the Collapse of Weimar Democracy*, Oxford, 1975.

Eley, Geoff, *Reshaping the German Right: Radical Nationalism and Political Change after Bismarck*, Londra, 1980.

Idem, *From Unification to Nazism: Reinterpreting the German Past*, Londra, 1986.

Elfferding, Wieland, „Von der proletarischen Masse zum Kriegsvolk: Massenaufmars ch und Öffentlichkeit im deutschen Faschismus am Beispiel des 1. Mai 1933“, în Neue Gesellschaft für bildende Kunst (ed.), *Inszenierung der Macht: Ästhetische Faszination im Faschismus*, Berlin, 1987, pp. 17-50.

Eliasberg, George, *Der Ruhrkrieg van 1920*, Bonn, 1974.

Engelberg, Ernst, *Bismarck*, 2 vol., Berlin, 1985, 1990.

Epstein, Klaus, recenzie la William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, în *Review of Politics*, 23 (1961), pp.130-45.

Erdmann, Karl Dietrich, și Schulze, Hagen (ed.), *Weimar: Selbstpreisgabe einer Demokratie. Eine Bilanz heute*, Düsseldorf, 1980.

Erger, Johannes, *Der Kapp-Lüttwitz-Putsch: Ein Beitrag zur deutschen Innenpolitik 1919/20*, Düsseldorf, 1967.

Eschenburg, Theodor, „Franz von Papen“, *VfZ*, 1(1953), pp. 153-69.

Idem, „Die Rolle der Persönlichkeit in der Krise der Weimarer Republik: Hindenburg, Brüning, Groener, Schleicher“, *VfZ*, 9 (1961), pp. 1-29.

Idem, *Die improvisierte Demokratie*, München, 1963.

Eschenhagen, Wieland (ed.), *Die „Machtergreifung“: Tagebuch einer Wende nach Presseberichten vom 1. Januar bis 6. März 1933*, Darmstadt, 1982.

Evans, Richard J., *German Women and the Triumph of Hitler*, „Journal of Modern History“, 48 (1976), pp. 123-75.

Idem, *The Feminist Movement in Germany 1894-1933*, Londra, 1976.

Idem (ed.), *Society and Politics in Wilhelmine Germany*, Londra, 1978.

Idem, *Death in Hamburg: Society and Politics in the Cholera Years 1830-1910*, Oxford, 1987.

Idem, *Rethinking German History: Nineteenth-Century Germany and the Origins of the Third Reich*, Londra, 1987.

Idem (ed.), *The German Underworld: Deviants and Outcasts in German History*, Londra, 1988.

Idem, *In Hitler's Shadow: West German Historians and the Attempt to Escape from the Nazi Past*, New York, 1989.

Idem (ed.), *Kneipengespräche im Kaiserreich: Die Stimmungsberichte der Hamburger Politischen Polizei 1892-1914*, Reinbek, 1989.

Idem, *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany 1600-1987*, Oxford, 1996.

Idem, recenzie la Maria Tatar, *Lustmord: Sexual Murder in Weimar Germany*, Princeton, 1995, în German History, 14 (1996), pp. 414-15.

Idem, *Rereading German History: From Unification to Reunification 1800-1996*, Londra, 1997.

Idem, *Tales from the German Underworld: Crime and Punishment in the Ninteenth Century*, Londra, 1998.

Idem, „Hans von Hentig and the Politics of German Criminology", în Angelika Ebbinghaus și Karl Heinz Roth (ed.), Grenzgänge: *Deutsche Geschichte des 20. Jahrhunderts im Spiegel von Publizistik, Rechtsprechung und historischer Forschung*, Lüneburg, 1999, pp. 238-64.

Idem, *Telling Lies About Hitler: The Holocaust, History, and the David Irving Trial*, Londra, 2002.

Idem, *History, Memory, and the Law: The Historian as Expert Witness*, „History and Theory", 41 (2002), pp. 277-96.

Idem, *Telling It Like It Wasn't*, „BBC History Magazine", 3 (2002), nr. 12, pp. 22-5.

Idem și Geary, Dick (ed.), *The German Unemployed: Experiences and Consequences of Mass Unemployment from the Weimar Republic to the Third Reich*, Londra, 1987.

Eyck, Erich, *A History of the Weimar Republic*, 2 vol., Cambridge, 1962-4 [1953-6].

Faesi, Robert (ed.), *Thomas Mann – Robert Faesi: Briefwechsel*, Zürich, 1962.

Falter, Jürgen W., „Die Wähler der NSDAP 1928-1933: Sozialstruktur und parteipolitische Herkunft", în Wolfgang Michalka (ed.), *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Paderborn, 1984, pp. 47-59.

Idem și alții, *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik: Materialien zum Wahlverhalten 1919-1933*, München, 1986.

Idem, *Hitlers Wähler*, München, 1991.

Idem, *How Likely were Workers to Vote for the NSDAP?*, în Conan Fischer (ed.), The Rise of National Socialism and the Working Classes in Weimar Germany, Oxford, 1996, pp. 9-45.

Idem, *„Die Märzgefallenen" von 1933: Neue Forschungsergebnisse zum sozialen Wandel innerhalb der NSDAP-Mitgliedschaft während der Machtergreifungsphase*, „Geschichte und Gesellschaft", 24 (1998), pp. 595-616.

Fandel, Thomas, „Konfessionalismus und Nationalsozialismus", în Blaschke (ed.), *Konfessionen*, pp. 299-334.

Farquharson, John E., *The Plough and the Swastika: The NSDAP and Agriculture in Germany, 1928-1945*, Londra, 1976.

Farr, Ian, „Populism in the Countryside: The Peasant Leagues in Bavaria in the 1890s“, în Evans (ed.), Society and Politics, pp. 136-59.

Fattmann, Rainer, *Bildungsbürger in der Defensive: Die akademische Beamtenschaft und der „Reichsbund der höheren Beamten“ in der Weimarer Republik*, Göttingen, 2001.

Faust, Anselm, *Der Nationalsozialistische Deutsche Studentenbund: Studenten und Nationalsozialismus in der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1973.

Idem, „Die Hochschulen und der «undcutsche Geist»: Die Büchervcrbrennung am w. Mai 1933 und ihr Vorgeschichte“, în Horst Denkler și Eberhard Lämmert (ed.), *„Das war ein Vorspiel nur. Berliner Kolloquium zur Literaturpolitik im „Dritten Reich“*, Berlin, 1985, pp. 31-50.

Feder, Gottfried, *Das Programm der NSDAP und seine weltanschaulichen Grundgedanken*, München, 1934.

Feinstein, Charles H. Și alții, *The European Economy between the Wars*, Oxford, 1997.

Feldman, Gerald D., *Army, Industry and Labor in Germany, 1914-1918*, Princeton, 1966.

Idem, *The Origins of the Stinnes-Legien Agreement: A Documentation*, „Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung“, 19120 (1973), pp. 45-104.

Idem (ed.), *Die Nachwirkungen der Inflation auf die deutsche Geschichte 1924-1933*, München, 1985.

Idem, *The Great Disorder: Politics, Economic, and Society in the German Inflation, 1914-1924*, New York, 1993.

Idem, „Right-Wing Politics and the Film Industry: Emil Georg Strauss, Alfred Hugenberg, and the UFA, 1917-1933“, în Christian Jansen și alții (ed.), *Von der Aufgabe der Freiheit: Politische Verantwortung und bürgerliche Gesellschaft im 19. und 20. Iahrhundert: Festschrift für Hans Mommsen zum 5. November 1995*, Berlin, 1995, pp. 219-30.

Idem, *Hugo Stinnes: Biographie eines Industriellen 1870-1924*, München, 1998.

Fenske, Hans, „Monarchisches Beamtentum und demokratischer Rechtsstaat: Zum Problem der Bürokratie in der Weimarer

Republik", în *Demokratie und Verwaltung: 25 Jahre Hochschule für Verwaltung Speyer*, Berlin, 1972), pp. 117-36.

Ferguson, *Niall, Paper and Iron: Hamburg Business and German Politics in the Era of Inflation, 1897-1927*, Oxford, 1995.

Idem, *The World's Banker: The History of the House of Rothschild*, Londra, 1998.

Fest, Joachim C., *The Face of the Third Reich*, Londra, 1979 [1970].

Idem, *Joseph Goebbels: Eine Porträtskizze*, „VfZ", 43 (1995), pp. 565-80.

Feuchtwanger, Edgar, *Bismarck*, Londra, 2002.

Fieberg, Gerhard (ed.), *Im Namen des deutschen Volkes: Justiz und Nationalsozialismus*, Köln, 1989.

Field, Geoffrey G., *Evangelist of Race: The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain*, New York, 1981.

Figes, Orlando, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891- 1924*, Londra, 1996.

Fischer, Conan, „Ernst Julius Röhm: Chief of Staff of the SA and Indispensable Outsider", în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 173-82.

Idem, *The Ruhr Crisis 1923-1924*, Oxford, 2003.

Fischer, Fritz, *Germany's Aims in the First World War*, Londra, 1967 [1961].

Idem, *War of Illusions: German Politics from 1911 to 1914*, Londra, 1975 [1969].

Fischer, Klaus, *Der quantitative Beitrag der nach 1933 emigrierten Naturwissenschaftler zur deutschsprachigen physikalischen Forschung*, „Berichte zur Wissenschaftsgeschichte", 11 (1988), pp. 83-104.

Flemming, Jens, *Landwirtschaftliche Interessen und Demokratie: Ländliche Gesellschaft, Agrarverbände und Staat 1890-1925*, Bonn, 1978.

Fout, John C., *Sexual Politics in Wilhelmine Germany: The Male Gender Crisis, Moral Purity, and Homophobia*, „Journal of the History of Sexuality", 2 (1992), pp. 388-421.

Fowkes, Ben, *Communism in Germany under the Weimar Republic*, Londra, 1984.

Fraenkel, Ernst, *The Dual State*, New York, 1941.

Frank, Hans, *Im Angesicht des Galgens: Deutung Hitlers und seiner Zeit auf Grund eigener Erlebnisse und Erkenntnisse*, ediţia a 2-a, Neuhaus, 1955 [1953].

Franz-Willing, Georg, *Ursprung der Hitlerbewegung 1919-1922*, Preussisch Olendorf, 1974 [1962].

Idem, *Krisenjahr der Hitlerbewegung 1923*, Preussisch Oldendorf, 1975.

Idem, *Putsch und Verbotszeit der Hitlerbewegung November 1923-Februar 1925*, Preussisch Olendorf, 1977.

Frehse, Michael, *Ermächtigungsgesetzgebung im Deutschen Reich 1914-1933*, Pfaffenweiler, 1985.

Frei, Norbert, *„Machtergreifung'": Anmerkungen zu einem historischen Begriff*, „VfZ", 31 (1983), pp. 136-45.

Idem, *National Socialist Rule in Germany: The Führer State 1933-1945*, Oxford, 1993 [1987].

Idem, *Der Führerstaat: Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945*, München, 2001 [1987].

Freitag, Werner, *Nationale Mythen und kirchliches Heil: Der „Tag von Potsdam"*, „Westfälische Forschungen", 41 (1991), pp. 379-430.

Frevert, Ute, „Bourgeois Honour: Middle-Class Duellists in Germany from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century", în Blackbourn şi Evans (ed.), *The German Bourgeoisie*, pp. 255-92.

Idem, Ehrenmänner: *Das Duell in der bürgerlichen Gesellschaft*, München, 1991.

Idem, *Die kasernierte Nation: Militärdienst und Zivilgesellschaft in Deutschland*, München, 2001.

Fricke, Dieter, *Kleine Geschichte des Ersten Mai: Die Maifeier in der deutschen und internationalen Arbeiterbewegung*, Berlin, 1980.

Friedlander, Henry, *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*, Chapel Hill, NC, 1995.

Fricdländer, Saul, „Die politischen Veränderungen der Kriegszeit und ihre Auswirkungen auf die Judenfrage", în Werner E. Mosse (ed.), *Deutsches Judentum in Kriegund Revolution 1916-1923*, Tübingen, 1971, pp. 27-65.

Idem, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution 1933-1939*, Londra, 1997.

Friedrich, Carl J., și Brzezinski, Zbigniew K., *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York, 1963.

Friedrichs, Axel (ed.), *Die nationalsozialistische Revolution 1933, Dokumente der deutschen Politik*, vol. I, Berlin, 1933.

Fritzsche, Peter, *Germans into Nazis*, Cambridge, Mass., 1998.

Fröhlich, Elke, *Joseph Goebbels und se in Tagebuch: Zu den handschriftlichen Aufzeichnungen von 1924 bis 1941*, „VfZ", 35 (1987), pp. 489-522.

Idem (ed.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels: Sämtliche Fragmente*. partea I: *Aufzeichnungen 1924-1941*, München, 1987.

Idem, „Joseph Goebbels: The Propagandist", în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 48-61.

Fulda, Bernhard, *Press and Politics in Berlin, 1924-1930*, teză de doctorat, Universitatea din Cambridge, 2003.

Idem, Horst Wessel: *Media, Myth and Memory*, comunicare nepublicată ținută la Research Seminar in Modern European History, Cambridge University, noiembrie 2003.

Gadberry, Glen W. (ed.), *Theatre in the Third Reich, the Prewar Years: Essays on Theatre in Nazi Germany*, Westport, Conn., 1995.

Gall, Lothar, *Bismarck: The White Revolutionary*, 2 vol., Londra, 1986 [1980].

Idem, *Bürgertum in Deutschland*, Berlin, 1989.

Galos, Adam și alții, *Die Hakatisten: Der Deutsche Ostmarkenverein 1894-1934*, Berlin, 1966.

Gay, Peter, *Weimar Culture: The Outsider as Insider Londra*, 1969.

Geary, Dick, *Unemployment and Working-Class Solidarity: The German Experience 1929-33*, în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 261-80.

Idem, *Employers, Workers, and the Collapse of the Weimar Republic*, în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 92-119.

Idem, *Nazis and Workers before 1933*, „Australian Journal of Politics and History", 48 (2002), pp. 40-51.

Gebhardt, Manfred, *Max Hoelz: Wege und Irrwege eines Revolutionärs*, Berlin, 1983.

Geiss, Imanuel (ed.), *July 1914: The Outbreak of the First World War. Selected Documents*, Londra, 1967 [1965].

Idem, „Kritischer Rückblick auf Friedrich Meinecke", în idem, *Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft,* Frankfurt am Main, 1972, pp. 89-107.

Gellately, Robert, *The Politics of Economic Despair: Shopkeepers and German Politics, 1890-1914,* Londra, 1974.

Idem, *The Gestapo and German Society: Enforcing Racial Policy 1933-1945,* Oxford, 1990.

Idem, și Stoltzfus, Nathan (ed.), *Social Outsiders in Nazi Germany,* Princeton, 2001.

Genschel, Helmut, *Die Verdrängung der Juden aus der Wirtschaft im Dritten Reich,* Berlin, 1966.

Gerlach, Hellmuthvon, *Von rechts nach links,* Hildesheim, 1978 [1937].

Gessner, Dieter, *Agrarverbände in der Weimarer Republik: Wirtschaftliche und soziale Voraussetzungen agrarkonservativer Politik vor 1933,* Düsseldorf, 1976.

Idem, *Agrardepression und Präsidialregierungen in Deutschland 1930-1933: Probleme des Agrarkapitalismus am Ende der Weimarer Republik,* Düsseldorf, 1977. Geyer, Martin, *Verkehrte Welt: Revolution, Inflation, und Moderne. München 1914-1924,* Göttingen, 1998.

Geyer, Michael, „Die Geschichte des deutschen Militärs von 1860-1956: Ein Bericht über die Forschungslage (1945-1975)", în Hans-Ulrich Wehler (ed.), *Die moderne deutsche Geschichte in der internationalen Forschung 1945-1975,* Göttingen, 1978, pp. 256-86.

Idem, *Aufrüstung oder Sicherheit: Reichswehr in der Krise der Machtpolitik, 1924-1936,* Wiesbaden, 1980.

Idem, „Professionals and Junkers: German Rearmament and Politics in the Weimar Republic", în Richard Bessel și Edgar Feuchtwanger (ed.), *Social Change and Political Development in Weimar Germany,* Londra, 1981, pp. 77-133.

Gies, Horst, *R. Walther Darré und die nationalsozialistische Bauernpolitik 1930 bis 1933,* Frankfurt am Main, 1966.

Giles, Geoffrey J., „The Rise of the National Socialist Students' Association and the Failure of Political Education in the Third Reich", în Peter Stachura (ed.), *The Shaping of the Nazi State,* Londra, 1978, pp. 160-85.

Idem, *Students and National Socialism in Germany,* Princeton, 1985.

Gilman, Sander L., *On Blackness without Blacks: Essays on the Image of the Black in Germany,* Boston, 1982.

Gisevius, Hans Bernd, *To the Bitter End,* Londra, 1948.

Goebbels, Joseph, *Der Angriff: Aufsätze aus der Kampfzeit,* München, 1935.

Idem, *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei: Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern (vom 1. Januar 1932 bis zum 1. Mai 1933),* München, 1937 [1934].

Goeschel, Christian, „Methodische Uberlegungen zur Geschichte del' Selbsttötung im Nationalsozialismus", în Hans Medick (ed.), *Selbsttötung als kulturelle Praxis,* în curs de apariție, 2004.

Goldbach, Marie-Luise, *Karl Radek und die deutsch-sowjetischen Beziehungen 1918-1923,* Bonn, 1973.

Goldhagen, Daniel J., *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust,* New York, 1996.

Goldstein, Robert J., *Political Repression in Nineteenth-Century Europe,* Londra, 1983.

Golomstock, Igor, *Totalitarian Art in the Soviet Union, Third Reich, Fascist Italy and the People's Republic of China,* Londra, 1990.

Güppinger, Horst, *Juristen jüdischer Abstammung im „Dritten Reich": Entrechtung und Verfolgung,* München, 1990 [1963].

Gordon, Harold J., *The Reichswehr and the German Republic 1919-26,* Princeton, 1957.

Idem, *Hitler and the Beer Hall Putsch,* Princeton, 1972.

Gottlieb, Moshe R., *American Anti-Nazi Resistance, 1933-1941: An Historical Analysis,* New York, 1982.

Graf, Christoph, *Politische Polizei zwischen Demokratie und Diktatur,* Berlin, 1983. Grahn, Gerlinde, *Die Enteignung des Vermögens der Arbeiterbewegung und del' politischen Emigration 1933 bis 1945,* „1999: Zeitschrift fur Sozialgeschichte des 20. und 2I. Jahrhunderts", 12 (1997), pp. 13-38.

Graser, Marcus, *Der blockierte Wohlfahrtsstaat: Unterschichtjugend und Jugendfürsorge in der Weimarer Republik,* Göttingen, 1995.

Grau, Bernhard, *Kurt Eisner 1867-1919: Eine Biographie,* München, 2001.

Griech-Polelle, Beth A., *Bishop von Galen: German Catholicism and National Socialism*, New Haven, 2002.

Griffin, Roger, *International Fascism – Theories, Causes and the New Consensus*, Londra, 1998.

Grimm, Hans, *Volk ohne Raum*, München, 1926.

Gritschneider, Otto, *Bewahrungsfrist für den Terroristen Adolf H.: Der HitlerPutsch und die bayerische Justiz*, München, 1990.

Idem, *Der Hitler-Prozess und sein Richter Georg Neithardt: Skandalurteil von 1924 ebnet Hitler den Weg*, München, 2001.

Gross, Babette, *Willi Münzenberg: Eine politische Biographie*, Stuttgart, 1967.

Grossmann, Atina, *„Girlkultur" or Thoroughly Rationalized Female: A New Woman in Weimar Germany*, în Judith Friedlander și alții (ed.), *Women in Culture and Politics: A Century of Change*, Bloomington, Ind., 1986, pp. 62-80.

Idem, Reforming Sex: *The German Movement for Birth Control and Abortion Reform 1920-1950*, New York, 1995.

Grossmann, Kurt R., *Ossietzky: Ein deutscher Patriot*, München, 1963.

Gruchmann, Lothar, *Die Überleitung der Justizverwaltung auf das Reich 1933-1935*, în *Vom Reichsjustizamt zum Bundesministerium der Justiz: Festschrift zum hundertjährigen Grundungstag des Reichsjustizamts*, Köln, 1977.

Idem, „Die bayerische Justiz im politischen Machtkampf 1933/34: Ihr Scheitern bei der Strafverfolgung von Mordfällen in Dachau", în Broszat și alții (ed.), Bayern, II, pp. 415-428.

Idem, *Justiz im Dritten Reich 1933-1940: Anpassung und Unterwerfung in der Ära Gürtner*, München, 1988.

Idem, *Ludendorffs „prophetischer" Brief an Hindenburg vom Januar/Februar 1933*, „VfZ", 47 (1999), pp. 559-62.

Idem, și Weber, Reinhard (ed.), *Der Hitler-Prozess 1924: Wortlaut der Hauptverhandlung vor dem Volksgericht Munchen I*, 2 vol., München, 1997, 1999. Grunwald, Henning, *Political Lawyers in the Weimar Republic*, teză de doctorat, Cambridge, 2002.

Grüttner, Michael, „Working-Class Crime and the Labour Movement: Pilfering in the Hamburg Docks, 1888-1923", în Richard J. Evans (ed.), *The German Working Class 1888-1933: The Politics of Everyday Life*, Londra, 1982, pp. 54-79.

Idem, *Studenten im Dritten Reich*, Paderborn, 1995.
Gumbel, Emit J., *Vier Jahre politischer Mord*, Berlin, 1924.
Idem, Verschworer: *Zur Geschichte und Soziologie der deutschen nationalistischen Geheimbünde 1918-1924*, Heidelberg, 1979 [1924].
Guratzsch, Dankwart, *Macht durch Organisation: Die Grundlegung des Hugenbergschen Presseimperiums*, Düsseldorf, 1974.
Gusy, Christoph, *Die Weimarer Reichsverfassung*, Tübingen, 1997.
Guttsman, Wilhelm L., *Workers' Culture in Weimar Germany: Between Tradition and Commitment*, Oxford, 1990.
Haffner, Sebastian, *Defying Hitler: A Memoir*, Londra, 2002.
Hagen, William W., *Germans, Poles, and Jews: The Nationality Conflict in the Prussian East, 1772-1914*, Chicago, 1980.
Hagenlticke, Heinz, *Die deutsche Vaterlandspartei: Die nationale Rechte am Ende des Kaiserreiches*, Düsseldorf, 1997.
Hailey, Christopher, *Franz Schreker, 1878-1934: A Cultural Biography*, Cambridge, 1993.
Hall, Alex, „By Other Means: The Legal Struggle against the SPD in Wilhelmine Germany 1890-1900", *Historical Journal*, 17 (1974), pp. 365-86.
Idem, Scandal, *Sensation and Social Democracy: The SPD Press and Wilhelmine Germany 1890-1914*, Cambridge, 1977.
Hamann, Brigitte, *Hitler's Vienna: A Dictator's Apprenticeship*, Oxford, 2000.
Idem, *Winifred Wagner oder Hitlers Bayreuth*, München, 2002.
Hamburger, Ernest, „Betrachtungen über Heinrich Brünings Memoiren", *Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, 8 (1972), pp. 18-39.
Hamel, Iris, *Völkischer Verband und nationale Gewerkschaft: Der Deutschnationale Handlungsgehilfenverband, 1893-1933*, Frankfurt am Main, 1967.
Hamilton, Richard F., *Who Voted for Hitler?*, Princeton, 1981.
Hammer, Hermann, „Die deutschen Ausgaben von Hitlers «Mein Kampf»", *VfZ*, 4 (1956), pp. 161-78.
Hammerstein, Notker, *Die Johann Wolfgang Goethe-Universität: Von der Stiftungsuniversität zur staatlichen Hochschule*, 2 vol., Neuwied, 1989.

Hanfstaengl, Ernst, *Zwischen Weissem und Braunem Haus: Memoiren eines politischen Aussenseiters*, München, 1970.

Hänisch, Dirk, „A Social Profile of the Saxon NSDAP Voters", în Szejnmann, *Nazism*, pp. 219-31.

Hankel, Gerd, *Die Leipziger Prozesse: Deutsche Kriegsverbrechen und ihre strafrechtliche Verfolgung nach dem Ersten Weltkrieg*, Hamburg, 2003.

Hannover, Heinrich și Hannover-Drück, Elisabeth, *Politische Justiz 1918-1933*, Frankfurt am Main, 1966.

Hansen, Ernst W., *Reichswehr und Industrie: Rüstungswirtschaftliche Zusammenarbeit und wirtschaftliche Mobilmachungsvorbereitungen 1923-1932*, Boppard, 1978.

Harpprecht, Klaus, *Thomas Mann: Eine Biographie*, Reinbek, 1995.

Harris, James F., *The People Speak! Anti-Semitism and Emancipation in Nineteenth-Century Bavaria*, Ann Arbor, 1994.

Harsch, Donna, *German Social Democracy and the Rise of Nazism*, Chapel Hill, NC,1993.

Harvey, Elizabeth, „Youth Unemployment and the State: Public Policies towards Unemployed Youth in Hamburg during the World Economic Crisis", în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 142-70.

Idem, „Serving the Volk, Saving the Nation: Women in the Youth Movement and the Public Sphere in Weimar Germany", în Larry Eugene Jones și James Retallack (ed.), *Elections, Mass Politics, and Social Change in Modern Germany: New Perspectives*, New York, 1992, pp. 201-22.

Idem, *Youth Welfare and the State in Weimar Germany*, Oxford, 1993.

Hassell, Ulrich von, *Die Hassell-Tagebücher 1938-1944*, editat de Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen, Berlin, 1989.

Hattenhauer, Hans, „Wandlungen des Richterleitbildes im 19. und 20. Jahrhundert", în Ralf Dreier și Wolfgang Sellert (ed.), *Recht und Justiz im „Dritten Reich"*, Frankfurt am Main, 1989, pp. 9-33.

Hayes, Peter, *Industry and Ideology: I.G. Farben in the Nazi Era*, Cambridge, 1987.

Hearnshaw, Fossey J. C., *Germany the Aggressor throughout the Ages*, Londra, 1940.

Heberle, Rudolf, *Landbevölkerung und Nationalsozialismus: Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein 1918 bis 1932*, Stuttgart, 1963.

Idem, *From Democracy to Nazism: A Regional Case Study on Political Parties in Germany*, New York, 1970 [1945].

Heer, Hannes, *Burgfrieden oder Klassenkampf: Zur Politik der sozialdemokratischen Gewerkschaften 1930-1933*, Neuwied, 1971.

Idem, Ernst *Thälmann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek, 1975.

Heiber, Helmut (ed.), *The Early Goebbels Diaries: The Journal of Josef Goebbels from 1925-1926*, Londra, 1962.

Heidegger, Martin, *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität: Rede, gehalten bei der feierlichen Übernahme des Rektorats der Universität Freiburg i. Br. am 27. 5. 1933*, Breslau, 1934.

Heiden, Konrad, *Geschichte des Nationalsozialismus: Die Karriere einer Idee*, Berlin, 1932.

Idem, *Adolf Hitler: Das Zeitalter der Verantwortungslosigkeit. Eine Biographie*, Zürich, 1936.

Heilbronner, Oded, *Catholicism, Political Culture and the Countryside: A Social History of the Nazi Party in South Germany*, Ann Arbor, 1998.

Hein Annette *Es ist viel „Hitler" in Wagner: Rassismus und antisemitische Deutschtumsideologie in den „Bayreuther Blättern" 1878-1938*, Tübingen, 1996.

Heinemann, Ulrich, *Die verdrängte Niederlage: Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik*, Göttingen, 1983.

Heitzer, Horstwalter, *Der Volksverein fär das katholische Deutschland im Kaiserreich 1890-1918*, Mainz, 1979.

Hennig, Diethard, *Johannes Hoffmann: Sozialdemokrat und Bayerischer Ministerpräsident: Biographie*, München, 1990.

Hentschel, Volker, *Geschichte der deutschen Sozialpolitik (1880-1980)*, Frankfurt am Main, 1983.

Herbert, Ulrich, *Hitler's Foreign Workers: Enforced Foreign Labor in Germany under the Third Reich*, Cambridge, 1997 [1985].

Idem, Best: *Biographische Studien uber Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989*, Bonn, 1996.

Idem și alții (ed.), *Die nationalsozialischer Konzentrationslager: Entwicklung und Struktur,* 2 vol., Göttingen, 1998.
Herbst, Ludolf, *Das nationalsozialistische Deutschland 1933-1945,* Frankfurt am Main, 1996.
Hermand, Jost, și Trommler, Frank, *Die Kultur der Weimarer Republik,* München, 1978.
Hertz-Eichenröde, Dieter, *Politik und Landwirtschaft in Ostpreussen 1919-1930: Untersuchung eines Strukturproblems in der Weimarer Republik,* Opladen, 1969.
Idem, *Wirtschaftskrise und Arbeitsbeschaffung: Konjunkturpolitik 1925/26 und die Grundlagen der Krisenpolitik Brünings,* Frankfurt am Main, 1982.
Hess, Wolf Rudiger (ed.), *Rudolf Hess: Briefe 1908-1933,* München, 1987.
Heyworth, Peter, *Otto Klemperer: His Life and Times, I: 1885-1933,* Cambridge, 1983.
Hildenbrand, Hans-Joachim, „Der Betrug mit dem Fackelzug", în Rolf Italiander (ed.), *Wir erlebten das Ende der Weimarer Republik: Zeitgenossen berichten,* Düsseldorf, 1982, p. 165.
Hill, Leonidas E., „The Nazi Attack on «un-German» Literature, 1933-1945", în Jonathan Rose (ed.), *The Holocaust and the Book,* Amherst, Mass., 2001, pp. 9-46.
Hiller von Gaertringen, Friedrich Freiherr, „Die Deutschnationale Volkspartei", în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 541-652.
Idem, „«Dolchstoss-Diskussion» und «Dolchstosslegende» im Wan del von vier Jahrzehnten", în Waldemar Besson și Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen (ed.), *Geschichts- und Gegenwartsbewusstsein*, Göttingen, 1963, pp. 122-60.
Hillmayr, Heinrich, *Roter und weisser Terror in Bayern nach 1918: Erscheinungsformen und Folgen der Gewaltätigkeiten im Verlauf der revolutionären Ereignisse nach dem Ende des Ersten Weltkrieges,* München, 1974.
Hindenburg, Paul von, *Aus meinem Leben,* Leipzig, 1920.
Hirte, Chris, *Erich Mühsam: „Ihr seht mich nicht feige". Biografie,* Berlin, 1985.
Hitler, Adolf, *Mein Kampf* (traducere Ralph Manheim, introducere D. C. Watt), Londra, 1969 [1925/6].
Idem, *Hitler's Secret Book,* New York, 1961.

Idem, *Hitler's Table Talk 1941-1944: His Private Conversations,* Londra, 1973 [1953].

Idem, *Hitler: Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933,* 5 vol., Institut für Zeitgeschichte, München, 1992-8.

Hitzer, Friedrich, *Anton Graf Arco: Das Attentat auf Kurt Eisner und die Schüsse im Landtag,* München, 1988.

Hobsbawm, Eric J., *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991,* Londra, 1994.

Hoegner, Wilhelm, *Der schwierige Aussenseiter: Erinnerungen eines Abgeordneten, Emigranten und Ministerpräsidenten,* München, 1959.

Hoepke, Klaus-Peter, *Die deutsche Rechte und der italienische Faschismus: Ein Beitrag zum Selbstverständnis und zur Politik von Gruppen und Verbänden der deutschen Rechten,* Düsseldorf, 1968.

Hofer, Walther, și Bahar, Alexander (ed.), *Der Reichstagsbrand: Eine wissenschaftliche Dokumentation,* Freiburg im Breisgau, 1992 [1972, 1978].

Höhne, Heinz, *The Order of the Death's Head: The Story of Hitler's SS,* Stanford, Calif., 1971 [1969].

Idem, *Die Machtergreifung: Deutschlands Wegin die Hitler-Diktatur,* Reinbek, 1983.

Höhnig, Klaus, *Der Bund Deutscher Frauenvereine in der Weimarer Republik 1919-1923,* Egelsbach, 1995.

Holtfrerich, Carl-Ludwig, *The German Inflation, 1914-1923: Causes and Effects in International Perspective,* New York, 1986 [1980].

Idem, „Economic Policy Options and the End of the Weimar Republic", în Kershaw (ed.), *Weimar,* pp. 58-91.

Hömig, Herbert, *Brüning: Kanzler in der Krise der Republik. Eine Weimarer Biographie,* Paderborn, 2000.

Hong, Young-Sun, *Welfare, Modernity, and the Weimar State, 1919-1933,* Princeton, 1998.

Horn, Daniel, „The National Socialist Schülerbund and the Hitler Youth, 1929-1933", *Central European History,* 11 (1978), pp. 355-75.

Home, John, și Kramer, Alan, *German Atrocities 1914: A History of Denial,* Londra, 2001.

Hornung, Klaus, *Der Jungdeutsche Orden,* Düsseldorf, 1958.

Hosking, Geoffrey, *Russia: People and Empire 1552-1917*, Londra, 1997.

Höss, Rudolf, *Commandant of Auschwitz*, Londra, 1959 [1951].

Hubatsch, Waiter, *Hindenburg und der Staat: Aus den Papieren des Generalfeldmarschalls und Reichspräsidenten von 1878 bis 1934*, Göttingen, 1966.

Huber, Ernst Rudolf, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, V-VII, Stuttgart, 1978-84)·

Hunt, Richard N., *German Social Democracy 1918-1933*, New Haven, 1964.

Iggers, Georg G. (ed.), *Marxist Historiography in Transformation: New Orientations in Recent East German History*, Oxford, 1992.

Jablonsky, David, *The Nazi Party in Dissolution: Hitler and the Verbotszeit 1923-1925*, Londra, 1989.

Jackel, Eberhard, *Hitler's Weltanschauung: A Blueprint for Power*, Middletown, Conn., 1972 [1969].

Idem, și Kuhn, Axel (ed.), *Hitler: Sämtliche Aufzeichnungen 1905-1924*, Stuttgart, 1980.

Jacobsen, Hans-Adolf, *Karl Haushofer: Leben und Werk*, 2 vol., Boppard, 1979.

Jahn, Peter (ed.), *Die Gewerkschaften in der Endphase der Republik 1930-1933*, Köln, 1988.

Jahr, Christoph, *Gewohnliche Soldaten: Desertion und Deserteure im deutschen und britischen Heer 1914-1918*, Göttingen, 1998.

James, Harold, *The German Slump: Politics and Economics, 1924-1936*, Oxford, 1986.

Idem, „Economic Reasons for the Collapse of the Weimar Republic", în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 30-57.

Jansen, Christian, *Professoren und Politik: Politisches Denken und Handeln der Heidelberger Hochschullehrer 1914-1935*, Göttingen, 1992.

Janssen, Karl-Heinz, „Geschichte aus der Dunkelkammer: Kabalen urn den Reichstagsbrand. Eine unvermeidliche Enthüllung", *Die Zeit*, 38 (14 septembrie 1979), pp. 45-8; 39 (21 septembrie 1979), pp. 20-24; 40 (28 septembrie 1979), pp. 49-52; 4I (5 octombrie 1979), pp. 57-60.

Jarausch, Konrad H., *Deutsche Studenten 1800-1970*, Frankfurt am Main, 1984.

Jasper, Gotthard, *Der Schutz der Republik*, Tübingen, 1963.

Idem, *Die gescheiterte Zähmung: Wege zur Machtergreifung Hitlers 1930-1934*, Frankfurt am Main, 1986.

Jaszi, Oszkar, *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*, Londra, 1924.

Jefferies, Matthew, *Imperial Culture in Germany, 1871-1918*, Londra, 2003.

Jelavich, Peter, *München and Theatrical Modernism: Politics, Playwriting, and Performance 1890-1914*, Cambridge, Mass., 1985.

Idem, *Berlin Cabaret*, Cambridge, Mass., 1993.

Jellonek, Burkhard, *Homosexuelle unter dem Hakenkreuz: Verfolgung von Homosexuellen im Dritten Reich*, Paderborn, 1990.

Jens, Inge (ed.), *Thomas Mann an Ernst Bertram: Briefe aus den Jahren 1910-1955*, Pfullingen, 1960.

Jesse, Eckard (ed.), *Totalitarismus im 20. Jahrhundert*, Baden-Baden, 1996.

Jetzinger, Franz, *Hitler's Youth*, Londra, 1958 [1956].

Joachimsthaler, Anton, *Hitlers Weg begann in München 1913-1923*, München, 2000 [1989].

Jochmann, Werner (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution: Ursprung und Geschichte der NSDAP in Hamburg 1922-1933*, Frankfurt am Main, 1963.

Idem, „Brünings Deflationspolitik und der Untergang der Weimarer Republik", în Dirk Stegmann și alții (ed.), *Industrielle Gesellschaft und politisches System: Beitrage zur politischen Sozialgeschichte. Festschrift für Fritz Fischer zum siebzigsten Geburtstag*, Bonn, 1978, pp. 97-112.

Idem, *Gesellschaftskrise und Judenfeindschaft in Deutschland 1870-1945*, Hamburg, 1988.

Jones, Larry Eugene, *German Liberalism and the Dissolution of the Weimar Party System, 1918-1933*, Chapel Hill, NC, 1988.

Idem, „«The Greatest Stupidity of My Life»: Alfred Hugenberg and the Formation of the Hitler Cabinet", *Journal of Contemporary History*, 27 (1992), pp. 63-87.

Jünger, Ernst, *In Stahlgewittern: Aus dem Tagebuch eines Stosstruppfuhrers*, Hanovra, 1920; ediția engleză, *Storm of Steel*, Londra, 2003.

Junker, Detlef, *Die Deutsche Zentrumspartei und Hitler: Ein Beitrag zur Problematik des politischen Katholizismus in Deutschland*, Stuttgart, 1969.

Kaes, Anton și alții (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook*, Berkeley, 1994.

Kai, Michel, *Vom Poeten zum Demagogen: Die schriftstellerischen Versuche Joseph Goebbels'*, Köln, 1999.

Kaiser, Jochen-Christoph, *Sozialer Protestantismus im 20. Jahrhundert: Beiträge zur Geschichte der Inneren Mission 1914-1945*, München, 1989.

Idem și alții (ed.), *Eugenik, Sterilisation, „Euthanasie": Politische Biologie in Deutschland 1893-1945*, Berlin, 1992.

Kaminski, Andrej, *Konzentrationslager 1896 bis heute: Eine Analyse*, Stuttgart, 1982.

Kampe, Norbert, *Studenten und „Judenfrage" im deutschen Kaiserreich: Die Entstehung einer akademischen Tragerschicht des Antisemitismus*, Göttingen, 1988.

Kaplan, Marion A., „The Acculturation, Assimilation, and Integration of Jews in Imperial Germany", *Year Book of the Leo Baeck Institute*, 27 (1982), pp. 3-35.

Karasek, Horst, *Der Brandstifter: Lehr- und Wanderjahre des Maurergesellen Marinus van der Lubbe, der 1933 auszog, den Reichstag anzuzunden*, Berlin, 1980.

Kasischke-Wurm, Daniela, *Antisemitismus im Spiegel der Hamburger Presse wahrend des Kaiserreichs (1884-1914)*, Hamburg, 1997.

Kater, Michael H., *Studentenschaft und Rechtsradikalismus in Deutschland 1918-1933: Eine sozialgeschichtliche Studie zur Bildungskrise in der Weimarer Republik*, Hamburg, 1975.

Idem, „The Work Student: A Socio-Economic Phenomenon of Early Weimar Germany", *Journal of Contemporary History*, 10 (1975), pp. 71-94.

Idem, *The Nazi Party: A Social Profile of Members and Leaders, 1919-1945*, Oxford, 1983.

Idem, *Different Drummers: Jazz in the Culture of Nazi Germany*, New York, 1992.

Idem, *The Twisted Muse: Musicians and their Music in the Third Reich*, New York, 1997.

Katz, Jacob, *The Darker Side of Genius: Richard Wagner's Anti-Semitism*, Hanovra, 1986.

Idem, *From Prejudice to Destruction: Anti-Semitism, 1700-1933*, Cambridge, Mass., 1980.

Kauders, Anthony, *German Politics and the Jews: Düsseldorf and Nuremberg 1910-1933*, Oxford, 1996.

Kaufmann, Doris, *Katholisches Milieu in Munster 1928-1933*, Düsseldorf, 1984.

Kelly, Andrew, *Filming All Quiet on the Western Front – „Brutal Cutting, Stupid Censors, Bigoted Politicos"*, Londra, 1998.

Kent, Bruce, *The Spoils of War: The Politics, Economics and Diplomacy of Re parations 1918-1932*, Oxford, 1989.

Kershaw, Ian, *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich: Bavaria 1933-1945*, Oxford, 1983.

Idem, „Ideology, Propaganda, and the Rise of the Nazi Party", în Peter D. Stachura (ed.), *The Nazi Machtergreifung, 1933*, Londra, 1983, pp. 162-81.

Idem (ed.), *Weimar: Why did German Democracy Fail?*, Londra, 1990.

Idem, *Hitler, I: 1889-1936: Hubris*, Londra, 1998.

Idem, *Hitler, n: 1936-1945: Nemesis*, Londra, 2000.

Idem, *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*, ediția a 4-a, Londra, 2000 [1985].

Idem, and Lewin, Moshe (ed.), *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, Cambridge, 1997.

Kertzer, David, *Unholy War: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism*, Londra, 2001.

Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918-1937* (editat de Wolfgang Pfeiffer-Belli), Frankfurt am Main, 1961.

Kettenacker, Lothar, „Der Mythos vom Reich", în Karl H. Bohrer (ed.), *Mythos und Moderne*, Frankfurt am Main, 1983, pp. 262-89.

Kiesewetter, Hubert, *Industrielle Revolution in Deutschland 1815-1914*, Frankfurt am Main, 1989.

Kindleberger, Charles P., *The World in Depression 1929-1939*, Berkeley, 1987 [1973].

Kirkpatrick, Clifford, *Nazi Germany: Its Women and Family Life*, New York, 1938.

Kissenkoetter, Udo, *Gregor Strasser und die NSDAP,* Stuttgart, 1978.

Idem, „Gregor Strasser: Nazi Party Organizer or Weimar Politician?", în Smelser and Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 224-34.

Kitchen, Martin, *The German Officer Corps 1890-1914*, Oxford, 1968.

Idem, *A Military History of Germany from the Eighteenth Century to the Present Day,* Londra, 1975.

Idem, *The Silent Dictatorship: The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918*, Londra, 1976.

Idem, *The Coming of Austrian Fascism,* Londra, 1980.

Klaus, Martin, *Mädchen in der Hitlerjugend: Die Erziehung zur „deutschen Frau"*, Köln, 1980.

Klein, Gotthard, *Der Volksverein für das katholische Deutschland 1890-1933: Geschichte, Bedeutung, Untergang,* Paderborn, 1996.

Klein, Ulrich, *SA-Terror und Bevölkerung in Wuppertal 1933/34*, în Detlev Peukert și Jürgen Reulecke (ed.), *Die Reihen fast geschlossen: Beiträge zur Geschichte des Alltags unterm Nationalsozialismus*, Wuppertal, 1981, pp. 45-64.

Kleist-Schmenzin, Ewald von, Die letzte Moglichkeit: Zur Ernennung Hitlers zur Reichskanzler an 30. Januar 1933, *Politische Studien*, 10 (1959), pp. 89-92.

Klemperer, Victor, *LTI: Notizbuch eines Philologen*, Leipzig, 1985 [1946].

Idem, *Leben sammeln, nicht fragen wozu und warum,* I: *Tagebücher 1919-1925;* II: *Tagebücher 1925-1932*, Berlin, 1996.

Idem, *Curriculum Vitae: Erinnerungen 1881-1918,* 2 vol., Berlin, 1996 [1989].

Idem, *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer 1933-1941*, Londra, 1998.

Idem, *Tagebücher 1933-1934 (Ich will Zeugnis ablegen bis zum Letzten,* I); Berlin, 1999 [1995].

Klepper, Jochen, *Unter dem Schatten deiner Flügel: Aus den Tagebüchern der Jahre 1932-1942*, Stuttgart, 1956.

Klepsch, Thomas, *Nationalsozialistische Ideologie: Eine Beschreibung ihrer Strukturvor 1933*, Münster, 1990.

Klessmann, Christoph, *Hans Frank: Party Jurist and Governor-General in Poland*, în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 39-47.

Klier, John D., și Lambroza, Shlomo (ed.), *Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*, Cambridge, 1992.

Klinger, Max (pseudonimul lui Curt Geyer), *Volk in Ketten*, Karlsbad, 1934.

Klonne, Arno, *Jugend im Dritten Reich: Dokumente und Analysen*, Köln, 1982.

Kluke, Paul, *Der Fall Potempa*, „VfZ", 5 (1957), 279-97.

Knock, Thomas J., *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, New York, 1992.

Knowles, Elizabeth (ed.), *The Oxford Dictionary of Quotations*, ediția a 5-a, Oxford, 1999.

Kocka, Jürgen, *German History Before Hitler: The Debate about the German Sonderweg*, „Journal of Contemporary History", 23 (1988), pp. 3-16.

Koehler, Karen, „The Bauhaus, 1919-1928: Gropius in Exile and the Museum of Modern Art, N. Y., 1938" în Richard A. Etlin (ed.), *Art, Culture and Media under the Third Reich*, Chicago, 2002, pp. 287-315.

Kohl, Horst (ed.), *Die politischen Reden des Fursten Bismarck*, 14 vol., Stuttgart, 1892-1905.

Kohler, Eric D., *The Crisis in the Prussian Schutzpolizei 1930-32*, în George L. Mosse (ed.), *Police Forces in History*, Londra, 1975, pp. 131-50.

Kohler, Fritz, Zur Vertreibung humanistischer Gelehrter 1933/34, „Blätter für deutsche und internationale Politik", 11 (1966), pp. 696-707.

Kohn, Hans, *The Mind of Germany: The Education of a Nation*, Londra, 1961.

Idem (ed.), *German History: Some New German Views*, Boston, 1954.

Kolb, Eberhard, *The Weimar Republic*, Londra, 1988.

Idem, *Die Reichsbahn vom Dawes-Plan bis zum Ende der Weimarer Republik*, în Lothar Gall și Manfred Pohl (ed.), *Die Eisenbahn in Deutschland: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München, 1999, 109-64.

Kolbe, Ulrich, „Zum Urteil über die «Reichstagsbrand-Notverordnung» vom 28.2.1933", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 16 (1965), pp. 359-70.

Konnemann, Erwin și alții (ed.), *Arbeiterklasse siegt über Kapp und Lüttwitz*, 2 vol., Berlin, 1971.

Koonz, Claudia, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family, and Nazi Politics*, Londra, 1987.

Koszyk, Kurt, *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert: Geschichte der deutschen Presse*, II, Berlin, 1966.

Idem, *Deutsche Presse 1914-1945: Geschichte der deutschen Presse*, III, Berlin, 1972.

Kotowski, Georg, *Friedrich Ebert: Eine politische Biographie, I: Der Aufstieg eines deutschen Arbeiterführers 1871 bis 1917*, Wiesbaden, 1963.

Kracauer, Siegfried, *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*, Princeton, 1947.

Kramer, Helgard, „Frankfurt's Working Women: Scapegoats or Winners of the Great Depression?", în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 108-41.

Kraul, Margret, *Das deutsche Gymnasium 1780-1980*, Frankfurt am Main, 1984.

Krause, Thomas, *Hamburg wird braun: Der Aufstieg der NSDAP 1921-1933*, Hamburg, 1987.

Kreutzahler, Birgit, *Das Bild des Verbrechers in Romanen der Weimarer Republik: Eine Untersuchung vor dem Hintergrund anderer gesellschaftlicher Verbrecherbilder und gesellschaftlicher Grundzüge der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 1987.

Kritzer, Peter, *Die bayerische Sozialdemokratie und die bayerische Politik in den jahren 1918-1923*, München, 1969.

Krohn, Klaus-Dieter, *Stabilisierungund ökonomische Interessen: Die Finanzpolitik des deutschen Reiches 1923-1927*, Dusseldorf, 1974)

Krüger, Gerd, *„Ein Fanal des Widerstandes im Ruhrgebiet": Das „Unternehmen Wesel" in der Osternacht des Jahres 1923. Hintergründe eines angeblichen „Husarenstreiches"*, „Mitteilungsblatt des Instituts fur soziale Bewegungen", 4 (2000), pp. 95-140.

Krüger, Gesine, *Kriegsbewältigung und Geschichtsbewusstsein: Realität, Deutung und Verarbeitung des deutschen Kolonialkrieges in Namibia 1904 bis 1907*, Göttingen, 1999.

Kruse, Wolfgang, *Krieg und Klassenheer: Zur Revolutionierung der deutschen Armee im Ersten Weltkrieg*, „Geschichte und Gesellschaft", 22 (1996), pp. 530-61.

Kube, Alfred, *Pour le mérite und Hakenkreuz: Hermann Goering im Dritten Reich*, ediția a 2-a, München, 1987 [1986].

Idem, *„Hermann Goering: Second Man in the Third Reich"*, în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 62-73.

Kubizek, August, *Adolf Hitler: Mein jugendfreund*, Graz, 1953.

Kühn, Volker (ed.), *Deutschlands Erwachen: Kabarett unterm Hakenkreuz 1933-1945*, Weinheim, 1989.

Kurz, Thomas, *„Blutmai": Sozialdemokraten und Kommunisten im Brennpunkt der Berliner Ereignisse von 1929*, Bonn, 1988.

Kwiet, Konrad, și Eschwege, Helmut, *Selbstbehauptung und Widerstand: Deutsche juden im Kampf um Existenz und Menschenwürde 1933-1945*, Hamburg, 1984.

Lamberti, Marjorie, *State, Society and the Elementary School in Imperial Germany*, New York, 1989.

Idem, *Elementary School Teachers and the Struggle against Social Democracy in Wilhelmine Germany*, „History of Education Quarterly", 12 (1992), pp. 74-97.

Lane, Barbara Miller, *Architecture and Politics in Germany, 1918-1945*, Cambridge, Mass., 1968.

Idem și Rupp, Leila J. (ed.), *Nazi Ideology before 1933: A Documentation*, Manchester, 1978.

Lang, Jochen von, „Martin Bormann: Hitler's Secretary", în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 7-17.

Langbehn, Julius, *Rembrandt als Erzieher*, ediția a 38-a, Leipzig, 1891 [1890], p. 292.

Idem, *Der Rembrandtdeutsche: Von einem Wahrheitsfreund*, Dresda, 1892.

Lange, Karl, *Der Terminus „Lebensraum" in Hitlers Mein Kampf*, „VfZ", 13 (1965), pp. 426-37.

Langer, Michael, *Zwischen Vorurteil und Aggression: Zum judenbild in der deutschsprachigen katholischen Volksbildung des 19.*

Jahrhunderts, Freiburg, 1994. Laqueur, Waiter, *Young Germany: A History of the German Youth Movement*, Londra, 1962.
Idem, *Russia and Germany: A Century of Conflict*, Londra, 1965.
Idem, *Weimar: A Cultural History 1918-1933*, Londra, 1974.
Large, David Clay, *Where Ghosts Walked: München's Road to the Third Reich*, New York, 1997.
Idem, „«Out with the Ostjuden»: The Scheunenviertel Riots in Berlin, November 1923", în Werner Bergmann și alții (ed.), *Exclusionary Violence: Antisemitic Riots in Modern Germany*, Ann Arbor, 2002, pp. 123-40.
Laski, Harold, *The Germans - are they Human?*, Londra, 1941.
Laursen, Karsten, și Pedersen, Jürgen, *The German Inflation 1918-1923*, Amsterdam, 1964.
Lebeltzer, Gisela, *Der „Schwarze Schmach": Vorurteile – Propaganda – Mythos*, „Geschichte und Gesellschaft", 11 (1985), pp. 37-58.
Lehnert, Detlef, *Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848-1983*, Frankfurt am Main, 1983.
Lenman, Robin, *Julius Streicher and the Origins of the NSDAP in Nuremberg, 1918-1923*, în Nicholls și Matthias (ed.), *German Democracy*, pp. 161-74.
Idem, Art, „Society and the Law in Wilhelmine Germany: The Lex Heinze", *Oxford German Studies*, 8 (1973), pp. 86-113.
Lepsius, M. Rainer, „Parteisystem und Sozialstruktur: Zum Problem der Demokratisierung der deutschen Gesellschaft", în Gerhard A. Ritter (ed.), *Die deutschen Parteien vor 1918*, Köln, 1973, pp. 56-80.
Lerner, Warren, *Karl Radek: The Last Internationalist*, Stanford, Calif., 1970.
Lessing, Hellmut, și Liebel, Manfred, *Wilde Cliquen: Szenen einer anderen Arbeiterbewegung*, Bensheim, 1981.
Lessing, Theodor, *Haarmann: Die Geschichte eines Werwolfs. Und andere Kriminalreportagen* (editat de Rainer Marwedel), Frankfurt am Main, 1989.
Lessmann, Peter, *Die preussische Schutzpolizei in der Weimarer Republik: Streifendienst und Strassenkampf*, Düsseldorf, 1989.
Leuschen-Seppel, Rosemarie, *Sozialdemokratie und Antisemitismus im Kaiserreich: Die Auseinandersetzung der Partei mit den*

konservativen und völkischen Strömungen des Antisemitismus 1871-1914, Bonn, 1978.

Levi, Erik, *Music in the Third Reich*, Londra, 1994.

Levy, Richard S., *The Downfall of the Anti-Semitic Political Parties in Imperial Germany*, New Haven, 1975.

Lewy, Günther, *The Catholic Church and Nazi Germany*, New York, 1964.

Liang, Hsi-Huey, *The Berlin Police Force in the Weimar Republic*, Berkeley, 1970.

Lidtke, Vernon L., *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, Princeton, 1966.

Idem, *The Alternative Culture: Socialist Labor in Imperial Germany*, New York, 1985.

Liepach, Martin, *Das Wahlverhalten der jüdischen Bevölkerung: Zur politischen Orientierung der Juden in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1996.

Lindenberger, Thomas, și Lüdtke, Alf (ed.), *Physische Gewalt: Studien zur Geschichte der Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1995.

Link, Arthur S. (ed.), *The Papers of Woodrow Wilson*, 69 vol., Princeton, 1966-

Lipstadt, Deborah E., *Beyond Belief: The American Press and the Coming of the Holocaust, 1933-1945*, New York, 1986.

Liulevicius, Vejas Gabriel, *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I*, Cambridge, 2000.

Löbe, Paul, *Der Weg war lang: Lebenserinnerungen von Paul Löbe*, Berlin, 1954 [1950].

Lohalm, Uwe, *Völkischer Radikalismus: Die Geschichte des Deutschvölkischen Schutz- und Trutzbundes, 1919-1923*, Hamburg, 1970.

Londra, John, *Theatre under the Nazis*, Manchester, 2000.

Longerich, Peter, *Die braunen Bataillone: Geschichte der SA*, München, 1989.

Idem, *Politik der Vernichtung: Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung*, München, 1998.

Idem, *Der ungeschriebene Befehl: Hitler und der Weg zur „Endlosung“*, München, 2001.

Löwenthal, Richard, „Die nationalsozialistische «Machtergreifung» – eine Revolution? Ihr Platz unter den totalitaren Revolutionen unseres Jahrhunderts", în Martin Broszat și alții (ed.), *Deutschlands Weg in die Diktatur,* Berlin, 1983, pp. 42-74.

Lowry, Bullitt, *Armistice 1918,* Kent, Ohio, 1996.

Lucas, Erhard, *Märzrevolution im Ruhrgebiet,* 3 vol., Frankfurt am Main, 1970-78.

Ludendorff, Erich, *Kriegführung und Politik,* Berlin, 1922.

Lyttelton, Adrian, *The Seizure of Power: Fascism in Italy 1919-1929,* Londra, 1973. Macartney, Carlile A., *The Habsburg Empire 1790-1918,* Londra, 1968.

McElligott, Anthony, „Mobilising the Unemployed: The KPD and the Unemployed Workers' Movement in Hamburg-Altona during the Weimar Republic", în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed,* pp. 228-60.

Idem, *Contested City: Municipal Politics and the Rise of Nazism in Altona, 1917-1937,* Ann Arbor, 1998.

Macmillan, Margaret, *Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War,* Londra, 2001.

Mai, Gunther, *Die Nationalsozialistische Betriebszellen-Organisation: Zum Verhaltnis von Arbeiterschaft und Nationalsozialismus,* „VfZ", 31 (1983), pp. 573-613.

Mallmann, Klaus-Michael, *Kommunisten in der Weimarer Republik: Sozialgeschichte einer revolutionären Bewegung,* Darmstadt, 1996.

Idem, *Gehorsame Parteisoldaten oder eigensinnige Akteure? Die Weimarer Kommunisten in der Kontroverse – eine Erwiderung,* „VfZ", 47 (1999), pp. 401-15.

Mannes, Astrid Luise, *Heinrich Brüning: Leben, Wirken, Schicksal,* München, 1999. Manstein, Peter, *Die Mitglieder und Wahler der NSDAP 1919-1933: Untersuchungen zu ihrer schichtmässigen Zusammensetzung,* Frankfurt am Main, 1990 [1987].

Marcuse, Harold, *Legacies of Dachau: The Uses and Abuses of a Concentration Camp, 1933-2001,* Cambridge, 2001.

Marks, Sally, *Black Watch on the Rhine: A Study in Propaganda, Prejudice and Prurience,* „European Studies Review", 13 (1983), pp. 297-334.

Marquis, Alice Goldfarb, „Words as Weapons: Propaganda in Britain and Germany during the First World War", *Journal of Contemporary History,* 13 (1978), pp. 467-98.

Marr, Wilhelm, *Der Sieg des judenthums über das Germanenthum vom nicht konfessionellen Standpunkt aus betrachtet,* Berlin, 1873.

Idem, *Vom jüdischen Kriegsschauplatz: Eine Streitschrift,* Berna, 1879.

Martens, Stefan, *Hermann Goering: „Erster Paladin des Führers" und „Zweiter Mann im Reich",* Paderborn, 1985.

Martin, Bernd, „Die deutschen Gewerkschaften und die nationalsozialistische Machtübernahme", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht,* 36 (1985), pp. 605-31.

Idem (ed.), *Martin Heidegger und das „Dritte Reich": Ein Kompendium,* Darmstadt, 1989.

Marx, Karl, „The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte (1852)", în Lewis Feuer (ed.), *Marx and Engels: Basic Writings on Politics and Philosophy,* New York, 1959, pp. 358-88.

Idem, „Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei (Kritik des Gothaer Programms, 1875)", în Karl Marx și Friedrich Engels, *Ausgewählte Schriften,* 2 vol., Berlinul de Est, 1968, II, pp. 11-28.

Maschmann, Melita, *Account Rendered: A Dossier on my Former Self* (traducere de Geoffrey Strachan), Londra, 1964.

Maser, Werner, *Die Frühgeschichte der NSDAP: Hitlers Weg bis 1924,* Frankfurt am Main, 1965.

Idem, *Hitlers Mein Kampf: Geschichte, Auszuge, Kommentare,* München, 1966.

Idem, *Hermann Göring: Hitlers janusköpfiger Paladin. Die politische Biographie,* Berlin, 2000.

Mason, Tim W., *Social Policy in the Third Reich: The Working Class and the „National Community"* (editată de Jane Caplan), Providence, RI, 1993 [1977].

Idem, *Nazism, Fascism and the Working Class: Essays by Tim Mason* (editată de Jane Caplan), Cambridge, 1995.

Massing, Paul W., *Rehearsal for Destruction,* New York, 1949.

Matthias, Erich, „Der Untergang der Sozialdemokratie 1933", *VfZ,* 4 (1956), pp. 179-226, 250-86.

Idem, „Hindenburg zwischen den Fronten 1932“, *VfZ*, 8 (1960), pp. 75-84.

Idem, și Morsey, Rudolf (ed.), *Das Ende der Parteien 1933: Darstellungen und Dokumente*, Düsseldorf, 1960.

Idem, „Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands“, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 101-278.

Maurer, Trude, *Ostjuden in Deutschland, 1918-1933*, Hamburg, 1986.

Mayer, Arno J., *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles 1918-1919*, ediția a 2-a, New York, 1969 [1967].

Mazower, Mark, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, Londra, 1998.

Medalen, Charles, „State Monopoly Capitalism in Germany: The Hibernia Affair“, *Past and Present*, 78 (Februarie 1978), pp. 82-112.

Meinecke, Friedrich, *Bismarck und das neue Deutschland*, în idem, *Preussen und Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*, München, 1918.

Idem, *Die deutsche Katastrophe*, Wiesbaden, 1946.

Idem, *The German Catastrophe: Reflections and Recollections*, Cambridge, Mass., 1950.

Meiring, Kerstin, *Die christlich-jüdische Mischehe in Deutschland, 1840-1933*, Hamburg, 1998.

Meissner, Otto, *Staatssekretär unter Ebert – Hindenburg – Hitler: Der Schicksalsweg des deutschen Volkes von 1918-1945, wie ich ihn erlebte*, Hamburg, 1950, pp. 216-17.

Mergel, Thomas, *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik: Politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*, Düsseldorf, 2002.

Merkl, Peter H., *Political Violence under the Swastika: 581 Early Nazis*, Princeton, 1975.

Merson, Allan, *Communist Resistance in Nazi Germany*, Londra, 1985.

Meyer, Folkert, *Schule der Untertanen: Lehrer und Politik in Preussen 1848-1900*, Hamburg, 1976.

Meyer, Michael, *The Politics of Music in the Third Reich*, New York, 1991.

Michalka, Wolfgang, și Niedhart, Gottfried, *Die ungeliebte Republik: Dokumente zur Innen- und Aussenpolitik Weimars 1918-1933*, München, 1980.

Mierendorff, Carlo, „Der Hindenburgsieg 1932", *Sozialistische Monatshefte*, 4 aprilie 1932, p. 297.

Milatz, Alfred, „Das Ende der Parteien im Spiegel der Wahlen 1930 bis 1933", în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 743-93.

Idem, *Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik*, Bonn, 1965.

Miller, Max, *Eugen Bolz*, Stuttgart, 1951.

Miller, Susanne, și Potthoff, Heinrich, *A History of German Social Democracy: From 1848 to the Present*, Leamington Spa, 1986 [1983].

Milward, Alan, și Saul, Samuel B., *The Development of the Economies of Continental Europe, 1850-1914*, Londra, 1977.

Ministère des affaires étrangères (ed.), *Documents Diplomatiques Français, 1932-1939*, ser. I, vol.II, Paris, 1966.

Minuth, Karl-Heinz (ed.), *Akten der Reichskanzlei: Weimarer Republik. Das Kabinett von Papen, 1. Juni bis 3. December 1932*, Boppard, 1989.

Idem (ed.), *Akten der Reichskanzlei: Die Regierung Hitler, I: 1933-1934*, 2 vol., Boppard,1983.

Mitchell, Allan, *Revolution in Bavaria 1918/1919: The Eisner Regime and the Soviet Republic*, Princeton, 1965.

Moeller, Robert G., „Winners as Losers in the German Inflation: Peasant Protest over the Controlled Economy", în Gerald D. Feldman și alții (ed.), *The German Inflation: A Preliminary Balance*, Berlin, 1982, pp. 255-88.

Idem, „The Kaiserreich Recast? Continuity and Change in Modern German Historiography", *Journal of Social History*, 17 (1984), pp. 655-83.

Moeller van den Bruck, Arthur, *Das Dritte Reich*, ediția a 3-a, Hamburg, 1931 șBerlin, 1923ț.

Möller, Horst, „Die nationalsozialistische Machtergreifung: Konterrevolution oder Revolution?", *VfZ*, 31 (1983), pp. 25-51.

Mommsen, Hans, *Der Reichstagsbrand und seine politischen Folgen*, „VfZ", 12 (1964), pp. 351-413.

Idem, *Beamtentum im Dritten Reich: Mit ausgewählten Quellen zur nationalsozialistischen Beamtenpolitik*, Stuttgart, 1966.

Idem, *Betrachtungen zu den Memoiren Heinrich Brünings*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands“, 22 (1973), pp. 270-80.

Idem, „Van der Lubbes Weg in den Reichstag – der Ablauf der Ereignisse“, în Backes și alții, *Reichstagsbrand*, pp. 33-57.

Idem, *Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft: Ausgewählte Aufsütze*, Reinbek, 1991.

Idem, *From Weimar to Auschwitz: Essays in German History*, Princeton, 1991.

Idem, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, Chapel Hill, NC, 1996 [1989].

Idem, „Das Jahr 1930 als Zäsur in der deutschen Entwicklung der Zwischenkriegszeit“, în Lothar Ehrlich and Jürgen John (ed.), *Weimar 1930: Politik und Kultur im Vorfeld der NS-Diktatur*, Köln, 1998, pp. 1-13.

Mommsen, Wolfgang, *Das Ringen um den nationalen Staat: Die Gründung und der innere Ausbau des Deutschen Reiches unter Otto von Bismarck 1850-1890*, Berlin, 1993.

Idem, *Bürgerstolz und Weltmachtstreben: Deutschland unter Wilhelm II. 1890 bis 1918*, Berlin, 1995.

Moreau, Patrick, *Nationalsozialismus von „links“: Die „Kampfgemeinschaft Revolutionarer Nationalsozialisten“ und die „Schwarze Front“ Otto Strassers 1930-1935*, Stuttgart, 1984.

Mork, Andrea, *Richard Wagner als politischer Schriftsteller: Weltanschauung und Wirkungsgeschichte*, Frankfurt am Main, 1990.

Morsch, Günter, „Oranienburg – Sachsenhausen, Sachsenhausen – Oranienburg“, în Herbert și alții (ed.), *Die nationalsozialistischen Konzentrationslager*, pp. 111-34.

Morsey, Rudolf, „Die Deutsche Zentrumspartei“, în Matthias și Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 279-453.

Idem, *Hitler als Braunschweiger Reigierungsrat*, „VfZ“, 8 (1960), pp. 419-48.

Idem, *Hitlers Verhandlungen mit der Zentrumsführung am 31. Januar 1933*, „VfZ“, 9 (1961), pp. 182-94

Idem, *Zur Geschichte des „Preussenschlags“ am 20. Juli 1932*, „VfZ“, 9 (1961), pp. 436-9.

Idem, *Der Untergang des politischen Katholizismus: Die Zentrumspartei zwischen christlichem Selbstverständnis und „Nationaler Erhebung" 1932/33*, Stuttgart, 1977. Idem, „Beamtenschaft und Verwaltung zwischen Republik und «Neuem Staat»", în Erdmann și Schulze (ed.), *Weimar*, pp. 151-68.

Idem (ed.), *Das „Ermächtigungsgesetz" vom 24. Marz 1933: Quellen zur Geschichte und Interpretation des „Gesetzes zur Behebung der Not von Volk und Reich"*, Düsseldorf, 1992.

Mosse, George L., *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*, Londra, 1964.

Idem, *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York, 1975. Mosse, Werner E., *Jews in the German Economy: The German-Jewish Economic Elite 1820-1935*, Oxford, 1987.

Idem, *The German-Jewish Economic Elite 1820-1935: A Socio-Cultural Profile*, Oxford, 1989.

Mühlberger, Detlef, „A Social Profile of the Saxon NSDAP Membership before 1933", în Szejnmann, *Nazism*, pp. 211-19.

Idem, *Hitler's Followers: Studies in the Sociology of the Nazi Movement*, Londra, 1991.

Mühlhausen, Waiter, *Friedrich Ebert: Sein Leben, sein Werk, seine Zeit*, Heidelberg, 1999.

Müller, Dirk, *Arbeiter, Katholizismus, Staat: Der Volksverein für das katholische Deutschland und die katholischen Arbeiterorganisationen in der Weimarer Republik*, Bonn, 1996.

Müller, Fritz Ferdinand, *Deutschland-Zanzibar-Ostafrika: Geschichte einer deutschen Kolonialeroberung 1884-1890*, Berlin, 1990 [1959].

Müller, Hans (ed.), *Katholische Kirche und Nationalsozialismus: Dokumente 1930-1935*, München, 1963.

Müller, Ingo, *Hitler's Justice: The Courts of the Third Reich*, Londra, 1991 [1987].

Müller, Klaus-Jürgen, *The Army, Politics and Society in Germany 1933-1945: Studies in the Army's Relation to Nazism*, Manchester, 1987.

Idem, „Der Tag von Potsdam und das Verhältnis der preussisch-deutschen MilitärElite zum Nationalsozialismus", în Bernhard Kröner

(ed.), *Potsdam – Stadt, Armee, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte,* Frankfurt am Main, 1993, pp. 435-49.

Müller-Jabusch, Maximilian (ed.), *Handbuch des öffentlichen Lebens,* Leipzig, 1931.

Nahel, Irmela, *Fememorde und Fememordprozesse in der Weimarer Republik,* Köln, 1991.

Nationalsozialistischer Deutscher Frontkämpferbund (ed.), *Der NSDFB (Stahlhelm): Geschichte, Wesen und Aufgabe des Frontsoldatenbundes,* Berlin, 1935.

Nelles, Dieter, *Jan Valtins „Tagebuch der Hölle" – Legende und Wirklichkeit eines Schlusselromans der Totalitarismustheorie,* „1999: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts", 9 (1994), pp. 11-45

Nelson, Keith, „«The Black Horror on the Rhine»: Race as a Factor in Post-World War I Diplomacy", *Journal of Modern History,* 42 (1970), pp. 606-27.

Neugebauer, Rosamunde, „«Christus mit der Gasmaske» von George Grosz, oder: Wieviel Satire konnten Kirche und Staat in Deutschland urn 1930 ertragen?", în Maria Ruger (ed.), *Kunst und Kunstkritik der dreissiger Jahre: 29 Standpunkte zu künstlerischen und ästhetischen Prozessen und Kontroversen,* Dresda, 1990, pp. 156-65.

Neumann, Franz, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism,* New York, 1942.

Nicholls, Anthony J., „Die höhere Beamtenschaft in der Weimarer Zeit: Betrachtungen zu Problemen ihrer Haltung und ihrer Fortbildung", în Lothar Albertin și Werner Link (ed.), *Politische Parteien auf dem Weg zur parlamentarischen Demokratie in Deutschland: Entwicklungslinien bis zur Gegenwart,* Düsseldorf, 1981, pp. 195-207.

Idem, *Weimar and the Rise of Hitler,* ediția a 4-a, Londra, 2000 [1968].

Idem, și Matthias, Erich (ed.), *German Democracy and the Triumph of Hitler: Essays in Recent German History,* Londra, 1971.

Niehuss, Merith, „From Welfare Provision to Social Insurance: The Unemployed in Augsburg 1918-27", în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 44-72.

Niewyk, Donald L., *The Jews in Weimar Germany*, Baton Rouge, La., 1980.

Nipperdey, Thomas, *Germany from Napoleon to Bismarck*, Princeton, 1986 [1983].

Idem, *Deutsche Geschichte 1866-1918, I: Arbeitswelt und Bürgergeist*, München, 1990.

Idem, *Deutsche Geschichte 1866-1918, II: Machtstaat vor der Demokratie*, München, 1992.

Nitschke, Augustși alții (ed.), *Jahrhundertwende: Der Aufbruch in die Moderne 1880-1930*, 2 vol., Reinbek, 1990.

Noack, Paul, *Ernst Jünger: Eine Biographie*, Berlin, 1998.

Noakes, Jeremy, *The Nazi Party in Lower Saxony 1921-1933*, Oxford, 1971.

Idem, *Nazism and Revolution*, în Noel O'Sullivan (ed.), *Revolutionary Theory and Political Reality*, Londra, 1983, pp. 73-100.

Idem, Nazism and Eugenics: „The Background to the Nazi Sterilization Law of 14 July 1933", în Roger Bullen și alții (ed.), *Ideas into Politics: Aspects of European History 1880-1950*, Londra, 1984, pp. 75-94.

Idem, și Pridham, Geoffrey (ed.), *Nazism 1919-1945*, 4 vol., Exeter, 1983-98 [1974].

Nolan, Mary, *Visions of Modernity: American Business and the Modernization of Germany*, New York, 1994.

Nolte, Ernst, *Three Faces of Fascism: Action Française, Italian Fascism, National Socialism*, New York, 1969 [1963].

Idem, *Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt am Main, 1987.

Nonn, Christoph, *Eine Stadt sucht einen Mörder: Gerücht, Gewalt und Antisemitismus im Kaiserreich*, Göttingen, 2002.

Norton, Robert E., *Secret Germany: Stefan George and his Circle*, Ithaca, NY, 2002.

Nowak, Kurt, și Raulet, Gerard (ed.), *Protestantismus und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 1994.

Nuss, Karl, *Militär und Wiederaufrüstung in der Weimarer Republik: Zur politischen RoUe und Entwicklung der Reichswehr*, Berlin, 1977.

Oertel, Thomas, *Horst Wessel. Untersuchungeiner Legende*, Köln, 1988.

O'Neill, Robert J., *The German Army and the Nazi Party 1933-1939*, Londra, 1966.

Orlow, Dietrich, *The History of the Nazi Party, I: 1919-1933*, Newton Abbot, 1971 [1969].

Idem, *Weimar Prussia 1918-1925: The Unlikely Rock of Democracy*, Pittsburgh, 1986.

Idem, „Rudolf Hess: Deputy Führer", în Smelser și Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 74-84.

Orth, Karin, *Das System der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Hamburg, 1999.

Osterroth, Franz, și Schuster, Dieter, *Chronik der deutschen Sozialdemokratie*, Hanover, 1963.

Ostwald, Hans, *Sittengeschichte der Inflation: Ein Kulturdokument aus den jahren des Marksturzes*, Berlin, 1931.

Ott, Hugo, *Martin Heidegger: A Political Life*, Londra, 1993.

Overy, Richard, *Goering: The „Iron Man"*, Londra, 1984.

Owen, Richard, „Military-Industrial Relations: Krupp and the Imperial Navy Office", în Evans (ed.), *Society and Politics*, pp. 71-89.

Paret, Peter, *An Artist against the Third Reich: Ernst Barlach 1933-1938*, Cambridge, 2003.

Passmore, Kevin, *Fascism: A Very Short Introduction*, Oxford, 2002.

Patch, William L., Jr., *Heinrich Brüning and the Dissolution of the Weimar Republic*, Cambridge, 1998.

Paul, Gerhard, *Aufstand der Bilder: Die NS-Propaganda vor 1933*, Bonn, 1990.

Payne, Stanley G., *A History of Fascism 1914-1945*, Londra, 1995.

Peal, David, „Antisemitism by Other Means? The Rural Cooperative Movement in Late 19th Century Germany", în Herbert A. Strauss (ed.), *Hostages of Modernization: Studies on Modern Antisemitism 1870-1933/39: Germany – Great Britain – France*, Berlin, 1993, pp. 128-49.

Petropoulos, Jonathan, *The Faustian Bargain: The Art World in Nazi Germany*, Londra, 2000.

Petzina, Dietmar, „The Extent and Causes of Unemployment in the Weimar Republic", în Peter D. Stachura (ed.), *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany,* Londra, 1986, pp. 29-48.

Idem și alții, *Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch*, III: *Materialien zur Geschichte des Deutschen Reiches 1914-1945*, München, 1978.

Petzold, Joachim, *Franz von Papen: Ein deutsches Verhängnis,* München, 1995.

Peukert, Detlev J. K., *Die KPD im Widerstand: Verfolgung und Untergrundarbeit an Rhein und Ruhr, 1933 bis 1945,* Wuppertal, 1980.

Idem, *Grenzen der Sozialdisziplinierung: Aufstieg und Krise der deutschen jugendfürsorge 1878 bis 1932,* Köln, 1986.

Idem, „The Lost Generation: Youth Unemployment at the End of the Weimar Republic", în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed,* pp. 172-93.

Idem, *Jugend zwischen Krieg und Krise: Lebenswelten von Arbeiterjungen in der Weimarer Republik,* Köln, 1987.

Idem, *Inside Nazi Germany: Conformity, Opposition and Racism in Everyday Life,* Londra, 1989 [1982].

Idem, *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity,* Londra, 1991 [1987].

Pflanze, Otto, *Bismarck,* 3 vol., Princeton, 1990.

Phelps, Reginald H., *Aus den Groener Dokumenten,* „Deutsche Rundschau", 76 (1950), 1019, și 77 (1951), pp. 26-9.

Idem, „«Before Hitler Came»: Thule Society and Germanen Orden", *Journal of Modern History,* 35 (1963), pp. 245-61.

Idem, *Hitler als Parteiredner im Jahre 1920,* „VfZ", 11 (1963), pp. 274-330.

Pikart, Eberhard, *Preussische Beamtenpolitik 1918-1933,* „VfZ" 6 (1958), pp. 119-17.

Planck, Max, „Mein Besuch bei Hitler", *Physikalische Blatter,* 3 (1947), p. 143.

Planert, Ute, *Antifeminismus im Kaiserreich: Diskurs, soziale Formation und politische Mentalität,* Göttingen, 1998.

Idem, Nation, *Politik und Geschlecht: Frauenbewegungen und Nationalismus in der Moderne,* Frankfurt am Main, 2000.

Plant, Richard, *The Pink Triangle: The Nazi War against Homosexuals*, Edinburgh, 1987.

Plewnia, Margarete, *Auf dem Weg zu Hitler: Der völkische Publizist Dietrich Eckart*, Bremen, 1970.

Poggc-von Strandmann, Hartmut, „Staatsstreichpläne, Alldeutsche und Bethmann Hollweg", în idem și Imanuel Geiss, *Die Erforderlichkeit des Unmöglichen: Deutschland am Vorabend des ersten Weltkrieges*, Frankfurt am Main, 1965, pp. 7-45 Pommerin, Reiner, *Sterilisierung der Rheinlandbastarde: Das Schicksal einer farbigen deutschen Minderheit 1918-1937*, Düsseldorf, 1979.

Preller, Ludwig, *Sozialpolitik in der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1978 [1949].

Pridham, Geoffrey, *Hitler's Rise to Power: The Nazi Movement in Bavaria 1923-1933*, Londra, 1973.

Prieberg, Fred K., *Trial of Strength: Wilhelm Furtwangler and the Third Reich*, Londra, 1992.

Proctor, Robert N., *Racial Hygiene: Medicine under the Nazis*, Cambridge, Mass., 1988. *** *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof*, Nürnberg, 1947.

Puhle, Hans-Jürgen, *Agrarische Interessenpolitik und preussischer Konservatismus im wilhelminischen Reich IS93-1914: Ein Beitrag zur Analyse des Nationalismus in Deutschland am Beispiel des Bundes der Landwirte und der DeutschKonservativen Partei*, Hanovra, 1967.

Pulzer, Perer J. G., *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria*, New York, 1964.

Idem, Der Anfang vom Ende, în Arnold Paucker (ed.), *Die Juden im nationalsozialistischen Deutschland 1933-1944*, Tübingen, 1986), pp. 3-15.

Idem, *Jews and the German State: The Political History of a Minority, 1848-1933*, Oxford, 1992.

Idem, „Jews and Nation-Building in Germany 1815-1918", *Year Book of the Leo Baeck Institute*, 41 (1996), pp. 199-224.

Pyta, Wolfram, *Konstitutionelle Demokratie statt monarchischer Restauration: Die verfassungspolitische Konzeption Schleichers in der Weimarer Staatskrise*, „VfZ", 47 (1999), pp. 417-41.

Rabenau, Friedrich von, *Seeckt – aus seinem Leben 1918-1936*, Leipzig, 1940.

Radkau, Joachim, *Das Zeitalter der Nervosität: Deutschland zwischen Bismarck und Hitler*, München, 1998.

Rahden, Till van, *Juden und andere Breslauer: Die Beziehungen zwischen Juden, Protestanten und Katholiken in einer deutschen Grossstadt von 1860 bis 1925*, Göttingen, 2000.

Rainbird, Sean (ed.), *Max Beckmann*, Londra, 2003.

Rauschning, Hermann, *Germany's Revolution of Destruction*, Londra, 1939 [1938].

Rebentisch, Dieter, și Raab, Angelika (ed.), *Neu-Isenburg zwischen Anpassung und Widerstand: Dokumente über Lebensbedingungen und politisches Verhalten, 1933-1934*, Neu-Isenburg, 1978.

Reiche, Eric G., *The Development of the SA in Nürnberg, 1922-1934*, Cambridge, 1986.

Reimann, Aribert, *Der grosse Krieg der Sprachen: Untersuchungen zur historischen Semantik in Deuts'chland und England zur Zeit des Ersten Weltkriegs*, Essen, 2000.

Reimer, Klaus, *Rheinlandfrage und Rheinlandbewegung (1918-1933): Ein Beitrag zur Geschichte der regionalistischen Bewegung in Deutschland*, Frankfurt am Main, 1979.

Reithel, Thomas, and Strenge, Irene, „Die Reichstagsbrandverordnung: Grundlegung der Diktatur mit den Instrumenten des Weimarer Ausnahmezustandes", *VfZ*, 48 (2000), pp. 413-60.

Remy, Steven P., *The Heidelberg Myth: The Nazification and Denazification of a German University*, Cambridge, Mass., 2002.

Repgen, Konrad, *Zur vatikanischen Strategie beim Reichskonkordat*, *VfZ*, 31 (1983), pp. 56-35.

Retallack, James N., *Notables of the Right: The Conservative Party and Political Mobilization in Germany, 1876-1918*, Londra, 1988.

Reulecke, Jürgen, „«Hat die Jugendbewegung den Nationalsozialismus vorbereitet?» Zum Umgang mit einer falschen Frage", în Wolfgang R. Krabbe (ed.), *Politische Jugend in der Weimarer Republik*, Bochum, 1993, pp. 222-43.

Idem, *„Ich möchte einer werden so wie die..." Männerbünde im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 2001.

Reuth, Ralf Georg, *Goebbels: Eine Biographie*, München, 1995.

Richardi, Hans-Günter, *Schule der Gewalt: Das Konzentrationslager Dachau, 1933-1934*, München, 1983.

Richarz, Monika, *Jüdisches Leben in Deutschland*, II: *Selbstzeugnisse zur Sozial- geschichte im Kaiserreich*, Stuttgart, 1979.

Richter, Ludwig, „Das präsidiale Notverordnungsrecht in den ersten Jahren der Weimarer Republik. Friedrich Ebert und die Anwendung des Artikels 48 der Weimarer Reichsverfassung“, în Eberhard Kolb (ed.), *Friedrich Ebert als Reichspräsident: Amtsführung und Amtsverständnis*, München, 1997, pp. 207-58.

Riebicke, Otto, *Was brauchte der Weltkrieg? Tatsachen und Zahlen aus delll deutschen Ringen 1914-18*, Berlin, 1936.

Rietzler, Rudolf, *„Kampf in der Nordmark“: Das Aufkommen des Nationalsozial ismus in Schleswig-Holstein (1919-1928)*, Neumünster, 1982.

Ritchie, James M., *German Literature under National Socialism*, Londra, 1983.

Rittberger, Volker (ed.), *1933: Wie die Republik der Diktatur erlag*, Stuttgart, 1983.

Ritter, Gerhard, *Europa und die deutsche Frage: Betrachtungen über die geschichtliche Eigenart des deutschen Staatsgedankens*, München, 1948.

Idem, „The Historical Foundations of the Rise of National-Socialism“, în Maurice Beaumont și alții, *The Third Reich: A Study Published under the Auspices of the International Council for Philosophy and Humanistic Studies with the Assistance of UNESCO*, New York, 1955, pp. 381-416.

Ritter, Gerhard A., „Kontinuität und Umformung des deutschen Parteiensystems 1918-1920“, în Eberhard Kolb (ed.), *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik*, Köln, 1972, pp. 218-43.

Idem, *Wahlgeschichtliches Arbeitsbuch: Materialien zur Statistik des Kaiserreichs 1871-1918*, München, 1980.

Idem, *Sozialversicherung in Deutschland und England: Entstehung und Grundzüge im Vergleich*, München, 1983.

Idem, *Die deutschen Parteien 1830-1914: Parteien und Gesellschaft im konstitutionellen Regierungssystem*, Göttingen, 1985.

Idem și Miller, Susanne (ed.), *Die deutsche Revolution 1918-1919: Dokumente*, Frankfurt am Main, 1968.

Ritthaler, Anton, *Eine Etappe auf Hitlers Weg zur ungeteilten Macht: Hugenbergs Rücktritt als Reichsminister,* „VfZ“, 8 (1960), pp. 193-219.

Rohe, Karl, *Das Reichsbanner Schwarz Rot Gold: Ein Beitrag zur Geschichte und Struktur der politischen Kampfverbände zur Zeit der Weimarer Republik,* Düsseldorf, 1966.

Idem, *Wahlen und Wahlertraditionen in Deutschland,* Frankfurt am Main, 1992.

Rohl, John C. G. (ed.), *From Bismarck to Hitler: The Problem of Continuity in German History,* Londra, 1970.

Rohm, Ernst, *Die Geschichte eines Hochverräters,* München, 1928.

Rohrwasser, Michael, *Der Stalinismus und die Renegaten: Die Literatur der Exkommunisten,* Stuttgart, 1991.

Rolfs, Richard W., *The Sorcerer's Apprentice: The Life of Franz von Papen,* Lanham, Md., 1996.

Rosenberg, Alfred (ed.), *Dietrich Eckart: Ein Vermächtnis,* ediția a 4-a, München, 1937 [1928].

Idem, *Selected Writings* (editat de Rohelt Pois), Londra, 1970.

Rosenberg, Arthur, *The Birth of the German Republic Oxford,* 1931 [1930].

Idem, *A History of the German Republic,* Londra, 1936 [1935].

Rosenhaft, Eve, „Working-Class Life and Working-Class Politics: Communists, Nazis, and the State in the Battle for the Streets, Berlin, 1928-1932“, în Richard Bessel și Edgar J. Feuchtwanger (ed.), *Social Change and Political Development in Weimar Germany,* Londra, 1981, pp. 207-40.

Idem, Organising the „Lumpenproletariat“: Cliques and Communists in Berlin during the Weimar Republic, în Richard J. Evans (ed.), *The German Working Class 1888-1933: The Politics of Everyday Life,* Londra, 1982, pp. 174-219.

Idem, *Beating the Fascists? The German Communists and Political Violence 1929-1933,* Cambridge, 1983.

Idem, „The Unemployed in the Neighbourhood: Social Dislocation and Political Mobilisation in Germany 1929-33“, în Evans și Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 194-227.

Idem, „Links gleich rechts? Militante Strassengewalt urn 1930“, în Lindenherger și Lüdtke (ed.), *Physische Gewalt,* pp. 239-75.

Rosenow, Ulf, „Die Göttinger Physik unter dem Nationalsozialismus", în Becker și alții (ed.), *Die Universität Göttingen*, pp. 345-409

Rote Fahne, Die, 1933.

Roth, Karl Heinz, *Schein-Alternativen im Gesundheitswesen: Alfred Grotjahn (1869-1931) – Integrationsfigur etablierter Sozialmedizin und nationalsozialistischer „Rassenhygiene"* în Karl Heinz Roth (ed.), *Erfassung zur Vernichtung: Von der Sozialhygiene zum „Gesetz über Sterbehilfe"*, Berlin, 1984, pp. 31-56.

Rousso, Henry, *The Haunting Past: History, Memory, and Justice in Contemporary France*, Philadelphia, 2002 [1998].

Ruck, Michael, *Bibliographie zum Nationalsozialismus*, 2 vol., Darmstadt, 2000 [1995].

Runge, Wolfgang, *Politik und Beamtentum in Parteienstaat: Die Demokratisierung der politischen Beamten in Preussen zwischen 1918 und 1933*, Stuttgart, 1965. Rupieper, Hermann J., *The Cuno Government and Reparations 1922-1923: Politics and Economics*, Haga, 1979.

Ruppert, Karsten, *Im Dienst am Staat von Weimar: Das Zentrum als regierende Partei in der Weimarer Demokratie 1923-1930*, Düsseldorf, 1992.

Rürup, Reinhard, „Entstehung und Grundlagen der Weimarer Verfassung", în Eberhard Kolb (ed.), *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik*, Köln, 1972, pp. 218-43.

Idem, (ed.), *Topographie des Terrors: Gestapo, SS und Reichssicherheitshauptamt auf dem „Prinz-Albrecht-Gelände": Eine Dokumentation*, Berlin, 1987.

Sabrow, Martin, *Der Rathenaumord: Rekonstruktion einer Verschwörung gegen die Republik von Weimar*, München, 1994.

Safranski, Rüdiger, *Ein Meister aus Deutschland: Heidegger und seine Zeit*, München, 1994.

Sailer, Joachim, *Eugen Bolz und die Krise des politischen Katholizismus in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1994.

Sauder, Gerhard (ed.), *Die Bücherverbrennung: Zum 10. Mai 1933*, München, 1983.

Saul, Klaus, *Der Staat und die „Mächte des Umsturzes": Ein Beitrag zu den Methoden antisozialistischer Repression und Agitation vom Scheitern des Sozialistengesetzes bis zur Jahrhundertwende*, „Archiv für Sozialgeschichte", 12 (1972), pp. 293-350.

Schade, Franz, *Kurt Eisner und die bayerische Sozialdemokratie*, Hanovra, 1961.

Schairer, Erich, „Alfred Hugenberg“, *Mit anderen Augen: fahrbuch der deutschen Sonntagszeitung* (1929), pp. 18-21.

Schanbacher, *Eberhard, Parlamentarische Wahlen und Wahlsystem in der Weimarer Republik: Wahlgesetzgebung und Wahlreform im Reich und in den Ländern*, Düsseldorf, 1982.

Schappacher, Norbert, „Das Mathematische lnstitut der Universitat Göttingen“, în Becker și alții (ed.), *Die Universität Göttingen*, pp. 345-73.

Scheck, Raffael, *Mothers of the Nation: Right-Wing Women in German Politics, 1918-1923*, în curs de apariție, 2004.

Scheil, Stefan, *Die Entwicklung des politischen Antisemitismus in Deutschland zwischen 1881 und 1912: Eine wahlgeschichtliche Untersuchung*, Berlin, 1999.

Schirach, Baldur von, *Die Feier der neuen Front*, München, 1929.

Schirmann, Lean, *Altonaer Blutsonntag 17. Juli 1932: Dichtung und Wahrheit*, Hamburg, 1994.

Schlotterbeck, Friedrich, *The Darker the Night, the Brighter the Stars: A German Worker Remembers (1933-1945)*, Londra, 1947.

Schmädeke, Jürgen și alții, *Der Reichstagsbrand im neuen Licht*, „Historische Zeitschrift“, 269 (1999), pp. 603-51.

Schmelz, Usiel O., *Die demographische Entwickltmg der Juden in Deutschland von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1933*, „Bulletin des Leo Baeck Instituts“, 83 (1989), pp. 15-62.

Schmidt, Christoph, *Zu den Motiven „alter Kampfer“ in der NSDAP*, în Detlev J. K. Peukert și Jürgen Reulecke (ed.), *Die Reihen fast geschlossen: Beiträge zur Geschichte des Alltags unterm Nationalsozialismus*, Wuppertal, 1981, pp. 21-44.

Schmuhl, Hans-Walter, *Rassenhygiene, Nationalsozialismus, Euthanasie: Von der Verhütung zur Vernichtung „lebensunwerten Lebens“, 1890-1945*, Göttingen, 1987. Schneeberger, Guido, *Nachlese zu Heidegger: Dokumente zu seinem Leben und Denken*, Berna, 1962.

Schneider, Hans, „Das Ermächtigungsgesetz vom 24. Marz 1933“, *VfZ*, 1 (1953), pp. 197-221.

Schneider, Michael, *A Brief History of the German Trade Unions*, Bonn, 1991 [1989].

Idem, *Unterm Hakenkreuz: Arbeiter und Arbeiterbewegung 1933 bis 1939*, Bonn, 1999.

Schneider, Werner, *Die Deutsche Demokratische Partei in der Weimarer Republik, 1924-1930*, München, 1978.

Schoenbaum, David, *Zabern 1913: Consensus Politics in Imperial Germany*, Londra, 1982.

Scholder, Klaus, *The Churches and the Third Reich*, 2 vol., Londra, 1987-8 [1977, 1985].

Schbnhoven, Klaus, *Die Bayerische Volkspartei 1924-1932*, Düsseldorf, 1972.

Schorske, Carl E., *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*, New York, 1980.

Schotte, Waiter, *Der neue Staat*, Berlin, 1932.

Schouten, Martin, *Marinus van der Lubbe (1909-1934): Eine Biographie Frankfurt*, 1999 [1986].

Schreiber, Georg, *Brüning, Hitler, Schleicher: Das Zentrum in der Opposition*, Köln, 1932.

Schüddekopf, Otto-Ernst, *Das Heer und die Republik – Quellen zur Politik der Reichswehrführung 1918 bis 1933*, Hanovra, 1955.

Schüler, Hermann, *Auf der Flucht erschossen: Felix Fechenbach 1894-1933. Eine Biographie*, Köln, 1981.

Schüler, Winfried, *Der Bayreuther Kreis von seiner Entstehung bis zum Ausgang der wilhelminischen Ära*, Münster, 1971.

Schüler-Springorum, Stefanie, *Die jüdische Minderheit in Königsberg, Preussen 1871-1945*, Göttingen, 1996.

Schulte, Regina, *Sperrbezirke: Tugendhaftigkeit und Prostitution in der bürgerlichen Welt*, Frankfurt am Main, 1979.

Schulz, Gerhard, *Zwischen Demokratie und Diktatur: Verfassungspolitik und Reichsreform in der Weimarer Republik*, 3 vol., Berlin, 1963-92.

Idem, „Artikel 48 in politisch-historischer Sicht“, în Ernst Fraenkel (ed.), *Der Staatsnotstand*, Berlin, 1965, pp. 39-71.

Idem (ed.), *Ploetz Weimarer Republik: Eine Nation im Umbruch*, Freiburg, 1987.

Schulze, Hagen, *Freikorps und Republik 1918-1920*, Boppard, 1969.

Idem, *Otto Braun oder Preussens demokratische Sendung*. Frankfurt am Main, 1977.

Idem, *Weimar: Deutschland 1917-1933*, Berlin, 1982.

Schumann, Hans-Gerhard, *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung: Die Vernichtung der deutschen Gewerkschaften und der Aufbau der „Deutschen Arbeitsfront"*, Hanovra, 1958.

Schuster, Kurt G. P., *Der Rote Frontkämpferbund 1924-1929: Beiträge zur Geschichte und Organisationsstruktur eines politischen Kampfbundes,* Düsseldorf, 1975.

Schwabe, Klaus (ed.), *Die Ruhrkrise 1923: Wendepunkt der internationalen Beziehungen nach dem Ersten Weltkrieg,* Paderborn, 1985.

Idem, „Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg", în Hans Otto Horch (ed.), *Judentum, Antisemitismus und europäische Kultur,* Tübingen, 1988, pp. 255-66.

Schwarz, Johannes, *Die bayerische Polizei und ihre historische Funktion bei der Aufrechterhaltung der öffentlichen Sicherheit in Bayern von 1919 bis 1933,* München, 1977.

Schwerin von Krosigk, Lutz Graf, *Es geschah in Deutschland: Menschenbilder unseres Jahrhunderts,* Tübingen, 1951.

Service, Robert, *Lenin: A Political Life,* 3 vol., Londra, 1985-95.

Shapiro, Leonard, *Totalitarianism,* Londra, 1972.

Sharp, Alan, *The Versailles Settlement: Peacekeeping in Paris, 1919,* Londra, 1991.

Sheehan, James J., *German History 1770-1866,* Oxford, 1989.

Shirer, William L., *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany,* New York, 1960.

Siggemann, Jürgen, *Die kasernierte Polizei und das Problem der inneren Sicherheit in der Weimarer Republik: Eine Studie zum Auf- und Ausbau des innerstaatlichen Sicherheitssystems in Deutschland 1918/19-1933,* Frankfurt am Main, 1980.

Skzrypczak, Henryk, „Das Ende der Gewerkschaften", în Wolfgang Michalka (ed.), *Die nationalsozialistische Machtergreifung,* Paderborn, 1984, pp. 97-110.

Sluga, Hans, *Heidegger's Crisis: Philosophy and Politics in Nazi Germany,* Cambridge, Mass., 1993.

Smelser, Ronald, și Zitelmann, Rainer (ed.), *The Nazi Elite,* Londra, 1989.

Smith, Bradley F., *Heinrich Himmler 1900-1926: A Nazi in the Making,* Stanford, Calif., 1971.

Smith, Denis Mack, *Mussolini,* Londra, 1981.

Smith, Helmut Walser, *The Learned and the Popular Discourse of Anti-Semitism in the Catholic Milieu in the Kaiserreich*, „Central European History“, 27 (1994), pp. 315-28.

Idem, *The Butcher's Tale: Murder and Anti-Semitism in a German Town*, New York, 2002.

Smith, Woodruff D., *The German Colonial Empire*, Chapel Hill, NC, 1978.

Idem, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, New York, 1986.

Snell, John L. (ed.), *The Nazi Revolution Germany's Guilt or Germany's Fate?*, Boston, 1959.

Söllner, Alfons (ed.), *Totalitarismus: Eine Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts*, Berlin, 1997.

Sontheimer, Kurt, „Thomas Mann als politischer Schriftsteller“, *VfZ*, 6 (1958), pp. 1-44.

Idem, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*, München, 1978 [1962].

Sbsemann, Bernd, *Die Tagesaufzeichnungen des Joseph Goebbels und ihre unzulanglichen Verbffentlichungen*, „Publizistik“, 37 (1992), pp. 213-44.

Speier, Hans, *German White-Collar Workers and the Rise of Hitler*, New Haven, 1986.

Spengler, Oswald, *Der Untergang des Abendlandes: Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte, I: Gestalt und Wirklichkeit*, Viena, 1918.

Idem, *Spengler Letters 1913-1936* (editat de Arthur Helps), Londra, 1966.

Splitt, Gerhard, *Richard Strauss 1933-1935: Aesthetik und Musikpolitik zu Beginn der nationalsozialistischen Herrschaft*, Pfaffenweiler, 1987.

Spotts, Frederic, *Hitler and the Power of Aesthetics*, Londra, 2002.

Stachura, Peter D., *Nazi Youth in the Weimar Republic, Santa Barbara*, Calif., 1975. Idem, *The German Youth Movement, 1900-1945: An Interpretative and Documentary History*, Londra, 1981.

Idem, *Gregor Strasser and the Rise of Nazism*, Londra, 1983.

Idem (ed.), *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, Londra, 1986.

Stackelberg, Roderick, și Winkle, Sally A. (ed.), *The Nazi Germany Sourcebook: An Anthology of Texts*, Londra, 2002.

Staewen-Ordermann, Gertrud, *Menschen der Unordnung: Die proletarische Wirklichkeit im Arbeitsschicksal der ungelernten Grossstadtjugend*, Berlin, 1933. Staff, Ilse, *Justiz im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, ediția a 2-a, Frankfurt am Main, 1978 [1964].

Stansfield, Agnes, „Das Dritte Reich: A Contribution to the Study of the «Third Kingdom» in German Literature from Herder to Hegel", *Modern Language Review*, 34 (1934), pp. 156-72.

Stargardt, Nicholas, *The German Idea of Militarism 1866-1914*, Cambridge, 1994. Stark, Gary D., *Pornography, Society and the Law in Imperial Germany*, „Central European History", 14 (1981), pp. 200-220.

Idem, *Entrepreneurs of Ideology: Neo-Conservative Publishers in Germany, 1890-1933*, Chapel Hill, NC, 1981.

Steakley, James D., *The Homosexual Emancipation Movement in Germany*, New York, 1975.

Steger, Bernd, *Der Hitlerprozess und Bayerns Verhältnis zum Reich 1923/24*, „VfZ" 23 (1977), pp. 441-66.

Stegmann, Dirk, *Die Erben Bismarcks: Parteien und Verbände in der Spätphase des Wilhelminischen Deutschlands: Sammlungspolitik 1897-1914*, Köln, 1970.

Idem, *Zwischen Repression und Manipulation: Konservative Machteliten und Arbeiter- und Angestelltenbewegung 1910-1918. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der DAP/NSDAP*, „Archiv für Sozialgeschichte", 12 (1972), pp. 351-433.

Steigmann-Gall, Richard, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*, New York, 2003.

Steinberg, Michael S., *Sabers and Brown Shirts: The German Students' Path to National Socialism, 1918-1935* (Chicago, 1977)

Steinle, Jürgen, „Hitler als «Betriebsunfall in der Geschichte»", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 45 (1994), pp. 288-302.

Stenographischer *Bericht über die öffentlichen Verhandlungen des 15. Untersuchungsausschusses der verfassungsgebenden Nationalversammlung*, II, Berlin, 1920.

Stephenson, Jill, *The Nazi Organisation of Women*, Londra, 1981.

Stern, Fritz, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the German Ideology*, New York, 1961.

Idem, *Gold and Iron: Bismarck, Bleichröder and the Building of the German Empire*, New York, 1977.

Idem, *Dreams and Delusions: The Drama of German History*, New York, 1987.

Idem, *Einstein's German World*, Londra, 2000 [1999].

Stoakes, Geoffrey, *Hitler and the Quest for World Dominion*, Leamington Spa, 1987.

Stoehr, Irene, „Neue Frau und alte Bewegung? Zum Generationskonflikt in der Frauenbewegung der Weimarer Republik", în Jutta Dalhoff și alții (ed.), *Frauenmacht in der Geschichte*, Düsseldorf, 1986, pp. 390-400.

Strachan, Hew, *The First World War, I: To Arms*, Oxford, 2001.

Strätz, Wolfgang, „Die studentische «Aktion wider den undeutschen Geist»", *VfZ*, 16 (1968), pp. 347-72.

Striefler, Christian, *Kampf um die Macht: Kommunisten und Nationalsozialisten am Ende der Weimarer Republik*, Berlin, 1993.

Stümke, Hans-Georg, *Homosexuelle in Deutschland: Eine politische Geschichte*, München, 1989.

Idem, și Finkler, Rudi, *Rosa Winkel, Rosa Listen: Homosexuelle und „Gesundes Volksempfinden" von Auschwitz bis heute*, Hamburg, 1981.

Suhr, Elke, *Carl von Ossietzky: Eine Biographie*, Köln, 1988.

Suval, Stanley, *Electoral Politics in Wilhelmine Germany*, Chapel Hill, NC, 1985.

Szejnmann, Claus-Christian W., *Nazism in Central Germany: The Brownshirts in „Red" Saxony*, New York, 1999.

Szollosi-Janze, Margit, *Fritz Haber 1868-1934: Eine Biographie*, München, 1998.

Talmon, Jacob L., *The Origins of Totalitarian Democracy*, Londra, 1952.

Tanner, Michael (ed.), *Wilhelm Furtwängler, Notebooks 1924-1945*, Londra, 1989.

Tatar, Maria, *Lustmord: Sexual Murder in Weimar Germany*, Princeton, 1995.

Taureck, Bernhard H. F., *Nietzsche und der Faschismus: Ein Politikum*, Leipzig, 2000.

Taylor, Alan J. P., *The Course of German History*, Londra, 1945.

Idem, *Bismarck: The Man and the Statesman*, Londra, 1955.

Taylor, Brandon, și Will, Wilfried van der (ed.), *The Nazification of Art: Art, Design, Music, Architecture and Film in the Third Reich*, Winchester, 1990.

Taylor, Simon, *Germany 1918-1933: Revolution, Counter-Revolution and the Rise of Hitler*, Londra, 1983.

Temperley, Harold (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, 6 vol., Londra, 1920-24.

Thälmann, Irma, *Erinnerungen an meinen Vater*, Berlin, 1955.

Thamer, Hans-Ulrich, *Verführung und Gewalt: Deutschland 1933-1945*, Berlin, 1986.

Theweleit, Klaus, *Male Fantasies*, 2 vol., Cambridge, 1987, 1989 [1978].

Thomas, Richard Hinton, *Nietzsche in German Politics and Society 1890-1918*, Manchester, 1983.

Thompson, Alastair, *Left Liberals, the State, and Popular Politics in Wilhelmine Germany*, Oxford, 2000.

Thomson, David, *The New Biographical Dictionary of Film*, ediția a 4-a, 2002 [1975].

Thoss, Bruno, *Der Ludendorff-Kreis: 1919-1923. München als Zentrum der mitteleuropäischen Gegenrevolution zwischen Revolution und Hitler-Putsch*, München, 1978.

Timm, Annette F., „The Ambivalent Outsider: Prostitution, Promiscuity, and VD Control in Nazi Berlin", în Gellately și Stoltzus (ed.), *Social Outsiders*, pp. 192-211.

Tims, Richard W., Germanizing Prussian Poland: *The H-K-T Society and the Struggle for the Eastern Marches in the German Empire 1894-1919*, New York, 1941.

Tobias, Fritz, *The Reichstag Fire: Legend and Truth*, Londra, 1962.

Idem, „Ludendorff, Hindenburg, Hitler: Das Phantasieprodukt des Ludendorff Briefes vom 30. Januar 1933", în Uwe Backes și alții (ed.), *Die Schatten der Vergangenheit: Impulse zur Historisierung des Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main, 1990, pp. 319-43.

Tooze, J. Adam, „Big Business and the Continuities of German History, 1900-1945", în Panikos Panayi (ed.), *Weimar and*

Nazi Germany: Continuities and Discontinuities, Londra, 2001, pp. 173-98.

Toury, Jacob, *Soziale und politische Geschichte der Juden in Deutschland 1847-1871: Zwischen Revolution, Reaktion und Emanzipation*, Düsseldorf, 1977.

Trevor-Roper, Hugh R., *The Last Days of Hitler*, Londra, 1947.

Idem, „The Mind of Adolf Hitler", în Hitler, *Hitler's Table-Talk*, pp. vii-xxxv.

Troțki, Leon, *The History of the Russian Revolution*, 3 vol., Londra, 1967 [1933-4].

Tuchel, Johannes. *Organisationsgeschichte und Funktion der „Inspektion der Konzentrationslager" 1933-1938*, Boppard, 1991.

Turner, Henry Ashby, Jr., *Gustav Stresemann and the Politics of the Weimar Republic*, Princeton, 1965 [1963].

Idem, *German Big Business and the Rise of Hitler*, New York, 1985.

Idem, *Hitler's Thirty Days to Power: January 1933*, Londra, 1996.

Tyrell, Albrecht (ed.), *Führer befiehl...: Selbstzeugnisse aus der „Kampfzeit" der NSDAP*, Düsseldorf, 1969.

Idem, *Vom 'Trommler' zum 'Führer': Der Wandel von Hitlers Selbsverständnis zwischen 1919 und 1924 und die Entwicklung der NSDAP*, München, 1975.

Ullrich, Volker, *Die nervöse Grossmacht 1871-1918: Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreichs*, Frankfurt am Main, 1997.

Idem, *Der ruhelose Rebell: Karl Plättner 1893-1945. Eine Biographie*, München, 2000.

Usborne, Cornelie, *The Politics of the Body in Weimar Germany: Women's Reproductive Rights and Duties*, Londra, 1991.

Valtin, Jan (pseudonimul lui Richard Krebs), *Out of the Night Londra*, 1941, retipărită cu o postfață de Lyn Walsh și alții, Londra, 1988.

Verhey, Jeffrey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge, 2000.

Vermeil, Edmond, *Germany in the Twentieth Century*, New York, 1956.

Viereck, Peter, *Metapolitics: From the Romantics to Hitler*, New York, 1941.

Vogelsang, Thilo (ed.), „Neue Dokumente zur Geschichte der Reichswehr, 1930-1933", *VfZ*, 2 (1954), pp. 397-436.

Idem, „Zur Politik Schleichers gegenüber der NSDAP 1932", *VfZ*, 6 (1958), pp. 86-118.

Idem, „Hitlers Brief an Reichenau vom 4. Dezember 1932", *VfZ*, 7 (1959), pp. 429-37.

Idem, *Reichswehr, Staat und NSDAP: Beiträge zur deutschen Geschichte 1932-1933*, Stuttgart, 1962.

Völkischer Beobachter, 1933.

Volkov, Shulamit, *Antisemitism as a Cultural Code: Reflections on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany*, „Year Book of the Leo Baeck Institute", 23 (1978), pp. 25-46.

Idem, *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. jahrhundert*, München, 1990.

Idem, *Die juden in Deutschland 1780-1918*, München, 1994.

Vossische Zeitung, 1933.

Wachsmann, Nikolaus, *Marching under the Swastika? Ernst Jünger and National Socialism, 1918-33*, „Journal of Contemporary History", 33 (1998), pp. 573-89.

Idem, „From Indefinite Confinement to Extermination: «Habitual Criminals» in the Third Reich", în Gellately and Stoltzfus (ed.), *Social Outsiders*, pp. 165-91.

Idem, *Hitler's Prisons: Legal Terror in Nazi Germany*, în curs de apatiție, 2004.

Idem și alții, „«Die soziale Prognose wird damit sehr trübe...»: Theodor Viernstein und die Kriminalbiologische Sammelstelle in Bayern", în Michael Farin (ed.), *Polizeireport München 1799-1999*, München, 1999, pp. 250-87.

Wagner, Cosima, *Die Tagebücher* (editat de Martin Gregor-Dellin și Dietrich Mack), München, 1977.

Wagner, Patrick, *Volksgemeinschaft oh ne Verbrecher: Konzeptionen und Praxis der Kriminalpolizei in der Zeit der Weimarer Republik und des Nationalsozialismus*, Hamburg, 1996.

Idem, *Hitlers Kriminalisten: Die deutsche Kriminalpolizei und der Nationalsozialismus*, München, 2002.

Waite, Robert G. L., *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany 1918-1923*, Cambridge, Mass., 1952.

Waldenfels, Ernst von, *Der Spion, der aus Deutschland kam: Das geheime Leben des Seemanns Richard Krebs*, Berlin, 2003.

Waiter, Bruno, *Theme and Variations: An Autobiography*, New York, 1966.

Walter, Dirk, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt: Judenfeindschaft in der Weimarer Republik*, Bonn, 1999.

Walworth, Arthur, *Wilson and his Peacemakers: American Diplomacy at the Paris Peace Conference, 1919*, New York, 1986.

Watt, Donald Cameron, „Die bayerischen Bemühungen urn Ausweisung Hitlers 1924", *VfZ*, 6 (1958), pp. 270-80.

Watt, Richard M., *The Kings Depart: The German Revolution and the Treaty of Versailles 1918-19*, Londra, 1973 [1968].

Webb, Steven B., *Hyperinflation and Stabilization in Weimar Germany*, Oxford, 1989.

Weber, Hermann, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus: Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*, 2 vol., Frankfurt am Main, 1969.

Weber, Max, „Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik", în idem, *Gesammelte politische Schriften*, ediția a 3-a, Tübingen, 1971.

Wehler, Hans-Ulrich, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, II: Von der Reformära bis zur industriellen und politischen „Deutschen Doppelrevolution" 1815-1845/49*, München, 1987.

Idem, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, III: Von der „Deutschen Doppelrevolution" bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849-1914*, München, 1995.

Weidenfeller, Gerhard, *VDA: Verein für das Deutschtum im Ausland: Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881-1918). Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalismus und Imperialismus im Kaiserreich*, Berna, 1976.

Weiland, Ruth, *Die Kinder der Arbeitslosen*, Eberswalde-Berlin, 1933.

Weindling, Paul, Health, *Race and German Politics between National Unification and Nazism 1870-1945*, Cambridge, 1989.

Weingart, Peter și alții, *Rasse, Blut und Gene: Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland*, Frankfurt am Main, 1992 [1988].

Weisbrod, Bernd, *Schwerindustie in der Weimarer Republik: Interessenpolitik zwischen Stabilisierung und Krise*, Wuppertal, 1978.

Idem, „The Crisis of German Unemployment Insurance in 1928/29 and its Political Repercussions“, în Wolfgang J. Mommsen (ed.), *The Emergence of the Welfare State in Britain and Germany, 1850-1950*, Londra, 1981, pp. 188-204.

Idem, Industrial Crisis Strategy in the Great Depression, în Jürgen Freiherr von Krudener (ed.), *Economic Crisis and Political Collapse: The Weimar Republic, 1924-1933*, New York, 1990, pp. 45-62.

Idem, *Gewalt in der Politik: Zur politischen Kultur in Deutschland zwischen den beiden Weltkriegen*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht“, 43 (1992), pp. 391-404.

Weiss, Sheila F., *Race Hygiene and National Efficiency: The Eugenics of Wilhelm Schallmayer*, Berkeley, 1987.

Idem, „The Race Hygiene Movement in Germany, 1904-1945“, în Mark B. Adams (ed.), *The Wellborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia*, New York, 1990, pp. 8-68.

Weitz, Eric D., *Creating German Communism, 1890-1990: From Popular Protests to Socialist State*, Princeton, 1997.

Welch, David, *Propaganda and the German Cinema 1933-1945*, (teză de doctorat nepublicată, London University), 1979.

Idem, *Germany, Propaganda and Total War, 1914-1918: The Sins of Omission*, Londra, 2000.

Idem, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, ediția a 2-a, Londra, 2002 [1993].

Welt am Abend, Die, 1933.

Wendt, Bernd-Jürgen, *Deutschland 1933-1945: Das Dritte Reich. Handbuch zur Geschichte*, Hanovra, 1995.

Werner, Wolfram, *Zur Geschichte des Reichsministeriums für Volksaufklärung und Propaganda und zur Überliererung*, în idem (ed.), *Findbücher zu Beständen des Bundesarchivs, XV: Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*, Koblenz, 1979.

Wertheimer, Jack, *Unwelcome Strangers: East European Jews in Imperial Germany*, New York, 1987.

West, Shearer, *The Visual Arts in Germany 1890-1936: Utopia and Despair*, Manchester, 2000.

Wette, Wolfram, *Gustav Noske: Eine politische Biographie*, Düsseldorf, 1987.

Wetzell, Richard F., *Inventing the Criminal: A History of German Criminology 1880-1945*, Chapel Hill, NC, 2000.

Whalen, Robert W., *Bitter Wounds: German Victims of the Great War, 1914-1939*, Ithaca, NY, 1984.

Wheeler-Bennett, John W., *Hindenburg: The Wooden Titan*, Londra, 1936.

Idem, *The Nemesis of Power: The German Army in Politics 1918-1945*, Londra, 1953.

Whiteside, Andrew G., *Austrian National Socialism before 1918*, Haga, 1962.

Idem, *The Socialism of Fools: Georg von Schönerer and Austrian Pan-Germanism*, Berkeley, 1975.

Whitford, Frank, *The Bauhaus*, Londra, 1984.

Wickert, Christl, *Helene Stöcker 1869-1943: Frauenrechtlerin, Sexualreformerin und Pazifistin. Eine Biographie*, Bonn, 1991.

Widdig, Bernd, *Culture and Inflation in Weimar Germany*, Berkeley, 2001.

Wildt, Michael, *Violence against Jews in Germany, 1933-1939*, în David Bankier (ed.), *Probing the Depths of German Antisemitism: German Society and the Persecution ofthejews 1933-1941*, Ierusalim, 2000, pp. 181-209.

Idem, *Generation des Unbedingten: Das Führungskorps des Reichssicherheitshaupt-amtes*, Hamburg, 2002.

Wilhelm II, *My Memoirs 1878-1918*, Londra, 1922.

Wilson, Stephen, *Ideology and Experience: Antisemitism in France at the Time of the Dreyfus Affair*, New York, 1982 [1980].

Wingler, Hans, *The Bauhaus – Weimar, Dessau, Berlin, Chicago 1919-1944*, Cambridge, Mass., 1978.

Winkler, Heinrich August, „Die deutsche Gesellschaft der Weimarer Republik und der Antisemitismus“, în Bernd Martin and Ernst Schulin (ed.), *Die Juden als Minderheit in der Geschichte*, München, 1981, pp. 271-89.

Idem, *Von der Revolution zur Stabilisierung: Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 bis 1924*, Bonn, 1984.

Idem, *Der Schein der Normalität: Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924 bis 1930*, Bonn, 1985.

Idem, *Der Weg in die Katastrophe: Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1930 bis 1933*, Bonn, 1987.

Idem, *Weimar 1918-1933: Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*, München, 1999.

Idem, *Der lange Weg nach Westen*, I: *Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*; II: *Deutsche Geschichte vom „Dritten Reich" bis zur Wiedervereinigung*, München, 2000.

Idem, *The Long Shadow of the Reich: Weighing up German History*, prelegerea anuală din 2001 la Institutul Istoric German, Londra; Londra, 2002.

Wippermann, Wolfgang, „Friedrich Meineckes «Die deutsche Katastrophe»: Ein Versuch zur deutschen Vergangenheitsbewaltigung, în Michael Erbe (ed.), Friedrich Meinecke heute: Bericht über ein Gedenk-Colloquium zu seinem 25 Todestag am 5. und 6. April 1979", Berlin, 1981, pp. 101-21.

Wirsching, Andreas, „«Stalinisierung» oder entideologisierte «Nischeugesellschaft»? Alte Einsichten und neue Thesen zum Charakter der KPD in der Weimarer Republik", *VfZ*, 45 (1997), pp. 449-66.

Idem, „«Man kann nur Boden germanisieren»: Eine neue Quelle zu Hitlers Rede vor den Spitzen der Reichswehr am 3. Februar 1933", *VfZ*, 49 (2001), pp. 516-50.

Witt, Peter-Christian, „Finanzpolitik als Verfassungs- und Gesellschaftspolitik: Überlegungen zur Finanzpolitik des Deutschen Reiches in den Jahren 1930 bis 1932", *Geschichte und Gesellschaft*, 8 (1982), pp. 387-414.

Wohlfeil, Rainer, „Heer und Republik", în Hans Meier-Welcker și Wolfgang von Groote (ed.), *Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648-1939*, VI, Frankfurt am Main, 1970), pp. 11-304.

Wolff, Charlotte, *Magnus Hirschfeld: A Portrait of a Pioneer in Sexology*, Londra, 1986.

Woltmann, Ludwig, *Politische Anthropologie* (editat de Otto Reche), Leipzig, 1936 [1900].

World Committee for the Victims of German Fascism (President Einstein) (ed.), *The Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag*, Londra, 1933

Wortmann, Michael, „Baldur von Schirach: Student Leader, Hitler Youth Leader, Gauleiter in Vienna", în Smelser și Zitelmann (ed.), The Nazi Elite, pp. 202-11.

Woycke, James, *Birth Control in Germany 1871-1933*, Londra, 1988.

Wright, Jonathan, *Gustav Stresemann: Weimar's Greatest Statesman*, Oxford, 2002.

Wulf, Josef, *Musik im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963.

Idem, *Die Bildenden Kunste im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963.

Idem, *Literatur und Dichtung im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963.

Idem, *Theater und Film im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1964.

Idem, *Presse und Funk im Dritten Reich: Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1964.

Zalka, Siegfried, *Polizeigeschichte: Die Exekutive im Lichte der historischen Konfliktforschung. Untersuchungen über die Theorie und Praxis der preussischen Schutzpolizei in der Weimarer Republik zur Verhinderung und Bekämpfung innerer Unruhen*, Lübeck, 1979.

Zechlin, Egmont, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*, Göttingen,1969.

Zeidler, *Manfred, Reichswehr und Rote Armee 1920-1933: Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit*, München, 1993.

Zeller, Joachim, „«Wie Vieh wurden Hunderte zu Getriebenen und wie Vieh begraben»: Fotodokumente aus dem deutschen Konzentrationslager in Swakopmund/Namibia 1904-1908", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 49 (2001), pp. 226-43.

Zeman, Zbynek A. B., *Nazi Propaganda*, ediția a 2-a, Oxford, 1973 [1964].

Ziemann, Benjamin, „Fahnenflucht im deutschen Heer 1914-1918", *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 55 (1996), pp. 93-130.

Zimmermann, Clemens, „Die Bücherverbrennung am 17. Mai 1933 in Heidelberg: Studenten und Politik am Ende der Weimarer Republik", în Joachim-Felix Leonhard (ed.), *Bücherverbrennung: Zensur, Verbot, Vernichtung unter dem Nationalsozialismus in Heidelberg*, Heidelberg, 1983, pp. 55-84.

Zimmermann, Moshe, Wilhelm Marr: *The Patriarch of Anti-Semitism*, New York, 1986.

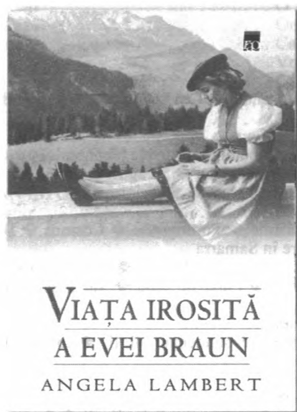
Zimmermann, Peter, „Literatur im Dritten Reich", în Jan Berg și alții (ed.), *Sozialgeschichte der deutschen Literatur von 1918 bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main, 1981, pp. 361-416.

Zitelmann, Rainer, *Hitler: The Policies of Seduction*, Londra, 1999 [1987].

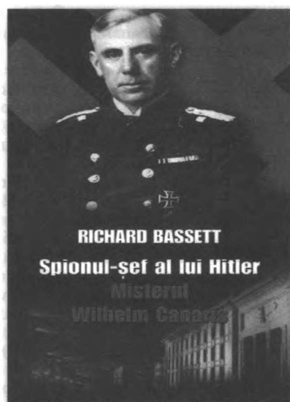
Zürn, Gaby, „Von der Herbertstrasse nach Auschwitz", în Angelika Ebbinghaus (ed.), *Opfer und Täterinnen: Frauenbiographien des Nationalsozialismus*, Nördlingen, 1987, pp. 91-101.

Indice de nume proprii

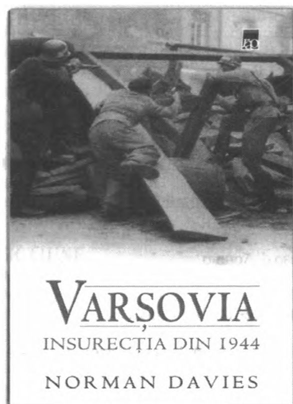
La Editura RAO
au apărut



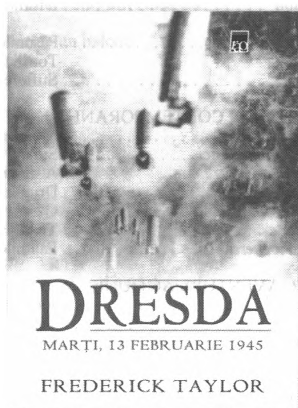
Viața irosită a Evei Braun
ANGELA LAMBERT



Spionul-şef al lui Hitler
RICHARD BASSET



Varşovia, insurecţia din 1944
NORMAN DAVIES



Dresda,
marți – 13 februarie 1945
FREDERICK TAYLOR